

Optimum

Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Journal of Economics and Management Sciences

YAZ / SUMMER

2020

CİLT / VOLUME

7

SAYI / ISSUE

2

e-ISSN:

2148-4228

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
**Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi**

Yaz / Summer 2020

Cilt / Volume: 7

Sayı / Issue: 2

e-ISSN: 2148-4228

<http://dergipark.org.tr/optimum>

Adres: Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi Yayın Kurulu, Uşak Üniversitesi, 1 Eylül
Kampüsü, İİBF A – Blok Kat. 4
64200 Uşak / Türkiye

E-posta: optimumdergi@usak.edu.tr

Tel: +90 (276) 221 21 32

Fax: +90 (276) 221 21 33

USAK UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

**Optimum Journal of Economics and
Management Sciences**

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi yayın hayatına 2014 yılında başlamış olup elektronik ortamda yılda iki kez (Ocak ve Temmuz) yayımlanan, çift taraflı, kör hakemlik sistemi uygulayan, aşağıdaki indeks ve veri tabanları tarafından taranan akademik bir dergidir.

Optimum Journal of Economics and Management Sciences began publishing in 2014 which is published online two times in a year (January and July) and a double-blind peer-reviewed academic journal and indexed/abstracted in the databases given below.

İndeksler/ Abstracting and Indexing

-
- ULAKBİM-TR Dizin	- EBSCO
- DOAJ	- Scientific Indexing Services
- Open Academic Journals Index	- Index Copernicus
- Akademik Dizin	- Acar Index
- Cite Factor	- SOBİAD
- Research Bible	- ASOS Index
- Arastirmax	- J-Gate
- ROAD	
-

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Optimum Journal of Economics and Management Sciences

Yaz / Summer 2020

Cilt / Volume: 7

Sayı / Issue: 2

e-ISSN: 2148-4228

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisinin yedinci cildinin ikinci sayısını, yer verdiğimiz on altı makale ve bir kitap kritiği ile sizlerle paylaşıyoruz. Kitap kritiği 2018 yılında Boğaziçi Üniversitesi Yayınevinden yayımlanan “Almanya’nın Kısa Tarihi” isimli kitabı ele almaktadır. Dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz araştırma makalelerinden altı tanesi İşletme alanından, dört tanesi İktisat alanından ve iki tanesi de Ekonometri alanındandır. Bunların yanı sıra dergimizin yayın çeşitliliğini yansıtacak biçimde Maliye, Siyaset Bilimi, Sosyal Hizmet ve Uluslararası İlişkiler alanlarından da birer makale bu sayıda yer almaktadır.

Uluslararası akademik alanda araştırmacıların dergimize erişim imkânlarını güçlendirmek adına girişimlerimiz sürüyor. Bunun sonuçlarını da dergimizin dünyanın farklı coğrafyalarından aldığı erişimlerle ve yine dergimiz kaynaklı çalışmalara verilen referansların her geçen gün artmasıyla görüyoruz.

Dünyanın Covid-19 pandemisi nedeniyle geçirdiği bu zor dönemde, hızlı ama güvenilir bilgi paylaşımının önemi, bilimsel dergilerin buradaki rolü ve sorumluluğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bununla beraber hızlı iletişim sağlama adına, yayın süreçlerinin yeterli titizlikte yerine getirilmediği düşük kalitedeki makale örneklerinin sayısı da maalesef giderek artmaktadır.

Bu durumu dikkate alan Avrupa Bilim Editörleri Birliği (EASE) bir bildiri yayınlamış ve uluslararası yayıncılık standartlarını hatırlatmıştır. Bildiride, çalışmaların yayınlanmasında iyi raporlama kılavuzlarının kullanılmasının ve çalışma kısıtlılıklarının verilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Yayın politikamız açısından bütün bu hassasiyetleri paylaştığımızı bilmenizi isteriz.

Dergimizin bu seviyeye gelmesinde, hiç kuşkusuz, çalışmalarının değerlendirilmesi için bizi tercih eden yazarların, yayınlarımızın bilimsel çizgisine yön veren hakemlerimizin ve Bilimsel Danışma Kurulu üyelerinin büyük rolünün olduğunun bilincindeyiz. Dergimize emek verenlerin yanı sıra, bizi her geçen gün daha da şevkle çalışmaya teşvik eden değerli okurlarımıza ve bilim insanlarına teşekkür ediyoruz.

Saygılarımızla...

Yayın Kurulu

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi

Optimum Journal of Economics and
Management Sciences

e-ISSN: 2148-4228

Editörler / Editors

Dr. Nezih TAYYAR
Dr. Oytun MEÇİK
Dr. Yılmaz BAYAR

Yardımcı Editör / Associate Editor

Dr. Mustafa KARABACAK

Sorumlu Müdür / Managing Director

Yılmaz UZUN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Nezih TAYYAR, Uşak Üni.
Dr. Oytun MEÇİK, Eskişehir Osmangazi Üni.
Dr. Romana PROVAZNÍKOVÁ, Pardubice Üni.
Dr. Mustafa KARABACAK, Uşak Üni.
Dr. Ercan BAHTİYAR, Uşak Üni.

Sahibi / Owner

Prof. Dr. İsmail Hakkı NAKİLCİOĞLU

Dergi Sekreteryası / Journal Secretariat

Emre ŞAKAR
Erhan EZİCİ

<http://dergipark.org.tr/optimum>

Adres: Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi Yayın Kurulu, Uşak Üniversitesi, Bir
Eylül Kampüsü, İİBF A-Blok Kat: 4, 64200
Uşak-Türkiye

E-posta: optimumdergi@usak.edu.tr

Tel: +90 (276) 221 21 32

Fax: +90 (276) 221 21 33

OPTİMUM EKONOMİ VE YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ HAKKINDA

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Derginin yayın dili Türkçe olup, aynı zamanda İngilizce yazılmış "araştırma makalesi", "derleme", "editöre mektup" ve "kitap yorumları" türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder.

Dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Yazarların etik kurallara uygunluk konusunda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE'un (Committee on Publication Ethics) Uluslararası Standartlarını dikkate alması beklenir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi elektronik olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, ekonometri, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar. Yayınlanan eserlerin telif hakları Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi'ne aittir.

Dergimizde yayımlanmasını istediğiniz çalışmalarını, <http://dergipark.org.tr/optimum> adresinde yer alan yazım kurallarına ve yayın ilkeleri için belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlayıp site aracılığıyla bize ulaştırabilirsiniz.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi'ne sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulur ve uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna iletilir. Dergiye sunulan makaleler için hakemlik sürecine alınacağı garantisizdir. Buna ek olarak, makalelerin değerlendirme süresi için de belirli bir tarih verilmeyebilir. Yayın Kurulu tarafından incelenerek uygun bulunan makaleler için hakem(ler) tayin edilir. Hakem(ler)den gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilir ve bu karar yazar(lar)a bildirilir. Makale sunum ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim, DergiPark sistemi üzerinden gerçekleştirilir.

Bilimsel Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. İbrahim Attila ACAR	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Hamza AL	Sakarya Üniversitesi
Dr. Ozan Nadir ALAKAVUKLAR	Massey University
Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Osman AYDOĞUŞ	Ege Üniversitesi
Dr. Ebru ÇAĞLAYAN AKAY	Marmara Üniversitesi
Dr. Ulaş ÇAKAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Nelson DUARTE	Polytechnic Institute of Porto-ESTGF
Dr. Mahfi EĞİLMEZ	Altınbaş Üniversitesi
Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Mehmet ERKAN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Patrizia GAZZOLA	Insurbia Üniversitesi
Dr. Hikmet KAVRUK	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Ruşen KELEŞ	Ankara Üniversitesi
Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Dr. Yılmaz KILIÇASLAN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Turhan KORKMAZ	Mersin Üniversitesi
Dr. A. Mesud KÜÇÜKKALAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. İsmail Hakkı NAKİLCİOĞLU	Uşak Üniversitesi
Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Dr. Fatih ÖZATAY	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Ergun ÖZBUDUN	İstanbul Şehir Üniversitesi
Dr. Kerim ÖZDEMİR	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Dr. Bekir PARLAK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Katarzyna PIWOWAR-SULEJ	Wroclaw Ekonomi Üniversitesi
Dr. Romana PROVAZNIKOVÁ	Pardubice Üniversitesi
Dr. Diana SAPARNIENE	Šiauliai Üniversitesi
Dr. Serdar SAYAN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Alpaslan SEREL	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Michaela STRITESKÁ	Pardubice Üniversitesi
Dr. H. Ahmet ŞAHİNÖZ	Başkent Üniversitesi
Dr. Ramazan ŞENGÜL	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Murat TAŞDEMİR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Bedriye TUNÇSİPER	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Dr. İlter TURAN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Dr. Kamil TÜĞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Ahmet ULUSOY	Beykent Üniversitesi
Dr. Öcal USTA	İstanbul Kent Üniversitesi
Dr. Ercan UYGUR	Uluslararası Fırat Üniversitesi
Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. A. Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Optimum Journal of Economics and Management Sciences

Yaz / Summer 2020

Cilt / Volume: 7

Sayı / Issue: 2

e-ISSN: 2148-4228

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Lider-Takipçi Etkileşimi ve İş Performansı: Algılanan Örgütsel Destek Çalışanın Duygusal Tepkisine Çare Olabilir mi?** 361
Leader-Member Exchange and In-Role Performance: Can Perceived Organizational Support be a Remedy for Employee Affective Reaction?
Gaye KARAÇAY
- Lübnan’da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile Restructuring of Political Institutions in Lebanon: From Majoritarian to Proportional Representation** 373
Tahsin YAMAK, Tuba YILDIZ, Emre SAYGIN
- Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar** 395
The Factors Affecting the Late Marriage and Gender Differences
Anıl ERALP, Şahika GÖKMEN
- Genel Politik Etkinlik Ölçeği: Sağlık Çalışanlarında Bir Ölçek Geliştirme Çalışması** 413
General Political Activity Scale: A Scale Development Study in Healthcare Employees
Hilal KUŞCU KARATEPE, Derya ATİK
- Üniversite Öğrencilerinin Gelecekleriyle İlgili Kaygı ve Beklentilerinin Belirlenmesi** 435
Determination of the Anxiety and Expectations of University Students about Their Future
Burhanettin ZENGİN, Ümit ŞENGEL
- Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Türkiye’nin İhracat Performansına Etkisi** 455
The Impact of Information and Communication Technologies on Turkey’s Exports Performance
Deniz Feyza AYKULTELİ, Ünal TÖNGÜR
- Afrika’da Verimlilik, İşgücü ve Yatırım Kamalarının İncelenmesi** 479
Examining the Efficiency, Labor and Investment Wedges in Africa
Sevgi COŞKUN, Oyakhilome W. IBHAGUI
- Mali Teşvik Uygulamaları Açısından Zafer Kalkınma Ajansı Uşak İli İncelemesi** 499
Zafer Development Agency in terms of Fiscal Incentive Practices Uşak Province Survey
Neslihan YILMAZ, Ekin YILDIZ

Uluslararası B2B E-Pazarlama Gaziantep Ayakkabı Sektörüne Yönelik Bir Araştırma International B2B E-Marketing a Research for Gaziantep Footwear Sector <i>Uğur YILDIZHAN, Gülçimen YURTSEVER</i>	525
Küreselleşme Yaşam Tatminini Nasıl Açıklar? How Does Globalization Explain Life Satisfaction? <i>Didem PEKKURNAZ, Zeynep ELİTAŞ</i>	551
Kategorik Verilerin Analizinde Logaritmik Doğrusal Modellerin Kullanımı: İntihar Olasılığı Verileri Üzerine Bir Uygulama Use of Logarithmic Linear Models in Analysis of Categorical Data: An Application on Suicide Risk Data <i>Esra TOPALOĞLU, Aliye ATAY</i>	565
2008 Krizi Sektörlerin Sistematik Riskini Etkiledi mi? Türkiye Örneği Did 2008 Crisis Affect Systematic Risks of the Sectors? The Case of Turkey <i>Metin TETİK, E. Tuğba CİĞEROĞLU, Eser YEŞİLDAĞ</i>	581
Güçlendirici Liderlik ve Bilgi Paylaşımının Örgüt ve Örgüt Çalışanları Üzerine Etkilerinin İncelenmesi Evaluation of Empowering Leadership and Knowledge Sharing on Organization and Organization Employees <i>Fatma SÖNMEZ ÇAKIR, Zafer ADIGÜZEL</i>	593
Lojistik Yönetiminin Dijital Dönüşümü: Akıllı Lojistik Üzerine Sistemik Literatür Haritalaması Digital Transformation of Logistics Management: A Systematic Literature Mapping on Smart Logistics <i>Halil KARLI, Mehmet TANYAŞ</i>	613
Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile Göç İdaresi Bağlamında Türkiye'nin Yeni Göç Siyaseti Turkey's New Immigration Policy in the Context of Foreigners and International Protection Act and General Directorate of Migration Management <i>Seçkin BAYKAL, Levent YILMAZ</i>	633
Şizofreni Hastalarının Sosyal Yaşamları ve Sosyal Hizmet İlişkisi: Kütahya İli Örneği Social Life and Social Work Relationship of Schizophrenic Patients: Kütahya Sample <i>Figen VURAL, Muhammet Ali KÖROĞLU</i>	653
KİTAP KRİTİĞİ / BOOK REVIEW	
Almanya'nın Kısa Tarihi <i>Bahadır Emre KÜÇÜKKALAY</i>	669

Leader-Member Exchange and In-Role Performance: Can Perceived Organizational Support be a Remedy for Employee Affective Reaction?¹

Gaye KARAÇAY*

ABSTRACT

While the positive effects of Leader-Member Exchange (LMX) on employee work outcomes have been broadly examined in the literature, its negative effects are still under-researched. Since high-quality LMX serves as a source of work-related assets, employees make social comparisons based on their LMX qualities; and thus, they may develop negative reactions that diminish their work performance. In this study, in order to further understand the effects of LMX on employee in-role performance, we investigated the mediation effect of relative deprivation feeling as a negative affective reaction among LMX and in-role performance. Moreover, we tested the moderation effect of perceived organizational support (POS) for mitigating this negative effect on in-role performance. The data obtained from 320 employees and their 80 immediate supervisors were analyzed through Structural Equation Modeling. The results validated the proposed mediation effect of relative deprivation as well as the moderation effect of POS.

Keywords: Leader-Member Exchange, Affective Reaction, Relative Deprivation, In-Role Performance, Perceived Organizational Support

JEL Classification: M10, M12, M19

Lider-Takipçi Etkileşimi ve İş Performansı: Algılanan Örgütsel Destek Çalışanın Duygusal Tepkisine Çare Olabilir mi?

ÖZ

Lider-takipçi etkileşiminin örgütsel çıktılar üzerindeki olumlu etkileri literatürde kapsamlı şekilde incelenmiş olmasına karşın, negatif etkilerine yönelik araştırmalar günümüzde hala oldukça azdır. Yüksek kaliteli lider-takipçi etkileşiminin iş ile ilgili önemli kaynaklara erişim imkânı sağlaması, çalışanların bu konuda sosyal karşılaştırmalar yapmalarına ve böylece iş performanslarının azalmasına yol açabilecek bir takım olumsuz tepkiler geliştirmelerine neden olabilmektedir. Bu çalışmada, lider-takipçi etkileşiminin çalışanın iş performansı üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması amacıyla göreceli yoksunluk duygusu, bir çeşit negatif duygusal tepki olarak, bu ilişkide aracılık etkisi açısından incelenmiştir. Ayrıca algılanan örgütsel desteğin çalışanın iş performansı üzerindeki negatif etkinin azaltılmasındaki düzenleyici rolü araştırılmıştır. Örneklem grubunu oluşturan 320 çalışan ile direkt bağlı oldukları 80 takım liderinden toplanan veriler yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Analiz sonuçları, lider-takipçi etkileşimi ile iş performansı arasındaki ilişkide göreceli yoksunluk duygusunun anlamlı aracılık etkisini ortaya koymuştur. Ayrıca iş performansı üzerindeki negatif etkinin azaltılmasında örgütsel desteğin anlamlı düzenleyici etkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lider-Takipçi Etkileşimi, Duygusal Tepki, Göreceli Yoksunluk, İş-Performansı, Algılanan Örgütsel Destek

JEL Sınıflandırması: M10, M12, M19

Geliş Tarihi / Received: 19.12.2019 Kabul Tarihi / Accepted: 16.02.2020

¹Bu makale yazarın “Lider-Takipçi Etkileşimi ve Göreceli Yoksunluk Duygusu: Çalışan Tutum ve Davranışlarına Etkisi” adı altında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, karacayaydin@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2465-0297.

1. INTRODUCTION

Organizational leadership is one of the most popular topics that have been investigated both by practitioners and by academicians over the past century due to its important role in organizational performance. On that scope, the social exchange relationship among a follower and leader, i.e., leader-member exchange (LMX), has been shown to be an influential mechanism for activating leadership influence over employees' work outcomes (Dulebohn et al., 2012; Dinh et.al, 2014). Extant research on LMX theory focuses mostly on positive relationships between leaders and followers; and so, their findings generally validate the benefits of LMX relationships for organizations. These benefits include better organizational outcomes as higher in-role performance, more favorable employee job attitudes, and lower turnover rates, etc. (Gerstner & Day, 1997). Accordingly, existing research has mostly focused on identifying organizational factors that are effective in developing and nurturing high-quality LMX relationships.

However, evolving theoretical and empirical research on LMX has generally disregarded affective reactions that may also be fruitful for understanding the possible outcomes of LMX. We argue that the association between LMX relationships and employees' affective reactions needs to be further explored in order to have a holistic understanding of the underlying mechanisms by which LMX relationships influence employee work behaviors. Given that individuals interpret and react to their environments not only by their minds but also by their hearts; it is crucial to acknowledge the emotional side of leadership influence in addition to the cognitive part (Bass, 1985; Yukl, 2002).

According to Social Comparison Theory (Festinger, 1954), within organizational life, people tend to make social comparisons that have been shown to initiate important cognitive, affective and behavioral outcomes (Greenberg et. al, 2007). By being offered more work-related resources, employees who have high-quality LMX with their leaders gain advantages over employees who have lower quality LMX within organizational dynamics (Graen & Uhl-Bien, 1995). For that reason, individuals often pay attention to other employees' LMX relationships with leader and compare to their own (Liao, Liu, & Loi, 2010; Liden et al., 2006). Accordingly, LMX relationships are expected to trigger emotional outcomes, both positive and negative affective reactions derived by social comparison processes (Cohen-Charash & Muller, 2007).

Some of the findings of recent research indicate an association between LMX and employee emotions. For instance, both Hooper and Martin (2008) and Scandura (1999) argued that workers may feel upset if they are excluded from their leader's in-group. That is, if members believe that their relative standing is low compared to that of coworkers, then they may feel disadvantaged and mistreated (Tse et al., 2012). Likewise, in their conceptual study, Bolino and Turnley (2009) proposed that employees respond negatively to feelings of relative deprivation which are most likely to occur when an employee perceives to be in a low-quality LMX relationship. At the individual level, relative deprivation refers both to the recognition and the associated feeling that accompany the perception that one is deprived with respect to some comparison dimension (Crosby, 1976). Research has shown that within organizational life employees' relative deprivation feeling is associated usually with negative attitudes and behaviors including job dissatisfaction (Lee & Martin, 1991) and decreased in-role performance (e.g. Williams & Anderson, 1991).

In the current study, we argue that via social comparison processes an employee's LMX relationship may negatively affect his/her in-role performance through an affective situation of felt deprivation. Moreover, as an organizational level procedure perceived organizational support (POS) is proposed as a possible mitigating variable for this negative effect of LMX on employee in-role performance.

2. THEORETICAL BACKGROUND

2.1. Leader-Member Exchange Quality and In-Role Performance

While a leader's average leadership style (ALS) reflects a common behavioral approach to all subordinates; apart from this general approach leader also has differentiated social exchange relationships with each of his/her subordinates, named as Leader-Member Exchange (LMX) quality (Dansereau, Graen, & Haga, 1975). Having its roots in social exchange theory (Blau,1964), LMX theory sets the dynamics of a dyadic social interaction among a leader and follower. Due to limited time and resource constraints, leaders form differentiated relationships with each of their subordinates ranging from high-quality to low-quality socio-emotional and transactional exchanges; which results in having in-group versus out-group conceptual categorizations among employees.

Having a norm of reciprocity (Gouldner, 1960) in its conceptualization, LMX theory asserts that during these social exchanges between leader and follower, each party should offer something valuable to the other party so that each one would see the exchange as reasonably equitable or fair; consequently feel to reciprocate in a similar manner to the other party. By being offered more work-related tangible and intangible resources, employees who have high-quality LMX relationships with their leaders gain work-related advantages over employees who have low-quality LMX relationships within organizations. In line with this norm of reciprocity, employees with high-quality LMX relationships feel the obligation to show behaviors in the advantage of their leaders (Scandura, 1999) that would positively affect their work performance. Accordingly, the first hypothesis of the study is developed as below:

Hypothesis-1: Employee's LMX quality is positively related to employee's in-role performance.

2.2. Affective Reactions Towards LMX

In literature, most of the studies highlighted the positive aspects of LMX, indicating that higher quality LMX is associated with better employee attitudes and behaviors (Gerstener and Day, 1997; Graen & Uhl-Bien, 1995). However, there are employees who may perceive that they are exposed to lower quality LMX relationships, and this perception may inevitably be reflected in their attitudes and behaviors as a result of social comparison processes. Although being very few in number, there are studies that focus on the negative effects of LMX. The results of these studies commonly display that within organizational life comparatively lower quality LMX has some dysfunctional outcomes, such as reduced citizenship behavior and higher turnover intentions (Kacmar, Zivnuska, & White, 2007). Based on these research results, it is clear that the dark side of LMX concept needs to be further investigated by researchers given that it may be fertile to unrecognized destructive effects on organizational outcomes by sweeping away the positive outcomes gained through high-quality LMX relationships so that leading to huge costs for organizations.

While investigating the negative side of LMX relationships, employee affective reactions may need to be further investigated as an accompanying topic (Lazarus, 2000). Although the research that investigates the effects of LMX quality on employee emotions is a few, their results become an important starting point for further research. For instance, it has been claimed that affect is one of the indicators of the quality of LMX relationship (Graen & Uhl-Bien, 1995). On the other hand, moods and emotions are found to be effective on the perception of the quality of exchange relationships (Goody, et al., 2010). Based on these findings of the association of LMX and emotions, logically, we may also expect LMX quality to be

effective on subsequent moods and emotions of followers that would further influence their attitudes and behaviors.

In fact, a solid explanation for the possible effects of LMX relationships on employees' affective reactions can be derived from social comparison theory. Emotions and moods are closely related to social comparison processes, in such a way that, social comparisons mostly trigger affective outcomes through justice considerations (Greenberg, et al., 2007). Within a work group, it is usual to have frequent social comparisons among coworkers about what they receive and what others receive. Depending on the personal evaluation of their comparative situations in terms of LMX relationships with their leaders, employees may develop negative feelings triggered mostly by the perception of injustice or unfairness within social exchange relationships (Cohen-Charash & Muller, 2007). These negative feelings, in turn, may result in harmful organizational outcomes (Hu and Liden (2013).

Although there have been some propositions about the relationship between LMX and negative emotions, as well as very few empirical studies investigating their relationship within the extant literature (Cohen-Charash & Muller, 2007), the need for exploring emotions within LMX context is still a fertile area for future research (Hu & Liden, 2013). In line with this need of further research, in this study relative deprivation feeling is investigated as an underlying process for the effects of LMX relationships on employee outcomes.

Relative deprivation is often experienced by comparing the treatments, opportunities or outcomes that an individual receives to those received by others in his/her reference group (Crosby, 1976). In this respect, social comparison processes and ensuing perceived relative positions and justice considerations comprise an integral aspect of feeling of relative deprivation for an individual. By a conceptual study, Bolino and Turnley (2009) proposed that employees usually respond negatively to feelings of relative deprivation which most likely to occur when an employee perceives to be with low-quality LMX. Accordingly, we propose the following hypothesis:

Hypothesis-2: The higher the LMX quality of an employee with the leader, the lower the employee's relative deprivation feeling.

Research has shown that within organizational life employees' relative deprivation feeling is associated usually with negative attitudes and behaviors (Crosby, 1976, 1984) such as lower job satisfaction (Lee and Martin, 1991) and decreased in-role performance (Williams and Anderson, 1991). Based on the findings of previous research, we developed the following hypothesis:

Hypothesis-3: Employee's relative deprivation feeling is negatively related to employee's in-role performance.

The current research investigates whether LMX relationship affect employee work attitudes and behaviors through the mediation effect of relative deprivation feeling which is formed through a cognitive and affective process in which cognitive component involves the recognition of deprivation, and affective component entails the associated feeling, which is usually described as frustration, dissatisfaction, disappointment, and anger. Accordingly, the following hypothesis is developed:

Hypothesis-4: Relative deprivation feeling mediates the relationship between employee's LMX quality and in-role performance.

2.3. Moderating Effect of Perceived Organizational Support

Kerr and Jermier's (1978) substitutes for leadership theory mainly asserts that within an organizational environment there can be variables which can make some leadership behaviors less influential and crucial for employees by negating the hierarchical superior's ability to exert either positive or negative influence over subordinate attitudes and behaviors (p. 375). In this respect, as an alternative support for employees instead of LMX relationships with leader, perceived organizational support (POS), which is defined as "employees' beliefs concerning the extent to which the organization values their contribution and cares about their well-being" (Eisenberger, et al., 1986, p. 501) may be utilized. For example; in a company where there is a formal mentoring program, employees may connect with top-level executives and get career support from these executives who are not their direct supervisors. Therefore, employees may not be that much in need of having high-quality LMX relationships with their immediate supervisors for career support (Sparrowe and Liden, 2005).

In this respect, procedures that function as POS can be used to mitigate employees' negative affective reactions triggered by LMX. Accordingly, the final hypothesis and the research model of the current study are developed and given below:

Hypothesis-5: POS moderates the relationship between employee's relative deprivation feeling and in-role performance; such that the relationship between relative deprivation and in-role performance is weaker when POS is higher.

In line with the above propositions and the developed hypotheses, the research model of the current study is depicted in the below Figure 1.

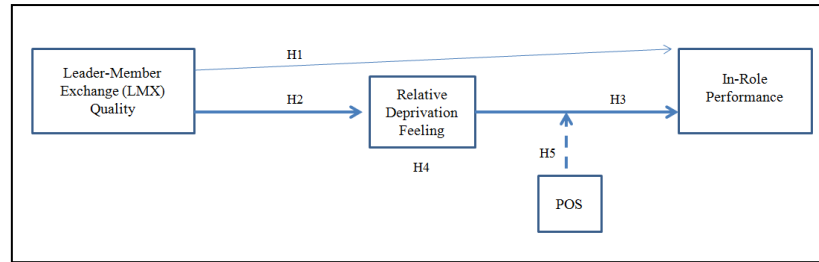

Figure 1. Research Model

3. METHODOLOGY

3.1. Sample and Procedures

Data for this study were obtained from 320 employees and their 80 immediate team leaders who are working in a variety of industries; such as retail, finance, food, and education, located in Istanbul, Turkey. We intentionally collected the data from many diverse industries in order to minimize sector-specific contextual restrictions. All employees are members of work teams of 3 to 8 people who work interdependently on tasks, have common work goals, and frequently interact in the same physical environment.

For getting employees' in-role performance data, a separate questionnaire that includes questions about employee's work performance was distributed to the supervisor of each employee. On the other hand, another separate questionnaire that includes questions about employee's LMX relationship quality, relative deprivation feeling and POS was distributed to the employees joined to the research. The employee sample was composed of 67% men, 33% of women with an average age of 32 and an average tenure of 5.9 years.

3.2. Measures

In both supervisor and employee questionnaires, a 5-point Likert-type scale with anchors ranging from 1 = 'strongly disagree' to 5 = 'strongly agree' was used to measure the participants' agreement with the items of each scale. The measures used in the study are as follows:

Leader-member exchange (LMX) relationship was measured by the 12-item LMX multidimensional scale developed by Liden and Maslyn (1998).

Relative deprivation feeling was measured by an 8-item scale developed by Tougas and colleagues (2004).

Affective commitment to the organization was measured by the 8-item scale developed by Allen & Meyer (1990).

In-role performance was measured by the 7-item scale of Williams & Anderson (1991).

Perceived organizational support (POS) was measured through the 8-item short version of perceived organizational support survey by Eisenberger, Cummings, Armeli, & Lynch (1997), which was originally developed by Eisenberger, Huntington, Hutchinson, & Sowa (1986).

3.3. Measures

In order to assess the psychometric properties of the constructs, Exploratory Factor Analysis (EFA) with Principal Components Extraction and Varimax Rotation method was conducted after validating the appropriateness of the data for EFA analysis by having a Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) measure above 0.50 as well as a significant Bartlett's Test of Sphericity (Hair et al., 2010).

The reliability of each scale was examined by computing their Cronbach's alpha coefficients which were found to be above 0.70 exhibiting a satisfactory level (Hair et al., 2010) and shown in Table 1.

Table 1. Main Construct Descriptives, Reliability Estimates, Correlations

Main Constructs	Mean (S.D.)	AVE	1	2	3
1 Relative Deprivation	2.33 (.69)	0.566	0.830		
2 LMX	4.09 (.65)	0.611	-0.418**	0.920	
3 In-Role Performance	3.74 (.76)	0.691	-0.493**	0.396**	0.917

** 0.01 significance; S.D.=standard deviation; diagonal values = Cronbach's Alpha values

The psychometric properties of the main constructs in the hypothesized model were evaluated by conducting a Confirmatory Factor Analysis (CFA) of the item covariance matrix, using the maximum likelihood estimation procedure in AMOS. The CFA results indicated that the fit indices of the measurement model are within the accepted threshold values ($\chi^2 = 751.654$, $df = 506$, $CFI = 0.96$, $TLI = 0.95$, $RMSEA = 0.03$, $p=0.000$).

Finally, for assessing the discriminant validity of the constructs, the square root of the average variance extracted (AVE) values were calculated which confirm a satisfactory level of discriminant validity as shown in Table 1.

4. ANALYSIS AND RESULTS

The analyses of the study were conducted by using SEM in AMOS 16.0 software with maximum likelihood estimation (MLE) method, respectively in four subsequent steps: firstly, the general path relationships in the model were tested, then mediation effect was tested, afterward the moderation effect of POS on the hypothesized relationships was investigated, and finally the moderation effect of peer support was tested. The endogenous variables were controlled for demographic characteristics including gender, age and tenure.

4.1. Analyses for Testing the Path Relationships

The fit indices values ($\chi^2 = 894.259$, $df=516$, $CMIN/DF= 1.733$, $p=0.000$; $CFI = 0.940$; $TLI= 0.934$; $RMSEA = 0.048$; and $SRMR= 0.0775$) for the first structural model, in which the relationships between LMX relationships, relative deprivation feeling and employee's in-role job performance were assessed independently of the effects of the moderator variables, showed that the hypothesized model fit the data well. The parameter estimates for the hypothesized paths are provided in Table 2.

Table 2. Parameter Estimates of Path Relationships Hypotheses

Main Constructs	Mean (S.D.)	AVE	1	2	3
1 Relative Deprivation	2.33 (.69)	0.566	0.830		
2 LMX	4.09 (.65)	0.611	-0.418**	0.920	
3 In-Role Performance	3.74 (.76)	0.691	-0.493**	0.396**	0.917

*** = $p < .01$ (two-tailed) ** = $p < .05$ (two-tailed)

The results showed that employee's LMX relationship with the leader was positively related to employee's in-role performance ($\gamma = 0.25$, $p<0.01$), and negatively to relative deprivation feeling ($\gamma = -0.48$, $p<0.01$) which supported the study's Hypothesis-1 and Hypothesis-2. In line with hypothesized path relationships, employee's relative deprivation feeling negatively associated with employee's in-role performance ($\gamma = -0.50$, $p<0.01$), accordingly Hypothesis-3 was supported.

4.2. Analyses for Testing the Mediation Effect

Mediation analysis is mainly used for understanding the mechanisms through which an independent variable (X) and a dependent variable (Y) are related, specifically by providing a more accurate explanation for the chain of causation via clarifying how, or why, an independent variable (X) affects a dependent variable (Y) (Hair et al., 2010). According to Preacher and Hayes (2004), the utility of mediation analysis comes from its ability to exceed the merely descriptive to a more functional understanding of the relationships among variables (p. 717). In order to test the mediation effect, the bootstrapping method (Preacher & Hayes, 2004) is commonly used by researchers due to its strength in statistical validation as well as its ease by not forcing the assumption of normality of the sampling distribution (Preacher & Hayes, 2008).

Accordingly, in order to test the hypothesized mediation effect of relative deprivation feeling between LMX and in-role performance, mediation analyses by bootstrapping in AMOS was conducted. The results of the mediation analysis are exhibited in Table 3, which display that the H4 of the study was supported.

Table 3. Results of Mediation Analysis

Hypothesis Number	Direct Effects without Mediation	Direct Effects with Mediation	Indirect Effects
Hypothesis-4	0.53 ***	0.24 ***	0.23 ***

*** = $p < .01$

4.3. Analyses for Testing the Effect of POS

Interaction analysis is conducted to obtain a more precise explanation of causal effects by explaining how the significant main effect changes depending on changing values of the moderating variable. In factorial designs, interaction effects are the joint effects of two predictor variables in addition to the individual main effects (Hair et al., 2010, p. 441). Therefore, interaction serves as a type of moderation that indicates how the form of the relationship changes between the independent and the dependent variables depending on the value of another explanatory variable.

In order to see the full range of the main effect changes depending on changing values of moderating variables of POS, we tested the interaction effect of POS (Hypothesis-5) within the relationship of relative deprivation and in-role performance. The interaction analyses were conducted in SEM by following the procedures explained by Ping (1996).

The results validate that POS acts as an effective moderator among employee's relative deprivation feeling and in-role performance; such that in higher levels of POS relative deprivation becomes less detrimental on employee's in-role performance. The results and the visual display are given in Table 4 and Figure 2.

Table 4. Parameter Estimates for Significant Interaction Term

Path Relationship	Non-standardized parameter	Standardized parameter	t-value
ZRelDep → ZInrolePerf	-0.462	-0.456	-5.978***
ZPos → ZInrolePerf	0.163	0.140	1.871*
ZRelDepandZPos → ZInrolePerf	0.059	0.097	1.820**

*** = $p < .01$ (two-tailed); ** = $p < .05$ (two-tailed); * = $p < .1$ (two-tailed)

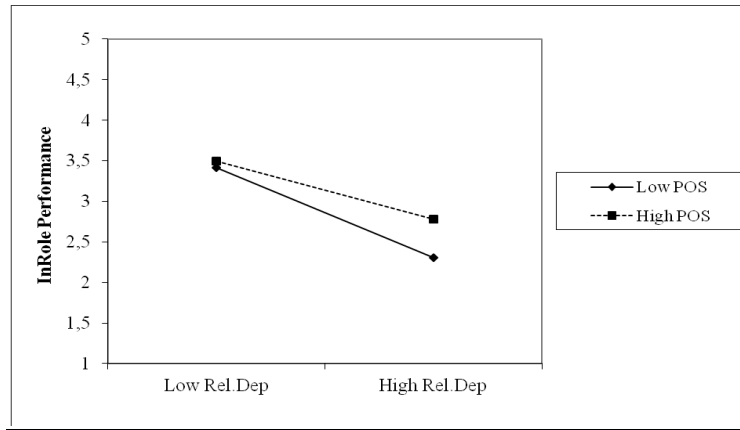

Figure-2. POS Interaction effect between relative deprivation and in-role performance

5. DISCUSSION

In the extant literature, studies on LMX relationships mostly highlighted the positive aspects related with LMX, i.e. bright side of LMX, by pointing that higher quality LMX is associated with better employee attitudes and behaviors (e.g., Gerstener & Day, 1997; Graen & Uhl-Bien, 1995), but they did not specifically investigate the occurrence and influence of negative aspects of LMX, i.e., “dark side of LMX” on employee outcomes.

The results of the current study confirmed that LMX perceptions do not only have effects on employee attitudes and behaviors, but they also trigger negative emotional reactions that function as an underlying process for a leader’s influence on employee’s work performance.

In order to find a solution for mitigating the negative effect of LMX based relative deprivation on employee in-role performance, this study investigated the interaction effect of POS. The results showed that POS acts as an effective moderator, such that in higher levels of POS relative deprivation becomes less detrimental to employee’s in-role performance. Therefore, having organizational level support systems that would balance the injustice perception on the part of the employee who feels relatively deprived due to not having enough of a leader’s support seems to be an effective solution.

5.1. Theoretical Implications

The most noteworthy theoretical contribution of the current research is its attempt to investigate well established LMX framework from an affect-based perspective, and so explore the underlying affective processes that may negatively influence employee attitudes and outcomes.

Moreover, the results of the current study regarding the significant interaction effect of POS suggest that it is important to integrate the possible situational factors that are shaped by organizational context into LMX research; otherwise the scope of the outcomes could only be evaluated within a narrower scope.

5.2. Strengths, Limitations, and Future Research

Several methodological strengths of the study increase both the confidence in the results as well as the comprehensiveness of the findings. Firstly, collecting the data from two different

sources (i.e., employees and their immediate supervisors) reduced the common method bias (Podsakoff et al., 2003). While LMX evaluations and related cognitive and affective processes depend on individual-level data gathered from the focal individual him/herself, the behavioral outcome (i.e., in-role performance) for each individual is gathered from his/her immediate leader. Therefore, using data obtained from different sources in the evaluation of causal relationships makes the outcomes of this research more reliable by avoiding common method variance.

Additionally, the current study not only investigates both affective and behavioral reactions to LMX based relative deprivation but also investigates employees' actual behaviors rather than just behavioral intentions by getting individualized ratings provided by the immediate team leader of each employee. In this respect, the results of the study have more implications of power as an organizational outcome.

Despite these strengths, the cross-sectional design can be evaluated as the main limitation of the study. Cross-sectional design does not allow observing the long-term interplay among variables that may evolve and change by time.

For future research, applying longitudinal or experimental research designs may give more insights about how the relationships of the study unfold over time. Moreover, the current study has been applied within the Turkish business environment, therefore investigating the proposed relationships of the research in different cultural environments may also help to identify whether there are some culture-specific effects on the results of the study.

REFERENCES

- Allen, N.J., & Meyer, J.P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. New York: Free Press.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power In Social Life*. New York, NY:Wiley.
- Bolino, M. C., & Turnley, W. H. (2009). Relative deprivation among employees in lower-quality leader-member exchange relationships. *The Leadership Quarterly*, 20, 276-286.
- Cohen-Charash, Y., & Mueller, J.S. (2007). Does perceived unfairness exacerbate or mitigate interpersonal counterproductive work behaviors related to envy?. *Journal of Applied Psychology*, 92 (3), 666-680.
- Crosby, F. A. (1984). Relative deprivation in organizational settings. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research In Organizational Behavior* (Vol. 6, pp. 51-93). Greenwich, CT: JAI Press.
- Crosby, F. A. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 85-113.
- Dansereau, F., Graen, G., & Haga, W. J. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations: A longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13, 46-78.
- Dinh, J. E., Lord, R. G., Gardner, W. L., Meuser, J. D., Liden, R. C., & Hu, J. (2014). Leadership theory and research in the new millennium: current theoretical trends and changing perspectives. *The Leadership Quarterly*, 251, 36-62.
- Dulebohn, J. H., Bommer, W. H., Liden, R. C., Brouer, R. L., & Ferris, G. R. (2012). A meta analysis of antecedents and consequences of leader-member exchange integrating the past with an eye toward the future. *Journal of Management*, 386, 1715-1759.
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S., & Lynch, P. (1997). Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 82, 812-820.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchinson, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71, 500-507.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.

- Gerstner, C. R., & Day, D. V. (1997). Meta-analytic review of leader-member exchange theory: correlates and construct issues. *Journal of Applied Psychology, 82*, 827-844.
- Gooty, J., Connelly, S., Griffith, J., & Gupta, A. (2010). Leadership, affect and emotions: A state of the science review. *The Leadership Quarterly, 21*, 979-1004.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: a preliminary statement. *American Sociological Review, 25*, 161–178.
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective. *The Leadership Quarterly, 6*, 219-247.
- Greenberg, J., Ashton-James, C. E., & Ashkanasy, N. M. (2007). "Social Comparison Processes In Organizations". *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 102*, 22-41.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. L., & Anderson. (2010). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Hooper, D. T., & Martin, R. (2008). Beyond personal leader-member exchange (LMX) quality: The effects of perceived LMX variability on employee reactions". *The Leadership Quarterly, 19*, 20–30.
- Hu, J., & Liden, R. C. (2013). Relative leader-member exchange within team contexts: how and when social comparison impacts individual effectiveness. *Personnel Psychology, 66*, 127-172.
- Kacmar, K.M., Zivnuska, S., & White, C.D. (2007). Control and exchange: the impact of work environment on the work effort of low relationship quality employees. *The Leadership Quarterly, 18*, 69–84.
- Kerr, S., & Jermier, J. M. (1978). Substitutes for leadership: Their meaning and measurement". *Organizational Behavior and Human Performance, 22*, 375–403.
- Lazarus, R. S. (2000). How emotions influence performance in competitive sports. *The Sport Psychologist, 14*, 229–252
- Lee, R. T., & Martin, J. E. (1991). Internal and external referents as predictors of pay satisfaction among employees in a two-tier wage setting. *Journal of Occupational Psychology, 64*, 57–66.
- Liao, H., Liu, D., & Loi, R. (2010). Looking at both sides of the social exchange coin: A social cognitive perspective on the joint effects of relationship quality and differentiation on creativity. *Academy of Management Journal, 53*, 1090-1109.
- Liden, R. C., Erdogan, B., Wayne, S. J., & Sparrowe, R. T. (2006). Leader-member exchange, differentiation, and task interdependence: Implications for individual and group performance. *Journal of Organizational Behavior, 27*, 1–24.
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management, 21*, 43-72.
- Ping, R.A. (1996). Estimating latent variable interactions and quadratics: the state of this art. *Journal of Management, 22*, 163-83.
- Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B., Lee, Y., Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology, 88*, 879–903.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers, 36*, 717-731.
- Scandura, T. A. (1999). Rethinking Leader-member exchange: an organizational justice perspective. *The Leadership Quarterly, 10*, 25–34.
- Sparrowe, R. T., & Liden, R. C. (2005). Two routes to influence: integrating leader-member exchange and social network perspectives. *Administrative Science Quarterly, 50*, 505–535.
- Tougas, F., Lagace, M., Sablonniere, R.D., & Kocum, L. (2004). A new approach to the link between identity and relative deprivation in the perspective of ageism and retirement. *International Journal of Aging and Human Development, 59*(1), 1-23.
- Tse, H. M., Ashkanasy, N. M., & Dasborough, M. T. (2012). Relative leader-member exchange, negative affectivity and social identification: a moderated-mediation examination. *The Leadership Quarterly, 23*, 354-366.
- Williams, L. J., & Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management, 17*, 601–617.

Yukl, G. (2002). *Leadership In Organizations*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Lübnan’da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile

Tahsin YAMAK*, Tuba YILDIZ**, Emre SAYGIN***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Ortadoğu’nun istikrarsız fakat bölgesini etkileme potansiyeli bakımından önemli ülkelerinden Lübnan’da, toplumsal birlikteliğin ve politik istikrarın teminine yönelik olarak gerçekleştirilen seçim sistemi değişikliğinin, din/etnik grup temelinde kurgulanan devlet yönetiminde ortaya çıkaracağı muhtemel sonuçlar ile sistem değişikliği akabinde gerçekleştirilen seçimlerde parlamentonun 1/3’nü elde eden ittifak cephesinin önemli aktörlerinden Hizbullah’ın siyasal dönüşümünün gerek Lübnan siyaseti ile toplumsal hayatındaki gerekse de Ortadoğu’daki olası etkilerinin Yeni Kurumsal İktisat çerçevesinde analiz edilmesidir. Siyasi görevlerin etnik ve dini gruplar arasında orantılı bir şekilde paylaşılması esasına göre oluşturulan, buna rağmen temsil sorunlarına yol açan seçim sisteminin daha adaletli bir yapıya dönüştürülmesi yönündeki çabaların, ülkenin siyasal kurumlarının dönüşmesi için önemli bir aşama olduğu; ancak Lübnan siyasetini belirleme noktasında etkin olan İran ve Arap devletleri arasındaki yıkıcı rekabetin Hizbullah’ın yükselen konumu nedeniyle İran lehine değişmesinin, ülkede idari, politik ve sosyo-ekonomik yapının reforme edilmesi suretiyle, kurumsal dönüşümün sağlanması yönündeki en önemli engellerden birisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, Seçim Sistemleri, Çoğunluk Sistemi, Nispi Temsil, Kurumsal Değişim

JEL Sınıflandırması: D71, D72, H11

Restructuring of Political Institutions in Lebanon: From Majoritarian to Proportional Representation

ABSTRACT

In Lebanon, one of the important countries in the Middle East region, which is unstable, but important in terms of its potential to affect the region, changes have been made in the electoral system to ensure social unity and maintain political stability. In this study, the effects of the electoral system change, on the possible results for government administration based on religion/ethnic group and the possible effects of Hezbollah's political transformation in Lebanese politics and the Middle East region were analyzed by using Institutional Economics thoughts. According to this, created on the basis of proportional allocation of political tasks between ethnic and religious elements, but try to have the electoral system leading to representation problems become fairer is an important step for the change of the country's political institutions. But the fact that the destructive competition between Iran and Arab states, which are active at determining Lebanese politics, has changed in favor of Iran due to the rising position of Hezbollah, is the biggest obstacle to institutional change in the country by reforming the administrative, political and socio-economic structure.

Keywords: Lebanon, Electoral Systems, Majority Systems, Proportional Representation, Institutional Change

JEL Classification: D71, D72, H11

Geliş Tarihi / Received: 13.03.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 07.04.2020

* Dr., Bayrampaşa Belediyesi İç Denetçi, tahsinyamak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8831-7448.

** Araş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, tubayildiz@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7152-4421.

*** Dr., Beykoz Belediyesi Teftiş Kurulu Müdürü, sayginemre@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2939-1562.

1. GİRİŞ

Ortadoğu, muhtemelen en çok yapay sınırlara ve sorunlu yönetimlere sahip ülkelerden müteşekkil bölgedir. Kolonyal yönetim modellerinin terk edilmeye ve ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaya başladıkları Dünya Savaşları ertesinde, bölgede mevcudiyetini sürdürmekte olan sömürge yönetimleri, bu modeli terk etmeye, suni bir tasnif etrafında ve her toplumun kendi tarihi birikiminden de referans alacak şekilde yeniden teşkilatlandırma noktasında bir tutum sergilemişlerdir. Bölgede yer alan ülkeler, girift ilişkiler barındıran sosyolojik, siyasal ve ekonomik etkenler bağlamında, genellikle otoriter özellikler arz eden monarşi yönetimleri şeklinde kurgulanmışlarsa da kısmen hibrit rejim uygulamalarına yer verilmiş, bazı ülkelerde ise, demokratik sisteme yakın hususiyetler arz eden yönetimlerin oluşmasına dikkat edilmiştir.

Çalışma kapsamında siyasal değişimin analize konu edileceği Lübnan, etnik, dini ve kültürel toplulukların geniş kapsamlı ve kısmen demokratik bir ortak yönetim modeli çerçevesinde örgütlendiği kendine has siyasal kurallar perspektifinde “*ortaklaşmacı*” parlamenter bir cumhuriyet modeli ile yönetilmektedir. Bu modele göre, Cumhurbaşkanlığı Marunî Hristiyanların, Başbakanlık Sünnilerin, Meclis Başkanlığı ise Şiilerin elinde bulunmaktadır. Diğer azınlıklar ise farklı düzeylerde çeşitli devlet görevleri almak suretiyle devlet yönetiminde söz sahibi olmaktadır. Bahse konu sistem ve devlet yapısı ise esasen 1932 yılındaki ilk ve tek nüfus sayımına göre şekillenmiş olup, dinsel ve mezhepsel demografi ile oldukça ilişkilidir.

Ülkede uzun zamandır siyasi görevlerin etnik ve dini unsurlar arasında orantılı bir şekilde paylaşılması esasına göre oluşturulan bu sistemin temelini oluşturan seçimlerin gerçekleştirilmesinde, bir seçim çevresinde en çok oyu alan siyasi partinin o çevredeki temsilin tamamına sahip olmasına imkân veren *çoğunluk sistemi* uygulanmaktaydı. Filistinlilerin Lübnan’da artan etkinlikleriyle birlikte nüfus dengesinin Sünniler lehine değişmesi akabinde başlayan iç savaş, 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi ertesi İran’ın “*Devrim İhracı*” politikası çerçevesinde Lübnan Şiileri ile gerçekleştirdiği yoğun ilişkiler sonucunda Hizbullah Örgütünün ortaya çıkması ile hızla güçlenmesi gibi temel hususlar, zaten son derece kritik dengeler üzerine kurulu yönetim yapısının ve buna bağlı olarak seçim sisteminin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir.

İç savaşın ertesinde imzalanan Taif Antlaşması ile Lübnan’ın siyasal sistemi önemli değişikliklere uğramış ve Sünnilerin nüfus artışı ve etkinlikleri göz önünde bulundurularak, Marunî cumhurbaşkanının bazı yetkileri Sünni başbakana devredilmiş, parlamentodaki Hristiyan-Müslüman temsilcilerin sayısı eşitlenmiş ve Hizbullah’ın ayrıcalıklı bir konum elde etmesi sağlanmıştır. Bu noktada, Lübnan siyasetinde özellikle Suriye Baas rejiminin ağırlığı güçlenmiş ancak Şubat 2005 tarihinde Refik Hariri bombalı bir suikast saldırısı sonucu hayatını kaybetmesi sonucu “*Sedir Devrimi*” olarak isimlendirilen gelişmelerin ardından Suriye tüm askerî ve istihbarat personelini ülkeden çekmek zorunda kalmış, ülkedeki Suriye karşıtları ve yanlıları arasındaki ayrışma daha da derinleşmiştir.

2006 yılı Temmuz ayında Hizbullah’ın İsrail’e saldırı başlatması, görev süresi biten Cumhurbaşkanı yerine seçilecek yeni devlet başkanının seçimi için meclis oturumlarına katılmaması ve seçimlerin tekrarlanmasını istemesi hususları Lübnan siyasal sistemin kilitlenmesine sebebiyet vermiş ve büyük çatışmaların fitilini ateşlemiştir. 2009 seçimlerini Saad Hariri öncülüğündeki ittifak kazandıysa da Hizbullah’ın parlamentodan çekilmesi nedeniyle siyasal sistem yine işlevsiz kalmıştır. Arap İsyanları dolayısıyla yaşanan kitlesel göçler ile DAES tehlikesinin ülkede boy göstermesi, kırılğan Lübnan siyasetini daha da istikrarsız bir hale getirmiş, bütün bu siyasal krizler ise Hizbullah’ın ülke siyasetindeki gücünü tahkim etmesine imkân vermiştir.

Lübnan siyasetine dair en önemli gelişmeler 2014 yılı içerisinde gerçekleşmiş ve Devlet Başkanının belirlenememesi hususu parlamento seçimlerini etkilemiş, uzlaşma sağlanamaması sebebiyle meclisin görev süresi 2017 yılına uzatılmıştır. Bu süreçte, Lübnan meclisi, Cumhurbaşkanlığı seçimi için tam 45 başarısız girişimde bulunmuş ve nihayet iki buçuk yıllık krizden sonra 31 Ekim’de 2016’de Mişel Avn Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 6 Mayıs’ta 2018 yapılan genel seçimlerin ardından Hariri öncülüğünde yeni hükümet, 9 ay süren çalışmaların ardından 31 Ocak tarihinde kurulabilmiştir. Ancak bu hükümet de uzun süreli olmamış, ülkede başlayan protestolar nedeniyle 29 Ekim’de istifa etmiş ve yerine 21 Ocak 2020 tarihinde, daha çok Hizbullah ve Şii grupların destek verdiği Hassan Diyab Başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.

Geçen süreçte yaşanan tüm bu hususların yanı sıra toplumsal grupların/aktörlerin siyasal sisteme katılım talepleri artmış ancak siyasal sistem siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların çözümünü üreten bir mekanizma olmaktan ziyade bizatihi krizin/sorunun merkezi halini almıştır. Bu noktada, seçim sisteminde uygulanmakta olan *çoğunluk sistemi* ise yönetimdeki istikrarsızlığı perçinleyen önemli bir sorun olarak ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı Lübnan’da, toplumsal birlikteliğin ve politik istikrarın teminine yönelik olarak çoğunluk sisteminden nispi temsile geçişi öngören seçim sistemi değişikliği ve bu sürecin akabinde ülke siyasetinde yer alan çeşitli toplumsal grupların farklılaşan siyasal ağırlıkları ve temsiliyet durumlarının ülkenin genel siyasi istikrarına ve geleceğine dair etkilerinin *Yeni Kurumsal İktisatın* teorik izahatlarından faydalanılmak suretiyle analiz edilmesidir. Lübnan’da siyasal istikrarın ve kurumsal dönüşümün teminine yönelik çabaların ortaya konulmasının da planlandığı bu çalışma, seçim sistemlerine ilişkin detayların bulunduğu birinci bölüm, Lübnan siyasetinde temsiliyet sorunlarının tarihi kökenlerinin tartışıldığı ikinci bölüm ve ülkede siyasal kurumlarının gelişiminin analiz edildiği üçüncü bölümden meydana gelmektedir.

2. SEÇİM SİSTEMLERİ: ÇOĞUNLUK SİSTEMİ & NİSPİ TEMSİL

Demokrasi kavramı, çoğu kez *halkın kendi kendini yönetmesi* olarak tanımlanmaktaysa da liberal sistem uygulamaları bağlamında, yöneticilerin yönetilenler tarafından serbest/özgür ve adil seçimler vasıtasıyla seçildiği, hak ve özgürlüklerin koruma altına alındığı, bireyin sosyal faydasının öncüllendiği ve hukukun üstünlüğünün temel alındığı, *temsili bir yönetim modeline* evrilmiş bulunmaktadır. Halkın egemenliğini temsil eden demokratik sistemlerin temel koşulu olarak da *seçim* olgusu ön plana çıkmıştır (Bulut, 2010: 13; Akboğa ve Şahin, 2018: 7-11).

Hâlihazırda devlet ve toplum ilişkilerini sağlayan en önemli araç konumunda olan seçimler, kamu görevini yürütecek kişi ve/veya kişilerin, ilgili seçmenlerce, katılım gösteren adaylar arasında yapılacak tercihlerle tespit edilmesi, diğer bir ifade ile yönetim erkinin devredileceği grubun belirlenerek, yetkilendirilmesi olarak kavramsallaştırılabilir (Türk, 2006: 76; Yüzbaşıoğlu, 1996:105).

Seçimler, yönetim hakkının devrine ilişkin meşruiyeti sağlamakta, seçim sistemleri ise yetkiyi alacak olan seçilenlerin hangi usuller ile belirleneceğinin teknik alt yapısını oluşturmaktadır. Seçim sistemleri, bireysel tercihlerin kolektif tercihler şeklini alması diğer bir ifade ile karar alma yetkisinin temsilcilere devredilmesini ifade eden siyasal temsil kavramının gerçekleşmesini sağlayan temel mekanizmalar olarak ön plana çıkmaktadır. Dar anlamda seçim sistemleri, seçmenlerin oy vererek parti ve/veya aday tercihlerini ortaya koymaları ile bu oyların dağıtılması ve yetki tevdi edilmiş belirlenmesini ifade etmekteyse de geniş anlamda, seçme ve seçilme hakkı ile seçimlerin organizasyonu gibi seçim sürecine giren ve seçimleri etkileyen birçok farklı unsuru da içermektedir (Nohlen, 1996: 19; Akıncı, 2017: 405; Bulut, 2010: 1).

Parlamentonun dağılımını, ülkeyi hangi siyasi partinin yöneteceğini, yasaların ve anayasanın kimin tarafından yapılacağını/değiştirileceğini belirleyen ve demokrasinin temel unsurlarıyla illiyet arz eden seçim sistemleri, partilerin yapısını şekillendirmekle birlikte politikacıların davranışlarını ve seçmenlerin oy verme tercihlerini de etkilemekte olan seçim sistemleri bu haliyle önemli siyasi sonuçların meydana gelmesine neden olmakta, ülkenin geleceğinin şekillenmesi noktasında önemli bir konum arz etmektedir (Mainwaring, 1990: 3; Yıldız, 2018: 116).

Esasen ideal bir seçim sisteminden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Zira ülkelerin, sosyal sınıfların ve bireylerin kendi kişisel deneyimleri doğrultusunda şekillenen demokrasiye dair tutumlarına ilişkin farklılaşmalar, demokrasinin bazı bileşenlerinin diğerlerine göre daha öncelikli haline gelmesine neden olmakta, bu durum ise seçim sistemlerinin ülkeden ülkeye farklılaşmasına sebebiyet vermektedir. Ancak temel olarak ele alındığında, ideal bir sistemin, ülkenin tüm farklılıklarının temsiline zemin hazırlayan adaletli seçimlerin yapılmasına ve istikrarlı bir yönetimin kurulmasına imkân veren bir uyumlaştırma içerisinde olması gerektiği aşikârdır. Ancak bahse konu iki ana ilke diğer taraftan bir tezatı da ifade etmektedir. Zira toplumsal tecrübeler, çoğu kez istikrarı sağlamaya matuf düzenlemelerin temsilde adaletten sapmaya; adaleti temine yönelik düzenlemelerin ise istikrarlı yönetimden kaymalara neden olduğunu ortaya koymaktadır (Yüzbaşıoğlu, 1996:105; Akboğa ve Şahin, 2018: 9).

Çoğunlukla bağdaşması mümkün olmayan bu iki ana ilkedeki taviz verilmek suretiyle bir yol bulunması gerektiği ortadadır. Bu durum ise teknik bir hesaptan ziyade daha çok toplumların demokrasiye dair tutumlarına göre şekillenecek siyasal bir tercih olmaktadır. Zira bilinmektedir ki, aynı oy oranlarına iki farklı formül uygulamak, her parti için seçilen üyeler açısından oldukça farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Çatışma kültürünün yoğun olduğu ülkelerde, yanlış kurgulanan seçim sisteminden kaynaklanan nedenlerle yüksek temsil imkânı elden eden ve bu avantajlı konumlarını sürdüren sosyal sınıfların, uzlaşmaya yanaşmayan ya da gerek duymayan tutumları, kendilerine temsil imkânı bulamayan toplumun diğer kesimlerinin dışlandığı, sosyal parçalanmışlığın derinleştiği ve istikrarsızlığın çoğaldığı müşahede edilmektedir (Blais ve Massicotte, 1996: 40; Akyıldız, 2016: 145).

Tüm bu sorunlar çerçevesinde en ideal seçim sistemi ve formülünün ne olduğuna cevap arayan ülkelerin, seçileceklerin sayısı bakımından (tek isimli, listeli), seçim sayısı bakımından (tek turlu, iki turlu) ve seçilenlerin partilere dağılımının hesabı bakımından (çoğunluk, nispi) olmak üzere bu üç temel ayırımın çeşitli kombinasyonlarını kullanmak suretiyle çok sayıda seçim sistemini denedikleri ve toplumsal yapılarına en uygun sistemi bulma yönünde irade gösterdikleri müşahede edilmektedir (Akyıldız, 2016: 131-132).

Dünya genelindeki örnekler ele alındığında, toplumların oyların parlamentoda temsil edilecek vekil sayısına dönüştürülmesi yöntemleri bakımından iki temel seçim sistemi üzerinde ittifak ettikleri görülmektedir. Bunlar, çoğunluğun temsilinin devletin iyi idaresini sağladığı anlayışına dayanan *çoğunluk sistemi* ile seçim usulünün öncelikle adalet duygusunu gerçekleştirdiği anlayışına dayanan *nispi (orantılı) temsil sistemi* olmak üzere iki ana başlık altında tasnif edilmektedir. Ancak yarı nispi (orantılı) sistemler ve karma sistemler olarak adlandırılan yöntemlerin bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1996: 106; Norris, 1997: 298; Akyıldız, 2016: 131; Nohlen, 1996: 21-22; Yıldız, 2018: 119).

Çoğunluk sistemlerinde, oyların çoğunluğunu alan aday/partiler o seçim bölgesindeki seçimi kazanmakta; daha az oy alan aday/partiler ise o bölgede yapılan seçimi kaybetmektedir. Tek-turlu basit çoğunluk, iki-turlu basit veya mutlak çoğunluk ya da alternatif oy gibi farklı türleri bulunan bu seçim sistemi; siyasi partilerin tamamının mecliste temsil edilememesi, vatandaşın oyunun boşa gideceği kaygısıyla oy kullanması suretiyle gerçek iradesini sandığa yansıtamaması gibi handikapları içermesi nedeniyle kutuplaşmalara sebebiyet verebileceği yönünden tenkitlere konu olmaktadır (Nohlen, 1996: 32-33; Yıldız, 2018: 124).

Nispi (orantılı) temsil ise partilerin meclisteki temsili, aldıkları oy oranlarıyla ve benimsenen seçim formülü türüne bağlı olarak az ya da çok olmak üzere, doğru orantılı olarak belirlendiği seçim sistemi olarak ön plana çıkmaktadır. Nispi temsil sistemleri, en yüksek ortalama/bölen (d’Hondt ve değiştirilmiş Sainte-Lague sistemleri) ve en büyük bakiye veya kota sistemleri olarak iki alt tipe ayrılmaktadır. Diğer yandan bu sistem, milletvekillerinin seçim çevresinden ziyade daha geniş bir çerçevede dağıtılmasına imkân verip vermemesi bakımından da tek ya da iki kademeleri nispi temsil sistemleri olarak da tasnife tabi tutulmaktadır. Bununla birlikte, nispi temsilin bir türü olarak kabul edilen bir diğer seçim sistemi ise bireysel (dolayısıyla farklı partilerden) adaylara oy verebilmenin avantajlarıyla NT'nin orantılı sonuçlarını birleştirmesine imkân veren “devredilebilir tek oy” (single transferable vote, STV) sistemidir. Kullanılan yöntemler nedeniyle ülke genelinde alınan oyların, meclise yansması bakımından, çoğunluk sistemlerine nazaran daha adaletli bir sonuca yol açtığı değerlendirilen nispi temsil sistemlerinde, zaruri olan liste uygulamasının, bahse konu listenin içeriğinin belirlenmesinde seçmenin bir etkisinin bulunmaması ve bu durumda seçmenin parti tarafından belirlenen kişilere oy vermek zaruretiyle karşı karşıya kalması dolayısıyla demokratik temsil yönüyle bazı sorunlar ihtiva ettiği yönünden tenkite konu olmaktadır (Gallagher, 1991: 34-36; Yüzbaşıoğlu, 1996:111-112; Özbudun, 1995: 521-525; Yıldız, 2018: 119).

Esasen herhangi bir seçim sistemini diğerlerinden daha iyi olarak nitelemek pek kolay gözükmemektedir. Örneğin, köklü dini veya etnik bölünmelerin bulunduğu toplumlar için nispi sistem daha kapsayıcı olabilmekte ancak bu durum bölünmeleri düzeltmek yerine derinleştirebilmektedir. Esasen seçim kurumlarının belirlenmesi, büyük ölçüde devletlerin demokrasi anlayışı ile paralellik arz etmektedir. Genel olarak bakıldığında, seçim sistemlerinden beklentilerin başında istikrarlı yönetimlerin oluşturulması isteği ön plana çıkmaktadır. Zira siyasal istikrarın güçlü yönetimler eliyle oluşturulacağına dair genel bir kabul bulunmaktadır. Bu noktada, toplumlar da siyasal istikrar arayışlarında, seçim sistemlerine özel bir ehemmiyet arz etmekte, siyasal istikrarsızlıkların çözümü noktasında ise seçim sistemi değişikliklerine başvurdukları görülmektedir. Her ne kadar siyasal istikrarsızlığın aşılması noktasında önem arz ettiği genel kabul görmekteyse de seçim sistemi reformlarının pek kolay gerçekleşmediği, genellikle önemli siyasi kriz ya da yönetim sistemi değişikliği sürecinde gerçekleşebildiği ve az sayıda ülkede siyasal kurumlarda önemli bir dönüşüm olmaksızın değişikliğin yapılabildiği müşahade edilmektedir (Blais ve Massicotte, 1996: 66; Tuncer, 2014: 18; Norris, 1997).

Lübnan’da, “1960 Yasası” olarak bilinen ve *çoğunluk sistemini* esas alan düzenlemeler gereği partiler veya adaylardan en fazla oyu alan mecliste çoğunluğa sahip olmaktadır. Bu durum, Lübnan siyasal sisteminde var olan mezhep, din ve etnik kota sebebiyle nüfus ve temsiliyet oranında önemli bir dengesizliğin meydana gelmesine ve zaten yüksek olan siyasi tansiyonun daha da artmasına neden olmaktadır. Hatta tüm bu siyasi krizler ve ihtilaflar sebebiyle en son 2009 yılında yapılan ve olağan şartlarda beş yılda bir yapılması gereken parlamento seçimleri yaklaşık on yıl boyunca bir türlü gerçekleştirilememiştir.

Bahse konu aksaklıkların giderilmesi ve siyasi istikrarın temini bakımından, 17 Haziran 2017 tarihinde büyük tartışmaların neticesinde kabul edilen *yeni seçim yasası* ile ülke 15 seçim bölgesine ayrılmış ve katılan her partinin aldığı oy oranında milletvekili çıkarabileceği *nispi temsil sistemine* geçiş yapılmıştır. Ancak “1960 Yasası” olarak bilinen seçim sistemi düzenlemelerinde değişikliğe gidilmesi ve seçime katılan partiler ya da adaylar arasında en çok oyu alanın seçimi kazandığı “*çoğunluk sistemi*” yerine “*nispi temsil*” seçim sisteminin getirilmesi tartışmaları, Lübnan’ı yeni bir siyasi krizin eşiğine getirdiği görülmektedir. Şöyle ki, yeni sistemin kabul edilmesinin ardından yapılan ilk parlamento seçimlerinde, birçok kesimin düşmanı konumunda olan ve çeşitli ülkelerin terör örgütü olarak tanımladığı Hizbullah’ın dahil olduğu ittifak cephesinin parlamentonun üçte birini elde etmesi, gerek Lübnan’da gerekse de bölgesinde önemli sonuçların doğmasına sebep olacak bir sürecin başlamasına da sebebiyet vermiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Hizbullah'ın dahil olduğu ittifak cephesinin parlamento seçimlerinde edindiği başarının *yeni seçim sistemi* ile ilişkisi, bu durumun ülkenin siyaset kurumunu ve dış politika anlayışını yeniden şekillendirip şekillendirmeyeceği hususları ile bahse konu sürecin Lübnan'ın siyasi *kurumları ile kurumsal yapı*'sında meydana getireceği muhtemel etkilerin analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

3.LÜBNAN SİYASETİNDE TEMSİLİYET SORUNSALI: PARÇALI YAPI & KIRILGAN DENGE

Siyasi sisteminde demokrasiyi benimseyen devletlerde temel amaç, temsilcilerini iktidara taşıma yoluyla halkının yönetime katılması ve siyasette karar alma yetkisine sahip olmasını sağlamaktır. Buna göre ulusun egemenliğini temel alarak ülkeyi demokratik sistemle yönetmeyi düşünen bir rejimin, kaynağını halkın temsilcilerinden aldığı bir düzenlemeye sahip olması da kaçınılmaz olmaktadır.

Bugün parlamenter demokrasiye dayalı bir siyasi yapıya sahip olan Lübnan, halkın temsilcileri olan siyasi parti temsilcilerinin ülke yönetiminde yer almaları ilkesini temel almaktadır. Bununla birlikte ayırıcı bir özellik olarak Lübnan'da 18 resmi mezhep grubunun yer alması ve siyasal hegemonyanın bu dini gruplar üzerinden yürütülmesi, parlamentonun yönetimdeki işlevinin de sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar 1991 iç savaşından sonra imzalanan Taif Anlaşmasıyla Lübnan'da mezhepler arasında siyasi bir denge kurma hedeflendiyse de ülkedeki iç dinamikler ve küresel aktörlerin bölge üzerindeki politikaları nedeniyle bu hedefe ulaşılamamıştır. Çalışmanın bu kısmında Lübnan'ın mezhep temelli politik yapısının kökenlerine değinilecek, geçmişten gelen bu kırılğan yapının günümüz siyasi algısı üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

3.1. Lübnan Siyasetinde Parçalı Temsiliyetin Tarihi Kökleri

Lübnan'a dair yapılan analizlerdeki genel kanı, mevcut siyasi yapının ülkenin 1920-1943 yılları arasında süren Fransız manda yönetimi sırasında oluşturulduğuna yönelik olsa da politik dengelerin mezhep zemininde kuruluşunun tarihinin çok daha eskiye uzandığı açıktır. Bu anlamda Lübnan sosyo-dini kökleri açısından Sünni ve Şii mezheplerin yanı sıra Katolik, Ortodoks, Protestan ve Yahudi cemaatlerine ev sahipliği yapmış, bu topluluklar bölgenin ekonomik, siyasi ve kültürel koşulları bağlamında gelişerek otorite elde etmeye başlamışlardır. Mezhep gruplarını temsil eden aktörlerin politik arenada yer almalarıyla da zamanla bölgede mezhep siyaseti yerleşmiş, bu açıdan Lübnan, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar iktidar mücadelesinde kazanan tarafa göre dönemsel olarak Sünni, Dürzî ve Marunî mezhebinden olan Emirler ile Emirlerin müsteşarları görevinde bulunan ileri gelen ailelerin -*ayan*- yönetimi altında idare edilmiştir. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ortalarına kadar Lübnan'da mezhepler arası krizlere rastlanmamış, çatışmalar daha çok aynı mezhebe mensup yönetici ailelerin iktidar mücadeleleri çerçevesinde ortaya çıkmıştır. 1841 yılında Dürzî ve Marunîler arasında başlayan iç çatışmalar ise mezhepler arası dengelerin sarsılmasına yol açmış, çatışmaların son bulmasıyla oluşturulan yeni idari yapıyla bölge, uzun tarihinde ilk defa mezhep temelli bölünmeye sahne olmuştur.

¹Kurum ve kurumsal yapı kavramları ve buna ilişkin detaylar çalışmanın ilerleyen kısımlarında paylaşılacak olup, kısaca belirtmek gerekir ise, kurum kavramı, insanlar tarafından oluşturulan ve insanlar arasındaki etkileşimini düzenleyen sınırlamalar ve kurallar bütünüdür. Kurumlar tarafından meydana getirilen kurumsal yapı kavramı ise ekonomik, siyasi ve sosyal faaliyetlerin gelişmesini teşvik edici çeşitli unsurlar olarak tanımlanabilir (North, 2002:9; Demir, 1996: 112, 174, 175).

Ülkenin güneyinin Dürzî Kaymakamlığı, kuzeyinin de Hıristiyan Kaymakamlığı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkan ve “Çift Kaymakamlık Sistemi” adı verilen yeni idari yapıya göre bölgenin geleneksel siyasetini yürüten Emirlik düzeni sona ermiş ve mezhep temsiliyetine dayanan yeni bir proje çizilmiştir. Bu yeni sistem çerçevesinde de ülkenin kuzey bölgeleri Marunî kaymakamın idaresine verilirken, Şam-Beyrut sınırından başlayıp Sayda’ya kadar gelen bölgeler Dürzî kaymakamın yetki alanı içine sokulmuştur. (Ra’d, ty:112) Kaymakamların başkanlığında kurulan meclisler ise Sünni, Şii- Mütevali, Dürzî, Marunî, Rum Ortodoks ve Rum Katolikleri temsil eden birer vekilin temsiliyle işlemeye başlamıştır. Parlamenter sistem tarzında çizilen bu çerçeveye her mezhep grubunun siyasi iradede söz hakkına sahip olmaları sağlanmış, yeni idari yapı yalnızca tek bir mezhebin siyasi otoritesini ortadan kaldırarak, bir anlamda mevcut siyasi modelin teorik zemininin oluşmasına öncülük etmiştir. (BEO, GG 1013: 1, 18)

Çift Kaymakamlık sisteminin parametreleri Lübnan’ın sosyo-dini yapısını da göz önünde bulundurulmasıyla çizilmiştir ancak bölgedeki kırılma siyasi yapı da esasen bu dönemde başlamıştır. Karışık mezhep nüfusuna sahip olan köylerdeki seçim ve yönetim sisteminin muğlaklığını koruması, yeteri çoğunluğa sahip olmadıkları için yönetimde söz hakkı alamayan Yahudiler ve Süryaniler gibi mezheplerin haklarının temsiliyeti sorunları, ayrıca siyasi otoriteyi elinde tutan ileri gelen aileler arasındaki iktidar mücadelesinin merkezîleşmeye karşı olan muhalefetle birleşmesi sistemin ömrünü kısa tutmuş, iki kaymakamın bölüştüğü Lübnan 15 yıl gibi bir süre içinde yeniden çatışmalara sahne olmuştur. Nitekim 1860 Mayıs’ında bu sefer daha büyük çapta çıkan iç savaş, ülkede küresel güçlerin de müdahalesiyle mezhep temelli yeni ama daha kırılma bir yapının kurulmasına yol açmıştır.

1860 çatışmalarının askeri galibi bir önceki çatışmada olduğu gibi Dürzîler olsa da masa başında kazanan Marunîler olduğu için bölge için kurgulanan siyasi sistem Marunîlerin hâkimiyetinde kuruldu. Bu noktada eşit temsiliyet hakkı ortadan kalkmış, sistem Marunîlerin lehine işlemiş ve yeni kurulan mecliste Marunîler diğer mezheplere oranla daha fazla aza bulundurma yetkisine sahip olmuşlardı. Her ne kadar Marunîlerin nüfus yoğunluğu esas alınarak böyle bir oran konulduğu düşünülse de esasen süreç içinde kilise ve Fransa hükümetinin baskın politik gücünün öncü olduğunu söylemekte yarar vardır. Dolayısıyla toplamda 12 azanın temsilcisinin olacağı idare meclisinde 4 vekille Marunîler çoğunluğu elde etmişler, diğer 8 vekil ise Dürzî, Sünni, Şii -Mütevali Rum Ortodoks ve Rum Katolikler arasında bölünmüştür. Ayrıca meclis başkanı olan mutasarrıfın yokluğunda da bir Marunî’nin vekâlet etmesi kabul edilmiş, böylelikle Lübnan’daki siyasi dengenin ağırlığı Marunîlerin eline geçmiştir. Bu durum esasen yeni sistemde yalnızca Marunîlerin değil, yoğun bir Fransız nüfuzunun da önünü açmış, dünya savaşı sonrasında bölgeye el koyan Fransa, yirmi yıldan fazla sürecek olan manda yönetimini kolaylıkla sürdürebilmiştir.

1914 yılına kadar işleyen “*Cebel-i Lübnan Nizamnamesi*” çerçevesinde oluşturulan siyasi sistemin mezhepsel dengeleri oturtması ise kolay olmamıştı. Bir kere mutasarrıflık döneminin ilk yirmi yılı siyasi, askeri ve hukuki gücün Marunîlerin tekelinde sürdürülmesiyle geçmiş, bu nedenle diğer mezhep temsilcilerinin özellikle de Dürzîlerin yönetime katılma hakları zamanla olabilmeyi. Bu durum, Marunîlerin tüm Lübnan’da, Dürzîler, Sünniler, Rumlar ve diğer azınlık grupların ise yalnızca kendi bölgelerinde yönetimin bir parçası olmalarına sebebiyet vermiştir. Küçük alanlarda siyaset yapmaya çalışan bu mezhep grupları arasında yeniden gün yüzüne çıkan rekabet ise Lübnan’da mezhepler arası ittifak çemberinin yeniden genişlemesine yol açmıştı. Örneğin iki önemli Dürzî aile olan Arslanlar ve Canbolatların özellikle mutasarrıflığın son on-on beş yılında giriştikleri rekabet ortamı, birbirlerine karşı diğer mezheplerle ittifak yapmalarına sebep olmuş, böylelikle mezhepler arasında kurulan birtakım gruplaşmalar, ülkede kristalize olmaya başlayan siyasi kutuplaşmaların farklı bir yüzünü ortaya çıkarmıştı. Lübnan’ın siyasi tarihinde belirginleşeceği üzere, mezhep birliği arka plana itilmiş ancak bu ittifaklar hiçbir zaman Lübnan’da mezhepler üstü bir yönetim algısını da doğurmamıştı. Nihayetinde de modern Lübnan’ın kuruluşuna giden süreçte, hem geleneksel

politik zihniyet yerini bir dereceye kadar korumuş, hem de kimlik tanımında mezhepçiliğin Lübnanlılıktan önce geldiği bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştu.

3.2. Bağımsızlık Sonrası Lübnan’da İdari Yapı ve Siyasi Dengeler

XIX. yüzyılın en temel vurgusu olan milliyetçilik düşüncesinin Arap dünyasındaki karşılığı, her ülkenin kendi siyasal çıkarları doğrultusunda farklı şekillerde tezahür etti. Bu aşamada milliyetçilik Lübnan’da, Hristiyan kesim için Fransız merkezli bağımsız bir Lübnan iken Müslüman Araplar için ise Suriye’ye bağlı bir Arap İslam Cumhuriyeti şeklinde anlam buldu. Ancak Osmanlı Devleti’nin yıkılışıyla birlikte manda yönetimi altında giren Lübnan için her iki milliyetçilik anlayışı da işlerlik kazanamamış, ülke 1943 yılında bağımsızlığını elde edinceye kadar Fransa’nın mandası altında mezhep temelli yeni bir devletin oluşumuna hazırlanmıştı. Trablus’tan başlayıp Beyrut’u da içine alan ve güneyde Sur şehrine kadar sınırları çizilen yeni Lübnan’ın manda yönetimi altındaki idari yapısı, mezhepsel ilişkilerin siyasi arenadaki karşılığını daha da bölen bir anlama sahip oldu. Her ne kadar mutasarrıflık idaresinde yer alan her mezhebin temsilcisinin olduğu yapı Fransız idaresi altında “*Temsilciler Meclisi*” olarak evrilmişse de birkaç yıl içinde anayasanın hazırlanması, devlet dairelerinde mezheplerin adil bir şekilde temsil edilmesi ve üst düzey kademelerde yer alacak mezheplerin oranı gibi karmaşık meseleler Lübnan’ı yeniden mezhep krizinin içine sürükledi (Acar, 1989: 26).

1926’da ülke hala manda idaresi altındayken ilan edilen anayasaya göre mevcut siyasi dağılımdan farklı olarak cumhurbaşkanının Ortodoks, başbakanın Marunî, meclis başkanının ise Sünni olması doğrultusunda alınan karar işlemeye başladı. Meclisin dağılımı ise 5 Marunî, 3 Sünni, 3 Şii, 3 Rum Ortodoks, 1 Rum Katolik, 1 Dürzî ve 1 tane de diğer azınlıkları temsil edecek bir vekili öngörüyordu (Laga, 1991: 79). Mezhep siyasetinin mutasarrıflık döneminden ayrılarak modern siyasete evrilmesinin ilk basamağı olan bu yeni model, ilk olarak Sünni Müslümanlar tarafından reddedilmiş, daha sonra bu itiraza ülkedeki Şii ve Dürzîler de ortak olmuştu. Bununla birlikte Lübnan tarihi boyunca hiçbir dönem homojen bir mezhep kutuplaşmasına da sahne olmamıştı. Manda idaresi daha çok Marunîleri memnun etmiş, yalnızca ülkedeki Müslümanlar ve Dürzîler değil, Rum Ortodoks ve Rum Katolikler gibi Hristiyan gruplar da Marunî ağırlığının hissedildiği bir siyasal sistemden rahatsızlık duymaya başlamışlardı (Zübyan, 1977: 101-102). Bu rahatsızlık modern Lübnan’ın ilk mezhepler arası bloğunu oluşturmuş, kısa ömürlü olsa da 1932 yılında Antoun Saada liderliğinde Dürzî, Müslüman ve Marunî olmayan Hristiyanlardan oluşan Ulusal Blok kurulmuştu (Acar, 1989: 29).

22 Kasım 1943 yılında gerçekleşecek olan bağımsızlıktan bir yıl önce ise Lübnan’da yapılan meclis seçimlerinde başlayan mezhepsel temsiliyet sorunu yeni Lübnan’daki dengelerin sarsılmasında önemli bir etken oldu. Ülkenin demografik yapısına dayalı bir temsiliyet ön görülmeyle birlikte Hristiyanların ülke yönetiminde elde etmek istedikleri siyasi üstünlük ortalama 55 milletvekilininin 35’nin Hristiyan olmasına dair planların yapılmasına yol açıyordu. Haziran 1943’de ilan edilen anayasanın 49’uncu maddesine göre 54 milletvekilininin 18’i Marunî, 6’sı Rum Ortodoks, 3’ü Ermeni Ortodoks, 3’ü Rum Katolik ve ikisi diğer azınlık Hristiyanlardan seçilecek vekillerden oluşacakken, Sünnilerden 10, Şii’lerden 9, Dürzî’lerden de 3 vekilin temsilci olması kararlaştırılmıştı (El Vaili ve Naci, 2014:153). Ülkedeki Müslümanlardan gelen muhalefet ise bu noktada zayıf kalacak, bağımsızlıktan sonra devlet kademelerinde diğer mezhep gruplarına daha fazla görev verilse de kilit noktalar yine Hristiyanların idaresine verilecekti.

Tablo 1: Lübnan Parlamentosundaki Siyasal Partiler ve Temsilcileri (1951-1972)

	1951	1953	1957	1960	1964	1968	1972
Ermeni Taşnak Partisi	2	2	3	4	4	3	2
İlerici Sosyalist Parti	3	2-4	3	6	6	5	4
Ketaib Partisi	3	1	1	6	4	9	7
Ulusal Blok	2	3	4	6	2	5	3
Ulusal Liberal Parti				4-5	6	8	7
Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi			1				
Baas							1
Nasırcı Halk Örgütü							1
Kurtarıcılar -Najjadedh-				1			
Demokratik Sosyalist Parti							3
Toplam	10	8-10	12	27-28	22	30	28

Kaynak: <http://almashriq.hiof.no/ddc/projects/pspa/krayem/krayem.html>

Bağımsızlıkla birlikte Lübnan parlamentosunda mezhep temsiliyeti farklı muhalif grupların politik çıkarları bağlamında hareket etmeleriyle siyasi sistemin kırılma noktasına da sebep olmuştu. Bu anlamda Lübnan, 1952’den 1975 iç savaşın başlangıcına kadar geçen sürede Dürzilerin, Marunilerin, Şii ve Sünnilerin, ayrıca Ortodoksların birbirlerine karşı oluşturdukları ittifak bloklarının çekişme alanına dönüşürken, Filistin meselesiyle birlikte Sünnilerin ve Filistin sorununun Lübnan’ı ilgilendiren kısmında öncü olan Dürzilerin mezhepsel yönetim biçimini farklı bir düzlemde değerlendirmelerinin önünü açtı. Her ne kadar İsrail’in Filistin topraklarındaki hâkimiyetiyle birlikte Lübnan’a göç eden Filistinli nüfusun önemli bir bölümü ilk aşamada Lübnan’ı yeni bir savaş alanı olarak görmeyip, ülkenin politik sisteminden kendilerini uzak tutacak ve kendi yurtlarına geri dönebilecekleri bir süreci öngörse de 1960’larla birlikte kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü, El Fetih ve diğer siyasi oluşumlar, Filistinlilerin Arap dünyasında ulus ve vatan hakları için savaşıma imkân elde etmelerini sağladı (Ganley, 2012: 19). Lübnan’daki mülteci kamplarında kurulan askeri eğitim merkezlerinin yanı sıra, İsrail’le savaşta Lübnan’ın karargâh olarak kullanılmaya başlaması hem Lübnan’ı kendi iç savaşına doğru yöneltti, hem de büyük çatışmaya doğru farklı siyasi bloklar arasında mezhep temelli olmayan ittifakların kurulmasına yol açtı.

Parlamentodaki siyasi partilerin politik ideolojilerinin zeminini oluşturan mezhepçilik, potansiyel gücünü korumaya devam etse de 1960’larla birlikte ortaya çıkan yeni siyasi gelişmeler, Lübnan’da öne çıkan siyasi partilerin Filistin davasında alacakları rollerini belirlemeleri açısından farklı gelişmeleri içine çekti. Buna göre yukarıdaki tabloda yer alan partilerden Dürzî İlerici Sosyalist Parti lideri Kemal Canbolat’ın liderliğinde Nasırcı Halk Örgütü, Demokratik Sosyalist Parti ve Arap Ulusal Hareketinin de içinde bulunduğu Filistin yanlısı karma bir koalisyon oluşurken, bu koalisyonun oluşturduğu demografik ve militer güç bir süre sonra meclisteki mezhepsel temsiliyet oranının da sorgulanmasına yol açtı (Köprülü ve Ebrem, 2013: 13). Diğer taraftan, iç savaş öncesi mecliste şekillenen bu paralel siyaset, yalnızca partilerin değil, devlet kurumlarının da aciz kalmasına ve mezhep ideolojisinin parti temsiliyeti niteliğindeki misyonunun yitirilmesine neden oldu.

Filistin meselesinin Lübnan’da iç savaşa evrildiği 1970’den Taif Anlaşmasının yapıldığı 1990 yılına kadar geçen sürede ise ülke iki siyasi kutba bölündü. Bir tarafta, İlerici Sosyalist Parti Genel Başkanı Kemal Canbolat liderliğindeki solcu ve milliyetçi bir ittifak olan Lübnan Ulusal Hareketi, diğer tarafta Ketaib Partisi liderliğindeki sağcı muhafazakâr bir ittifak olan Lübnan Cephesi vardı. 1982’den sonra, her iki kutuptan birçok siyasi parti, militarizasyon

sonucunda partilerin askeri kanatları tarafından kontrol edilen milislere dönüştü. Nihayetinde de siyasi partiler demokratik temsil yetkilerini kaybetti ve temsil ettikleri halk arasında büyük bir uçurum ortaya çıktı (Krayem, ty).

Aynı zamanda 1970'lerde, özellikle demografik etkiler nedeniyle, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında şimdiye kadar var olan nüfus oranı Müslümanlar lehine değişti. Sonuç olarak da 1932 nüfus sayımına dayanan siyasi gücün dağılımı demografik gerçekleri yansıtmayı bıraktı ve bu gelişmeler Müslümanların kurumsal reform talebini artırdı (Diss ve Steffen, 2017:4). Diğer taraftan seçim kanunu üzerinde sıklıkla yapılan değişimler istikrarsızlığa da neden olmuş, siyasi aktörlerin parlamentodaki ittifakları veya ihtilafları doğrultusunda seçim bölgeleri sürekli bölünerek farklı listeler oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu bağlamda 1953-1972 yılları arasında Lübnan 9 seçim bölgesinden 26- 33 arası daha küçük bölgelere ayrılmış, 1992 seçimleri için ise istisnai tutarsız bir bölünme gerçekleşerek ve bazıları nispeten büyük, bazıları nispeten küçük olan 12 farklı bölge oluşturulmuştu. İç savaştan sonra ilan edilen yeni yasayla da idari illerin seçim bölgelerine bir istisna getirilmişti ancak toplumsal bölünme de gerçekleşmiş, bu anlamda da siyasi olduğu kadar mezhepsel hegemonya gün yüzüne çıkmaya başlamıştı (Majed, ty: 44). Dolayısıyla iç savaşa son veren Taif Anlaşması, Cumhurbaşkanı'nın gücünü Başbakan ve Parlamento Başkanı lehine azaltmıştı ancak daha istikrarlı bir yönetim yapısının yeniden oluşturulması sürecini başlatmak için en iyi düzenleme olarak kabul edilememişti.

İç savaş sonrası zuhur etmeye başlayan ve modern Lübnan'ın en önemli politik aktörleri olacak olan Emel Hareketi (1969) ve Hizbullah (1985) ise mecliste hem Hıristiyan hem de Müslüman bloklar arasında yükselerek daha sessiz olan kitlelerin yükselen sesi olmayı başaran iki önemli platformdu. Bu aşamada Şiiilerin hem göçlerle nüfus yoğunluğu oluşturmaları hem de gelişen kentleşmeyle birlikte ekonomik sistemde yer almaları, temsilcilerinin siyasette etkin rol oynamalarını sağlamış, bu sayede de 1992 seçimlerinde Emel ve Hizbullah Güney Lübnan'dan ve Bekaa'dan toplam 12 sandalye kazanarak siyasi etkinliklerini artırmaya başlamışlardı.

Tablo 2: Lübnan Parlamentosundaki Siyasi Partiler ve Temsilcileri (1992)

Partiler	Sandalye Sayısı	Mezhebi Temel ve Bölgeler
İlerici Sosyalist Parti	4	Dürzî-Cebel-i Lübnan (Şuf, Aley)
Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi	6	Grek Ortodoks – Cebel-i Lübnan (Küre ve Beyrut)
Baas	2	Laik
Emel Hareketi	4	Şii- Güney Lübnan
Hizbullah	8	Şii – Güney Lübnan, Bekaa
Lübnan Komünist Partisi		Laik, Ulusal
Ketaib Partisi		Marunî, Cebel-i Lübnan (Kisirvan, Metn ve Beyrut)
Ulusal Liberal Parti	-	Marunî, Şuf, Beyrut
Ulusal Blok	-	Marunî, Cübeyl, Beyrut
Taşnak Partisi	3	Ermeni, Cebel-i Lübnan, Beyrut
Cemaat-i İslami	3	Sünni, Beyrut, Sayda
Ahbaş Cemaati	1	Sünni, Beyrut
Vaad Partisi	2	Marunî, Beyrut, Zahle, Metn
Hançak Partisi	1	Ermeni, Beyrut
Nasırcı Hareket	1	Sünni, Sayda
Lübnan Kuvvetleri	-	Marunî, Beyrut, Cebel-i Lübnan (Kuzey)
Diğer yerel partiler	4	
	39	

Kaynak: <http://almashriq.hiof.no/ddc/projects/pspa/krayem/krayem.html>

Taif anlaşmasıyla birlikte devlet-toplum ilişkilerinin bel kemiği olan mezhep kimliğinin kurumsallaşması daha net bir biçimde ortaya çıkarken, Hizbullah'ın askeri gücü ve ordusu da

meşruiyet kazanmıştı. Bu noktada, meclisteki milletvekilleriyle Lübnan parlamentosundaki siyasi güç dağılımındaki payını alan Hizbullah, 2005’ten sonra Suriye karşıtı kurulan ve Sünni bloğun başını çektiği 14 Mart hareketine karşı 8 Mart hareketini kurarak siyasi dengelerde Suriye meselesini orta noktaya koymuş oldu. Bununla birlikte, bu kutuplaşma Hizbullah’a seçmen gözünde puan kaybettirecek ve 2009 seçimlerinde 8 Mart koalisyonu 14 Mart karşısında hezimete uğrayacaktı.

3.3. Mevcut Siyasal Sistemde Temsiliyet Sorunu

Mayıs 2018’de dokuz yıl aradan sonra genel seçimlerini yapan Lübnan’da yeni bir kırılma döneminin başlayacağına dair ilk işaret Hizbullah ve müttefiklerinin oyların yüzde %53’ünü alarak meclisteki 128 sandalyenin 67’sine sahip olmaları oldu. Haziran 2017’de ilan edilen yeni seçim yasasına göre seçim bölgelerinin 26’dan 15’e düşürülmesi ve yasanın nispi seçim sistemine göre yeniden düzenlenmesiyle ülkede otoriteyi elinde bulunduran siyasi elitlerin yanı sıra küçük siyasi partilere de meclis yolunu açmak hedeflendi ancak Hizbullah tek başına 13 milletvekiline sahip olarak seçimden en güçlü aktör olarak çıktı. Yalnızca güney Lübnan’da değil Beyrut ve kuzey bölgelerden de önemli oranda oy alması ise partinin sınırlı güce sahip bir kurum olmaktan çıkıp -çoğu kez tanımlandığı şekliyle- *şiddet eğilimli devlet dışı aktörden* ziyade, ülke siyasetinde etkili ve ağırlığa sahip merkezi bir oluşuma dönüştüğünü gösterdi. Ayrıca partinin yalnızca politik arenada değil Lübnan’ın eğitim, sosyal ve ekonomik sektörlerinde kendi paralel kurumlarını yaratması ve eğitim verilen okullarda Şii gençliğini ideolojik olarak aşılması, öte yandan sosyal hizmetler ağıyla da vatandaşlara verdiği sağlık ve hayır hizmetleri, toplumsal alandaki yaygın etkisinin seçimler üzerindeki yansımaları gün yüzüne çıkardı. Bu anlamda 2009 seçimlerinde oyların %5’ini alan Hizbullah, son seçimde oy oranını %15’e çıkararak toplumsal güvenini artırdığını da gösterdi. Öte yandan Saad Hariri’nin Müstakbel partisinin oylarının üçte birini kaybettiği seçim, yalnızca demografik değişimin bir sonucu olarak değil, Hizbullah’ın militer gücünün halk üzerinde oluşturduğu etkinin bir yansıması olarak yorumlandı (Yetim, 2015: 61; Counter Extremism Project, 2018).

Bununla birlikte seçimlerde Cumhurbaşkanı Mişel Avn’ın partisi olan Özgür Yurtsever Hareketi’nin mecliste 29 koltuk elde etmesi, Samir Caaca’nın partisi Lübnan Kuvvetleri’nin de koltuk sayısını 8’den 15’e çıkarması Hristiyanların temsiliyetini güçlendirirken Hizbullah’ın oynayacağı rolün dengelenmesi açısından dikkat çekmekteydi. Son olarak özellikle 2015 yılında Lübnan’daki çöp krizi ve Suriye savaşına Hizbullah yoluyla dâhil olma nedeniyle oluşan protestolardan doğan bazı sivil toplum kuruluşlarının seçimlerde bağımsız adaylar olarak katılmaları, ancak yalnızca bir koltuk edinebilmeleri de bir hayal kırıklığı oluştururken, siyasi temsiliyetin uzun bir süre daha politik elitlerin tekelinde kalmasına neden oldu.

Seçim tartışmalarının genellikle siyasi çerçeveden uzak kalmasıyla birlikte 2005 yılıyla birlikte görünür olan iki baskın kutup olan 14 Mart ittifakı (Hariri ve müttefiklerinden oluşan Suriye karşıtı bir rejim koalisyonu) ve 8 Mart (Hizbullah ve müttefiklerini içeren koalisyon) arasındaki rekabet ve bölünmenin Mayıs 2018 seçimlerinde zayıfladığı ise tüm siyasi partiler arasındaki karmaşık ittifaklarla kanıtlanmıştı. Bir diğer ifadeyle bir önceki seçimlerde müttefik olan partilerin, 2018’de bazı bölgelerde ittifaklarını korurken bazı bölgelerde birbirlerine karşı yarıştıkları görüldü. Örneğin Müstakbel partisi ve müttefikleri olan Lübnan Kuvvetleri, Cebel-i Lübnan (Şuf-Aley), Bekaa (Baalbek-Hermel) ve Kuzey (Akkar) bölgelerinde birleşik listelere sahipti ancak adayları, Hariri’nin eski siyasi rakibi olan Özgür Yurtsever partisi ile ittifak kurduğu Betrun, Küre, Zagharta ve Bişarri gibi Kuzey Lübnan ile Bekaa (Zahle)’da rakip listelerde yer almışlardı. Paralel biçimde Özgür Yurtsever Partisi’nin Hariri’nin seçim bölgesi olan Beyrut’ta Hizbullah ve

Emel ile ittifak yapmıştı ancak Sayda ve Cezzin gibi güney bölgeleri ile Cebel-i Lübnan'da onlara karşı yarışmıştı (Moussa, 2018: 6). Bu karmaşık durumun yarattığı kısmi kargaşa ise seçimlere katılımın 2009 seçimlerine oranla düşmesini ve bazı seçmenlerin seçimlere karşı ilgisizliğini de açıklamaktaydı.

6 Mayıs seçimlerinin ardından uzun bir hükümet kurma sürecini başlatan Lübnan'da güç dengesinin dağılımı beklenenler kadar kolay olmadı. En geç Ağustos sonu kurulması planlanan yeni hükümet için bir araya gelen siyasi liderlerin kabinede daha fazla bakanlık elde etme çabaları hükümet kurma sürecini kesintiye uğrattırırken görüşmeler kısa süre sonra tıkanmaya başladı. Siyasi kırılmanın en görünür olduğu nokta ise sağlık, eğitim ve mülteci bakanlıkları gibi kilit noktalarda partilerin kendi temsilcilerini görmek istemeleri yönünde oldu. Bu noktada Hizbullah, istediği bakanlıkları büyük oranda elde ederek parlamentodaki başarısını bakanlıklar düzeyinde de göstermiş oldu.

31 Ocak 2019'da hassas dengeler üzerine kurulan Ulusal Birlik Hükümeti'nin bir yılını doldurmadan düşmesi ise 17 Ekim 2019'da başlayan protestoların ülke çapında yayılması ve gerek ulusal gerekse de küresel düzlemde geniş yankı bulması nedeniyle gerçekleşti. Lübnan'da yeni bir hükümet krizinin oluşmasına yol açan protestocular sivil devlet taleplerini dile getirerek Taif anlaşmasına son verilmesi ve siyasi temsiliyetin seküler temeller üzerine oturması yönünde baskı kurdular. Ancak ülkenin iki yüz yıldan fazla bir süredir dayandığı mezhebi zeminin oluşturduğu siyasal sistem bu talepleri görmezden gelerek teknokrat hükümet modeli üzerine yoğunlaşmaya başladı. 21 Ocak'ta Hasan Diyab'ın başbakanlığında kurulan teknokrat hükümette İlerici Sosyalist Parti, Müstakbel Partisi, Lübnan Kuvvetleri Partisi ve Ketaib Partisi yer almazken, yeni hükümet göstericiler tarafından kabul görmedi. Yeni kabinenin çoğunlukla akademisyenler ve eski bakanlık danışmanlarını kapsayan yeni yüzlerden oluşuyor olması, üstelik ülke tarihinde ilk defa savunma bakanlığı gibi önemli bakanlıklara bayan siyasetçilerin getirilmesi farklı bir somut adım olarak görüldü ancak müzakereler sırasında geleneksel siyasi gruplar arasındaki pazarlıklardan doğan güvensiz ortamın birçok Lübnanlı için çok tanıdık olması, gösterilerin sona ermesindeki engellerden biri oldu. Bu nedenle de mevcut hükümetin işlevsiz olacağı kanısında olan Lübnan halkı teknokrat bir oluşuma karşı çıkarak öncelikle anayasal sistemin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetin sivil bir siyasi anlayışa sahip olmasını talep etmektedir. Bu anlamda Lübnan'ın uzun vadedeki siyasi geleceğinin parti politikalarından öte yeni bir kurumsal siyasete evrilmesi gerekliliği ön plana çıkmakta, bu kurumsallaşmanın da mezhepler arası dengeyi korumaktan ziyade mezhepler üstü bir zemine oturtulması istikrarın sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir.

4. LÜBNAN'DA SİYASAL KURUMLARIN GELİŞİMİ: NİTEL ÖZELLİKLERİN NİCEL ANALİZİ

Yirminci yüzyılın başlarında ana akım iktisat teorisine karşı tepkiler ve reform önerileri ekseninde ortaya çıkan, analize işlem maliyetleri, mülkiyet hakları, eksik sözleşmeler, yatırımcının korunması, politik haklar ve sivil özgürlükler, siyasal istikrar ve yolsuzluğun önlenmesi ile ifade özgürlüğü gibi kurumsal açıklayıcılar katarak, ana akım iktisadın reformist bir tamamlayıcısı olarak ön plana çıkan Yeni Kurumsal İktisat (YKİ), ülkelerin iktisadi/sosyal/siyasal gelişmelerinin anlaşılması ve açıklanması ile devlet ve toplum ilişkilerinin anlamlandırılması noktasında önemli bir teorik perspektif olarak ön plana çıkmış ve popüler olmuştur.

İnsanlar tarafından oluşturulan ve aralarındaki ilişkileri şekillendiren/kısıtlayan genel kabul görmüş alışkanlık biçimleri olan ve bir ekonomide teşvik yapılarını ortaya çıkaran hususlar ile bir toplumda oynanan oyunun kuralları olarak tanımlanabilecek "kurum"lar, geçmişten günümüze süregelen düşünce ve davranışlarını şekillendiren yazılı/yazısız kurallar

bütünü olarak aktörler arası ilişkileri net kurallara indirgemektedir. Yeni Kurumsal İktisada göre, alışkanlık, düşünce ve gelenekler bireyin davranışlarını, bu davranışlar ise “kurumsal yapı”yı şekillendirmektedir. Bu kurumsal çerçevenin sunduğu fırsatlardan yararlanmak için ortaya çıkan “kuruluş”lar ile ekonomik yapının desteklediği bilgi ve yetenek türleri ise kurumsal yapının zamanla değişmesine neden olmaktadır. Ekonomik aktörler arası ilişkileri tanzim/yönlendirme hususunda son derece kritik bir rolü bulunan işbu kurumların değişmesi ise siyasal, sosyal ve ekonomik kalkınmayı meydana getiren en önemli unsurlardan birisine karşılık gelmektedir. Bu noktada, her toplum için farklı olan bu değişim ve gelişim süreçleri olacağı ve bunun da farklı kültür birikimlerinin oluşmasına sebebiyet vereceği gerçeği perspektifinde, toplumların siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarına farklı politika önlemleri ile çözüm sunmanın önemi ve gereği ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2012: 44; Orhan, 2011: 60; North, 2002:9).

Yeni Kurumsal İktisat, Ortadoğu bölgesinin en istikrarsız fakat bölgesini etkileme potansiyeli bakımından önemli ülkelerinden Lübnan’da, toplumsal birlikteliğin ve politik istikrarın teminine yönelik olarak gerçekleştirilen seçim sistemi değişikliğinin, din/etnik grup temelinde kurgulanan Cumhuriyet rejiminde ve devlet yönetiminde ortaya çıkaracağı/çıkaracağı muhtemel sonuçların anlaşılması/anlamlandırılması ile bundan ortaya çıkması muhtemelen sorunların bertarafına yönelik izahatlarda bulunulabilmesine imkân sağlamaktadır. Bu noktada kurum kavramının hangi şekilde tasnif edildiğinin izah edildiğinin ortaya konulması ile çalışmanın temel parametresi konumunda olan “siyasal kurum”ların teorik olarak izah edilmesi önem arz etmektedir. Genel olarak “kurum”lar, mülkiyet haklarının güvence altına alındığı, yolsuzluk ve suiistimalin kontrol edildiği, sözleşmelerin uygulanabilmesine ilişkin mekanizmaların oluşturulduğu ideal şartlara haiz olması çerçevesinde “kapsayıcı”, aksi kurumlar ise “dışlayıcı” olarak adlandırmaktadırlar. Yine, insanlar tarafından oluşturulan yazılı kurallardan oluşan “formel kurumlar” ile gelenek-görenek örf-adet gibi kurallarından oluşan “enformel kurumlar” ayrımı da bulunmaktadır. Bir diğer bir ayrıma göre ise kurumlar; mülkiyet hakları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrara yönelik kurumlar, sosyal güvenliğe yönelik kurumlar ve çatışma yönetimine ilişkin kurumlar, şeklinde bir tasnife muhatap olmuşturlar (Acemoğlu ve Robinson, 2001: 74-77; North, 2002: 10; Rodrik, 2000: 4-13).

Esasen çalışmamız bağlamında temel alacağımız tasnife göre ise kurumlar, yönetim yapısını ve bireysel özgürlük ve siyasi temsil haklarını temsil eden “siyasi kurum”lar, mülkiyet haklarının korunmasının ve sözleşmenin uygulanmasının etkinliğini sağlayan “ekonomik kurum”lar ile hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ile yargı ve polis gibi uygulama mekanizmaları da içeren/sağlayan “sosyal kurum”lar şeklinde bir ayrıma konu olabilmektedir. Siyasi kurumlar, resmi bir güce siyasi iktidar tarafından oluşturulan kurallar ve karar süreçleri ile bireylerin hareketlerini ve davranışlarını tanzim eden kurallar bütününe karşılık gelmektedir. Bu kurumların rolü, bireylerin davranışlarını ve motivasyonlarını belirlemek/değiştirmek, karar alma ve uygunsuz davranışları kısıtlama yetkisine sahip olma bakımından ise toplum içerisinde hiyerarşi yaratarak, bireylerin toplumsal çıkarlardan bağımsız hareket etmelerine mani olmaktadır. Siyasi kurumlar, ekonomik kurumlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olup, siyasi iktidarlar ise kaynakların kendi lehine dağıtımını sağlayacak kurumların şekillendirilmesi noktasında bir motivasyona sahiptirler. Bu bağlamda, ülke yönetimlerinin demokrasi, diktatörlük veya otokrasi şeklindeki örgütlenmesi, siyasi iktidarın ekonomik kurumlarla olan ilişkilerinin gücünü ve doğasını önemli ölçüde etkilemekte/farklılaştırmaktadır. Ancak çoğu kez müşahede edilmektedir ki, her ne şekilde örgütlenirse örgütlenirse siyasi iktidar, güçlü çıkar gruplarını kontrol etmek istemekte ve bu bağlamda bireyin mülkiyet haklarını kısıtlayıcı/daraltıcı kurallar/meکانizmalar üretirek/tesis ederek, sürdürülebilirliklerini temin etmek istemektedirler (Kryeziu ve Coşkun, 2018: 86; Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi, 2010: 2).

Kurumların niteliksel özelliklerinin ön plana çıkararak belirli bir metodoloji etrafında parametreleri anlamlı nicel veri setleri haline getiren çeşitli uluslararası ekonomik örgütler, sivil toplum düşünce kuruluşları ve akademik kurumlar bulunmakta olup, Lübnan’da “siyasal

kurum”ların gelişiminin analize konu edileceği bu çalışmada verilerine başvurulacak olan Dünya Bankası Dünya Yönetişim Göstergeleri, Freedom House Dünya’da Özgürlükler Endeksi ile The Economist Demokrasi Endeksi “siyasal kurum”ları temsilen ampirik ve teorik çalışmalarda sıklıkla referans verilen önemli veri setleri olarak sayılabilir. Esasen ülkelerin siyasal kurumlarını derecelendirmek maksadıyla önemli bir kısmı özel danışmanlık şirketleri ve/veya düşünce merkezleri tarafından oluşturulan bu veri setleri, çoğu kez öznellik, içsellik ve yanlılık sorunları barındırırsa da yapılan regresyon analizlerinde kullanılan çeşitli yöntemlerle bu sorunlar belirli ölçüde kontrol edilebilmektedir (Uğur, 2011: 39).

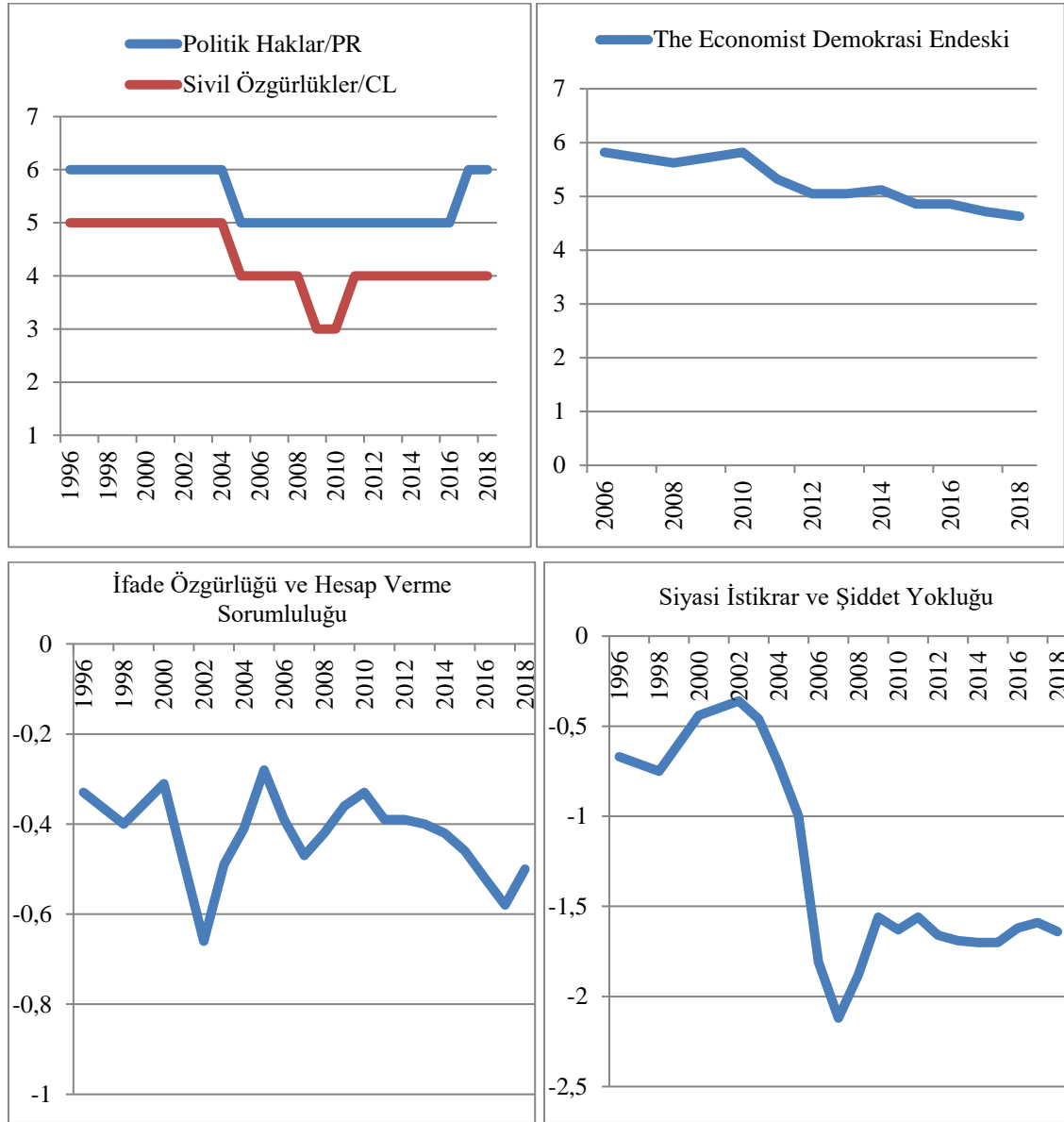
Çalışmada verilerinden faydalanılan Dünya Yönetişim Göstergelerinde ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik, siyasal istikrar ve şiddetsizlik, yönetimin etkinliği, hukukun üstünlüğü düzenlemelerin kalitesi, yolsuzluğun kontrolü olmak üzere altı kurum seti bulunmakta, bunlardan seçim, hesap verilebilirlik ve yönetimin değiştirilmesi gibi hususların ölçülmesine ilişkin olarak hesaplanan ifade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu ile siyasi istikrar ve şiddet yokluğu göstergeleri Siyasal/Politik Göstergeler/Seçme ve İzleme göstergeleri kavramlaştırılabilmektedir. Dünya Yönetişim Göstergeleri², her ülke için **-2,5 ile +2,5** arasında puanlanmakta, daha sonra bu altı alana ait puanların ortalaması hesaplanmak suretiyle ilgili ülkenin ortalama skoru tespit edilmektedir.

Diğer bir gösterge olan Freedom House endeksinde, politik haklar ve bireysel özgürlükler olmak üzere iki temel kategori perspektifinden ele alınmakta ve ekonomik özgürlükten ziyade sivil ve politik özgürlükler ele alınmaktadır. Bu çerçevede her iki kategoride de -1- ile -7- arasında bir puanlandırılmaktadır. **1 en yüksek** özgürlük derecesini nitelendirirken, **7 ise en düşük** özgürlük seviyesini göstermektedir. Bu bağlamda ülkeler, Özgür Ülkeler (F), Kısmen Özgür Ülkeler (PF) veya Özgür Olmayan Ülkeler (NF) şeklinde sınıflandırılmaktadır.³

60 göstergeden faydalanılarak hazırlanan ve son olarak 167 ülkenin değerlendirildiği The Economist Demokrasi Endeksine göre ise ülkeler 0-10 puan arasında oylanmakta olup, bu göstergeye göre ülkeler, 0-4 arasında puana sahipse Otoriter Rejim, 4-6 arası puana sahipse Hibrit Rejim, 6-8 arasında bir puanı bulunuyor ise Kusurlu Demokrasi ve nihayet 8-10 puan arası bir puanı var ise Tam Demokrasi olarak tasnif edilmektedir.

² Detaylı bilgi için bkz. Kaufmann, Kraay & Mastruzzi, 2010: 1-12

³ Detaylı bilgi için bkz. <https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018> (Erişim: 24.08.2019)

Şekil 1. Lübnan’da Siyasal Kurumların Gelişimi 1996-2018

Kaynak: World Governance Indicators, The Economist Intelligence Unit's Democracy Index ve Freedom House Freedom in the World verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Dünya Yönetişim Göstergelerinin siyasal kurum seti olarak tasnif ettiği *İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu* değişkeninde ülkenin analize konu olan 1996-2018 yılları arasında oldukça düşük bir performans sergilediği ve 1996 yılı itibariyle -0,33 olan skorunun 2018 yılına gelindiğinde -0,58 düzeyine gerilediği görülmektedir. Bir ülkenin vatandaşlarının kendi hükümetlerini seçme ve temsil edilme özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü ve özgür bir medyaya sahip olma gibi temel demokratik değerlerine ilişkin algıları ifade eden bu değişkende var olan düşük performansın yıllar itibariyle arttırılamaması yanında daha da düşük düzeylere gerilemesi hususu ülkenin genel olarak demokratik standartları yakalama anlamında sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır. Kaldı ki, *emek, onur ve özgürlük* talepleri ekseninde gelişen ve büyük halk kitlelerinin katıldığı/destek verdiği protesto gösterilerini ifade eden Arap İsyanlarının bölgeyi etkisine aldığı 2010 yılından sonra bahse konu göstergenin, toplumsal tansiyonun düşürülmesi

maksadıyla atılacak adımlarla yükselme eğilimine sahip olması beklenirse de tam tersi olacak şekilde skor azalma eğilimini sürdürerek oldukça düşük düzeylere gerilemiş bulunmaktadır.

Diğer siyasal kurum parametresi olan ve yönetimin anayasaya aykırı veya şiddet yöntemleri ile istikrarsızlaştırılması ya da devrilebilmesi olasılığına dair algıları ölçen *Siyasi İstikrar ve Şiddet Yokluğu* göstergesinde de tıpkı *İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu* değişkeninde olduğu gibi bir azalma trendinin olduğu görülmektedir. Şöyle ki, 1996 yılı itibariyle -0,67 olan skor, 2018 yılına gelindiğinde önemli bir düşüş göstererek -1,64 düzeyine gerilemiş bulunmaktadır. Bu noktada, özellikle Temmuz 2006 İsrail'in Lübnan müdahalesi sonrasında yaşanan belirsizlik ve şiddet ortamında, bahse konu gösterge büyük azalış trendine (2007 yılı puanı: -2,12) konu olmuş, ilerleyen yıllarda da halen düşük olmakla birlikte kısmi düzelmeler meydana gelmiş ancak yaşanan iç savaşlar, uluslararası ve bölgesel güç mücadelesi ekseninde yürütülen vekâlet savaşları ve önemli siyasi figürlere yönelen suikastlar gibi şiddet ve istikrarsızlığı körükleyen etkenler altında düşüş trendini sürdürme gelmiştir. Bu noktada, 2017 yılında gerçekleştirilen seçim sistemine yönelik düzenlemenin ise hâlihazırda ülkenin siyasal istikrarının temini noktasında bir gelişmeye henüz neden ol(a)madığı/sebebiyet veremediği müşahade edilebilmektedir.

Diğer siyasal kurum seti olan Freedom House Politik Haklar ve Sivili Özgürlükler veriler bağlamında Lübnan çalışma döneminde anlamlı bir artış trendi yakalayamamış, ülkede düşük özgürlük skorları kronik bir hal almış gözükmektedir. 1996-2005 döneminde *özgür olmayan* ülkeler sınıfında tasnif edilen Lübnan, bu yıldan sonra iç savaşlar ve çatışmalar nedeniyle sıkışan ülke atmosferinde yoğunlaşan kısmi özgürlük arayışlarına cevap verecek şekilde gerçekleştirilen siyasi, ekonomik ve sosyal düzenlemeler ile buna yönelik ortaya konulan değişim/dönüşümleri hayata geçirmek suretiyle *kısmen özgür* ülkeler sınıfında yer almayı başarabilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere nazaran 2018 yılı verisi itibariyle de ülke, gerek basın özgürlüğü gerekse de toplam özgürlük puanları itibariyle *kısmen özgür ülke* konumu sürdürmektedir.

Son siyasal kurum seti olan *The Economist Demokrasi Endeksi* verileri incelendiğinde, etnik, dini ve kültürel toplulukların geniş kapsamlı ve kısmen demokratik bir ortak yönetim modeli çerçevesinde yönetilmekte olan Lübnan'da, demokratik gelişimin ileri düzeyde olmadığı görülmektedir. Şöyle ki, endeksin başlangıcı yılı olan 2006'da 5,82 puanla *Hibrit Rejim* olarak tasnif edilmekte olan ülkenin geçen yıllar itibariyle skoru 4,63'e gerilemiş ancak halen *Hibrit Rejimler* arasında sınıflandırılmaya devam etmiştir. Ülke diğer siyasal kurum setlerinde olduğu gibi bu alanda da bir iyileşme trendi yakalayabilmiş değildir. Hatta özellikle Arap Baharı sonrası süreçte ülkenin skorundaki düşüş trendi, ülkenin otoriter rejimlere yaklaşmasına dahi sebebiyet vermiştir ki son derece kritik ve kırılgan dengeler üzerinden kurgulanmış parçalanmış bir siyasi yapıya sahip olan ülkenin siyasal sisteminde katılımcılığın azalma eğilimi gösteren bu durum, potansiyel bir risk de barındırmaktadır.

Maruniler, Dürziler, Şiiler ve Sünniler başta olmak üzere Keldaniler, Kıptiler, Ermeniler gibi özellikle bağımsızlık sonrası süreçte aralarında birçok çatışmanın yaşandığı çeşitli farklı grup ve mezhebe uzun zamandır ev sahipliği yapmakta olan ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından "*Nuh'un Gemisi*" olarak adlandırılan/tanımlanan Lübnan, her ne kadar nev-i şahına münhasır ve kısmi demokratik sayılabilecek "*ortaklaşmacı*" parlamenter bir cumhuriyet modeli ile yönetilmekte ise de, özellikle ülkenin demografik yapısında olan değişimi yönetime yansıtma isteyen grupların ortaya çıkardığı çatışmaların toplumun geneline yayılması ve iç savaşlara dönüşmesi gibi hususlar, ülkenin siyasal atmosferinin devamlı olarak gergin bir şekilde devam etmesine sebebiyet vermiştir. İlk dönemlerde Hristiyan ve Müslüman Araplar arasındaki kimlik çatışması, zamanla Şiilerin gücünün artması dolayısıyla diğer Arap Devletleri ile İran'ın çatışmasına da öncülük etmektedir. Yine uzun zamandır uygulanmakta olan çoğunluk esasına dayanan seçim sisteminin doğasından kaynaklı ve tüm bu sınırlı siyasi katılım sorunlarını

pekiştiren güçsüz merkezi otorite, kırılabilirliği son derece yüksek politik sistem, hantal bürokratik ve adli yapı nedeniyle ortaya çıkan düşük hukuk güvenliği ve yaygın yolsuzluk algısı gibi sosyal yönetim kurumlarına ilişkin problemler gibi hususlar, anayasal haklar ile politik/sivil özgürlükler konusunda günümüze değin bir istikrar sağlanamayan bir ülke modelinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur (Yetim, 2018: 35, Taflıoğlu, 2016: 41; Turan, 2011:195; Şöhret, 2012: 93-94).

Her ne kadar bu yöndeki taleplerin karşılanması, toplumsal birlikteliğin sağlanması ve politik istikrarın teminine yönelik olarak nispi temsile ağırlık veren bir seçim sistemi değişikliğe gidilmişse de siyasal, sosyal ve ekonomik ihtilafları çözecek güçlü kurumlarının teşkilatlandırılmamış olması, devam eden makro-ekonomik istikrarsızlıklar, kaynakların verimsiz ve etkin olmayan şekilde kullanımı yanında Lübnan siyasetini belirleme noktasında etkin bir konumda bulunan İran ve diğer Arap Devletleri arasında sürmekte olan ve çoğu kez yıkıcı etkileri bulunan rekabetin geçen süreçte Hizbullah’ın yükselen konumu nedeniyle kısmen de olsa İran lehine değişmesi gibi hususların, ülkede kurumsal değişimin/dönüşümün önündeki en önemli engeller oldukları, anlaşılmıştır.

Bu bağlamda, siyaset kurumunu ve siyasetçilerin davranışlarını tanzim eden, siyasi sistemi mezhepler arası dengeyi korumaktan ziyade mezhepler üstü bir zemine oturtan, sivil siyasetin gelişmesine ve yerleşmesine imkân tanıyan, hesap verebilirliği ve şeffaflığını arttıran sağlam kurumların teşekkül ettirilmesi ile değişen demografik yapı ile uyumlu olacak ve talep eden her bir Lübnan vatandaşının siyasi temsiline imkân sağlayacak *siyasal kurumların* teşekkül ettirilmesi, ülkenin birliktelik içerisinde sağlam bir geleceğe taşınması açısından son derece önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Temsili demokratik sistemlerde seçmenler, kendi adlarına karar alma yetkisini haiz temsilcilerini seçimler vasıtasıyla belirlemekte olup, yasama organı ve hükümetler yapılan bu seçimlerin bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Demokratik iktidarın meşruiyet kaynağını ifade etmesi nedeniyle *seçimler* ve göreve geleceklerin hangi yöntem belirleneceğinin matematiksel alt yapısını oluşturması nedeniyle de *seçim sistemleri* son derece önemli demokratik araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Hangi siyasi görüşün/partinin kaç temsilci ile parlamentoda olacaklarının belirlenmesinde önemli bir araç olan ve çeşitli teknik ve hesaplama usullerinin kullanılarak oluşturulan seçim sistemlerinin teorik olarak, toplumun tüm kesimlerinin temsiline imkân veren “*temsilde adalet*” ilkesi ile hükümetin istikrarlı bir şekilde belirlenebildiği ve yönetimi sağladığı “*yönetimde istikrar*” ilkesini içermesi/karşılması beklenmektedir. Zira seçim sistemleri, siyasal iktidarların yapılarının belirleyici unsuru olmaktadır Ancak çoğunlukla bu iki ilkenin aynı anda ve aynı ağırlıkta bir arada bulunması imkân ve kabiliyeti bulunmamaktadır. Yönetimde istikrar ilkesine diğer bir ifade ile güçlü siyasi iktidarın varlığına ağırlık verilen ülkelerin çoğunluk sistemlerine, temsilde adalet ilkesine diğer bir ifade ile siyasi iktidarda farklı görüşlerin bulunmasına ağırlık veren ülkelerin ise nispi temsil sistemlerine yöneldikleri müşahade edilmektedir (Aydoğdu, 2015: 41; Akıncı, 2017: 405).

Bir seçim sistemi, farklı toplumsal grupları dışlanması ya da yeterince temsil edilmemelerine sebebiyet veriyor ise bu durum toplumsal tansiyonun yükselmesine ve seçimleri ve sonuçlarını meşru kabul etmeyen grupların ve bunun yerine siyasi hedeflerine ulaşmak için şiddet kullanmalarına sebebiyet verebilmektedir. Diğer yandan, dünya örneklerinden de görülebileceği üzere, çok etnik/dini yapıya sahip olan toplumlarda hem çatışma potansiyelini azaltmak hem de çatışmayı yönetmek ve/veya önlemek için katılımcı seçim sistemleri oldukça etkili bir rol oynayabilmektedir. Bu noktada, parçalı bir görünüm arz eden toplumlarda, “nisbi temsil sistemine” dayalı kapsayıcı bir seçim sisteminin tüm bu kırılabilirliklerin azaltılması noktasında son derece doğru bir tercih olduğu yönünde çalışmaların bulunduğunu belirtmek

gerekmektedir. Kültürel, etnik, dini ve mezhepsel farklılıklar içeren, toplumsal çatışma riskinin ve siyasal istikrarsızlığın fazla olduğu bunun yanı sıra iç savaş yaşamış ve bu savaşın siyasal ve toplumsal yapıyı ağır bir şekilde tahrip ettiği çalışma konumuz olan Lübnan’da da, seçim sistemi tercihi ülkede siyasal istikrarının temini ve toplumun tüm kesimlerinin yönetimde etkin ve yeteri oran temsili noktasında son derece önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Esasen kökleri çok eskiye dayanmakta olan ve politik dengelerin mezhep zemininde kurgulandığı nevi şahsına münhasır bir ülke olan Lübnan’da, demokratik temsilin güçlendirilmesi, siyasal aksaklıkların giderilmesi ve siyasal istikrarın temin ve tesisi bakımından 17 Haziran 2017 tarihinde kabul edilen ve katılan her partinin aldığı oy oranında milletvekili çıkarabileceği nispi temsil sisteminin benimsendiği yeni seçim yasasına göre, seçim bölgelerinin 26’dan 15’e düşürülmesi ülkede otoriteyi elinde bulunduran siyasal elitlerin yanı sıra küçük siyasal partilerin de mecliste temsil edilmelerinin yolunun açılması hedeflenmiştir (Akyol ve Mohammed, 2016: 224).

Lübnan’da her ne kadar seçim sisteminde değişikliğe gidilmişse de mevcut seçim sistemlerinin olumlu ve olumsuz sonuçlarının yeterince değerlendirilmeden kurgulandığı gözlenmektedir. Öncelikli olarak, yeni seçim sistemi yürürlüğe girdikten sonra Hizbullah tek başına 13 milletvekiline sahip olarak seçimden en güçlü aktör olarak çıkması ve yalnızca güney Lübnan’da değil Beyrut ve kuzey bölgelerden de önemli oranda oy alması ise partinin sınırlı güce sahip bir kurum olmaktan çıkıp, etkili ve siyasal ağırlığa sahip bir oluşuma dönüşmesi neden olmuştur. Diğer yandan, seçimlerin ardından uzun bir hükümet kurma sürecinin başladığı Lübnan’da güç dengesinin dağılımı da kolay şekilde belirlenmemiştir. Bu noktada Hizbullah, istediği bakanlıkları büyük oranda elde ederek parlamentodaki başarısını bakanlıklar düzeyinde de göstermiş olması hususu ise Hizbullah’ın militer gücünün çeşitli vasıtalar (*eğitim, sağlık ve hayır hizmetleri* vs.) ile halk üzerinde oluşturduğu etkinin Lübnan siyasetine ve dolaylı olarak İran’ın bölge siyasetine etkisi yansımaları olarak da kabul edilebilir.

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen siyasal temsil politik elitlerin tekelindeki görünümünden kurtulabilmiş değildir. Zira 31 Ocak 2019’da hassas dengeler üzerine kurulan Ulusal Birlik Hükümeti’nin bir yılını doldurmadan düşmesi ise 17 Ekim 2019’da başlayan protestoların ülke çapında yayılmasıyla gerek ulusal gerekse de küresel düzlemde geniş yankı bulması ile protestocuların sivil devlet taleplerini dile getirmeleri, Taif anlaşmasına son verilmesi ve siyasal temsiliyetin seküler temeller üzerine oturması yönünde baskıları gibi hususlar, bu tespit ve değerlendirmeleri doğrulayan başlıca hadiseler olarak ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar bu gösteriler ertesinde 21 Ocak’ta Hasan Diyab’ın başbakanlığında teknokrat bir hükümet kurulmuşsa da siyasal gruplar arasındaki pazarlıklardan doğan güvensiz ortam ve toplumsal grupların kurumsal siyasetin mezhepler arası dengeyi korumaktan ziyade mezhepler üstü bir zemine oturtulması yönündeki talepleri de son bulmuş değildir.

Diğer yandan, ülkede mülkiyet haklarının yeteri ölçüde güvence altına alınamadığı, yolsuzluk ve suiistimalin büyük ölçüde kontrol edilemediği, sözleşmelerin uygulanabilmesine ilişkin mekanizmaların tam ve doğru şekilde oluşturulmadığı, temsilde adaleti sağlayan katılımcı yönetim altyapısının henüz tamamlanamadığı, ekonomik aktörlerin potansiyelini açığa çıkarabildikleri ideal şartları sağlayan kapsayıcı kurumsal yapının teşkil edilmesi suretiyle kurumsal değişimin/dönüşümün de henüz gerçekleştirilemediği de müşahade edilmektedir.

Bu noktada, öncelikli olarak toplumsal yapının tüm dinamiklerini gözeterek ve dezavantajları da iyice değerlendirerek yeni ve kapsayıcı, sadece siyasal istikrarı değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik istikrarı da hedefleyen bir seçim sisteminin tasarlanmasının, kurumsal dönüşümün/değişimin sağlanabilmesi noktasındaki gerekliliği ortadadır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. (1989). *Lübnan ve Filistin Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Acemoğlu, D., Johnson, S. & Robinson J. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation, *The American Economic Review*. 91(5), 1369-1401
- Akboğa, S. ve Şahin, O. (2018). Türkiye’de Demokrasi Algıları: Cinsiyet, Etnik ve Dini Dinamikler, *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 1-28
- Akıncı, B. (2017). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Seçim Sistemi Arayışları: Dar Bölge Seçim Sisteminin Yönetimde İstikrar Ve Temsilde Adalet Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi, *International Journal of Social Science*, 63, 403-420
- Akyıldız, A. (2016). Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 7, 127-148
- Akyol, E. ve Mohammed, Y.Y. (2016). Bölünmüş Toplumlarda Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sisteminin Zorlukları Ve Azınlıkların Temsili: Etiyopya Örneği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 219-236.
- Aydoğdu, Y. (2015). Seçim Sisteminin Siyasal Sonuçları, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (6), 41-62
- Blais, A. & Massicotte, L. (1996). Electoral Systems, *Comparing Democracies* 2, 40-69
- Bulut, N. (2010). Temsilde Adalet–Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 12 Haziran 2011 Seçimleri, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (3-4), 1-18
- Counter Extermism Project. (2018) [Çevrim-içi: https://www.counterextremism.com/sites/default/files/Hezbollah%20Influence%20in%20Lebanon_043018.pdf] Erişim Tarihi: 08.01.2020
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *BEO, GG 1013*
- Çetin, T. (2012). Yeni Kurumsal İktisat, *Sosyoloji Konferansları*, 45(1), 43-73.
- Dani R. (2014). Kaliteli Büyümeye Yönelik Kurumlar: Nelerdir ve Nasıl Kazanılır, *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Der), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 40-45
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Diss M & Steffen F. (2017). The Distribution of Power in the Lebanese Parliament Revisited, halshs-01587503
- El Vaili A.H.N & Naci A. (2014). *El Hayatu'n Niyabiyye el Lübnaniyye (1943-1958)*, Irak: Mecelletü'l Camiati'l Kerbela El İlmiyye
- Freedom House, Freedom in the World 2018, Table of Country Scores, [Çevrim-içi: <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world>] Erişim Tarihi: 04.01.2020
- Gallager, M. (1991). Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems, *Electoral Studies*, 10(1), 33-51.
- Ganley, C.E. (2012). *Palestinian Power in Lebanon: The Development of Palestinian Militancy and its Role in the Outbreak of the Lebanese Civil War*, Senior Theses, Trinity College, Hartford, CT
- Kaufmann, D, Kraay A & Mastruzzi M. (2010) The Worldwide Governance Indicators-Methodology and Analytical Issues, *The World Bank Policy Research*, Working Paper. No: 5430
- Köprülü N ve Ebrek İ.S. (2013). Lübnan’da Çoklu Güç Paylaşımı ve Ortaklıkçı Demokrasi Zemininin Arap Ayaklanmaları Sonrası Geleceği, *Akademik Orta Doğu*, 8(1), 1-24
- Krayem H. (ty). Political Parties and Electoral Systems in Lebanon and Israel: Interactive Reinforcement, [Çevrim-içi: <http://almashriq.hiof.no/ddc/projects/pspa/kravem/kravem.html>] Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Kryeziu, L. ve Coşkun, R. (2018). Political and Economic Institutions and Economic Performance: Evidence from Kosovo, *South East European Journal of Economics and Business*, 13(2), 84-99
- Laga, A.M, (1991). *El-İtticahatü's-siyasiyye fi Lübnan (1920-1982)*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle
- Majed, Z. (ty). Consensus democracy and representation in Lebanon, Between agony and electoral reform [Çevrim – içi: https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/accord24_ConsensusDemocracy.pdf] Erişim Tarihi: 21.01.2020.
- Moussa, N, (2018). The Lebanese Legislative Elections: Fragmentation and Polarization, [Çevrim-içi: https://www.arab-reform.net/wp-content/uploads/pdf/Arab_Reform_Initiative_en_the-lebanese-legislative-elections-fragmentation-and-polarization_2950.pdf?ver=3e4070ffe1e45fb79e843e1acd807c43] Erişim Tarihi: 05.01.2020.

- Nohlen, D. (1996) Seçim Sistemleri, *Türkiye ve Avrupa'da Seçim Sistemleri – Uluslararası Konferans Tebliğler Kitabı*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 9-54.
- Norris, P. (1997). Choosing electoral systems: proportional, majoritarian and mixed systems. *International political science review*, 18(3), 297-312.
- North, Douglass C. (2002) *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını
- Orhan, S. (2011).Yerleşik İktisatta Ortodoksi: Yeni Kurumsal İktisat., *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 59-87.
- Özbudun, E. (1995). Seçim Sistemleri ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 521-539
- Ra'd, M. (ty). *Lübnan Min al İmarah ila al Mutasarrıfıyyah: 1840-1861*, Beyrut: Dâru Nazir Abbud
- Rodrik, D. (2000) Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them, *National Bureau Economic Research*, Working Paper No: 7540, 1-48.
- Şöhret, M. (2012). Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1)I 85-107
- Taflıoğlu, M.S. (2016). Lübnan Anayasal Düzeninde Egemenlik Dağılımı, *Sosyoekonomi*, 24(28), 31-42
- The Economist Intelligence Unit, Democracy Index, [Çevrim-içi: <https://infographics.economist.com/2019/DemocracyIndex/>] Erişim Tarihi: 04.01.2020
- Tuncer, E. (2014). Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri, *TESAV*.
- Turan, N.S. (2011). Lübnan'da Ulusun İnşası ve Ortak Tınının Üretimi - Rahbani Kardeşler ve Feyruz", *Ortadoğu Etütleri*, 3(1) 193-228
- Türk, S. (2006). Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih, *Anayasa Yargısı*, 23, 75-112
- Uğur, Mehmet. (2011) Kurumsal Kalite ve Ekonomik Performans: İktisadın (Yeniden) Siyasallaşması Mı?, *İktisat ve Toplum*, 1(9), 36-41.
- World Governance Indicators, [Çevrim-içi: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>] Erişim Tarihi: 01.02.2020.
- Yetim, M. (2015). Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirselsel ve Örgütsel Zeminini, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 59-88.
- Yetim, M. (2018). İran-Hizbullah İlişkileri (1980-1995): Ulus-Aşırılaşan Şiddet, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 29-42.
- Yıldız, A. (2018). Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Milletvekili Seçim Sistemine İlişkin Bir Öneri, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 113-153.
- Yüzbaşıoğlu, N. (1996). Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55.1-2, 103-150
- Zübyan, S. (1977). *El-Hareketü'l-Vataniyyetü'l-Lübnaniyye*, Beyrut, Dârü'l-Mesire

Extended Summary

Restructuring of Political Institutions in Lebanon: From Majoritarian to Proportional Representation

The aim of this study is to examine the election system change in Lebanon that foresees the transition from the majority system to the relative representation in order to ensure social cohesion and political stability. In this context, the effects of the different political weights and representation status of various social groups in the country's politics on the overall political stability of the country are analyzed within the framework of the New Institutional Economics.

Lebanon is currently governed by a political system in which ethnic, religious and cultural communities are organized within the framework of a comprehensive and partly democratic model of joint government ("collective" parliamentary republic). Accordingly, the President of the Republic is determined from the Christians, the Prime Minister from the Sunnis, and the President of the Assembly from the Shiites. Other minorities have a say in the administration by taking various state duties at different levels. This system and the state structure were shaped according to the first and only census in 1934 and are highly related to religious and sectarian demography.

In this system, which has been in force for a long time in Lebanon, the majority system was implemented, which allowed the political party that received the most votes in an election to have the full representation in that area. However, after the Palestinians' increasing activities in Lebanon, the population balance changed in favor of the Sunnis, the civil war started, the emergence of the Hezbollah Organization as a result of the intense contacts with the Lebanese Shiites within the framework of Iran's "Revolution Issue" policy, and the Shiites lived intensely in South Lebanon and Bekaa. After this, the management structure based on extremely critical balances has already begun to be questioned. Accordingly, issues such as justice in representation have been brought to the agenda with the election system.

From the independence to the present day, Iran's gaining power on Lebanese politics through Hezbollah, the decreasing effect of this country in Lebanese politics due to the great civil war in Syria after the Arab Revolts has become unresponsive. In the Lebanese politics, while the demands of the social groups/actors to increase in the political system have increased, on the other hand, it has been observed that the current management structure is not capable of responding to these demands. This election system has turned into a state that increases the instability in management with this state, which creates problems rather than solutions.

In terms of eliminating all these problems and ensuring political stability, the country has been divided into 15 electoral regions with the new election law, which was adopted as a result of major debates. In this way, the system of relative representation, in which every party participating in the elections could get deputies, was adopted. However, important legal changes in this process kept the agenda of the country quite busy. After this process, the system of relative representation was introduced, but this brought the country to the brink of a new political crisis.

In the first parliamentary elections held after the adoption of the new system, the alliance front, which includes Hezbollah, which is the hostile of important domestic and foreign actors, and which various countries define as a terrorist organization, has achieved a third of the parliament. Thus, an important process started in both Lebanon and the region. Moreover, the government that was established following these elections was not long lasting, and after the protests started in the country, a new government was established under the Prime Ministry of Hassan Diyab supported by Hezbollah and Shia groups.

In Lebanon, which hosted various actors such as Marunis, Druze, Shiites and Sunnis, such as Keldanis, Copti, and Armenians, a radical reform was made in the electoral system but it was not possible to provide the institutional structure to support this. Again, due to the competition between Iran and other Arab States, which have a decisive influence on Lebanese politics, and the rise of Hezbollah, the change of balance in favor of Iran is the biggest obstacle to social and economic transformation.

Designing an inclusive electoral system that saves the political system from sectarian/ethnic basis politics, enables the development of civil policy, increases accountability and transparency and is compatible with the demographic structure, is crucial for ensuring unity in the country.

Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar

Anıl ERALP*, Şahika GÖKMEN**

ÖZ

Son yıllarda sosyal hayatta yaşanan dönüşüm ve bireyselleşme ile Türkiye’de ortalama ilk evlilik yaşının yükseldiği görülmektedir. Bireylerin evliliği erteleme, toplumun temel yapıtaşı olan aile kurumunun devamının sağlanması işlevini sarsmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de evliliği erteleme ya da geç evlenme sorunu olarak adlandırılan bireylerin evlenme yaşını öteleyen faktörlerin etkisi ve cinsiyet bakımından farklılığı, yaşam analizi ile incelenmiştir. Bu çerçevede TÜİK AYA 2016 verileri içerisinde yer alan temel sosyo-ekonomik ve evlilik karar ölçeklerinden yararlanılmış olup, ortalama evlilik yaşının yükselmesinde etkisi olan faktörler Cox regresyon modeli üzerinden araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu olup, özellikle kadınların bireyselleşmeye daha eğilimli olduğu ve dolayısıyla bunun evliliği erteleme üzerinde olumsuz etkileri olduğunu işaret ettiği söylenebilir. Buna karşılık erkeklerin tutumlu ve az çalışma saati olan eş ile ve kadınların ise cömert ve kendini eşin ailesine ezdirmeyen eş adayı ile karşılaşmış olmaları bireylerin evliliği erteleme riskini düşürdüğü görülmüştür. Bu aynı zamanda, Türkiye’deki geleneksel aile yapısının korunduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Analizi, Cox Regresyon, Oransal Risk, Geç Evlenme, Evlenme Yaşı

JEL Sınıflandırması: J12, C14, C25

The Factors Affecting the Late Marriage and Gender Differences

ABSTRACT

In recent years, faced with cultural transformations and individualization of social life, it is seen that the average age at first marriage increased in Turkey. The postponing of the marriage is the main function of the family institution, which the basic building block of the society. This study is aimed to research the factors on the problem of the postpone marriage or the late marriage in terms of gender differences in Turkey via survival analysis. In this framework, the basic socio-economic and marriage decision variables included in Cox regression model while TÜİK AYA 2016 data were used. The findings obtained in the study are compatible with other studies in the literature. Also, it can be said that especially women are more prone to individualization and this has negative effects on the postponing of the marriage. Conversely, it was observed that when men find a spouse who is spare and fewer working hours; and when women find a spouse who is generous and is not oppress by her husband's family, are reduced the risk of marital delay. These findings can be taken as an indication that the protection of the traditional family structure in Turkey.

Keywords: Survival Analysis, Cox Regression, Proportional Hazards, Late Marriage, Marriage Age

JEL Classification: J12, C14, C25

Geliş Tarihi / Received: 03.03.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 07.04.2020

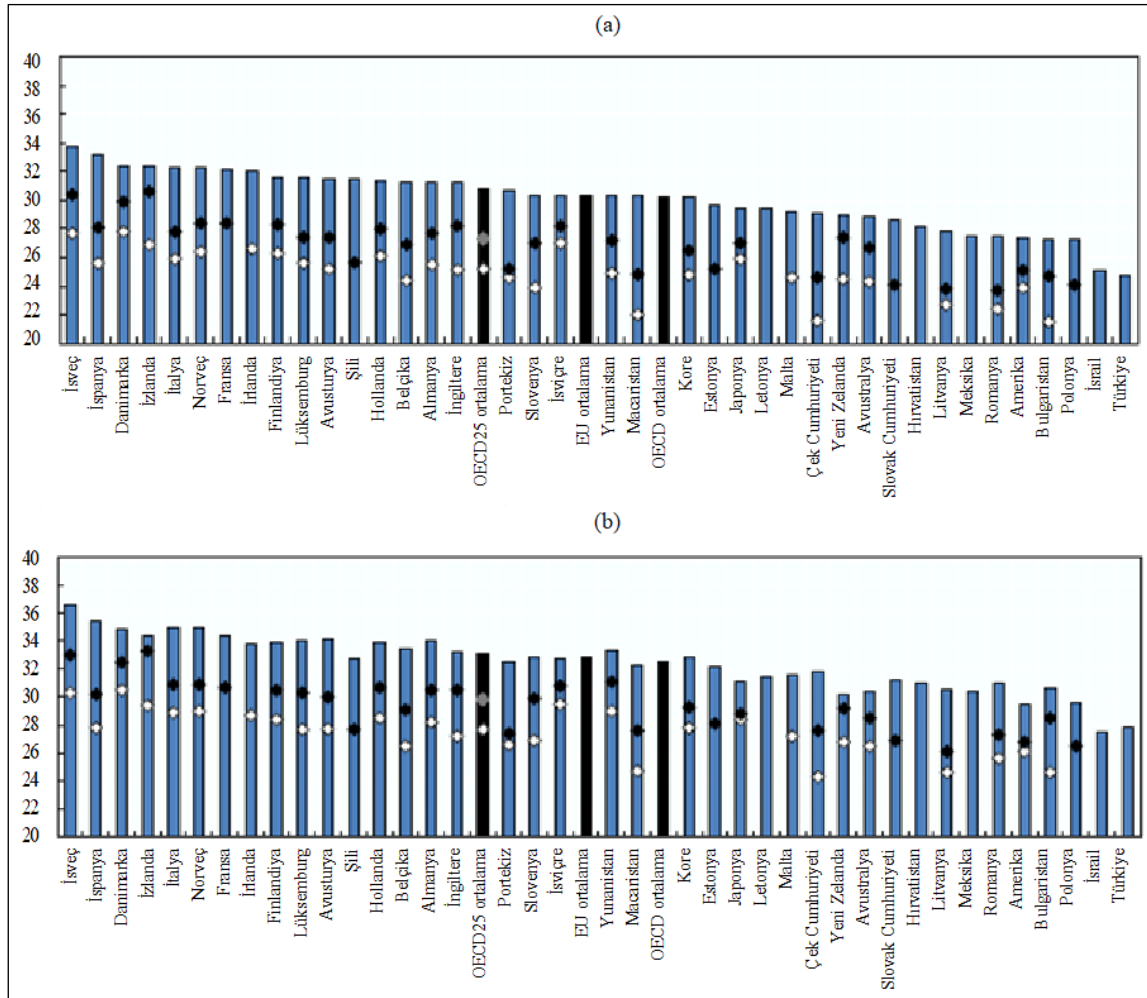
* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, anil.eralp@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4630-2114.

** Araş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, sahika.gokmen@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4127-7108.

1. GİRİŞ

Aile toplumsal bir kurum olarak, toplumsal yapının ve sosyal sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi ve sürekliliğinin devam etmesi açısından önemlidir (Erkal, 2016: 117-118; Aydın, 2017: 45). Teknolojideki hızlı ilerlemeler ve ekonomik hayattaki değişim, batı toplumlarından başlayarak dünya genelinde bireylerin ve dolayısıyla toplumların yaşam tarzlarını etkileyerek; kültürel değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle kadınların çalışma hayatındaki payının artması, toplumsal ve dini öğretilerin bireyler üzerindeki etkisinin azalması ve küreselleşme gibi etkiler; toplumlarda bireyselleşmeyi arttırmış ve geleneksel aile yapısında aşınmaya neden olmaya başlamıştır. Ancak, toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi, aile kurumunun varlığının devamlılığına ve sağlıklı bir şekilde işlemesine bağlıdır. Aksi takdirde boşanma oranlarındaki hızlı artış, tek ebeveynli aile sayısındaki artış, evliliğe karşı çıkış ve/veya evliliği erteleme, nikahsız birlikteliklerin sayısındaki artış, çocuk yapmama eğilimindeki artış, aile-içi şiddet gibi çeşitli toplumsal sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Bkz. ASPB, 2011: 31-34).

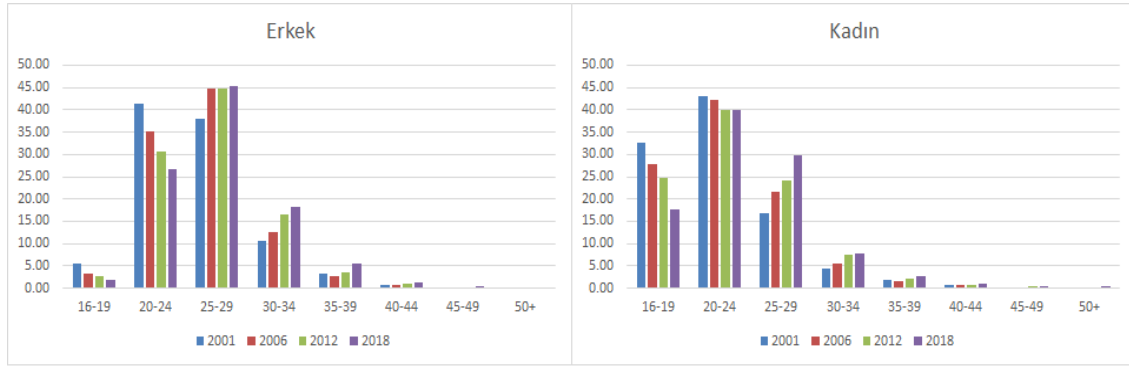
Dünya üzerindeki pek çok ülke ortalama evlilik yaşının yükselmesiyle birlikte ortaya çıkan sorunlarla ilgilenmektedir. Şekil 1, bunun bir göstergesi olarak ele alınabilir. Burada en çok dikkat çeken nokta, hemen hemen her ülkenin ilk evlilik yaşının 1990 yılına göre artış gösterdiği'dir. Bununla birlikte, 1990 ve 2000 yıllarında ilk evlenme yaşı yüksek olan ülkeler, 2017 yılı genel ortalamasına olan 31,23 ($\pm 2,0$ ss)'e yaklaşırken; geçmiş yıllarda ilk evlenme yaşı daha düşük olan Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan gibi ülkeler de 2017 yılı genel ortalamasına yaklaşmaktadır. Ancak, 1990 ve 2000 yıllarında daha düşük ortalama evlenme yaşına sahip olan bu ülkelerin evlenme yaşları yükseliş göstermiştir. Aynı zamanda Türkiye, İsrail ve Meksika gibi ülkelerin 2017 yılı ortalamalarının dünya genelinin altında bulunduğu da gözlenmektedir. Buna karşılık Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 2008 sonuçlarına göre, Türkiye'de ilk evlenme yaşının hızlı bir şekilde yükseldiği ve takip eden yıllarda yükselmeye devam edeceği ileri sürülmektedir (Turğut & Feyzioğlu, 2014: 191). Bu bakımdan ortalama ilk evlenme yaşının yükselmesi, özellikle son yıllarda Türkiye için bir sorun haline gelmeye başlamıştır.

Şekil 1. Ülkelerin (a) Kadın ve (b) Erkek Ortalama Evlenme Yaşları. (Grafikğin düşey eksenini “ortalama yaşı” temsil etmekle birlikte, mavi çubuklar 2017 yılına ait verilerden oluşturulmuş olup; siyah noktalar 2000 ve beyaz noktalar ise 1990 yılının yaş ortalamalarını temsil etmektedir.)

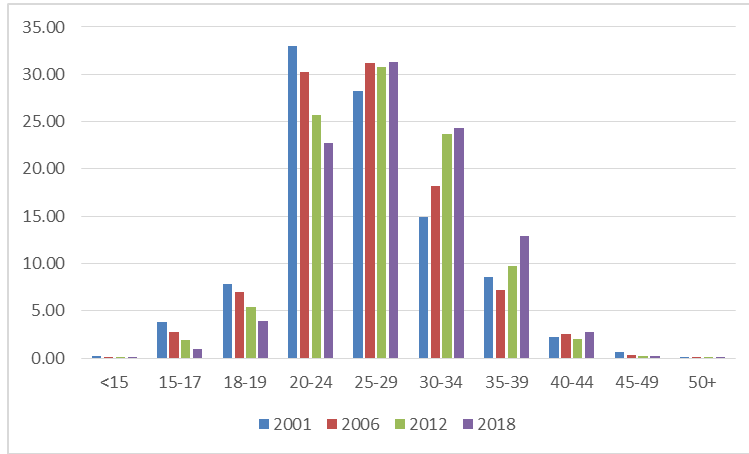
Kaynak: OECD Summary Data Base (Güncelleme: 30.06.2019).

2001-2018 dönemi için Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) elde edilen, “cinsiyete ve yaş gruplarına göre ilk evlenme sayıları” incelenerek Şekil 2 oluşturulmuştur. Bu şekil, evliliğin ileriki yaş dönemlerine ertelendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şekil 2’de söz konusu dönem için erkeklerin evlenme oranlarında 20-24 yaş aralığında yüksek bir azalış eğiliminde olduğu ve bu oranın 25-29 yaş aralığında en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Kadınlar için, en yüksek evlenme oranı 20-24 yaş aralığında gözlenirken bu oranda yıllara göre bir düşüş dikkati çekmektedir. Bununla beraber hem erkeklerde hem de kadınlarda 30 ve üstü yaşlarda evlenme oranının artış gösterdiği görülmektedir.

Şekil 2. 2001 - 2018 Yılları Arası Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Evlenme Oranları.

Dünya genelinde, genellikle, evlilik bağının kurulması doğurganlık için bir ön koşul olarak kabul edilmektedir (Tezcan & Coşkun, 2004). Dolayısıyla, evliliğin ertelenmesi, aile kurumunun temel işlevlerinden biri olan soyun devamlılığını olumsuz yönde etkileyerek (Canatan & Yıldırım, 2018: 85), doğurganlık oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Ortalama ilk evlenme yaşının yükseldiği bir ülke olarak Türkiye için Şekil 3 incelendiğinde, 25 yaş altında 2001 yılından 2018 yılına kadar süreklilik gösteren bir doğurganlık düşüşü olduğu; buna karşılık 25-29 yaş grubu için bu süreçte doğurganlığın diğer yaş gruplarına göre en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Bununla ilişkili olarak TNSA 2008 sonuçlarına göre, doğurganlık seviyesinin önümüzdeki 40 yılda Batı Avrupa'da gözlenmesi beklenen doğurganlık seviyesinin altına düşme ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla hem ülkenin nüfusunda yaşlanma ve hem de ülkenin dinamik nüfus özelliğinin kaybolması sorunları ortaya çıkabilir.

Şekil 3. 2001-2008 Yılları Arası Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Oranları.

Ortalama evlilik yaşının yükselmesi ve beraberinde gelen doğurganlığın düşmesi, yalnızca aile veya toplumun demografik yapısını değil, aynı zamanda ülkenin ekonomisini de etkilemektedir. Türkiye özelinden bakıldığında, Dünya Bankası'nın 2019 gelir temelli sınıflamasına göre üst-orta gelir grubunda yer alan Türkiye'nin nüfus dinamiklerini kaybetmesi, Türkiye'nin üst gelir grubuna çıkması bakımından önemli bir tehdit potansiyeli taşımaktadır.

Türkiye'de aile yapısı üzerine yapılan saha araştırmaları incelendiğinde ilk çalışma olarak karşımıza 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması çıkmaktadır. İkinci çalışma ise, 1988 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılan Türk Aile Yapısı Araştırmasıdır. Diğer çalışma, 2006 yılında Aile Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK'in birlikte gerçekleştirdikleri Aile Yapısı Araştırması'dır. Bu çalışmalar incelendiğinde,

1968 yılındaki saha çalışmasından elde edilen verilerin büyük bir kısmının 1988 ve 2006 saha çalışmalarından elde edilen veriler ile karşılaştırılabilmesi mümkün değildir. 1988 ve 2006 çalışmaları büyük ölçüde karşılaştırma yapılmasına izin vermekle birlikte, her iki çalışmanın araştırma tasarımındaki farklılıklar ile aile konusundaki teorik ve uygulamalı araştırma bilgi birikiminin artmış olması gibi sınırlıkları bulunduğu belirtilmektedir (ASPB, 2011: 27). Türkiye’de aile yapısındaki değişimleri takip edebilmek amacıyla Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında Aile Yapısını Araştırma (AYA) çalışmaları başlatılmıştır. Bu bakımdan, 2006 yılında yapılan Aile Yapısı Araştırması, Türkiye’de aile yapısındaki değişimlerin izlenmesi ve bu konuda nicel veriler sağlaması bakımından bir milat olarak düşünülebilir.

Literatürde ortalama evlilik yaşının yükselmesi ile ilgili çalışmalar 1980’li yıllarda, özellikle batılı toplumlarda kendini göstermiştir (Friedl & Ellis, 1976; Booth & Edwards, 1985). Ancak bu konunun, ortalama evlenme yaşı en yüksek ve doğurganlık oranı en düşük ülkelerden biri olan Japonya için daha çok ele alındığı dikkati çekmektedir (Uchida, Araki & Murata, 1992; Retherford, Ogawa & Matsukura, 2004; To, 2015). Bununla birlikte literatürdeki çalışmaların çoğunluğunun betimsel istatistiklerin yer aldığı demografik veya sosyolojik çalışmalardan oluştuğu; ampirik çalışmaların ise kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir (Uchida, Araki & Murata, 1992; Zuanna vd., 1998; Ono, 2003; Saardchom & Lemaire, 2005). Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye’de, evliliği erteleme ya da geç evlenme olarak adlandırılan, bireylerin evlenme yaşını öteleyen faktörlerin etkilerinin ve bu faktörlerin cinsiyet bakımından farklılıklarının yaşam analizi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Yaşam analizi ortaya çıkan bir olayın hem zamanını hem de bu zaman üzerinde etkisi olan diğer faktörleri modele katarak araştırmaktadır. Bu çerçevede TÜİK AYA 2016 verileri içerisinde yer alan temel sosyo-ekonomik ve evlilik karar ölçeklerinden yararlanılmış olup, ortalama evlilik yaşının yükselmesinde etkisi Cox regresyon modeli üzerinden araştırılmıştır. Çalışma, ortalama evlilik yaşının yükselmesine iki açıdan yaklaşmaktadır: birincisi, Türkiye’de genel eğilimi; ikincisi ise kadın ve erkek arasındaki farklılıkların ortaya konmasıdır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye için yaşanan bölge, eğitim seviyesi, aile yapılarının benzerliği gibi faktörlerin evlilik yaşını oldukça etkilediği ve bununla birlikte tutumluluk, çalışma saatleri gibi ölçeklerde evlilik yaşının cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

Çalışma Giriş ve Sonuç bölümleri dahil altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümünde, evliliği ertelemeye rolü olan faktörler incelenmiş; üçüncü ve dördüncü bölümlerde kullanılan yöntem ve araştırmanın kapsamı ile veri seti hakkında bilgi verilmiştir. Bu doğrultuda yapılan analiz sonuçları beşinci bölümde verilmiş ve çalışma, sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. EVLİLİĞİ ERTELEMİYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Evlilik için çok farklı gelenekler, yapılar, tanımlar bulunmakla birlikte ortak olan tek kanı evlilik kurumunun evrensel olduğudur (Bulut, 1991; Coleman, 2003; Adams, 2004). Evliliğin gerçekleşmesi, çalışmalarda bir süreç olarak ele alınmakta ve sosyolojik çalışmalara sıklıkla konu olmaktadır. Evliliğin gerçekleşmesi sürecinde yaşanan bölge, yaş, gelir durumu gibi pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Ancak, bunların içerisindeki ilk şart evliliği gerçekleştirecek tarafların kendilerini hem psikolojik hem de fiziksel olarak hazır hissetmeleridir.

Literatürde incelenen çalışmalar ile ortalama evlilik yaşının yükselmesi üzerinde etkisi olan faktörler Tablo 1’de özetlenmiştir. Tabloda yer alan çalışmalarda bireylerin yaşadıkları yerin ve bölgenin, eğitim seviyelerinin, sosyo-ekonomik durumlarının ortak olarak ele alınan faktörler olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Carmichael (2011) çalışmasının bulguları, eğitim düzeyinin kadınların evlenme yaşını arttırıcı anahtar değişken olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 1. Literatürde Ortalama Evlilik Yaşını Yükselten Faktörleri İnceleyen Bazı Çalışmalar

Yazar/Yazarlar	Çalışma Yılı	Vurgulanan Faktörler
Booth & Edwards	1985	Gelir seviyesi
Uchida, Araki & Murata	1992	Çalışma durumu Gelir seviyesi Yaşanılan yer
Zuanna vd.	1998	Din Yaşanılan yer Modernleşme Eğitim seviyesi
Ono	2003	Kadınların iş hayatına katılması (ekonomik gücü)
Retherford, Ogawa & Matsukura	2004	Eğitim seviyesi Kadınların iş hayatına katılması Evliliğe bakışın değişmesi
Tezcan & Coşkun	2004	Kadının iş hayatına katılması Kentleşme Eğitim seviyesi Yaşanılan bölge
Mahmoodian	2005	Eğitim seviyesi Yaşanılan yer Etnik yapı
Saardchom & Lemaire	2005	Eğitim seviyesi Ekonomik modernleşme Sosyal çevre
Jones & Gubhaju	2009	Eğitim seviyesi Kadının toplumda değişen rolü
Carmichael	2011	Eğitim seviyesi Kentleşme
To	2015	Kadınların iş hayatına katılması Modernleşme Aşk
Giddens	2017	Aşk

Kentleşmenin erkek ve kadınların ilk evlenme yaşları üzerinde hem azaltıcı hem de arttırıcı etkisi olduğunu ileri süren teoriler bulunmaktadır. Bunlardan ilki şehirleşmenin daha büyük bir evlilik piyasası yaratarak, her iki cinsiyet için de ilk evlilik yaşını düşüreceği görüşüdür. Buna karşılık diğer görüşe göre, kentleşmenin bireyleri geleneklerinden ve köklerinden koparması ve işgücüne katılım oranlarındaki yükselme ilk evlilik yaşını yükseltecektir (Carmichael, 2011: 421). Bu durum özellikle kadının toplumda değişen rolünün irdelenmesiyle birlikte pek çok çalışmada ele alınmıştır. Kentleşmeye ilave olarak, geleneksel toplumlarda evlilik kararında aşkın herhangi bir etkisi neredeyse hiç yokken; modern toplumlarda evlilik kararının altında aşk vardır. Beck ve Beck-Gernsheim evlilik bağının kurulmasında aşkın önemini ortaya koymuşlardır (Giddens, 2017: 181). Analiz sonuçlarına göre, evlenme kararı üzerinde aşkın önemli olduğunu düşünenlerin düşünmeyenlere göre evliliği erteleme riski %12 daha yüksektir.

3. YÖNTEM

Yaşam analizleri (survival analysis), belirlenen zaman aralığında tanımlanan bir olayın başlamasından, gerçekleşmesine kadar geçen süreye etki eden faktörleri inceleyen temel bir araştırma yöntemidir. Bu bakımdan “zaman” ve “olay” bu yöntemin en önemli unsurlarıdır. Analizin çıktısı değişkeni, genel olarak, “ilgilenilen olay gerçekleşene kadarki zaman” olarak tanımlanmaktadır (Gökmen, Eralp & Atay Kayış, 2019). Yaşam analizinde diğer yöntemlerden farklı olarak, ortaya çıkan olayın zamanının yanı sıra diğer faktörlerin de etkisi dikkate alınmakta ve bu faktörler modele katılmaktadır. Bu alandaki çalışmaların temelini Cox’un (1972) regresyon modeli ve yaşam tabloları oluşturmaktadır. İlerleyen süreçte, özellikle, Kalbfleisch ve Prentice (1973)’in literatüre katkılarıyla yaşam analizi daha çok önem kazanmıştır.

Yaşam analizindeki önemli kavramlardan bazıları, $S(t)$ yaşam fonksiyonu (survival function) ve $h(t)$ risk fonksiyonu (hazard function) kavramlarıdır. Yaşam fonksiyonu ile, gerçekleşen bir olayın belirli bir t zamanından daha uzun sürece dahil olabilmesi (ilgilenilen olayın gerçekleşmemesi) olasılığı araştırılmaktadır. Bir başka deyişle, risk fonksiyonu ile ilgilenilen olayın t zamanında gerçekleşmemesi olasılığı araştırılmaktadır (Kleinbaum & Klein, 2012: 9-10). Yorumlamanın kolay olmasından dolayı bu fonksiyonların grafiğinin çizilmesi de, analizlerde sıklıkla tercih edilmektedir.

Yaşam analizinde, gerçekleşen olayın sürecine ilişkin karakteristik özellikleri tahmin etmek ve yorumlamak için Kaplan-Meier yönteminden ve grafiklerinden yararlanılmaktadır. Açıklayıcı değişken olarak ele alınan faktörler ile yaşam süreleri arasındaki yapının incelenmesi için ise Cox regresyon modeli kullanılmaktadır. Bunun nedeni, yaşam analizlerinde incelenen olayın gerçekleşmesinden dolayı veri setinden düşen gözlemlerin ve zaman kavramının analize dahil edilmesinin ancak, Cox regresyon modeli ile mümkün olmasındandır.

Yaşam süresi ile açıklayıcı değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisinin incelenmesinde ise sıklıkla tercih edilen Cox oransal risk regresyon (Cox proportional hazards regression) modeli, 1972 yılında David R. Cox tarafından geliştirilmiş olup, Cox regresyon modeli olarak da bilinmektedir. Cox modeli, yaşam süresinde belirli bir dağılım gerektirmediğinden yarı parametrik bir yöntemdir.

Cox regresyon modeli ile elde edilen risk fonksiyonunun tanımlanmasında, $X_1, X_2, \dots, X_p$ kitle bileşenlerinin gözlenen değerleri $x_1, x_2, \dots, x_p$ olmak üzere;

$$\lambda(t) = \lambda_0(t) \exp\left(\sum_{i=1}^p \beta_i x_i\right)$$

ifadesi kullanılmaktadır. Bu model, $\beta = (\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_p)$ olmak üzere $1 \times p$ boyutundaki parametre vektörü ile log-doğrusal model olarak tanımlanmaktadır. Modelin $\lambda_0(t)$ ise, $x = 0$ olduğu durumdaki temel risk fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Bu modelin regresyon parametrelerinin tahmini En Çok Olabilirlik (Maximum Likelihood) yöntemi ile yapılmaktadır (Cox, 1972). Ancak, bu model için *oransal risk varsayımının* sağlanması gerekmektedir.

Oransal risk varsayımı, kısaca, eş değişkenlerin herhangi iki seviyesinin risk fonksiyonlarının takip eden zaman periyodunda oransal olmasıdır. Grup 1 ve 2'nin eş değişkenler olduğu varsayıldığında; risk fonksiyonları sırasıyla λ_1 ve λ_2 olarak tanımlanırsa, her bir grup için t anındaki ($t > 0$) oransal risk ψ ,

$$\psi = \frac{\lambda_1(t | grup1)}{\lambda_2(t | grup2)}$$

şeklinde gösterilmektedir (Abeysekera & Sooriyachchi, 2009). Oransal risk varsayımı, ψ oranının tüm t değerleri için sabit olduğunu, bu oranın zamana bağlı değişmeyeceğini ifade etmektedir.

Bu varsayımın test edilmesi için grafiksel yaklaşımlar ve oransal-olmayanı saptamak üzerine geliştirilmiş testler mevcuttur. Grafiksel yaklaşımlarda genellikle, yaşam fonksiyonlarının log-farkları yaşam grafiği, her grup için Kaplan-Meier tahminleri ve Cox regresyon eğrisinin grafiği, farklı grupların birikimli risk grafiği, zamana karşı birikimli log-risklerin farkları grafiği, zamana karşı log-birikimli risk oranlarının yumuşatılmış grafiği, zamana karşı Schoenfeld artıklarının yumuşatılmış grafiği ve hata sayısına karşı tahmin edilen birikimli risk grafiği kullanılmaktadır. Oransal-olmayan oranı saptamak için geliştirilen testler için ise Schoenfeld kısmi artıklara dayanan test, risk oranlarının farklı genelleştirilmiş rank tahmin edicilerinin karşılaştırılmasına dayanan test ve Cox regresyon modelinin yarı-parametrik genelleştirilmesine dayanan test örnek olarak verilebilir. Literatürde buradaki yöntemlerin birinin diğerine üstünlüğünü gösteren bir çalışma bulunmamaktadır (Ata & Sözer, 2007). Bu bakımdan tüm yöntemler, oransal risk varsayımının incelenmesinde kullanılabilir. Ancak literatürde çoğunlukla, değişkenlerin Schoenfeld test sonuçlarının dikkate alındığı görülmektedir.

4. ARAŞTIRMA KAPSAMI VE VERİLER

Çalışmada TÜİK'in AYA 2016 verileri kullanılmıştır. Bu veri seti içerisinde en fazla bir resmi nikah ile evlilik yapmış veya hiç evlenmemiş toplam 22.629 kişinin bilgilerinden faydalanılmıştır. Çalışmada "kişinin bitirdiği yaş" yaşam süresi değişkeni (açıklanan değişken) olarak ele alınmıştır. Bu süredeki ilgilenilen olay evliliğin ertelenmesidir. Ancak literatürde, bireylerin "kabul edilebilir" ya da "normal evlenme" yaşının ne olduğu farklılık göstermesine rağmen; hangi yaştan sonra evlenmekte geciktikleri konusunda genel bir kabul bulunmamaktadır (Canatan & Yıldırım, 2018: 115). Bu bağlamda, çalışmada, ele alınan verilerin 2016 yılına ait olması nedeniyle, TÜİK'in aynı yıl (2016) açıkladığı ortalama evlenme yaşları evliliğin ertelenmiş sayılması için sınır yaş olarak alınmıştır ve bu sınır yaşlar Türkiye geneli için 25,5 ($\pm 0,031$ ss); kadınlar için 24 ($\pm 0,043$ ss) ve erkekler için 27 ($\pm 0,039$)'dur. Dolayısıyla çalışmada bu yaşların üzerinde evlenen bireyler ilgilenilen olay olarak tanımlanmıştır. Ele alınan veri

içerisinde, genel olarak, “Türkiye’de evliliği ertelemiş” gözlemlerin oranı yaklaşık olarak %23’tür.

Çalışmada, evlilik süresini etkileyen sosyo-ekonomik faktörler, Tablo 1’de yer alan çalışmalardan yola çıkarak belirlenmiştir. Ayrıca literatürdeki araştırmalardan farklı olarak, AYA 2016 çalışmasında yer alan evlilik karar ölçekleri hem Türkiye geneli hem de cinsiyet bakımından ayrı ayrı incelenmiştir.

5. BULGULAR

Çalışmada belirlenen değişkenler ve ölçekler bakımından Türkiye geneli, kadınlar ve erkekler için Cox modeli ile parametre tahminleri yapılmıştır. Bu analizler için STATA paket programlarından faydalanılmıştır. Bu aşamada, modelin kullanılabilmesi için gerekli olan oransal risk varsayımı Schoenfeld artıklarına ilişkin test ile incelenmiştir. Bu testin sonuçlarına göre değişkenlerin varsayımı sağladığı görülmüştür. Hem cinsiyet farkını dikkate almayan genel modelin hem de cinsiyet üzerinden tahminleri yapılan modellerin olabilirlik oran testi p-değerleri 0,05’den küçük olduğundan her üç modelin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Cox modellerinin ele alınan sosyo-ekonomik değişkenler üzerinden tahmin edilen parametreleri Tablo 2’de verilmiştir. Ortalama evlilik yaşının yükselmesi, sosyo-ekonomik değişkenler bakımından incelendiğinde en dikkat çeken nokta, eğitim seviyesi olduğu görülmektedir. Buna göre, Türkiye genelinde, yalnızca ilkokul bitiren bireylerin dahi hiç okul okumamış bireylere göre evliliği erteleme olasılıkları yaklaşık 2,5 kat yükselmektedir. Bu oran lisansüstü eğitim almış bireylerde yaklaşık 4 kattır. Bununla beraber, özellikle kadınların evliliği erteleme olasılıkları erkekler göre çok daha yüksektir. Lisansüstü eğitim almış bir kadının, hiç okula gitmemiş hemcinsine göre evliliği erteleme olasılığı yaklaşık 6,6 kat artarken; bu oran erkekler için yaklaşık 1,17’dir.

Yaşanılan bölge incelendiğinde, kentte yaşamının kırsal bölgede yaşamaya göre bireylerin ilk evlilik yaşını yükseltmesi olasılığını yaklaşık 0,96 kat arttırdığı söylenebilir. Kadınlar için bu oran yaklaşık 0,56 iken, erkekler içinse bu oran çok daha yüksek (1,63) tahmin edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kentte yaşayan erkeklerin kadınlara göre evliliği ileri yaşa erteleme olasılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Yaşanılan bölge açısından, genel olarak, birçok bölgede yaşamının İstanbul’da yaşayan bireylere göre (hem genel hem cinsiyet için) evlenme yaşını yükseltme riskini düşürdüğü gözlenmiştir. Bu oran yalnızca Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yükselmektedir. Bu durumun, bu bölgelerin yapılarında meydana gelen bir değişimden kaynaklı olup olmadıklarını ayrıca incelemek gerekmektedir. Buna karşılık, bölge açısından cinsiyetler arasında büyük bir farklılık görülmemiştir.

Bireylerin çalışma durumu, evliliğe ekonomik açıdan hazır olmanın öncelikli şartlarından biri olarak görüldüğü söylenebilir. Buna karşılık, Türkiye’de yaşayan bireylerin çalışıyor olmasının çalışmayan bireylere göre ilk evlilik yaşını erteleme olasılıklarını yaklaşık 0,30 arttırdığı görülmektedir. Kadınlar için bu değişkene ilişkin parametre tahmini istatistiksel olarak anlamsız iken, erkekler için bu oran yaklaşık 0,76’ya yükselmektedir. Türkiye’de 2016 yılı kadınların işgücüne katılım oranı %36,2’dir. Dolayısıyla kadınlar için bu durumun istatistiksel olarak anlamlı olmamasının nedeni, erkekler göre (%77,6) çalışma hayatına katılımlarının düşüklüğü gösterilebilir¹. Erkeklerin ilk evlenme yaşını yükselten bir faktör olan “çalışıyor olma durumu”, günümüzde evlenmek ya da ideal bir yaşam sürmek için yalnızca gelir sahibi olmanın yeterli olmadığı, genellikle belirli bir yaşam standardının sağlanmak istemesinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

¹ TÜİK (2016), 15-64 Yaş Grubundaki Nüfusun Yıllara ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu.

Tablo 2. Sosyo-ekonomik Değişkenler Bakımından Cox Regresyon Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişken	GENEL Risk Oranı ($e^{\hat{\beta}}$)	KADIN Risk Oranı ($e^{\hat{\beta}}$)	ERKEK Risk Oranı ($e^{\hat{\beta}}$)
Çalışma durumu (Çalışmıyor)	1,310 (0,009)*	0,828 (0,249)	1,715 (0,000)*
Eğitim (Bir okul bitirmede)			
İlkokul/genel/mesleki/teknik ortaokul veya ilköğretim	3,512 (0,000)*	3,282 (0,000)*	3,083 (0,000)*
Genel/mesleki/teknik lise	5,488 (0,000)*	6,236 (0,000)*	3,546 (0,000)*
Yüksekokul	4,607 (0,000)*	6,194 (0,000)*	2,409 (0,000)*
Dört yıllık yüksekokul veya fakülteler	5,327 (0,000)*	7,767 (0,000)*	2,755 (0,000)*
Lisansüstü	5,008 (0,000)*	7,607 (0,000)*	2,174 (0,029)*
Yaşanılan yer (Kır)	1,959 (0,000)*	1,564 (0,000)*	2,631 (0,000)*
Yaşanılan Bölge (İstanbul (TR1))			
Batı Marmara (TR2)	0,881 (0,057)**	0,911 (0,285)	0,759 (0,009)*
Ege (TR3)	0,849 (0,001)*	0,874 (0,037)*	0,709 (0,000)*
Doğu Marmara (TR4)	0,839 (0,002)*	0,928 (0,304)	0,743 (0,001)*
Batı Anadolu (TR5)	0,869 (0,005)*	0,894 (0,080)**	0,837 (0,026)*
Akdeniz (TR6)	1,162 (0,003)*	1,221 (0,003)*	1,102 (0,221)
Orta Anadolu (TR7)	1,129 (0,045)*	1,213 (0,012)*	1,108 (0,303)
Batı Karadeniz (TR8)	0,914 (0,160)	1,006 (0,932)	0,777 (0,016)*
Doğu Karadeniz (TR9)	1,077 (0,306)	1,180 (0,075)**	1,049 (0,678)
Kuzeydoğu Anadolu (TRA)	1,430 (0,000)*	1,667 (0,000)*	1,271 (0,048)*
Ortadoğu Anadolu (TRB)	1,512 (0,000)*	1,737 (0,000)*	1,315 (0,004)*
Güneydoğu Anadolu (TRC)	1,709 (0,000)*	2,019 (0,000)*	1,502 (0,000)*

Parantez içleri p-değerlerini göstermektedir.

* Bu katsayılar 0,01 ve 0,05 hata payı ile istatistiksel olarak anlamlıdır.

**Bu katsayılar 0,10 hata payı ile istatistiksel olarak anlamlıdır.

Evlilik yaşının yükselmesinde sosyo-ekonomik etkenler kadar bireylerin karşı taraftan beklentileri de oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, evlilik karar ölçeklerine ilişkin Cox modellerinin parametre tahminleri Tablo 3’de verilmiştir². Evlilik karar ölçeklerine ilişkin tahmin sonuçları incelendiğinde, 7, 11, 12, 14, 19, 20, 21 ve 25 numaralı ölçeklerin hem genel modelde hem de cinsiyete dayalı modellerde tahmin edilen katsayılarının istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir.

Türkiye geneli için istatistiksel olarak anlamlı bulunan ölçekler incelendiğinde, evlenilecek bireyin iyi eğitilmiş olması, çalışma saatlerinin az olması, ilk kez evlilik yapacak

² Tablo 3, Tablo 2’nin devamıdır. Ele alınan değişkenlerin ve ölçeklerin daha anlaşılır yorumlanabilmesi bakımından ayrı ayrı tablolandırılmıştır.

olması, nikahsız birlikte yaşamayı önemsemesi, internette tanışmış olması, aşık olması, güzel/yakışıklı olması, karşı tarafın duygularına önem vermesi, cömert olması ve toplum içinde nasıl davranacağını bilmesi evliliği erteleme riskini yükselten faktörler olarak görülmektedir. Bu faktörlerin içindeki en büyük etkenin “aşk” olduğu dikkati çekmektedir. Bu sonuca göre evlilik için aşkı önemseyen bireylerin, önemsemeyen bireylere göre ilk evlilik kararını erteleme olasılıkları yaklaşık 0,60 artmaktadır. Günümüzde bireylerin evlilik için aşkı bekliyor olması, Giddens’in (2017) bulgularıyla da örtüşmektedir. Bu etkeni, internette tanışılan bireyin olması ve cömertlik takip etmektedir. Buna karşılık evliliği erteleme riskini düşüren ölçeklerin ise; karşı tarafın işinin olması, ailelerin benzer yapıda olması, aynı mezhepten/memleketten/sosyal çevreden olması ve eşini kendi ailesine ezdirememesi ölçekleri olduğu görülmektedir. Bu ölçekler arasında ise, evliliği erteleme riskini en çok düşüren faktör aile yapılarının benzer olmasıdır. Buna göre, aile yapısının benzerliğini önemseyen bireylerin, önemsemeyen bireylere göre evliliği erteleme riski yaklaşık 0,30 düşmektedir. Bu oranı, evliliği erteleme riskini yaklaşık 0,26 düşüren, “evlenilecek bireyin işinin olması” ve “bireyin eşini kendi ailesine ezdirmemesi” ölçekleri takip etmektedir.

Cinsiyete göre tahmin edilen modeller incelendiğinde evliliğin ertelenme riskini düşüren faktörlerin Türkiye geneli için tahmin edilen modellerde büyük ölçüde benzer olduğu görülmüştür. Buna karşılık özellikle “karşı tarafın işinin olması” ölçeği incelendiğinde, tahmin edilen parametre değerlerine göre bu değişken, kadınlar bakımından evliliğin ertelenmesi riskini arttırırken; erkekler bakımından riski düşürücü etki göstermektedir. Bu durum, kadınların iş hayatında bireyselleşmekle birlikte, yine de erkeğe bağlılığının bu noktada devam ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Erkekler bakımından, çalışan eş adayının evliliği erteleme riskini düşürdüğü görülmektedir. Kadın ve erkek arasında gözlenen bir diğer fark ise; kadınların cömert bir eş için evliliği ertelemeyi göze almadığı, buna karşılık erkeklerin ise tutumlu eş için evliliği ertelemeyi göze almadığı görülmektedir. Kadınlar için; eşin iyi eğitilmiş olması, aşık olması, güzel/yakışıklı olması, cömert olması ve toplum içinde nasıl davranacağını bilmesi ilk evlilik yaşının yükselmesinde etkisi olan faktörlerdir. Bu faktörler erkekler içinse; eşin çalışma saatlerinin az olması, ilk kez evlenecek olması, nikahsız birlikte yaşamayı önemsemesi, aşık olması ve güzel/yakışıklı olmasıdır. Evliliğin ertelenme riskini yükselten ortak faktörler içerisinde, “eşin âşık olmasının” erkekler için yaklaşık 0,20 daha fazla önem taşıdığı görülmektedir.

Tablo 3. Sosyo-ekonomik Değişkenler Bakımından Cox Regresyon Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişken	GENEL	KADIN	ERKEK
	Risk Oranı (e^{β})	Risk Oranı (e^{β})	Risk Oranı (e^{β})
Ö1: Size göre, evlenilecek bireyin iyi eğitilmiş olması ne kadar önemlidir?	1,121 (0,001)*	1,124 (0,009)*	1,024 (0,648)
Ö2: Size göre, evlenilecek bireyin yüksek gelir sahibi/ varlıklı olması ne kadar önemlidir?	0,981 (0,509)	1,034 (0,342)	0,885 (0,022)*
Ö3: Size göre, evlenilecek bireyin bir işinin olması ne kadar önemlidir?	0,736 (0,000)*	1,213 (0,008)*	0,699 (0,000)*
Ö4: Size göre, evlenilecek bireyin çalışma saatlerinin az olması ne kadar önemlidir?	1,112 (0,000)*	1,042 (0,256)	1,223 (0,000)*
Ö5: Size göre, evlenilecek bireyin ilk kez evlenecek olması ne kadar önemlidir?	1,241 (0,000)*	1,256 (0,000)*	1,132 (0,056)**
Ö6: Size göre, evlenilecek bireyin aile yapılarının benzer olması ne kadar önemlidir?	0,697 (0,000)*	0,675 (0,000)*	0,699 (0,000)*
Ö7: Size göre, evlenilecek bireyin dindar olması ne kadar önemlidir?	1,026 (0,475)	1,046 (0,339)	1,002 (0,976)
Ö8: Size göre, evlenilecek bireyin aynı mezhepten olması ne kadar önemlidir?	0,876 (0,000)*	0,858 (0,000)*	0,943 (0,289)

Tablo 3. (Devam) Sosyo-ekonomik Değişkenler Bakımından Cox Regresyon Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişken	GENEL Risk Oranı ($e^{\hat{\beta}}$)	KADIN Risk Oranı ($e^{\hat{\beta}}$)	ERKEK Risk Oranı ($e^{\hat{\beta}}$)
Ö9: Size göre, evlenilecek bireyin aynı memleketten/ hemşeri olması ne kadar önemlidir?	0,781 (0,000)*	0,770 (0,000)*	0,825 (0,002)*
Ö10: Size göre, evlenilecek bireyin aynı sosyal çevreden olması ne kadar önemlidir?	0,877 (0,000)*	0,887 (0,004)*	0,815 (0,000)*
Ö11: Size göre, evlenilecek bireyin aynı etnik kökenden olması ne kadar önemlidir?	0,993 (0,842)	1,026 (0,531)	0,933 (0,214)
Ö12: Size göre, evlenilecek bireyin benzer siyasi görüşe sahip olması ne kadar önemlidir?	0,994 (0,854)	0,975 (0,487)	1,145 (0,007)*
Ö13: Çiftler nikahsız (resmi veya dini) olarak birlikte yaşayabilir mi?	1,178 (0,003)*	1,081 (0,333)	1,273 (0,002)*
Ö14: Çiftler, evlilik dışı çocuk sahibi olabilir mi?	0,938 (0,346)	0,977 (0,815)	0,858 (0,106)
Ö15: İnternette tanışılan birisiyle evlilik yapılabilir mi?	1,473 (0,000)*	1,453 (0,000)*	1,479 (0,000)*
Ö16: Size göre, evlenilecek bireyin size aşık olması ne kadar önemlidir?	1,626 (0,000)*	1,496 (0,000)*	1,869 (0,000)*
Ö17: Size göre, evlenilecek bireyin güzel/ yakışıklı olması ne kadar önemlidir?	1,248 (0,000)*	1,209 (0,000)*	1,253 (0,000)*
Ö18: Size göre, evlenilecek bireyin kendine özen göstermesi (temizliğine dikkat etmesi) ne kadar önemlidir?	1,050 (0,462)	0,918 (0,327)	1,111 (0,310)
Ö19: Size göre, evlenilecek kişinin eşine sadık kalması ne kadar önemlidir?	0,791 (0,087)**	0,790 (0,219)	0,852 (0,430)
Ö20: Size göre, evlenilecek kişinin ailesiyle vakit geçirmeyi sevmesi ne kadar önemlidir?	0,908 (0,249)	0,937 (0,589)	0,968 (0,789)
Ö21: Size göre, evlenilecek kişinin güvenilir kişi olması, yalan söylememesi ne kadar önemlidir?	1,124 (0,529)	0,984 (0,952)	0,886 (0,639)
Ö22: Size göre, evlenilecek kişinin karşı tarafın duygularına önem vermesi ne kadar önemlidir?	1,411 (0,021)*	1,429 (0,108)	1,578 (0,030)*
Ö23: Size göre, evlenilecek kişinin tutumlu olması ne kadar önemlidir?	0,946 (0,378)	1,059 (0,456)	0,778 (0,020)*
Ö24: Size göre, evlenilecek kişinin cömert olması ne kadar önemlidir?	1,188 (0,005)*	1,299 (0,002)*	1,137 (0,174)
Ö25: Size göre, evlenilecek kişinin sabırlı ve hoşgörülü olması ne kadar önemlidir?	0,887 (0,357)	0,797 (0,247)	1,009 (0,957)
Ö26: Size göre, evlenilecek kişinin eşini kendi ailesine ezdirmemesi ne kadar önemlidir?	0,703 (0,000)*	0,588 (0,001)*	0,842 (0,171)
Ö27: Size göre, evlenilecek kişinin toplum içinde nasıl davranacağını bilmesi ne kadar önemlidir?	1,325 (0,041)*	1,623 (0,015)*	1,003 (0,986)

Parantez içleri p-değerlerini göstermektedir.

Tüm ölçekler için referans grup “önemsiz” görüşü; incelenen grup ise “önemli” olduğu görüşüdür.

* Bu katsayılar 0,01 ve 0,05 hata payı ile istatistiksel olarak anlamlıdır.

** Bu katsayılar 0,10 hata payı ile istatistiksel olarak anlamlıdır.

6. SONUÇ

Günümüzde ortalama evlilik yaşının yükselmesi, sıklıkla ele alınan bir sorun haline gelmiştir ve birçok toplumsal yansıması bulunmaktadır. TÜİK verilerine göre, Türkiye’de kaba evlenme hızının 2018 yılı itibarıyla 6,8’e düşmesi ve ortalama evlenme yaşının her iki cinsiyet için de 25 yaş geçtiği gözlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye açısından ortalama evlilik yaşının yükselmesinin toplumsal bir sorun haline dönüşme sürecine girdiği, hatta bir gerçek olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Çalışmada TÜİK Aile Yapısı Araştırması 2016 verileri kullanılarak Türkiye'nin genelini kapsayan geniş bir veri seti ile hem Türkiye geneli hem de kadın ve erkek için ilk evlenme sürecini etkileyen faktörler yaşam analizi ile araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulardan en çarpıcı olanı, eğitim seviyesinin cinsiyetler arasında evliliği ertelemeye farklı etkilerinin olmasıdır. Kadınlarda eğitim seviyesinin yükselmesi ile evliliğin ertelenme riski erkeklere göre daha çok yükselmektedir. Benzer olarak; karşı tarafın tutumlu olması, cömert olması, eşini kendi ailesine ezdirmemesi, toplum içinde nasıl davranacağını bilmesi, yüksek gelir sahibi olması, iyi eğitilmiş olması ve çalışma saatlerinin az olması ölçeklerinin cinsiyetler arasında farklılık gösteren faktörler olduğu görülmüştür. Buna karşılık, aile yapılarının veya sosyal çevrelerinin benzer olması her iki cinsiyet için de evliliğin ertelenmesi riskini düşürdüğü gözlenmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu olup, özellikle kadınların bireyselleşmeye daha eğilimli olduğu ve dolayısıyla bunun evliliği erteleme üzerinde olumsuz etkileri olduğu işaret ettiği söylenebilir. Buna karşılık erkeklerin tutumlu ve az çalışma saati olan eş ile ve kadınların ise cömert ve kendini eşin ailesine ezdirmeyen eş ile evliliği erteleme riskinin düşmesi Türkiye'deki geleneksel aile yapısının korunduğunun bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Sonuç olarak, ele alınan değişkenler bakımından Türkiye'de ilk evlilik yaşını etkileyen en önemli faktörün eğitim olduğu tespit edilmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, Türk toplumunun evlilik kurumuna bakış açısının geleneksel yapısını korumaya devam ettiği; buna karşılık aşk, kentsel yaşam, kadının iş hayatına katılması gibi faktörlerin batılı toplumlarla benzer olarak evliliğin ertelenmesi riskini cinsiyet bakımından istatistiksel olarak etkileyen ve yükselten faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma sonuçları, Türk toplumunun geleneksel aile birlikteliğinin kurulmasında etkisinin devam etmesiyle birlikte; eğitim, iş hayatına katılım gibi faktörler ile batılı toplumların izlediği yolu takip ettiği ya da benzediği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, toplumda bir dönüşüm olduğu açıktır. Bu dönüşümün dinamiklerinin zaman boyutu da dikkate alınarak incelenmesi; toplumsal yapının dinamik tutulmasında uygulanabilecek politikaların belirlenmesinde daha etkin olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abeysekera, W. & Sooriyachchi, M. R. (2009). Use of Schoenfeld's global test to test the proportional hazards assumption in the Cox proportional hazards model: An application to a clinical study. *Journal of National Scientific Foundation*, 37(1), 41-51.
- Adams, N. B. (2004). Families and family study in international perspective. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 66, 1076-1088.
- ASPB. (2011). *Türkiye'de aile yapısı araştırması 2011*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Ata, N., & Sözer, M. T. (2007). Cox regression models with nonproportional hazards applied to lung cancer survival data. *Hacettepe Journal of Mathematics and Statistics*, 36(2), 157-167.
- Aydın, M. (2017). *Kurumlar Sosyolojisi Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, Açılım Kitap.
- Booth, A. & Edwards, J. N. (1985). Age at marriage and marital instability. *Journal of Marriage and Family*, 47(1), 67-75.
- Bulut, I. (1991). Türkiye'de erken evlenme" içinde aile ansiklopedisi (Cilt 2). T.C. Başbakanlık Araştırma Kurumu Yayınları, Genel yayın no: 72, Bilim Serisi 11; s. 494-508.
- Canatan, K. & Yıldırım, E. (2018). *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Carmichael, S. (2011). Marriage and power: Age at first marriage and spousal age gap in lesser developed countries. *The History of the Family*, 16(4), 416-436.

- Coleman, D.A. (2003). Partner choice and the growth of ethnic minority populations. *Marriage in Multi-Ethnic Society, Netherlands Demographic Society Annual Conference*, Het Trippenhuis, Amsterdam.
- Cox, D. R. (1972). Regression models and life-tables. *Journal of the Royal Statistical Society-Series B (Methodological)*, 34(2), 187-220.
- Erkal, M. E. (2016). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, DER Yayınları.
- Friedl, J. & Ellis, W. (1976). Celibacy, Late marriage and potential mates in a Swiss isolate. *Human Biology*, 48(1), 23-35.
- Giddens, A. (2017). *Sosyoloji başlangıç okumaları* (6. Baskı, Çeviri Günseli Altaylar). İstanbul: Say Yayınları.
- Gökmen, Ş., Eralp, A. ve Atay Kayış, A. (2019). İlk evlilik süresini etkileyen faktörlerin yaşam analizi: türkiye örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2019, 6(1), 63-76.
- Jones, G. W. & Gubhaju, B. (2009) Factors influencing changes in mean age at first marriage and proportions never marrying in the lowfertility countries of east and southeast Asia. *Asian Population Studies*, 5(3), 237-265.
- Kalbfleisch, J. D. & Prentice, R. L. (1973). Marginal likelihoods based on Cox's regression and life model. *Biometrika*, 60, 267-278.
- Kleinbaum, D. G. & Klein, M. (2012). *Survival analysis: a self-learning text* (3rd Edition). USA: Springer.
- Mahmoodian H. (2005). The increasing age at marriage: examining the protective factors. *Nameh-Ye Olum-E Ejtemai*, 24, 27-54.
- OECD (2019). *Family Database*, <http://www.oecd.org/els/family/database.htm> , Erişim Tarihi: 03.01.2020.
- Ono, H. (2003). Women's economic standing, marriage timing and cross-national contexts of gender. *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 275-286.
- Retherford, R. D., Ogawa, N. & Matsukura, R. (2004). Late marriage and less marriage in Japan. *Population and Development Review*, 27(1), 65-102.
- Saardchom, N. & Lemaire, J. (2005). Causes of increasing ages at marriage: An international regression study. *Marriage & Family Review*, 37(3), 73-97,
- Tezcan, S. & Coşkun, Y. (2004). Türkiye'de 20. yüzyılın son çeyreğinde kadınlarda ilk evlenme yaşı değişimi ve günümüz evlilik özellikleri. *Turkish Journal of Population Studies*, 26, 15-34.
- TNSA (2008). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), Sağlık Bakanlığı ACSAP Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK.
- To, S. (2015). *China's leftover women: Late marriage among professional women and its consequences*. New York: Routledge.
- Turğut, M. & Fezyioğlu, S. (Editörler) (2014). *Türkiye aile yapısı araştırması tespitler, öneriler*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- TÜİK (2016), *Aile Yapısı Araştırması (AYA)*, Erişim tarihi: 20.06.2018.
- Uchida, E., Araki, S. & Murata, K. (1992). Socioeconomic factors affecting first marriage and birth rates by sex and age in the total Japanese population. *PubMed*, 21(2), 107-118.
- Zuanna, G. D., Atoh, M., Castiglioni, M. & Kojima, K. (1998). Late marriage among young people: the case of Italy and Japan. *Genus*, 54(3/4), 187-232.

EKLER:

Tablo 1. Analizde Kullanılan Evlilik Kararını Etkileyebilecek Değişkenler

Kategori	Değişken
Sosyo-ekonomik Değişkenler	Çalışma durumu Kişinin bitirdiği okul Yerleşim yeri Yaşanılan Bölge (İBBS* 1)
Evlilik Karar Ölçekleri	Ö1: Size göre, evlenilecek kişinin iyi eğitilmiş olması ne kadar önemlidir? Ö2: Size göre, evlenilecek kişinin yüksek gelir sahibi/ varlıklı olması ne kadar önemlidir? Ö3: Size göre, evlenilecek kişinin bir işinin olması ne kadar önemlidir? Ö4: Size göre, evlenilecek kişinin çalışma saatlerinin az olması ne kadar önemlidir? Ö5: Size göre, evlenilecek kişinin ilk kez evlenecek olması ne kadar önemlidir? Ö6: Size göre, evlenilecek kişinin aile yapılarının benzer olması ne kadar önemlidir? Ö7: Size göre, evlenilecek kişinin dindar olması ne kadar önemlidir? Ö8: Size göre, evlenilecek kişinin aynı mezhepten olması ne kadar önemlidir? Ö9: Size göre, evlenilecek kişinin aynı memleketten/ hemşeri olması ne kadar önemlidir? Ö10: Size göre, evlenilecek kişinin aynı sosyal çevreden olması ne kadar önemlidir? Ö11: Size göre, evlenilecek kişinin aynı etnik kökenden olması ne kadar önemlidir? Ö12: Size göre, evlenilecek kişinin benzer siyasi görüşe sahip olması ne kadar önemlidir? Ö13: nikahsız (resmi veya dini) olarak birlikte yaşayabilir mi? Ö14: Çiftler, evlilik dışı çocuk sahibi olabilir mi? Ö15: İnternette tanışılan birisiyle evlilik yapılabilir mi? Ö16: Size göre, evlenilecek kişinin size aşık olması ne kadar önemlidir? Ö17: Size göre, evlenilecek kişinin güzel/ yakışıklı olması ne kadar önemlidir? Ö18: Size göre, evlenilecek kişinin kendine özen göstermesi (temizliğine dikkat etmesi) ne kadar önemlidir? Ö19: Size göre, evlenilecek kişinin eşine sadık kalması ne kadar önemlidir? Ö20: Size göre, evlenilecek kişinin ailesiyle vakit geçirmeyi sevmesi ne kadar önemlidir? Ö21: Size göre, evlenilecek kişinin güvenilir kişi olması, yalan söylememesi ne kadar önemlidir? Ö22: Size göre, evlenilecek kişinin karşı tarafın duygularına önem vermesi ne kadar önemlidir? Ö23: Size göre, evlenilecek kişinin tutumlu olması ne kadar önemlidir? Ö24: Size göre, evlenilecek kişinin cömert olması ne kadar önemlidir? Ö25: Size göre, evlenilecek kişinin sabırlı ve hoşgörülü olması ne kadar önemlidir? Ö26: Size göre, evlenilecek kişinin eşini kendi ailesine ezdirmemesi ne kadar önemlidir? Ö27: Size göre, evlenilecek kişinin toplum içinde nasıl davranacağını bilmesi ne kadar önemlidir?

* İstatistiki Bölge Birimi Sınıflaması

Extended Summary

The Factors Affecting the Late Marriage and Gender Differences

Nowadays, the increase in the average age of marriage has become a problem that is frequently addressed and has many social implications. According to TurkStat data, the crude marriage rate in Turkey in 2008 is decreased 6.8% and it is also observed that the average age of marriage is 25 years for both sexes. Thus, the average age of marriage for Turkey is risen up and it is entered the process of transformation about some social problems. Studies about the average age of marriage in the literature have shown up in the 1980s, especially in western societies (Friedl & Ellis, 1976; Booth & Edwards, 1985). However, the majority of these studies have consisted of demographic or sociological studies also including descriptive statistics. The number of empirical studies are limited (Uchida, Araki & Murata, 1992; Zuanna et al., 1998; Ono, 2003; Saardchom & Lemaire, 2005). In this context, this study examines the factors affecting the age of marriage postponement or late marriage in Turkey in terms of both general and gender aspects via survival analysis.

In survival analysis, besides the time of the specific case, the effects of other factors are taken into account and the factors are included in the model. The Cox regression model is used to examine the structure between the factors considered as explanatory variables and their lifetimes (Gökmen, Eralp & Atay Kayış, 2019). Cox model is a semi-parametric method since it does not require a specific distribution assumption. Estimation of the regression parameters of this model is determined by the Maximum Likelihood method (Cox, 1972). However, it is necessary to provide the assumption of proportional hazards for the Cox regression analysis. There are several graphical approaches and tests developed for this assumption.

In the study, the data of AYA 2016 of TUIK is considered. In the dataset, the information of a total of 22,629 people who had at most one official marriage or had never married has been used. The variable of “completed age”, which is the current age, is considered as the lifetime variable. The interest here is the postponement of marriage age. However, in the literature, there is no general acceptance regarding the age of late marriage (Canatan & Yıldırım, 2018: 115). In this study, since the 2016 data is considered, the average marriage age of the same year, which is announced by TUIK, is taken as the age limit to be considered late marriage. The averages of marriage age are 25.5 for Turkey; 24 for women and 27 for men. Therefore, individuals marrying over these ages are the subject of the research. When the related studies in the literature are examined, the place and region where the individuals live, their education levels, and their working status are considered as common variables. Also, unlike the studies in the literature, the decision scales about marriage, which are included in AYA 2016 data, are examined separately, both Turkey in general and in terms of gender.

After confirming the proportional hazard assumption via Schoenfeld residuals and finding all three models significant, the estimated models have been examined in detail. In this stage, the most remarkable point is the level of education among the socio-economic variables. Accordingly, the risk of postponement of marriage for individuals who have completed primary education is about 2.5 times higher than for illiterate individuals. A woman who has a postgraduate degree is approximately 6.6 times more likely to delay her marriage than a woman who has never been to school before. On the other hand, for same education levels, this rate is reached about 1.17 for men. Considering the region, it can be said that living in a city increases the risk of delaying the marriage age approximately by 0.96 times compared to living in the countryside. While this rate is estimated at about 0.56 for women and 1.63 for men.

When statistically significant marriage decision scales for Turkey are examined, to be well-educated, to have less work hours, to make his/her first marriage, to care about living

together without marriage, to be met on the internet, to be in love, to be beautiful/handsome, to give consideration to the feelings of the partner, to be generous and to know how to act in society are seen as factors that increases the risk of delaying marriage age. It is noteworthy that the biggest factor among these factors is “love”. According to this result, individuals who care about love in the marriage increase the probability of delaying their marriage decision compared to those who do not care about love for the marriage about 0.60. The scales that reduce the risk of delaying marriage are a spouse's job, to be have a similar family structure with a spouse, they come from the same denomination/hometown/social circle, and do not offend their partners into their own families. Besides, the estimated models by gender are analyzed, the scale of “partner's having a job” is increased the delay in marriage for women, while decreasing the risk for men, according to the estimated parameter values. Another difference that is observed between men and women is that women tend to delay marriage for a generous spouse, while men reduce the risk of delaying marriage for the spouse.

As a result, the point of view of Turkish society towards the marriage institution continues to maintain its traditional structure. Conversely, factors such as love, urban life, and the participation of women in business life, similar to western societies, are the factors that statistically affected the risk of delaying marriage. The results of the study showed that there is a transformation about marriage in Turkish society. Examining the dynamics of this marriage transformation by taking into account the time dimension; it will be more effective in determining policies that can be applied in keeping the social structure dynamic.

Genel Politik Etkinlik Ölçeği: Sağlık Çalışanlarında Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Hilal KUŞCU KARATEPE*, Derya ATİK**

ÖZ

Araştırma, sağlık çalışanlarının politik etkinlik düzeylerinin belirlenmesinde bir ölçüm aracı geliştirmek amacıyla metodolojik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 200 sağlık çalışanı katılmıştır. Ölçek maddelerinin yüzey ve kapsam geçerliliği sağlanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21 ve AMOS 22 programları ile sayı yüzdeleri hesaplama, korelasyon, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde 26 maddelik İçsel, Dışsal olmak üzere 2 alt boyutlu yapının ortaya çıktığı belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum iyiliği değerleri ölçütlerini sağladığı ortaya çıkmıştır. Ölçek geneli Cronbach Alpha değeri 0,96'dir. Alt boyutlar için; içsel alt boyutu Cronbach Alpha değeri 0,93 ve dışsal alt boyutu Cronbach Alpha değeri 0,94'tür. Sonuç olarak, Politik Etkinlik Ölçeği geçerli ve güvenilirdir.

Anahtar Kelimeler: Politika, Etkinlik, İçsel, Dışsal, Sağlık Çalışanları

JEL Sınıflandırması: D72, O17

General Political Activity Scale: A Scale Development Study in Healthcare Employees

ABSTRACT

The research was carried out methodologically to develop a measurement tool for determining the level of political efficiency of health employees. 200 healthcare employees participated in the study. Surface and scope validity of scale items were provided. In the evaluation of the data, SPSS 21 and AMOS 22 programs were used to calculate the number percentage, correlation, explanatory and confirmatory factor analysis. In the explanatory factor analysis, it was determined that there were 2 sub-dimensional structures with 26 items as Internal and External. It was revealed in the confirmatory factor analysis that it met the criteria for goodness of fit values. The scale-wide Cronbach Alpha value is 0.96. For the sub-dimensions; The internal sub-dimension Cronbach Alpha value is 0.93 and the external sub-dimension Cronbach Alpha value is 0.94. As a result, the Political Effectiveness Scale is valid and reliable.

Keywords: Policy, Activity, Internal, External, Health Employees

JEL Classification: D72, O17

Geliş Tarihi / Received: 25.12.2019 Kabul Tarihi / Accepted: 15.04.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, hkuscukaratepe@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9237-2714.

** Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, deryaözcaneli81@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8497-0105.

1. GİRİŞ

Sağlık bir sosyal olgudur. Politika ise her sosyal olgunun olduğu gibi sağlık hizmetlerinin de temel belirleyicisidir. Sağlık alanında verilen hizmeti, hizmet alanları ve hizmet verenleri direkt etkilemesi; sağlık personelinin yeterlilik durumu, sorumluluk, hak ve yetkileri kapsayan yasalar ile mesleki uygulamalara vermesi ve mesleki profesyonelleşmedeki rolüyle oldukça önemlidir (Chitty, 2001; Harmancı Seren, 2014; Yıldırım, 2014). Ayrıca toplum içindeki işleyişlerde, önemli ortak kararların alınmasında; bireysel, toplumsal, meslek yaşam kalitesinin artırılmasında da rol oynar. Bu bağlamda politika ve ilgili kavramların bilinmesi ve geliştirilmesi gerekir. Politika ile ilgili önemli kavramların birisi de politik etkinliktir.

Politik etkinlik “bireysel politik eylemin politik süreç üzerinde bir etkisi olduğu ya da olabileceği hissi, yani kişinin sivil görevlerini yerine getirmede bir değer” olarak tanımlanır (Campbell vd., 1954). Farklılıkları olmasına rağmen, öz yeterlik teorisine dayandırılır (Bandura, 1982; Gist ve Mitchell, 1992) ve insanlar yapmak istedikleri şeyi başaracaklarına inanarak yaparlar (Pingree, 2011; Kuşcu Karatepe, 2019). Vatandaşların politik sistemi etkileme becerisine sahip oldukları konusundaki inançlarını kapsar (Zimmerman, 1989). Yurttaşların siyasi faaliyetleri yoluyla ülkesinin politik sistemini şekillendirmeye, katılım yetenekleri ve etkileri konusundaki inancıdır. Kişinin demokratik sürece etkin bir şekilde katılma becerisine duyduğu güvendir (Niemi vd., 1991; Morrell, 2003). Politik etkinlik ile birey, politik ve toplumsal değişimin mümkün olduğunu hisseder ve bireysel olarak vatandaş olarak da bu sistemi değiştirmede rol oynayabileceğini düşünür (Kenski ve Stroud, 2006). Bireyin politikadaki etkinliğini, kişinin demokratik bir sistemdeki sorunları çözüme yeteneğine güven duygusu geliştirip geliştiremeyeceğini belirler (Mill, 1991). Politik etkinlik, yaşamdaki deneyimlerin katılımcı davranışları nasıl şekillendirdiğini inceler (Bandura, 1991). Politik etkinliğin günlük yaşamda politikanın önemini artırdığı ve demokratik normlarla yakından uyumlu davranışlara yol açtığı düşünülür. Artan bir politik etkinlik duygusu, politik bilgi düzeylerini, oylama olasılığını, kamu görevlileriyle iletişim kurmayı, mitinglere katılmayı ve politik müzakere etmeyi sağlar (McLeod ve McDonald, 1985; Bennett, 1997; Gastil ve Dillard, 1999; Bilge, 2003).

Birçok bilim insanına göre politik etkinlik iki türdür: Kişisel etkinlik duygusu (içsel etkinlik) ve sistem odaklı etkinlik duygusudur (dışsal politik etkinlik) (Mohammed, 2011; Kuşcu Karatepe, 2019). İçsel etkinlik; “öz-yeterlik”, “sonuç beklentileri”, “bir kişinin belirli bir davranışın belirli sonuçlara yol açacağı tahmini”, “etkinlik beklentileri” ve “sonuçların üretilmesi için gerekli davranışı başarılı bir şekilde yürütebileceğine dair inanç” yanında bireyin amaçlanan hedefi elde etmek için başarılı bir şekilde hareket edebilme beklentisidir (Bandura, 1977). Politika ile ilgili olarak, bu, kişinin politik gerçekleri ve süreçleri anlayabileceği, politikayı başarılı bir şekilde etkileyebileceğini hissettiği hissini içerir (Campbell vd., 1954; Almond ve Verba, 1965; Balch, 1974). Sonuç olarak, içsel politik etkinlik, kişinin davranışsal becerilerine olan inancı ve üstlenilen eylemlerin bir etkisi olacağı gibi, kişinin politik bilgisinin özel değerlendirmesini içerir.

İçsel politik etkinlik “bireysel politik güven” (Krampen, 2000) “bireysel politik öz-yeterlik” (Veneziano ve Hooper, 1997) anlamı ile bireysel güç temsilidir. İçsel politik etkinlik hem rasyonellik hem de motivasyon unsurlarını bir araya getirdiği için siyasi katılım ve rasyonel yollarda motivasyon faktörü olarak kabul edilmesi şaşırtıcı değildir (Jung vd., 2011; Condon ve Holleque, 2013). Birçok çalışma içsel politik etkinliğin politik katılımı önemli ve olumlu bir rol oynadığını vurgulamıştır (Krampen, 2000; Schulz vd., 2010; Condon ve Holleque, 2013). Günlük yaşamda politik faaliyet sıklığı, politik yetkinlik, politik bilgi, oy kullanma davranışları etkiledikleri alanların bazılarıdır. Bu nedenle, politik bilgi gibi içsel politik etkinlik de politik katılımın öncüleridir (Westle, 2011; Gallego ve Oberski, 2012; Johann, 2012)

Dışsal politik etkinlik ise, vatandaşların hükümetin vatandaşların taleplerine yanıt verme

konusundaki algılarını ifade eder (Converse, 1972; Balch, 1974). Kişinin sisteme olan inancıdır (Cornfield, 2003). Devlet makamlarının, kurumların vatandaşların taleplerine cevap vereceği düşüncesi ve vatandaşların buna olan inancıdır (Kenski ve Stroud, 2006). Demokratik sistemin bir gereğidir (Cornfield, 2003). Dışsal etkinlik, teoride, seçmen, politikacı, vatandaş tarafından seçilmiş resmi (Craig vd., 1990) politika ile ilgili etkinlik önlemlerinin çeşitliliğini garanti eder (Velasquez ve LaRose, 2015).

Politik etkinlik çok boyutlu bir yapıdır (Craig vd., 1990; Niemi vd., 1991). Diğer algısal ve psikolojik değişkenlere benzer şekilde, politik etkinlik kavramı oldukça bağlamsaldır (Gil de Zúñiga, 2006). Sosyo-ekonomik faktörler politik etkinliği, özellikle içsel etkinliği büyük ölçüde etkiler. Çalışmalar eğitim, medya, başkalarıyla politika hakkında konuşma gibi unsurların içsel etkinlikle diğer değişkenlere nazaran daha güçlü bir ilişkisi olduğunu göstermiştir (Kenski ve Stroud, 2006). Bunun yanında bazı araştırmacılar da etkinlik düzeyi ile demografik değişkenler, politikayı izleme seviyesi, gazeteleri takip etme ve politik ilgi ve bilgi arasında pozitif korelasyon olduğunu öne sürmüşlerdir. Başka bir araştırma ise, interneti bilgi, özellikle politik bilgi için kullananların daha yüksek düzeyde politik etkinlik sergilediklerini ortaya koymuştur. Yine aynı çalışmada internet kullanım düzeyleri yüksek olanların politik kampanyalara ve politikaya katılma olasılıklarının arttığını göstermiştir (Johnson ve Kaye, 2003; Kenski ve Stroud, 2006, Wang, 2007).

Bu çalışmada sağlık çalışanlarında Politik Etkinlik Ölçeği'nin geliştirilmesi, geçerlilik ve güvenilirliğinin belirlenmiştir. Bu doğrultu ilk kez geliştirilen Politik Etkinlik Ölçeği ile politikadan birçok alanda etkilenen sağlık çalışanlarının politik sistemi etkileme güçlerine yönelik inançlarının değerlendirilerek ulusal ve uluslararası pek çok alana katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının politik etkinlik düzeylerini belirlemek amacıyla bir ölçüm aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Araştırma metodolojik açıdan Hatay ilinde bulunan bir özel hastanede Nisan-Aralık 2019 tarihlerinde yapılmıştır. Araştırmanın evreni Hatay ilinde bir özel sağlık kuruluşunda çalışan tüm sağlık çalışanlarıdır. Araştırma evreni ve örnekleminin ölçek çalışmalarında her bir ölçek maddesinin minimum beş katı veya daha fazlasının örnekleme alınması önerilmektedir (Yurdugül, 2005). Bu nedenle çalışmada örneklem sayısı olarak madde sayısının minimum beş katı büyüklüğünde örnekleme ulaştırılması planlanmıştır. Araştırmanın örnekleme rassal örneklem yöntemi ile Nisan-Aralık 2019 tarihlerinde Hatay ilinde bir özel hastanede çalışmakta olan ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan 200 sağlık çalışanı oluşturmuştur. Hatay ilinde seçilmesinin nedeni bölgedeki özel sağlık kuruluşları içerisinde istenilen sayıda sağlık çalışanına sahip olmasıdır. Bu çalışmada araştırma tarihleri içerisinde 200 sağlık çalışanına ulaşılmış ve elde edilen anketlerin tamamı araştırmaya dahil edilmiştir. Bu çalışmada aşağıda belirtilen iki soruya cevap aranmıştır. Bunlar;

Genel Politik Etkinlik Ölçeği geçerli midir?

Genel Politik Etkinlik Ölçeği güvenilir midir?

Veri Toplama Araçları olarak; ilk form araştırmacı tarafından oluşturulan sağlık çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik Kişisel Bilgi Formudur ve katılımcıların cinsiyet, medeni durum, eğitim, hafta sonu çalışma durumu, idari görevde bulunma durumu, görev, dernek üyeliği, aylık gelir, çalışma yılı ve haftalık çalışma saati gibi özellikleri belirlemeye yönelik 11 maddeden oluşmaktadır. İkinci form olarak ise, Genel Politik Etkinlik Ölçeği geliştirilmiştir. Ölçekte ilk aşamada toplamda 30 maddelik hali ile taslak formunda veriler toplanmıştır. Daha sonrasında yapılan ilgili analizler ile nihai olan 26 maddelik

Politik Etkinlik Ölçeği İçsel ve Dışsal olmak üzere iki alt boyut altında ortaya çıkmıştır. Çalışmanın devamında uygulanan analiz yöntemlerine detaylıca yer verilmiştir. Verilerin elde edilmesinde ölçek puanlamasında 5’li Likert tipi ölçek puanlaması tercih edilmiştir. Ölçek puanlaması “1=Hiç Katılmıyorum, 2=Az Katılıyorum, 3=Katılıyorum, 4=Oldukça Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum” şeklindedir. 1-2 arası puanlar maddeye katılmama durumunun azalan şekilde belirtilmesi, 3-5 arası puanlar maddeye katılım durumunun artan şekilde belirtilmesi için kullanılmıştır. Maddelerin tamamı olumlu ifadedir. Ölçek puanlamasında en düşük puan 26 ve en yüksek puan 130’dur. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,96’dır.

İzin alınan kurumda araştırmacılar tarafından çalışanlar ile yüz yüze görüşme sağlanmış araştırma ile ilgili bilgi verilmiş, doldurulacak ölçek ve form tanıtılarak yaklaşık 10-15 dakikalık bir sürede tamamlanabileceği belirtilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21 ve AMOS 22 paket programı ile yapılmış ve %95 güven aralığı ile çalışılmıştır. İncelenen özellik ve kullanılan istatistiksel yöntemler Tablo 1’de belirtilmiştir. Bu çalışmanın etik onayı (27/03/2019 tarihli 2019/4/3 sayılı) Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurul Başkanlığı’ndan; araştırma kapsamına alınan uygulama izni Özel Akademi Hastanesi Başhekimliği’nden alınmıştır.

Tablo 1: Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

İncelenen Özellik	İstatistiksel Yöntemler
Geçerlilik Analizleri	Kapsam Geçerliği (Lawshe tekniği ile KGO ve KGİ hesaplama) Yapı Geçerliği (Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi)
Güvenirlilik Analizleri	Madde analizi (Pearson Korelasyon) Cronbach Alpha İç Tutarlık Katsayısı Spearman-Brown İç Tutarlık Katsayısı Guttman İç Tutarlık Katsayısı
Zamana Göre Değişmezlik Analizi (Test-Tekrar Test Uygulaması)	Pearson Korelasyon Katsayısı

3. BULGULAR

3.1. Kişisel Verilere Ait Bulgular

Hemşirelere ait kişisel verilerin dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’de kişisel verilerin dağılımında; katılımcıların %66’sı kadın %34’ü erkektir. Medeni durum olarak; %61,5’inin evli %38,5’inin ise bekar olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde; %30,5’inin lise mezunu, %15,5’inin önlisans, %38’inin lisans ve %16’sının ise yüksek lisans/doktora mezunu olduğu belirlenmiştir. Hafta sonu çalışma durumu olarak; katılımcıların %87’sinin hafta sonu çalıştığı belirlenirken, %13’ünün hafta sonu çalışmadığı belirlenmiştir.

Çalışma statüsü olarak; %62,5’inin hemşire, %16’sının doktor, %5,5’inin fizyoterapist, %10’unun laboratuvar teknisyeni ve %6’sının sağlık kurumunun diğer birim çalışanları olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %19’unun dernek üyeliğinin bulunduğu saptanırken %81’inin mesleki derneğe üyeliğinin bulunmadığı görülmüştür. Katılımcıların yaş ortalamasının

31,36±11,38, aylık gelir ortalamasının 4096,10±3851,62, çalışma yılı ortalamasının 10,06±10 ve haftalık çalışma saatinin ise ortalama 47,99±7,24 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2: Sağlık Çalışanlarına Ait Kişisel Verilerin Dağılımı (N=200)

		N	%
Cinsiyet	Kadın	132	66
	Erkek	68	34
Medeni Durum	Evli	123	61,5
	Bekar	77	38,5
Eğitim	Lise	61	30,5
	Önlisans	31	15,5
	Lisans	76	38
	Yüksek lisans/doktora	32	16
Hafta Sonu Çalışma Durumu	Evet	174	87
	Hayır	26	13
İdari Görevde Bulunma Durumu	Evet	51	25,5
	Hayır	149	74,5
Çalışma Statüsü	Hemşire	125	62,5
	Doktor	32	16
	FTR	11	5,5
	Laboratuvar	20	10
	Diğer	12	6
Dernek Üyeliği	Var	38	19
	Yok	162	81
Yaş (ortalama)	31,36±11,38	Çalışma yılı	10,06±10,29
Aylık gelir (TL)	4096,10±3851,62	Haftalık çalışma saati	47,99±7,24

3.2. Genel Politik Etkinlik Ölçeği'ne Ait Bulgular

Politik etkinlik kavramı ile ilgili alan yazın taraması yapılmıştır. Ulusal ve uluslararası politik etkinlik kavramına yönelik kalitatif çalışmalar, benzer alanda oluşturulmuş ölçekler ile psikometrik test ifadeleri, temel politika kitapları, araştırmacıların bilgi ve deneyimleri

doğrultusunda 56 maddelik havuz hazırlanmıştır. İlgili ölçeğin geliştirilmesi sürecinde yüzey geçerliliği, kapsam geçerliliği, yapı geçerliliğini belirlemek için ise açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemleri uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizinde Cronbach Alpha, Spearman-Brown ve Guttman katsayıları incelenmiştir. Zaman göre değişmezlik analizi ile ölçek geliştirme süreci tamamlanmıştır.

3.2.1. Geçerlilik Analizleri

Politik Etkinlik Ölçeği'ni geliştirmek amacıyla istatistiksel aşamalarda ilk olarak geçerlilik analizleri yapılmıştır. Araştırmanın geçerlik analizinde; yüzey, kapsam ve yapı geçerliliği sınanmıştır.

3.2.1.1.Yüzey Geçerliliği

Araştırmacıların ve yakın çevresindeki meslektaşlarının görüşleri ile ayrıntılı değerlendirmeler alınmıştır. Geri bildirimler sonucunda herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Ölçeğin yüzey geçerliliği sağlanmıştır.

3.2.1.2. Kapsam Geçerliliği

Alanında uzman ve yeterliliği olan 10 uzmana görüşleri için ‘Uzman Değerlendirme Formu’ e-mail yoluyla ulaştırılmıştır. Görüşlerini her bir madde için “*uygun*”, “*uygun, ancak ufak değişiklikler gerekiyor*” ve “*uygun değil*” olarak değerlendirmişlerdir. Kapsam geçerlik oranları (KGO) Lawshe tekniği ile hesaplanmıştır. Değerlendirmede Veneziano ve Hooper tarafından belirlenen minimum KGO ölçütleri kullanılmıştır (Veneziano ve Hooper, 1997). KGO değeri 10 uzman için 0,62’dir. Bu durumda KGO değeri negatif “0” ve 0,62’den düşük olan 26 madde çıkartılmıştır. Kalan 30 maddelik taslak ölçeğin Kapsam Geçerlilik İndeksi (KGI), taslak ölçek alt gruplara ayrılmadığından tümü için, 0,80 olarak bulunmuştur. Bu durumda $KGI > KGO$ ($0,80 > 0,62$) olduğundan oluşturulan tüm ölçeğin kapsam geçerliliği istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$).

3.2.2. Yapı Geçerliliği

İstatistiksel aşamalarda bu kısımda geliştirilmek istenilen ölçeğin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular istatistiksel açıdan sunulmuştur.

3.2.2.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

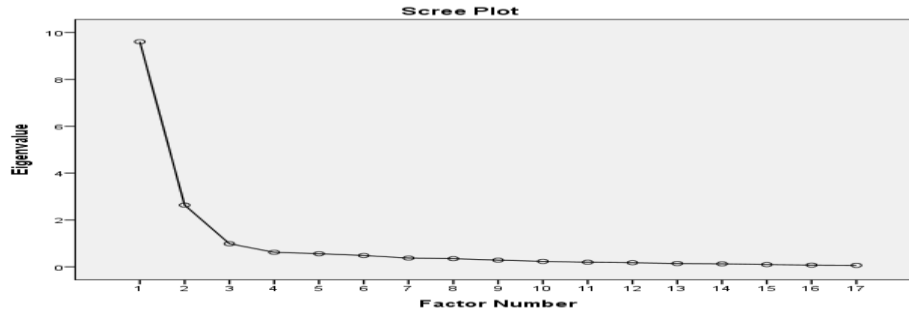
Örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için uygunluğunun saptanmasında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Sphericity testleri yapılmıştır. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı 0,898 ve Barlett Sphericity Testi χ^2/df değeri 5697,774/325 ($p=0,000$) olarak saptanmıştır. Veriler, faktör analizi için uygun büyüklüktedir.

Yapılan açıklayıcı faktör analizinde alt kesme noktası olarak 0,40 olarak kabul edilmiş (Coombs ve Schroeder, 1988) ve 4 (dört) maddenin faktör yük değerinin 0,40’ın altında kaldığı belirlenmiştir. Taslak ölçek maddelerinin faktör yükleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Taslak Genel Politik Etkinlik Ölçeği'nin Faktör Yükleri (N=200)

Madde No	Faktör 1	Faktör 2
“Politik bilgin yeterli düzeydedir.”	*	,519
“Politik süreçler bana çok zor gelir.”	*	*
“Politikaya katılmaya gayret gösteririm.”	*	,653
“Politikadan çekinirim.”	*	*
“Önerilerim mutlaka kararlara yansıtılır.”	,765	*
“Politikaları sadece uygularım.”	*	*
“Politikada mutlaka yer almak isterim.”	*	,681
“Karar vericiler mutlaka iş birliği yapar.”	,821	*
“Politik süreçlerde dikkatli ve özenli davranırım.”	*	,571
“Sorunları tartışmak üzere fırsat tanırım.”	,849	*
“Politikada kendime güvenirim.”	*	,699
“Müzakere ortamı vardır.”	,801	*
“Politikaya katılmamda herhangi bir engelim yoktur.”	*	,554
“Politika oluşturma sürecinde bilgi verilir.”	,614	*
“Politik süreçlerde fikir birliği önemsenir.”	,599	*
“Politik konularda kararlı davranırım.”	*	,550
“Karar vericiler, politikaya katılımı teşvik eder.”	,705	*
“Geri bildirimlerim dikkate alınır.”	,833	*
“Politik konularda rahatlıkla fikir belirtebilirim.”	*	,564
“Karar vericiler ihtiyaçlarımı değerlendirir”	,546	*
“Politikaları çok yönlü değerlendirebilirim”		,616
“Politik görüşlerim dikkate alınır.”	,832	*
“Eğitim düzeyim politik süreçler için yeterlidir.”	*	,569
“Karar vericilerle iletişim kolaydır.”	,672	
“Politik süreçleri etkileyebilirim.”	*	,767
“Politik hedeflerim vardır.”	*	*
“Politik süreçlerde sonuç alıncaya kadar uğraşırım.”	*	,709
“Politik kararlara ilişkin kararlarım desteklenir.”	,787	
“Politika ile ilgili fikir üretebilirim.”	*	,713
“Politikada kendimi değerli hissedirim.”	,862	

Faktör yükü 0,40 üzeri olan maddeleri boyutlandırmada öz değer katsayısı dikkate alınır. Faktör belirlemede 2 adet kırılma noktası bulunmuştur. Şekil 1’de faktör öz değerlerine ait yığın grafiği görülmektedir.

Şekil 1: Genel Politik Etkinlik Ölçeğinin Alt Boyutlarına Ait Yığın Grafiği

Taslak ölçeğin açıklanan toplam varyans miktarı %65,41 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin faktör analizi neticesinde ortaya çıkan alt boyutların özdeğeri ve açıkladığı varyans miktarı Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Ölçeğin Alt Boyutları Tarafından Açıklanan Varyans Oranı (N=200)

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	13,351	51,351	51,351
2	3,658	14,068	65,419

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda 2 boyuttan ve 26 maddeden oluşan Genel Politik Etkinlik Ölçeği ortaya çıkmıştır. Boyutlara verilen isimler ve boyutları oluşturan madde numaraları Tablo 5’te gösterilmiştir. Faktör döndürmede Varimax Döndürme (Rotation) metodu kullanılmıştır. Faktör döndürme sonrasında ölçeğin iki alt boyut altında toplandığı görülmüştür. Birinci alt boyuta İçsel alt boyutu ismi verilmesinin nedeni; sağlık çalışanlarının kendi etkinlikleri ve buna olan inançlarını kapsamamasından dolayıdır. İkinci alt boyuta dışsal isminin verilmesinin nedeni ise, dışarıda gelişen politik süreçlere yönelik hisleri “dışsal” politik etkinlik düzeyini belirlemeye yönelik olmasından dolayıdır. Ölçeğin birinci (İÇSEL) alt boyutunun 13 maddeden (1, 3, 7, 9, 11, 13, 16, 19, 21, 23, 25, 27, 29), ikinci (DIŞSAL) alt boyutunun 13 maddeden (5, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 28, 30) oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 5: Ölçeğin Alt Boyut İsimleri ve Madde Numaraları (N=200)

Boyut İsimleri	Madde No
1. Boyut: İçsel	1, 3, 7, 9, 11, 13, 16, 19, 21, 23, 25, 27, 29
2. Boyut: Dışsal	5, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 28, 30

Tablo 5’te ölçek maddelerinin içerikleri doğrultusunda boyutlar isimlendirilmiştir. İlk boyutta sağlık çalışanlarının kendi etkinlikleri ve buna olan inançları “içsel”, ikinci boyutta kendisi dışlarında gelişen politik süreçlere yönelik hisleri “dışsal” politik etkinlik düzeyini ölçmüştür. Adlandırmada politik etkinlin, yetkinlik ile ilişkili kavramlardan yararlanılmıştır.

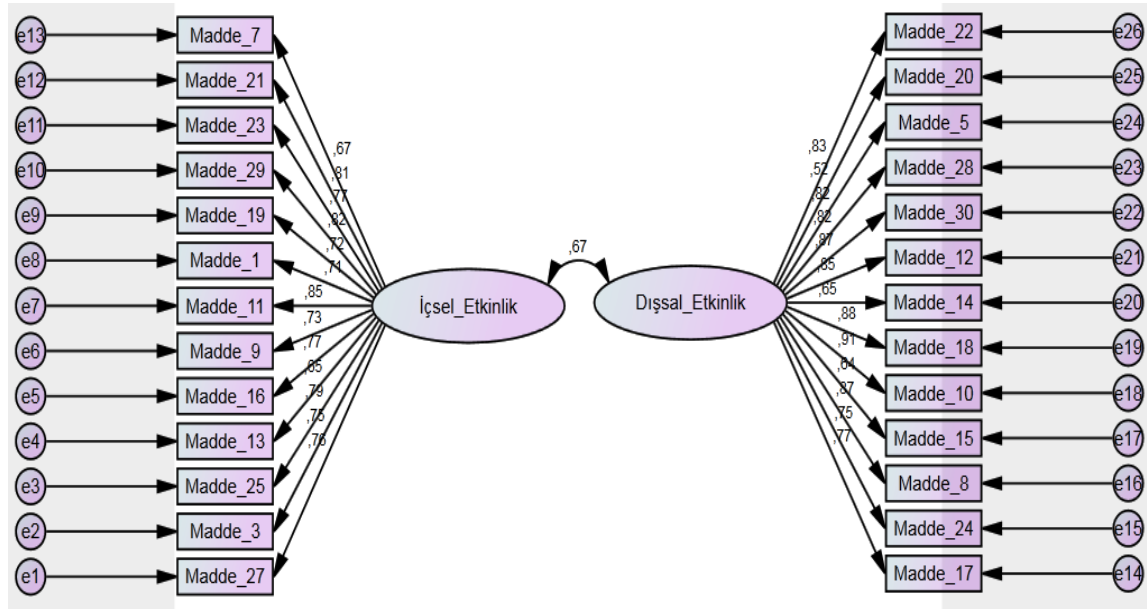
3.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Açıklayıcı faktör analizinde ortaya çıkan iki faktörlü yapının yapı geçerliliği testinin ikinci adımı olan doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Her bir indeksin uygunluk değeri için Çokluk ve arkadaşlarının önerdiği kabul edilebilir kesim değerleri dikkate alınmıştır (Çokluk vd., 2014). Belirtilen bu değerler, Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Uyum İndeksleri Kriter Değerleri ve Ölçeğe İlişkin Uyum İndeksi Değerleri (N=200)

Uyum İndeksleri	İyi uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Ölçekten elde edilen değerler
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 < \chi^2/sd \leq 5$	2,07
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,04
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$,05 < RMR \leq 0,08$	0,06
IFI	$,95 \leq IFI < 1,00$	$,90 \leq IFI < 0,95$	0,93
CFI	$,95 \leq CFI < 1,00$	$,90 \leq CFI < 0,95$	0,92
GFI	$,95 \leq GFI < 1,00$	$,80 \leq GFI < 0,95$	0,93
AGFI	$,95 \leq GFI < 1,00$	$,80 \leq GFI < 0,95$	0,90

Tablo 6’da DFA analizinde; elde edilen indeks kriterlerinin yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. İçsel ve Dışsal etkinlik alt boyutlarının DFA diyagramı Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Genel Politik Etkinlik Ölçeği DFA Şeması

3.2.4. Güvenirlilik Analizleri

Araştırmada güvenilirlik analizinde; madde analizleri, Cronbach Alpha katsayısı, Spearman-Brown, Guttman iç tutarlılık katsayıları ve test-tekrar test korelasyonları kullanılmıştır.

3.2.4.1. Madde analizi

Genel Politik Etkinlik Ölçeği'nin güvenilirlik analizi için 26 ifadenin madde toplam puan korelasyon katsayı değeri 0,542 ile 0,824 arasında değiştiği, maddelerin pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan ileri düzeyde anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,001$).

3.2.4.2. İç Tutarlılık Katsayıları

Genel Politik Etkinlik Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayı değerleri Cronbach Alpha 0,96'dır. Spearman-Brown 0,953, Guttman 0,941 olarak bulunmuştur (Tablo 7).

Tablo 7: Genel Politik Etkinlik Ölçeği Madde Toplam Korelasyon Analizi Sonuçları (N=200)

Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha Düzeyi
“Politik bilgim yeterli düzeydedir.”	,542	,959
“Politikaya katılmaya gayret gösteririm.”	,681	,958
“Politik konularda kararlı davranırım.”	,640	,959
“Politikada mutlaka yer almak isterim.”	,697	,958

“Politikada kendime güvenirim.”	,746	,958
“Politik süreçlerde sonuç alıncaya kadar uğraşırım.”	,757	,957
“Eğitim düzeyim politik süreçler için yeterlidir.”	,626	,959
“Politikaya katılmamda herhangi bir engelim yoktur.”	,558	,959
“Politik süreçlerde dikkatli ve özenli davranırım.”	,633	,959
“Politik konularda rahatlıkla fikir belirtebilirim.”	,604	,959
“Politikaları çok yönlü değerlendirebilirim.”	,641	,959
“Politik süreçleri etkileyebilirim.”	,774	,957
“Politika ile ilgili fikir üretebilirim.”	,739	,958
“Karar vericiler ihtiyaçlarımı değerlendirir.”	,465	,960
“Politik görüşlerim dikkate alınır.”	,805	,957
“Önerilerim mutlaka kararlara yansıtılır.”	,733	,958
“Karar vericiler mutlaka iş birliği yapar.”	,787	,957
“Politika oluşturma sürecinde bilgi verilir.”	,578	,959
“Sorunları tartışmak üzere fırsat tanınır.”	,792	,957
“Müzakere ortamı vardır.”	,748	,958
“Politik süreçlerde fikir birliği önemsendir.”	,556	,960
“Politik kararlara ilişkin kararlarım desteklenir.”	,741	,958
“Geri bildirimlerim dikkate alınır.”	,788	,957
“Karar vericiler, politikaya katılımı teşvik eder.”	,654	,958
“Karar vericilerle iletişim kolaydır.”	,633	,959
“Politikada kendimi değerli hissederim.”	,824	,957

Cronbach Alpha 0,960

İç Tutarlılık Katsayıları

Spearman-Brown* 0,953

Guttman* 0,941

Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin madde analizi ve iç tutarlılık katsayıları Tablo 8’de gösterilmiştir. İçsel alt boyutu için Cronbach Alpha değeri 0,939 olarak bulunurken dışsal alt boyutu için ise Cronbach Alpha değeri 0,949 olarak bulunmuştur.

Tablo 8: Ölçeğin Alt Boyutlarına İlişkin Madde Analizi Sonuçları ve İç Tutarlılık Katsayıları (N=200)

	Madde toplam puan Korelasyonu*	Madde çıkarıldığında Cronbach Alpha düzeyi	
İçsel Alt Boyutu			
“Politikada mutlaka yer almak isterim.”	,606	,938	
“Politikaları çok yönlü değerlendirebilirim.”	,783	,932	
“Eğitim düzeyim politik süreçler için yeterlidir.”	,733	,934	
“Politika ile ilgili fikir üretebilirim.”	,789	,932	
“Politik konularda rahatlıkla fikir belirtebilirim.”	,682	,935	
“Politik bilgim yeterli düzeydedir.”	,677	,936	Cronbach Alpha 0,939
“Politikada kendime güvenirim.”	,816	,931	Spearman-Brown* 0,958
“Politik süreçlerde dikkatli ve özenli davranırım.”	,701	,935	Guttman* 0, 0,948
“Politik konularda kararlı davranırım.”	,724	,934	
“Politikaya katılmamda herhangi bir engelim yoktur.”	,608	,938	
“Politik süreçleri etkileyebilirim.”	,732	,934	
“Politikaya katılmaya gayret gösteririm.”	,707	,935	
“Politik süreçlerde sonuç alıncaya kadar uğraşırım.”	,707	,935	
Dışsal Alt Boyutu			
“Karar vericiler, politikaya katılımı teşvik eder.”	,808	,943	Cronbach Alpha 0,949
“Karar vericilerle iletişim kolaydır.”	,768	,944	Spearman-Brown* 0,945
			Guttman* 0,951

“Karar vericiler mutlaka iş birliği yapar.”	,868	,940
“Politik süreçlerde fikir birliği önemsenir.”	,727	,946
“Sorunları tartışmak üzere fırsat tanınır.”	,841	,941
“Geri bildirimlerim dikkate alınır.”	,839	,942
“Politika oluşturma sürecinde bilgi verilir.”	,725	,946
“Müzakere ortamı vardır.”	,797	,943
“Politikada kendimi değerli hissedirim.”	,809	,943
“Politik kararlara ilişkin kararlarım desteklenir.”	,737	,945
“Önerilerim mutlaka kararlara yansıtılır.”	,709	,946
“Karar vericiler ihtiyaçlarımı değerlendirir”	,568	,951

Belirlenen boyutlarda yer alan maddelerin tamamı istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p < 0,01$). Faktör analizine göre belirlenen maddelerin belirlenen boyutlar altında kalmalarına karar verilmiştir.

3.2.4.3. Zamana Göre Değişmezlik Analizi (Test-Tekrar Test Uygulaması)

Taslak ölçek test-tekrar test güvenilirliği için örneklem grubuna benzeyen seçilmiş 30 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Test tekrar test uygulaması için 30 kişinin olması yeterli olarak görülmüştür Şahin ve Dişsiz (2009). İlk uygulama yapıldıktan sonra iki hafta sonrasında aynı kişilere gidilerek ölçek formunu tekrar doldurmaları istenmiştir. Ölçeğin Test-Tekrar Test analizi değerleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Ölçeğin Test-Tekrar Test Güvenirlik Katsayısı (N=30)

	r (korelasyon katsayısı)	P (olasılık; p-değeri)
Genel Politik Etkinlik Ölçeği	0,953	0,000
İçsel alt boyutu	0,914	0,000
Dışsal alt boyutu	0,922	0,000

İki ölçüm arasında istatistiksel açıdan ileri düzeyde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür ($p<0,001$).

Sonuç olarak; iki alt boyutlu ve maddeli olarak son hali verilen ölçekte; içsel politik etkinlik düzeyini; 1, 3, 7, 9, 11, 13, 16, 19, 21, 23, 25, 27, 29 maddeler, dışsal düzeyini; 5, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 28, 30. maddeler ölçmektedir. Tüm maddeler düz puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puan 26-130 arasındadır. Alınan puan arttıkça politik etkinlik düzeyi de artacaktır.

Alt boyut puan aralıkları; içsel alt boyut için 13-65, dışsal alt boyut için 13-65'dir. Puanlar arttıkça politikayla içsel ve dışsal etkinlik düzeyleri artacaktır. Alan yazınına yeni kazandırılan Genel Politik Etkinlik Ölçeği istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir bir araçtır.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada, sağlık çalışanlarının politik etkinlik düzeylerini belirlemek amacı ile Genel Politik Etkinlik Ölçeği geliştirilmiştir. Sağlık çalışanlarının politik etkinliklerini ölçen herhangi bir çalışma bulunamaması nedeniyle bu ölçüm aracının geliştirilmesine karar verilmiştir. Yeni geliştirilen bir testin de geçerli ve güvenilir olması gerekir.

Geçerlik: Bir ölçeğin ölçmek istediği değişkeni ölçüp ölçmediği, eğer ölçüyorsa onu başka değişkenlerden ne derece ayırarak ölçtüğünü belirtmektedir (Borsboom vd., 2004). Bu çalışmada, ilgili ölçeğin geçerliliğini ortaya koymak amacıyla yüzey, kapsam ve yapı geçerliliği analizlerinden yararlanılmıştır.

Yüzey Geçerliliği: Taslak ölçeğin araştırılmak istenilen yapıyı ölçüp ölçmediğine yönelik olarak araştırmacının kendisi, yakın çevresindeki arkadaşları, araştırılan konu hakkında uzman olmayan ve pilot çalışmaya katılan diğer kişilerin görüşlerinden yararlanılmasıdır (Öztürk ve Babacan, 2012). Bu çalışmada araştırmacıların görüşlerinden yararlanılmış havuz maddelerinin her birinin uygunluğu test edilmiştir. Ölçeğin yüzey geçerliliği sağlanmıştır.

Kapsam Geçerliliği: Ölçekte her bir maddenin amaca ne derece hizmet ettiği ortaya konulmaktadır. Bu sayede geliştirilen ölçekte çalışılan konu harici ilgisiz ifadeler yerine konuyu temsil gücü yüksek ifadeler yer verilir (Wilson vd., 2012; Ayre ve Scally, 2014). Taslak ölçek, kapsam geçerliliğini sınamak amacıyla uzmanların görüşüne sunulmuştur. Görüşüne başvurulacak uzman sayısı 5 ile 40 arasında olmalıdır. Bu çalışmada, hazırlanan maddeler 10 uzman ile değerlendirilmiştir. Kapsam Geçerlilik Oranı hesaplanmasında Lawshe tekniği kullanılmıştır (Lawshe, 1975; Ayre ve Scally, 2014). KGO, 10 uzman için 0,62'dir. Bu durumda KGO'nu negatif, "0", 0,62'dan düşük olan 26 madde çıkarılmıştır. Kalan 30 maddelik taslak ölçeğin Kapsam Geçerlilik İndeksi (KGİ), taslak ölçek alt gruplara ayrılmadığından tümü için, 0,80 olarak bulunmuştur. Bu durumda KGİ>KGO (0,80>0,62) olduğundan oluşturulan tüm ölçeğin kapsam geçerliliği istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$).

Yapı Geçerliliği: Yapı geçerliliğine bakılmadan önce örneklem sayısının faktör ayırımına uygun olup olmadığı sınanmalıdır. Uygunluk sağlandıktan sonra Genel Politik Etkinlik Ölçeğini ölçtüğü faktörlerin sayısı belli olmadığından, belli bir ölçeği sınamak yerine, ölçme aracıyla ölçülen faktörlerin doğası hakkında bilgi edinmeye çalışıldığı için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2014). 200 örneklem ve 30 madde için yapılan açıklayıcı faktör analizinde (Laher, 2010; Uyumaz vd., 2016; Girgin, 2016) alt kesme noktası 0,40 olarak kabul edilmiş ve dört maddenin faktör yük değerinin 0,40'ın altında kaldığı görülmüştür. Faktör yükü 0,40 üzeri olan maddeleri boyutlandırmada ise özdeğer katsayısı dikkate alınır. Özdeğeri 1'den büyük olan faktörler anlamlı kabul edilir (Grant ve Davis, 1997). 26 maddenin içsel ve dışsal olmak üzere iki faktör altında toplandığı görülmüştür. Faktör analizi sonrasında toplam varyans

oranı %65,41'dir. Alan yazınında açıklanan toplam varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli olarak kabul edilmektedir (Çokluk vd., 2014). Açıklanan varyansın literatüre uygun olduğu ifade edilebilir. Bu durumun önemine dikkat çeken Büyüköztürk açıklanan varyans değeri ne kadar yüksek olursa, ilgili kavram ya da yapının ne denli iyi ölçüldüğünün göstergesi olarak belirlemektedir (Büyüköztürk, 2014).

Açıklayıcı faktör analizinden sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bir ölçeğin faktör yapısının kuramsal bilgilere uygun olması geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında istenen bir unsurdur. Bu aynı zamanda test veya ölçeği güvenle kullanılabilir hale getirme işlemidir (Alpar, 2012). Geliştirilen modelin uyum iyiliği indeksleri vasıtasıyla incelenmesi gerekir (Albright ve Park, 2009). DFA analizinde sınanan modelin tek bir testin sonucuna göre değil, çeşitli uyum indekslerinin sonucuna göre test işlemi uygulanır (Meydan ve Şeşen, 2015). DFA analizinde; $\chi^2/sd:2,07$; RMSEA:0,04; RMR:0,06; IFI:0,93; CFI:0,92; GFI:0,93 ve AGFI:0,90'dır. DFA analizinde uyum iyiliği indeks değerlerine bakıldığında sınanan modelin kullanılabilir olduğu görülmektedir.

Güvenirlilik: Güvenirlilik katsayısı, ölçek maddelerinin homojenliğinin ve iç tutarlılığının bir ölçüsüdür (Tezbaşaran, 2008). Güvenirlilik katsayısının düşük olması, ölçeğin her ölçümde benzer sonuçlar üretmeyen, güvenilir olmayan bir ölçme aracı özelliği taşımasına neden olabilir (Tavşancıl, 2010). Ölçek güvenirliliğini değerlendirmek için bu çalışmada; madde analizleri, Cronbach Alpha katsayısı, Spearman-Brown, Guttman iç tutarlılık katsayıları ve test-tekrar test korelasyonları kullanılmıştır.

Madde Analizi: İlgili ölçek maddelerinin ölçme aracının tamamıyla ne düzeyde ilişkili olduğunu belirlemektedir. Madde analizinin uygulanması için korelasyon katsayı değeri hesaplanır. Madde toplam korelasyonu test maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklar ve ölçme aracındaki her bir maddenin benzer davranışları örneklediğini gösterir (Büyüköztürk, 2014). Bu doğrultuda, madde toplam korelasyonunun pozitif ve yüksek olması gerekir (Alpar, 2012). İlgili ölçekte bir madde için korelasyon katsayısının yüksek olması o maddenin ölçtüğü kuramsal yapıyla bağlantısının yüksek olduğu ve maddenin hedeflenen davranışı ölçmek için yeterli ve etkin olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2014). Madde toplam puan korelasyon katsayısının 0,30'un üzerinde olması gerektiği önerilir (Tavşancıl, 2010). Genel Politik Etkinlik Ölçeğinin güvenirlilik çalışması için 26 maddeden elde edilen madde toplam korelasyonları değerlendirildiğinde ilgili 26 maddenin korelasyon katsayı değerlerinin, $r = 0,542$ ile $0,824$ arasında değiştiği, maddelerin pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan ileri düzeyde anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Madde analizi çalışmaları sonucunda taslak ölçekten hiçbir madde çıkartılmamıştır.

İç Tutarlılık: Bir ölçme aracının, belirlenen bir amaç doğrultusunda (bütünü oluşturmak) üzere deneysel olarak birbirinden bağımsız ünitelerden (örneğin, anket sorularından, test maddelerinden) oluştuğu ve bunların tamamı içerisinde, bilinen ve birbirlerine eşit ağırlıklara sahip olduğu varsayımıdır (Karakoç ve Dönmez, 2014). Bunu ölçmede kullanılan, Cronbach's Alpha katsayısı 0-1 arasında değer almaktadır. Alan yazınında Cronbach's Alpha değerinin $0,60 < 0,80$ arasında değer alıyorsa ölçek oldukça güvenilir ve $0,80 < 1,00$ arasında değer alıyor ise ilgili ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilir (Tavşancıl, 2010; Alpar, 2012). Genel Politik Etkinlik Ölçeği'nin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı $0,96$ 'dır. Bu değer ölçeğin yüksek güvenirliliğe sahip olduğunun kanıtıdır.

Spearman-Brown, geliştirilen ölçeğin alt boyutları varsa her boyutun kendi içinde bütün kabul edilerek uygulanması ile elde edilen değerdir. Ölçeğin tamamının güvenirlilik katsayısı için Spearman-Brown formülü uygulanır. Genel Politik Etkinlik Ölçeği'nin Spearman-Brown iç tutarlılık katsayısı $0,953$ olarak hesaplanmıştır.

Genel Politik Etkinlik Ölçeği'nin Guttman iç tutarlılık katsayısı $0,941$ olarak bulunmuştur.

Zamana Göre Değişmezlik Analizi (Test-Tekrar Test Uygulaması): Zamana göre değişmezlik ölçütünü belirlemek için uygulanan analiz yöntemi ilgili ölçeğin belirli bir aralıkla aynı gruba, aynı koşullarda uygulanarak ve iki ölçüm arasındaki ilişkiye pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı ile incelenmesidir. Geliştirilen ölçeğin zamana karşı değişmez olduğunu ortaya koymak için hesaplanan korelasyon katsayı değerinin +1'e yaklaştıkça aynı zamanda güvenilirliği de artmaktadır. İki ölçüm arasındaki yapılan test tekrar korelasyon katsayı değerinin en az alan yazının da 0,70 olması istenmektedir (Tezbaşaran, 2008). Yapı geçerliliği, madde analizleri ve iç tutarlılığı test edilen ölçek, test-tekrar test güvenilirliği için örneklem grubuna benzeyen seçilmiş, 30 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Test-tekrar test analizi için en az 30 kişinin alınması literatür tarafından önerilmektedir (Tavşancıl, 2010). İlk uygulama yapıldıktan iki hata sonrasında ikinci defa aynı kişilere gidilerek ölçek formlarını tekrar doldurmaları istenmiştir. Yapılan analiz neticesinde iki ölçüm arasında pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan ileri düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($p<0,001$). İki hafta süreyle yapılan test tekrar güvenilirlik analizinde iki uygulama arasındaki hesaplanan korelasyon katsayı değerinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre ilgili ölçeğin kararlılıkla aynı yapıyı ölçtüğünü ortaya çıkarmaktadır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalarda sağlık çalışanlarının politik etkinlik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin herhangi bir ölçüm aracına rastlanmaması ve toplumsal alana pek çok etkisi olan politikadan faydalanabilmek amacıyla bu ölçeğin geliştirilmesine karar verilmiştir. Alan yazına yeni kazandırılan Genel Politik Etkinlik Ölçeği, istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir bir araçtır.

Her araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da kısıtlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın Hatay ilinde bir özel hastaneden elde edilen veriler ile yapılmış olması araştırmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır. Katılımcıların dürüst ve samimi bir şekilde anketleri cevaplamış olması varsayımı araştırmanın bir diğer önemli kısıtıdır. Çalışmada geliştirilen ölçeğin özel sağlık kurumundan elde edilen veriler ile ortaya konulmuş olması ölçeğin yalnızca özel sağlık kuruluşlarına yönelik olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Sağlık sektöründe geliştirilen politikalar bir bütüncül niteliğe sahip olup kamu ve özel sağlık kurumlarının tamamını kapsamaktadır. Bu bağlamda Genel Politik Etkinlik Ölçeği farklı kurumları, farklı bölgeleri ve farklı meslek grupları ile uygulanabilir.

Geleceğe yönelik yapılması planlanan araştırmalar arasında kamu ve özel sağlık kurumlarında çalışmaların yapılıp sağlık çalışanlarının politik etkinlik düzeylerinin karşılaştırılması ve sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Çalışmanın literatürü ve bulguları ile diğer araştırmacılara ve uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Albright, J.J. ve Park, H.M. (2009). *Confirmatory factor analysis using Amos, LISREL, mplus, and SAS/STAT CALIS*. Bloomington: University Information Technology Services Center for Statistical and Mathematical Computing Indiana University Press.
- Almond, G.A. ve Verba, S. (1965). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Boston, MA, USA: Little, Brown and Co.
- Alpar, R. (2012). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik, SPSS’de çözümleme adımlarıyla birlikte*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayre, C. ve Scally, A.J. (2014). Critical values for lawshe’s content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development* 47(1), 79–86.
- Balch, G.I. (1974). Multiple indicators in survey research: The concept sense of political efficacy. *Political Methodology*, 1(2), 1–43.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37,122-147.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248–287.
- Bennett, S.E. (1997). Knowledge of politics and sense of subjective political competence: The ambiguous connection. *American Politics Research* 25, 230–240.
- Bilge, H. (2003). İnsan kaynaklarının sürekli artan gücü. *Sosyal Bilimler*, 1(1), 7-17.
- Borsboom, D., Mellenbergh, G.J., & Heerden, J.V. (2004). The concept of validity. *Psychological Review*, 111(4), 1061-1.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Campbell, A., Gurin, G., & Miller, W.E. (1954). *The voter decides*. Evanston, IL, USA: Row, Peterson and Company.
- Chitty, K.K. (2001). *Professional nursing- concepts & challenges*. (3 rd ed.). Philadelphia, WB: Saunders.
- Condon, M. ve Holleque, M. (2013). Entering politics: General self-efficacy and voting behavior among young people. *Political Psychology*, 34(2), 167–181.
- Converse, P.E. (1972). Change in the American electorate. In A. Campbell, & P.E. Converse (Eds.), *The human meaning of social change*. New York, NY: Russell Sage.
- Coombs, W. ve Schroeder, H. (1988). An analysis of factor analytic data. *Personality and Individual Differences*, 9,79-85.
- Cornfield, M. (2003). Adding in the net: Making citizenship count in the digital age. In D. Anderson and M. Cornfield (Eds.), *The Civic Web*. Oxford, UK: Woman And Littlefield Publishers.
- Craig, S.C., Niemi, R.G., & Silver, G.E. (1990). Political efficacy and trust: A report on the NES pilot study items. *Political Behavior*, 12, 289–314.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gallego, A. ve Oberski, D. (2012). Personality and political participation: The mediation hypothesis. *Political Behavior*, 34(3), 425–451.
- Gastil, J. ve Dillard, J.P. (1999). Increasing political sophistication through public deliberation. *Political Communication*, 16, 3–23.
- Gil de Zúñiga, H. (2006). *Reshaping the digital inequality in the european union: How psychological variables affect internet adoption rates*, Webology 3, Article 32. [Available online at: <http://www.webology.org/2006/v3n4/a32.html>]. Erişim tarihi: [15.10.2019](http://www.webology.org/2006/v3n4/a32.html).
- Girgin, D. (2016). Çalgı eğitiminde algılanan aile desteği ölçeği geliştirme çalışması. *Elementary Education Online*, 15(3), 778-786.

- Gist, E.M. ve Mitchell, T. (1992). Self-efficacy: A theoretical analysis of its determinants and malleability. *The Academy Of Management Review*, 17(2), 183-211.
- Grant, J.S. ve Davis, L.L. (1997). Selection and use of content experts for instrument development. *Research in Nursing & Health*, 20, 269-274.
- Harmancı Seren, A.K. (2014). Sağlık sistemi, sağlık politikaları ve hemşirelik mevzuatı. İçinde Ü. Baykal Tatar ve E. Ercan Türkmen (Eds), *Hemşirelik Hizmetleri Yönetimi*. İstanbul: Akademi.
- Johann, D. (2012). Specific political knowledge and citizens' participation: Evidence from Germany. *Acta Politica*, 47(1), 42–66.
- Johnson, T.J. ve Kaye, B.K. (2003). A boost or a bust for democracy? How the web influenced political attitudes and behaviors in the 1996 and 2000 presidential elections. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 8(3), 9-34.
- Jung, N., Kim, Y., & Zúñiga, H.G. (2011). The mediating role of knowledge and efficacy in the effects of communication on political participation. *Mass Communication & Society*, 14(4), 407–430.
- Karakoç, A. ve Dönmez, P. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49.
- Kenski, K. ve Stroud, N.J. (2006). Connections between internet use and political efficacy, knowledge and participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(2), 173–192.
- Krampen, G. (2000). Transition of adolescent political action orientations to voting behavior in early adulthood in view of a social-cognitive action theory model of personality. *Political Psychology*, 21(2), 277–299.
- Kuşcu Karatepe, H. (2019). *Hemşirelerde politik duyarlılık ve örgütsel demokrasi algısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Laher, S. (2010). Using exploratory factor analysis in personality research: Best-practice recommendations. *SA Journal of Industrial Psychology*, 36(1), 1-7.
- Lawshe, C.H. (1975). Aquantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563-575.
- McLeod, J.M. ve McDonald, D.G. (1985). Beyond simple exposure: Media orientations and their impact on political processes. *Communication Research*, 12, 3–33.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mill, J.S. (1991). Considerations on representative government. In J. Gray (Ed.), *On liberty and other essays*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Mohammed, A.K.A. (2011). *Students' exposure to political news on the internet and political awareness: A comparison between Germany and Egypt*. Doktora Tezi, Dresden Teknik Üniversitesi İletişim Bilimleri Enstitüsü.
- Morrell, M.E. (2003). Survey and experimental evidence for a reliable and valid measure of internal political efficacy. *Public Opinion Quarterly*, 67,589-602.
- Niemi, R.G., Craig, S.C., & Mattei, F. (1991). Measuring internal political efficacy in the 1988 national election study. *The American Political Science Review*, 85(4), 1407–1413.
- Öztürk, H. ve Babacan, E. (2012). Bir ölçek geliştirme çalışması: Hastanede çalışan sağlık personeli için iş güvenliği ölçeği. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(1), 36-42.
- Pingree, J.R. (2011). Effects of unresolved factual disputes in the news on epistemic political efficacy. *Journal of Communication*, 61(1), 22 – 47.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). *ICCS 2009 International report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 Countries*. Amsterdam, The Netherlands: IEA.
- Şahin, N. ve Dişsiz, M. (2009). Sağlık çalışanlarında aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 263-274.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tezbaşaran, A. (2008). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikoloji Derneği Yayınları.
- Uyumaz, G., Mor Dirlik, E., & Çokluk, Ö. (2016). Açıklayıcı faktör analizinde tekrar edilebilirlik: Kavram ve uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 659-675.
- Velasquez, A. ve LaRose, R. (2015). Social media for social change: Social media political efficacy and activism in student activist groups. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 59, 456–474.

- Veneziano, L. ve Hooper, J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67-70.
- Wang, S.I. (2007). Political use of the internet, political attitudes and political participation. *Asian Journal of Communication*, 17(4), 381-395.
- Westle, B. (2011). Politisches wissen in deutschland: Ein vergleich von bürgern mit türkischem migrationshintergrund und einheimischen Deutschen. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 42(4), 835-850.
- Wilson, F.R., Pan, W., & Schumsky, D.A. (2012). Recalculation of the critical values for lawshe's content validity ratio. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 45, 197-210.
- Yıldırım, A. (2014). Onkoloji hemşireliği. İçinde Can, G. (Ed.), *Onkoloji hemşireliğinde mesleki boyut, Türkiye'de hemşirelik haklar ve sorumluluklar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. Bildiri Kitabı. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (28-30 Eylül 2005).
- Zimmerman, B.J. (1989). A social cognitive view of self-regulated academic learning. *Journal of Educational Psychology*, 81, 329-339.

Extended Summary

General Political Activity Scale: A Scale Development Study In Healthcare Employees

The research was carried out methodologically with the aim of developing a measurement tool in determining the political effectiveness levels of healthcare employees. April-December 2019 was conducted at a private hospital in Hatay province. The universe of the research is all health employees working in a private health organization in Hatay province. April-December 2019 at a private hospital in Hatay province and volunteered to participate in the study by means of random sampling method, the sample of the study consisted of 200 health employees. In scale studies of the research universe and sampling, it is suggested that a minimum of five times or more of each Scale item should be sampled. In this study, is the overall scale of political activity valid? Is the overall scale of political activity credible?

As data collection tools; the first form created by the researcher, health employees of the socio-demographic characteristics or personal information in order to determine the form and participant gender, marital status, education, working status weekend, the situation in administrative duties, the task of the association membership, monthly income, and weekly working hours a year of work to determine such properties as consist of 11 items. In the first phase of the scale, data were collected in draft form with a total of 30 items. The 26-point scale of political effectiveness, which is final with subsequent analyses, has emerged under two sub-dimensions, internal and external. In the course of the study, the methods of analysis applied are given in detail. In order to obtain the data, scale scoring of 5 Likert type was preferred. The scale scoring is "1=disagree at all, 2=few agree, 3=agree, 4=quite agree, 5 = totally agree". Scores between 1-2 were used to indicate the state of non-participation in the article in a decreasing way, and scores between 3-5 were used to indicate the state of participation in the article in an increasing way. All of the substances are positive expressions.

The ethical approval of this study (no.2019/4/3 dated 27/03/2019) was obtained from Osmaniye Korkut Ata University Scientific Research and publication ethics board; the application permit within the scope of the research was obtained from the Private Academy Hospital Chief Physician. In the distribution of personal data; 66% of respondents were female and 34% were male. As marital status; 61.5% were married and 38.5% were single. When education levels were examined, it was determined that 30.5% had a high school degree, 15.5% had an associate degree, 38% had a bachelor's degree and 16% had a master's degree/doctorate degree. As a weekend work situation, 87% of the participants were determined to work the weekend, while 13% were determined not to work the weekend. As a working status, 62.5% were nurses, 16% were doctors, 5.5% were physiotherapists, 10% were laboratory technicians and 6% were other unit employees of the health institution. 19% of the participants were found to have membership in the association, while 81% did not have membership in the Professional Association. The average age of the participants was 31.36 ± 11.38 , the average monthly income was 4096.10 ± 3851.62 , the average working year was 10.06 ± 10 and the weekly working hour was 47.99 ± 7.24 .

The field paper on the concept of political activity has been scanned. Qualitative studies on the concept of national and international political effectiveness, psychometric test statements with similar scales, proposed basic policy books, 56-item pool was prepared in line with the knowledge and experiences of the researchers. In the development process of the related scale, explanatory and confirmatory factor analysis methods were preferred to determine surface validity, scope validity and structure validity. Cronbach Alpha, Spearman-Brown and Guttman coefficients were examined in the reliability analysis of the scale. The scale development process has been completed with time-relative invariance analysis. The validity of the surface and scope

of the study was provided. After scope validity, the draft scale was determined to consist of 56 articles and 30 articles of draft scale. In the next phase, analyses were carried out on a 30-item draft scale. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Barlett Sphericity tests were performed to determine the suitability of the sample size for factor analysis. The KMO sample conformity coefficient of the scale was 0.898 and the Barlett Sphericity Test value of χ^2/DF was 5697,774/325 ($p=0.000$).

The data is of appropriate size for factor analysis. In the explanatory factor analysis, the lower breakpoint was determined as 0.40 and was eliminated from the scale due to the fact that the factor load value of 4 (four) items remained below 0.40. The total amount of variance described in the draft scale is 65.41%. After the Varimax rotation method, the draft scale was determined to consist of 2 dimensions and 26 items. Because of the names given to the dimensions and the contents of the substances that make up the dimensions, the first dimension is called the inner second dimension is called the extrinsic. In the explanatory factor analysis, the second step of the structure validity test of the two-factor structure was performed. Validating factor analysis of the two-dimensional draft scale has been observed to provide index criteria for the goodness of fit. As a result, the scale of political effectiveness is valid and credible.

Üniversite Öğrencilerinin Gelecekleriyle İlgili Kaygı ve Beklentilerinin Belirlenmesi

Burhanettin ZENGİN*, Ümit ŞENGEL**

ÖZ

Dünyada yaşanan önemli değişimlerin meydana getirdiği belirsizlikler başta genç nüfus olmak üzere çoğu insanın geleceğe yönelik kaygı ve beklenti düzeylerini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda araştırmada Türkiye’de turizm eğitimi alan öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerinin belirlenmesi ve kaygı ve beklenti düzeylerini etkileyen faktörlerin ortaya konması amaçlanmaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmış ve veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Türkiye’de kamu ve vakıf üniversitelerinde öğrenim gören toplam 2.578 öğrenciden veriler elde edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre üç beklenti, bir kaygı boyutu oluşmuştur. Bu boyutlar öğrencilerin bazı betimleyici değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Aile yapısı, terör ve eğitimin niteliği Türkiye’deki üniversite öğrencilerinin kaygı ve beklenti düzeylerini etkileyen en önemli üç faktördür. Bununla birlikte, öğrencilerin kaygı ve beklentileri arasında anlamlı bir korelasyon da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, Beklenti, Üniversite Öğrencisi, Türkiye

JEL Sınıflandırması: L83, Z39

Determination of the Anxiety and Expectations of University Students about Their Future

ABSTRACT

Uncertainties caused by significant changes in the world can affect the anxiety and expectation levels of most people, especially for young people. In this context, it is aimed to determination of anxiety and expectation of tourism education students and the factors that affect them in Turkey. Quantitative research methods were used in the research and survey technique was used as a data collection tool. The data was obtained from total of 2,578 students, who are studying at public and private universities in Turkey. According to the results of the study, three expectations and one anxiety dimension were formed. These dimensions differed significantly according to some descriptive variables of the students. Family structure, terrorism, and the quality of education were the three most important factors affecting university students' anxiety levels and expectations in Turkey. In addition, a significant correlation was found between the anxiety and expectations of the students.

Keywords: Anxiety, Expectation, University Student, Turkey

JEL Classification: L83, Z39

Geliş Tarihi / Received: 04.02.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 15.04.2020

* Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, bzengin@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6368-0969.

** Araş. Gör. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, umitsengel@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1284-836X.

1. GİRİŞ

20 yy'in ikinci yarısında dünyada öğrencilerin kaygı ve beklentilerini etkileyen bazı önemli gelişmeler (krizler) meydana gelmiştir. Özellikle dünyanın çeşitli bölgeleri 1990'lı yılların başından beri birçok ekonomik krizi yaşamıştır. Örneğin, 1991 yılında Avrupa Döviz Kuru Mekanizması krizi, 1994-95 yıllarında Latin Amerika'da tekila krizi, 1997'de Asya krizi, 1998'de Rusya krizi, 2000 ve 2001'de Türkiye'de bankacılık krizleri ve 2008 yılında önce Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve sonra tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına alan bir finansal kriz yaşanmıştır. Çok sayıda araştırmacı, reel ekonomi üzerinde çok ciddi etkileri olan bu krizlerin sebeplerini ve belirtilerini ortaya çıkarmak ve öncesinden tahmin edecek sistemler geliştirmek için çaba sarf etmektedir. Politik, ekonomik, sosyolojik ve siyasal kaynaklı olabilen bu krizlerin toplumları birçok açıdan olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir. Krizlere duyarlı sektör veya endüstriler bu olumsuzluklardan en çok etkilenen alanlar olmaktadır.

Krizlere duyarlı endüstrilerin başında da turizm endüstrisi gelmektedir. Turizm endüstrisinin seyahat olgusu içermesi ve katılanlar için belli miktarda ekonomik güç gerektirmesi gibi nedenlerle bu krizlerden genellikle olumsuz etkileneceği ifade edilmektedir. Turizm; ekonomik kriz, savaş, terör, ülkeler arasındaki siyasi ve politik gerilimler, vize sorunları gibi birçok duruma karşı duyarlıdır (Hall ve O'Sullivan, 1996; Pearson ve Clair, 1998; Clements ve Georgiou, 1998; Anderson, 2006; Hallgren ve Wilson, 2008; Fırat ve Açıkgöz, 2011; Fielding ve Shortland, 2011; Öztürk ve Şimşek, 2013).

Turizm endüstrisinin krizlerden çabuk etkilenen hassas yapısı, bu endüstrilerle bağlantılı birçok alt sektörü de etkilemektedir. Özellikle üniversitelerde turizm eğitimi gören öğrenciler, turizmin krizlere karşı olan duyarlı yapısı nedeniyle, turizm ve turizm eğitime karşı olumsuz tutum sergileyebilmektedirler. Çünkü gelecekte işveren/işgören olarak yer alabilecekleri endüstri bu bağlamda kendilerine yeterince güven vermemektedir. Bir ülke, bölge veya dünya ölçeğinde gerçekleşen veya gerçekleşme ihtimali yüksek olan krizler, ülkelerin sosyo-kültürel, ekonomik, coğrafik veya siyasi yapılarını, turizm endüstrisini ve turizm ile ilgili eğitim alan gençlerin kaygı ve beklenti düzeylerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Turizm öğrencilerinin gelecekle ilgili beklentilerinden söz edildiğinde, genellikle turizmle ilgili alt sektörlerdeki işlerden kaynaklı bir kaygı veya beklentinin varlığından söz edilir. Ancak bunun dışında krizler ve toplumsal yapıdan kaynaklı kaygı ve beklentilerden söz etmek de gerekir ki, bu alanda England ve diğerleri (2017) belirttiği gibi öğrencilerin kaygı ve beklentileri ile ilgili literatürde benzer çalışmalar bulunmaktadır.

Bir ülkenin geleceğe ilişkin en önemli dinamiklerinden biri de ülkede bulunan genç nüfustur. Dolayısıyla gençlerin geleceğe ilişkin kaygı veya beklentilerinin bilinmesi, onlara daha iyi bir gelecek hazırlama veya onların daha iyi bir geleceği inşa etmede aracı rol üstlenmeleri gibi durumları beraberinde getirebilmektedir. Özellikle üniversite düzeyindeki gençleri gelecekleriyle ilgili bir planlama yapmalarının yolu kaygı ve beklentilerinden geçmektedir. Böyle bir süreçte yapılan bu çalışmanın hem makro anlamda ülkeye hem de mikro anlamda gençlere yol gösterici bir role sahip olduğu düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bir toplumun mutluluğu bireylerinin mutluluğundan başlar. Bu anlamda ülkelerin temel amaçlarında biri de, vatandaşlarının mutlu ve umutlu olmalarına zemin hazırlayacak uygulamaları gerçekleştirmektir. Bireylerin mutlu olmalarının pek çok sebebi olabilir. Tutar (2007) bireylerin mutluluğu için umutlarının fazla, kaygılarının düşük olması gerektiğini vurgulamaktadır. Mutlu olmanın önemli yollarından biri de insanların geleceğe yönelik kurguladıkları beklentilerinin gerçekleşmesinden geçmektedir. Bu nedenle mutlu toplum,

geleceğe yönelik kaygı düzeyleri düşük ve olumlu beklentileri gerçekleşmiş bireylerden oluşan toplum olduğu söylenebilir.

Uluçay ve arkadaşları (2014: 235) gençlerin beklentilerini belirleyen bazı önemli değişkenlerin olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle cinsiyet, değerler, kültür, aile yapısı ve ailenin yaşam koşulları ve çevre gibi unsurlar bunlardan bazılarıdır. Bu değişkenlerden bazıları bu çalışma kapsamında da ele alınmış ve bunların gençlerin kaygı ve beklentilerini belirleyen bazı rolleri tespit edilmiştir.

Güleri (1998) ifade ettiği gibi kaygı ve beklenti toplumsal hayatın içinde sürekli var olan iki kavramdır. Bir toplumun gelişim çizgisini ve gelecekle ilgili dinamizminin en temel belirleyicilerinden biri de genç nüfusunun beklentileridir. Sanayi ve/veya bilgi toplumlarında ekonomik yaşamın içerisinde bireylerin rekabet edebilme ve başarılı olmalarının çocukluk yaşlarında başlayan gelecek kaygı ve beklentileri ile de şekillendiği ifade edilebilir. Bunlar nitelikli insan olmak isteyen bireylerin bütün hayatları boyunca sürüp giden çabalarıdır. Bu durum sanayi ve/veya bilgi toplumlarının genel olarak bir isteğidir.

Dünyada turizm öğrencilerinden önce, daha genel ve bütün alanlarda okuyan öğrencilerin kaygı ve beklentilerine yönelik çalışmalar yer vermekte yarar vardır. Bu kaygı ve beklentileri için ise, genellikle makro çevresel sebeplerin üzerine odaklanılmaktadır. Bu çalışmalar genellikle lise, ön lisans, lisans öğrencileri ile ilgili olmakla birlikte lisansüstü öğrencilerinin kaygı ve beklentilerine yönelik çalışmalarda mevcuttur (Zaaba, vd., 2014; Fitzpatric, vd., 2016; Saiti vd., 2017). Örneğin, Üngüren ve Ehtiyar (2009) Türkiye ve Almanya'daki öğrencilerin umutsuzluk (kaygı) düzeylerine yönelik yaptıkları çalışmada her iki ülkeden katılımcıların umutsuzluk (kaygı) düzeylerinin eğitim memnuniyeti tarafından etkilendiğini tespit etmişlerdir. Buna ek olarak, Türkiye'deki öğrencilerin kaygılarını okul başarısı, arkadaş ilişkileri, cinsiyet ve gelir gibi değişkenleri de etkileyebilmektedir. Uluçay ve arkadaşlarının (2014) lise öğrencilerin beklentilerine yönelik yaptıkları çalışmada, öğrencilerin eğitim gördükleri okul türleri beklentilerini etkileyen bir faktör olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de Erzincan ilinde yapılan bu çalışmada en yüksek beklentiye sahip okul türü spor liseleri olurken, en düşük beklentiye sahip lise türü ise müzik liseleri olmuştur. 12 lise türünün yer aldığı araştırmada turizm ve otelcilik liseleri en yüksek beklentiye sahip öğrenci grupları sıralamasında dokuzuncu olabilmıştır.

England ve diğerleri (2017) Amerika'da aktif öğrenmenin öğrencilerde kaygıya sebep olup olmadığıyla ilgili biyoloji eğitimi alan öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmada, aktif öğrenmenin öğrencilerin kaygılarını etkilediğini tespit etmişlerdir. Online anket yoluyla 327 katılımcıdan veri toplayan araştırmacılar bu durumun olası etkilerinin araştırılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Saw ve diğerleri (2013) Amerika'daki 836 Asya kökenli ve 856 Beyaz Amerikalı öğrencinin olduğu örnekleme, etnik köken ve kaygı arasındaki ilişkinin olası arabulucuları olarak ebeveyn beklentileri ve kişisel standartlara göre yaşama algılarını incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre; Asya kökenli Amerikalı öğrencilerin akademi ve aile ile ilgili kaygıları yüksek çıkmıştır. Ancak bu öğrenciler kaygılarını küresel eğilimler ile ilişkilendirmemişlerdir. Ayrıca çalışma sonucuna göre, etnik köken ebeveyn beklentileri ve kişisel standartlara göre öğrencilerin kaygılarını belirleyen bir unsur olarak tespit edilmiştir.

Guest ve Duyen (2016) öğrencilerin çevrim içi kültür değişim programları (OCEP) ile ilgili yaptıkları tercihlerinin kaygı ve beklentilerine olan etkilerini Japonya ve Vietnam Öğrencileri üzerine yaptıkları çalışma ile test etmişlerdir. OCEP kapsamında ev sahibi ülke olan Japonya'daki bir üniversite ile Vietnam'daki yeni katılımcı üniversitenin Tıp Fakültesi öğrencilerinden veriler alınarak yapılan bu çalışmada, tıp öğrencilerinin beklentilerini, belirli ilgi alanlarını, tercihlerini, endişelerini ve böylesi bir programa verimli bir şekilde katılma yeteneklerini ölçmek için hazırlanan anket aracılığıyla veriler elde edilmiştir. Bu çalışmada, anketlerin bazı belirgin sonuçları ve programın daha profesyonel ve akademik bir odaklanma

yönündeki etkileri, katılımcının beklentilerini ve potansiyel sonuçlarını etkileyebilecek kültürün ön planda olduğu faktörler tespit edilmiştir.

Prior ve Cox (2014) öğrencilerin kaygılarını daha ileri yaşları için araştırmışlardır. Bu kapsamda öğrencilerin yaşlanmadan beklentileri ve yaşlılık ile ilgili kaygılarını ölçen araştırmacılar 201 lisans öğrencisi üzerine araştırma yapmışlardır. Öğrenciler tarafından 75 yaşındaki kadın ve erkekler ile temas kurularak yapılan çalışmada erkek katılımcılarda yaşlanmanın daha olumlu beklentileri beraberinde getirdiği sonucu ortaya konarken, kadın katılımcılar için böyle bir sonuç bulunamamıştır. Yani çalışma sonucunda erkek öğrenciler kadın öğrencilere oranla yaşlılık ile ilgili daha düşük kaygı ve daha yüksek beklentiye sahip olmaktadır.

Turizm eğitimi alan öğrencilerin kaygı düzeylerini artıran, buna karşın beklenti düzeylerini azaltan pek çok faktör vardır. Buldukları sektörün endüstriyel beceri istemesi, bireyler arası iletişime dayanması müşteri odaklı ve emek yoğun bir işleyişe sahip olması gibi faktörler bunlardan bir kaçıdır (Kokt ve Strydom, 2014). Çünkü teknolojinin de etkisiyle bireyler artık sosyal bir çalışma ortamının ötesinde mekanik bilgi isteyen işlerde çalışmayı arzulamaktadır. Bu nedenle gelecekte sosyal ilişkiler gerektiren işlerde çalışacak bireylerin kaygı düzeyleri yüksek ve beklentileri düşük olmaktadır.

Üniversite dönemindeki gençlerin ileriki yaşamlarında mutlu olmalarının kaynağı sahip oldukları beklentilerin gerçekleşmesidir. Hatta Hawthorne araştırmalarına da yansıdığı gibi verimli çalışmanın kaynağı mutluluk, mutluluğunun beklenti düzeylerinin yüksek kaygı düzeylerinin düşük olmasıdır. Bununla birlikte kaygı gibi olumsuz durumların yaşanması olayların kendisinden ziyade, olaylarla ilgili beklentilerdir. Bu duyguların en yoğun yaşandığı kitle ise gençler ve özellikle üniversite öğrencileridir. Özellikle Türkiye’de turizm öğrencilerin beklenti ve kaygı kavramlarının belirgin bir şekilde görüldüğü söylenebilir. Çünkü bu bireylerin üniversite eğitiminden sonraki meslek yaşamlarında özlük hakları ve yasal korunmaları bulunmamaktadır (Üngüren ve Ehtiyar, 2009).

Kokt ve Strydom, (2014) turizm öğrencilerinin beklentilerini ölçerken endüstriyel faktörleri de göz önünde bulundurmışlardır. Bu kapsamda endüstrideki paydaşların ve turizm öğrencilerinin karşılıklı olarak beklentilerini ölçmeye çalışmışlardır. Araştırmacıların çalışmaları Güney Afrika Bloemfontein bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Central University of Technology, Free State (CUT)’da Turizm ve Otelcilik Yönetimi lisans öğrencileri ile Bloemfontein bölgesindeki endüstri paydaşları olmak üzere iki ayrı örneklemden anketler yardımıyla veriler toplanmıştır. Çalışma sonucunda bölgede küçük işletme kurmanın kolay olması nedeniyle birçok öğrencinin kendi işini kurmak istediği yönünde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Girişimci olmak istemeyen öğrenciler ise genellikle kongre/konferans ve etkinlik yönetimi/organizasyonu gibi alanlarda çalışmak istemektedirler. Ayrıca çalışma sonucunda öğrencilerin teknik ve yönetim becerilerinin yüksek olması durumunda geleceğe ilişkin beklentilerin daha pozitif olacağı sonucu da elde edilmiştir.

Richardson (2009) öğrencilerin eğitim dönemlerinde olumlu beklentilere sahip olsalar da, iş hayatındaki deneyimlerinden sonra turizm endüstrideki kariyer fırsatlarıyla ilgili beklentilerinin olumsuz olabileceğini vurgulamaktadır. Chuang ve diğerleri (2007) alt sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin mezun olmaya yakın ve kıdemli öğrencilere kıyasla daha dar kariyer beklentisi aralığına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Çünkü kıdemli öğrenciler staj ve işyeri uygulamaları nedeniyle endüstri ile daha yoğun ilişki içerisinde dir.

Bu çalışmada Türkiye’de turizm eğitimi gören öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerinin tespit edilmesi, bu kaygı ve beklentilerin ilişkilerinin ortaya konması fikriyle hareket edilmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, öğrencilerin kaygı ve beklentileri birçok farklı sebepten etkilenebilmektedir. Özellikle ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yönü

olan makro unsurlar ile kişisel/mesleki eğitim iş ve aile yapısı gibi mikro unsurlar öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerini etkileyen unsurlar olarak ifade edilebilir. Bu anlamda çalışma kapsamında Türkiye’de turizm eğitimi alan öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi de amaçlanmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de devlet ve vakıf üniversitelerinde turizm eğitimi alan öğrencilerin kaygı ve beklentilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, öğrencilerin ne tür kaygı ve beklentilere sahip olduğu, bu kaygı ve beklentileri etkileyen demografik özelliklerinin neler olduğu, kaygı ve beklentilerine sebep olan faktörlerin neler olduğu, kaygı ve beklentileri düzeyleri arasında nasıl bir ilişkinin olduğu gibi çok boyutlu sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları itibarıyla hem literatüre katkı sağlaması hem de Türkiye’de geleceği şekillendiren karar alıcılara yol göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.1. Katılımcı Profili

Çalışmanın evreni Türkiye’de turizm eğitimi alan yükseköğretim öğrencileridir. Çalışma kapsamında örnekleme hesaplamasına gidilmemiş ve uygun örnekleme yöntemleri kullanılarak maksimum katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda iki tane olasılığa dayalı olmayan örnekleme türünden yararlanılarak veriler toplanmıştır. İlk olarak veri toplanacak üniversiteler kartopu örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmacıların farklı üniversitelerden tanıdıkları ile ilk temas kurulmuştur. Daha sonra temas kurulan bu tanıdıkların farklı üniversitelerden önerdiği ve aracı olduğu kişiler ile ikinci temas sağlanmış ve veri toplanacak üniversiteler belirlenmiştir. Belirlenen üniversitelerden yargısal örnekleme yöntemi örnekleme belirlenmiş ve veriler bu şekilde toplanmıştır. Bu kapsamda 10 vakıf ve 20 devlet üniversitesine 100’er adet anket gönderilerek toplamda 3.000 katılımcıdan veri toplanması hedeflenmiştir. Geri dönüşü sağlanan 2600 anketten hatalı ve eksik doldurulmuş anketler elenmiş ve 2.578 katılımcıdan elde edilen veriler analize dâhil edilmiştir.

3.2. Anket ve Verilerin Analizi

Araştırmada nicel araştırma tekniklerinden yararlanılarak veriler toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerin kaygı ve beklentilerini ölçen ifadeler yer almaktadır. 30 ifadenin yer aldığı bu bölüm için ilk olarak literatür taraması yapılmıştır (Öner ve Le Comte, 1983; Scheier vd., 1986; Güleri, 1998; Malecki ve Demaray, 2002; Emanuel ve Adams, 2006; Douglas, vd., 2006; Ehtiyar ve Üngüren, 2008; McWhirter ve McWhirter, 2008; Dursun ve Aytacı, 2009; Bayoğlu ve Puruççuoğlu, 2010; Tuncer, 2011; Tuncer 2011; Aymankuy ve Aymankuy, 2013; Demir, 2013; Tekin ve Deniz, 2015). Bu çalışmaların tamamı incelendikten sonra araştırma için kullanılacak ölçeğin birinci bölümündeki sorular oluşturulmuştur. Uzman görüşleri de alındıktan sonra bu bölüme son hali verilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye’de öğrencilerin kaygı ve beklentilerini etkileyebilecek faktörler yer verilmiştir. Bu bölümde, araştırmacılar tarafından 20 unsur belirlenmiştir. Ancak uzman görüşleri neticesinde elemeler yapılarak anketin son halinde 10 ifadeye yer verilmiştir. Son bölümde ise, öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek adına 7 adet soru kullanılmıştır.

Verilerin analizi için SPSS 24 paket programından yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında, analizlerden önce verilere ilişkin normallik testi yapılmıştır. Bu kapsamda çarpıklık ve basıklık değerlerine de bakılmıştır. Bu değerler hem tek tek bütün ifadeler için, hem de analiz sonucu

ortaya çıkan faktör boyutları için incelenmiştir. Verilerin normal dağılım şartı için çarpıklık değerinin $-2/3$ ile $+2/3$ değerleri arasında olması gerektiği bilinmektedir. Basıklık değerinin ise $-1,96$ ile $+1,96$ değerleri arasında olması gerekmektedir. Likert tipi ölçümlerde eğilim, tutum veya algılamaların zaten bir tarafa meyilli olması beklendiğinden verilerin normal dağılmaması oldukça olasıdır. Bu nedenle Kolmogorov Smirnov ve benzeri normallik ölçen testlere yer verilmeyip normallik şartı çarpıklık ve basıklık değerleri üzerinden ele alınmıştır. (Tabachnick ve Fidell, 2013: 204-204). Araştırma kapsamında bakılan ifadelerin çarpıklık ve basıklık değerleri bu referans değerler aralığında olduğu için verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır. Bu nedenle verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği

Çalışmada kullanılan ankete ilişkin geçerlilik şartının sağlanması için bazı uygulamalar yapılmıştır. Özellikle yüzey ve kapsam geçerlilik bağlamında, çalışmada kullanılan anketin literatürdeki birçok çalışmada kullanılan ifadelerden oluşması ve anketin son halinin uzmanlardan görüşler alınarak oluşturulması çalışmanın geçerliliği konusunda önemli bir referanstır. Bununla birlikte Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakültesinden toplanan 100 adet anket üzerinde bir pilot çalışma yapılmış ve bu çalışma neticesinde araştırmada kullanılan anketin araştırma problemine cevap verecek nitelikte olduğu görülmüştür. Ayrıca, veri toplama süreci tamamlandıktan sonra elde edilen veri seti devlet ve vakıf üniversiteleri için ayrı ayrı değerlendirilmiş ve iki ayrı veri seti üzerinde yapılan güvenilirlik ve frekans analizleri için benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür. Güvenilirlik için Cronbach Alpha (0-1 aralığında değerler alır) değerine bakılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin genel güvenilirliği için Alpha değeri 0,853 olarak tespit edilmiştir. Kaygı ve beklenti düzeylerine ilişkin ifadelerin yer aldığı birinci bölüm için 0,889; kaygı ve beklenti düzeyini etkileyen faktörlerin yer aldığı ikinci bölüm için ise 0,811 olarak bulunmuştur. 0,70 üzerindeki değerlerin yüksek güvenilir kabul edildiği sosyal bilimler için bu değerler güvenilirlik şartının sağlandığını göstermektedir (Altunışık, vd., 2012: 126).

4. BULGULAR

Araştırma bulgularının elde edilmesinde farklı analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Öğrencilerin kaygı ve beklenti gibi benzer niteliklerini ölçen değişkenleri bir araya toplayarak az sayıda faktörle açıklamak için faktör analizi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2005: 123). Öğrencilerin kaygı ve beklentilerinde demografik değişkenlerin belirleyici olup olmadığının tespit edilmesi için farklılık testlerinden T-testi ve Anova testlerinden yararlanılmıştır. Öğrencilerin kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi için frekans tablosu raporlanmıştır. Son olarak kaygı ve beklentiye ilişkin oluşan boyutlar arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla korelasyon analizinden faydalanılmıştır.

Ön değerlendirme sonucu hatalı olduğu tespit edilen anketler analiz sürecinde dikkate alınmamıştır. Sadece eksik kısımların çok az olduğu anketler analizlere dâhil edilmiştir. Altunışık ve arkadaşları (2012: 153) kayıp verisi %10'un altında olan anketlerin araştırmaya dahil edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle anketin tamamında likert ve demografik kısımlar kendi içerisinde değerlendirilmiş ve her bölüm için sadece iki soruya kadar eksik olan anketler analize dâhil edilmiştir. Bu nedenle analiz sonucunda ortaya çıkan kayıp veriler raporlamalarda devre dışı bırakılmıştır. Tablolardaki sayılar için toplam anket sayısından kayıp verilerin düşürülmesiyle değerlendirmeler yapılmıştır.

4.1. Betimleyici İstatistikler

Demografik değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiklere ait bulguları içeren Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet ve eğitim görülen üniversite türleri bakımından dengeli bir dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Sayı	%	Değişkenler	Sayı	%
Cinsiyet	--	--	Katılımcıların Gelir Kaynağı	--	--
Kadın	1.293	50,5	Aileden	1.326	53,2
Erkek	1.265	49,5	Burs ve Kredi	656	26,3
Yaş Grupları	--	--	Çalışıyorum	576	20,5
20 Yaş altı	509	19,9	Katılımcıların Eğitim Gördükleri Üniversite Türü	--	--
20-22 Yaş	1.316	51,5	Devlet Üniversitesi	1.158	45,5
23-25 Yaş	514	20,1	Vakıf Üniversitesi	1.385	54,5
25 Yaş üstü	212	8,5	Katılımcıların Ailelerinin İkamet Yeri	--	--
Katılımcıların Eğitim Düzeyi	--	--	Marmara Bölgesi	1318	51,6
Önlisans	666	26,1	Ege Bölgesi	248	9,7
Lisans	1.743	68,4	Karadeniz Bölgesi	382	15
Lisansüstü	139	5,5	Akdeniz Bölgesi	141	5,5
Katılımcıların Aylık Geliri	--	--	İç Anadolu Bölgesi	251	9,8
500 TL ve altı	788	30,9	Doğu Anadolu Bölgesi	121	4,7
501-700 TL	478	18,7	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	89	3,7
701-1.000 TL	524	20,5			
1.001 TL ve üzeri	757	29,3			

Tablo 1’de görüldüğü üzere; Katılımcıların yarısından fazlasının (%51) ailesi Marmara Bölgesi’nde ikamet etmektedir. Karadeniz Bölgesi’nde ikamet edenlerin oranı %15, İç Anadolu Bölgesi’nde ikamet edenlerin oranı %9,8 ve ankete katılan katılımcıların %3,7’sinin ailesi ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ikamet etmektedir. Katılımcıların yarısından fazlası (%51,5) 20-22 yaş grubu öğrencilerden oluşmaktadır. 23-25 yaş arasında olan katılımcıların oranı %20,1, 20 yaş altı katılımcıların oranı %19,9 iken 25 yaş üstü katılımcı oranı ise %8,5’dir. Katılımcıların aylık gelirleri dengeli bir dağılım göstermekle birlikte, 500 TL ve altındaki öğrenciler yaklaşık %31 ile çoğunluğu oluştururken, katılımcıların gelir kaynakları arasında ailelerinin payı %53,2 olduğu görülmektedir. Tablo 1’de, burs ve kredi ile öğrenimlerini devam ettirenlerin oranlarının ise %26,3 olduğu ifade edilmiştir.

4.2. Kaygı ve Beklentilere İlişkin Faktör Analizi

Bu çalışmada kaygı ve beklenti ölçeğindeki ifadelerin sayıca azaltılması ve araştırma sonuçlarının daha anlaşılır olması için açıklayıcı faktör analiz yapılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,946 (KMO>0,70), p değeri 0,000 (p<0,05) olarak tespit edilmiştir. KMO ölçütünün 0 ile 1 arasında değer aldığı; 0,70 ve üzeri değer almasının örneklem yeterliliği hususunda kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bartlett Küresellik Testi ile “faktör boyutları arasındaki ilişki anlamlıdır.” hipotezi test edilmiş ve hipotez kabul edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi neticesinde 4 faktör bulunmuş bu faktörler “Mesleki Beklentiler”, “Kişisel Beklentiler”, “Toplumsal Beklentiler” ve “Mesleki ve Toplumsal Kaygılar” olarak adlandırılmıştır. Bu boyutlar Tablo 2’de verilmektedir. Bu değerler yapılan faktör analizinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Faktör Analizi Bulguları

	Varyans: 19,36	Güvenirlilik: 0,87	Aritmetik Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Mesleki Beklentiler	Sıkmayan bir işte çalışacağım		3,82	1,14	0,65
	Saygı duyulan bir işte çalışacağım		3,79	1,03	0,64

	Kazancı bol bir işte çalışacağım	3,66	1,06	0,63	
	Entelektüel kişilerle birlikte olacağım	3,30	1,07	0,63	
	Benimle gurur duyulacak bir mesleğim olacak	3,82	1,14	0,62	
	Yapacağım işten zevk alacağım	3,99	1,06	0,61	
	Yeteneklerimi göstereceğim bir işte çalışacağım	3,77	1,11	0,54	
	Yapacağım iş bana lüks bir hayat sunacak	3,97	1,04	0,54	
	Yükselebilmek imkânı olan bir işte çalışacağım	3,97	1,04	0,52	
	Varyans: 16,24	Güvenirlilik: 0,91	Aritmetik Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Kişisel Beklentiler	Geçim sıkıntısı çekmeyeceğim	3,91	0,97	0,74	
	Düzenli bir işim olacak	3,76	0,98	0,73	
	Kendimi güvende hissedeceğim	3,84	1,02	0,71	
	İyi bir işim olacak	3,82	0,97	0,68	
	İhtiyacım olan şeyleri alabileceğim	3,83	0,94	0,61	
	Hedeflerimi gerçekleştireceğim	3,77	1,02	0,58	
	Yeterince kazanacağım	3,77	1,08	0,58	
	Mutlu bir hayatım olacak	3,84	1,03	0,56	
	Sececeğim meslek geleceğimi güven altına alacak	3,69	1,05	0,55	
	İstedğim eğitim düzeyine ulaşacağım	3,86	0,99	0,46	
	Varyans: 10,20	Güvenirlilik: 0,86	Aritmetik Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Toplumsal Beklentiler	Dinimi rahatça yaşayacağım	3,84	1,10	0,79	
	Kültürümü rahatça yaşayacağım	1,10	1,04	0,79	
	Gelenek ve göreneklerimi yaşatacağım	0,79	1,05	0,76	
	Varyans: 7,32	Güvenirlilik: 0,59	Aritmetik Ort.	Std. Sapma	Faktör Yüğü
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	Toplum yapısı aile düzenini etkileyecek	2,87	1,19	0,79	
	Gelecekte toplumsal baskılarla karşılaşacağım	1,19	1,20	0,71	
	Yapacağım işte devamlı aynı statüde kalacağım	0,79	1,16	0,62	
	Yapacağım iş özel yaşamıma engel olacak	3,02	1,27	0,53	

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Analizi: Açıklanan Toplam Varyans: %53,13; KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) Örneklem Büyüklüğü: %94,6; Barlett Küresellik Testi: $p < 0,05$; df : 325-Ki-Kare: 2675,739; Değerlendirme Aralığı: Bütün Boyutlar için (1) Kesinlikle Katılmıyorum- (2) Kesinlikle Katılıyorum.

Boyutlara ilişkin toplam açıklanan varyans %53,13 bulunmuştur. Bu sonuç sosyal bilimlerdeki çalışmalar için önemli bir oran olarak kabul edilmektedir (Can, 2014: 305). Boyutlardaki en yüksek açıklanan varyans değeri ise %19,36 ile “Mesleki Beklentiler” boyutuna aittir. Aritmetik ortalamalara bakıldığında ise, beklenti boyutlarında bu değer orta değer olan 3’ün üstünde iken kaygı boyutunda 3’ün altındadır.

4.3. Kaygı Beklentileri Belirlemede Rol Oynayan Değişkenlere İlişkin Farklılık Testleri

Öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerinin cinsiyetlerine göre yapılan farklılık analizinin bulguları Tablo 3’te verilmektedir. Bu sonuçlara bakıldığında, “Mesleki Beklentiler” dışındaki boyutların cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Beklenti boyutlarından “Kişisel Beklentiler” ve “Toplumsal Beklentiler” boyutlarında meydana gelen farklılık erkeklerin kadınlar-dan daha olumlu düşüncülerinden kaynaklanmaktadır. Yani, erkekler kadınlara oranla daha çok beklentiye sahiptir. “Mesleki ve Toplumsal Kaygılar” boyutundaki

farklılık, kadınların erkeklere oranla daha olumlu düşüncülerinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar ise erkeklere oranla daha fazla mesleki ve toplumsal kaygılara sahiptir.

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Kaygı ve Beklentiler

İfadeler	Değişken	n	A.O.	t	p
Mesleki Beklentiler	Erkek	1.293	3,90	1,16	0,09
	Kadın	1.265	3,85		
Kişisel Beklentiler	Erkek	1.293	3,88	3,00	0,003*
	Kadın	1.265	3,70		
Toplumsal Beklentiler	Erkek	1.293	3,90	2,19	0,03*
	Kadın	1.265	3,82		
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	Erkek	1.293	2,81	-2,49	0,01*
	Kadın	1.265	2,89		

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada "n" sayısı, A.O. aritmetik ortalamayı, t: t-istatistik değerini ve "p" olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 4'te öğrencilerin kaygı ve beklentilerinin okudukları üniversite türlerine göre yapılan farklılık analizleri yer almaktadır. Konu ile ilgili kaygı ve beklenti boyutlarından sadece "Toplumsal Beklentiler" boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Üniversite Türlerine Göre Kaygı ve Beklenti Analizi

İfadeler	Değişken	n	A.O.	t	p
Mesleki Beklentiler	Devlet Üniversitesi	1.158	3,87	-0,59	0,55
	Vakıf Üniversitesi	1.385	3,89		
Kişisel Beklentiler	Devlet Üniversitesi	1.158	3,76	0,44	0,66
	Vakıf Üniversitesi	1.385	3,75		
Toplumsal Beklentiler	Devlet Üniversitesi	1.158	3,92	2,81	0,01*
	Vakıf Üniversitesi	1.385	3,81		
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	Devlet Üniversitesi	1.158	2,87	1,05	0,39
	Vakıf Üniversitesi	1.385	2,83		

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada "n" sayısı, A.O. aritmetik ortalamayı, t: t-istatistik değerini ve "p" olasılık değerini göstermektedir.

Aritmetik ortalamalar incelendiğinde, bu farklılığın devlet üniversitelerinde okuyan öğrencilerin vakıf üniversitelerde okuyanlara oranla daha olumlu düşüncülerinden kaynaklandığı görülmektedir. Devlet üniversitelerinde okuyanlar öğrenciler vakıf üniversitelerde okuyanlara göre daha fazla toplumsal beklentiye sahiptir. Öğrencilerin kaygı ve beklentilerinin yaşlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı ile ilgili elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir. Gruplar arası varyansların eşit dağıldığı varsayımı ihlal edildiğinden, yaş değişkeni için farklılık tespit edilirken nonparametrik testlerden Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır.

Tablo 5. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Kaygı ve Beklenti Analizi

İFADELER	YAŞ	SAYI	SIRA ORT.	SD	X ²	P
Mesleki Beklentiler	20 Yaş altı	509	4997,70	3	47,524	0,000*
	20-22 Yaş	1.316	5027,67	3		
	23-25 Yaş	514	4645,35	3		
	25 Yaş üstü	212	4578,41	3		
Kişisel Beklentiler	20 Yaş altı	509	4846,99	3	47,826	0,000*
	20-22 Yaş	1.316	5042,39	3		
	23-25 Yaş	514	4834,59	3		
	25 Yaş üstü	212	4391,01	3		
Toplumsal Beklentiler	20 Yaş altı	509	5309,68	3	87,129	0,000*
	20-22 Yaş	1.316	4928,15	3		
	23-25 Yaş	514	4637,05	3		

	25 Yaş üstü	212	4469,23	3		
	20 Yaş altı	509	4981,03	3		
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	20-22 Yaş	1.316	4816,86	3	14,648	0,002*
	23-25 Yaş	514	4995,57	3		
	25 Yaş üstü	212	5118,62	3		

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada “ p ” olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 5’te, beklentilerle ilgili olan her üç boyutta da anlamlı farklılık tespit edilmiştir. “Mesleki Beklentiler” ve “Kişisel Beklentiler” boyutlarındaki farklılık 20-22 yaş grubu ile 25 üzeri yaş grupları arasında oluşmaktadır. 20-22 yaş grubundaki öğrenciler daha fazla beklenti taşımaktadır. “Toplumsal Beklentiler” boyutundaki farklılık ise 20 yaş altı grubu ile 23-25 ve 25 üzeri yaş grupları arasında gerçekleşmiştir. 20 altı yaş grubundaki öğrenciler toplumsal beklenti konusunda daha olumlu görüşlere sahiptir. Şu halde, örneklem kapsamındaki öğrencilerin yaşları düşüğe beklentileri artmaktadır diyebiliriz. “Mesleki ve Toplumsal kaygılar” boyutu da anlamlı farklılık göstermektedir. Buradaki farklılık ise beklentilerin tersine sonuçlar vermektedir. Öğrencilerin yaşları büyüdükçe kaygıları artmaktadır.

Tablo 6’da öğrencileri kaygı beklentilerinin eğitim düzeylerine olan farklılık analizine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Gruplar arası varyansların eşit dağıldığı varsayımı ihlal edildiğinden, eğitim değişkeni için farklılık tespit edilirken nonparametrik testlerden Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır. Tablo 6’da, “Mesleki Beklentiler”, “Kişisel Beklentiler” ve “Toplumsal Beklentiler” boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Yani her üç beklenti boyutu da eğitim değişkenine göre anlamlı farklılık göstermiştir. “Mesleki Beklentiler” ve “Kişisel Beklentiler” boyutlarındaki farklılık lisansüstü eğitim düzeyi ile önlisans ve lisans eğitim düzeyleri arasında gerçekleşmiştir. Lisansüstü öğrencileri diğer iki gruba göre daha olumsuz görüş taşımaktadır. “Toplumsal Beklentiler” boyutundaki farklılık ise, önlisans ile lisans eğitim düzeyleri arasında gerçekleşmiştir. Lisans öğrencileri ön lisansstakilere göre daha olumsuz düşünmektedir. Türkiye’de eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin beklentileri azalmaktadır. Mesleki ve Toplumsal kaygılar boyutu ise eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Eğitim Düzeylerine Göre Kaygı ve Beklenti Analizi

İFADELER	EĞİTİM DURUMU	SAYI	SIRA ORT.	SD	X ²	P
Mesleki Beklentiler	Ön Lisans	666	5257,31	2	73,237	0,000
	Lisans	1.743	4792,71	2		
	Lisansüstü	139	4546,22	2		
Kişisel Beklentiler	Ön Lisans	666	4925,77	2	10,883	0,004
	Lisans	1.743	4923,39	2		
	Lisansüstü	139	4540,08	2		
Toplumsal Beklentiler	Ön Lisans	666	5303,85	2	87,770	0,000
	Lisans	1.743	4779,83	2		
	Lisansüstü	139	4477,66	2		
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	Ön Lisans	666	4893,97	2	2,029	0,362
	Lisans	1.743	4894,63	2		
	Lisansüstü	139	5063,59	2		

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada “ p ” olasılık değerini göstermektedir

Tablo 7’de, öğrencilerin gelir durumlarına göre kaygı ve beklenti analizi sonuçları verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, sadece “Toplumsal Beklentiler” boyutunda bir anlamlı farklılığın tespit edildiği görülmektedir. Farklılık 500 TL ve altı gelir grubundaki öğrenciler ile 701-1000 TL ve 1001 TL ve üzeri gruplarındaki öğrenciler arasında gerçekleşmiştir. 500 TL ve daha az gelire sahip öğrenciler, toplumsal beklentiler konusunda diğer gruplara göre daha olumlu düşünmekte, yani daha fazla toplumsal beklenti taşımaktadırlar.

Tablo 7. Öğrencilerin Gelir Durumlarına Kaygı ve Beklenti Analizi

Boyutlar	F	p	500 TL ve altı A.O.	501-700 TL A.O.	701-1.000 TL A.O.	1.001 TL ve Üzeri A.O.	Tukey
Mesleki Beklentiler	1,066	0.094	3,732	3,767	3,713	3,788	Farklılık yoktur.
Kişisel Beklentiler	2,137	0.362	3,869	3,815	3,864	3,932	Farklılık yoktur.
Toplumsal Beklentiler	6,320	0.000*	3,978	3,849	3,795	3,783	500 TL ve Altı/701-1.000 TL, 1.001 TL ve Üzeri
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	2,555	0.054	2,838	2,826	2,944	2,809	Farklılık yoktur.

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada A.O. aritmetik ortalamayı ve “p” olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 8’de öğrencilerin gelir kaynaklarına göre kaygı ve beklenti analizi sonuçları verilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde, “Mesleki Beklentiler” ve “Toplumsal Beklentiler” boyutlarının öğrencilerin gelir kaynaklarına göre farklılaştığı görülmektedir. Her iki boyutta da farklılık daha çok gelirlerini ailelerinden elde edenlerin çalışarak elde edenlere oranla daha olumlu düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de gelirlerini ailelerinden elde eden öğrenciler, gelirlerini çalışarak elde edenlere göre daha fazla beklenti içerisindedir. “Mesleki ve Toplumsal Kaygılar” boyutundaki farklılık ise, gelirlerini ailelerinden elde edenler ile burs-kredi ve çalışarak elde edenler arasında gerçekleşmiştir. Gelir kaynakları açısından en çok kaygı taşıyanlar sırasıyla Burs-kredi, aile ve çalışarak gelir elden eden gruplar şeklinde gerçekleşmektedir.

Tablo 8. Öğrencilerin Gelir Kaynaklarına Göre Kaygı ve Beklenti Analizi

Boyutlar	F	p	Aile A.O.	Burs-Kredi A.O.	Çalışıyorum A.O.	Tukey
Mesleki Beklentiler	9,079	0,000*	3,815	3,739	3,627	Aile/Çalışıyorum
Kişisel Beklentiler	1,300	0,273	3,903	3,844	3,861	Farklılık yoktur
Toplumsal Beklentiler	4,652	0,01*	3,891	3,904	3,750	Aile/Çalışıyorum
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	8,871	0,000*	2,779	2,955	2,884	Aile/Burs ve Kredi

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada “A.O.” aritmetik ortalamayı ve “p” olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 9’da öğrencilerin ailelerinin ikamet ettikleri bölgelere göre kaygı ve beklenti analizine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Gruplar arası varyansların eşit dağıldığı varsayımı ihlal edildiğinden, öğrencilerin ailelerinin ikamet ettikleri bölge değişkeni için farklılık tespit edilirken non-parametrik testlerden Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamındaki her dört boyut için de anlamlı farklılık tespit edilmiştir. “Mesleki Beklentiler” boyutu için farklılık ailesi Marmara bölgesinde yaşayanlar ile Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanlar arasında gerçekleşmiştir. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ailelerin çocukları daha yüksek mesleki beklenti içerisindedir. “Kişisel Beklentiler” boyutundaki farklılık Akdeniz bölgesinde yaşayanlar ile Marmara ve Ege bölgesinde yaşayanlar arasında gerçekleşmektedir. Akdeniz bölgesindeki ailelerin çocukları diğer iki bölgedekilere göre daha olumlu kişisel beklentilere sahiptir. “Toplumsal Beklentiler” boyutundaki farklılık ise Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ile Marmara ve Ege bölgeleri arasında gerçekleşmektedir. Ailesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ikamet eden gençler, Marmara ve Ege bölgesinde ikamet edenlere göre daha fazla toplumsal beklenti içerisindedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Ailelerinin İkamet Ettikleri Bölgelere Göre Kaygı ve Beklenti Analizi

İFADELER	BÖLGE	SAYI	SIRA ORT.	SD	X ²	P
Mesleki Beklentiler	Marmara	1318	4860,09	6	29,236	0,000*
	Karadeniz	382	5017,96	6		
	İç Anadolu	251	4772,59	6		
	Ege	248	5012,73	6		
	Doğu Anadolu	121	4779,02	6		
	Güney D. Anadolu	89	5500,03	6		
Kişisel Beklentiler	Akdeniz	141	4858,62	6	19,564	0,003*
	Marmara	1318	4860,55	6		
	Karadeniz	382	4988,55	6		
	İç Anadolu	251	4966,51	6		
	Ege	248	4738,73	6		
	Doğu Anadolu	121	4864,99	6		
Toplumsal Beklentiler	Güney D. Anadolu	89	5169,61	6	65,854	0,000*
	Akdeniz	141	5227,37	6		
	Marmara	1318	4841,00	6		
	Karadeniz	382	5332,10	6		
	İç Anadolu	251	4969,56	6		
	Ege	248	4688,31	6		
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	Doğu Anadolu	121	4955,97	6	66,611	0,000*
	Güney D. Anadolu	89	5175,95	6		
	Akdeniz	141	4477,44	6		
	Marmara	1318	4729,06	6		
	Karadeniz	382	5113,02	6		
	İç Anadolu	251	5291,76	6		
	Ege	248	4852,00	6	66,611	0,000*
	Doğu Anadolu	121	5329,85	6		
	Güney D. Anadolu	89	4955,79	6		
	Akdeniz	141	5091,85	6		

* $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Burada “ p ” olasılığı göstermektedir.

“Mesleki ve Toplumsal Kaygılar” boyutunda anlamlı farklılık aileleri Marmara bölgesinde ikamet edenler ile diğer coğrafi bölgelerde ikamet eden öğrenci grupları arasında gerçekleşmiştir. Aileleri Marmara bölgesinde ikamet edenler diğer bölgelerde ikamet edenlere göre daha az mesleki ve toplumsal kaygı taşımaktadırlar.

4.4. Öğrencilerin Kaygı ve Beklentilerini Etkileyen Faktörler

Tablo 10’da, katılımcıların kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörlere ilişkin sonuçlar verilmiştir. Burada kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörler olarak aile yapısı ve aile baskısı, terör, üniversite eğitimi, ekonomik istikrarsızlık, demokrasi ve insan hakları düzeyi, eğitim-sektör uyumsuzluğu, iş ve yatırım oranı, siyasal istikrarsızlık, bürokrasi ve politik istikrarsızlık gibi farklı faktörlere yer verilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Kaygı ve Beklentilerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Bulgular

Etkenler	1.Faktör		2.Faktör		3.Faktör		4.Faktör		4.Faktör	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Aile Yapısı/Aile Baskısı	1.138	44,5	545	21,3	437	17,1	151	5,9	288	11,3
Terör	1.104	43,3	456	17,9	470	18,4	219	8,6	303	11,9
Üniversite Eğitimi	1.023	40,0	756	29,5	486	19,0	157	6,1	137	5,4
Ekonomik İstikrarsızlık	895	35,1	675	26,5	625	24,5	226	8,9	130	5,1
Demokrasi ve İnsan Hakları Düzeyi	854	33,5	614	24,1	654	25,6	233	9,1	196	7,7
Eğitim-Sektör Uyumsuzluğu	844	33,0	675	26,4	650	25,4	194	7,6	194	7,6
İş ve Yatırım Oranı	814	31,9	670	26,3	657	25,8	254	10,0	156	6,1
Siyasal İstikrarsızlık	715	28,1	651	25,6	669	26,3	268	10,5	242	9,5
Katı Bürokrasi	661	26,0	638	25,1	632	24,8	286	11,2	328	12,9

Politika İstikrarsızlığı	624	24,4	698	27,3	725	28,4	273	10,7	236	9,2
--------------------------	-----	------	-----	------	-----	------	-----	------	-----	-----

"n" sayısını göstermektedir.

Araştırma kapsamında öğrencilerin gelecekle ilgili kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörleri belirtmeleri istenmiştir. Böylece öğrencilerin kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörlerden en çok hangilerinin birinci faktör olarak ifade edileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda %44,5 ile aile yapısı/aile baskısı öğrencilerin geleceğe ilişkin kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörler arasında en çok birinci etken olarak belirtilen faktör olmuştur. Bunu %43,3 ile terör izlerken, %40 ile üniversite eğitimi takip etmektedir. Bunları dördüncü olarak ekonomik istikrarsızlık takip etmektedir. Bu konudaki en ilginç veri ise siyasi istikrarsızlık, politik istikrarsızlık ve katı bürokrasi gibi ülkenin ekonomik ve siyasi durumuyla ilgili faktörlerin kaygı ve beklentiyi etkileyen en az birinci faktör olarak yer almasıdır.

4.5. Öğrencilerin Kaygı ve Beklentileri Arasındaki İlişki

Öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerinin ilişkilerine yönelik yapılan korelasyon analizi Tablo 11'de verilmektedir. Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgiler sunmaktadır. Korelasyon katsayıları -1 ile +1 arasında değerler almaktadır. Katsayının işaretine göre ilişki ya pozitif ya da negatif olarak ifade edilmektedir (Altunışık, vd., 2012: 228).

Tablo 11. Kaygı ve Beklentiyeye İlişkin Korelasyon Analizi Bulguları

Boyutlar	1.Boyut	2.Boyut	3.Boyut	4.Boyut
Kişisel Beklentiler	1			
Mesleki Beklentiler	0.566**	1		
Toplumsal Beklentiler	0.516**	0.415**	1	
Mesleki ve Toplumsal Kaygılar	-0.160**	-0.086**	-0.106**	1

** $p < 0,01$ Düzeyinde Anlamlı Korelasyon; $0 < r < 0,33$: Zayıf şiddette ilişki; $0,33 < r < 0,66$: Orta Şiddette ilişki; $0,66 < r < 0,99$: Güçlü Şiddette ilişki.

Tablo 11 incelendiğinde öğrencilerin beklentilerine ilişkin ortaya çıkan tüm boyutlar arasında pozitif, orta şiddette ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak bu ilişkilerden özellikle "Mesleki Beklentiler" ile "Kişisel Beklentiler" boyutları arasındaki ilişki güçlüye yakındır. Mesleki beklentilerinde kişisel isteklere yakın bir beklenti olması bunu ortaya çıkaran bir sebep olarak ele alınabilir. "Mesleki ve Toplumsal Kaygılar" ile tüm beklenti boyutları arasında ise negatif ve düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bireylerin geleceğe yönelik beklentileri arttıkça mesleki veya toplumsal kaygıları azalmaktadır.

4. TARTIŞMA ve/veya SONUÇ

Bu çalışmanın sonuçları Türkiye'de turizm eğitimi alan gençler ile ilgilidir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye'deki Üniversite öğrencilerin beklentilerini belirleyen en önemli unsur meleğin yapısıdır (fonksiyonlarıdır). Bu durum Kock ve Strydom (2014) ile Güzel'in (2006) yaptıkları çalışmaların sonuçları ile de benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada kaygı ve beklentiyi etkileyen en önemli demografik faktörlerin başında cinsiyet gelmektedir. Özellikle hayata ilişkin kişisel beklentiler, toplumsal beklentiler ve kişilerin hem mesleki hem de toplumsal anlamda sahip oldukları kaygılar kişilerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları Zengin ve arkadaşlarının (2011) yaptıkları çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Erkek öğrenciler daha fazla beklentiye sahipken, kız öğrencilerin kaygıları daha fazladır. Bu sonuç farklı özelliklere sahip ülkelerde farklı sonuçlar üretebilir.

Başta insan hakları ve özgürleşme olmak üzere ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik durumları bunda belirleyici rol oynayabilmektedir.

Üniversite öğrencilerinin yaşları arttıkça beklentileri de düşmektedir. Özellikle öğrencilerin mezun olmaya yakın olmaları ve eğitim gördükleri endüstri veya sektördeki işletmelerde staj veya yarı zamanlı olarak iş hayatına katılmaları bu sonucun ortaya çıkmasındaki önemli bir sebep olarak ifade edilebilir. Aynı şekilde öğrencilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe beklentileri de düşmektedir. Çünkü üniversite öğrencilerinin eğitim düzeyi düştükçe, yaşları da düşmekte ve mesleki hayata ilişkin tecrübeleri de daha az olmaktadır. Tüm bunlar beklentilerin daha yüksek tutulması gibi bir durumu da beraberinde getirmektedir. Çağlar ve arkadaşları (2012) yaptıkları çalışmada eğitim durumunun özellikle sosyal kaygıları belirlemede etkin olduğu ifade etmektedir. Bu sonuçlar bu çalışmanın sonuçları ile de farklılık göstermektedir. Çünkü bu çalışmada öğrencilerin kaygılarını belirlemede eğitim durumunun belirleyici bir rolü tespit edilememiştir. Öğrencilerin okudukları üniversiteden kamu veya özel üniversite olması kaygılarını etkilemezken, toplumsal beklentilerini etkileyebilmektedir. Kamu üniversitelerinde okuyan öğrencilerin toplumsal beklentileri daha yüksek olmakta, buna karşın özel üniversitelerde daha az olmaktadır.

Öğrencilerin kişisel geliri düştükçe toplumsal beklentileri artmaktadır. Gelir durumu düşük öğrenciler genellikle sosyo-ekonomik seviyeleri düşük olan ailelerin çocuklarıdır. Bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik seviyeleri düşük ailelerin üniversitelerde öğrenim gören çocukların daha yüksek beklentilere sahip olabilecekleri söylenebilir. Özellikle toplumda daha iyi yerlere gelmek adına güçlü bir toplumsal beklentiye sahip oldukları söylenebilir.

Öğrencilerin gelir kaynakları da kaygı ve beklentilerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Gelirlerini ailelerinden elde eden öğrenciler daha yüksek beklenti sahibi iken daha az kaygı taşımaktadırlar. Çünkü bu öğrenci grupları ekonomik ve sosyal sorumluluk almadıkları için gelecekle ilgili kaygı ve beklentileri bu duruma göre şekillenmektedir. Ayrıca öğrencilerin ailelerin yaşadıkları bölgelerin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı da öğrencilerin kaygı veya beklenti düzeylerini etkilemektedir. Özellikle kırsal bölgelerde, ekonomik ve sosyal yönden daha az gelişmiş coğrafyalarda ikamet eden ailelerin çocukları gelecekle ilgili daha fazla kaygı taşımaktadırlar.

Bir ülkedeki genç nüfusun geleceğe yönelik kaygı ve beklentilerini etkileyen birçok faktör olabilir. Bunlar o ülkenin ekonomik, sosyal, politik veya kültürel değerleri ile yakın ilişkilidir. Örneğin aile ve toplumsal yapı gibi sosyal ve kültürel yönü olan, ekonomik istikrarsızlık, siyaset, terör ve bürokrasi gibi politik konular öğrencilerin kaygı ve beklentilerini etkileyen konuların başında gelmektedir. Çalışmadaki bu sonuç Saw ve arkadaşlarının (2013) yaptığı çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Türkiye gibi geleneklerine önem veren ülkelerde, aile yapısı veya aile baskısı kaygı ve beklentiye belirleyen önemli bir faktör olarak ön plana çıkabilmektedir. Terör olaylarının olduğu ülkelerde terör konusu birçok toplumun bütün kesimleri olduğu gibi, gençler için kaygıya sebep olan önemli bir faktör olarak ifade edilebilir. Ayrıca ekonomik istikrarsızlık ve eğitim gibi konular da gençlerin kaygı ve beklentilerini etkilemede rol oynayabilmektedir. Bu sonuçlar, Dursun ve Aytaç (2012)'in yaptığı çalışma ile benzer sonuçlar göstermektedir.

Bu araştırma sürecinde Türkiye genelinden 30 üniversiteden veri toplansa da, bütün Türkiye'ye genellenememektedir. Bu, araştırmanın en önemli kısıtı olarak ifade edilebilir. Bunun için hem maddi hem de fiziksel imkânlar oluşmamıştır. Ayrıca belirlenen bazı üniversitelerden beklenenin altında veri elde edilmiştir. Ancak bütün bu sınırlıklara rağmen bu çalışma kapsamında, konu ile ilgisi olan paydaşlara bazı öneriler getirilebilir. Öncelikle turizmle ilgili başta üniversiteler olmak üzere kamu ve özel sektör kuruluşlarının ortak hareket ederek öğrencilerin kaygı ve beklenti düzeylerinin makul seviyelere getirilmesi amacıyla bazı çalışmalar

gerçekleştirebilirler. Öncelikle başta meslek yarası olmak üzere, üniversite mezunu gençleri iş yaşamlarındaki özlük haklarını iyileştirici tedbirler alınabilir. Kamunun gençlerin kaygı ve beklentilerini etkileyen faktörlerle ilgili tedbirler almaları yararlı olabilmektedir. Örneğin aileler bu süreçte çocuklarına baskı yapmamaları konusunda eğitilebilirler. Üniversite eğitiminin daha işlevsel olabilecek bir hale gelmesi için bütün paydaşlar çalışma yürütebilirler. Bununla birlikte, Turizm fakültesi mezunu gençlerin başta turizm ile ilgili birimler olmak üzere kamu istihdamında tercih edilebilirler. Bununla birlikte, Türkiye’de üniversiteye giriş sürecinde aileler üniversite eğitime olduğundan fazla anlamlar yüklemektedir. Bu durum öğrencilerin beklenti düzeylerinin oldukça fazla olmasını beraberinde getirmektedir. Ailelerin okul veya okul dışı danışmalık hizmeti olarak, çocuklarına üniversite eğitimi konusunda baskılar kurmanın önüne geçilmelidir. Üniversitelerinde bünyelerinde eğitime başlayan öğrencilere oryantasyon eğitimleri yoluyla makul düzeyde kaygı ve beklentiye sahip olmalarına olanak sağlamaları yararlı olabilir. Son olarak, bu konuda çalışmak isteyen yeni araştırmacılara, farklı ülkelerde araştırmalar yaparak sonuçları bu çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırmaları önerilebilir. Çalışma yapılacak bu ülkeler hem Türkiye’ye benzer hem de Türkiye’den farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip olabilirler. Bu çalışma Türkiye’nin geneli için yapılmıştır. Bazı spesifik bölge veya üniversiteler için yapılabilir. Nicel yöntemlerin yanında odak grup görüşmesi ve gözlem gibi interaktif nitel araştırma yöntemleri ile öğrencilerin kaygı ve beklentileri irdelenebilir. Elde edilecek benzer sonuçlar politikacıların ve karara alıcıların eğitim ile ilgili politikalarına yön verebilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitapevi.
- Anderson, B. A. (2006). Crisis Management in the Australian Tourism Industry: Preparedness, Personnel and Postscript. *Tourism Management*, 27(6): 1290-1297, DOI: 10.1016/j.tour-man.2005.06.007.
- Aymankuy, Y. & Aymankuy, Ş. (2013). Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, (35): 1-21, ISSN:1694-528X.
- Bayoğlu, A. S. & Puruçcuoğlu, E. (2010). Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Gelecek Beklentileri ve Sosyal Destek Algıları. *Kriz Dergisi*, 18(2): 27-39
- Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Can, A. (2014). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Chuang, N. K., Goh, B. K., Stout, B. L. & Dellman J. M. (2007). Hospitality Undergraduate Career Choices and Factors Influencing Ommitment to the Profession. *Journal of Hospitality and Tourism Education*, 19(4): 28-37, DOI: 10.1080/10963758.2007. 10696902.
- Clements, M. A. & Georgiou, A. (1998). The Impact of Political Instability on a Fragile Tourism Product. *Tourism Management*, 19(3): 283-288, DOI: S0261-5177(98) 00012-0.
- Çağlar, M. Dinçyürek, S. & Arsan, N. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Kaygılarının Belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43): 106-116
- Demir, Ş. Ş. (2013). Beklenti, Algılanan Kalite Değer ve Memnuniyet İlişkisi: Turizm Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *International Journal of Human Sciences*, 10(1): 307-324, ISSN: 1303-5134.
- Douglas, J., Douglas, A. & Barnes, B. (2006). Measuring Student Satisfaction at a UK University. *Quality Assurance in Education*, 14(3): 251-267, DOI:10.1108/09684 880610678568.
- Dursun S. & Aytaç, S. (2012). Üniversite Öğrencilerinin İşgücü Piyasasına Yönelik Beklentileri ve İş Deneyimleri ile Umutsuzluk ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1): 373-388, ISSN: 1304-4796.

- Ehtiyar, R. & Üngüren, E. (2008). Lise ve Üniversitede Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Demografik Değişkenlerinin Umutsuzluk ve Kaygı Düzeylerine Etkilerinin Araştırılması. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2): 34-51, ISSN 1301-4838.
- Emanuel, R. & Adams, J. N. (2006). Assessing College Student Perceptions of Instructor Customer Service via the Quality of Instructor Service to Students (QISS) Questionnaire. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(5): 535-549, DOI: 10.1080/02602930600679548.
- England, B. J., Brigati, J. R. & Schussler, E. E. (2017). Student Anxiety in Introductory Biology Classrooms: Perceptions about Active Learning and Persistence in the Major. *PLOS ONE* | <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0182506>, 3 August: 1-17.
- Fırat, A. & Açıkgöz, İ. (2011). Konaklama İşletmelerinin Kriz Dönemlerinde Uyguladıkları Pazarlama Stratejileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27): 1-21, ISSN 1302-7824.
- Fielding, D. & Shortland, A. (2011). How Do Tourists React to Political Violence? An Empirical Analysis of Tourism in Egypt. *Defence and Peace Economics*, 22(2): 217-243, DOI: 10.1080/10242694.2011.542340.
- Fitzpatrick, S. J., Monda, S. J. & Wooding, C. B. (2016). Great Expectations: Career Planning and Training Experiences of Graduate Students in Sport and Exercise Psychology. *Journal Of Applied Sport Psychology*, (28): 14–27, DOI: 10.1080/10413200.2015. 1052891
- Guest, M. & Duyen L. T. H. (2016). Student Preferences, Expectations and Anxieties Regarding an Online Exchange Program: Reports from Japan and Vietnam. *3L: The Southeast Asian Journal of English Language Studies*, 22(1): 67-79, ISSN 0128-5157.
- Güleri, M. (1998). Üniversite ve İşçi Gençliğin Gelecek Beklentileri ve Kötümserlik-İyimserlik Düzeyleri. *Kriz Dergisi*, 6(1): 55-65
- Güzel, N. G. (2006). Yükseköğretimde Turizm Eğitimi ve Hizmet Kalitesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Hall, C. M. & O'sullivan, V. (1996). Tourism, Political Instability and Violence. İçinde A. Pizam & Y. Mansfeld (Eds.), *Tourism, Crime and International Security Issues*, (pp.105-120), New Jersey: Published John Wiley
- Hallgren, M. & Wilson, T. L. (2008). The Nature And Management of Crises In Construction Projects: Projects as Practice Observations. *International Journal of Project Management*, 26(8): 830-838, DOI:10.1016/j.ijproman.2007.10.005.
- Kokt, D. & Strydom, A. J. (2014). Reflecting on Industry and Student Expectations for Working in The Tourism and Hospitality Industry: A Case Study South African Journal for Research in Sport. *Physical Education and Recreation*, 36(1): 119-130, ISBN: 0379-9069.
- Malecki, C. K. & Demaray, M. K. (2002). Measuring Perceived Social Support: Development of the Child and Adolescent Social Support Scale (CASSS). *Psychology in the School*, 39(1): 1-18, DOI: 10.1002/pits.10004.
- McWhirter, E. H. & McWhirter, B. T. (2008). Adolescent Future Expectations of Work, Education Family and Community. *Youth & Society*. 40(2): 182-202, DOI:10.1177/ 0044118X08314257I:
- Öner, N. & Le Compte, W. A. (1983). *Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanteri El Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Öztürk, Y. & Şimşek, E. (2013). Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2): 15-25, ISSN: 2147-8775.
- Pearson, C. & Clair, J. A. (1998). Reframing Crisis Management. *Academy of Management Review*, 23(1): 59-76, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/259099>.
- Prior, K. & Cox, K. A. S. (2014). Students' Expectations of Ageing: An Evaluation of the Impact of Imagined Intergenerational Contact and the Mediating Role of Ageing Anxiety. *Journal of Experimental Social Psychology*, (55): 99-104, <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.06.001>.
- Richardson, S. (2009). Undergraduate's Perceptions of Tourism and Hospitality Management. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3): 382-388
- Saiti, A. Papa, R. & Brown, R. (2017). Postgraduate Students' Factors on Program Choice and Expectation, *Journal of Applied Research in Higher Education*, 9(3): 407-423
- Saw, A., Berenbaum, H. & Okazaki, S. (2013). Influences of Personal Standards and Perceived Parental Expectations on Worry for Asian American and White American College Students. *Anxiety, Stress, & Coping, Routledge: Taylor & Francis*, 26(2): 187-202, DOI 10.1108/JARHE-06-2016-0040.

- Scheier, M. F., Weintraub, J. K. & Carver, C. S. (1986). Coping With Stress: Divergent Stategien of Optimist and Pessimist. *Journal of Personality and Socioal Psychology*, 51(6): 1257-1264, DOI: 10.1037/0022-3514.51.6.1257.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. New Jersey: Pearson Education Inc. Publishing
- Tuncer, M. (2011). Yükseköğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 6(2): 935-948, DOI: 10.7827/TurkishStudies.2265
- Tuncer, M. (2011). Ergen Gelecek Beklentileri Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Turkish Studies*, 6(3): 1265-1275, DOI: 10.7827/TurkishStudies.2335
- Tutar, H. (2007). Katı Olan Her İş Sanallaşıyor veya İşgörenin Artan Yalnızlığı Üzerine: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(2): 116-141, DOI: 10.4026/1303-2860.2007.0046.x.
- Uluçay, T., Özpolat, A. R., İşgör, İ. Y. & Taşkesen, O. (2014). Lise Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *NWSA-Education Sciences*, 9(2): 234-247, <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2014.9.2.1C0616>
- Üngüren, E. & Ehtiyar, R. (2009), Türk ve Alman Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeylerinin Karşılaştırılması ve Umutsuzluk Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 4(1)4: 2093-2127.
- Zaaba, Z., Gungut, H., Arapa, A., & Aning, I. N. A. (2015). Postgraduate Research Completion: Student Expectation and Inspiration, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (202): 181-188, DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.08.221.
- Zengin, B., Şen L. M. & Taşar O. (2011). Marmara Bölgesinde Turizm Lisans Öğrencilerinin Konaklama Sektöründe Cinsiyete Göre Kariyer Düşünceleriyle İlgili Bir Araştırma. *International Conference On Eurasian Economies 2011*, SESSION 3B: Turizm ve Mikroekonomi

Extended Summary

Determination of the Anxiety and Expectations of University Students About Their Future

In this study, state and private universities in Turkey in the field of tourism education students aimed to investigate the concerns and expectations. In this context, it tried to reach multidimensional results such as what kind of anxiety and anxiety and expectations students have, what demographic features affecting anxiety and expectations, what are the factors that cause anxiety and expectations, and what is the relationship between anxiety and expectation levels. This study, which to contribute to the literature and in terms of providing guidance to decision makers in Turkey shaping the future are believed to be important.

The population of the study are students of higher tourism education in Turkey. Within the scope of the study, sampling calculation was not made and it was aimed to reach maximum participants by using appropriate sampling methods. In this context, two types of non-probability sampling types were collected from snowballing and convenience sampling methods. It was aimed to collect data from 3,000 participants by sending 100 questionnaires to 10 foundations and 20 state universities. Erroneous and incomplete surveys were eliminated from 2600 questionnaires returned and data obtained from 2,578 participants were included in the analysis. In the research, data were collected by using quantitative research techniques. Questionnaire technique was used as a data collection tool. The survey used in the research consists of three parts. In the first part, there are expressions that measure students' anxiety and expectations. In the second part, the students are given to factors which may affect their concerns and expectations in Turkey. In this last section, 7 questions were used to determine the demographic characteristics of the students. The data obtained were analyzed with the help of statistical programs.

Some methods were used to ensure the validity requirement for the questionnaire used in the study. Especially in the context of surface and scope validity, the questionnaire used in the study consists of the expressions used in many studies in the literature and the final form of the questionnaire is obtained from the experts, and it is an important reference for the validity of the study. In addition, a pilot study was conducted on 100 questionnaires collected from Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Tourism, and as a result of this study, it was seen that the questionnaire used in the study was able to answer the research problem. Besides, the data set obtained after completing the data collection process was evaluated separately for state and foundation universities. Alpha value for the overall reliability of the scale used in the study was determined to be 0.853. This value indicates that the reliability requirement is met because it is over 0.70 (Altunışık, et al., 2012: 126).

There are many factors that increase the anxiety levels of students who are studying tourism, but decrease their expectation levels. Sectors such as the sector they are in demanding industrial skills, interindividual communication, customer oriented and labor intensive operation are some of them (Kokt and Strydom, 2014). Because with the influence of technology, individuals now desire to work in jobs that demand mechanical knowledge beyond a social work environment. Therefore, the anxiety levels of individuals who will work in jobs requiring social relations in the future are high and their expectations are low.

The reason for the university students to be happy in their future lives is the realization of their expectations. In fact, as reflected in the studies of Hawthorne, the source of working efficiently is the expectation levels of happiness and low anxiety levels. However, experiencing negative situations such as anxiety are expectations about the events rather than the events themselves. The most crowded group of these feelings is young people and especially university students. In particular, the concepts of expectations and concerns for tourism students in Turkey

can be seen in a prominent manner. Because these individuals do not have employee personal rights and legal protection in their professional life after university education (Üngüren & Ehtiyar, 2009).

Kokt and Strydom (2014) took the industrial factors into account while measuring the expectations of tourism students. In this context, they tried to measure the mutual expectations of the industry stakeholders and tourism students. The researchers' work was carried out in the Bloemfontein region of South Africa. As a result of the study, it was concluded that many students want to start their own business as it is easy to establish a small business in the region. Students who do not want to be entrepreneurs generally want to work in areas such as congress/conference and event management/organization. In addition, as a result of the study, it was obtained that if the students have high technical and management skills, the expectations regarding the future will be more positive.

Richardson (2009) emphasizes that although students have positive expectations during their education periods, their expectations regarding career opportunities in the tourism industry may be negative after their experience in business life. Chuang et al. (2007) reveal that students studying in lower grades have a narrower career expectancy range close to graduation compared to senior students. Because senior students are in a more intense relationship with the industry due to their internships and workplace practices.

According to the results of this study, that determines the expectations of university students in Turkey the most important factor is the structure of the profession (are functions). This situation is similar to the results of the studies of Kokt and Strydom (2014) and Güzel (2006). In this study, gender is one of the most important demographic factors that affect anxiety and expectation. Especially personal expectations, social expectations and concerns of people both professionally and socially differ according to their gender. The results of this study are similar to those of Zengin et al. (2011). While male students have more expectations, female students are more concerned. This result may produce different results in countries with different characteristics. Human rights and emancipation, social and economic development can play a decisive role in the emergence of this difference. In addition, age, education level, type of university, income status, geographic regions where the residents reside stand out as demographic variables that affect students' anxiety and expectations.

There may be many factors that affect the future anxiety and expectations of the young population in a country. These are closely related to the economic, social, political or cultural values of that country. For example, political issues such as family and social structure that have social and cultural aspects, such as economic instability, politics, terrorism and bureaucracy are among the issues that affect students' anxiety and expectations. This result in the study is similar to the results of the study done by Saw et al. (2013). In traditional countries such as Turkey, family structure or family pressure can come to the fore as an important factor in determining expectations and anxiety. In countries where there are terrorist incidents, the issue of terrorism can be expressed as an important factor that causes anxiety for young people, as in all segments of many societies. In addition, issues such as economic instability and education can play a role in influencing youth's anxiety and expectations. These results show similar results with the study of Dursun and Aytaç (2012).

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Türkiye'nin İhracat Performansına Etkisi¹

Deniz Feyza AYKULTELİ*, Ünal TÖNGÜR**

ÖZ

Hem iktisadi büyüme ve kalkınma açısından hem de küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yarattığı yeniliklere uyum sağlama açısından ülkeler, sahip oldukları teknoloji düzeylerini artırmaya çalışmaktadırlar. Teknolojinin en önemli önkoşullarından biri ise bilgidir. Yaklaşık çeyrek asırdır bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ekonomik etkileri üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada 2007-2018 dönemi için Türkiye'nin ihracat yaptığı 200 ülkeye ait veriler kullanılarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracat performansına etkisi incelenmektedir. BİT etkilerini içeren çekim modeli tahmin sonuçlarına göre bilgi ve iletişim teknolojileri Türkiye'nin ihracatını artırmaktadır. Tahmin sonuçları, ayrıca BİT ve ihracat arasındaki ilişkinin gücünün ihracat yapılan ülke ile bölgesel ticaret anlaşması olup olmadığına göre farklılaştığını göstermektedir. Ulaşılan sonuçlar yapılan duyarlılık analizleriyle desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), İhracat, Çekim Modeli, Türkiye

JEL Sınıflandırması: C23, F14, F15, O30

The Impact of Information and Communication Technologies on Turkey's Exports Performance

ABSTRACT

Many countries aim to substantially increase the level of technology to achieve a higher level of economic growth and development, and to adapt to the latest technologies created by globalization in economic, social and cultural fields. One of the most important preconditions of new technology is information. There has been lots of studies focus on the economic effects of information and communication technologies (ICT) for decades. This study analyzes the impact of ICT on Turkey's exports performance by using the data for around 200 countries and for the period 2007-2018. A standard gravity model is augmented with alternative variables for ICT. Main results of the analysis point out that ICT increases Turkey's exports. The findings also show that the strength of the nexus of ICT and export can matter according to regional trade agreements. All results of the study are supported by the robustness check.

Keywords: Information and Communication Technologies (ICT), Exports, Gravity Model, Turkey

JEL Classification: C23, F14, F15, O30

Geliş Tarihi / Received: 17.02.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 16.04.2020

¹ Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Türkiye'nin İhracat Performansına Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Yapıcı eleştirisi ve önerilerinden dolayı anonim hakemlere ve çalışmanın ilk taslağını okuyup görüş ve eleştirilerini bize ileten Kemal Türkcan'a çok teşekkür ederiz.

* Bilim Uzmanı, denizfeyzaaykulteli@gmail.com, ORCID:0000-0002-7132-389X.

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, unaltongur@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6891-6854.

1. GİRİŞ

Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte bilginin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlara yayılması artmaktadır. Teknolojinin bilgiden, iktisadi büyüme ve kalkınmanın ise teknolojiye beslendiği göz önüne alınırsa; ülkelerin bu sürece kaçınılmaz olarak uyum sağlama çabasında olduklarını ifade etmek gerekir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) son yıllardaki hızlı gelişimi pek çok alanı etkilediği için neredeyse tüm bilim dallarında bu etkilerin incelenmesi popüler hale gelmiştir. Özellikle maliyet azaltıcı unsurları nedeniyle bu teknolojilerdeki değişimlerin ülkelerin dış ticaret dağılımını ve hacmini de etkilediğini söylemek gerekmektedir. Daha önceden birbirine ulaşamayan ya da ulaşması maliyetli olan alıcı ve satıcılar bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerleme ile daha kolay bir araya gelebilmiş bu da ülkeler arası ticaret hacmini artırmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ihracat düzeyini doğrudan ve dolaylı olarak pek çok kanaldan etkileyebilmektedir. Ancak en önemli etkileme kanalının sabit maliyetleri azaltma yoluyla gerçekleşebileceğini belirtmek gerekir. Her firma sabit bir maliyete sahiptir. Hem dış ticaret işlemlerinin gerektirdiği ek maliyetlerden hem de ülkeler arası uzaklıklardan dolayı ihracat yapan firmalar çeşitli sabit maliyet kalemleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin bir şekilde kullanımıyla bu sabit maliyetler önemli ölçüde azaltılabilmektedir. Firmalar yeni pazar arama süreçlerinde bilgi edinme maliyetlerini de bu şekilde düşürebilirler (Freund ve Weinhold, 2002; 2004). Diğer bir deyişle, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimin artmasıyla firmalar ile tüketiciler arasındaki işlem ve arama maliyetleri azalabilmektedir (Park ve Koo, 2005; Ahmad, Ismail ve Hook, 2011; Tay, 2018). Benzer şekilde, ihracat ve ithalattaki gecikmelerden kaynaklanan piyasa belirsizlikleri bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ile ortadan kalkmaktadır (Liu ve Nath, 2013). Dolayısıyla sabit maliyetlerdeki bu tür bir azalma firmaların ihracat yapmasını kolaylaştıracaktır.

İhracata etkisi bağlamında bilgi ve iletişim teknolojilerinin en önemli araçlarından birisi internettir. Daha önce güçlü dış ticaret bağları olmayan ülkeler arasındaki ikili ihracat ve ithalat hacmi internetin etkin kullanımıyla önemli ölçüde artabilecektir. Bunlara paralel olarak internet belirli mallar için büyük küresel pazarlar yaratma potansiyeline de sahiptir (Freund ve Weinhold, 2002; 2004). İnternetin bu bağlamda etkin bir biçimde çalışabilmesinin temel koşulunun güçlü bir BİT altyapısı olduğunun altını çizmek gerekir (Vemuri ve Siddiqi, 2009).

Yukarıda değinilen etki kanalları çerçevesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin dış ticarete etkisini inceleyen çok sayıda ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Lal (1999) ve Joseph (2002), bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat ve/veya dış ticarete etkisini ele alan ilk ampirik çalışmalardandır. Her iki çalışmada da Hindistan firmaları için bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat üzerinde olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Clarke ve Wallsten (2006), Şen, Çelebioğlu ve Altay (2009), Liu ve Nath (2013), Nath ve Liu (2017), Tay (2018) ve Karamollaoğlu ve Tuncay (2018), birden fazla ülkeye ait veriler kullanan ampirik çalışmalara örnek olarak verilebilir. Konuyu çekim modeli çerçevesinde ele almayan bu çalışmaların tamamına yakınında bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat üzerinde olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Freund ve Weinhold (2002; 2004), bilgi ve iletişim teknolojilerinin dış ticarete etkisini çekim modeli çerçevesinde ele alan öncü çalışmalardır. Freund ve Weinhold (2002), internetin ABD ve 31 ülke arasındaki hizmet sektörleri dış ticareti üzerindeki etkisini 1995-1999 dönemi için; Freund ve Weinhold (2004) ise internetin 56 ülke arasındaki mal ticareti üzerindeki etkisini 1995-1999 dönemi için ele almaktadır. Belirtilen her iki çalışmada da internetin dış ticareti artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat ve/veya dış ticarete etkisini çekim modeli çerçevesinde ele alan ve genel ampirik literatürde öne çıkan diğer çalışmalar ise şunlardır: Vemuri ve Siddiqi (2009), internet ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin 64 ülkenin ikili dış ticareti üstündeki etkilerini 1985-2005 dönemi için incelemiş ve bilgi ve

iletişim teknolojileri altyapısının uluslararası ticaret üstünde güçlü bir pozitif etkisi olduğunu göstermişlerdir. 30 OECD ülkesi için 1997-2006 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları analizde Artan ve Kalaycı (2009), internetin uluslararası ticareti artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ahmad vd. (2011), bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısının Malezya ile 36 ülke arasındaki dış ticareti üzerindeki etkisini 1980-2008 dönemi için incelemiş ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin Malezya'nın ikili ticaretinde anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. 1995-2007 dönemi için yaptıkları analizde Mattes vd. (2012), bilgi ve iletişim teknolojilerinin Avrupa Birliği ülkelerinin hem kendi aralarında hem de başlıca ticaret ortakları ile yaptıkları dış ticaret üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Crespo vd. (2018), 34 yüksek gelirli ve 21 düşük ve orta gelirli ülke için 2004-2013 dönemi verileriyle yaptıkları analizde internetin hem uluslararası ticaretin gelişmesi hem de hızlanmasında önemli bir etken olduğunu ortaya koymuşlardır. Wang ve Choi (2019), BRICS ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) 2000-2016 dönemi verilerini kullanarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ele almışlar ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin olumlu etkisinin ithalata kıyasla ihracatta daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Choi (2010), Lin (2015) ve Crespo ve Zarzoso (2019) ise oldukça fazla sayıda ülkeyi kapsayan ve internetin küresel çapta uluslararası ticareti artırdığını ortaya koyan çalışmalardır. Son olarak Visser (2019), 162 ülkenin 1998-2014 yıllarına ait verisini kullanarak internet yayılımının yaygın ve yoğun ticareti artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat ve/veya dış ticarete etkisini çekim modeli çerçevesinde ele alan çalışmalarda ampirik yöntem olarak sıklıkla panel veri yöntemlerinin kullanıldığı ifade edilebilir. Ülke gruplarına, sektörler ve kapsanan yıllara göre etki büyüklükleri farklılaşmakla birlikte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu bulgusunun oldukça baskın olduğu görülmektedir.

Konuyu Türkiye'nin ihracatı ve/veya dış ticareti açısından ele alan Melemen (2006) ve Bilgiç (2019), bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracatına ve/veya dış ticaretine anlamlı pozitif etkisi olduğunu göstermişlerdir. Karagöz (2007) ise telekomünikasyon yatırımlarının Türkiye'nin ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bildiğimiz kadarıyla, bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracat ve/veya dış ticarete etkisini çekim modeli çerçevesinde ele alan sadece iki çalışma vardır: Şeker (2017) ve Özcan (2018). Şeker (2017), 2005-2014 dönemi için Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi 25 ülke ile yaptığı dış ticarete internet kullanımının rolünü panel veri analiz yöntemleriyle incelemiştir. Bağımlı değişken olarak toplam ticaret hacminin ele alındığı çalışmada internet kullanımının Avrupa Birliği ülkelerine olan dış ticareti artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Özcan (2018), bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini en fazla ihracat/ithalat yapılan 35/34 ülkenin 2000-2014 dönemi verileri ile panel veri yöntemleri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin hem ihracat hem de ithalat üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracat performansına etkisi ampirik olarak incelenmektedir. Bu bağlamda BİT etkileri için kullanılan temel değişkenler şunlardır: BİT gelişim endeksi, BİT erişim endeksi, BİT kullanım endeksi, BİT beceri endeksi. Duyarlılık analizleri için bu değişkenlere alternatif olarak sabit telefon, mobil telefon, genişbant ve internet değişkenleri de dikkate alınmaktadır. Tüm ekonometrik analizler, dış ticaret çalışmalarında yaygın olarak kullanılan çekim modeli (gravity model) çerçevesinde kurgulanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan örnekleme Türkiye'nin ihracat yaptığı 200 ülkenin 2007-2018 arası verileri yer almaktadır. Şeker (2017) ve Özcan (2018) çalışmalarında Türkiye'nin ihracat yaptığı tüm ülkelere ziyade, ihracat payı en yüksek olan ülkeler ya da belli ülke grupları kapsanmıştır. Ülke sayısına kısıtlama getiren bu tür yaklaşımlar örneklem seçiminde bir yanlılık yaratmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye'nin ihracat yaptığı tüm ülkeler analize dâhil edilerek örneklem seçim yanlılığına maruz kalınmamaktadır. Dolayısıyla bu husus çalışmanın temel katkısını oluşturmaktadır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkilerini

ölçmek amacıyla vekil (proxy) değişken olarak farklı veri tabanlarından çok sayıda alternatif gösterge kullanılmış, temel analizler farklı tahmin yöntemleriyle de gerçekleştirilmiş ve temel bulguları destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır.

Küresel eğilimle uyumlu olarak Türkiye'nin bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısının son yıllarda gözle görülür biçimde arttığı ifade edilebilir. Bu teknolojilerin gelişmekte olan bir ülke örneği olması bakımından Türkiye'nin ikili dış ticareti üstündeki etkilerinin belirlenmesi, dünya piyasasındaki görece rekabet gücünü artırmada politika yapıcılara yol gösterici olabilir.

İzleyen bölümde çalışmada kullanılan yöntem ve veri tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde analiz bulgularına değinilmektedir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'nin ihracatı ve bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin çeşitli betimsel analizler yapılmakta, sonrasında ise tahmin sonuçları ve bulguların yorumlarına yer verilmektedir. Sonuç kısmında ise çalışmanın kısa bir özeti sunulmakta, ulaşılan bulgulardan hareketle çeşitli politika önerileri yapılmakta ve ileride yapılacak çalışmalar için çeşitli önerilere yer verilmektedir.

2. YÖNTEM VE VERİ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracat performansına etkisinin incelendiği bu çalışmada ampirik analiz, literatürde yaygın olarak kullanılan çekim modeli çerçevesinde gerçekleştirilmekte ve model bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) etkilerini içeren alternatif değişkenler ile genişletilmektedir. Çekim modeli çerçevesinde ele alınan bağımlı değişken reel ihracat iken; temel açıklayıcı değişkenler gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) ve uzaklık değişkenleridir. BİT etkileri için kullanılan değişkenler ise BİT gelişim endeksi ve bunun alt endeksleri olan BİT erişim endeksi, BİT kullanım endeksi, BİT beceri endeksidir.

Modelin temel yapısı şu şekildedir:

$$\ln X_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{ijt} + \beta_2 \ln D_{ij} + \beta_3 \ln BIT_{ijt} + \beta_4 C_t + \lambda_j + \varepsilon_{ijt} \quad (1)$$

(1) no.lu denklemde; i terimi Türkiye'yi, j terimi Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeyi, t terimi ise yılı ifade etmektedir. X_{ijt} değişkeni Türkiye'nin t yılında j ülkesine olan reel ihracatını, D_{ij} değişkeni Türkiye ile j ülkesi arasındaki uzaklığı ve C_t değişkeni ise 2019 yılındaki küresel krizi göstermektedir. λ_j terimi ülke sabit etkilerini, ε_{ijt} ise hata terimini göstermektedir.

Reel ihracat değişkeni, Türkiye'nin her yıl için farklı ülkelere olan ihracat değerlerini temsil etmektedir ve dolayısıyla i,j,t boyutunda farklılaşmaktadır. GSYİH ve BİT değişkenleri ise her ülke için sadece yıllık bazda değişmektedir. Diğer bir deyişle i,t ve j,t boyutlarında farklılaşmaktadır. Bu değişkenleri yıllık bazda hem Türkiye hem ihracat yapılan ülkeye göre değişken bir yapıda (i,j,t boyutunda) tanımlamak için literatürde yoğunluk (mass) olarak adlandırılan yöntem kullanılmıştır (Özcan, 2018). Buna göre Türkiye'nin ve j ülkesinin t yılındaki GSYİH yoğunluğu ve BİT yoğunluğu değişkenleri aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$\ln Y_{ijt} = \ln (GSYIH_{it} \times GSYIH_{jt})$$

$$\ln BIT_{ijt} = \ln (BIT_{it} \times BIT_{jt})$$

Çekim modelinin temel değişkenlerinden biri olan uzaklık değişkeni ülkeler arası mesafeyi yansıtmaktadır bu nedenle ihracata olan etkisinin negatif yönde olması beklenmektedir. GSYİH yoğunluğu Türkiye ve ithalatçı ülkenin büyüklüklerini temsil etmektedir ve ihracatı pozitif bir şekilde etkilemesi beklenmektedir. Kriz değişkeni, 2009 küresel kriz etkisini hesaba katmak için kullanılan bir kontrol değişkenidir ve 2009 yılında 1, diğer yıllarda 0 değerini almaktadır. Dolayısıyla krizin ihracata olan etkisinin negatif yönde olması beklenmektedir. (1) no.lu denklemde görüldüğü üzere, kukla değişkenlerin dışındaki tüm değişkenler logaritmik biçimde modele dâhil edilmişlerdir.

Türkiye'nin ihracatının belirleyenlerinin tanımlandığı yukarıdaki temel modele bölgesel ticaret anlaşması değişkeni eklenerek aşağıdaki (2) no.lu denklemle ifade edilen farklı bir model daha tanımlanmıştır.

$$\ln X_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{ijt} + \beta_2 \ln D_{ij} + \beta_3 \ln BIT_{ijt} + \beta_4 BTA_{ijt} + \beta_5 (\ln BIT_{ijt} \times BTA_{ijt}) + \beta_6 C_t + \lambda_j + \varepsilon_{ijt} \quad (2)$$

Bölgesel ticaret anlaşmaları (BTA), Türkiye'nin gümrük birliği veya serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler için 1, diğer ülkeler için 0 değerini alan bir kukla değişkendir. Buna göre Gümrük Birliği üyesi olma veya serbest ticaret anlaşması durumlarından en az biri sağlanırsa 1 değeri, ikisi de sağlanmazsa 0 değeri verilmiştir. 2 numaralı denklemde BİT endeksinin ve BTA değişkenlerinin ihracata olan etkilerinin pozitif yönde olması beklenmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracata olan etkisinin bölgesel ticaret anlaşması yapılan ve yapılmayan ülkeler arasında farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için modele ayrıca bir etkileşim terimi eklenmiştir ($\ln BIT_{ijt} \times BTA_{ijt}$).

Bu çalışmada ele alınan ampirik modellerde bağımlı değişken olan reel ihracatın belirlenmesinde ülkelere özgü (gözlenemeyen) sabit etkilerin hesaba katılması gerektiğinden, statik panel yöntemlerinden biri olan sabit etkiler yöntemi kullanılmaktadır. Modeldeki uzaklık değişkeninin değeri zaman içinde hiç değişmemektedir. Böyle durumlarda sabit etkiler tahmincisi ile aynı sonucu veren sabit etkiler kukla değişkenli en küçük kareler modeli (least squares dummy variables, LSDV) kullanılabilir. Bu çalışmada ampirik yöntem olarak ülke sabit etkilerini hesaba katan kukla değişkenli en küçük kareler modeli kullanılmaktadır.

Analizlerde kullanılan veriler, veri kaynakları ve bunlara ilişkin betimleyici istatistikler Ek 1, Ek 2 ve Ek 3'te verilmektedir. Tahminlerde kullanılmak üzere hazırlanan veri setinde özellikle BİT ile ilgili değişkenler açısından eksik veriler olduğundan dolayı yapılan analizlerde kullanılan örneklem dengesiz bir panel veri setidir. İhracat verileri 2007-2018 yılları için Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK, 2019) elde edilmiştir. Elde edilen nominal ihracat değerleri ABD GSYİH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. Reel GSYİH verileri Dünya Bankası'ndan (WDI, 2019) temin edilmiştir. Uzaklık değişkeni ise iki ülke başkentleri arasındaki km. cinsinden uzaklığı göstermektedir ve CEPII (2019)'dan elde edilmiştir.

BİT gelişim endeksi ve alt endekslerinin ihracata olan etkisini incelemek amacıyla 179 ülkenin 2007-2017 yılları arası verileri kullanılmıştır. BİT gelişim endeksi ve alt endeksleri olan BİT erişim, BİT kullanım ve BİT beceri endeksleri Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nden (ITU, 2019) alınmıştır. BİT Gelişim Endeksi; erişimin ağırlığı % 40, kullanımın ağırlığı % 40 ve becerinin ağırlığı % 20 olmak üzere üç alt endeksten oluşmaktadır. BİT Erişim Endeksi'nin hesaplanmasında kullanılan veriler şunlardır: 100 kişi başına sabit telefon abone sayısı, 100 kişi başına mobil telefon hattı sayısı, internet kullanıcısı başına uluslararası bant genişliği (bit/s), bilgisayarlı hanehalklarının yüzdesi ve internet erişimi olan hanehalklarının yüzdesi. BİT

Kullanım Endeksi'nin hesaplanmasında internet kullanan kişilerin yüzdesi, 100 kişide sabit geniş bant abone sayısı ve 100 kişide aktif mobil geniş bant abone sayısı verileri kullanılmaktadır. BİT Beceri Endeksi'nin hesaplanmasında kullanılan veriler ise şunlardır: Ortalama okullaşma oranı, ortaöğretim brüt okullaşma oranı ve yükseköğretim brüt okullaşma oranı.

Bu çalışmada, ITU (2019)'dan alınan endeks değişkenlerinin yanı sıra, bilgi ve iletişim teknolojileri için bazı göstergelerin gerçek büyüklüklerini hesaba katmak amacıyla alternatif değişkenler de kullanılmıştır. Bu kapsamda Dünya Bankası (WDI, 2019) veri tabanından elde edilen veriler şunlardır: 100 kişide sabit telefon hattı sayısı, 100 kişide mobil telefon hattı sayısı, 100 kişide geniş bant abone sayısı ve internet kullananların nüfusa oranı. Bu alternatif değişkenlerin kullanıldığı regresyonlar için 2007-2018 döneminde 200 ülke kapsama alınmıştır (Ek 1, Ek 3).

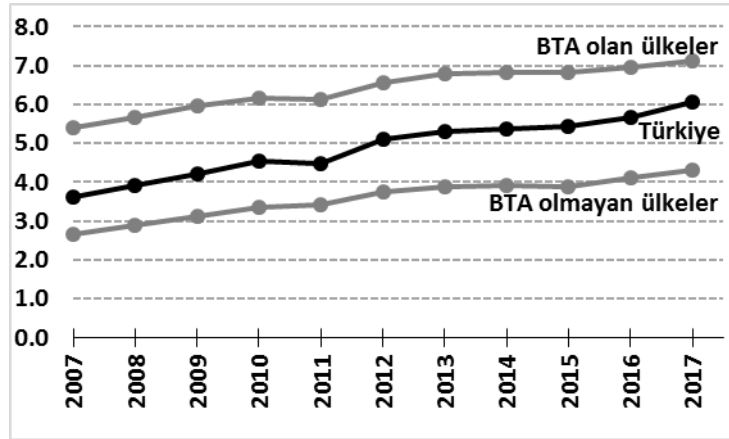
Ek 4'te listesi verilen bölgesel ticaret anlaşması yapılan ülkeler değişkeninin hesaplanmasında temel olarak Baier & Bergstrand (2019) verisi kullanılmıştır. Ancak Baier & Bergstrand (2019) veri tabanı 1950-2012 dönemini kapsamaktadır. 2013 ve sonraki yıllara ait bilgiler için Dünya Ticaret Örgütü'nün Bölgesel Ticaret Anlaşması verilerinden yararlanılmıştır (DTÖ, 2019). Dolayısıyla bu çalışmada 2007-2018 dönemi için kullanılan bölgesel ticaret anlaşması değişkeni, bu iki veri tabanının bütünleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Betimsel Analiz

Şekil 1'de Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi'nin yıllara göre ortalama değerleri verilmektedir. Türkiye'nin bölgesel ticaret anlaşması (BTA) yaptığı ülkelerin ortalama BİT gelişim endeksi değeri 2007'de 5.4 iken zaman içinde artarak 2017'de 7.1 değerine ulaşmıştır. Ek 4'te verilen bu ülkelerin önemli kısmının gelişmiş ülkeler olduğu düşünülürse bu ülkelerin BİT değerlerinin Türkiye'den yüksek olması şaşırtıcı değildir. Türkiye'nin 2007 yılında 3.6 olan BİT endeksi değeri zaman içinde artarak 2017 yılında 6.1 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin BİT gelişim endeksinde sadece 2010-2011 arası bir azalma yaşandığı, diğer yıllarda hep artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Şekil 1'de görüldüğü üzere BİT endeksi seyrinin genellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle uyumlu olduğu, BİT gelişim endeksinin zaman içinde küresel olarak artış gösterdiği ve Türkiye'nin BİT gelişim endeksindeki artış hızının diğer ülke gruplarından bir miktar daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Türkiye'nin yıllara göre reel ihracat performansı Şekil 2'de yer almaktadır. 2007 yılında 112 milyar dolar olan Türkiye'nin reel ihracatı 2008-2009 arasında küresel çapta yaşanan kriz nedeniyle 2009 yılında 103 milyar dolara düşmüş ve ele alınan dönem boyunca en düşük değerini almıştır. 2009-2012 döneminde hızlı bir artış göstermiş, 2012-2014 aralığında görece durağan bir seyir izlemiş, 2014-2016 döneminde bir miktar düşüş göstermiştir. 2016'dan itibaren ise tekrar bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2018 yılı için gerçekleşen reel ihracat değeri 146 milyar dolar, nominal ihracat ise 168 milyar dolardır.

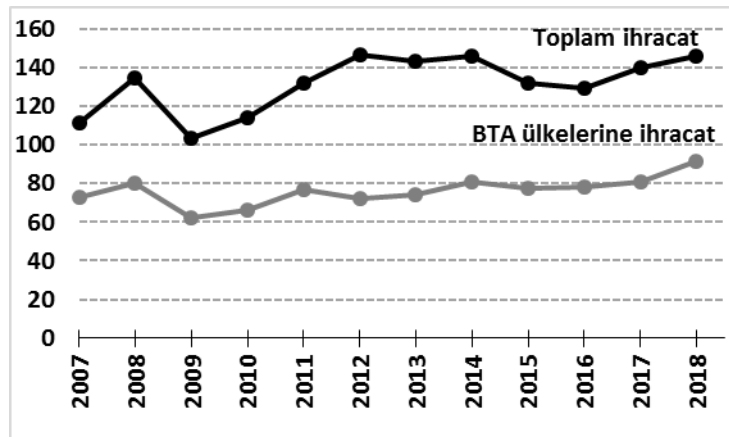

Şekil 1: Yıllara Göre Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi

Kaynak: ITU (2019) verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

TÜİK (2019) verilerine göre 2007 yılındaki ihracatın % 66'sı BTA olan ülkelere yapılan ihracattır. Bu oran zaman içinde azalarak 2012 yılında % 49 olmuştur. Ancak daha sonra tekrar artmış ve 2018'de % 62 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin BTA ülkelerine yaptığı ihracatın oranının 2007-2018 dönemi ortalaması yaklaşık % 60'tır. Buradan hareketle Türkiye'nin toplam ihracatında gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşması yapılan ülkelerin başat bir rol üstlendiğini vurgulamak gerekir.

Analize dâhil edilen tüm ülkeler için reel ihracat ve BİT Gelişim Endeksi verisinin 2007-2017 arasındaki ortalama değerleri Ek 5'te yer almaktadır. Ek 5'e bakıldığında ülkelerin BİT endeks değerlerinin ülkelerin gelişmişlik değerleriyle doğru orantılı olduğu görülmektedir. Bu durumun şaşırtıcı olmadığı ifade edilebilir. Diğer yandan Türkiye'nin ihracatında yüksek paya sahip olan ülkeler arasında BİT gelişim endeksi değeri görece düşük ülkelerin olduğu da göze çarpmaktadır. Bu anlamda örneğin Mısır (3.80), Cezayir (3.36), Libya (3.49) ve Türkmenistan (2.21) gibi ülkeler ihracat payında yukarı sırada ama BİT endeksinde görece düşük sıradadırlar. Ancak Türkiye'nin ihracatında çok düşük paya sahip olan ülkelerin önemli bir çoğunluğunun BİT endeks değerlerinin de görece düşük olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz.

Şekil 2: Yıllara göre Türkiye'nin Reel İhracat Performansı (milyar dolar)

Kaynak: TÜİK (2019) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

3.2. Tahmin Sonuçları

Bu kısımda bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisini çekim modeli çerçevesinde ele alan çeşitli model sonuçlarına yer verilmektedir. Tablo 1, Denklem (1) ile tanımlanan temel model sonuçlarını göstermektedir. 1. sütun'da bilgi ve iletişim teknolojileri etkisi için BİT gelişim endeksinin kullanıldığı tahmin sonuçları yer almaktadır. BİT gelişim endeksinin toplulaştırılmış bir endeks olduğu ve ihracat üzerindeki BİT etkisinin alt endekslere göre farklılaşabileceği düşünülerek üç alt endekse göre de tahmin yapılmıştır. Bu üç alt endeksin hepsinin aynı anda modele katılması çoklu eş doğrusallık sorununa yol açabilir. Bu yüzden alt endekslere modele ayrı ayrı eklenmiştir. 2, 3 ve 4. sütunlarda ise sırasıyla BİT erişim endeksi, BİT kullanım endeksi ve BİT beceri endeksinin kullanıldığı tahmin sonuçları verilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracat üzerindeki etkilerine geçmeden önce çekim modelinde yer alan diğer değişkenlerin beklenen işaretlere sahip olup olmadıklarının kontrol edilmesi gerekmektedir. GSYİH'nin ihracat üzerindeki etkisinin beklendiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre, Türkiye ve ithalatçı ülkenin GSYİH yoğunluğundaki % 1'lik bir artış; ihracatı 1, 2, 3 ve 4. modellerde sırasıyla % 0,70, % 0,54, % 0,48 ve % 0,81 seviyesinde artırmaktadır. Uzaklığın ihracat üzerindeki etkisi beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. İthalat yapılan ülkenin Türkiye'den uzaklığı % 1 arttıkça ihracat 1, 2, 3 ve 4. modellerde sırasıyla % 2,33, % 3,01, % 3,3 ve % 1,75 düzeylerinde azalmaktadır. Ayrıca kontrol değişkeni olarak kullanılan 2009 yılı küresel kriz değişkeninin işaretinin beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Tahmin Sonuçları (Temel Model)

	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYİH	0.700*** (0.114)	0.536*** (0.098)	0.483*** (0.125)	0.810*** (0.054)
Uzaklık	-2.332*** (0.543)	-3.006*** (0.485)	-3.295*** (0.604)	-1.749*** (0.356)
2009 Krizi	-0.140*** (0.050)	-0.164*** (0.049)	-0.167*** (0.049)	-0.114** (0.048)
BİT Gelişim	0.121 (0.098)			
BİT Erişim		0.300*** (0.089)		
BİT Kullanım			0.101*** (0.036)	
BİT Beceri				0.634*** (0.130)
Sabit terim	1.133 (10.103)	14.956* (8.740)	21.039* (11.408)	-11.854** (5.411)
Gözlem sayısı	1,809	1,809	1,809	1,809
Ülke sayısı	179	179	179	179
F-istatistiği (model)	262.7***	264.5***	264.4***	267.6***
F-istatistiği (ülke sabit etkileri)	60.1***	60.6***	60.6***	61.3***
R ²	0.967	0.967	0.967	0.968

Tüm modeller ülke kukla değişkenlerini içermektedir (LSDV).

Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Parantez içindekiler sağlam/dirençli (robust) standart hatalardır. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Temel model sonuçlarına göre BİT gelişim endeksinin ihracata etkisi pozitif bulunmuştur ama istatistiksel olarak anlamsızdır. Ancak BİT gelişim endeksinin alt endeksleri olan BİT erişim, kullanım ve beceri endekslerinin ihracata etkilerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre BİT erişim endeksindeki % 1'lik artış, ihracatı istatistiksel olarak anlamlı biçimde % 0,30 artırmakta; BİT kullanım endeksindeki % 1'lik artış, ihracatı istatistiksel olarak anlamlı biçimde % 0,10 artırmakta ve BİT beceri endeksindeki % 1'lik artış ise ihracatı istatistiksel olarak anlamlı biçimde % 0,63 düzeyinde artırmaktadır.

Tahmin sonuçlarının güvenilirliği açısından bazı tanılayıcı testler Tablo 1'de sunulmaktadır. Verilen F-istatistiği (model) değerlerine göre tahmin edilen tüm modeller için regresyonun bütününlü anlamlı olduğu görülmektedir. F-istatistiği (ülke sabit etkileri) değerleri ise tüm model tahminlerinde ülke sabit etkilerinin hesaba katılmasının uygun olduğunu göstermektedir.

Yukarıda değinilen temel modele bölgesel ticaret anlaşması etkilerinin eklendiği diğer modelin sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. GSYİH, uzaklık ve küresel kriz değişkenlerinin temel modele benzer şekilde beklentilerle uyumlu işaretlere sahip ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 2'de yer alan tüm modellerde BİT etkileri için kullanılan tüm değişkenlerin katsayılarının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla model sonuçlarına göre BİT gelişim endeksinin, BİT erişim endeksinin, BİT kullanım endeksinin ve BİT erişim endeksinin Türkiye'nin ihracatını istatistiksel olarak artırdığını söylemek mümkündür.

Tahmin edilen tüm modeller için bölgesel ticaret anlaşmaları yapılan ülkelerin etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bölgesel ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ihracatını artırdığı söylenebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracata olan etkisinin bölgesel ticaret anlaşması yapılan ve yapılmayan ülkeler arasında farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek amacıyla bölgesel ticaret anlaşmaları ve BİT etkilerini gösteren değişkenin çarpımı ile oluşturulmuş etkileşim teriminin ise tüm modellerde negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum; bölgesel ticaret anlaşması ülkelere yapılan ihracat üzerindeki BİT etkisinin, diğer ülkelere göre daha az olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla BİT'in ihracat üzerindeki pozitif etkisinin bölgesel ticaret anlaşması yapılmayan ülkelere daha baskın olduğu ifade edilebilir. Bu bulgunun muhtemel nedeni olarak ihracat hacminin oluşmasında bölgesel ticaret anlaşmalarının BİT etkilerine kıyasla daha güçlü etkiler barındırdığı ifade edilebilir. Tabloda 2'de sunulan F-istatistikleri, tahmin edilen tüm modeller için hem regresyonların bütününlü hem de ülke sabit etkilerinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Tablo 1 ve Tablo 2'de verilen tahmin sonuçları ITU (2019) kaynağından elde edilen veriler kullanılarak elde edilmiştir. Bu tahminlere ek olarak model sonuçlarının kullanılan değişkenlere karşı duyarlı olup olmadığını kontrol etmek için Dünya Bankası (WDI, 2019) veri tabanından elde edilen ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkilerini hesaba katan farklı değişkenler modele dâhil edilmiştir. Bu bağlamda ele alınan değişkenler şunlardır: sabit telefon hat sayısı, mobil telefon hat sayısı, geniş bant ve internet kullanan kişi oranı (Duyarlılık Analizi 1). Bu kapsamda yapılan duyarlılık analizi tahmin sonuçları Ek 6 ve Ek 7'de verilmektedir. Bu sonuçların, sabit telefon değişkeni hariç, yukarıdaki Tablo1 ve Tablo 2'deki sonuçlarla oldukça uyumlu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada temel olarak ele alınan BİT değişkenlerinin ihracat üzerindeki anlamlı pozitif etkisinin alternatif veriler ile de doğrulandığı söylenebilir.

Yapılan diğer bir duyarlılık analizi ise bu çalışmada ulaşılan temel bulguların kullanılan tahmin yöntemine göre değişip değişmediğinin kontrol edilmesidir. Santos-Silva ve Tenreyro (2006; 2011) çalışmalarında belirtildiği gibi, sıfır ticaret akımı ve değişen varyans gibi sorunların var olması durumunda EKK yöntemi ile elde edilen tahminler sapmalı olabilir. Bu sorunu dikkate almak için bağımlı değişkenin düzey değerlerini, açıklayıcı değişkenlerin ise

logaritmik değerlerini kullanan Poisson pseudo maksimum olabilirlik (Poisson pseudo maximum likelihood, PPML) yöntemi ile tahmin yapılması önerilmektedir. Bu çalışmadaki analizler Santos-Silva ve Tenreyro (2006)'yı izleyerek PPML yöntemi ile de gerçekleştirilmiştir (Duyarlılık Analizi 2). PPML yöntemi ile elde edilen tahmin sonuçları Ek 8 ve Ek 9'da verilmektedir. Hem temel modelin hem de BTA etkilerinin yer aldığı modeller açısından PPML yöntemi ile elde edilen tahmin sonuçlarının Tablo 1 ve Tablo 2'deki sonuçlarla oldukça uyumlu olduğu görülmektedir. Alternatif tahmin yönteminin (PPML) kullanılması durumunda da BİT değişkenlerinin ihracat üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan temel bulguların kullanılan tahmin yöntemine göre değişmediği ifade edilebilir.

Tablo 2: Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA) Etkileri

	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYİH	0.660*** (0.114)	0.564*** (0.098)	0.585*** (0.125)	0.819*** (0.055)
Uzaklık	-2.552*** (0.540)	-2.948*** (0.481)	-2.886*** (0.603)	-1.777*** (0.354)
2009 Krizi	-0.154*** (0.049)	-0.168*** (0.049)	-0.165*** (0.049)	-0.120** (0.048)
BTA	1.820*** (0.260)	2.197*** (0.319)	0.443*** (0.095)	4.512*** (0.841)
BİT Gelişim	0.258** (0.103)			
BİT Erişim		0.359*** (0.091)		
BİT Kullanım			0.098*** (0.036)	
BİT Beceri				0.793*** (0.147)
BİT Gelişim × BTA	-0.561*** (0.077)			
BİT Erişim × BTA		-0.630*** (0.087)		
BİT Kullanım × BTA			-0.197*** (0.027)	
BİT Beceri × BTA				-1.125*** (0.208)
Sabit terim	4.810 (10.041)	12.841 (8.702)	12.222 (11.440)	-12.641** (5.424)
Gözlem sayısı	1,809	1,809	1,809	1,809
Ülke sayısı	179	179	179	179
F-istatistiği (model)	264.7***	266.1***	265.7***	266.6***
F-istatistiği (ülke sabit etkileri)	60.4***	60.9***	60.8***	60.9***
R ²	0.968	0.968	0.968	0.968

Tüm modeller ülke kukla değişkenlerini içermektedir (LSDV).

Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Parantez içindekiler sağlam/dirençli (robust) standart hatalardır. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

4. SONUÇ

Bilgi toplumuna geçiş süreciyle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerine verilen önem giderek artmıştır. Ülkeler sadece siyasi, sosyal, kültürel alanda bilgiyi kullanmakla kalmamış, kendi ekonomilerinde de bu süreci başlatmışlardır. Küreselleşmenin yayılımındaki artışla birlikte bu süreç gittikçe hızlanmış ve bu çalışmada ele alınan dış ticareti önemli ölçüde kolaylaştırıcı gelişmeler yaşanmıştır.

Bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerine duyulan ihtiyaç ve giderek artan öneminden hareketle bu araçların Türkiye'nin ihracat performansına etkisinin ampirik bir analizi gerçekleştirilmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisi panel çekim modeli yardımıyla incelenmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin göstergeleri olan BİT gelişim endeksi ve alt endeksleri (BİT erişim endeksi, BİT kullanım endeksi, BİT beceri endeksi) ele alınmış, ayrıca bunlara alternatif olarak sabit telefon, mobil telefon, geniş bant ve internet değişkenlerinin ihracata olan etkisi incelenmiştir. Diğer bir deyişle standart bir çekim modeli BİT, BİT alt endeksleri ve alternatif açıklayıcı değişkenler eklenerek genişletilmiştir. Bu modellerde; bilgi ve iletişim teknolojileri değişkenleri için 179 ülkeye ait, bunlara alternatif olarak kullanılan sabit telefon, mobil telefon, geniş bant ve internet değişkenleri için ise 200 ülkeye ait veriler kullanılmıştır. BİT endekslerinin ihracat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu, dolayısı ile ihracatı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, literatürde yaygın olarak vurgulanan teknolojik devrim ve bilgi çağı ile daha önceden ulaşamayan ülkelere, deniz aşırı yerlere ve kişilere ulaşmanın kolaylaştığı ve bu durumun ihracatı artırdığı bulgusu ile uyumludur. Ayrıca çalışmada yer alan duyarlılık analizleri bu temel bulguyu destekler niteliktedir.

Bölgesel ticaret anlaşmalarının (BTA) hesaba katıldığı modellerde hem BTA hem de BİT değişkenlerinin Türkiye'nin ihracatını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu modellerde ayrıca bölgesel ticaret anlaşması ülkelerine yapılan ihracat üzerindeki BİT etkisinin, diğer ülkelere göre daha az olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, BİT' in ihracat üzerindeki pozitif etkisinin bölgesel ticaret anlaşması yapılmayan ülkelere daha baskın olduğu ifade edilebilir. Bu bulgunun nedeni olarak Türkiye'nin ihracat hacminin oluşmasında bölgesel ticaret anlaşmalarının BİT'e kıyasla daha güçlü etkiler barındırdığı söylenebilir.

Çalışmada ulaşılan bilgi ve iletişim teknolojilerinin ihracatı artırdığı bulgusundan hareketle; politika yapıcılar için ihracat artırmada BİT kullanımına önem verilmesi ve telefon, geniş bant, internet gibi kitle iletişim araçlarına erişilebilirliğin ve beraberinde getirdiği kullanılabilirliğin artırılması gerektiği ifade edilebilir. Bu bağlamda örneğin internet hızının artırılması, BİT altyapı yatırımlarının artırılması, BİT faaliyeti olan firmalara teşvik verilmesi ve vergi muafiyeti sağlanması politikaları önerilebilir. Bu tür politikalar tasarlanırken kuşkusuz bu desteklerin maliyet ve getirilerinin de hesaba katılması gerektiğinin altını çizmek gerekir. Örneğin kaç liralık yatırım ya da teşvik ile ne kadarlık bir ihracat artışı sağlanabileceği göz önüne alınmalıdır. Ayrıca destek politikalarının ihracat üzerindeki etkisi ülkelere ya da ülke gruplarına göre daha ayrıntılı olarak ele alınabilir. Model sonuçları sadece Türkiye'nin değil, aynı zamanda ihracat yapılan ülkelerin BİT sektörlerinin gelişmesinin desteklenmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. BİT endeksi düşük ülkelerin daha yolun başında oldukları ve çok düşük yatırımlarla BİT imkânlarını çok daha fazla oranda artıracabilecekleri dikkate alınır, Türkiye'nin kendi ihracat performansını artırmak için BİT endeksleri düşük olan ülkelere BİT sektörlerinin geliştirilmesi amacıyla destek verebileceği de ifade edilebilir. Örneğin karşılıklı BİT imkânlarının artırılması için bu ülkelerle ikili işbirliği uygulamaları yapılması önerilebilir.

Politika yapıcılar için hesaba katılması gereken bir diğer husus ise BTA yapılan ve yapılmayan ülke ayrımıdır. BTA ülkelerine yapılan ihracat üzerindeki BİT etkisi diğer ülkelere göre daha azdır. Diğer bir deyişle BİT'in ihracat üzerindeki pozitif etkisi BTA

yapılmayan ülkelerde daha baskındır. Bu durum ihracat hacminin oluşmasında BTA etkilerinin BİT etkilerine kıyasla daha güçlü etkiler barındırdığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracat performansı açısından BTA ülkeleriyle var olan ticaret hacminin korunması oldukça önemlidir. Ayrıca BİT'in ihracatı artırmadaki etkisi BTA yapılmayan ülkeler için daha güçlü olduğundan bu grup ülkelere yapılan ihracatı artırma politikalarında sadece dış ticaret işlemlerinde BİT'in hızlandırıcı etkilerinin değil, aynı zamanda BİT'ten kaynaklanan olası tüm kanalların göz önüne alınması uygun olacaktır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin ihracat performansına olan etkisinin analizinin çekim modeli çerçevesinde toplam ihracat değerinin yanı sıra alternatif değişkenler ile gerçekleştirilmesi de mümkündür. Örneğin bu çalışma ile benzer yapıda bir çekim modeli kullanan Türkcan (2014), Türkcan ve Pişkin (2014, 2016) çalışmalarında Türkiye'nin ihracat performansını belirleyen etmenlerin analizinde toplam ihracatın yanı sıra hem sektörel ihracat hem de yaygın ve yoğun ticaret boyutları da dikkate alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan araştırma sorusuyla ilgili olarak ileride yapılacak çalışmalar için sunulacak ilk öneri, sektörel ihracat boyutlarının hesaba katılması olabilir. İkinci öneri ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye'nin yaygın ve yoğun ticaret bağlamında tanımlanan ihracat performansına etkisinin incelenmesidir. Son olarak BİT'in ihracat üzerindeki etkisi farklı ekonometrik yöntemler yardımıyla inceleme konusu yapılabilir ve bu çalışmadaki bulgularla karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N. A., Ismail, N. W. ve Hook, L. S. (2011). The role of ICT infrastructure on Malaysian trade. *International Journal of Economics and Management*, 5(1), 140-148.
- Artan, S. ve Kalaycı, C. (2009). İnternetin uluslararası ticaret üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 175-187.
- Baier, S. L. ve Bergstrand, J. H. (2019), Database on economic integration agreements. <https://www3.nd.edu/~jbergstr/DataEIAsApril2017/EIADatabaseApril2017.zip/>, (erişim tarihi: 03.10.2019).
- Bilgiç, E. (2019). İnternet teknolojisinin Türk hizmet ihracatı üzerindeki etkisi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 22-36.
- CEPII (2019). GeoDist dataset and Gravity dataset. http://www.cepii.fr/cepii/en/bdd_modele/bdd.asp, (erişim tarihi:02.10.2019).
- Choi, C. (2010). The effect of the internet on service trade. *Economics Letters*, 109(2), 102-104.
- Clarke, G. R. G. ve Wallsten, S. J. (2006). Has the internet increased trade? Developed and developing country evidence. *Economic Inquiry*, 44(3), 465-484.
- Crespo, E. R., Marco, R. ve Billon, M. (2018). ICTs impacts on trade: A comparative dynamic analysis for internet, mobile phones and broadband. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 25, 1-15.
- Crespo, E. R. ve Zarzoso, I. M. (2019). The effect of ICT on trade: Does product complexity matter? *Telematics and Informatic*, 41, 182-196.
- Dünya Bankası (2019). World Bank, World development indicators (WDI). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/>, (erişim tarihi: 03.10.2019).
- Dünya Ticaret Örgütü (2019). World Trade Organization (WTO). <https://data.wto.org/>, (erişim tarihi: 03.10.2019).
- Freund, C. ve Weinhold, D. (2002). The internet and international trade in services. *American Economic Review*, 92(2), 236-240.
- Freund, C. L. ve Weinhold, D. (2004). The effect of the internet on international trade. *Journal of international economics*, 62(1), 171-189.
- International Telecommunication Union (ITU) (2019). *Measuring the information society reports: 2007-2017*. ITU. Switzerland.

- Joseph, K. J. (2002). Growth of ICT and ICT for development: Realities of the myths of the Indian experience. WIDER Discussion Paper, 78.
- Karagöz, K. (2007). Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmenin ihracata etkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Maliye Dergisi*, (153), 214-223.
- Karamollağlu, N. ve Tuncay, B. (2018). ICT characteristics and trade. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 321-324.
- Lal, K. (1999). Information technology and exports: A case study of Indian garments manufacturing enterprises. ZEF Discussion Papers on Development Policy, 15.
- Lin, F. (2015). Estimating the effect of the internet on international trade. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 24(3), 409-428.
- Liu, L. ve Nath, H. K. (2013). Information and communications technology and trade in emerging market economies. *Emerging Markets Finance and Trade*, 49(6), 67-87.
- Mattes, A., Meinen, P. ve Pavel, F. (2012). Goods follow bytes: The impact of ICT on EU trade. German Institute for Economic Research Discussion Papers, 1182.
- Melemen, M. (2006). Türk ihracat şirketlerine internetin katkıları üzerine bir saha araştırması. *Öneri Dergisi*, 7(25), 193-198.
- Nath, H. K. ve Liu, L. (2017). Information and communications technology (ICT) and service trade. *Information Economics and Policy*, 41, 81-87.
- Özcan, B. (2018). Information and communications technology (ICT) and international trade: Evidence from Turkey. *Eurasian Economic Review*, 8(1), 93-113.
- Park, M. H. ve Koo, W. W. (2005). Recent development in infrastructure and its impact on agricultural and non-agricultural trade. *Annual Meeting for the American Agricultural Economics Association*'de sunulan tebliğ. Rhode Island, 24–27 Temmuz.
- Santos-Silva, J. ve Tenreyro, S. (2006). The log of gravity. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 641-658.
- Santos-Silva, J. ve Tenreyro, S. (2011). Further simulation evidence on the performance of the Poisson pseudo-maximum likelihood estimator. *Economics Letters*, 112(2), 220-222.
- Şeker, A. (2017). Uluslararası ticarete internet kullanımının rolü: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 17(1), 75-88.
- Şen, A., Çelebioğlu, F. ve Altay, H. (2009). The effects of knowledge and technology variables on terms of trade. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 361-374.
- Tay, C. (2018). The impact of information and communication technologies on bilateral trade in services. *Int. J. Services Operations and Informatics*, 9(1), 40-61.
- Türkcan, K. (2014). Investigating the role of extensive margin, intensive margin, price and quantity components on Turkey's export growth during 1998-2011. Turkish Economic Association Discussion Paper, No: 2.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019). Dış ticaret İstatistikleri.
- Türkcan, K. ve Pişkin, E. (2014). Türkiye'nin ihracat artışında yaygın ve yoğun ticaretin rolü. *İktisat İşletme ve Finans*, 29(336), 83-116.
- Türkcan, K. ve Pişkin, E. (2016). Ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ihracat dinamiğine etkisi: Yaygın ve yoğun Ticaret. *Ekonomik Yaklaşım*, 27(99), 17-55.
- Vemuri, V. K. ve Siddiqi, S. (2009). Impact of commercialization of the internet on international trade: A panel study using the extended gravity model. *The International Trade Journal*, 23(4), 458-484.
- Visser, R. (2019). The effect of the internet on the margins of trade. *Information Economics and Policy*, 46, 41-54.
- Wang, M. L. ve Choi, C. H. (2019). "How information and communication technology affect international trade: A comparative analysis of BRICS countries". *Information Technology for Development*, 25(3), 455-474.

EKLER

Ek 1: Regresyonlarda Kullanılan Veriler

Değişkenler	Veri Kaynağı
Reel İhracat	TÜİK (2019)
Reel GSYİH	Dünya Bankası, WDI (2019)
Uzaklık	CEPII (2019)
BİT Gelişim Endeksi	Uluslararası Telekom. Birliği (ITU, 2019)
BİT Erişim Endeksi	Uluslararası Telekom. Birliği (ITU, 2019)
BİT Kullanım Endeksi	Uluslararası Telekom. Birliği (ITU, 2019)
BİT Beceri Endeksi	Uluslararası Telekom. Birliği (ITU, 2019)
Sabit telefon hattı sayısı	Dünya Bankası, WDI (2019)
Mobil telefon hattı sayısı	Dünya Bankası, WDI (2019)
Genişbant abone sayısı	Dünya Bankası, WDI (2019)
İnternet kullanan kişilerin nüfusa oranı	Dünya Bankası, WDI (2019)
Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA)	Baier & Bergstrand (2019), WTO (2019)

Ek 2: ITU Verileri Kullanılan Regresyonlara Ait Betimleyici İstatistikler

Değişken	Birim	Gözlem	Ortalama	Minimum	Maksimum
Reel İhracat	Milyon \$	1809	703.35	0.00	14,041.55
Reel GSYİH (İthalatçı ülkeler)	Milyon \$	1809	415,241.60	189.76	17,844.27
Reel GSYİH (Türkiye)	Milyon \$	1809	927,250.50	711,513	1,206.04
Uzaklık	Km.	1809	5,719.35	714.78	16,882.32
BİT Gelişim (İthalatçı ülkeler)	Endeks	1809	4.35	0.73	8.98
BİT Gelişim (Türkiye)	Endeks	1809	4.91	3.63	6.08
BİT Erişim (İthalatçı ülkeler)	Endeks	1809	4.91	0.80	9.54
BİT Erişim (Türkiye)	Endeks	1809	5.47	4.24	6.30
BİT Kullanım (İthalatçı ülkeler)	Endeks	1809	2.82	0.01	8.94
BİT Kullanım (Türkiye)	Endeks	1809	2.94	1.36	4.92
BİT Beceri (İthalatçı ülkeler)	Endeks	1809	6.37	1.01	9.92
BİT Beceri (Türkiye)	Endeks	1809	7.73	6.92	8.34
Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA)	Kukla	1809	0.26	0.00	1.00
2009 Küresel Krizi	Kukla	1809	0.08	0.00	1.00

Tablodaki istatistikler 2007-2017 dönemi için 179 ülkenin verisini kapsamaktadır.

Kaynak: İlgili veri kaynakları kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Ek 3: Duyarlılık Analizi 1'de Kullanılan Regresyonlara Ait Betimleyici İstatistikler

Değişken	Birim	Gözlem	Ortalama	Minimum	Maksimum
Reel İhracat	Milyon \$	2209	678.29	0.00	14,050.45
Reel GSYİH (İthalatçı ülkeler)	Milyon \$	2209	375,625.70	31.70	17,844,27
Reel GSYİH (Türkiye)	Milyon \$	2209	942,534.50	711,513.00	1,236,99
Uzaklık	Km.	2209	5,950.53	714.78	46,882.32
Telefon (İthalatçı ülkeler)	100 kişide	2209	18.49	0.00	111.83
Telefon (Türkiye)	100 kişide	2209	18.98	13.88	26.16
Mobil (İthalatçı ülkeler)	100 kişide	2176	96.83	0.50	345.33
Mobil (Türkiye)	100 kişide	2209	91.67	85.40	97.30
Genişbant (İthalatçı ülkeler)	100 kişide	2110	10.81	0.00	62.28
Genişbant (Türkiye)	100 kişide	2209	11.09	6.83	16.28
İnternet (İthalatçı ülkeler)	Yüzde	2088	40.51	0.22	100.00
İnternet (Türkiye)	Yüzde	2209	47.28	28.63	71.04
Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA)	Kukla	2209	0.23	0.00	1.00
2009 Küresel Krizi	Kukla	2209	0.09	0.00	1.00

Tablodaki istatistikler 2007-2018 dönemi için 200 ülkenin verisini kapsamaktadır.

Kaynak: İlgili veri kaynakları kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Ek 4: Türkiye'nin Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA) Olan Ülkeler (2007-2018 dönemi için)

Ülke	BTA türü	Yıllar	Ülke	BTA türü	Yıllar
Almanya	GB	2007-2018	İzlanda	STA	2007-2018
Arnavutluk	STA	2008-2018	Karadağ	STA	2010-2018
Avusturya	GB	2007-2018	Kuzey Makedonya	STA	2007-2018
Belçika	GB	2007-2018	Letonya	GB	2007-2018
Birleşik Krallık	GB	2007-2018	Lihtenştayn	STA	2007-2018
Bosna Hersek	STA	2007-2018	Litvanya	GB	2007-2018
Bulgaristan	GB	2007-2018	Lüksemburg	GB	2007-2018
Çekya	GB	2007-2018	Macaristan	GB	2007-2018
Danimarka	GB	2007-2018	Malezya	STA	2016-2018
Estonya	GB	2007-2018	Malta	GB	2007-2018
Fas	STA	2007-2018	Mauritius	STA	2012-2018
Filistin	STA	2007-2018	Mısır	STA	2007-2018
Finlandiya	GB	2007-2018	Moldova	STA	2016-2018
Fransa	GB	2007-2018	Norveç	STA	2007-2018
Güney Kore	STA	2013-2018	Polonya	GB	2007-2018
Gürcistan	STA	2008-2018	Portekiz	GB	2007-2018
Hırvatistan	STA	2007-2012	Romanya	GB	2007-2018
Hırvatistan	GB	2013-2018	Sırbistan	STA	2010-2018
Hollanda	GB	2007-2018	Slovak Cum.	GB	2007-2018
İrlanda	GB	2007-2018	Slovenya	GB	2007-2018
İspanya	GB	2007-2018	Şili	STA	2011-2018
İsrail	STA	2007-2018	Tunus	STA	2007-2018
İsveç	GB	2007-2018	Ürdün	STA	2011-2018
İsviçre	STA	2007-2018	Yunanistan	GB	2007-2018
İtalya	GB	2007-2018			

Not: Bu liste sadece bu çalışmada kullanılan verilerde yer alan ülkeleri kapsamaktadır.

STA: Serbest Ticaret Anlaşması. GB: Gümrük Birliği.

Kaynak: Baier & Bergstrand (2019) ve DTÖ (2019) temel alınarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

Ek 5: Ülkelere Göre Reel İhracat ve BİT Gelişim Endeksi

Ülke	İhracat	BİT	Ülke	İhracat	BİT
Almanya	12736.09	7.60	İrlanda	454.57	7.27
Birleşik Krallık	8570.66	7.94	Özbekistan	448.30	3.27
İtalya	7004.26	6.58	Katar	443.19	6.21
Fransa	6080.33	7.43	Norveç	440.76	8.00
ABD	5304.40	7.52	Yemen	437.74	1.81
BAE	4863.54	6.34	Güney Kore	432.78	8.47
Rusya	4500.96	5.99	Avustralya	430.48	7.66
İspanya	4364.80	6.95	Slovak Cum.	379.97	6.17
İran	3510.38	4.02	Hong Kong	361.49	7.85
Hollanda	3127.85	8.01	Kuveyt	355.30	5.52
Romanya	2860.36	5.42	Japonya	321.45	7.87
Suudi Arabistan	2555.71	5.68	Bosna Hersek	315.58	4.61
Mısır	2474.73	3.80	Nijerya	303.99	2.11
İsrail	2393.03	6.96	Kuzey Makedonya	299.78	5.18
Belçika	2372.71	7.12	Finlandiya	299.11	7.80
İsviçre	2273.53	7.90	Arnavutluk	286.14	4.11
Çin	2258.57	4.24	Sudan	285.23	2.30
Polonya	1984.62	6.24	Etiyopya	276.99	1.23
Bulgaristan	1892.94	5.83	Hırvatistan	264.33	6.33
Azerbaycan	1760.14	4.91	Litvanya	258.49	6.33
Cezayir	1647.76	3.36	Meksika	257.32	4.04
Yunanistan	1621.66	6.49	Kırgızistan	251.72	3.45
Ukrayna	1483.74	4.71	Pakistan	251.23	1.92
Libya	1418.61	3.49	Umman	242.65	5.09
Türkmenistan	1174.11	2.21	Belarus	237.20	5.96
Fas	1085.97	3.77	Endonezya	233.67	3.34
İsveç	1075.54	8.30	Malezya	219.24	5.07
Gürcistan	1027.09	4.43	Moldova	206.37	4.92
Avusturya	956.03	7.24	Bahreyn	188.35	6.54
Danimarka	896.54	8.32	Afganistan	187.36	1.63
Kazakistan	821.39	5.36	Angola	176.51	1.79
Tunus	760.95	3.91	Bangladeş	175.70	1.88
Çekya	728.99	6.41	Tacikistan	172.84	2.10
Kanada	722.96	7.21	Panama	171.15	4.35
Slovenya	703.04	6.79	Gana	169.34	2.86
Lübnan	693.38	4.89	Şili	161.28	5.39
Macaristan	668.75	6.19	Tayland	159.84	4.23
Malta	651.12	6.89	Peru	158.90	3.88
Ürdün	621.26	4.36	Arjantin	157.36	5.49
Hindistan	614.53	2.29	Vietnam	150.90	3.72
Güney Afrika	571.66	3.97	Senegal	141.16	2.07
Portekiz	562.72	6.35	Kenya	134.10	2.36
Brezilya	542.70	4.93	Estonya	133.93	7.23
Singapur	487.58	7.57	Kolombiya	125.31	4.41
Sırbistan	462.47	5.61	Letonya	122.14	6.38

İhracat: Reel ihracat değerleri, 2010 fiyatlarıyla (milyon dolar) (2007-2017 arası ortalama).

BİT: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi değerleri (2007-2017 arası ortalama).

Kaynak: TÜİK ve ITU verileri kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Ek 5: Ülkelere Göre Reel İhracat ve BİT Gelişim Endeksi (devam)

Ülke	İhracat	BİT	Ülke	İhracat	BİT
Tanzanya	107.45	1.54	St. Vincent ve Grenadines	12.96	4.90
Filipinler	104.57	3.62	Zambiya	12.02	1.83
Kotdivuar	80.94	1.99	Çad	11.82	0.98
Kamerun	77.44	1.84	Bolivya	10.95	3.32
Benin	76.26	1.67	Guyana	10.11	3.36
Yeni Zelanda	73.15	7.51	Eritre	8.87	1.11
Cibuti	69.47	1.78	Honduras	8.84	2.89
Moritanya	66.81	1.81	Kamboçya	8.79	2.37
Kongo	65.33	1.87	Surinam	7.27	4.36
Togo	60.05	1.67	Sejšeller	7.18	4.40
Filistin	56.98	3.91	Barbados	6.44	6.81
Venezuela	56.14	4.50	Belize	6.11	3.34
Gine	54.53	1.31	Antigua ve Barbuda	5.80	5.53
Lüksemburg	47.55	8.00	Cabo Verde	5.74	3.68
Sri Lanka	47.20	3.17	St. Kitts ve Nevis	5.69	6.29
Ekvator	45.44	3.97	Komorlar Birliği	5.61	1.65
Madagaskar	44.16	1.44	El Salvador	5.46	3.26
Dominik Cum.	43.57	3.65	Nikaragua	5.03	2.62
Mozambik	37.60	1.49	Zimbabve	4.55	2.33
Ekvator Ginesi	37.59	1.88	Orta Afrika Cum.	4.03	0.95
Karadağ	36.92	5.38	Gine Bissau	3.02	1.33
Gabon	36.40	2.72	Bruney	2.99	5.42
Mauritius	35.77	4.66	Papua Yeni Gine	2.96	1.07
Trinidad ve Tobago	32.99	4.88	Malavi	2.89	1.44
İzlanda	31.64	8.24	Burundi	2.58	1.34
Uruguay	31.56	5.69	Laos	2.54	2.14
Jamaika	31.33	3.99	Makao	2.39	7.22
Haiti	28.60	1.46	Vanuatu	1.55	2.54
Kostarika	27.40	5.03	Botsvana	1.41	3.40
Nijer	27.04	0.96	Fiji	0.95	3.74
Gambiya	25.61	2.08	St. Lucia	0.81	4.59
Mali	25.61	1.69	Dominik	0.79	4.99
Moğolistan	24.12	3.90	Lesotho	0.69	2.14
Kongo Dem. Cum.	23.22	1.37	Grenada	0.68	5.04
Guatemala	22.11	2.96	Esvatini	0.66	2.24
Myanmar	20.11	1.91	Sao Tome ve Prinsipe	0.65	3.00
Uganda	18.53	1.72	Samoa	0.43	2.74
Paraguay	18.08	3.41	Andorra	0.42	7.37
Burkina Faso	17.61	1.36	Tonga	0.21	3.54
Namibya	17.56	2.87	Kiribati	0.15	2.09
Ruanda	16.94	1.65	Solomon Adaları	0.08	2.06
Nepal	15.89	2.05	Butan	0.08	2.54
Küba	15.44	2.71	Ermenistan	0.07	4.48
Maldivler	15.43	4.31	Doğu Timor	0.04	3.20
Bahamalar	15.37	6.40			

İhracat: Reel ihracat değerleri, 2010 fiyatlarıyla (milyon dolar) (2007-2017 arası ortalama).
BİT: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi değerleri (2007-2017 arası ortalama).
Kaynak: TÜİK ve ITU verileri kullanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Ek 6: Duyarlılık Analizi 1 (Temel Model)

	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYİH	0.890*** (0.072)	0.553*** (0.063)	0.592*** (0.070)	0.463*** (0.105)
Uzaklık	-2.672*** (0.400)	-4.387*** (0.993)	-3.960*** (0.403)	-4.418*** (0.497)
2009 Krizi	-0.126** (0.056)	-0.138*** (0.049)	-0.123** (0.050)	-0.143*** (0.050)
Sabit telefon	0.032 (0.043)			
Mobil telefon		0.316*** (0.060)		
Genişbant			0.097*** (0.023)	
İnternet				0.159*** (0.045)
Sabit terim	-6.685 (7.082)	23.058** (9.562)	19.828*** (6.492)	29.932*** (9.319)
Gözlem sayısı	2,209	2,190	2,123	2,126
Ülke sayısı	200	195	194	195
F-istatistiği (model)	248.2***	275.9***	258.8***	254.9***
F-istatistiği (ülke sabit etkileri)	57.5***	67.3***	63.4***	63.7***
R ²	0.962	0.965	0.963	0.963

Tüm modeller ülke kukla değişkenlerini içermektedir (LSDV).

Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Parantez içindekiler sağlam/dirençli (robust) standart hatalardır. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Ek 7: Duyarlılık Analizi 1 (BTA Etkileri)

	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYİH	0.940*** (0.074)	0.562*** (0.065)	0.666*** (0.074)	0.592*** (0.114)
Uzaklık	-2.247*** (0.401)	-4.289*** (0.996)	-3.810*** (0.403)	-3.899*** (0.522)
2009 Krizi	-0.125** (0.056)	-0.139*** (0.048)	-0.116** (0.050)	-0.132*** (0.050)
BTA	-1.879*** (0.276)	1.707 (1.162)	1.064*** (0.183)	2.064*** (0.341)
Sabit telefon	0.018 (0.045)			
Mobil telefon		0.316*** (0.060)		
Genişbant			0.094*** (0.023)	
İnternet				0.136*** (0.045)
Sabit telefon × BTA	0.309*** (0.043)			
Mobil telefon × BTA		-0.181 (0.125)		
Genişbant × BTA			-0.220*** (0.035)	
İnternet × BTA				-0.260*** (0.043)
Sabit terim	-13.055* (7.176)	21.766** (9.663)	14.772** (6.686)	18.904* (9.990)
Gözlem sayısı	2,209	2,190	2,123	2,126
Ülke sayısı	200	195	194	195
F-istatistiği (model)	247.7***	273.0***	258.1***	253.9***
F-istatistiği (ülke sabit etkileri)	57.9***	67.1***	63.1***	63.7***
R ²	0.962	0.965	0.964	0.963

Tüm modeller ülke kukla değişkenlerini içermektedir (LSDV).

Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Parantez içindekiler sağlam/dirençli (robust) standart hatalardır. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Ek 8: Duyarlılık Analizi 2 (PPML Tahmin Sonuçları, Temel Model)

	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYİH	0.040*** (0.006)	0.029*** (0.005)	0.025*** (0.007)	0.045*** (0.003)
Uzaklık	-0.176*** (0.035)	-0.227*** (0.031)	-0.256*** (0.038)	-0.142*** (0.024)
2009 Krizi	-0.007*** (0.003)	-0.009*** (0.003)	-0.009*** (0.003)	-0.006** (0.003)
BİT Gelişim	0.006 (0.005)			
BİT Erişim		0.018*** (0.005)		
BİT Kullanım			0.006*** (0.002)	
BİT Beceri				0.034*** (0.007)
Sabit terim	2.243*** (0.585)	3.213*** (0.501)	3.727*** (0.651)	1.567*** (0.325)
Gözlem sayısı	1,809	1,809	1,809	1,809
Ülke sayısı	179	179	179	179
Pseudo	-4297.855	-4297.761	-4297.758	-4297.661
Log-olabilirlik				
R ²	0.966	0.966	0.966	0.966

Tüm modeller ülke kukla değişkenlerini içermektedir (LSDV).

Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Parantez içindekiler sağlam/dirençli (robust) standart hatalardır. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Ek 9: Duyarlılık Analizi 2 (PPML Tahmin Sonuçları, BTA Etkileri)

	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYİH	0.037*** (0.006)	0.031*** (0.005)	0.031*** (0.007)	0.045*** (0.003)
Uzaklık	-0.191*** (0.035)	-0.221*** (0.031)	-0.223*** (0.038)	-0.142*** (0.023)
2009 Krizi	-0.008*** (0.003)	-0.009*** (0.003)	-0.009*** (0.003)	-0.006** (0.003)
BTA	0.109*** (0.013)	0.131*** (0.016)	0.026*** (0.005)	0.257*** (0.044)
BİT Gelişim	0.015*** (0.005)			
BİT Erişim		0.022*** (0.005)		
BİT Kullanım			0.006*** (0.002)	
BİT Beceri				0.045*** (0.008)
BİT Gelişim × BTA	-0.034*** (0.004)			
BİT Erişim × BTA		-0.038*** (0.004)		
BİT Kullanım × BTA			-0.012*** (0.001)	
BİT Beceri × BTA				-0.064*** (0.011)
Sabit terim	2.478*** (0.580)	3.053*** (0.499)	3.102*** (0.653)	1.504*** (0.327)
Gözlem sayısı	1,809	1,809	1,809	1,809
Ülke sayısı	179	179	179	179
Pseudo	-4297.565	-4297.494	-4297.501	-4297.550
Log-Olabilirlik				
R ²	0.967	0.967	0.967	0.967

Tüm modeller ülke kukla değişkenlerini içermektedir.

Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Parantez içindekiler sağlam/dirençli (robust) standart hatalardır. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Extended Summary

The Impact of Information and Communication Technologies on Turkey's Exports Performance

Due to the targets for economic growth and development, many countries aim to increase the level of technology. Moreover, they should adapt their technologies to the innovations created by globalization in economic, social and cultural fields. In this context, information and communication technologies (ICT) has a vital importance in terms of decreasing fixed-costs of the firms. There has been lots of studies focus on the economic effects of ICT for decades. The prominent empirical studies that examine the impact of ICT on export/import within gravity framework as follows: Freund and Weinhold (2002; 2004), Vemuri and Siddiqi (2009), Artan and Kalaycı (2009), Choi (2010), Ahmad, Ismail and Hook (2011), Mattes, Meinen and Pavel (2012), Lin (2015), Crespo, Marco ve Billon (2018), Crespo and Zarzoso (2019), Wang and Choi (2019), and Visser (2019). Most of those studies uses panel data estimation methods. The extensive findings in the literature point out that there is strong positive effect of ICT on exports.

To the best of our knowledge, there are only two studies that examine the effect of ICT on Turkey's exports within a gravity approach: Şeker (2017) and Özcan (2018). The results of both show that ICT has a strong impact on Turkey's export performance. However, Şeker (2017) and Özcan (2018) do not cover all export partner countries of Turkey. In other words, the number of partner countries in those studies is restricted. This type of approach may suffer from a sample selection bias.

The purpose of this study is to analyze the effects of ICT on Turkey's export performance by using the data for 200 countries and for the period 2007-2018. Our empirical approach is based on a panel gravity framework. The main contribution of this study is to cover all export partners of Turkey based on the data availability. A standard gravity model is augmented with alternative proxy variables for ICT. Moreover, we use various proxies for measuring the effect of ICT on exports.

Export data for the period 2007-2018 is obtained from Turkish Statistical Institute (TurkStat, 2019). Nominal export variable is converted to real export by using US GDP deflator. Real GDP is obtained from World Development Indicators Database (World Bank, 2019). We use GeoDist Dataset and Gravity Dataset of CEPII (2019) for distance variable. The distance variable defined as the km. distance between two capitals of the countries. In order to examine the impact of ICT on Turkey's export, we consider ICT Indicator Database obtained from International Telecommunication Union (ITU, 2019) for ICT variables. This database covers 179 countries for the period 2007-2017. ICT Development Index a composite index that combines three pillars. The first sub-index is ICT access weighted at 40 %, the second sub-index is ICT use weighted at 40 %, and the last sub-index is ICT skills weighted at 20 % in ICT Development Index. Specifically, ICT access sub-index includes the following indicators: Fixed telephone subscription per 100 inhabitants, mobile-cellular telephone subscriptions per 100 inhabitants, international internet bandwidth per internet user, percentage of household with a computer, and percentage of households with internet access. ICT use sub-index includes the following indicators: Percentage of individuals using the internet, fixed broadband subscriptions per 100 inhabitants, and active mobile-broadband subscriptions per 100 inhabitants. Finally, ICT skills sub-index includes the following indicators: Mean years of schooling, secondary gross enrollment ratio, and tertiary gross enrollment ratio. Regional trade agreements (RTA) is defined as a dummy variable. It indicates whether there is a customs union or free trade agreement between Turkey and the partner country. This information is obtained from the database in Baier

& Bergstrand (2019). Also, we update this variable following Regional Trade Agreement database of World Trade Organization (WTO, 2019). This study uses also some alternative variables for ICT variables in order to examine the impact of ICT on Turkey's export. In the context of sensitivity analysis, we use fixed telephone subscriptions per 100 people, mobile cellular subscriptions per 100 people, fixed broadband subscriptions per 100 people, and percentage of population using the internet from World Bank's World Development Indicators Database (2019). The sample used in the regressions with alternative variables covers 200 countries for the period 2007-2018.

The main result of the empirical analyses is that ICT variables have statistically significant positive effects on Turkey's export performance, meaning that they increase exports. This finding is consistent with the literature. Another model is defined with regional trade agreement variable. This model results also show that both ICT and RTA variables increase export. However, the findings show that the strength of the nexus of ICT and export can matter according to regional trade agreements. Specifically, the nexus of ICT and export is a stronger for non-RTA countries. This finding may stems from that the existence of a RTA between Turkey and its partners has more export-generating impact than ICT. In other words, ICT has stronger effect for non-RTA countries. All main finding of the study is supported by the robustness check.

The finding in this study, positive impact of ICT on exports, underlines the importance of increasing access and use to mass communication tools such as mobile-cellular phone, broadband connections and internet. For instance, policymakers should increase ICT infrastructure investments, provide incentives and supports for ICT-using firms. On the other hand, partner country groups matter for the effect size of ICT on export. In this context, they focus on trade connections with non-RTA countries since the nexus of ICT and exports is stronger for those countries. No doubt, maintaining the existing trade volumes with RTA countries is also important for total exports performance. Moreover, policymakers should consider accelerating factors in foreign trade transactions; and they should focus on all potential channels of ICT on exports especially for non-RTA countries.

Further studies may consider additional or alternative issues. First of all, alternative dependent variable may be used in gravity model instead of total export value. For instance, Türkcan (2014), Türkcan and Pişkin (2014, 2016) analyzed sectoral exports and extensive/intensive margins of trade within gravity model framework. Therefore, the research question of this study can include sectoral dimensions. Second, extensive and intensive margins of trade may be modelled for the nexus of ICT and trade. Finally, the empirical analysis can be conducted by using different estimation techniques in future studies.

Examining the Efficiency, Labor and Investment Wedges in Africa

Sevgi COŞKUN*, Oyakhilome W. IBHAGUI**

ABSTRACT

Cross-country differences in per capita income are known to be high among Sub-Saharan Africa's economies (Nigeria, South Africa and Angola), and North Africa's economies (Egypt, Algeria and Morocco). The aim of this paper is hence to examine the phenomenon of income discrepancies in Africa for periods 1990-2013 and then apply the combined methodologies of Development Accounting (Caselli (2005) and Konya (2013)) as well as Business Cycle Accounting (Chari, Kehoe and McGrattan (2007)) in a standard neoclassical, small open economy model. Our main finding is that although efficiency wedge plays an important role in explaining income differences in Africa, labor wedge and investment wedge are also important for understanding income differences in these economies.

Keywords: Business Cycle Accounting, Development Accounting, Labor Wedge, Efficiency Wedge, Investment Wedge

JEL Classification: E13, N17, O11

Afrika'da Verimlilik, İşgücü ve Yatırım Kamalarının İncelenmesi

ÖZ

Kişi başına gelirdeki ülkelerarası farklılıklar Sahra altı Afrika ekonomileri (Nijerya, Güney Afrika ve Angola) ve Kuzey Afrika ekonomileri (Mısır, Cezayir ve Fas) arasında yüksek olduğu bilinmektedir. Bu makalenin amacı, Afrika'daki 1990-2013 dönemi için gelir farklılıkları olgusunu incelemek ve sonrasında standart neoklasik, küçük açık ekonomi modeline İş Döngüsü Muhasebesi'nin (Chari, Kehoe and McGrattan (2007)) yanı sıra Kalkınma Muhasebesi'nin (Caselli (2005) ve Konya (2013)) birleşik metodolojilerine başvurmaktır. Ulaşılan temel sonuç, verimlilik kaması Afrika'daki gelir farklılıklarını açıklamada önemli bir rol oynamasına rağmen işgücü ve yatırım kamalarının da bu ekonomilerdeki gelir farklılıklarını anlamada önemli olduğu gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Çevrimi Muhasebesi, Kalkınma Muhasebesi, İşgücü Kaması, Verimlilik Kaması, Yatırım Kaması

JEL Sınıflandırması: E13, N17, O11

Geliş Tarihi / Received: 12.03.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 16.04.2020

* Öğr. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, sevgicoskun@ardahan.edu.tr, ORCID:0000-0002-9561-7200.

** Baum Tenpers Economics Research, oi.wallace02@gmail.com, ORCID:0000-0002-6986-6422.

1. INTRODUCTION

An important part of income in African economies is produced from the export of commodities. Although the similarity among these economies, there are significant differences in income levels which are known to be high. Though the income gap appears to be less pronounced for some countries, the difference in income levels among these economies nonetheless remains evident. It is more noticeable within the regions starting from the 2000s and no work that we are aware of has attempted to figure out the sources of these differences from the context of development accounting and business cycle accounting applying the neoclassical growth model. In this paper, we look for the role of factor distortions in accounting for the observed cross-country income dispersion among African economies by employing the method of development accounting, Caselli (2005) and Konya (2013) as well as business cycle accounting, Chari, Kehoe and McGrattan (2007) in a standard neoclassical, small open economy model.

In the literature, Caselli (2005) examines efficiency wedge for representative countries across six continents – Europe, Asia, North America, Africa, South America and Australia. He finds that efficiency wedge is the most important source of underdevelopment across the world. However, the literature concentrated on less on Africa and provides a little focused view on the labor and capital wedges that characterize the situation in Africa's largest economies. This creates a gap in the literature that needs to be filled, especially given the differences in income levels observed across many African countries. In the other seminal work, Chari, Kehoe and McGrattan (2007) figure out that wedge does not play a prominent role in the US during the great depression. Moreover, Christiano and Davis (2006) fault their findings by identifying two major procedural issues with their work. The first issue is that the procedure employed to compute the wedge has a big effect on the data. The other one is that the fact that wedges are associated to each other, as documented in Curdia and Reis (2010), makes it difficult to identify the partial impact of any one individual distortion. These issues drive the empirical method of wedge estimation as in Konya (2013) on which the current paper is built.

The approach employed in this paper closely follows Caselli (2005) and Konya (2013); the standard business cycle accounting of Chari, Kehoe and McGrattan (2007); and assumes a small open economy model setting. We use the standard neoclassical growth model to provide relationships on macroeconomic variables via the production function, labor market equilibrium, resource constraint and Euler equation of consumption and investment. We employ non-filtered data to identify the distortions. As a result, it becomes possible to perform cross-country comparisons of distortions as well as the time series changes within a country. By using data between 1990 and 2013 for Africa's top six economies – Nigeria, South Africa, Egypt, Algeria, Angola and Morocco – we perform two different comparisons. First, we form two distinct groups with the three Sub-Saharan African economies and the three North-African economies. Following this, we examine the possibility of heterogeneity in labor and capital market outcomes within each group, given that countries in each group are in a similar economic region. Second, we analyze how capital and labor market distortions illustrate income differences among Sub-Saharan and North African economies.

We find that all six African economies benefit much more and experience significant increases in per capita output if labor and capital wedges are simultaneously reduced to their minimum levels. In such a scenario, the gain is largest for Nigeria at 74% for per capita output and least for Algeria at 29% for per capita output. Across Africa, Sub-Saharan African economies show the most significant gains, on average, from a joint reduction in labor and capital wedges compared to North African economies. Angola and Morocco also record gains in output, hours worked and capital after a reduction in labor wedge, but the gains are quite modest at around 4% for Angola and 10% for Morocco, suggesting that Nigeria, South Africa and Egypt

would benefit the most while Angola and Morocco would benefit the least from policies aimed at reducing or eliminating wedges. Overall, the paper argues that efficiency and investment distortions, as well as labor distortions, explain income differences in Sub-Saharan Africa and North Africa, and are also important for understanding income differences within both regions. Also, labor and capital taxes are connected to the wedges in some but not all countries, and the significant unexplained components remain.

Gourinchas and Jeanne (2006), in their calibrated small open economy model, find that capital market liberalization is equal to a decrease in investment distortions, leads to significant output gains but cannot produce large cross-country income differences. Caselli and Feyrer (2007) find that returns from investing in capital is no higher in poor economies than in rich economies, and that reallocating capital across countries, so as to equate the marginal product of capital, leads to a negligible change in world output. Prescott (2004), Rogerson (2008) and Ohanian, Raffo and Rogerson (2008) all provide evidence that labor wedge explains cross-country disparities in labor supply in OECD economies, an explanation which can also explain observed differences in income levels but cannot be generalized to Africa. A major issue with the aforementioned studies is that they provide a broad and diverse perspective across rich and poor countries but neglected the possibility of heterogeneity even among poor or rich countries and do not seek to understand the possible outcome when the study is done across particular countries that are more contiguous, i.e. countries in different sub-regions that share the same continent. We figure out that while improvements in productivity are crucial for bridging income gaps and differences in Africa’s largest economies, eventual catch up or gap-closing, driven by catalyzed acceleration in low income countries and sustainable growth in high income countries with reductions in capital and labor market wedges being an important channel.

The remainder of the paper is organized as follows. In Section 2, we present the theoretical framework of the model. In Section 3, we describe the data, explain the empirical procedure and present the results. In Section 4, we provide some analyses and interpretation of the estimated wedges as well as discuss how income and factor input behave with changes in the wedges. Section 5 concludes the paper.

2. THE MODEL

In this section, we describe the general equilibrium model presented here follows Otsu (2010) and Konya (2013). The model is an open-economy, one-sector neoclassical growth model populated by infinitely lived households. They obtain income from providing labour and capital to firms, gaining interests on bonds purchased and paying interests on bonds issued. The model includes productivity growth, capital, labour supply and the bonds at an exogenously determined world real interest rate.

2.1. Households

The household receives utility from consumption C_t and disutility supplying labour h_t . After drawing income from providing labour and capital to firms and gaining or paying interest on bonds, the representative household allocates the net income towards consumption and investment, where investment can be physical investment (capital stock) and/or financial investment (bonds). The representative household’s lifetime utility function may be expressed as

$$\mathbb{E}_t \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t N_t \left[\log \frac{C_t}{N_t} + \chi \log(1 - h_t) \right], 0 < \beta < 1 \quad (1.0)$$

and the aggregate net income or liquid asset accessible to the household is

$$\mathfrak{N}_t = (1 - \tau_t^h)W_t N_t h_t s_t + (1 - \delta + r_t^k)K_t + B_t + T_t \quad (1.1)$$

where $\mathbb{E}_t$ is the expectation operator conditional on information at time t , β is the discount factor and N_t is the population size. s_t is human capital, $(1 - \tau_t^h)W_t N_t h_t s_t$ is the net income from supply of labour, $(1 - \delta + r_t^k)K_t$ denotes the net value of capital after earning return and accounting for depreciation, B_t is the net bond holdings and T_t represents government transfers. The aggregate net income and liquid capital can either be consumed in the current period or invested in physical and/or financial capital in the next period. As a result, when household maximizes utility, the associated optimization problem is given by

$$\max_{\{c, h\}_{t=0}} \mathbb{E}_t \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t N_t \left[\log \frac{C_t}{N_t} + \chi \log(1 - h_t) \right] \quad (1.2)$$

subject to the budget constraint

$$C_t + (1 + \tau_t^k)K_{t+1} + \frac{B_{t+1}}{(1 + r_t^b)(1 + r_t^*)} = (1 - \tau_t^h)W_t N_t h_t s_t + (1 - \delta + r_t^k)K_t + B_t + T_t \quad (1.3)$$

$$K_{t+1} = I_t + (1 - \delta)K_t$$

where K_t denotes the capital stock, B_{t+1} next period bond holdings and r_t^* is the world real interest rate. Human capital is specified, which yields an effective labour supply given by $N_t h_t s_t$. We also include into the optimization wedges τ_t^h , r_t^k and τ_t^b , representing labour wedge, capital wedge and borrowing wedge respectively.

2.1.1. Optimality Conditions

The value function related to the optimization problem as follows

$$= \max_{\{h_t, B_{t+1}, K_{t+1}\}} \{U(C_t, h_t) + \beta \mathbb{E}_t[V(K_{t+1}, B_{t+1}, A_{t+1})|A_t]\} \quad (1.4)$$

Differentiating the right-hand side of the value function with respect to h_t gives

$$\frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} \frac{\partial C_t}{\partial h_t} + \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial h_t} = 0$$

and since

$$U(C_t, h_t) = N_t \left[\log \frac{C_t}{N_t} + \chi \log(1 - h_t) \right]$$

then

$$\frac{\partial C_t}{\partial h_t} = (1 - \tau_t^h)W_t N_t s_t, \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} = \frac{N_t}{C_t} \text{ and } \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial h_t} = -\frac{N_t \chi}{1 - h_t}.$$

Consequently, the first order condition characterizing labor supply is given as

$$\frac{\chi C_t}{1 - h_t} = N_t (1 - \tau_t^h)W_t s_t \quad (1.5)$$

Differentiating the right-hand side of the value function with respect to K_{t+1} gives

$$\frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} \frac{\partial C_t}{\partial K_{t+1}} + \beta \mathbb{E}_t \left[\frac{\partial V(K_{t+1}, A_{t+1})}{\partial K_{t+1}} | A_t \right] = 0,$$

where

$$\frac{\partial C_t}{\partial K_{t+1}} = -(1 + \tau_t^k)$$

Thus, the capital equation is given by

$$\begin{aligned} & -(1 + \tau_t^k) \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} + \beta \mathbb{E}_t \left[\frac{\partial V(K_{t+1}, A_{t+1})}{\partial K_{t+1}} | A_t \right] = 0 \\ \Rightarrow & -(1 + \tau_t^k) \frac{N_t}{C_t} + \beta \mathbb{E}_t \left[\frac{\partial V(K_{t+1}, A_{t+1})}{\partial K_{t+1}} | A_t \right] = 0 \end{aligned} \quad (1.6)$$

Differentiating the left-hand side of the value function with respect to K_t yield

$$\begin{aligned} \frac{\partial V(K_t, A_t)}{\partial K_t} &= \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} \frac{\partial C_t}{\partial K_t} = (1 - \delta + r_t^k) \frac{N_t}{C_t} \\ \frac{\partial V(K_{t+1}, A_{t+1})}{\partial K_{t+1}} &= (1 - \delta + r_{t+1}^k) \frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \end{aligned}$$

Plugging the envelope condition into the capital equation allows the Capita-Euler equation as follows

$$\begin{aligned} & -(1 + \tau_t^k) \frac{N_t}{C_t} + \beta \mathbb{E}_t \left[(1 - \delta + r_{t+1}^k) \frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] = 0 \\ \Rightarrow & (1 + \tau_t^k) \frac{N_t}{C_t} \\ &= \beta \mathbb{E}_t \left[(1 - \delta + r_{t+1}^k) \frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] \end{aligned} \quad (1.7)$$

Differentiating the right-hand side of the value function with respect to B_{t+1} gives

$$\frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} \frac{\partial C_t}{\partial B_{t+1}} + \beta \mathbb{E}_t \left[\frac{\partial V(K_{t+1}, B_{t+1}, A_{t+1})}{\partial B_{t+1}} | A_t \right] = 0,$$

where

$$\frac{\partial C_t}{\partial B_{t+1}} = -\frac{1}{(1 + \tau_t^b)(1 + r_t^*)} \quad \text{and} \quad \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} = \frac{N_t}{C_t}$$

Thus, the bond equation is given by

$$-\frac{N_t}{C_t} \frac{1}{(1 + \tau_t^b)(1 + r_t^*)} + \beta \mathbb{E}_t \left[\frac{\partial V(K_{t+1}, B_{t+1}, A_{t+1})}{\partial B_{t+1}} | A_t \right] = 0 \quad (1.8)$$

Differentiating the left-hand side of the value function with respect to B_t yields

$$\begin{aligned} \frac{\partial V(K_t, B_t, A_t)}{\partial B_t} &= \frac{\partial U(C_t, h_t)}{\partial C_t} \frac{\partial C_t}{\partial B_t} = \frac{N_t}{C_t} \\ \frac{\partial V(K_{t+1}, B_{t+1}, A_{t+1})}{\partial B_{t+1}} &= \frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \end{aligned}$$

Plugging the bond envelope condition into the bond equation allows the Bond-Euler equation as follows

$$-\frac{N_t}{C_t} \frac{1}{(1 + \tau_t^b)(1 + r_t^*)} + \beta \mathbb{E}_t \left[\frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] = 0$$

$$\Rightarrow \frac{N_t}{C_t} = (1 + \tau_t^b) \beta (1 + r_t^*) \mathbb{E}_t \left[\frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] \quad (1.9)$$

Thus, the optimality conditions linking the wedges are as follows

$$\begin{cases} \frac{\chi C_t}{1 - h_t} = N_t (1 - \tau_t^h) W_t S_t \\ (1 + \tau_t^k) \frac{N_t}{C_t} = \beta \mathbb{E}_t \left[(1 - \delta + r_{t+1}^k) \frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] \\ \frac{N_t}{C_t} = (1 + \tau_t^b) \beta (1 + r_t^*) \mathbb{E}_t \left[\frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] \end{cases} \quad (1.10)$$

The three equations represent the intertemporal conditions describing labor supply, capital investment and purchase/sale of bonds. The other conditions are linked by a common factor N_{t+1}/C_{t+1} and, under certain cases, can be associated to have the arbitrage case that explains capital investment in an economy. The marginal product of capital, r_{t+1}^k , and the inverse of consumption growth, C_t/C_{t+1} , are independent, implying that conditional covariance between r_{t+1}^k and C_t/C_{t+1} is zero. So, $\mathbb{E}_t \left[(1 - \delta + r_{t+1}^k) \frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right] = \mathbb{E}_t [(1 - \delta + r_{t+1}^k)] \mathbb{E}_t \left[\frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right]$. Under this assumption, the second optimality condition becomes

$$(1 + \tau_t^k) \frac{N_t}{C_t} = \beta \mathbb{E}_t [(1 - \delta + r_{t+1}^k)] \mathbb{E}_t \left[\frac{N_{t+1}}{C_{t+1}} \right]$$

and combining with the third optimality condition yields

$$(1 + \tau_t^k)(1 + \tau_t^b)(1 + r_t^*) = \mathbb{E}_t [(1 - \delta + r_{t+1}^k)] \quad (1.11)$$

The above equation explains that two sources of investment are possible – investment in capital stock, which yields a next period return of r_{t+1}^k , and purchase of bonds at the world financial market that offers a predetermined real interest rate of r_t^* . Thus, $(1 + \tau_t^i)(1 + r_t^*) = \mathbb{E}_t [(1 - \delta + r_{t+1}^k)]$, where $1 + \tau_t^i = (1 + \tau_t^k)(1 + \tau_t^b)$ is the investment wedge – a combination of wedges emanating from the two investing activities.

2.2. Firms and Production Technologies

There is a firm that rents labour and capital from households and uses these inputs to produce homogenous goods used for consumption and investment. Production is the standard Cobb-Douglas technology of the functional form

$$Y_t = A_t K_t^\alpha (\Gamma_t N_t h_t S_t)^{1-\alpha} \quad (1.12)$$

where Y_t is the output, A_t is the efficiency wedge and Γ_t is a deterministic labour-augmenting productivity process which guarantees that household supply of labour becomes more production as the state of technology develops and this is achieved by augmenting their labour. The labour-augmenting productivity process Γ_t grows at a constant rate $\gamma = 1 + \varphi$ such that

$$\Gamma_t = (1 + \varphi) \Gamma_{t-1} = (1 + \varphi)^t \Gamma_0 = \gamma^t \Gamma_0$$

Firms are perfectly competitive on both goods and factor (labour and capital) markets and thus seek to optimize profit. The profit function is given by $\pi_t = Y_t - W_t N_t h_t s_t - r_t^k K_t$ and firms optimize profit by selecting the appropriate amount of labour and capital which solves the optimization problem

$$\max_{\{h_t, K_t\}} \pi_t = Y_t - W_t N_t h_t s_t - r_t^k K_t$$

subject

$$Y_t = A_t K_t^\alpha (\Gamma_t N_t h_t s_t)^{1-\alpha}$$

to

which reduces to

$$\max_{\{h_t, K_t\}} \pi_t = A_t K_t^\alpha (\Gamma_t N_t h_t s_t)^{1-\alpha} - W_t N_t h_t s_t - r_t^k K_t$$

2.2.1. Firms Optimality Conditions

a. Price of labour - W_t

$$\begin{aligned} \frac{\partial \pi_t}{\partial h_t} &= A_t K_t^\alpha (1 - \alpha) (\Gamma_t N_t h_t s_t)^{-\alpha} \Gamma_t N_t s_t - W_t N_t s_t \\ &= A_t K_t^\alpha (\Gamma_t N_t h_t s_t)^{1-\alpha} \frac{(1 - \alpha)}{h_t} - W_t N_t s_t \\ &= Y_t \frac{(1 - \alpha)}{h_t} - W_t N_t s_t = 0 \\ \Rightarrow W_t &= Y_t \frac{(1 - \alpha)}{N_t s_t h_t} \end{aligned}$$

b. Price of capital - r_t^k

$$\begin{aligned} \frac{\partial \pi_t}{\partial K_t} &= \alpha A_t K_t^{\alpha-1} (\Gamma_t N_t h_t s_t)^{1-\alpha} - r_t^k \\ &= \frac{\alpha}{K_t} A_t K_t^\alpha (\Gamma_t N_t h_t s_t)^{1-\alpha} - r_t^k \\ &= \frac{\alpha}{K_t} Y_t - r_t^k = 0 \\ \Rightarrow r_t^k &= \frac{\alpha}{K_t} Y_t \end{aligned}$$

2.3. The Wedges

In this paper, we consider three wedges: Efficiency wedge, labour wedge and investment wedge. The efficiency wedge relates to how distortions in efficiency or total factor productivity influence the optimal utilization of the limited input or factors of production, relating changes in input to output. The labour wedge is a distortion in the labour market which manifests itself as disturbances in the labour market and can shift or alter wage level, with a resulting effect on

labour availability and then output and income level. The investment wedge constitutes distortions in the capital/investment market.

The wedges are obtained by combining the household and firm equations. Thus, eliminating w_t and r_t^k between household and firm equations and solving for A_t from the Cobb Douglas technology relating input to output allows expressions for the labour, investment and efficiency wedges as

$$1 - \tau_t^h = \frac{\chi C_t}{(1 - \alpha)Y_t} \frac{h_t}{(1 - h_t)} \quad (1.13)$$

$$1 + \tau_t^i = \frac{1}{1 + r_t^*} \left[\mathbb{E}_t \left(\alpha \frac{Y_{t+1}}{K_{t+1}} + 1 - \delta \right) \right] \quad (1.14)$$

$$A_t = \frac{Y_t}{[K_t^\alpha ((1 + \gamma)^t \Gamma_0 N_t h_t s_t)^{1-\alpha}]} \quad (1.15)$$

These expressions allow us to interpret these three wedges. The labour wedge is occurred by hours worked and the consumption-output ratio. The efficiency wedge contains productivity shocks, productivity growth, market-power induced profitability and also fluctuations in capacity utilization of physical capital since it captures how the input factors, labour and capital, are efficiently utilized. Unlike the labour and efficiency wedges which can be computed in a straightforward manner, computing the investment wedge requires data samples on expected variables which are normally not deterministic ex ante.

3. EMPIRICAL ANALYSIS

3.1. Data and Variables

Data used in this analysis comes from the World Bank, International Monetary Fund (IMF), Penn World Tables and Laborsta. The data sample is collected from these sources for six countries for periods 1990 – 2013 as dictated by data availability. The data contains real GDP per capita in constant dollars, consumption and investment as a fraction of output, and total population size. Hours worked data come from Laborsta where such data are unavailable, we assume that the work ethic or labour law in a country with unavailable data is largely a reflection of labour laws obtainable in countries from which independence was gotten. We then proxy the missing data using corresponding data from these countries. For each country in this paper, we assume there are 6 work days in a week and 16 hours of work per day. This yields a weekly time endowment of $6 \times 16 = 96$ hours/week which is at variance with other studies which assume 7 work days per week and 16-hour work per day for some European countries, the reason being that African countries usually set aside a day for full religious activities and thus work is either severely restricted or prohibited on this day. After computing the weekly time endowment, we take the average weekly hours as given and divide by 96 (the weekly time endowment), giving values between 0 and 1. These values represent h_t , interpreted as the fraction of hours worked of available work hours per week. Following Caselli (2005) and Konya (2013), we compute human capital s_t for the active workforce (age groups 15 – 64) as the weighted sum of school years, where the weight is the employment rate associated with each level of education, using the relation

$$s_t = \sum_{i=1}^3 \vartheta_i e^{\varphi(\sigma_i)} \quad (1.16)$$

where ϑ_i is the rate of employment associated with category i , with i being the level of educational attainment. In this paper, we consider three categories of educational attainment according to the UNESCO ISCED 1997 classification system which partitions educational attainment into 3 segments. Caselli (2005) identifies $\varphi(\sigma_i)$ as a piecewise linear function defined as

$$\varphi(\sigma_i) = \begin{cases} 0.134 \cdot \sigma_i & \text{if } \sigma_i \leq 4 \\ 0.134 \cdot 4 + 0.101 \cdot (\sigma_i - 4) & \text{if } 4 < \sigma_i \leq 8 \\ 0.134 \cdot 4 + 0.101 \cdot 4 + 0.068 (\sigma_i - 8) & \text{if } \sigma_i > 8 \end{cases} \quad (1.17)$$

This definition implies the associated slopes, or returns to years of schooling, are 0.134, 0.101 and 0.068 when schooling years are 4 years and above, between 4 and 8 years and above 8 years respectively. Together with the employment rate for each group, these values are substituted into the above expression for s_t to obtain the aggregate human capital associated with all considered categories. Employment rate data for age groups 15-64 are collected from the World Bank. Actual employment rates for each educational category are not available, so we use the assumption that higher human capital/educational attainment attracts higher employment prospect and hence higher employment rates for each country.

3.2. Calibration

Here, we calibrate the set of parameters $\{\alpha, \delta, \gamma, \chi\}$ which are then used to obtain the wedges. These parameters are assumed to be invariant across countries. It is important to note that for a small open economy, the opportunity cost of investing is the world real interest rate. Moreover, the wedges do not depend on the discount factor β . As a result, the discount factor is not required for computing the wedges. To calibrate γ , we follow Konya (2013) and find the average growth rate of US real GDP per capita between 1990 and 2013. This produces $\gamma=0.036$ or a gross growth $(1 + \gamma) = 1.036$. Any productivity growth above this rate for a country is obtained by the efficiency wedge. The reason for using US data is that the parameters are assumed to be common across the economies and the US is taken as the standard for technology which determines the common technology frontier available to these countries.

The capital elasticity of production $\alpha = 0.33$, which measures the responsiveness of production levels to changes in capital, is calibrated using the US capital share as in Valentinyi and Herrendorf (2008) and, following Caselli (2005), this value is common across countries. Meanwhile, the calibrated depreciation rate from the capital accumulation equation in steady state is $\delta = 0.04$. This value is obtained as the same for all the economies considered. Finally, the importance of leisure in utility, χ , is computed from the labour steady state equation which is given by

$$\chi = \left(1 - \frac{\bar{h}}{\bar{t}}\right) \frac{(1 - \alpha) (1 - \bar{h})}{\frac{\bar{C}}{\bar{Y}} \bar{h}} \quad (1.18)$$

where $\bar{C}/\bar{Y} = 0.6$ is the steady state consumption-output ratio obtained as the pooled sample average of South Africa, Angola and Algeria. To compute χ , we assume that in a steady state with a zero labour wedge, hours worked, estimated as the fraction of total hours worked weighted by the highest employment rate, is $\bar{h} = 0.20$. Plugging into the labour steady state equation gives $\chi = 4.44$.

3.3. Capital Stock

The capital accumulation equation, which relates current aggregate capital stock, depreciation rate and current investment to future aggregate capital stock, is given by $K_{t+1} = (1 - \delta)K_t + I_t$. The aggregate capital stock data for countries under consideration are not readily available, so we use the Perpetual Inventory Method (PIM). Using the PIM requires an initial capital stock K_0 which is largely unavailable, although data samples on the investment for these economies are available within the period of analysis. In order to address the unavailability of K_0 in the baseline estimations, we follow Caselli (2005) and assume that the initial capital stock K_0 grows at a steady state, which equals $n\gamma$, to give the next period's capital stock. Under this assumption, $K_1 = n\gamma K_0$ and $K_1 = (1 - \delta)K_0 + I_0$, which essentially follows that

$$K_0 = \frac{I_0}{n\gamma - 1 + \delta} \quad (1.19)$$

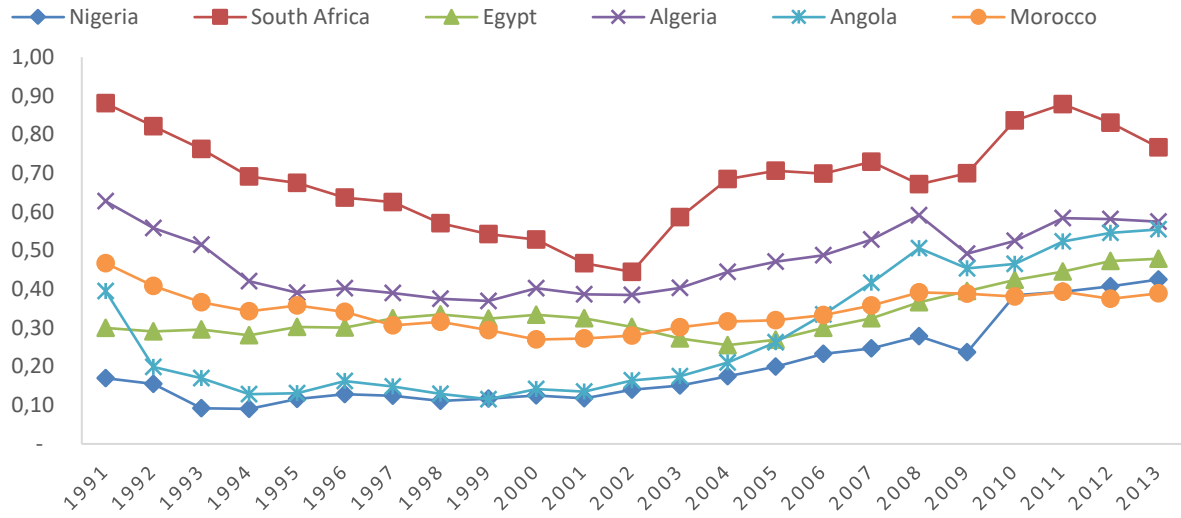
The capital-output ratios generated for the six countries using this assumption is between 0.2 and 4.7 for the six countries throughout the sample period, shows an increasing trend which implies that for all of the African countries considered, capital-output ratio showed a largely steady increase between 1990 – 2013, an indication of a steady investment in capital stock as these countries on average showed a steady increase in output over the period under consideration with Nigeria, South Africa, Egypt, Algeria, Angola and Morocco enjoying average output growth rates of 5.75%, 2.57%, 4.30%, 2.78%, 6.01% and 3.94% respectively.

3.4. The Efficiency Wedge

We obtained the efficiency wedge associated with Cobb-Douglas technology. Thus, to compute this wedge, we first derive the Solow residual. Now, the aggregate output Y_t varies over time and is governed by production factors – labour and capital – as well as non-production factors – labour augmenting productivity and efficiency wedge. Changes in output over time are measured as changes in these output determinants over time. This is obtained by totally differentiating firms Cobb-Douglas output technology. For the efficiency wedge, we follow the method of Konya (2013) and remove the trend growth from the Solow residual by following below

$$A_t = \frac{SR_t}{\gamma^{(1-\alpha)t}}$$

The Solow residual at time t is given by $SR_t = A_t X_t^{1-\alpha}$. It combines the efficiency wedge A_t and labour augmenting productivity growth X_t .

Figure 1: Efficiency Wedge Excluding Common Trend Productivity Growth

The figure 1 reveals several important findings within and across the two country groups. Unlike in European economies where the efficiency wedges of countries with similar income levels are almost similar (see Konya (2013)), the case of the six African economies considered here is different. Except for South Africa whose efficiency wedge in the period under consideration differ from those of other countries, the disparity in efficiency wedges among the other economies appears largely muted, especially beginning from 2004. For most of these countries, the efficiency wedge showed an upward trend until 2007 and declined considerably over the 2008-2009 financial crisis. This pattern is relatively more conclusive in Nigeria, Angola and Algeria that rely on crude oil as their main source of foreign earnings.

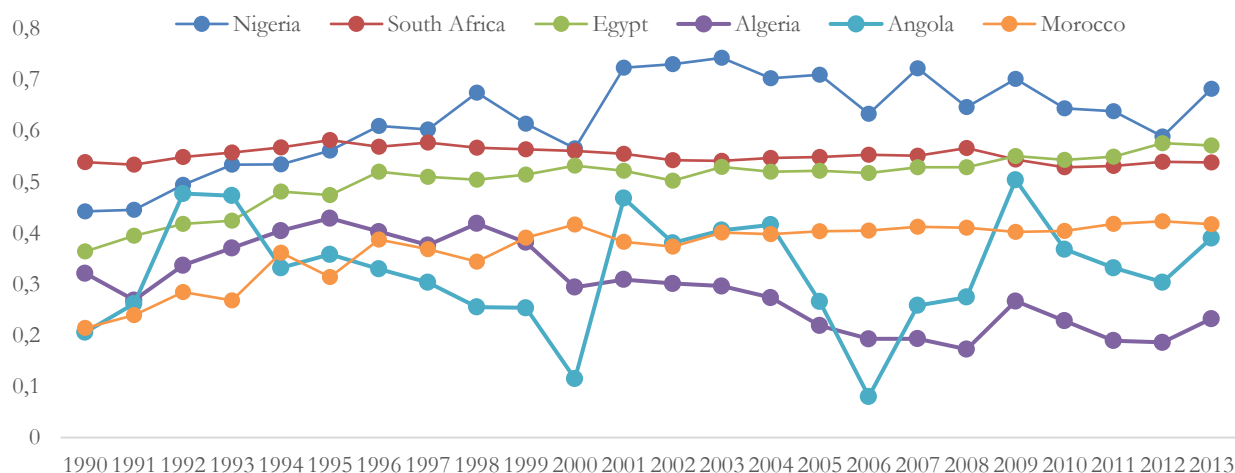
By and large, all North African economies display a higher convergence, especially Egypt and Morocco, compared to Sub-Saharan African economies. Also, North African economies showed higher productivity levels compared to Sub-Saharan African economies especially from 1990-2005, except for South Africa that has the highest productivity of all the countries considered. All three North African economies showed rapid productivity declines from 1990. Egypt, the largest economy in the North Africa region, started experiencing growth in productivity after 1995. However, this growth lasted till 2000 after which the country’s productivity started to decline. The decline continued until 2004. Following this, the country started experiencing rapid productivity growth without breaks. Morocco, on the other hand, was the last to join the party of increasing productivity amongst North Africa’s top economies. The country’s productivity only started to follow an upward trajectory, on average, after 2001 and has remained at this level. From this, one concludes that Algeria and Egypt have the largest and most stable productivity growth and that, overall, the productivity of North Africa’s top economies have been on the increase.

3.5. The Labour Wedge

The figure 2 shows the logarithm of labour wedge for the six countries under consideration. For most of these countries, labour wedge was high. Also, none of the countries has a consistently low labour wedge, although Angola recorded the most instances of low labour wedge. South Africa has the most stable labour wedge even if it started with a relatively very high labour wedge which neither decreased nor increased significantly over time. As a result, other countries’ labour wedges such as Egypt and Nigeria caught up with and exceeded South Africa’s labour wedge as time progressed. The sharpest increase and decrease in labour wedge

are observed in Angola and Algeria, while the most moderate decline or no decline at all is seen in Morocco, Egypt, South Africa and Nigeria.

In Algeria, labour hours raised from 1990 to 1995. However, labour wedge began declining steadily later, i.e. in 2000. Moreover, consumption-output ratio declined beginning from 1998 but the investment rate, though declined until 1997, picked up in 1998 and showed a relatively upward trend. Thus, the stability in labour hours from 1995 and onwards largely reflects enhancement in investment activity, not a decline in labour wedge.

Figure 2: Evolution of Labour Wedge with Time Across Africa's Top 6 Economies

3.6. The Investment Wedge

The investment wedges for the set of six countries are displayed in the figure 3. We find that significant homogeneity exists across countries, although Sub-Saharan African economies initially had higher investment wedges than their North African counterparts – a situation which reversed in 1994 when the North African economies generally took over. Indeed, after 1994, the investment wedges of North African economies influenced over those of Sub-Saharan Africa and this was led by Algeria which showed the highest investment wedge among these countries, showing low investment at variance with its relatively high productivity and low labour wedge. Moreover, it simultaneously showed significant increases across all countries beginning from 1996, a situation which continued into 2013.

4. ANALYSES AND INTERPRETATION OF WEDGES

The wedges computed can be interpreted in a few ways. Although the measured wedges are estimates of distortions which can emanate from taxes, we do not express them only as taxes since distortions result not only from taxes but also from a few other sources which are not naturally observable. Hence, the wedges can be thought of as distortions emerging from taxes and elsewhere. As such, labour distortions, or any other distortions for that matter, comprise different components, one of which is taxation. In this section, we interpret the estimated wedges in two ways. First, we compare the estimated wedges to the observed labour and capital taxes in each of the six African economies by superimposing the observed taxation alongside the wedges; second, we analyze the effects on output and input (labour – hours worked – and capital stock) when labour and capital wedges are reduced or eliminated.

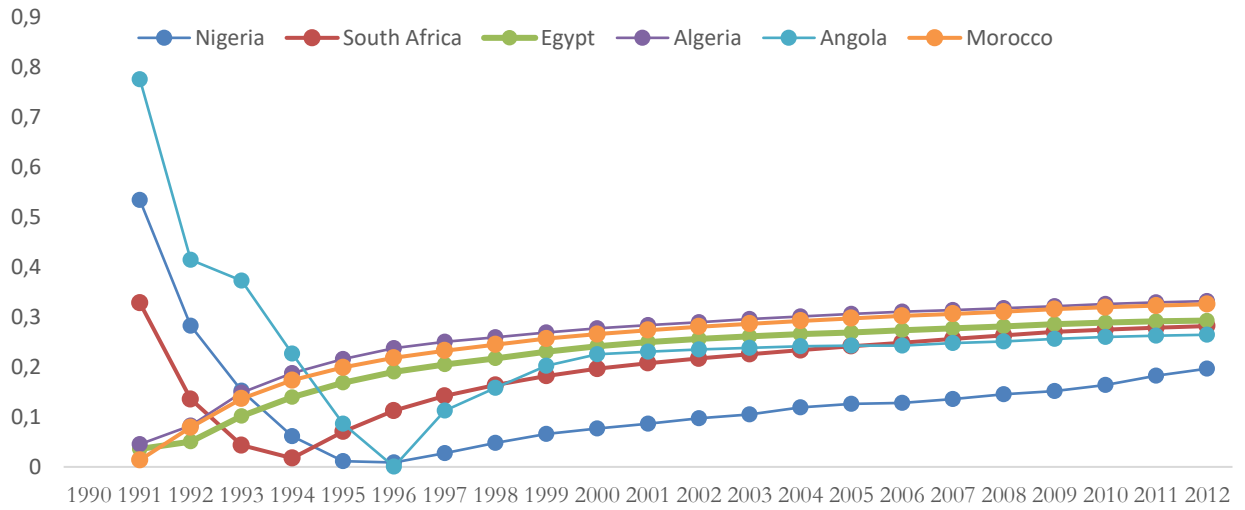

Figure 3: Evolution of Investment Wedge with Time Across Africa's Top 6 Economies

4.1. Labour Taxes and Labour Wedges

The wedges estimated incorporate distortions and processes that are not naturally observable. Consequently, we compare the estimated wedges to observable taxes to have a sense of the magnitude of distortions emerging from unobservable factors. Available data and assumptions used to plot the implicit tax rates is obtained from The World Bank, Trading Economics and African Economic Outlook (AEO) websites. The plots of labour taxes and wedges are in the figure 4 in appendix. In Nigeria and South Africa, the labour wedge is consistently above the labour tax in all the sample periods, with Nigeria's economy showing the widest gap between labour wedge and labour tax.

In addition, the economies of Egypt and Angola showed in a similar fashion, as the labour wedge is above the labour tax. On the other hand, while there is no overlap in the cases of Nigeria and South Africa, labour wedge and labour tax rate shows an overlap at certain points in Egypt and Angola. Despite the overlap, the superimposed graphs for each of the four economies are an indication that apart from higher tax rates which are generally observable, there exist other factors or variables, different from taxes, which are not necessarily observable but are responsible for sizable labour market distortions in Nigeria, South Africa, Egypt and Angola. Without regard to region, the result indicates that the four economies largely demonstrate some congruence in this regard. North African countries such as Egypt, shows a completely different behavior as their labour wedges are mostly below the labour taxes rates. This implies that in these economies, most labour market distortions come from taxes, which are observable, implying that the unobserved factors that generate labour market distortions in Algeria and Morocco are either negligible or non-existent. Overall, Sub-Saharan Africa's top three economies largely demonstrate more congruence in labour market distortions than North African economies.

4.2. Capital Taxes and Investment Wedges

Like the comparison done between the identified labour taxes and labour wedges, we compare the capital taxes of each of the six economies to their investment wedges. The capital tax, which is observed, is taken as the tax imposed on the value of the return earned on capital stock, K . This is the tax imposed on the capital income. However, the investment wedge is

calculated in ratio to the capital stock. Since it is calculated in ratio to the capital stock K , while the available/observable capital tax is reported on capital income, it is imperative to convert the observed capital tax to an equivalent capital tax that, like the investment wedge, is calculated in ratio to the capital stock. Thus, following Konya (2013), we use the steady state relationship between capital income tax rate and its capital tax equivalent which can be calculated in ratio to the capital stock K to convert the capital tax equivalent to the similar ground as the investment wedge. The conversion factor is given by

$$\frac{\bar{\tau}^{rk}}{\bar{t}^k} = \frac{\gamma/\beta(1 - \bar{\tau}^{rk})}{\frac{\gamma}{\beta} - 1 + \delta},$$

where $\bar{\tau}^{rk}$ is the capital income tax rate and $\bar{t}^k$ is its capital tax equivalent that bears the same base with the investment wedge. Figure 5 in appendix shows the capital tax rates and the investment wedges. The difference is significant in all the countries and most significant especially in North Africa's top 3 economies. Hence, in all countries, capital taxation is not naturally the most important reason for cross-country differences in investment efficiency as there are other unobservable factors, different from capital taxes, which cause distortions in investments and capital markets. These unobserved factors which distort investment and capital markets are relatively more pronounced among the North African economies compared to the sub-Saharan African economies. As such, capital taxation is a more important description for cross-country differences in investment efficiency among sub-Saharan African Africa's top 3 economies than North Africa.

4.3. How Output and Factor Inputs React to Reductions in Capital and Labour Wedges

What happens to output and input when capital and labour wedges are reduced? In this section, we provide answers to this question by computing the effect of decreasing the labour and capital wedges on output, hours worked and capital stock. The steady state values for input (hours worked and capital stock per capita) and output, obtained from the efficiency, labour and investment wedge equations, at original wedge levels are given by

$$\bar{h} = \frac{(1 - \bar{\tau}^h)(1 - \alpha)}{(1 - \bar{\tau}^h)(1 - \alpha) + \frac{\chi\bar{c}}{\bar{y}}}, \quad \bar{k} = \frac{\alpha}{(1 + \bar{\tau}^i)(1 + r^*) + \delta - 1},$$

$$\frac{\bar{c}}{\bar{y}} = 1 - (n\gamma - 1 + \delta)\frac{\bar{k}}{\bar{y}} - \frac{\bar{g}}{\bar{y}}$$

$$\bar{k} = \left(A \frac{\bar{k}}{\bar{y}} \right)^{\frac{1}{1-\alpha}} \bar{h}\bar{s}, \quad \bar{y} = \frac{\bar{k}}{\bar{k}/\bar{y}}$$

The reduced values for labour and investment wedges are set to the minimum (least) average values when the wedges are averaged for each country. By observing this, in the case of labour wedge, we find that the reduced value (i.e. the minimum average value across countries) answer the average labour wedge for Algeria and this equals 0.29. For investment wedge, the smallest average investment wedge is 0.13 and corresponds to Nigeria's average investment wedge. Hence, the value of the reduced investment wedge is 0.13. In instances where either the reduced labour or investment wedge corresponds to the average of a given country, the proportional changes in the output and input factors in that country are each equal to 1. However, when labour and investment wedges are both reduced at the same time, none of the proportional changes in output and input factors such as hours and capital is 1 as the proportional changes are not driven by only one wedge at a time but simultaneously driven by both wedges at

the same time. The table 1 presents the results of the proportional deviations when A) labour wedge alone is reduced, in which case the reduced labour wedge is equal to the average labour wedge of Algeria; B) investment wedge alone is reduced, in which case the reduced investment wedge is equal to the average investment wedge of Nigeria; and C) labour and investment wedge are both reduced at the same time – in which case labour wedge equates Algerian average and investment wedge is equal to Nigerian average.

Table 1: Sensitivity of Input Factors and Output to Reduction in Labour and Investment Wedges

	Nigeria	South Africa	Egypt	Algeria	Angola	Morocco
A –reduced labour wedge						
Output	1.74	1.49	1.36	1.00	1.04	1.10
Hours	1.74	1.49	1.36	1.00	1.04	1.10
Capital	1.74	1.49	1.36	1.00	1.04	1.10
B –reduced investment wedge						
Output	1.00	1.21	1.22	1.13	1.13	1.16
Hours	1.00	1.07	1.04	1.10	1.09	1.03
Capital	1.00	1.23	1.25	1.17	1.16	1.19
C –reduced investment and labour wedge						
Output	1.74	1.68	1.59	1.26	1.29	1.36
Hours	1.74	1.33	1.29	1.11	1.13	1.17
Capital	1.74	1.70	1.63	1.30	1.32	1.39

The changes in output, hours worked and capital following a reduction in at least one of the wedges are shown in sections A, B and C of Table 1. Section A shows the results attained when each country’s labour wedge is reduced to the minimum average labour wedge without changing the investment wedge, where the least average labour wedge is that of Algeria which equals 0.29. The most significant gain from a reduction in labour wedge is seen in Nigeria followed by South Africa and Egypt. In Nigeria, output, hours worked and capital each increased by 74%, while in South Africa and Egypt they each increased by 49% and 36% respectively,

following a decline in labour wedge. Angola and Morocco also showed gains in output, hours worked and capital following a reduction in wedges, but the gains are quite modest at around 4% for Angola and 10% for Morocco. The result shows that Nigeria, South Africa and Egypt appear to be more likely to favor the most from policies aimed at decreasing or eliminating labour wedge while Angola and Morocco are least likely to get a help from such policies.

The changes in output, hours and capital when investment wedge is reduced to the least average investment wedge, which is the average investment wedge for Nigeria, are presented in Section B. Decreasing investment wedge results in similar moderate gains in the output for Angola and Algeria. This is especially noteworthy given the similarity in the magnitude of the two countries' average investment wedge. South Africa, Egypt and Morocco are the most significant beneficiaries of a decrease in investment wedge, although their average investment wedge is in the domain of Angola and Algeria that showed a significantly lower gain from a reduction in wedges.

The last section, Section C, highlights that the six economies would benefit significantly more if labour and capital market wedges were both simultaneously, rather than individually, reduced to their minimum average levels. This means that if the average labour wedge for each country equates that of Algeria while the average investment wedge equates that of Nigeria, then each country would achieve the highest payoff in terms of a significant increase in per capita output, hours worked and capital. The gain would be largest for Nigeria, at around 74% for per capita output, and least for Algeria at more than 26% for per capita output. On a regional basis, compared to North African economies, Sub-Saharan African economies would record more significant gains in per capita output, on average, from a simultaneous reduction in labour and investment wedges.

5. CONCLUSION

Using development accounting methodology in the spirit of Konya (2013) and Caselli (2005), this paper documents the importance of productivity, labour and investment distortions in explaining income differences across Africa's largest economies. It computes and analyzes capital and labor market distortions in Sub-Saharan Africa's and North Africa's three largest economies. The main findings are as follows. First, sizable wedges exist in Africa's labour and capital markets. Second, significant efficiency gains and improvement in income levels are possible in both country groups (North Africa (NA) and Sub-Saharan Africa (SSA)) when there is a simultaneous decline in labour and investment wedges to their minimum levels. We find that the gains from a reduction in labour and investment wedges at the same time are generally larger for SSA than NA economies. Third, the difference in gains is due not only to differences in productivity but can also be explained by the differences in labor and investment wedges across Africa.

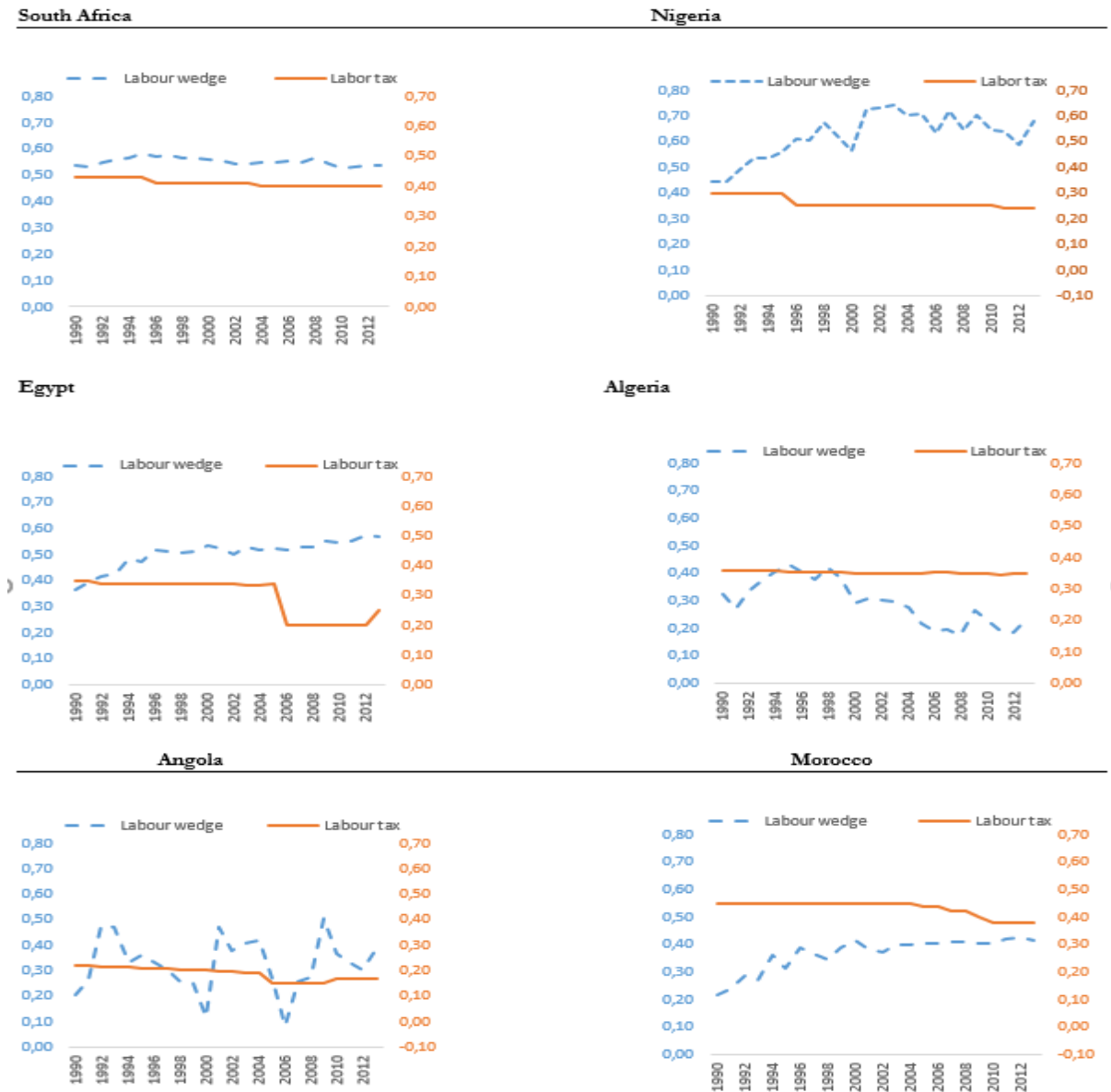
Since a reduction in capital and labor market distortions at the same time results in significant gains in income within SSA and NA, it pursues that capital and labour market distortions are important for figuring out differences in income levels within SSA and NA. This express that policies to bridge the income gap in Africa should be focused on decreasing distortions in labour and capital markets in addition to improving productivity.

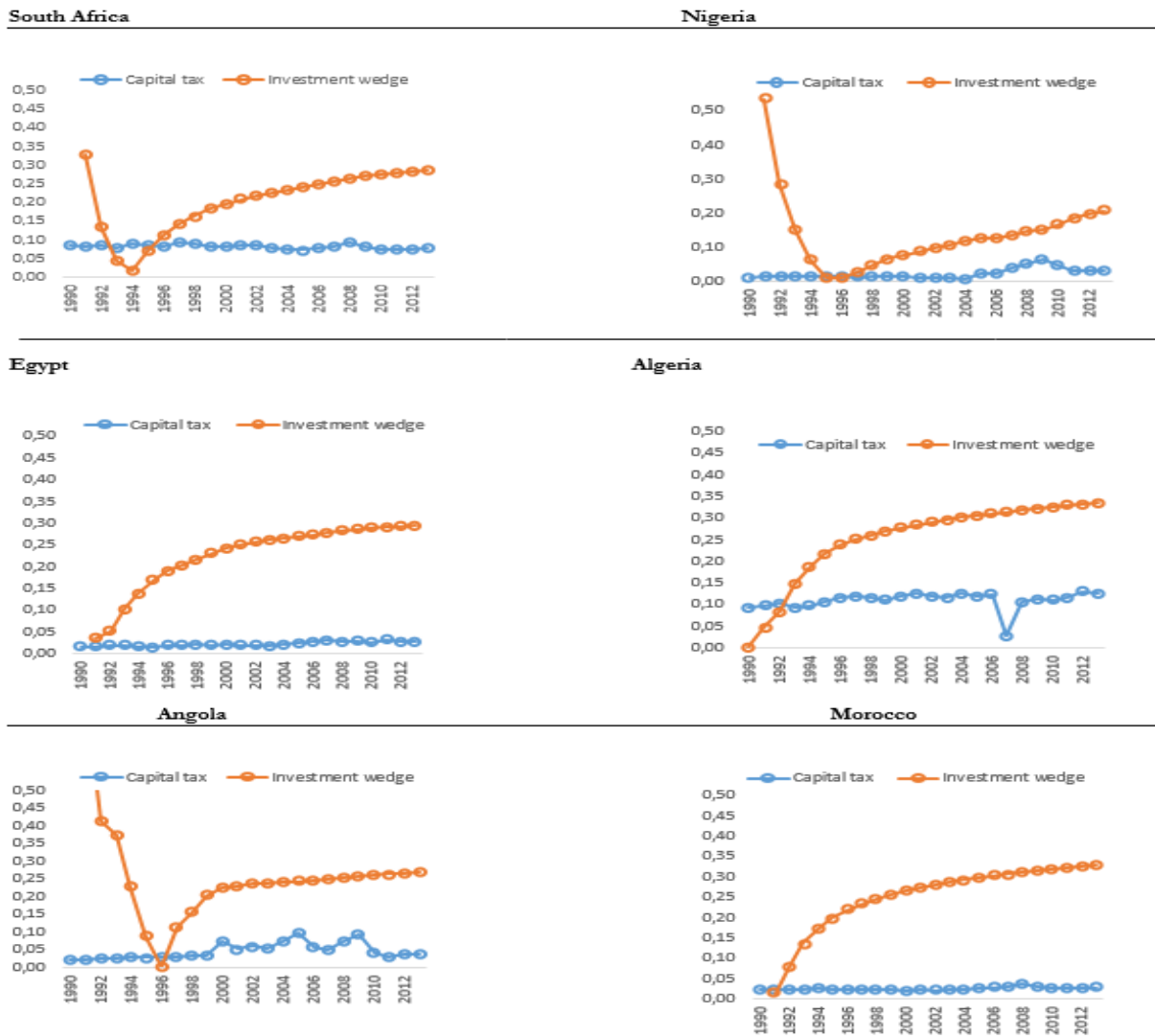
REFERENCES

- Bäurle, G., & D. Burren. (2011). Business Cycle Accounting with Model Consistent Expectations. *Economics Letters*, 110 (1): 18–19.
- Caselli, F. (2005). In Handbook of Economic Growth, edited by P. Aghion and S. Durlauf, *Accounting for Cross-Country Income Differences*, 679–741. Elsevier.
- Caselli, F., & J. Feyrer. (2007). The Marginal Product of Capital. *The Quarterly Journal of Economics*, 122: 535–568.
- Chakraborty, S. & Otsu, K. (2013). Business cycle accounting of the BRIC economies. *BE J. Macroeconomics*, 13 (1), 381–413.
- Chari, V. V., Kehoe, P. J., & McGrattan, E. R. (2007). Business cycle accounting. *Econometrica*, 75(3), 781–836.
- Christiano, L. J., & Davis, J. M. (2006). *Two flaws in business cycle accounting*. NBER Working Papers, 12647, National Bureau of Economic Research.
- Cúrdia, V., & Reis, R. (2010). *Correlated disturbances and US business cycles*. NBER Working Papers 15774, National Bureau of Economic Research.
- Del Negro, M., & S. Eusepi. (2011). Fitting Observed Inflation Expectations. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 35: 2105–2131.
- Gollin, D. (2002). Getting Income Shares Right. *Journal of Political Economy*, 110 (2): 458–474.
- Gourinchas, P., & O. Jeanne. (2006). The Elusive Gains from International Financial Integration. *Review of Economic Studies*, 73: 715–741.
- Hall, R. E., & C. I. Jones. (1999). Why Do Some Countries Produce So Much more Output per Worker than Others? *The Quarterly Journal of Economics*, 114: 83–116.
- Nutahara, K., & Inaba, M. (2012). An application of business cycle accounting with misspecified wedges. *Review of Economic Dynamics*, 15(2), 265–269.
- Kersting, E. (2007). The 1980s Recession in the UK: A Business Cycle Accounting Perspective. *Review of Economic Dynamics*, 11: 179–191.
- Konya, I. (2013). Development accounting with wedges: the experience of six European countries. *The BE Journal of Macroeconomics*, 13(1), 245–286.
- Kobayashi, K., & M. Inaba. (2006). Business Cycle Accounting for the Japanese Economy. *Japan and the World Economy*, 18 (4): 418–440.
- Murata, K., Turner, D., Rae, D., & Le Foulser, L. (2000). *Modelling manufacturing export volumes equations: a system estimation approach* (No. 235). OECD Publishing.
- Nigel, P., Annabelle, M., Franck, S., & Laurence, L.F. (2005). The New OECD International Trade Model. *OECD Economics Department Working Papers*, 440, OECD Publishing.
- Ohanian, L., A. Raffo, & R. Rogerson. (2008). Long-term Changes in Labor Supply and Taxes: Evidence from OECD Countries, 1956–2004. *Journal of Monetary Economics*, 55: 1353–1362.
- Otsu, K. (2010). A Neoclassical Analysis of the Asian Crisis: Business Cycle Accounting for a Small Open Economy. *The BE Journal of Macroeconomics*, 10 (1): 17.
- Prescott, E. C. (2004). Why do Americans Work so much more than Europeans? *Quarterly Review*, 28: 2–13.
- Pritchett, L. (2000). The Tyranny of Concepts: Cudie (Cumulated, Depreciated, and Investment Effort) is Not Capital. *Journal of Economic Growth*, 5: 361–84.
- Rogerson, R. (2008). Structural Transformation and the Deterioration of European Labor Market Outcomes. *Journal of Political Economy*, 116 (2): 235–259.
- Severgnini, B., & Burda, M. C. (2010). TFP Growth in Old and New Europe. *Comparative Economic Studies*, 51(4), 447–466.
- Valentinyi, A., & B. Herrendorf. (2008). Measuring Factor Income Shares at the Sector Level. *Review of Economic Dynamics*, 11 (4): 820–835.

APPENDIX

Figure 4: Comparison of Observed Labour Taxes Versus Estimated Labor Wedges

Figure 5: Observed Versus Estimated Capital Taxes and Investment Wedges Across Countries

Mali Teşvik Uygulamaları Açısından Zafer Kalkınma Ajansı Uşak İli İncelemesi¹

Neslihan YILMAZ*, Ekin YILDIZ**

ÖZ

Küreselleşme ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin hızlanmasıyla birlikte Türkiye'de de bölgesel önceliklerin önemi artmıştır. Bölgesel öncelikler dikkate alınarak bölgelerarası farklılıkların en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Türk Vergi Sistemi'nde mali teşvik özelliği taşıyan vergi indirim, istisna ve muafiyetlerinin kapsamına bölgesel kalkınma ajanslarının bulunduğu bölgeler de dâhil edilmiştir. KDV, ÖTV, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi'nden istisna, muafiyet ve indirimler yapılarak yatırımların teşvik edilmesi sağlanmaktadır. Çalışmanın amacı, TR33 bölgesi olarak sınıflandırılan ve Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak illerini kapsayan Zafer Kalkınma Ajansı'nın mali yapısını, vergi indirim, istisna, muafiyet ve mali teşvik uygulamaları çerçevesinde Uşak ili özelinde değerlendirmektir. Bu kapsamda vergileme ve bölgesel kalkınma ilişkisi, ilgili kanunlar ve performans göstergeleri çerçevesinde betimleyici analiz yöntemi ile incelenmiştir. Mali teşvik uygulamalarının bölgesel kalkınma düzeyindeki sorunların çözümüne yönelik katkıları değerlendirilmesi ile söz konusu uygulamaların önemli bir katma değer oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma Ajansları, Zafer Kalkınma Ajansı, Mali Teşvik

JEL Sınıflandırması: O18, R12, R58

Zafer Development Agency in terms of Fiscal Incentive Practices Uşak Province Survey

ABSTRACT

Globalization and the acceleration of the integration process with the European Union, Turkey has also increased the importance of regional priorities. It is aimed to minimize interregional differences by taking regional priorities into consideration. Exclusions, exemptions and reductions from VAT, SCT, Income Tax and Corporate Tax were encouraged to investments in Turkish Tax System. The aim of the study is to evaluate the financial structure of Zafer Development Agency, which is classified as TR33 region and covers Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak provinces within the framework of tax relief, exception, exemption and financial incentive applications. In this context, the relationship between taxation and regional development has been evaluated with descriptive analysis method within the framework of related laws and performance indicators. By examining the contribution of the applications to the solution of the problems at the regional development level, it was concluded that the tax incentives, tax exemptions and exemptions are an important incentive factor.

Keywords: Regional Development Agencies, Zafer Kalkınma Ajansı, Fiscal Incentive

JEL Classification: O18, R12, R58

Geliş Tarihi / Received: 14.11.2019 Kabul Tarihi / Accepted: 29.04.2020

¹ Bu çalışma, Ekin YILDIZ'ın "Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Mali Yapısı ve Mali Teşvik Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi: Uşak İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, neslihan.yilmaz@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9350-9866.

** Bilim Uzmanı, ekin—e@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5387-5527.

1. GİRİŞ

Kalkınma ajanslarının görev ve işleyişi hakkında yürürlükteki mevcut düzenleme "5449 sayılı *Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*" dur. Kanunun 3. maddesi uyarınca Kalkınma Ajansları tüzel kişiliği haiz kurumlardır. Kalkınma ajansları, bölgesel kalkınmayı hızlandırmak ve yerel kapasiteyi arttırmak için kurulan birimler olup, bölgesel dinamikleri harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA), Türk kamu mali yönetim sisteminde sadece Avrupa Birliği (AB)'ne tam üyelik sürecinde değil; aynı zamanda yeni kamu yönetimi ve yönetim anlayışı çerçevesinde de önem taşımaktadır. Yeni kamu mali yönetimi anlayışı çerçevesinde yönetim, hesap verebilirlik, şeffaflık, hukukun üstünlüğü, güçlü yerel kurumlar, işbirliği, paydaşların katılımı, verimlilik ve etkinliğin kamusal alandaki gelişimi amaçlanmaktadır.

Kamusal hizmetlerin finansmanı açısından en önemli gelir kaynağı olan vergiler, bir kamu politikası aracı olarak da büyük önem taşımaktadır. Sosyal denge ve ekonomik gelişmeye katkı sağlayacak ölçüde, geliri yeniden dağıtıcı etkiye sahip olması da ayrıca bölgesel farklılıkların giderilmesi aşamasında fayda sağlamaktadır. Kamu politikası aracı olarak vergiler kendi içerisinde barındırdıkları muafiyet, indirim, istisna gibi mekanizmalarla ülke genelinde ve mükelleflikleleri özelinde birtakım öncelikli ve özel durumları dikkate alarak önemli ölçüde ekonomik dengenin sağlanmasına ve bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Verginin türüne göre başvurulabilecek uygulamaların çeşitliliği ölçütünde sağlayacağı katkı da artış göstermektedir. Dolayısıyla hem tasarruflar hem de yatırımlar üzerinde itici bir güce sahip olan vergiler kapsamında yapılacak teşvik uygulamaları yönlendirici etkiye sahiptir. Özellikle muafiyet, indirim, istisna gibi sağlanacak vergi avantajlarıyla öncelikli bölge ve sektörlerin güçlendirilmesi sağlanabildiği gibi ekonomik denge açısından da bölgelerarası yaklaşma sağlanabilmektedir.

Çalışmada bu kapsamda bölgesel kalkınma ajanslarının mali yapısı; vergi teşvik, istisna ve muafiyet uygulamaları açısından ele alınmaktadır. Bu amaçla öncelikle vergi teşvik ve istisna uygulamalarının bölgesel kalkınmadaki yeri ve önemi üzerinde durularak, bölgesel kalkınma ajanslarının destek mekanizmaları; mali destekler, faiz desteği, faizsiz kredi desteği, doğrudan finansman desteği ve teknik destekler olmak üzere alt başlıklar halinde sınıflandırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde mali teşvik türlerinden olan vergi istisna ve muafiyetleri açısından Zafer Kalkınma Ajansının mali yapısı incelenerek ajansın kuruluş yapısı, işleyişi ve teşkilat yapısına yer verilmiştir. Ajansın destek programlarının mali teşvikler açısından değerlendirilmesi yapılarak performans göstergeleri ve ilişkili örnek uygulamalar ile sağlanan ekonomik katkı ölçümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölge genelinde mevcut teşvik uygulamalarının sonuçları, mali teşvik sistemi içerisinde yer alan muafiyet ve istisnalar kapsamında incelenerek sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. KALKINMA AJANSLARI VE BÖLGESEL KALKINMA

Türkiye'de 1960'lı yıllara dek plansız ekonomik dönem mevcut iken, 1960 sonrası Devlet Planlama Teşkilatı'nın faaliyete geçmesiyle beraber beşer yıllık kalkınma planları uygulamaya alınmıştır. Planlı dönemle beraber baş gösteren kalkınma politikalarıyla ve bu planlarla birlikte bölgesel gelişmeyi destekleyici pek çok projenin aksiyon almaya geçirildiği görülmüştür. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını bertaraf etmek adına AB'nin üye ülkeler için meydana getirdiği bölgeleme mekanizması İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) ile bölgeler arası dengesizliklerin minimize edilmesi ve AB'nin sağlamış olduğu fonlardan faydalanılması açıkça hedeflenmiştir. Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Ajanslarıyla ilk tanışmasının temelinde de İBBS yatmaktadır. 1999 senesinde gerçekleştirilen "Helsinki Zirvesi" sonunda Türkiye AB'ye üye ülke olarak nitelendirilince "Avrupa Komisyonu'nun Katılım

Ortaklığı Belgesi'ndeki" hedeflerinden biri olarak, kalkınma ajansları Türkiye gündemine resmi kanallarla da girdiği görülmüştür (Avaner, 2006: 239).

Kalkınma ajanslarıyla ilgili hukuki yapılanma 2003 yılında ilgili kanun taslağı ile başlamış gerekli koşulların gerçekleştirilmesiyle 19 Ocak 2005 senesinde kanun taslağı TBMM ve Bütçe Komisyonu'na sunulmuş ve 21 Ocak 2005 tarihinde 31 maddeden meydana gelen 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun" kabul edilerek 8 Şubat 2006 senesinde "Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.5449 sayılı Kanun'un uygulanması bağlamında, ajansların kuruluşunun aşamalı olarak gerçekleştirilmesi planlanmış böyle bir uygulamanın asıl hedefi de bazı alanlarda örnek uygulama alanı bulunduktan sonra uygulama sonucuna yapılacak çıkarımlar sayesinde ajansların yaygınlaştırılmasıdır. Ajans kuruluşlarının ayrı kararnamele ile yapılanmasının sebebi alanların değişiklik gösteren koşulları ve yapıları teşkilat yapılarının, birimlerinin, büyüklüklerinin ve diğer yapısal özelliklerinin farklı olması gerekliliğidir (Özaslan ve Akpınar, 2005: 236-252).

Ajansların mali yapısının, gerçekleştirilen projeler kapsamında devlet tarafından tahsis edilen ödenek aktarımları yoluyla oluştuğu bilinmektedir. Türkiye'de kurulan 26 kalkınma ajansından biri de Afyon, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan ve TR33 bölgesi olarak adlandırılan Zafer Kalkınma Ajansı'dır. TR 33 bölgesi kapsamında bütçe ve belediye paylarından aktarmalar yapılmaktadır. Ajansın kısıtlı bütçesini dört farklı ve önemli ilde kullandığı göz önüne alındığında, TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir kalkınmasının mali destekler ötesinde bölgenin teknik bilgi birikiminin artırılması, Ar-Ge faaliyetlerine yoğunlaşılması ve işletmeler/kurumlar arasında iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi ile sağlanabileceği düşünülmektedir.

Kalkınma Ajansları, bölgelerin kalkınma sürecinin hızlandırılması ve bölge için kritik öneme sahip faaliyetlerin hayata geçirilmesi amacıyla önceden belirlenmiş uygunluk kriterleri doğrultusunda; bölge planı ve programları ile yıllık çalışma programı ve ilgili başvuru rehberlerinde belirlenen alanlarda bölge aktörlerine mali ve teknik destek sağlamaktadır (DPT, 2009: 25). Kalkınma Ajansları, bölgesel planda sunulan stratejiler ve öncelikler çerçevesinde, ilgili bölge için sektörel ve tematik sorunlara çözümler sunan projeleri ve faaliyetleri desteklemektedir. Kalkınma Ajansları Destekleri, Kalkınma Ajansları Projesi ve Faaliyet Destekleyici Tebliğ'in 2. madde hükmünde belirtildiği üzere, mali ve teknik destek olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Her iki bölümün de görev ve yetkileri yönetmelikte ifade edilmektedir. Bu kapsamda mali bölüm parasal kaynaklar ve maddi sonuçlara ilişkin kısım ile ilgilenirken, yönetime ilişkin görüşler sunmaktadır. Teknik kısım ise hem sektörel hem de tematik çözümler sunabilmek amacıyla var olan projelere teknik anlamda destek sunmaktadır (Mardin, 2006: 167). İlgili mekanizmalar ile birlikte BKA'lar kuruldukları bölgeye has yatırım imkânlarını tespit ederek kalkınmanın bu bölgesel yatırım imkânlarıyla gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Yatırımın türüne bağlı olarak ajanslar tarafından çeşitlendirilen destekleme mekanizmaları, yine yatırımın türüne göre farklılaşabilmekte ve yatırımın teşvik edici yönünü ön plana çıkarabilmektedir.

3. MALİ TEŞVİKLERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Seyidoğlu (1992: 358), teşvik kavramını "bir ekonomide ulaşılması istenen hedefler doğrultusunda gelişmesi amaçlanan ekonomik faaliyetlere devlet eliyle sağlanan maddi, hukuki destekler ve kolaylıklar" şeklinde tanımlamıştır. İncekara ise (1995: 9) "belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek, yardım ve özendirme olarak" ifade etmiştir. Aktan'a(2001: 1) göre teşvik, "devlet tarafından çeşitli amaçlarla özel ve/veya kamu teşebbüslerine bir karşılık mukabilinde veya karşılıksız olarak yapılan aynı veya

nakdi yardımlar”dır. Duran (2003: 6-7) ise teşvikin yatırımın maliyetini veya potansiyel kârını etkileyeceği veya yatırımla ilgili riskleri azaltarak, yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Bu amaçla hazırlanan hükümet önlemlerini deteşvik kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede kamu otoritesi açısından bir gelir kaybı ve bir bütçe gideri olarak ortaya çıkmakla birlikte, teşvikten yararlanan sektörler için bir fırsat ve fayda anlamına da gelmektedir. Vergi teşvikleri de bu çerçevede mali anlamda kamu otoritesi tarafından alınmaktan vazgeçilen vergileri ifade eder. Bir başka ifadeyle istenilen, yatırımların ülke ekonomisi açısından faydalı ve zaruri görülen alanlara yönlendirilmesidir (Sönmez, 2005: 125). Bir piyasada yatırım ve istihdamı arttırmak, ekonomik istikrarı sağlamak, iktisadi büyüme ve gelişmeyi gerçekleştirmek veya bir bölgeyi geliştirmek ya da bir sektörü desteklemek için kamu otoritesi tarafından sağlanan ekonomik, hukuki, sosyal, mali her türlü destek ve kolaylıklar da bu kapsamda değerlendirilebilmektedir (Tuncer, 2008). Teşvikler doğrudan ve dolaylı, koşullu ve koşulsuz veya açık ve gizli şekilde verilebileceği gibi, aynı veya nakdî olarak da verilebilir. Bu çerçevede mali teşvikler de çeşitli vergilerden muafiyet ya da istisna şeklinde olabileceği gibi, ödemenin ötelenmesi ya da taksitlendirilmesi şeklinde uygulanabilmektedir (Yavan, 2011: 32-37). Ancak uygulamada çoğunlukla vergi teşviki şeklinde gerçekleştirilmektedir. Vergi teşvikleri, ekonominin amaçlanan gelişimi doğrultusunda, çeşitli ekonomik ilişkilerde vergi yükünün düşürülmesi veya tamamen kaldırılması olarak tanımlanabilmektedir (Tüleykan, 2015: 233). Bu kapsamda, mali teşvikler ekonomideki birimleri belirli alanlarda iyileştirmek ve onların davranışlarını da bu yönde etkilemek için uygulanır. Özellikle yatırım alanında uygulanarak, ekonomide yatırımlar aracılığı ile üretim hacminin, büyüme hızının ve istihdam kapasitesinin artması hedeflenir. Ayrıca bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi, sektörlerin güçlenmesi ve ülkenin artan yatırımlar aracılığı ile küresel rekabet gücünün geliştirilmesi hedeflenir (Altay ve Karabulut, 2017: 190).

Vergilemenin temel amacı kamu harcamalarını finanse etmek için kaynak oluşturarak, adaletin ve etkinliğin sürdürülebilmesidir. Devletin önemli kamu finansman araçlarından biri olarak vergiler ekonomik yapılanmaları ve faaliyetleri çeşitli şekillerde teşvik ederek ekonomik büyüme sürecine katkı sağlayabilmektedirler. Bu kapsamda vergi kanunları, vergi mükelleflerine çeşitli yasal yükümlülükler getirmekle birlikte ihtiyaç duyulması halinde bu yükümlülüklerin sınırlandırılmasına da imkân sağlamaktadır (Mutluer, 1976:54, akt. Çiloğlu, 2000:112). Özellikle gelir üzerinden alınan vergiler açısından yapılan indirimler, tarife farklılaşmaları, muafiyet ve istisnalar ekonomik göstergeler üzerine önemli ölçüde etki edebilmektedir. Bu faaliyetler/uygulamalar vergilerin hem tasarruflar hem de yatırımlar üzerindeki istenmeyen etkilerini bertaraf edebilme niteliğine de sahiptirler. Vergi yükümlülüğü nedeniyle mükelleflerin satın alma güçlerindeki azalma, sağlanan imkânlarla giderilmekte ve bu yolla gelirin tasarruf veya yatırımlara kanaliz edilmesi mümkün olabilmektedir.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde özel sektör ekonomik büyümeyi tek başına sağlayamamaktadır. Bu noktada devletin teşvik politikalarıyla destek olması ve çeşitli vergi politikaları uygulaması gerekmektedir. Bu ülkelerde kalkınmanın ve büyümenin gerçekleşebilmesi için vergi muafiyet ve istisnaların uygulanması şarttır. Ancak vergi yükümlülüğü dışında kalan kesimin isabetli bir kararla belirlenmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için etkin bir vergi idaresi yapılandırılmalıdır. Vergisel teşviklerin tatbiki doğru bölgeye doğru miktarlarda uygulandığı sürece anlam kazanmaktadır (Pınar, 2001:32). Vergi teşvikleri uygulanan teşvik türü ve uygulama kalitesine göre yatırımlar üzerinde bir etkiye sahip olabilmekte aynı zamanda herhangi bir sektörün rekabet gücünün artmasında ülkenin ekonomik yapılanması ile sıkı ilişkiler içerisinde bulunmaktadır. Teşvik edici vergi politikaları belirli bir kazanç veya iradın vergiden istisna edilmesi veya verginin çeşitli yollarla ertelenmesi olarak ifade edilebilmektedir. Bir vergi teşvikinin efektifliği konusunda, vergisel teşvikin olmadığı durumda belirli yatırım projelerine sağlanan teşviklerin yatırımcıların efektif vergi yükünü azaltıp azaltmadığına bakılmalıdır (Tekin, 2006:301-302). Gelişmekte olan ülkelerde özel sektör

tek başına ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru olmadığından devletin bazı faaliyetlerde başı çekmesi gerekmektedir. Bu durum ise devletin vergi teşviklerini doğru yerde ve doğru miktarlarda tatbik etmesi ile mümkün olabilmektedir (Demircan, 2003:108).Teşvik politikaları bir kamu politikası aracı olarak bölgeler arası gelir düzeyi ve iller arası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Aynı zamanda istihdam oluşturmak, yatırımları teşvik etmek, katma değeri yüksek gelişmiş teknolojileri kullanmak, ekonomik istikrar ve büyümeye katkıda bulunmak gibi daha pek çok ekonomik ve sosyal amacı da bulunmaktadır.

4. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ MALİ DESTEK MEKANİZMALARI

Kalkınma Ajansları; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerine mali destek sağlayabilir (DPT, 2009: 25-26). Ajansın sağlayabileceği mali destekler; doğrudan finansman desteği, faiz desteği ve faizsiz kredi desteği olmak üzere üçe ayrılır. Bu kapsamda doğrudan mali destek, "Teklif Çağrısı", "Fizibilite Desteği" ve "Güdümlü Proje Destek" olmak üzere üç tipte uygulanabilmektedir. Doğrudan mali destekten BKA'ların gelişimi ve faaliyetlerine kesintisiz devam edebilmesi amacıyla destek sunulması anlaşılmalıdır. Faiz desteği ise teklif çağrısı, fizibilite proje desteği (uzman görüşü destekli) ve güdümlü proje destek söz konusu olduğunda gündeme gelmektedir (Kurtipek, 2012:178). Söz konusu mali destekler aracılığıyla bölgelerde bulunan kurum ve kuruluşların proje ve uygulama kapasitelerinin geliştirilmesinin yanı sıra hizmet sunumları ve kurumsal altyapılarında geliştirilmesi kalkınma ajansları vasıtasıyla sağlanmaktadır.

4.1. Faiz Desteği İmkânı

Faiz desteği, "kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin ilgili aracı kuruluş ile Ajans arasında imzalanacak protokolde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlardan alacakları krediler karşılığında ödeyecekleri faiz giderlerinin, Ajanslar tarafından karşılanmasını öngören karşılıksız yardımdır" (DPT, 2009: 121). Faiz desteği, aracı kurumlardan çekilecek fonların faiz giderlerini karşılayan Ajans'ın geri ödemesiz destek türüdür. Faiz desteği BKA'ların faaliyetlerini kesintisiz devam ettirebilmeleri için aracı kurumlar vasıtasıyla fon çekilmesinin sağlanmasıdır. Bu destek türünün benimsenmesindeki temel amaç; KOBİ'ler, çiftçi ve çiftçi grupları, serbest meslek sahipleri gibi mikro düzeyde işletmelerin ihtiyaç duydukları kaynaklara daha ucuza ulaşabilmelerinin önünü açmaktır.

4.2. Faizsiz Kredi Desteği

Faizsiz kredi desteği, ajans tarafından kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin ilgili aracı kuruluş ile Ajans arasında imzalanacak protokolde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlar eliyle kredi verilmesini amaçlar. Bu mali desteğin "*Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği*" ve bu Kılavuzda belirtilen usul ve esaslar dâhilinde faiz ödenmeksizin taksitler halinde geri ödenmesine imkân veren karşılıksız bir yardımdır" (DPT, 2009: 121). Faydalancılar söz konusu krediyi, Kalkınma Ajanslarının kamuoyunda belirtilen usuller temelinde Kalkınma Ajansı'na geri ödemektedir. Faizsiz kredi destek programları kapsamında, lehtarlara en az üç haftalık bir ödemesiz dönem verilir ve kredilerin geri ödemelerinin dört yıl içinde tamamlanması istenir (Okan vd., 2013:65). Bu destek türü ile birlikte yatırımcıların yeni yatırımların yanında mevcut yatırımlarında büyütülmesi

sağlanmaktadır. Böylece yatırımcıların hem ek bir maliyetten kurtulması, hem de ilgili yatırımın kullanılabilirliğinin artırılması sağlanacaktır.

4.3. Doğrudan Finansman Desteği

Ajans tarafından sağlanacak doğrudan finansman desteği, esas itibarıyla proje teklif çağrısı yöntemiyle kullandığı destekleri kapsamaktadır. Ancak Ajans istisnai olarak, proje teklif çağrısı yapmaksızın ve proje hazırlığı konusundaki yükümlülüklerden bazılarını hafifletmek ve proje destek sürecini hızlandırmak amacıyla, doğrudan faaliyet desteği de sağlayabilir (DPT, 2009: 109). Doğrudan finansman desteği, genellikle teklif çağrısında geliştirme ajansı tarafından sağlanan geri ödenebilir olmayan destekleri içerir. Ayrıca istisna dışında ajans, proje hazırlama yükümlülüğünü azaltmak veya proje hazırlama sürecini kendisi yönetmek için teklif çağrısı yapmaksızın Fizibilite Desteği ve Gündümlü Proje Desteği sağlayabilir (Kurtipek, 2012:165). Bu destek türü ile birlikte; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin projelerine mali destek sağlanabilir. Böylelikle yatırımların finansmanının hızlı bir şekilde sağlanarak etkili bir şekilde tamamlanması amaçlanmaktadır.

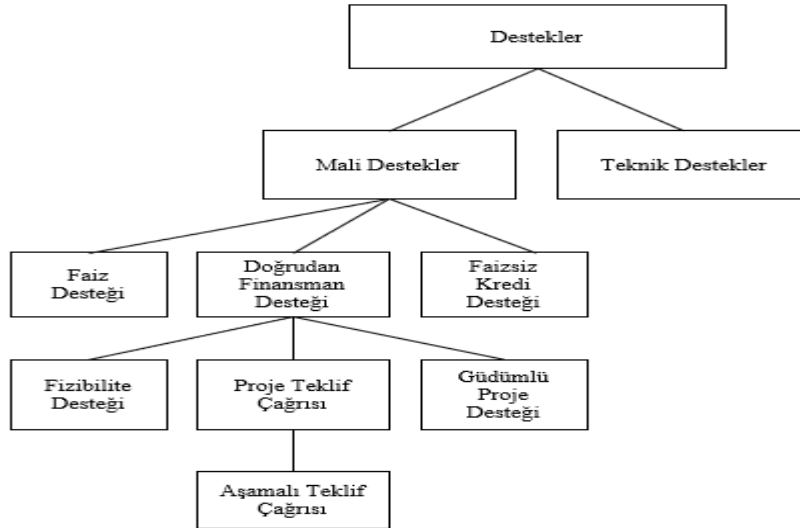
5. ZAFER KALKINMA AJANSI DESTEK PROGRAMLARININ MALİ TEŞVİK UYGULAMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zafer Kalkınma Ajansı, Ege Bölgesi'nde bulunan şehirlerin kalkınması amacıyla kurulmuş bir kalkınma ajansıdır. 14 Temmuz 2009 tarihinde, Bakanlar Kurulu kararı ile faaliyete geçmiştir. Afyon, Kütahya, Manisa ve Uşak şehirlerini kapsayan TR33 bölgesini kapsamaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı'nın asıl hedefi, "5449 sayılı kuruluş kanununun ilk maddesinde tüm kalkınma ajansları için ortak bir şekilde ifadesi yapıldığı üzere; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları içerisindeki işbirliğini daha yukarılara taşımak, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını gerçekleştirmek ve yerel potansiyeli harekete geçirmek kaydıyla, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak, bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, devamlılığını sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmaktır" (ZEKA/a, 2015: 13). Ajansın misyonu "TR33 bölgesinin hayat kalitesini yükseltmek amacıyla; bölgenin dinamiklerini harekete geçirmek, bölge kaynaklarının tam ve etkin kullanımını sağlamak ve girişimciliği ve inovasyonu daha çok teşvik edici alanı cazibe merkezi haline getirmeye" çalışmaktır. Ajansın vizyonu, "TR33 olarak adlandırılan bölgenin kalkınması için; dinamik takım ruhuna sahip, öğretici ve kaliteli hizmet sunan" bir ajans olmak şeklinde ifade edilmektedir (ZEKA/b, 2015: 9).

Ajans, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından verilen yetki gereği 2010 yılı Nisan ayından itibaren "TR33 Bölgesi 2010 – 2013 Bölge Planı" hazırlama ile ilgili ciddi bir analiz yapmış ve araştırmalara başlamıştır. Bölge Planı araştırmaları kapsamında, bölgenin mevcut durum haritasını oluşturmak amacıyla sektörel çalışma ve analizler yapılmıştır. Ayrıca, bu süreç kapsamında, üst ölçekli plan ve politikalarla bölge illerine ilişkin hazırlanmış mevcut plan ve programlar irdelenmiştir. Bölge Planı, 2010'da DPT tarafından onaylanmış ve 2011 yılı içerisinde basılarak bölgedeki kurumlara dağıtımı gerçekleştirilmiştir (ZEKA/a, 2015: 14). Kalkınma ajansları için birtakım ortak amaçlar belirlenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda ajanslar kuruldukları bölgelerde kamu ve özel kesim ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini artırma ve bu işbirliği ile kaynakların etkin kullanımını sağlamak üzere kurulmuştur. Ayrıca kuruldukları bölgelerdeki yerel potansiyellerin tespit edilerek ulusal kalkınma programına uygun bir şekilde gelişimini sağlamak da ajansların ortak kuruluş amaçları içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında bölgelerde ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasının sağlanması ve bölgeler

arasındaki ekonomik ve mali eşitsizliğin denkleştirilmesi de Ajansların bir diğer ortak yönüdür. Faaliyetlerini amaçlar doğrultusunda gerçekleştiren kalkınma ajansları yatırım danışmanlığından, projelerin finansmanına, bölgesel planlamalardan ekonomik koordinasyona kadar farklı boyutlarda faaliyetlerini yürütmektedirler.

Zafer Kalkınma Ajansı, karar ve onama organı olarak görev yapan yönetim kurulu, danışma organı niteliğindeki Kalkınma Kurulu ve icracı makamı olan Genel Sekreterlik bünyesindeki birimler ile direkt olarak Genel Sekreter'e bağlı olarak çalışan Yatırım Destek Ofisleri (YDO) aracılığı ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Söz konusu teşkilat yapısı ile hizmet sunum süreci, karar alınması ve işleyişi süreçlerinin gelişimi, uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi ve bölgesel nitelikte veri analizlerinin yürütülmesi adına faaliyetler yürütmektedir. Zafer Kalkınma ajansı için, diğer destek programları mali ve teknik olarak genel hatta ikiye ayrılmaktadır. Mali kısımda faiz desteği, doğrudan finansman destek ve faizsiz kredi destekleri uygulanmaktadır. Teknik destek programları da eğitim, proje hazırlama, danışmanlık hizmeti verme gibi faaliyetleri içermektedir. Şekil 1'de bu desteklerin niteliklerine yer verilmektedir.

Şekil 1. Projeler Kapsamında Uygulanan Destekler

Kaynak:(ZEKA, <http://zafer.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2019).

Şekilde görüldüğü üzere, ajansın verdiği destekler arasında faiz desteği, finansman desteği, faizsiz kredi desteği şeklinde destekler uygulandığı görülmektedir. Faiz desteği ve faizsiz kredi desteği ajansın henüz kullanmaya başladığı destek mekanizmaları içinde yer almamaktadır. Doğrudan finansman desteği, içerisindeki proje teklif çağrısı kapsamında ise kâr amacı güden işletmeler için hibe oranı azami %50 iken; kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlar için ise bu oran %90'a kadar artırılabilir. Ayrıca kâr amacı güden ve kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların yatırıma yönelik projelerinde desteklenmektedir. Desteklenecek projeler yarışma usulü ile puanlanarak belirlenmektedir. 2010-2018 yılları arasındaki periyotta proje teklif çağrılarında destek için 135.8 milyon TL bütçe ayrılmıştır.

Fizibilite Desteği ise ajans tarafından sağlanan bilgiler neticesinde 2010-2016 dönemindeki kâr amacı gütmeyen kurumlar ile bunların kurduğu veya ortak olduğu işletmeler için önceden doğrudan faaliyet desteği adıyla kullanılan fizibilite desteği 4.4. milyon öngörülmüş, ancak 2018 fizibilite raporlarında 1.5 milyon gerçekleşen destek kaydedilmiştir.

Güdümlü proje desteğinde ise yarışma usulü uygulanması dışında, stratejik öneme sahip ve özel sektöre doğrudan fayda sağlayacak büyüklükteki yatırım projelerine doğrudan mali kaynak sağlamaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı 2017 yılında başlanması öngörülen ve hayat geçirilen güdümlü projenin 31.1 milyon TL destek sağlandığı yine mali destek programları raporlarında görülmüştür. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın kalkınma ajansları için her yıl hazırladığı raporlarda ise Zafer Kalkınma Ajansı'nın 2017 yılındaki teknik desteği için 195 proje başvurusundan 137 adeti ile sözleşme imzalanmış ve teknik destek maliyetinin 594.438 bin TL olduğu görülmüştür.

Söz konusu teknik destekler içinde bakanlık onayına sunulacak yatırım teşvik belgesi hazırlıkları, danışmanlık için personel ücretleri de yer almaktadır. Özellikle güdümlü proje örneğindeki MCBÜ-Aküm, Mastek vb. projelerde faaliyet gösterecek firmalara yatırım teşvik kapsamında ve vergi türleri ayırımına göre çeşitli istisna ve muafiyetler tanınacaktır. Bütçe, Zafer Kalkınma Ajansı'nın finansal önceliklerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ajansın amaçlarına ulaşmada kaynak dağılımının yanında mali olarak da bütünlük sağlayan ve bu sayede finansal bütünlüğü oluşturan bütçe uygulamasının istisna ve muafiyetlerle doğrudan ilişkisi bulunmamaktadır. Ayrıca ajansın projelere mali ve teknik destek sağlayabilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu kapsamda bütçe gelir kalemini; belediyeler ile il özel idareleri katkı payları, sivil toplum kuruluşları katkı payları, valilikler ve kaymakamlıkların katkı paylarından oluşmaktadır.

Uşak ili açısından devam eden projelerin gelişimi şöyledir;

- İzmir - Ankara yolu üzerinde bulunan Uşak Organize Sanayi Bölgesi (OSB)'nde 309 firma faaliyet göstermektedir. Genişleme çalışmaları devam eden Uşak OSB'de, 2018 yıl içinde 600 hektar alanın yatırımcıya tahsisi sağlanmıştır.

- Lojistik ve ulaşım kolaylığı olan, doğalgaz, düzenli elektrik enerjisi ve arıtma tesisine sahip, altyapısını tamamlamış Uşak OSB yakınında veya genişleme sahasında kurulum aşamasında olan Lojistik Köy ile demiryolu üzerinden limanlara ve dünyaya entegrasyonu hedeflenmektedir.

- Karahallı OSB'de 17 firma faaliyet göstermektedir. %100 indirimli olarak parsel tahsisinin yapılabildiği Karahallı OSB, altyapısını büyük ölçüde tamamlamıştır. Karahallı OSB -

- Uşak - Denizli yolu üzerinde bulunan Uşak Deri (Karma) OSB'de 238 firma faaliyet göstermektedir. Genişleme çalışmaları devam eden Uşak Deri (Karma) OSB'de 150 hektar alanın yatırımcıya tahsis edilmiş durumdadır.

Mali teşvikler kapsamında Afyonkarahisar ve Kütahya 4. Bölge, Manisa ve Uşak 3. Bölge destekleri içinde yer almaktadır. Yatırımın OSB içinde yapılması durumunda bir alt Bölge desteğinden faydalanılmaktadır. Yatırımların minimum yatırım tutarı yatırımın çeşidine göre (US-97 kodu) ve yapılacağı ile göre farklılık göstermekle birlikte 500.000 TL ve üzerinde olması gerekmektedir(ZEKA, 2017). Bölgesel Teşvik Sisteminde; KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Sigorta Primi İşveren Hissesindeki Asgari Ücrete Tekabül Eden Kısmının Ekonomi Bakanlığınca Karşılınması, Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi şeklinde teşvik uygulamaları bulunmaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı destek mekanizmaları içerisinde yer alan teknik destekleri sağlamak için görevlendirilen yatırım destek ofislerinden biri de Uşak ilinde bulunmaktadır.

Yatırım destek ofisleri (YDO) bölgeye yeni yatırımcıları çekmek, yurtiçindeki ve yurtdışındaki yatırımcılara danışmanlık hizmeti vermek, bölgenin yatırım olanaklarını tanıtmak ve yeni yatırımlar için gerekli idari işlemlerin mevzuata ve kanunlara uygunluğu çerçevesinde bölgenin yatırım cazibesini artırmak amacıyla ajansları teknik olarak desteklemek için kurulmuştur. YDO'lar aynı zamanda genel teşvik uygulamaları kapsamında başvuran firmalara

sadece danışmanlık ve tanıtım hizmeti dışında yatırım teşvik belgesi de düzenlemekle görevli kurumlardan biridir. Bakanlık onayına sunulması, kabul edilmesi ve sonraki dönemdeki iş takibi açısından ajans tarafından takibi yapılmaktadır. 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı bakanlar kurulu kararı ile yürürlüğe giren "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkındaki Karar" kapsamına alınmıştır. Bölgesel teşvik sistemindeki uygulamalar ve destekler kapsamında KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Sigorta Primi İşveren Hissesindeki Asgari Ücrete Tekabül Eden Kısmının Ekonomi Bakanlığı'na karşılanması, Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi şeklinde teşvik uygulamaları bulunmaktadır.

5.1. Katma Değer Vergisi İstisnası

3065 sayılı Kanununun (13/d) maddesinde yer alan, Yatırım Teşvik Belgesi sahibi mükellefler belge kapsamındaki makine ve teçhizat alımlarında KDV'den muaftır. Kalkınma Ajanslarında istisna oluşturan durumlar şöyle sıralanmaktadır:

- "İhracat teslimleri ve bu teslimlere ilişkin hizmetler, yurt dışındaki müşteriler için yapılan hizmetler, serbest bölgelerdeki müşteriler için yapılan fason hizmetler ve karşılıklı olmak şartıyla uluslararası dolaşım anlaşmaları çerçevesinde yurt dışındaki müşteriler için Türkiye'de verilen dolaşım hizmetleri,
- Türkiye'de ikametgâhı, işyeri, kanuni ve iş merkezi bulunmayanların taşımacılık faaliyetlerine ilişkin olarak satın alacakları mal ve hizmetler ile fuar, panayır ve sergilere katılımları dolayısıyla satın alacakları mal ve hizmetler nedeniyle ödedikleri katma değer vergisi, karşılıklı olmak kaydıyla iade edilir.
- İhraç edilmek şartıyla imalatçılar tarafından kendilerine teslim edilen mallara ait katma değer vergisi, ihracatçılar tarafından ödenmez. Mükelleflerce tahsil edilmeyen ancak ilgili dönem beyannamesinde beyan edilecek olan bu vergi, vergi dairesince tarh ve tahakkuk ettirilerek tecil olunur.
- Faaliyetleri kısmen veya tamamen deniz, hava ve demiryolu taşıma araçlarının, yüzer tesis ve araçların kiralanması veya çeşitli şekillerde işletilmesi olan mükelleflere bu amaçla yapılan deniz, hava ve demiryolu taşıma araçlarının, yüzer tesis ve araçlarının teslimleri, bu araçların imal ve inşası ile ilgili olarak yapılan teslim ve hizmetler ile bunların tadili, onarım ve bakımı şeklinde ortaya çıkan hizmetler ve faaliyetleri deniz taşıma araçları ile yüzer tesis ve araçların imal ve inşası olanlara bu araçların imal ve inşası ile ilgili olarak yapılacak teslim ve hizmetler, kalkınma ajanları kapsamında istisnalar içerisinde girmektedir".

KDV istisnası şeklinde uygulanan teşvikler bölgeler arasındaki kalkınma politikasına dair etkin bir teşvik sistemi olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ekonomi politikaları ile paralel olarak bölge içerisindeki üretimin artırılması KDV istisnası teşviki ile desteklenebilir. Genel teşvik uygulamaları kapsamındaki KDV istisnası destek almak isteyen kurum ve kuruluşların yatırım teşvik belgesi düzenlenirken bölgeyi de iyi analiz edebilen YDO'ların da yardımı ile hazırlanarak Bakanlığa sunulmaktadır. Tablo 1'de 2017 yılı Zafer Kalkınma Ajansı'nda teknik destek olarak yatırım teşvik belgesi almış sektördeki yatırımların KDV istisnası desteği olarak finansman avantajı sağladıkları verilere yer verilmektedir.

Tablo 1: Yatırım Desteği Alan Şirketlerin KDV Vergisi Avantajları (2017)

Sektör	Üretim Kapasitesi	Yatırım Tutarı KDV (İstisnalı)	Sektöre Göre KDV Oranları	Yatırım Tutarı KDV (İstisnasız)	KDV İstisna Avantajı Sağlanan Tutar
Hayvancılık	460 Adet Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	12.000-	Yem Alımları %1 Makine Teçhizat Alımları %18	12.120- 12.960-	120.000 960.000

Kaynak: Resmî Gazete verileri kullanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere hayvancılık sektöründeki yatırımda KDV istisnaları uygulanmıştır. KDV istisnası sonrasında sağlanan finansman avantaj tutarları gösterilmiştir. Yatırım için sağlanan finansmanın KDV'li yani istisnalı ve istisnasız tutarların arasındaki fark, sağladığı finansman avantajını göstermektedir. Şöyle ki tabloda yer alan örnekte hayvancılık sektörü için toplam yatırım tutarı 12 milyon TL olarak teşvik belgesinde onaylanmıştır. Bu büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için teşvik belgesi kapsamında yatırımın işteğal konusu ve yatırım sonunda üretilen mal ve hizmet göz önüne alındığında üretim için gerekli makine-teçhizatın yurtiçi ya da yurtdışı temini için bu mallarda indirim hakkı kullanabilmektedirler. Konu hayvan yetiştiriciliği olduğu için işteğal konusuna giren bir diğer maliyette yemdir. Yem ithalatında veya yerli üretimde yatırım teşvik belgesi nedeniyle hayvancılık üretimi için gerekli makine-teçhizat alımında 960.000 TL'lik ve besicilik için yem alımlarında 120.000 TL'lik KDV istisnasından yararlanmak bu tutarlarda ekstra bir finansman kaynağı yaratmasını sağlamıştır. Zafer Kalkınma Ajansının buradaki en önemli görevi ise Uşak ilindeki YDO'nun bölgeyi tanımları neticesinde hangi sektörde hangi yatırım teşvikinden yararlanacağı konusunda teknik destek sağlamalarıdır.

5.2. Gümrük Vergisi Muafiyeti

Teşvik edilmeyecek yatırım konuları ile şarta bağlı olup aranan şartları sağlamayan konuları hariç olmak üzere; asgari sabit yatırım tutarının üzerindeki tüm yatırımlar, Gümrük Vergisi muafiyetinden yararlanabilir(KPMG, 2017: 13). Gümrük Vergisi Kanunu'nun amacı, Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesi'ne giren ve çıkan eşyaya ve taşıt araçlarına uygulanacak gümrük kurallarını belirlemektir. Teşvik edilen yatırım kapsamında yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizat için ithalat rejimi kararında belirtilen Gümrük Vergisi'nin ödenmemesidir. Genel teşvik uygulamaları kapsamındaki KDV istisnasından farklı olarak yurtdışı makine teçhizat alımlarında gümrük muafiyeti için destek almak isteyen kurum ve kuruluşların yatırım teşvik belgesi düzenlenirken teknik destek kapsamında YDO'larından yardım alarak hazırlanır ve Bakanlığın onayına sunulur.

Teşvik belgesindeki yatırım malları Gümrük Vergisi'nden muafır. Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkındaki 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca düzenlenen teşvik belgeleri kapsamındaki, birinci fıkrada belirtilenler hariç hammadde, ara malı ve işteğme malzemesi ithal edilemez. Ayrıca, binek aracı, inşaat malzemeleri, porselenden ve seramikten mamul sofr ve mutfak eşyası teşvik belgesi kapsamına alınmaz (ZAFER, 2017). Bölgesel teşvik uygulamalarında karşımıza çıkan söz konusu Gümrük Vergisi Muafiyeti uygulaması bakımından makine ve teçhizat, amortisman tabi iktisadi kıymet niteliği taşıyan ve mal ve hizmet üretiminde kullanılan sabit kıymetleri tanımlamaktadır. Bu muafiyetten yararlanılabilmesi için, yatırım teşvik belgesi ekli listesinde yer alması, makine ve teçhizat niteliği taşıması ve bu makine ve teçhizatın kullanıldığı faaliyetlerin kısmen veya tamamen indirim hakkı tanınan işlemlerden oluşması gerekmektedir. Amacına uygun bir şekilde teşvik

bölgelerinin tamamında uygulanmaktadır. Tablo 2’de 2017 yılı verilerinden yararlanılarak Zafer Kalkınma Ajansı’nın yatırım teşvik belgesi almak için YDO’larından teknik destek ve danışmanlık sağladığı imalat sektöründeki bir firmanın yurtdışından makine-teçhizat alımlarında Gümrük Vergisi istisnası sayesinde sağladığı finansman avantajına yer verilmektedir.

Tablo 2: Yatırım Desteği Alan Şirketlerin Gümrük Vergisi Avantajları (2017)

Sektör	Sabit Yatırım Tutarı	Yatırım İçin İthal Edilmesi Öngörülen Tutar (İstisnalı)	Yatırım İçin İthal Edilmesi Öngörülen Tutar (İstisnasız)	Gümrük Vergisi İstisna Avantajı Sağlanan Tutar
İmalat SanayiMadeni Eşya Üretimi (Matkap ucu, Freze, Rayba)	8.520.000	2.103.648	2.103.648x1,18 2.482.304,40	378.656,64

Kaynak: Resmî Gazete verileri kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere imalat sanayi için yapılacak bir yatırım da makine ve teçhizat da sağlanan Gümrük Vergisi istisnalarıdır. KDV istisnasında da sağlanan bu vergisel avantaj ilk etapta yerli ve ithal makine teçhizat alımlarında yatırım için bir finansman avantajı sağlamaktadır. Tablodaki toplam yatırım tutarı içerisinde 2.103.648 TL'lik makine ve teçhizat için öngörülen tutarın KDV'si378.656,64 TL olarak hesaplanmaktadır. Makine ve teçhizat KDV'li alınmış olmasaydı yatırım için gerekli tutara ekstra bir finansman maliyeti olarak KDV ödemek zorunda kalınmış olunacaktı. Böylelikle Gümrük Vergisi istisnalı tutarı, söz konusu ekstra finansman maliyetini ortadan kaldırmış olacaktır. Gümrük Vergisi muafiyetindeki amaç; bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında yıllık planlarda öngörülen hedefleri yakalayabilmek için tasarrufların yüksek katma değerli ürünlere dönüştürülebilmesinin sağlanması ve bu sayede; üretim, istihdam ve uluslararası rekabet gücünü artırılarak yatırımların önünün açılmasıdır. Ayrıca bu teşvik ile birlikte, bölgesel ve büyük ölçekli yatırımların özendirilerek doğrudan yatırım faaliyetlerinin desteklenmesine ilişkin önceliklere de yer verilmektedir.

5.3. Sigorta Primi İşveren Hisselinin Asgari Ücrete Tekabül Eden Kısmının Ekonomi Bakanlığı Tarafından Karşlanması

Kalkınma öncelikli bölgelerde istihdam eden çalışanların sigorta primlerinin ödenmesinde asgari ücret tutarı olan kadarını Ekonomi Bakanlığı'nın karşılması da kalkınma ajanslarına kalkınma öncelikli yerel bölgelerde devlet tarafından tanınanönemli muafiyetlerden biri şeklinde değerlendirilmektedir. Teşvik belgesinde kayıtlı istihdamı aşmamak şartıyla;

- Komple yeni yatırımlarda, teşvik belgesi kapsamında gerçekleşen yatırımla sağlanan,
- Diğer yatırım cinslerinde, yatırımın tamamlanmasını müteakip, yatırıma başlama tarihinden önceki son altı aylık dönemde (mevsimsel özellik taşıyan yatırımlarda bir önceki yıla ait mevsimsel istihdam ortalamaları dikkate alınır) Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü'ne verilen aylık prim ve hizmet belgeleri dikkate alınır.

Söz konusu belgelerde bildirilen ortalama işçi sayısına ilave edilen, istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin, asgari ücrete tekabül eden kısmı TR33 Bölgesi için uygulanan süreleri ve oranlarına Tablo 3'te yer verilmektedir. Tabloda yatırımın

yapılacağı bölgedeki konumuda dikkate alınarak OSB bölgesinde olup olmadığı veya stratejik yatırım olup olmadığı, YDO'larından alınan danışmanlıkla belirlenerek belirli kanunlar çerçevesinde yaratılacak istihdam için uygulanması öngörülen teşviklerin oranları ve uygulama yıllarına yer verilmektedir.

Tablo 3: Yatırım Teşvik Desteği Alan Şirketlerin Sigorta Prim İşveren Hisse Oranı

Teşvik Uygulama Yılları ve Oranları	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımlar(OSB)	Stratejik Yatırımlar
Teşvik Uygulama Yılları	5	6	7
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteğinin Sabit Yatırım Tutarına Oranı (%)	20	8	15

Kaynak: Kalkınma Ajansı verileri kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere teşvik uygulama yılları ve sabit yatırım tutarı oranı bölgesel teşvik uygulamaları kapsamına göre büyük ölçekli yatırımlara ve stratejik yatırımlara göre farklılık göstermektedir. Uşak bölgesinde yer alan bir firma stratejik yatırım kapsamında olması halinde destekten en fazla yedi yıl yararlanmaktadır. Bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında ve büyük ölçekli yatırımlarda ise sabit yatırım tutarı ise tablodaki oranları geçmeyecektir. Sigorta primi işveren desteği komple yeni yatırım için teşvik belgesinde gösterilen ilave sigortalı sayısı kadar yararlanırken, komple yeni yatırım dışında kalan diğer yatırımlar (modernizasyon, tevsi,ürün çeşitlendirmesi) için mevcut istihdama ek olarak ilave edilen istihdam için uygulanmaktadır. Bu diğer yatırımlardan yararlanmak için aylık prim ve hizmet belgesinde kayıtlı işçi sayısının mevcut istihdamın altında olmaması gerekmektedir. Uşak ilinde organize sanayi bölgesinde komple yeni yatırım ve tevzi yatırım yapan tamamlama vizesi yapılmış bir firmanın Ekonomi Bakanlığı'nca belirlenmiş mevcut istihdam ve ilave istihdam sayılarına Tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo4: Yatırım Teşvik Desteği Alan Şirketlerin Örnek İstihdam Tablosu

Yatırım Cinsi	Mevcut İstihdam	İlave İstihdam
Komple Yeni Yatırım	0	37
Tevsi (Diğer Yatırım)	26	41

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Raporu.

Komple yeni yatırım için mevcut sigortalı şartı aranmadığından sadece 37 kişi için destekten yararlanılabilecektir. Teşvik belgesini tamamlama vizesi yapılmış tevsi yatırım için ise Temmuz'da 24, Ağustos ayında 62 sigortalı ve Eylül'de 81 sigortalı çalıştırıldığı varsayıldığında;

- Temmuz ayında mevcut istihdamın altında kalındığından destekten yararlanılamayacaktır.
- Ağustos ayında ise mevcut 26 sigortalıya ilave olarak istihdam edilen (62-26=)36 sigortalı destekten yararlanabilecektir.

- Eylül ayında da mevcut + ilave sigortalı sayısının üzerinde olması nedeniyle ilave sigortalı sayısı olan 41 işçi için destekten yararlanabilecektir. 14 sigortalı için ise destekten faydalanılamamaktadır. Ancak bu 14 sigortalı 5510 Sayılı Kanun kapsamında %5'lik indirimden faydalanabilmektedir.

Sigorta primlerinin ödenmesinde işverenlere yönelik teşvik uygulamasının, bölgede yapılacak yatırımları daha cazip hale getirmek için önemli bir araç olduğu görülmektedir. Bölgede farklı tarihlerde 5, 6 ve 7 yıl süreyle sağlanan söz konusu destek ile bölgede istihdam artışının desteklenmesi hedeflenmektedir.

5.4. Kurumlar/ Gelir Vergisi İndirimi

KVK 32/A maddesi olarak 5838 sayılı Kanun'la eklenen indirimli Kurumlar Vergisi'nin amacı; kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmektir. Bu kapsamda üretimi ve istihdamı artırmak, uluslararası rekabet gücünü artıracak büyük ölçekli yatırımları özendirme, doğrudan yabancı yatırımları artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek hedeflenmektedir. Zafer Kalkınma Ajansı kapsamındaki TR33 bölgesindeki yatırıma katkı oranları ve Gelir/Kurumlar Vergisi indirim oranları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: TR33 Bölgesel Uygulamaları (III ve IV)

3.ve 4. Bölge Teşvikleri	Bölgesel Teşvik Uygulamaları		Büyük Ölçekli Yatırımlar	
	Yatırıma Katkı Oranı(%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi İndirim Oranı (%)	Yatırıma Katkı Oranı(%)	Kurumlar vergisi veya gelir vergisi İndirim Oranı (%)
3. Bölge	25	60	35	60
4. Bölge	30	70	40	70

Kaynak: (ZEKA, <http://zafer.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2019).

Tabloda da görüldüğü üzere bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında 3. Bölge için bölgesel teşvik uygulamalarında ve büyük ölçekli yatırımlarda Kurumlar/Gelir Vergisi indirim oranı için %60 öngörülürken yatırım katkı oranında 3 ve 4. bölge için oranlar değişmektedir. Ekonomi Bakanlığınca yatırım teşvik belgesine bağlanan yatırımlardan elde edilen kazançlar, ilgili teşvik belgesinde yer alan yatırıma katkı ve vergi indirim oranları dikkate alındığında yatırımın kısmen veya tamamen işletilmesine başlanılan hesap döneminden itibaren elde ettikleri kazançlarına, yatırıma katkı tutarına ulaşınca kadar indirimli Kurumlar Vergisi uygulanabilmektedir. İndirimli Kurumlar Vergisi uygulaması ile tahsilinden vazgeçilen vergi yoluyla devletçe karşılanacak tutarın, toplam yatırıma bölünmesiyle bulunacak oran yatırıma katkı oranıdır.

YDO'ların sağladığı teknik destekler kurumsal kapasiteyi geliştirmeye yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetini kapsamaktadır. Böylece yatırımların kapasitesine ve yapacakları iş mahiyetine göre uzmanlar yardımı ile danışmanlık hizmeti verilebilmektedir. Tablo 6'da işletmeye ait yatırım teşvik belgesi uygulama oranlarına yer verilmektedir. Yatırımın kapasitesi dikkate alındığında ilgili yatırımın toplam destek miktarı 12.500.000 TL'dir. Hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren bu işletme hesap döneminden itibaren elde ettiği kazancı, %25

yatırım katkı oranı olan 3.125.000 TL'ye ulaşınca kadar indirimli Kurumlar Vergisi'nden yararlanabilecektir.

Tablo 6: Yatırım Teşvik Belgesi Kapsamında Örnek Vergi İndirimi ve Katkı Oranı

Sektör	Yatırım Kapasitesi	Yatırım Cinsi	Yatırım Tutarı	Vergi İndirim Oranı(%)	Yatırım Katkı Oranı (%)
Hayvancılık	Damızlık büyükbaş hayvan yetiştiriciliği 480 ADET	Komple Yeni Yatırım	12.500.000 TL	% 60	% 25

Kaynak: Resmî Gazete verilerinden yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tabloda yer alan 2017 yılı yeni yatırıma örnek niteliğinde tarım sektöründeki bir firmanın vergi indirimi ve yatırıma katkı oranı incelendiğinde, 12.500.000 TL'lik toplam yatırım tutarı, katkı oranı ile çarpıldığında ($12.500.000 \times 0,25 = 3.125.000$ TL) yatırım döneminde yararlanılabilecek yatırıma katkı tutarına ulaşılmaktadır. 2018 yılında aynı firmanın 1.562.500 TL gerçekleşen harcama tutarı olduğu varsayıldığında diğer faaliyetlerden elde edilen kazancın, yatırıma katkı tutarını (390.625 TL) aşmayacağı görülmektedir. Tablo 7'de örnek yatırım katkı tutarına yer verilmektedir.

Tablo 7: Örnek Yatırım Katkı Tutarı

Toplam Yatırım Tutarı	12.500.000
Yatırıma Katkı Tutarı (Öngörülen) ($12.500.000 \times \%25$)	3.125.000

Kaynak: Örnek tarafımızca oluşturulmuştur.

Firmanın 2018 yılında 1.562.000 TL'lik gerçekleşen harcaması için bu dönemde hak kazandığı yatırıma katkı tutarı ($1.562.000 \times 0,25 = 390.625$ TL) 'dir. Teşvik belgesi kapsamında 2018 vergilendirme döneminde elde ettiği kazançta uygulanan indirimli Kurumlar Vergisi oranına ise Tablo 8'de yer verilmektedir.

Tablo 8: Yararlanabilecek Örnek Yatırım Katkı Tutarı

Yatırımdan elde edilen kazanç	468.600,00
- İndirimli kurumlar olmasaydı ödenecek KV (468.600 x %22)	103.092,00
İndirimli kurumlar oranı=KV oranı-(KV oranı x Vergi indirim oranı) (0,22-(0,22 x 0,60))	%8,8
- İndirimli kurumlara göre hesaplandığında ödenecek KV (468.600 x %8,8)	41.236,80
Yararlanılacak Yatırıma Katkı Tutarı (103.092-41.236,80)	61.855,20

Kaynak: Örnek tarafımızca oluşturulmuştur.

Dolayısıyla yapılan yatırım harcaması nedeniyle 2018 yılı hesap döneminde hak kazanılan 390.625,00 TL'lik yatırıma katkı tutarının bu dönemde faydalanılamayan (390.625,00-61.855,20)= 328.769,80 TL'lik kısmında izleyen hesap döneminde (2019) bu yatırımdan elde edilen kazançlara indirimli vergi oranı uygulamak suretiyle yararlanılacaktır. 5520 sayılı Kanun gereği finans ve sigortacılık konularında faaliyet gösteren kurumlar, 4283 ve 3996 sayılı Kanunlara tabi YİD modeliyle finanse edilen yatırımlar Kurumlar/Gelir Vergisi indiriminden faydalanamamaktadırlar. İndirimli vergi uygulaması yatırıma katkı oranına ulaşınca son bulmaktadır.

5.5. Yatırım Yeri Tahsisi

Bölgesel anlamda sunulan desteklerden yararlanmak isteyen yatırımlar için Maliye Bakanlığı'na belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde yatırım yeri tahsis edilebilir (Çelikkol, M. M., 2014). Yatırımcı, yatırım yapacağı ildeki/ilçedeki Defterdarlığa ya da Mal Müdürlüğüne vereceği bir dilekçe ile yapmak istediği yatırıma uygun taşınmazı kendisi belirleyerek, bu taşınmaz üzerinde kendisi lehine irtifak hakkı tesis edilmesi ya da kullanma izni verilmesi talebinde bulunabilecektir. Defterdarlıklar tarafından belirlenen ve ilan edilen taşınmazlardan yapmak istediği yatırım için uygun olan taşınmaz üzerinde kendisi lehine irtifak hakkı tesis edilmesi ya da kullanma izni verilmesi talebinde de bulunabilir. Yatırımcıya tahsis edilecek taşınmazlar üzerinde irtifak hakkı tesis edilmesi veya kullanma izni verilmesiyle ilgili süreç, vali veya görevlendireceği vali yardımcısının başkanlığında yürütülmektedir.

Taşınmaz maliki idarenin mahallindeki en büyük memuru ile taşınmazdan sorumlu birim amiri (milli emlak müdürü, emlak işlerinden sorumlu müdür gibi), çevre ve şehircilik il müdürü, belediye ve mücavir alan sınırları içindeki taşınmazlar için ayrıca belediye imar müdürü ve yatırımın türüne göre ilgili bakanlığın il müdüründen oluşan bir komisyon tarafından değerlendirilir. 02.11.2018 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan OSB'lerdeki parsellerin imalat sanayindeki üretimi ve istihdamı etkin bir şekilde kullanabilmek için bedelsiz tahsis edilmesi ile ilgili değişiklik yapılmıştır. Amaç OSB'leri yerli ve yabancı yatırımlar için cazibe merkezi haline getirmek ve düzenli bir sanayi gelişimi için teşvik etmektir. Tablo 9'da OSB Bölgelerindeki yatırım yeri verilerine yer verilmektedir.

Tablo 9: Yatırım Teşvik Kapsamında İlçelere Yatırım Yeri Oranı

	Afyonkarahisar	Kütahya	Manisa	Uşak
2.Kademem (%60İndirimli)	-Merkez OSB	-Merkez OSB -Merkez 2 OSB -Tavşanlı OSB	-Merkez OSB -Akhisar OSB -Salihli OSB -Turgutlu 1.OSB -Akhisar (Zeytin ve Zeytinyağı Türevleri)	-Merkez OSB -Deri Karma OSB
3.Kadem (%80İndirimli)	-Bolvadin OSB -Dazkırı Dokuma ve Konfeksiyon OSB -Dinar OSB -Emirdağ OSB -Sandıklı OSB	-Gediz OSB	-Kula Deri OSB	-
4.Kadem (%100İndirimli)	-İscehisar Mermer OSB -Şuhut OSB	-Altıntaş Zafer OSB	-	-Karahallı OSB Banaz OSB
5.Kadem (%100İndirimli)	-Merkez 2 OSB (Sinanpaşa)	-	-	-

Kaynak: (ZEKA, <http://zafer.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2019).

Tabloda da görüldüğü gibi ildeki ilçeler kademelere ayrılmıştır. Yeni düzenlemeye göre arsa tahsisinin kapsamı genişletilerek OSB'lerdeki özellikle boş parsellerin yatırıma hızlı bir şekilde kazandırılması amaçlanmıştır. 4. kademede yer alan ilçelerdeki arsalar bedelsiz parsel değişikliğine dâhil edilirken 6. ve 6. kademede bölgeler için bu uygulama devam niteliği kazanmıştır. 2. ve 3. Bölgedeki indirim oranları ise artırılmıştır. 2. bölge %40 'tan %60'a, 3. Bölgedeki %60'dan %80'e indirim oranına çıkarılmıştır.

6. MALİ TEŞVİK UYGULAMALARININ PERFORMANS GÖSTERGELERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Vergi indirimi, istisna ve muafiyet açısından performans göstergeleri kamu kurum ve kuruluşlarının bölgenin kalkınması için planladıkları stratejik projelerde hedeflerine ulaşmaları açısından girdi ve çıktılarının değerlendirilmesi aşamasında önemlidir. Performans göstergeleri farklı kriterler göz önüne alınarak değerlendirilebileceği gibi kurumun faaliyetleri de bu konu kapsamına dâhil edilebilir. Zafer Kalkınma Ajansı başta olmak üzere, ajanslarda vergi indirimleri, yapılan katma değeri bulunan projeler, istisnalar, muafiyet uygulamalarının performans göstergelerine bakıldığında, yatırımlar üzerinde bu durumun genişletici etki oluşturduğu gözlemlenmektedir. Yerel ekonomik gelişme programları; yerel kaynakları ve rekabet avantajını kullanarak belirli bir bölgede kamu ve özel sektör aktörleri arasında ortaklık ve iş birliği faaliyetlerini desteklemektedir. Ayrıca genel bir kalkınma stratejisinin ortak şekilde oluşumu ve uygulamasına imkân tanıyan, uygun bir iş ortamının oluşturulması ile ekonomik aktivitelerin desteklenmesi gibi önemli hedefleri olan katılımcı bir kalkınma sürecidir. Bu kapsamda yerel ekonomik gelişme programları; aktörler, organizasyonlar ve kaynakları harekete

geçirir, diyalog ve stratejik faaliyetler yardımıyla yeni kurumlar ve yerel sistemler geliştirmektedir.

Ayrıca, yerel ekonomik kalkınma; yerel halkla birlikte hareket etme imkânı tanır, yerel yönetimler, özel sektör, üçüncü sektör ve yerel topluma yerel ekonomiyi birlikte geliştirme ve iyileştirme fırsatı sağlar. Zafer Kalkınma Ajansı'nın yerel ekonomik gelişme programlarına bakıldığında, sektörlerle göre pek çok projenin hayata geçtiği görülmektedir. Üç farklı sektöre ait projelerle yerelde sosyo-ekonomik gelişim için planlanan ve tamamlanan projelerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Tablo 10'da sektörler, proje isimleri, konuları, 2014 ve 2023 yılları arasında yapılacak olan faaliyetler ve sorumlu kurum ve kuruluşlar ile öneri finansman kaynaklarına yer verilmiştir.

Tablo 10: Sektörlerine Göre Uygulanması Öngörülen Projeler (2014-2023)

Sektör	Proje İsmi	2014 – 2023 Döneminde Yapılacak Faaliyetler Planları ve Amacı	Sorumlu Kurum ve Kuruluşlar	Öneri Finansman Kaynağı
Turizm	Ulubey Kanyonu'nun Turizme Kazandırılması	Dünyanın En Büyük Kanyonlarından Olan Ulubey Kanyonunun Turizme Açılması	Uşak İl Özel İdaresi, Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ulubey Kaymakamlığı, Ulubey Belediyesi	5 Milyon TL
Eğitim	Haydi Gençler İnovasyondan İstihdama	AB düzeyinde gençlerin, istihdam alanındaki karar alıcılar ve uzmanlar ile inovasyon ve girişimcilğe dayalı genç istihdamı konusunda yerel düzeyde ve AB düzeyinde politika oluşturma sürecine ve “Daha Yaratıcı Avrupa” fikrine katkı sağlamaktır.	Uşak İl Milli Eğitim Müdürlüğü Proje Ortağı Zafer Kalkınma Ajansı	135.000 TL
Ar-Ge	Bölgesel Zafer Teknoloji Geliştirme Bölgesi Kurulması	Afyonkarahisar ve Uşak İllerinde Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kurulması	Uşak Üniversitesi Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Afyonkarahisar ve Uşak İli Müdürlükleri	20 Milyon TL

Kaynak: (ZEKA, <http://zafer.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2019).

Turizm sektöründe dünyanın 2. en uzun kanyonu olma özelliğine sahip Ulubey Kanyonu için planlanmış ve gerçekleştirilmiş bir proje de bulunmaktadır. Uşak İl Özel İdaresi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün, Ulubey Kaymakamlığı'nın ve Ulubey Belediyesi'nin de desteği ile 2014 yılında yapımı planlanan kanyon yaklaşık bir yıl içerisinde bitirilerek turizme açılmıştır. Yapım maliyetinin 5 milyon olacağı öngörülen kanyon yaklaşık 1.5 milyon TL'ye bitirilmiş ve ziyarete açılmıştır. Zafer Kalkınma Ajansı'nın 2014-2023 yılları faaliyet raporlarında yer alan

projelerden biri olarak kanyonunun gezi alanı dışında restoranlar ve konaklama imkânı sağlayacak sosyal donatılarla çevrenin bölgedeki turizmi canlandıracağı gibi bölgenin sosyo-ekonomik açıdan da gelişimini sağlayacaktır.

Genel istihdamın %84'ünün düşük ve orta düzeyde teknoloji içeren sektörlerde istihdam edildiği dikkate alındığında 18-30 yaş ortalamasında ve eğitim durumu lise ve üstü okul mezunu gençler için nitelikli iş imkânlarının yetersiz olması bölgeden dışarıya göç oranını, Türkiye ortalamasının üzerine taşımaktadır. Bu kapsamda geliştirilen projenin hedefleri arasında eğitim sistemi ile iş gücü piyasası arasındaki ilişkiyi güçlendirmek yer almaktadır. Kamu kurumları ve özel sektör girişimlerini ziyaret ederek istihdam alanlarını yerinde inceleme imkânı sağlamak ve gençlerin kendilerini tanımalarına ve meslek seçimlerine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Kariyer planlama, girişimcilik, işgücü piyasası ve politikası, farklı sektörlerden işverenlere ulaşarak inovasyon ve yeniliğe dayalı genç istihdamını teşvik edilmesi gibi konularda gençleri bilgilendirmek için eğitimler gerçekleştirilmiştir. Ar-Ge faaliyetleri kapsamında Türkiye'de iki ayrı ilde bulunan ve yükseköğrenim kurum ortaklığıyla kurulan, Türkiye'de ki 51 teknopark arasında bu konumda olan ilk teknopark uygulamasıdır. 2015 yılında ZEKA'nında bölgesel kalkınma için faaliyet planlarında yer verdiği bu proje, bölgenin teknoloji geliştirme bölgesi olarak Afyon ve Uşak'taki iki üniversitenin de ortaklığı ile üniversitelerin kampüslerinde kurulacak şirketlerle farklı alanda ihtisaslaşmış teknopark alanları oluşturulması amaçlanmaktadır. Tablo 11'de Ar-Ge yatırımlarının desteklemelerine yer verilmektedir.

Tablo 11: Ar-Ge Yatırımlarının Destek Mekanizmaları

Gelir ve Kurumlar Vergisi Muafiyeti
Bölgede Faaliyet gösteren gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, özellikle yazılım ve Ar-Ge faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar 31/12/2023 tarihine kadar gelir ve kurumlar vergisinden muafır.
İşveren Prim Hissesi Desteği
Ar-Ge ve destek personelinin işveren prim hissesinin %50 si 5746 sayılı Ar-Ge kanununa göre karşılanmaktadır.
KDV Muafiyeti
Teknoloji geliştirme bölgesinde faaliyette bulunan girişimcilerin kazançlarının gelir veya kurumlar vergisinden istisna bulunduğu süre içinde özellikle bu bölgede ürettikleri, sistem yönetim, veri yönetimi, iş uygulamaları, sektörel, internet, mobil ve askeri komuta kontrol uygulama yazılımlarının teslim ve hizmetleri KDV 'den muafır.
Personel Avantajı
Bölgede yer alan faaliyetlerde yürürlükteki iş ve çalışma mevzuatına göre personel istihdam edilir. Kamu kurum ve kuruluşları ile üniversite personelinin bölgede yer alan faaliyetlerde araştırmacı personel olarak hizmetine ihtiyaç duyanlar, çalıştıkları kuruluşların izni ile sürekli veya yarı zamanlı olarak çalıştırılabilirler.

Kaynak: (ZEKA, <http://zaferteknopark.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2019).

2018 yılında Uşak'ta 6.000 m² OSB Teknopark ek alanı kurulmuş ağırlıklı olarak; deri ve kimya sanayi, tekstil, tarım, hayvancılık, orman ürünleri, robotik, gıda, plastik sanayi, tıbbi mühendislik, ileri teknoloji enerji üretimi, tekstilde ileri teknoloji uygulamaları, yapay zekâ uygulamaları vb. faaliyetlerin yer alması beklenmektedir. Ayrıca Ar-Ge yatırımlarının desteklenmesi noktasında ajansın önemli teşvikler sunduğu söylenebilir. Bu destekler Gelir ve KV Muafiyeti, İşveren Prim Hissesi Desteği, KDV Muafiyeti ve İstihdam Desteğidir. Dört temel

teşvik sistemine dayanan bu modelde yatırımların daha cazip hale gelebilmesi için yatırımcılara önemli avantajlar sağlandığı görülmektedir. Özellikle işverenlerin Ar-Ge ve destek personelinin sigorta primleri açısından desteklenmesi; hem teknolojik yatırımların önünün açılması hem de bu yatırımların oluşturulabilmesi için ihtiyaç duyulan teknik personelin istihdamında önemli bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Bu teşvik ile birlikte mevcut ya da yeni kurulacak olan işletmelerde hem teknolojik yeniliklere ödenek ayrılmasının önü açılacak hemde işletme verimliliğine katkı sağlanacaktır. Bunun yanında yatırımcılara Ar-Ge konusunda vergi avantajı sağlanması da bölgenin teknolojik yatırımlara açık hale gelmesine olanak sağlamaktadır.

7. MALİ TEŞVİK UYGULAMALARI KAPSAMINDA ZAFER KALKINMA AJANSININ PROJE DESTEKLERİ VE SONUÇLARI

Kalkınma ajansları bölgelerindeki sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için hayata geçirilecek olan ve yönetimlerce onayları alınmış plan ve projelere mali ve teknik destekler sağlamaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı kuruluşundan bu yana faiz ve faizsiz kredi desteğini henüz kullanmaya başlamamıştır. Doğrudan finansman desteği ise belirli proje ve faaliyetler için karşılıksız yapılan desteklerdir. Ajansın esas olarak kullandığı doğrudan finansman desteği proje teklif çağrısıdır. Ancak bazı istisnai durumlarda ise proje hazırlık sürecinde yatırımcıları yormamak ve vakit kazanmak amacıyla fizibilite ve güdümlü proje desteği de sağlayabilir. Tablo 12’de Zafer Kalkınma Ajansı’nın 2015 ve 2016 yılı bazında proje teklif çağrısı uygulamaları yer almaktadır.

Tablo 12: 2015-2016 Yılı Proje Teklif Çağrısı Uygulama Listesi

Yıl	Destek Programı Adı	İlan Edilen Toplam Bütçe (TL)	Destek Tutarı (TL)	Eş Finansman Dâhil Destek Tutarı (TL)	Başvuru Sayısı	Sözleşmesi İmzalanan Proje Sayısı
2015	Sanayide Rekabetçiliğin Getirilmesi Mali Destek Programı	20.000	9.764	21.424	122	35
	Sosyal Kalkınma ve Beşeri Gelişme Altyapı Mali Destek Programı	10.000	13.958	28.840	98	19
2016	Yenilikçi KOBİ Mali Destek Programı	15.000	8.287	16.737	124	23
	Sürdürülebilir Çevre Altyapı Mali Destek Programı	10.000	12.260	24.850	70	23

Kaynak: (ZEKA, <http://zafer.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2018).

Tabloda yıllar itibariyle proje teklif çağrısı ile destek almaya hak kazanan projeler yer almaktadır. 2015 yılında "Sanayide Rekabetçiliğin Geliştirilmesi Mali Destek Programı (SAREP)" kapsamında 122 başvuru içinde 35'i ile imza atılmıştır. "Sosyal Kalkınma ve Beşeri

Gelişme Altyapı Mali Destek Programı (SOBEP)" kapsamında ise 98 başvuru içinde 19'u imzalanmıştır. Sunulan projeler içerisinde %28 oranında SAREP, %19 oranında SOBEP'da gerçekleşme sağlanmıştır. Bu programların değerlendirme süreci 2016 yılında da devam etmiştir. Zafer kalkınma ajansı geçmiş destek programlarında yer alan bu projelerden 2015 yılında SAREP kapsamında 52 firma başarılı bulunmuştur. Bu firmalar içinde ajansın mali desteği %38-%50 bandında bulunmaktadır.2016 yılında iki yeni proje ile 2016 yılında " Yenilikçi KOBİ Mali Destek Programı (YKMDP)" kapsamında 124 başvuru içinde 23'ü ile imza atılmıştır. " Sürdürülebilir Çevre Altyapı Mali Destek Programı (SÜÇEP)" kapsamında ise 70 başvuru içinde 23'ü imzalanmıştır. Sunulan projeler içerisinde %18'lik YKMDP, %32'lik oranda SÜÇEP ile gerçekleşme sağlanmıştır. Zafer kalkınma ajansı geçmiş destek programlarında yer alan bu projelerden 2016 yılında SÜÇEP kapsamında 34, YKMDP kapsamında ise 32 firma başarılı bulunmuştur. Toplamda 66 firma içinde ajansın mali desteği %30- %70 bandında bulunmaktadır. Bu programların değerlendirme süreci 2017 yılında da devam etmiştir. 2017 yılına kadar doğrudan faaliyet desteği sunulurken 2017 yılından itibaren kalkınma ajanslarının proje ve faaliyet yönetmeliğinde yapılan değişiklikle fizibilite desteği adımı almıştır. Bu yüzden 2017 yılında fizibilite desteği verilememiştir.

Güdümlü Proje desteği ise bölgenin öncelikleri doğrultusunda özellik arz eden projeler için ajans ve paydaşların ortak akıl toplantıları ile birlikte belirlenen proje teklif çağrısı yapılmadan doğrudan destek sağlanan desteklerdir. Paydaşlardan kastedilen yerel yönetimler ve mahalli idareleri, üniversiteler, organize sanayi bölgeleri ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Güdümlü proje desteğinde proje geliştirme ve hazırlama süreci uzun sürmektedir. Çünkü proje hazırlık evreleri fizibilite çalışmaları bir yıl sürebilmektedir. Bu nedenle destek sözleşmelerinin imzalanması ertesi yıla kalmaktadır. O yüzden güdümlü proje desteklerini incelerken bir önceki yıl verileri ile değerlendirmek gerekmektedir. Zafer Kalkınma Ajansı'nın kuruluşundan bu yana güdümlü proje uygulaması yürüttüğü görülmektedir. Tablo 13'te 2016-2017 yılına ilişkin güdümlü proje desteği yer almaktadır.

Tablo 13: 2016-2017 Yılı Güdümlü Proje Desteği

Proje Yılı	Projenin Uygulama Yeri	Projenin Uygulama Yeri	Proje Uygulama Süresi	Destek Tutarı (TL)	Eş Finansman Dâhil Tutar (TL)
2017	Akıllı Ürün ve Üretim Sistemleri Araştırma ve Eğitim Merkezi	Manisa	24	4.875.000	6.500.000

Kaynak: Sanayi ve Bilim Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Raporu 2018.

Tabloda yer alan Akıllı Ürün ve Üretim Sistemleri Araştırma ve Eğitim Merkezi (AKÜM) 2016 yıllarında çalışması başlatılan ve 2017 yılında inşası biterek uygulamaya konulan bir güdümlü projedir. Zafer Kalkınma Ajansı ve bir diğer paydaşı olan Manisa Celal Bayar Üniversitesi işbirliği ile kurulan teknokent içinde savunma teknolojileri, tasarım analiz tarama bileşeni ve akıllı sanayi gibi farklı bileşenlerin olduğu projeler desteklenmiştir. Ajans teknik ve beşerî altyapıyı oluşturarak, toplamda 6.500.000 TL ayrılan proje bütçesi için Ajansın desteği 4.875.000 TL'dir. Teknokent açılışının üzerinden 14 ay gibi kısa bir sürede bünyesine %80 oranında firma katarak %100'lük bir doluluk imkânına da erişmiştir. Ayrıca Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanuna göre ise bu bölgede faaliyette bulunan firmaların kazançları gelir ve kurumlar vergisinden istisnadır. Teknik destek ise uygulanacak olan projelere uzman kişilerce danışmalık ve eğitim verilmesidir. Ayrıca, yatırımlarda devlet yardımları kararına istinaden genel ve bölgesel teşvikler için verilecek yatırım teşvik belgelerinin hazırlık aşaması ve Bakanlığa onaylatılması, sonrasındaki takibi ve teşvik belgesi kapatılana kadarki süre zarfında

danışmanlık yapılmasıdır. Tablo 14'te Zafer Kalkınma Ajansı teşvik belgesi performans göstergelerine yer verilmektedir.

Tablo 14: Zafer Kalkınma Ajansı Teşvik Belgesi Performans Göstergesi (2016-2017)

Ajans Adı	YDO Adı	YDO Tarafından Düzenlenerek Bakanlığa İletilen Teşvik Belgesi Sayısı		Ekonomi Bakanlığı Tarafından Onaylanan Teşvik Belgesi Sayısı		Teşvik İzleme Ziyaret Sayısı		Kapatılan Teşvik Belgesi Sayısı	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Zafer Kalkınma Ajansı	Afyonkarahisar	-	-	7	-	22	31	1	1
	Kütahya	1	7	9	7	10	8	1	3
	Manisa	1	1	7	1	213	252	1	-
	Uşak	-	2	2	2	43	58	1	-

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Raporu 2018.

Zafer Kalkınma Ajansı'nın teşvik belgesi performans göstergesi incelendiğinde 2016 yılından 2017 yılına kadar teşvik belgesi sayısında bir artış yaşandığı görülmektedir. Ekonomi Bakanlığı tarafından onaylanan teşvik belgesi sayısı göz önüne alındığında 2017 yılında 2016 yılına göre bir azalmadan olduğu görülmektedir. 2012 yılında uygulanmaya başlanan yatırım teşvik sistemine göre kalkınma ajansları 10 milyon TL'ye kadar teknik destek kapsamında genel teşvik uygulaması gereği yatırım teşvik belgesi düzenleyip yatırımcılara verebilmektedir. Aynı zamanda gider bütçesinde yer alan plan, proje ve proje hizmetleri, izleme değerlendirme ve koordinasyon hizmetleri gibi teknik destek için ayrılan kısım dahilinde yatırımın tamamlanması ve ekspertiz aşamasında limit sınırı olmaksızın teşvik kapsamındaki tüm belgelerin kapatma işlemlerini yapabilmektedirler. Ajanslara teknik destekler kapsamında teşvik belgesi düzenleme, belge dahilinde gerçekleştirilen yatırımların izlenmesi ve tamamlama vizesi işlemlerinin sonuçlandırılması konularında yetki verilmiştir. Tablo 15'te örnek firmanın mali ve teknik desteklerden yararlanma durumuna yer verilmektedir.

Tablo 15: Örnek Firmanın Mali ve Teknik Desteklerden Yararlanma Durumu

	Toplam Bütçe	Ajans Desteği	Sabit Yatırım
2012 yılı Proje Teklif Çağrısı Desteği	476.668	238.334	-
2014 Yılı Yatırım Teşvik Tutarı			32.997.400
-KDV ve Gümrük Vergisi			11.126.198
-İşveren Hissesi Primi			15

Kaynak: Örnek tarafımızca oluşturulmuştur.

Ajansın teknik desteği alınarak fizibilite çalışmaları yapılmış, Bakanlığa sunulacak yatırım teşvik konuları belirlenmiş ve Bakanlık onayına sunulacak belgelerin hazırlık aşamaları gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında proje için toplam 476.668 TL bütçe ayrılmış bu tutarın 238.334 TL 'si destek kapsamında ajans tarafından karşılanmıştır. Bu proje için 9 aylık bir proje süresi belirlenmiştir. Firma için ajans tarafından ayrılan bütçenin dışında 2014 yılında 32.997.400 TL'lik sabit yatırım tutarı ile yatırım teşvik belgesi almıştır. Teşvik belgesinde KDV ve Gümrük Vergisi Muafiyeti, istihdamı artırmak için işveren hissesi prim desteği almıştır. Bu kapsamda, mali teşvik uygulamalarının ülkemizde vergi indirimi, vergi muafiyeti ve yatırım indirimi şeklinde yerel birimlerinde desteği ile uygulandığı gözlemlenmiştir. Az gelişmiş bölgeler adına özel yatırım teşvikleri ve stratejik öneme sahip sektörlerin de öncelikli olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

8. SONUÇ

Kamusal ihtiyaçların karşılanması yönünde değişen koşullar ve hız kazanan bölgeselleşme eğilimleri Türkiye’de mevcut bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesine yönelik yeni yaklaşımların gelişimine imkân sağlamıştır. Söz konusu yeni yaklaşımlar, bölgesel kalkınmadan ülke genelini kapsayacak bir kalkınma anlayışına doğru gelişimi içermektedir. Dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsenen bu kalkınma anlayışı kapsamında, Türkiye’de de yerel düzeyde kalkınmanın gelişimi amaçlanmış ve dünya örneklerine bakılarak BKA’ların faaliyet alanları genişletilmiştir. Gelişmeyi yerelden başlatarak genele yaymayı hedefleyen sistem; gelişmişlik düzeylerine göre bölgelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi özellikleri dikkate alınarak büyüme stratejileri belirlenmesini gerektirmektedir. Kuruldukları bölgelerde yatırımların tabana yayılması ve bölgelerdeki gelişmişlik düzeylerine göre daha fazla yatırımın önünün açılması için çeşitli yatırım politikaları benimseyen BKA’lar yatırımları destekleme noktasında teşvik araçlarının geliştirilmesine de önemli katkılar sunmaktadır.

Türk Vergi Sistemi’nde mali teşvik özelliği taşıyan vergi istisna, muafiyet ve indirimlerinin kapsamı da genişletilmiş ve BKA’ların bulunduğu bölgelere göre yeni vergi istisna, muafiyet ve indirimler oluşturulmuştur. Bu kapsamda vergi sistemi içerisine yerleştirilmiş olan; KDV, ÖTV, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi’nden istisna, muafiyet ve indirimler yapılarak yatırımların teşvik edilmesi sağlanmıştır. Buradaki amaç teşvikler ile birlikte hayata geçirilecek yatırımların sayısının artırılmasının sağlanmasına paralel olarak, işsizliğin düşürülmesi, bölgesel gelişmişlik dengesizliklerinin azaltılmasıdır. Ayrıca önceki teşvik uygulamalarının kapsamında yer almayan enerji ve ücret desteği de yine aynı tarihlerde teşvik araçları kapsamına girmiştir. 2016 yılında yeniden ele alınan teşvik sisteminde öncülüğünde uygulanan projeler, özellikle ajansın öncülüğünde kamu kurum ve kuruluşlarını içerisine alan proje bazlı yatırımların teşvik edilmesini gündeme getirmiştir.

Zafer Kalkınma Ajansı’nın mali yapısı ve teşvik sistemi kadar söz konusu sistem içerisinde yer alan vergi istisna ve muafiyet mekanizmaları da teşvikin unsurlarını oluşturmaktadır. En az teşvikler kadar mali destek ve vergi avantajı sağlayan muafiyet ve istisnalar vergi türlerine göre çeşitlenebildiği gibi bölgesel vesektörel önceliklere göre de sınıflanabilmektedir. Kalkınma odaklı gerçek-tüzel kişilikler ve öncelikli ortakları ile kalkınmayı desteklemek için proje teklif çağrısı ya da güdümlü projelerle uygulayıcılara gerek mali gerek teknik desteğin yanı sıra teşvik sistemi kapsamında istisna ve muafiyet imkânı da sağlanmaktadır. Mal ve hizmet alımları, yatırım yeri tahsisi, istihdam desteği gibi sektörel ve stratejik önceliğe göre değişen oranlarda maliyet azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Ajansın mali destekleri incelendiğinde ise teşvik sistemi içinde yer alan faiz desteği ve faizsiz kredi desteğinin Zafer Kalkınma Ajansı tarafından hiç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Ajans doğrudan

finansman desteği ile proje teklif çağrısında bulunarak başvuran yatırımcılar arasında projelerini desteklemek için seçtiği kurum ve kuruluşlara, mali ödenekte bulunmaktadır.

Zafer Kalkınma Ajansı faaliyetleri kapsamında ağır sanayi yatırımları fazlaca yer almadığı için söz konusu vergi istisna ve muafiyet uygulamaları daha çok sosyal içerikli projeler bünyesinde sağlanmaktadır. Bölgenin öncelikli sektörleri olarak deri sanayii, tekstil, madencilik ve yeni gelişim gösteren enerji başlıklarına teşvik sisteminden fazlaca yararlanmalarından kaynaklı daha fazla muafiyet ve istisna imkânı tanındığı gözlenmektedir. Bölgesel kalkınmadan yola çıkılarak ulusal düzeyde yayılması planlanan pek çok proje, söz konusu muafiyet ve istisna uygulamaları çerçevesinde değerlendirildiğinde teşvik unsuru olarak önem taşımakta ancak geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut teşvik sistemi içerisinde spesifik öneme sahip olan vergi muafiyet ve istisna uygulamalarının maliyet azaltıcı etkisinden dolayı en az diğer teşvik unsurları kadar önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmakta ve mevcut katkısı rakamsal verilerle doğrulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, R., A. (2011). Fromoldregionaldevelopmentpoliciestonewregionalismparadigm inTurkey. *Journal of Entrepreneurshipand Development*, 6(2).
- Aktan, C. C. (2001). Teşvik Kollamacılık. Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri. Ankara: Hak-İş Yayınları.
- Altay, A, Karabulut, Ş. (2017). Türkiye’de Mali Teşvik Sistemi ve Yatırımlara Sağlanan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (4), 189-202.
- Avaner, T. (2006). Kalkınma ajansları bir bölge devlet ya da federalizm adımı mıdır?.*Memleket Mevzuat Dergisi*, 8, 44-46.
- Demircan, E. S. (2003).Vergilendirmenin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 21,97- 116.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2013). *Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2013). *Onuncu 5 Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Duran, M. (2003). Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları. Araştırma İnceleme Dizisi. Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- İncekara, Ahmet (1995). Türkiye’de Teşvik Sistemi, İstanbul: İTO Yayınları 1995/10.
- Kurtipek,R. (2012). A criticalanalysis od socialinclusionin Turkey: thecasestudy of SODES (SocialSupportProgramme). *Middle East Technical UniversityArticle*, Ankara.
- Mardin, Ş. (2006). Power, civilsocietyandculture in theottomanempire, in religion, societyandmodernityin Turkey.*SyracuseUniversityPress*, 23-43.
- Mutluer, M.K. ve Öner E. (2009). *Teoride ve uygulamada mahalli idareler maliyesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Okan,N.D., ve Okan, C. (2013). An overview of cooperatives in Turkey.*FAO Regional Office for Europe and Central AsiaPolicyStudies on RuralTransition No. 2013*.
- Özer,Y. E. (2007). Küresel rekabet-bölgesel kalkınma ajansları ve Türkiye. *Review of Social, Economic& Business Studies*, 9 (10), 389-408.
- Pınar,A; (2001), Kayıtdışiekonomi ve vergi kaybı: Türkiye için iller bazında bir tahmin, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri*, No. 37.
- Resmi Gazete (2018). (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/>), Erişim Tarihi: 03.10.2019.
- Seyidoğlu H. (1992). Ekonomik Terimleri Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Güzem Yayınları.
- Sönmez, F. (2005). “Devlet Teşvik ve Yardımlarının Muhasebeleştirilmesi” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28: 125-140.

- Tekin, A. (2006). Vergi teşvikleri ve ekonomik etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 16*, 301- 316.
- Tepav (2005). *Mali izleme raporu*. Ankara.
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA) (2014). TR 33 bölgesi 2014-2023 bölge planı (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak).
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA) (2015a), Kurumsal stratejik plan. (<http://www.zafer.org.tr>), Erişim Tarihi: 11.02.2018.
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA) (2015b), Tanıtım dokümanı. (<http://www.zafer.org.tr>), Erişim Tarihi: 11.02.2018.
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA) (2015c), 2015 yılı çalışma programı. (<http://www.zafer.org.tr>), Erişim Tarihi: 11.02.2018.
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA) (2017), 2017 yılı ara dönem faaliyet raporu. (<http://www.zafer.org.tr>), Erişim Tarihi: 11.02.2018.
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA) (2018), (<http://www.zaferteknopark.com.tr>), Erişim Tarihi: 03.01.2019.
- Tiftikçiğil, B. Y. (2010). *Türkiye’de bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan dönüşüm ve kalkınma ajansları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010, 75.
- Tuncer, Selahattin (2008). Türkiye’de Vergi Teşvikleri Ve Uygulaması (Genel değerlendirme). *Yaklaşım*, (191).
- Tutar, F. ve Demiral, M. (2007). Yerel ekonomilerin yerel aktörleri: bölgesel kalkınma ajansları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(1)*, 65-83.
- Tüleykan, H. (2015), Mali Teşvik Uygulamalarında Ar-Ge ve Önemi, Cankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 6 (1), 231-254.
- Uzay, N. (2005). *Bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi ve bölgesel kalkınma ajansları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yavan, N. (2011). Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi, Türkiye Örneği. Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, No: 27, Ankara.
- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu.
- 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun.
- 5084 Sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.
- 5615 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.
- 5838 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun.
- 3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğü konulan Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar.
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu.
- 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu.
- 488 Sayılı Damga Vergisi Kanunu.

Extended Summary

Zafer Development Agency in terms of Fiscal Incentive Practices Uşak Province Survey

The current regulation on the duties and functioning of development agencies is "Law No. 5449 on the Coordination and Duties of the Establishment of Development Agencies". According to Article 3 of the Law, Development Agencies are institutions with legal personality. Development agencies are units established to accelerate regional development and increase local capacity and aim to mobilize regional dynamics. Regional Development Agencies (RDAs) are not only in the process of full membership of the European Union (EU) in the Turkish public financial management system; it is also important within the framework of the new public administration and governance approach. Within the framework of the new public financial management approach, governance, accountability, transparency, the rule of law, strong local institutions, cooperation, stakeholder participation, efficiency and effectiveness of the public sphere are aimed. Taxes, which are the most important source of income in terms of financing public services, are also of great importance as a public policy instrument. In this scope taxes as a means of public policy concentrate on the elimination of significant economic equilibrium and interregional inequalities by taking into account a number of priorities and special situations throughout the country and within the taxpayer masses through mechanisms such as exemptions, reductions, and exemptions. So the contribution of the applications that can be applied according to the type of tax in the criterion of diversity is also increasing. Therefore, incentives to be made within the scope of taxes, which have a driving force on both savings and investments, have a directing effect. Especially with the tax advantages to be provided such as exemptions, reductions and exceptions, priority regions and sectors can be strengthened, and inter-regional convergence can be achieved in terms of economic balance.

In this context, study aims to point that the financial structure of regional development agencies; tax incentives, exemptions and exemptions. For this purpose, first of all, the role and importance of tax incentives and exemption applications in regional development, support mechanisms of regional development agencies; financial support, interest support, non-interest credit support, direct financing support and technical support. In the last part of the study, the financial structure of the Zafer Development Agency is examined in terms of tax exemptions and exemptions, which are among the financial incentives, and the organizational structure, operation and organizational structure of the agency are given. By evaluating the agency's support programs in terms of financial incentives, it was tried to measure the economic contribution provided by performance indicators and related exemplary practices. In addition, the results of existing incentive practices throughout the region were examined within the scope of the exemptions and exceptions included in the financial incentive system and the results and evaluations were included. In this scope for meeting the public needs changing conditions and accelerated regionalization trends has enabled the development of new approaches for the elimination of existing regional imbalances in Turkey. These new approaches include the development from regional development to a country-wide development approach. adopted by developed and developing countries throughout the world under this development approach, Turkey also intended for the development of the development at the local level and expanded areas of activity of the RDAs example by looking at the world.

The system that aims to spread the development from local to general; It requires determination of growth strategies considering the economic, social, cultural and geographical characteristics of the regions according to their development levels. RDAs, which adopt various investment policies in order to spread investments in the regions they are established and to pave the way for more investments according to their development levels in the regions, also contribute to the development of incentive instruments to support investments. Within the

Turkish Tax System, the scope of tax exemptions, exemptions and reductions, which are financial incentive features, has been expanded and new tax exemptions, exemptions and reductions have been created according to the regions where RDAs are located. In this context, the tax system has been placed; Exclusions, exemptions and deductions from VAT, SCT, Income Tax and Corporate Tax were encouraged to encourage investments. The aim is to reduce unemployment and reduce regional development imbalances in line with increasing the number of investments to be implemented with incentives. In addition, energy and wage support, which was not included in previous incentive practices, was also included in incentive instruments on the same dates. The projects implemented under the leadership of the incentive system, which was reconsidered in 2016, brought to the agenda the encouragement of project-based investments including public institutions and organizations under the leadership of the agency.

Hereby the financial structure and incentive system of the Zafer Development Agency, as well as the tax exemption and exemption mechanisms within the said system, are the elements of the incentive. Exemptions and exemptions that provide financial support and tax advantage as well as incentives can be diversified according to tax types and classified according to regional and sectoral priorities. In order to support development with development-oriented real-legal entities and priority partners, the applicants are provided with project calls for proposals or guided projects, as well as financial and technical support, as well as exemptions and exemptions under the incentive system. When the Agency was established in 2009 and after, the data of the Ministry of Development, Ministry of Economy, Ministry of Science and Industry, Court of Accounts Reports and Official Gazette, it is seen that the results of tax exemption and exemption have a decreasing effect on the financing cost within the incentive system. There is a cost-reducing effect on procurement of goods and services, allocation of investment places, employment support and varying rates according to sectoral and strategic priorities.

Consequently, when the financial supports of the Agency are examined, it is noteworthy that interest support and interest-free credit support within the incentive system are never used by the Victory Development Agency. The Agency makes direct financial support to the selected institutions and organizations to support their projects among investors applying for project proposals with direct financial support. Since heavy industry investments do not take place in the scope of the activities of Zafer Development Agency, tax exemption and exemption applications are mostly provided within social projects. It is observed that leather industry, textile, mining and newly developing energy headings as the priority sectors of the region are granted more exemptions and exemptions due to the excessive use of incentive system. Many projects, which are planned to be spread at the national level based on regional development, are considered as incentives when they are evaluated within the framework of the exemption and exemption practices mentioned above, but they need to be developed. It is concluded that tax exemption and exemption practices, which are of particular importance in the existing incentive system, have as much importance as the other incentive elements due to the cost-reducing effect and their current contribution is confirmed by numerical data.

Uluslararası B2B E-Pazarlama Gaziantep Ayakkabı Sektörüne Yönelik Bir Araştırma

Uğur YILDIZHAN*, Gülçimen YURTSEVER**

ÖZ

Çalışmada Gaziantep ayakkabı sektöründe üretim yapan firmaların uluslararası e-pazarlama yöntemi uygulama durumları araştırılmıştır. Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası e-pazarlama sorunlarının belirlenmesi ve sektör için uluslararası e-pazarlama yol haritasının çıkarılmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Gaziantep ayakkabı sektöründe üretim yapan ihracatçılar birliğine kayıtlı 17 firma ile nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan yüz yüze görüşme tekniği uygulanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA veri analiz programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası e-pazarlama sorunlarına yönelik firmaların içsel faktörler ve dışsal faktörler temaları altında 6 adet kategori oluşturulmuştur. Firmaların uluslararası e-pazarlama sorunlarına yönelik 429 adet kodlama yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası B2B e-pazarlama sorunları ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası, B2B, E-pazarlama, İçsel Faktörler, Dışsal Faktörler

JEL Sınıflandırması: M3, M31

International B2B E-Marketing a Research For Gaziantep Footwear Sector

ABSTRACT

In the study, the application status of international e-marketing method of the companies producing in Gaziantep shoe sector was investigated. It is aimed to identify the international e-marketing problems of Gaziantep shoe industry and to help create an international e-marketing road map for the sector. For this purpose, face to face interview technique, which is frequently used in qualitative research, was applied with 17 companies registered in the exporter union in Gaziantep shoe industry. The data obtained from the interviews were analyzed with the MAXQDA data analysis program. As a result of the analysis of the data obtained, 6 categories were created under the themes of internal and external factors of companies for the international e-marketing problems of Gaziantep shoe industry. 429 coding was done for companies' international e-marketing problems. As a result of the research, international B2B e-marketing problems and solution suggestions of Gaziantep shoe industry are presented.

Keywords: International, B2B, E-marketing, Internal Factors, External Factors

JEL Classification: M3, M31

Geliş Tarihi / Received: 13.02.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 07.05.2020

* yildizhanugur@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7588-1998.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, gulcimenyurtsever@gmail.com, ORCID:0000-0003-0484-0261.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde 2016 yılında 1,61 milyar kişinin internet üzerinden yapmış oldukları alışverişlerde ayakkabı ve malzemeleri en çok satın alınan ürünler içerisinde yer almaktadır (ILO, 2018:28). Dünya genelinde 2018 yılında internet üzerinden yapılan ticaret hacmi ise işletmeden tüketiciye (B2C) 3,8 trilyon dolar, işletmeden işletmeye (B2B) 23,9 trilyon dolar olmuştur (WTO, 2018). Sürekli gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte tüm dünyada internet üzerinden yapılan ticaretin popüler olarak kullanılması sonucunda uluslararası ticarete e-pazarlama tekniğinin uluslararası pazarlama teknikleri arasında üst sıralara taşınmaktadır (Kuşat, 2016:692).Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'deki işletmeler teknolojiyi pazarlamada yeteri kadar kullanmamaktadırlar (Kaplan, 2015:145).Ayakkabı sektöründeki en büyük sorunlardan birisi pazarlama sorunudur ve sektörün gelişmesi batı ülkelerine yapılan ihracatın artmasına bağlıdır (Yaşar, 2018: 29). Sektördeki firmalar üretim kapasitelerinin tamamını kullanmamaktadırlar (GTB, 2017:23). Türkiye ayakkabı sektöründe fason üretim sebebiyle markalı ihracat oranı düşüktür (Çakıroğlu Başar, 2013: 269). Sektörde pazarlamaya yönelik araştırmalar yok denecek azdır (GTO, 2011:15). Deri ve ayakkabı sektöründeki firmalar için online ticaret uluslararası rekabet ve ihracatın artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sektördeki firmalar derhal e-pazarlama konusunda hazırlıklarını yaparak ve e-pazarlama faaliyetinde bulunmalıdırlar (Yamamoto, vd., 2009:184).Bu açıklamalar bağlamında tüketici taleplerinde ve klasik pazarlama yöntemlerinde gerçekleşen değişikliklerle birlikte uluslararası e-pazarlama yapmak firmalar için bir ihtiyaçtan çok zorunluluk haline gelmektedir.

Yaptığımız çalışmada firmaların uluslararası e-pazarlama tekniğini kullanmasında etkili olan içsel faktörleri ve dışsal faktörleri hakkında sorular yöneltilerek görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası e-pazarlama tekniğini kullanma durumu ve e-pazarlama sorunlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Yapılan görüşmelerin analizinden sonra Gaziantep ayakkabı sektöründeki firmalar için uluslararası e-pazarlama yol haritası çıkarılarak Gaziantep ayakkabı sektörünün ihracatının artırılmasına yol gösterilmeye çalışılmıştır.

2. ULUSLARARASI B2B (İŞLETMEDEN İŞLETMEYE) E-PAZARLAMA

Genel olarak B2B (İşletmeden İşletmeye); tedarikçiler, distribütörler, acenteler ve müşterileri oluşturan diğer firmaların etkileşimi olarak tanımlanmaktadır (Fauska vd., 2013:44). Firmaların internet üzerinden hizmet ve ürünlerini gerçekleştirmesi işlemine (B2B) e-ticaret modeli denmektedir (Akçi ve Göv, 2015:416). B2B e-ticaret uygulanması yüksek zorluğa sahip bir sistem olması nedeniyle B2B e-ticaret yapmak isteyen KOBİ'lerin makul bir olgunluk ve hazırlık düzeyine ulaşmış olması gerekir (Janom vd., 2014:71). Tüketici ürünleri üreten firmaların çoğu ürünlerini perakende veya toptancılara satmak zorundadır. B2B ticari pazarın tüketici pazarından farklılıkları; ürünlerin niteliği ve karmaşıklığı, sanayi talebi doğası ve çeşitliliği, az sayıda müşteri ve müşteri başına büyük hacimler, uzun ömürlü müşteri tedarikçi ilişkileridir (Kotler ve Pfoertsch, 2006: 20-21). B2B e-pazarlama yönteminden firmalar ihtiyaçlarını tedarikçi firmanın web sitesinden ya da üye olduğu e-pazaryerlerinden temin etmektedirler. B2B e-pazaryerleri KOBİ'lerin küresel pazarlama yapabilmeleri için fırsatlar sunarak mevcut müşterilerini korumalarını ve yeni müşteriler kazanmalarını sağlamaktadırlar (Chong, vd, 2011:4). İşletme alıcıları satın alma işleminde teknik ve ekonomik düşünerek alım kararı verdikleri için tüketici davranışındaki duygusal ve dürtüsel tarafını hedef alan pazarlama faaliyetleri B2B pazarlama için çok etkili değildir (Ponomarenko, 2018:5). Bu açıklamalar neticesinde KOBİ'ler B2B e-pazarlama yöntemini kullanarak büyük firmalardan bağımsız ve daha az maliyetlerle ürün ve hizmetlerini küresel olarak pazarlayabilirler.

3. ULUSLARARASI B2B E-PAZARLAMA İÇSEL YÖNETİM FAKTÖRLERİ

Firmaların başarılı bir uluslararası e-pazarlama yapabilmesi içsel faktörler için güçlü bir teknolojik alt yapı ve organizasyona ihtiyaçları vardır (Eid vd., 2006:203). Firmaların uluslararası e-pazarlama yöntemini uygulayabilmesi için firmaların içsel faktörleri uluslararası e-pazarlamada en önemli başarı faktörlerini oluşturmaktadır (Kuşat, 2016:697). B2B e-pazarlama hazırlık düzeylerinin ölçülmesinde firmaların iç ve dış organizasyon faktörlerinin tanımlanması kritik öneme sahiptir (Janom vd., 2014:73).

3.1. E-Pazarlama Stratejisi

Stratejik pazarlama planı olan firmalar, e-pazarlama yarışında daha avantajlıdırlar (Malinen, 2013:II). Pazarlama planı, pazarlama çabalarını yönlendirmek ve koordine etmek için merkezi bir araçtır (Kotler ve Keller, 2012:36). Firmaların uygulayacakları stratejik süreç modeli çok önemlidir. Firmalar e-pazarlama planı hazırlarken strateji geliştirme ve uygulamasını tüm faaliyetlerini kapsayacak bir yol izlemelidirler (Panomarenko, 2018:17). İnternet pazarlama stratejisinin odak noktası, kanalın mevcut pazarlama stratejilerini desteklemek, güçlü yanlarını nasıl kullanacaklarını ve zayıf yönlerini nasıl yönetecekleri ve çok kanallı bir pazarlama stratejisinin parçası olarak diğer kanallarla birlikte nasıl kullanacakları hakkındaki kararlardır (Chaffey, vd., 2006:152-153). Stratejik bir planlama yapan yönetici firmanın e-ticaret için güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmek için SWOT (Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler) analizini yapmalıdır (Strauss ve Frost, 2014:50). Firmaların başarılı bir e-pazarlama stratejisi uygulayabilmeleri için üst yönetimin desteği, organizasyon yapısı ve teknolojik alt yapıları önemli bir rol oynamaktadır. E-iş uygulamalarının kullanımı firmanın üst yönetiminin desteğiyle doğrudan ilişkilidir (Sapkiris ve Vlachopoulou, 2015:3-4). Pazarlama stratejisi açısından bakıldığında üst yönetimin desteği, stratejik hedeflerin belirlenmesi ve mevcut pazarlama stratejisi ile e-pazarlama stratejisinin birleştirilmesi firmaların e-pazarlama stratejisi için hayati önem teşkil etmektedir (Eid, vd, 2006:202). İnternet için hedef belirleme, yöneticilerin, internetin kendi endüstrileriyle gelecekteki durumu hakkındaki görüşüne dayanmaktadır (Chaffey, vd., 2006:168-169). Stratejik planların çoğu seçilen hedef ve stratejilerin mantığını belirtir. Firmanın kurumsal kaynaklarını yöneten üst düzey yönetimin desteğini kazanmaya çalışan tek bir e-iş projesi özellikle önemlidir (Strauss ve Frost, 2014:50). Üst yönetimin e-ticaret yöntemleri için aldıkları kararları uygulayabilmek firmanın organizasyon yapısının kullanılabilir olmasına bağlıdır (Janom vd., 2014:75). Stratejik planlama firmanın organizasyon sınırları içerisinde gerçekleşir ve bir firmanın organizasyonu politikaları ve kurum kültüründen oluşur. “*Kurum kültürü; bir organizasyonu karakterize eden paylaşılan deneyimler, hikayeler, inançlar ve normlar olarak tanımlanabilir*” (Kotler ve Keller, 2012:45). Firmaların organizasyon yapısı bilgi sistemlerinin etki ve öneminin farkında olmalıdır (Laudon ve Price Laudon, 2012:81-82). 1990’lı yıllara kadar firmalar iletişimlerini posta ve telefon ile kurmaktayken günümüz teknolojisi ile ağ ve internet üzerinden daha hızlı bir şekilde iletişim kurabilmektedirler (Laudon ve Price Laudon, 2012:247). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet üzerinde çevrimiçi küresel ticaret platformu oluşmuş ve bu platform her ölçekte firma için büyük fırsatlar sunmaktadır (Chaffey, vd., 2006:488). İnternet firmalara milyonlarca tüketiciden oluşan küresel bir ortam ve çok düşük operasyonel maliyetler sunmaktadır (Laudon ve Traver, 2014:712). Firmaların e-pazarlamada rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için ITC (Bilgi İletişim Teknolojileri) kullanma konusunda duyarlı olmalı ve teknolojik alt yapılarını geliştirmelidirler (Eid, vd., 2006:203).

3.2. Fonların Kullanılabilirliği

E-pazarlama yöntemini kullanmak isteyen firmalar için teknolojik yeniliklerden faydalanmak firmalara rekabet avantajı sağlar. Çevrimiçi müşteri deneyimi ve kişiselleştirme tekniği için tescilli yazılım ve donanım teknolojisi kullanılmalı ve ayrıca firmaların arama motoru reklamı, popüler sitelerde banner reklamı ve e-posta pazarlaması yapabilmesi için büyük fonlara ihtiyaçları vardır (Chaffey, vd., 2006:116). Firmaların e-pazarlama yöntemini kullanmaları için uzman ve vasıflı personellere ihtiyaç duyarlar ancak piyasada bu konuda uzman ve vasıflı personellerin kısıtlı olması sebebiyle mevcut personelin eğitimi ya da uzman ve vasıflı personel temini için önemli mali kaynaklar sağlamalıdır (Sapkiris ve Vlachopoulou, 2015:3). Bu açıklamalar neticesinde firmaların e-pazarlama teknolojisi ve bu teknolojileri kullanacak personeller için mali kaynak ayırması e-pazarlama yöntemini kullanmak için gerekli olan önemli bir faktördür.

3.3. Örgütsel E-Hazırlık

Firmaların e-hazırlığı ve teknolojilerin benimsenmesi; pratik ve teorik bilgiler, yüksek motivasyonlu satış gücü, pazarlama ve bilgi teknolojileri uzmanları arasında etkin işbirliği, teknoloji altyapısının geliştirilmesine yönelik iç odaklanma firmanın e-hazırlığı ve teknolojilerin benimsenmesi diğer tüm faktörleri belirleyen en önemli faktörlerdir (Skudiene, 2014:118-119). E-ticaret konusunda üst düzey yönetim ve çalışanlar arasında öz-yeterlik, motivasyon, ihtiyaç, yetenek ve beklentiler geliştirmek için motivasyon geliştirme programları sağlanmalı ve e-ticarete yönelik olumlu algı ve tutumlar geliştirilmedir (Janom, 2014:77). Bu açıklamalar neticesinde firmaların e-pazarlama konusunda örgütsel hazırlığı ve motivasyonu firmaların başarılı bir e-pazarlama yapabilmesi için örgütsel e-hazırlıkları firmaların karşısına önemli bir faktör olarak çıkmaktadır.

4. ULUSLARARASI B2B E-PAZARLAMA DIŞSAL YÖNETİM FAKTÖRLERİ

Uluslararası e-pazarlama yönetimde etkili olan dış çevresel faktörler firmaların internet pazarlama stratejisi gelişimini göstermektedir. Dış çevresel faktörler, şirket içindeki şirket altyapısının doğal bir uzantısıdır; duyarlı ve iyi organize edilmiş iç süreçler olmadan dış çevresel faktörlerin bir etkisi olmayacaktır (Eid, vd., 2006:204). Firmaların uluslararası e-pazarlama yöntemini kullanmalarında firmaların içsel faktörlerin önemi oldukça önemli olmakla birlikte iç organizasyonu e-pazarlamaya uygun olmayan firmalar dış çevreler tarafından gerçekleştirilen organizasyonlardan faydalanmakta da başarısız olurlar.

4.1. Destekleyen Endüstriler

Firmaların B2B e-pazarlama yöntemlerini destekleyen telekomünikasyon endüstrisi, finans kuruluşları, lojistik firmaları, güven sağlayıcılar, bilişim endüstrisi ve danışmanlık hizmetleri ile ilgili sektörlerin B2B e-pazarlama için sağladıkları hizmetler firmaların e-pazarlama yapmasına pozitif katkı sağlar (Janom vd., 2014:77). Hem firmanın hem de müşterilerinin güvenlik unsurları, internete kolay ve ekonomik erişim gibi faktörler firmaların e-ticaret yapabilme yeteneğini doğrudan etkilemektedir (Eid, vd, 2006:204). Web'in gelişimi, kablo ve uydu TV'nin yayılması ve telekomünikasyon ağlarının küresel bağlantısı yaşam biçimlerinin yakınlaşmasına neden olmuştur. Giderek artan ortak ihtiyaçlar ve istekler, özellikle genç orta sınıf arasında daha standart ürünler için küresel pazarlar yaratmıştır (Kotler ve Keller, 2012:606). Firmaların E-bay'in yakın zamanda satın aldığı PAYPAL gibi uluslararası ödeme hizmetleri sağlayan kuruluşlara erişimi firmaların e-ticaret yöntemini kullanmalarını etkileyen

dış çevresel faktörlerdendir (Chaffey, vd., 2006:134). Günümüzde birçok küresel büyük şirket kendi ödeme sistemlerini geliştirmek için çaba harcamaktadır çünkü müşterilerinin kişisel bilgilerini Google ya da finans şirketleriyle paylaşmak istememektedirler (Loudon ve Traver, 2014:311). Wrigley ve Lowe (2001), teslimatın ve bir şirketin siparişleri yerine getirme kapasitesinin çevrimiçi büyümeyi etkileyen kritik bir sınırlayıcı faktör olduğunu öne sürmektedir (Chaffey, vd., 2006:503). Nakliye ve nakliye iletişimdeki teknolojik gelişmeler, şirketlerin neredeyse dünyanın her ülkesindeki pazarlara açılmalarını ve tüketicilerin alım yapmalarını kolaylaştırmıştır (Kotler ve Keller, 2012:12). İnternet kullanıcılarının güvenlik korkuları internet üzerinden ticaret yapan tüm taraflar için e-ticaretin benimsenmesinde büyük engel teşkil etmektedir (Chaffey, vd., 2006:131). Finansal güvencenin son teknolojik gelişmeler ve şirketler arasında daha yakın işbirliği ile birçok firma için daha az sorun haline gelmektedir (Eid, vd., 2006:204). Özel sektör kanunlardaki kafa karıştırıcı, çelişkili ve uzun süreçlerinden ziyade kendi uzmanlık alanlarında oluşan sorunları hızlıca belirleyip çözebilmektedirler ancak yine de dünyanın farklı ülkelerinde hükümetler internet üzerinde çevrimiçi gizlilik, verilerin korunması, suç ve sahtekârlıkları önlemek için politikalar geliştirmektedirler (Strauss ve Frost, 2014:121).

4.2. Piyasa Güçleri

Piyasa güçlerinin yapısı B2B e-ticaretine ilişkin firmaların tedarikçileri ve rakipleri hakkındaki e-hazırlık değerlendirmelerini ve firmalar arasındaki etkileşimi içermektedir (Janom vd., 2014:75). B2B pazarlarda alıcılar ve satıcılar birbirlerine bağlıdır ve satın alma süreci ortaklar için ek değer yaratır (Fauska vd., 2013:45). E-Ticaret firmanın tedarikçiler ve diğer iş ortaklarıyla koordinasyon faaliyetlerini içermektedir (Laudon ve Price Laudon, 2012:54). İş ortaklarının baskısı firmaların B2B e-ticareti benimsemesi ve kullanımının artmasında etkilidir (Sapkiris ve Vlachopoulou, 2015:5). Tedarikçiler verimliliği arttırmak ve maliyetleri düşürmek açısından iş ortaklarına e-ticareti kullanmaları konusunda baskı uygulayabilirler (Chaffey, vd., 2006:505). Firmalar iletişim ve ödeme işlemlerini iş ortaklarıyla çevrim içi sistemler kullanarak hızlandırabilir ve maliyeti azaltabilir (Kotler ve Keller, 2012:418). E-Pazarlama yöntemi kullanan birçok firma müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) ve iş ortağı ilişkileri yönetimi (PRM) yazılımları kullanmakta ve iş yaptıkları firmalara da bu sistemleri kullanmaları konusunda baskı yapmaktadır (Strauss ve Frost, 2014:83). Bir firma birlikte değer yaratmak için müşteri toplulukları ve iş ortaklarıyla birlikte çalışarak kendisine piyasada daha rekabetçi bir pozisyon sağlayabilir (Kotler, vd., 2017:23). Bir firmanın rakiplerinin e-pazarlama yöntemini kullanması firmanın kendisinin de e-pazarlama yöntemini kullanmasında etkili olmaktadır (Sapkiris ve Vlachopoulou, 2015:5). Firmalar arasındaki e-pazarlama alanındaki rekabet sürekli artmakta ve bu sebeple firmalar piyasada rekabet avantajı sağlamak için sürekli rakiplerini takip etmelidirler (Ponomarenko, 2018:60). Firmalar mevcut rakipleri ve piyasaya yeni giren firmaların iş modellerini takip etmeli ve rakiplerine karşı rekabet avantajı kazanmalıdır (Chaffey, vd., 2006:59). Rakip firmaların müşterilerine, tedarikçilerine ve çalışanlarına hangi teknoloji hizmetlerini sunduklarını değerlendirmeli ve bu hizmetleri kendi firmasıyla kıyaslamalı ve rakiplerinin gerisinde kalmamak için önlemler alınmalıdır (Laudon ve PriceLaudon, 2012:18).

4.3. Hükümet

Hükümetler e-ticaretle ilgili yasal düzenlemeler, ekonomik teşvikler, e-hizmetler, bilgi teknolojileri alt yapıları ve nitelikli iş gücünü benimseyerek firmaların e-pazarlama yöntemlerini kullanmasında önemli bir faktördür (Sapkiris ve Vlachopoulou, 2015:3-4). Hükümetin e-ticareti benimsemesi, firmalara e-ticaret konusunda ekonomik destek vermesi ve ulusal alt yapı koşullarını sağlaması firmaların e-ticareti kullanmalarını doğrudan etkilemektedir (Janom vd., 2014:71). Hükümetin internette bilgi güvenliği ve gizlilik politikaları e-ticaretin tüm tarafları

için önemli bir etkidir (Meng, 2012:36). Pek çok hükümet firmaların ihracatını arttırmak için ihracatı geliştirme yöntemlerine sponsorluk yapmaktadır (Kotler, 2001:378). Hükümetler firmaların uluslararası ticarete katılmaları için e-ticareti kullanmalarını teşvik eder ve hükümetlerden alınan teşvikler firmalara ihracat yapma konusunda güven verir (Chaffey, vd., 2006:138). Uluslararası e-ticaret yapmak isteyen firmalar için hedef ülkedeki hükümetin internet içeriğine yönelik tutumu ve hedef ülkedeki e-pazarlama şirketlerinin firmaların e-ticaret yapabilmesi için önemli bir faktördür (Ramoniené, vd., 2015:94).

5. YÖNTEM

Araştırmanın amacına istinaden Gaziantep ayakkabı sektöründe üretim yapan firmaların e-pazarlama uygulamalarını kullanma durumlarını tespit etmek ve Gaziantep ayakkabı sektöründeki uluslararası e-ticaretin artırılmasına yol göstermek için nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan açık uçlu sorularla yüz yüze mülakat/görüşme tekniği uygulanmıştır. Nitel araştırma; insanların deneyimler ve gerçeklikler hakkında geniş kapsamlı açık uçlu sorular yoluyla insanların düşüncelerini anlamamıza katkı sağlayacak zengin ve betimleyici verilerin ortaya çıkarılması şeklinde tanımlanabilir (Arastaman vd., 2018:42). Araştırmada literatürden elde edilen kavramlar çerçevesinde firmaların uluslararası e-pazarlama sorunlarını belirlemeye yönelik katılımcılardan bilgi toplanması amacıyla katılımcılara açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Açık uçlu sorularla yapılan nitel araştırmalarda araştırılan konu hakkında bilgi toplanması sağlanır. Bu maksatla nitel araştırmalarda açık uçlu sorularla görüşmecinin genel ve soyut düşünceleri değil sadece araştırma konusundaki düşünceleri tespit edilmedir (Gürbüz ve Şahin, 2017:428).

Araştırmada literatürden elde edilen kavramlar çerçevesinde firmaların uluslararası e-pazarlama sorunlarını belirlemeye yönelik katılımcılardan bilgi toplanması amacıyla Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası B2B e-pazarlama sorunlarını belirlemeye yönelik sorulacak soruları netleştirebilmek için literatür araştırması sonucu Saprikis ve Vlachopoulou (2015) “*KOBİ’lerin E-Pazarıyeri Kullanım Düzeyini Etkileyen Faktörler*”, Janom vd. (2014) “*B2B E-Ticaret Olgunluk Düzeyi*”, Ramoniené vd. (2015) “*Bütünleştirici Uluslararasılaşma*”, ve Eid vd. (2006) “*Kritik Başarı Faktörleri*” çalışmalarındaki anket ve ölçekler incelenerek Tablo 1’deki açık uçlu sorular geliştirilmiştir.

Tablo 1. Uluslararası B2B E-Pazarlama Kullanım Düzeyini Ölçmeye Yönelik Sorular

Uluslararası B2B E-Pazarlama Kullanım Düzeyi	
	Uluslararası B2B e-pazarında kayıtlı bulunmaktayız, ancak hala kullanışlılığını arıyoruz.
Deneme Aşaması	Uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi ile neredeyse hiç işlem yapmadık.
	Firma için yararlılıklarını belirlemek amacıyla Uluslararası B2B e-pazar hizmetlerinin artılarını ve eksilerini değerlendiriyoruz.
Düşük Kullanımlı Sahne	Uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi ile birkaç işlem yaptık.
	Uluslararası B2B e-pazarlama ile iş yapmak hala ticari faaliyetlerimizin önemli bir parçası haline gelmedi.
Taahhüt Aşaması	Gerekli olduğunda Uluslararası B2B e-pazarlama yöntemiyle işlemler yapıyoruz.
	Uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi ile iş yapmak, iş operasyonlarımızın önemli bir parçasıdır.

Literatür araştırması sonucunda firmaların B2B e-pazarlarının kullanım düzeylerine çeşitli faktörlerin etkisini değerlendirmesinin amaçlandığı firmaların B2B e-pazarlama faktörlerine ilişkin anket sorularından yola çıkılarak uluslararası B2B e-pazarlama faktörlerine ilişkin Tablo 2'deki açık uçlu araştırma soruları geliştirilmiştir.

Tablo 2. Uluslararası B2B E-Pazarlama Faktörleri, Faktörlere İlişkin Sorular

Faktörler	Faktörleri Ölçmeye Yönelik Sorular
E-Pazarlama Stratejisi	Firmanızın, üst yönetimi ihracata yönelik B2B e-pazarlama hakkında ne düşünmektedir?
	Firmanızın ihracata yönelik B2B (toptan) e-pazarlama yöntemi ile ilgili stratejik hedefleri nelerdir?
	Firmanızın organizasyon yapısının uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini uygulayabilmesinin firmanıza katkıları hakkında düşünceleriniz nelerdir?
Fonlar	Firmanızda uluslararası B2B e-pazarlama konusunda uzman personel istihdam etme konusunda düşünceleriniz nelerdir?
	Firmanız mevcut personellerine uluslararası B2B e-pazarlama konusunda dışarıdan eğitim ve danışmanlık desteği satın alınması hakkında ne düşünüyorsunuz?
	Firmanızın uluslararası B2B e-pazarlama konusunda dışarıdan teknik destek satın alması konusunda ne düşünüyorsunuz?
Örgütsel E-Hazırlık	Firmanızın uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi için bilgi teknolojisi kaynakları sağlama hazırlıkları nelerdir?
	Firmanızın çalışanlarına uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini kullanmaları için teşvik sağlama konusunda ne düşünüyorsunuz?
	Firmanız uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi için gerekli olan mali kaynak sağlama hakkında düşünceleriniz nelerdir?
Destekleyen Endüstriler	Firmanızda çalışan personellerin uluslararası B2B e-pazarlamayla ilgili deneyimleri nelerdir?
	Firmanızın uluslararası B2B e-pazarlama yapabilmesi için telekomünikasyon endüstrisinin sağladığı hizmetler hakkında ne düşünüyorsunuz?
	Finans sektörünün internetten yapılan satışlar için sağladığı ödeme hizmetleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
Piyasa Güçleri	Lojistik sektörünün firmanızın uluslararası B2B e-pazarlama yapabilmesi için sağladığı hizmetler hakkında düşünceleriniz nelerdir?
	Sektördeki meslek kuruluşlarının uluslararası B2B e-pazarlamayla ilgili sağladıkları destekler hakkında ne düşünüyorsunuz?
	İş ortaklarınızın internet üzerinden ticari işlemler gerçekleştirmeleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
Hükümet	Rakiplerinizin internet üzerinden ticari işlemler gerçekleştirmeleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
	Hükümetin uluslararası B2B e-pazarlama konusunda teşvik sağlaması hakkındaki ne düşünüyorsunuz?
	Hükümetin uluslararası B2B e-pazarlama konusunda eğitim ve danışmanlık sağlaması hakkında ne düşünüyorsunuz?
	Hükümetin uluslararası B2B e-ticaret işlemleri için güvence sağlaması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Araştırmanın amacına istinaden oluşturulan görüşme formlarındaki soruların katılımcılara yöneltilerek görüşlerinin alındığı ses kayıtlarının bilgisayar ortamında MAXQDA veri analiz programına aktarılarak betimsel analizi yapılmıştır. Betimsel analiz dört aşamadan oluşur bu aşamalar sırasıyla betimsel analiz için araştırmanın kavramsal çerçevesi oluşturulur, tematik çerçeveye göre elde edilen verilerin kodlamasını yapılır, kodlamalar sonucunda elde edilen bulgular tanımlanır ve son olarak elde edilen bu bulgular yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2018:41-240). Nitel araştırmalarda araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlama konusunda geçerlik için inandırıcılık ve aktarılabirlik, güvenilirlik için tutarlık ve teyit edilebilirlik kavramları kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018:27).

Araştırmanın örnekleme oluşturulurken nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yoluyla araştırma konusuna zengin içerik sağlayacak durumların derinlemesine çalışılmasına olanak verir. Ölçüt örnekleme yönteminde önceden belirlenmiş ölçütler belirlenir ve bu ölçütler çerçevesinde örnekleme belirlenir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:121-122). Araştırmanın evrenini Gaziantep'in Türkiye ayakkabı sektöründe önemli bir yer teşkil etmesinden dolayı Gaziantep ayakkabı sektöründe üretim yapan firmalar oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise ölçüt örnekleme yöntemine göre Güneydoğu İhracatçılar Birliğine kayıtlı 366 firma içerisinde 10 yıl ve üzeri süredir Güneydoğu ihracatçılar birliğine kayıtlı olan 20 firma belirlenmiş ancak 3 firmanın görüşme yapmayı kabul etmesi sebebi ile 17 firma ile oluşturulmuştur.

Nitel araştırmanın içsel geçerliğini sağlamak için katılımcılarla uzun süreli etkileşim sağlanmalı, derinlik odaklı veri toplanmalı, çeşitleme, uzman incelemesi ve katılımcı teyidi yapılmalıdır. Araştırma sonuçlarına ilişkin aktarılabirliğin artırılması için araştırma hakkında ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yapılmalıdır (Başkale, 2016:26). Oluşturulan araştırma formundaki sorular 21/02/2019 ile 25/03/2019 tarihleri arasında Gaziantep ayakkabı sektöründe üretim yapan ihracatçılar birliğine kayıtlı on yaş ve üzeri 17 firmaya uygulanmıştır. Katılımcılarla bire bir yapılan görüşmeler ortalama 10 ile 20 dakika sürmüştür. Yüz yüze yapılan tüm görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt edilmiştir. Firmalarla yapılan görüşmeler 21/02/2019 ile 25/03/2019 tarihleri arasında saat 09:00 ile 17:00 saatleri arasında yapılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde katılımcıların sorulara içtenlikle cevap verdikleri gözlenmiştir. Araştırmanın analizinde katılımcıların isimleri belirtilmeyip katılımcılara ait kodlama tekniği kullanılmıştır. Yapılan pilot görüşmeler ve literatür taraması sonucunda B2B e-pazarlama sorunlarını belirlemeye yönelik 6 faktöre ilişkin 19 sorunun yer almasının uygun olacağı tespit edilmiştir. Böylece toplam 19 soruluk bir açık uçlu araştırma formu elde edilmiştir. Yapılan yüz yüze görüşmeler sırasında sorular içerisindeki katılımcıların anlayamadıkları B2B, strateji, gibi terimler hakkında bilgi verilmiş ve ayrıca katılımcılara görüşme sırasında gerektiğinde "Biraz daha detaylı ifade edermisiniz", "Başka şekilde nasıl ifade edebilirsiniz" gibi sorularla elde edilen veriler genişletilerek desteklenmiştir.

Tutarlılığın sağlanması için tutarlılık incelemesi yapılması önerilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:282-283). Araştırma süresince verilerin toplanması tüm katılımcılara aynı görüşme formu uygulanmış ve ses kayıtları alınmıştır. Analiz sürecinde ise tüm veriler MAXQDA veri analiz programı ile kodlanmış ve analiz edilmiştir. Araştırma süresince elde edilen veriler uzman bir araştırmacı tarafından incelenerek elde edilen verilerin sonuçlarının ham verilerle karşılaştırması sağlanmıştır. Ayrıca verilerin nesnelliğinin sağlanması için Miles ve Huberman'a (1994) göre aynı veriler üzerinde yapılan iki ayrı kodlama sonucunda elde edilen kodlar arasındaki farklılıklar analiz edilmelidir. İlk analizde kodlayıcılar arası güvenilirliğin %70'ten daha yüksek olması beklenmez. Ancak bu oranın %80'e yakın olması, hatta verilerin büyüklüğüne göre %90'dan fazla olması önerilmektedir (Miles ve Huberman, 1994).

$$\text{İnandırıcılık(Güvenirlik)} = \frac{24}{24+4} = 0,8571 = \%85$$

Araştırmanın elde edilen verilerin ilk analizinde 28 kodlama yapılmış elde edilen verilerin ikinci kez analiz edilmesi sonucunda ise 26 kodlamada yapılarak 4 kod üzerinde görüş ayrılığı oluşmuştur ve bu oranları analiz ettiğimizde ise %85 inandırıcılık oranına ulaşılmıştır.

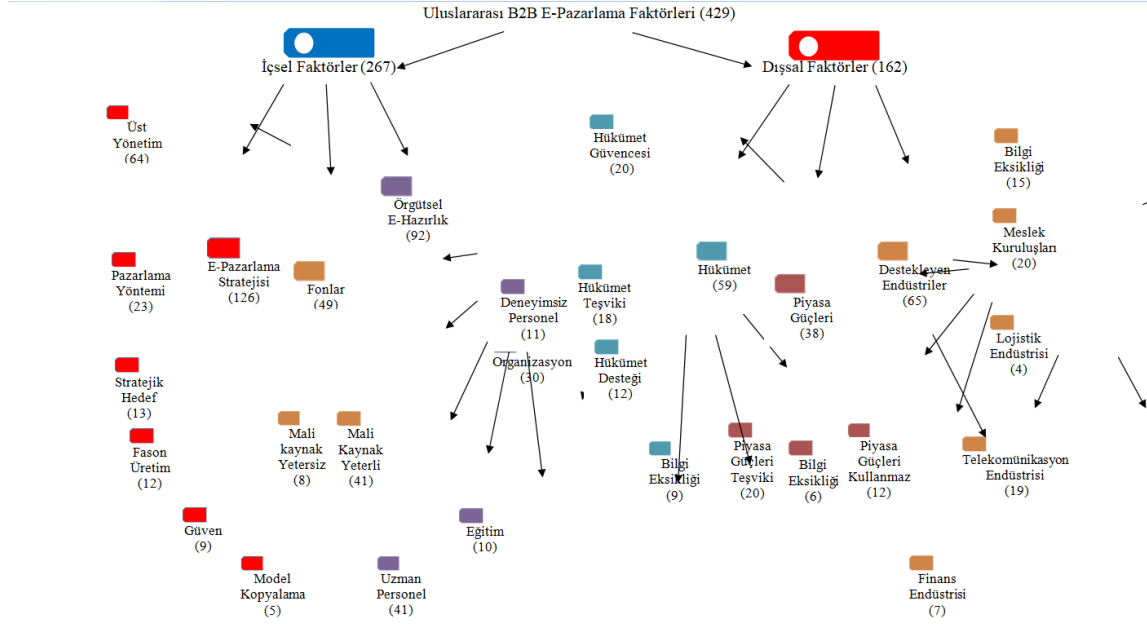
6. BULGULAR

Araştırmada katılımcıların ve firmaların özelliklerini belirlemeye yönelik bazı sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorular cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, firmadaki pozisyonları, yaşları, firmaların e-pazarlama kullanım düzeyleri ve iş etkinliklerini belirlemeye yönelik sorulardır. Elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcı ve Firma Özellikleri

Özellikler		F	%
Cinsiyet	Erkek	16	94,11
	Kadın	1	5,88
Eğitim Düzeyi	İlkokul	5	29,41
	Ortaokul	2	11,76
	Lise	5	29,41
	Ön Lisans	-	-
	Lisans	5	29,41
	Pozisyon	Firma Sahibi	7
Dış Ticaret		3	17,64
Muhasebe		3	17,64
Yönetici		1	5,88
İşletme Müdürü		1	5,88
Pazarlama		1	5,88
Tasarımcı		1	5,88
Yaş	20-30	6	35,29
	31-40	4	23,52
	41-50	3	17,64
	51-60	4	23,52
E-Pazarlama Kullanım Düzeyi	Deneme Aşaması	17	100
	Düşük Kullanımlı Sahne	-	-
	Taahhüt Aşaması	-	-
İş Etkinliği	İhracat/Yurt İçi	16	94,11
	İhracat	1	5,88

Gaziantep ayakkabı sektöründe GAİB’ne kayıtlı 17 firmanın uluslararası B2B e-pazarlama sorunlarını tespit etmeye yönelik yapılan görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA veri analiz paket programına aktarılarak Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası B2B e-pazarlama sorunlarına yönelik kodlamalar yapılmıştır. Yapılan kodlamalar Şekil 4’te verilmiştir.

Şekil 1. Analize Genel Bakış

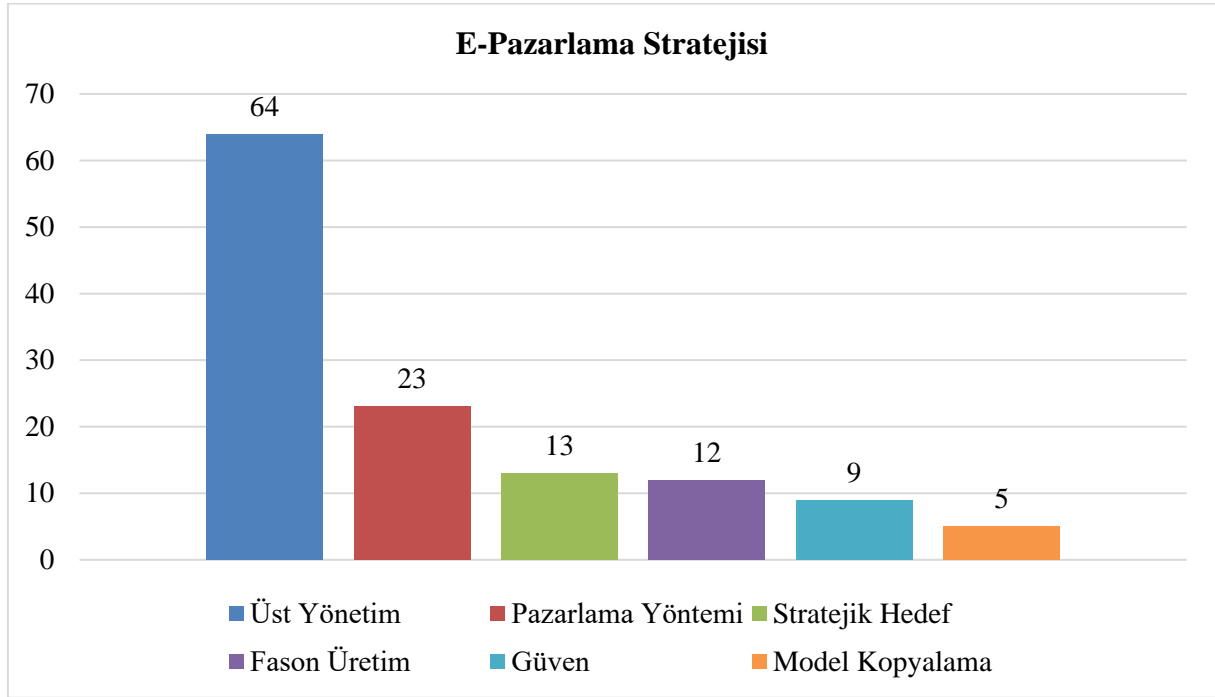
Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası e-pazarlama sorunlarına yönelik oluşturulan literatür taramasında yola çıkılarak geliştirilen uluslararası e-pazarlama sorunlarına yönelik içsel faktörler çerçevesinde e-pazarlama stratejisi (126), fonlar (49), örgütsel hazırlık (92) faktörleri hakkında 267 kodlama, dışsal faktörler çerçevesinde ise destekleyen endüstriler (65), piyasa güçleri (38), hükümet (59) faktörleri hakkında 162 kodlama yapılarak Gaziantep ayakkabı sektörünün uluslararası B2B e-pazarlama sorunları hakkında toplam 429 adet kodlama yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan temalar, kategoriler ve kodlamalar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Verilerin Kodlanması

Temalar	Kategoriler	Kodlamalar	Frekans	
İçsel Faktörler	E-Pazarlama Stratejisi	Üst Yönetim	64	
		Pazarlama Yöntemi	23	
		Stratejik Hedef	13	
		Fason Üretim	12	
		Güven	9	
		Model Kopyalanması	5	
	Fonlar	Mali Kaynaklarımız Yeterli	41	
		Mali Kaynaklarımız Yetersiz	8	
	Örgütsel E-Hazırlık	Uzman Personel	41	
		Organizasyon	30	
		Deneyimsiz Personel	11	
		Eğitim	10	
	Dışsal Faktörler	Destekleyen Endüstriler	Meslek Kuruluşları	20
			Telekomünikasyon Endüstrisi	19
Bilgi Eksikliği			15	
Finans Endüstrisi			7	
Lojistik Endüstrisi			4	
Piyasa Güçleri		Piyasa Güçleri Teşviki	20	
		Piyasa Güçleri Kullanmaz	12	
		Bilgi Eksikliği	6	
Hükümet		Hükümet Güvencesi	20	
		Hükümet Teşviki	18	
	Hükümet Desteği	12		
	Bilgi Eksikliği	9		

Gaziantep ayakkabı sektöründeki firmaların uluslararası e-pazarlama sorunlarını ölçmeye yönelik literatürde belirtildiği şekilde içsel ve dışsal faktörler teması altında oluşturulan e-pazarlama stratejisi, fonlar, örgütsel hazırlık, destekleyen endüstriler, piyasa güçleri ve hükümet kategorilerine ilişkin bulgular analiz edilecektir.

Grafik 1: Firmaların E-Pazarlama Stratejisine Yönelik Bulgular

Araştırmada firmaların e-pazarlama stratejilerine yönelik bulgular; üst yönetimin konuya olumsuz yaklaşması, pazarlama yöntemi, stratejik hedef, fason üretim, güven ve model kopyalanması kodlamaları yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerin tamamı değerlendirildiğinde üst yönetim ile ilgili (64), pazarlama yöntemi ile ilgili (23), stratejik hedef ile ilgili (13), fason üretim ile ilgili (12), güven ile ilgili (9) ve model kopyalama ile ilgili (5) kodlama yapılmıştır. Araştırmaya katılan bazı katılımcıların görüşme kayıtlarında e-pazarlama stratejisi kategorisine yönelik şu ifadeler yer almaktadır.

F1 “Elektronik pazarlamaya yönelik bir firma değiliz firma üst yönetimi de çok olumlu bakmamaktadır.”

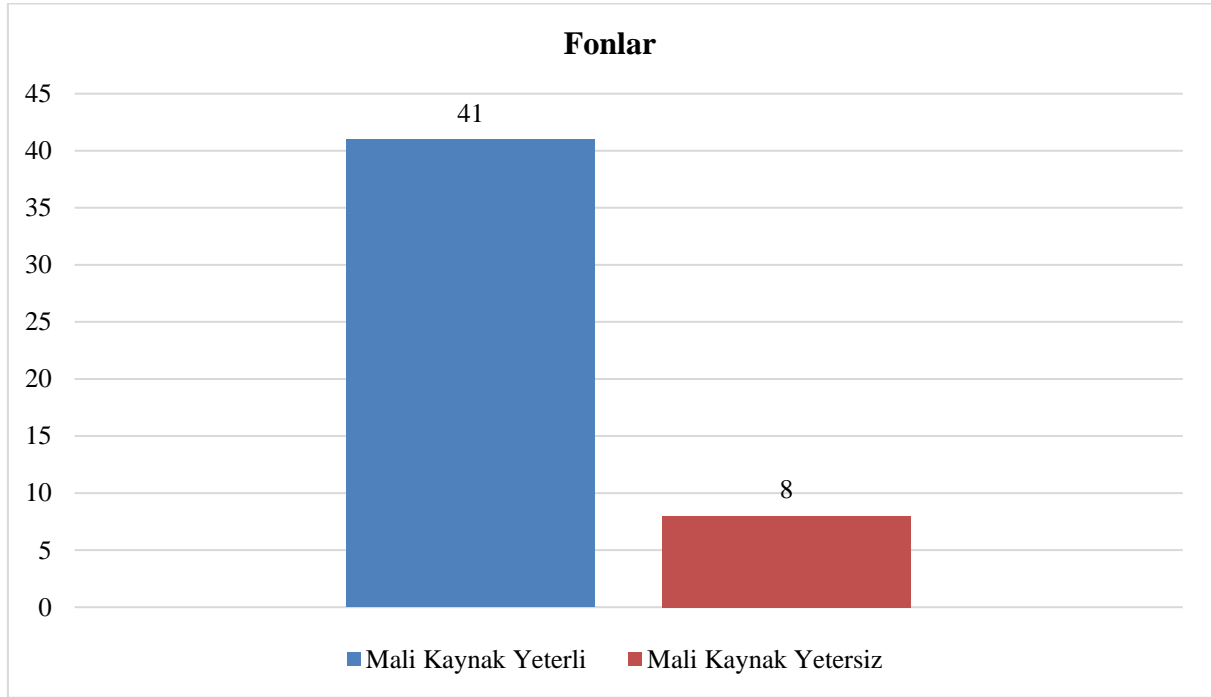
F9 “E-pazarlama konusunda teknik destek almaya bu güne kadar pek gerek görmedik. Bundan sonrada çok ihtiyaç duymayacağız biz firma olarak ürünü yapacağız müşterimizin yanına gideceğiz ya da müşteri bizim yanımıza gelecek yüz yüze birebir ürünlerimizi tanıtıp pazarlama yapacağız.”

F12 “İnternet üzerinden pazarlamayla ilgili herhangi bir pazarlama stratejimiz bulunmamaktadır.”

F12 “Firma olarak büyük markalara fason üretim yapmaktayız. Büyük markalar model gönderir bizde fiyat çalışırız fiyatta anlaşsaks markalara fason üretim yaparız.”

F16 “İnternet üzerinden iletişim ve alışveriş yapalım dediğimizde müşteri tedirgin oluyor çünkü ürünü canlı olarak birebir görmek istiyorlar.”

F7 “İnternet üzerinden modellerimizi paylaşamıyoruz modellerimiz çalınabiliyor.”

Grafik 2: Firmaların Fon Sağlamasına Yönelik Bulgular

Araştırmada firmaların e-pazarlama için fon sağlayabilme durumlarına yönelik bulgular; mali kaynaklarımız yeterli ve mali kaynaklarımız yetersiz kodlamaları yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerin tamamı değerlendirildiğinde mali kaynaklar yeterli olması ile ilgili (41) ve mali kaynaklar yetersiz olması ile ilgili (8) kodlama yapılmıştır. Araştırmaya katılan bazı katılımcıların görüşme kayıtlarında fonlar kategorisine yönelik şu ifadeler yer almaktadır.

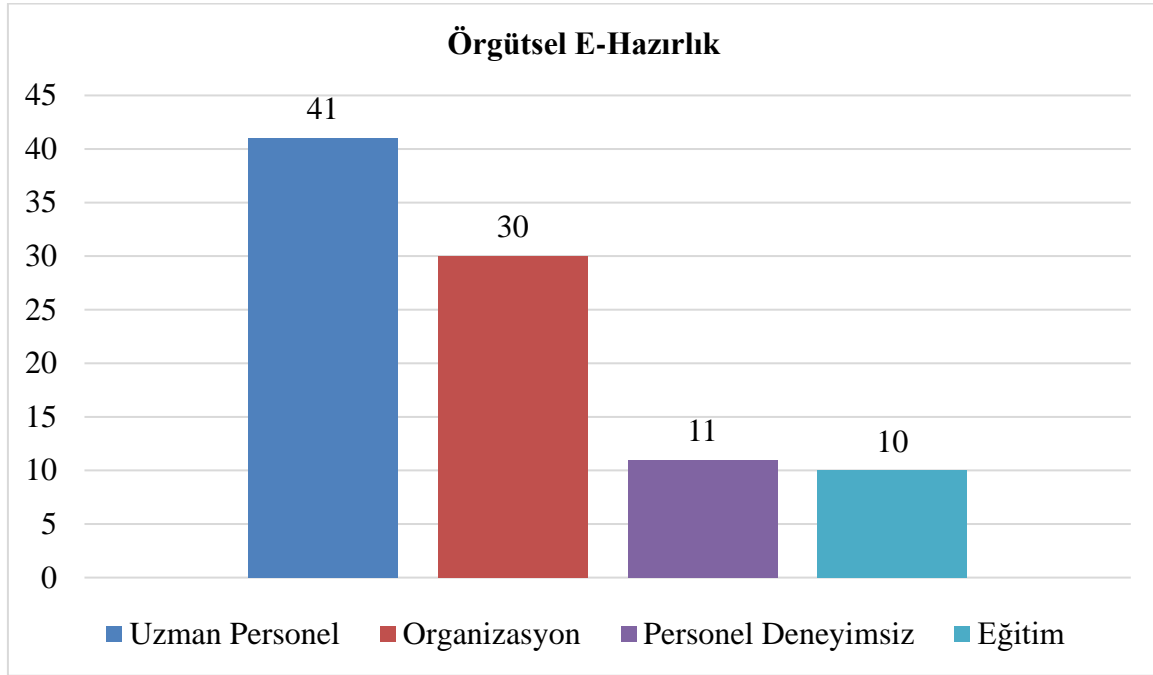
F5“İnternette çok zayıfız özellikle ayakkabı sektöründe hiç kullanan yok fuarlara katılıyoruz fuarlarda satabilsek satıyoruz onun haricinde bir pazarlama kanalımız yok. Bu sebeple gerekli teknik desteği satın alabiliriz.”

F11“Firmamız uluslararası B2B e-pazarlama konusunda dışarıdan eğitim ve danışmanlık desteği alması firmamız faydasına olacaktır ve uluslararası B2B e-pazarlama konusunda dışarıdan eğitim ve danışmanlık desteği alabiliriz.”

F17“E-pazarlama konusunda düşündüklerimiz yolunda giderse firmamızda e-pazarlama konusundan sorumlu olacak uzman personel istihdam etmeyi düşünüyoruz. Çünkü e-ticaret şu anda önü en açık sektör. Firmamız e-pazarlama için gerekli kaynağı sağlayacak durumda gerektiğinde e-pazarlama için gerekli mali kaynağı sağlarız.”

F8“Sermayemizin tümünü atölyemizde internet üzerinden pazarlama için mali kaynak sağlayamayız.”

F15“Sermaye olursa bahsettiğimiz her şey yapılabilir büyük firmalar bu konuda her türlü mali kaynağı sağlıyorlar. Biz gerekli mali kaynak sağlamak isteriz ama şu anda yeterli mali kaynağı sağlayacak durumda değiliz.”

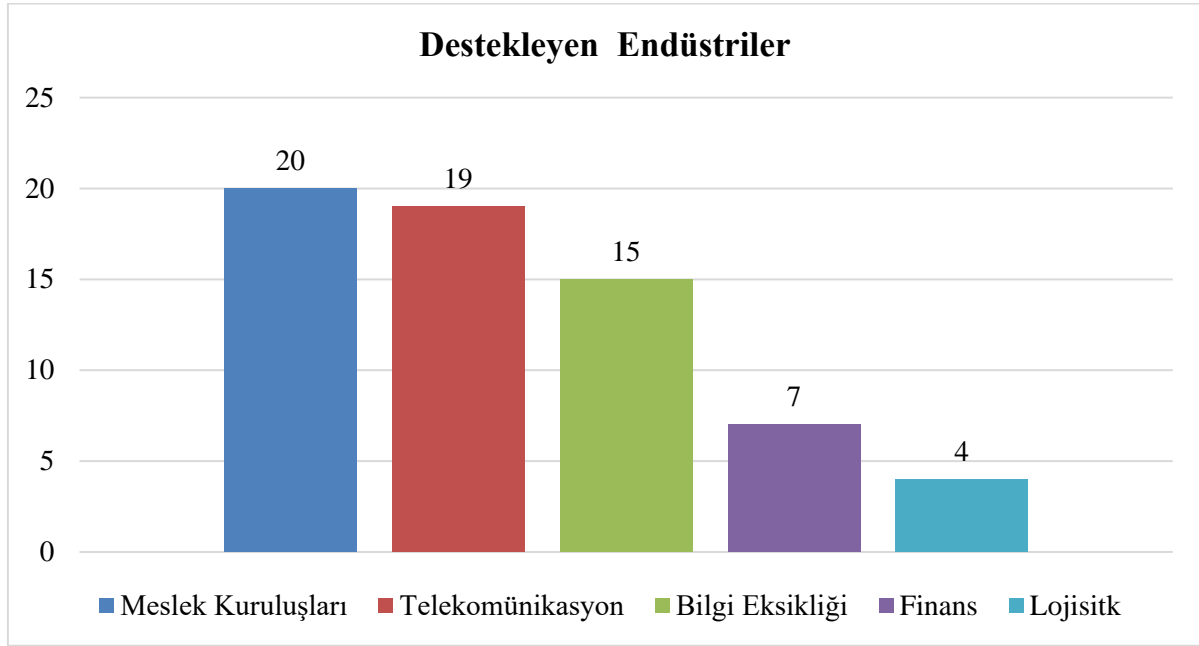
Grafik 3: Firmaların Örgütsel E-Hazırlığına Yönelik Bulgular

Araştırmada firmaların örgütsel e-hazırlıklarına yönelik bulgular; uzman personel, organizasyon, personel deneyimsiz ve eğitim kodlamaları yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerin tamamı değerlendirildiğinde uzman personel ile ilgili (41), organizasyon ile ilgili (30), personel deneyimsiz ile ilgili (11), ve eğitim ile ilgili (10) kodlama yapılmıştır. Araştırmaya katılan bazı katılımcıların görüşme kayıtlarında örgütsel e-hazırlık kategorisine yönelik şu ifadeler yer almaktadır.

F11 “Firmamız uluslararası B2B e-pazarlama konusunda uzman personel istihdam etme konusunda olumlu düşünmektedir. Uluslararası B2B e-pazarlama konusunda uzman personele ihtiyaç duymaktayız.”

F16 “Bizim dijital alt yapımız ve organizasyonumuz olmadığı için internet üzerinden pazar araştırması ve pazarlama yapamıyoruz. Bugün en büyük reklam internet üzerinden yapılıyor ve internet ile firma dünyanın öbür ucunda da olsa ulaşabiliyor. Biz reklam ve pazarlamamızı yapamadığımızdan dolayı ürünlerimizin kalitesini tanıtamıyoruz. Bizim dijital ortamlarda kendimizi tanıtarak en uç noktalara erişmemiz lazım alt yapımız olmadığından dolayı yada önümüzde örnek bir done olmadığından dolayı yani bir firma yapmış olsa bizde o firmaya bakarak o yoldan hareketle bizde yapabiliriz.”

F3 “Eğitim ve danışmanlık hizmeti almak isteriz ama şu andaki mevcut personellerimiz bu eğitimi alabilecek kapasitede değiller çünkü çoğu personelimiz 40 yaş üzerinde çoğu ilkokul mezunu mümkün değil e-ticareti öğretemeyiz.”

Grafik 4: Firmaları Destekleyen Endüstrilere Yönelik Bulgular

Araştırmada firmaları uluslararası e-pazarlama konusunda destekleyen endüstrilere yönelik bulgular; meslek kuruluşları, telekomünikasyon endüstrisi, bilgi eksikliği, finans endüstrisi ve lojistik endüstrisi kodlamaları yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerin tamamı değerlendirildiğinde meslek kuruluşları ile ilgili (20), telekomünikasyon ile ilgili (19), bilgi eksikliği ile ilgili (15), finans ile ilgili (7) ve lojistik ile ilgili (4) kodlama yapılmıştır. Araştırmaya katılan bazı katılımcıların görüşme kayıtlarında destekleyen endüstriler kategorisine yönelik şu ifadeler yer almaktadır.

F10“Sektördeki meslek kuruluşları e-pazarlama konusunda herhangi bir destek sağlamamakta.”

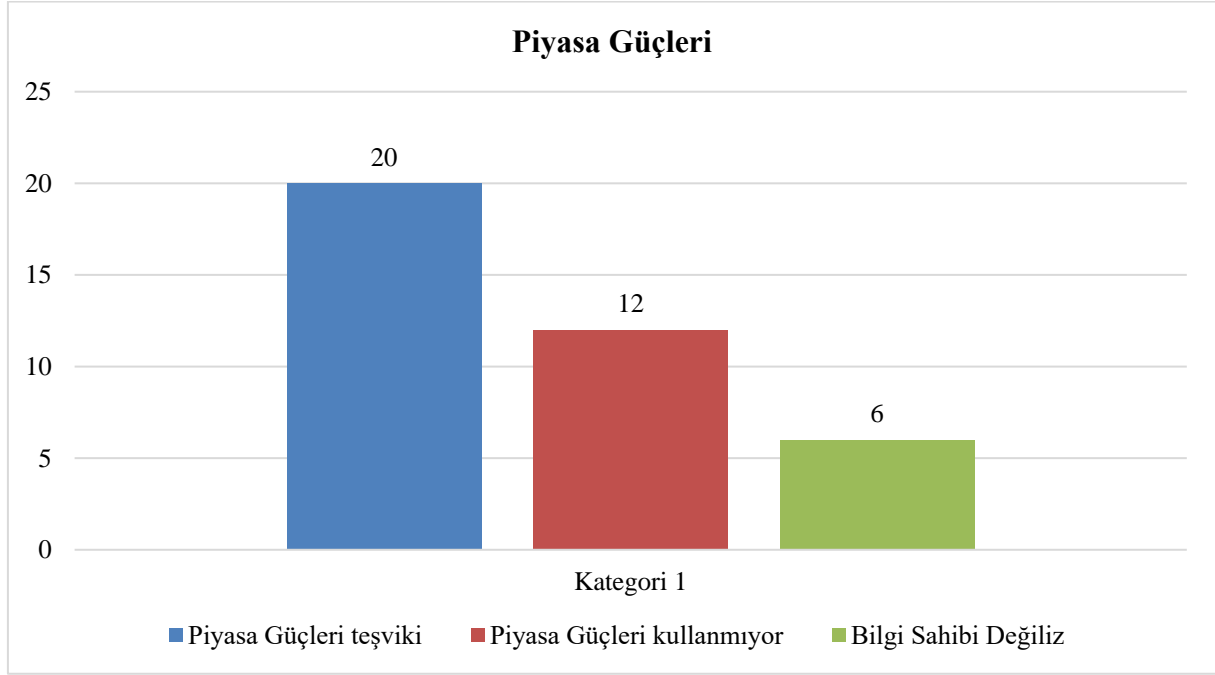
F10“Telekomünikasyon endüstrisinin firmamıza e-pazarlama konusunda herhangi bir destek sağlamamaktadırlar. Telekomünikasyon endüstrisinin e-pazarlama konusunda destek vermesi iyi olur, örneğin Türk Telekomun e-pazarlama hizmeti olsa ve bizde ürünlerimizi Türk Telekom üzerinden firmamızın reklamlarını yapabilmemiz firmamız için iyi olur.”

F1“Finans sektörünün e-pazarlamayla ilgili destekleri hakkında bilgi sahibi değiliz.”

F8“Şu anda yurt dışı ihracatımız bulunmadığı için son zamanlarda lojistik firmalarının bu konuda sağladığı destekler hakkında pek bilgimiz yok.”

F8“Meslek kuruluşlarının sağladığı destekler hakkında bilgimiz yok. Ama bu konuda destek sağlasalar ürün satışımız artar.”

F11“Finans sektörünün internet üzerinden sağladığı destekleri zayıf bulmaktayız. Bankaların ödeme hizmetleri masraf kesintileri yüksek ve hızlı ödeme alamıyoruz. İnternet üzerinden satış yapabilmemiz için sağladıkları herhangi bir destekte yoktur.”

Grafik 5: Firmaları Etkileyen Piyasa Güçleri Faktörlerine Yönelik Bulgular

Araştırmada firmaları uluslararası e-pazarlama konusunda teşvik eden piyasa güçlerine yönelik bulgular; piyasa güçleri teşvik eder, piyasa güçleri kullanmıyor ve bilgi sahibi değil kodlamaları yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerin tamamı değerlendirildiğinde piyasa güçleri teşviki ile ilgili (20), piyasa güçleri kullanmıyor ile ilgili (12) ve bilgi sahibi değil ile ilgili (6) kodlama yapılmıştır. Araştırmaya katılan bazı katılımcıların görüşme kayıtlarında piyasa güçleri kategorisine yönelik şu ifadeler yer almaktadır.

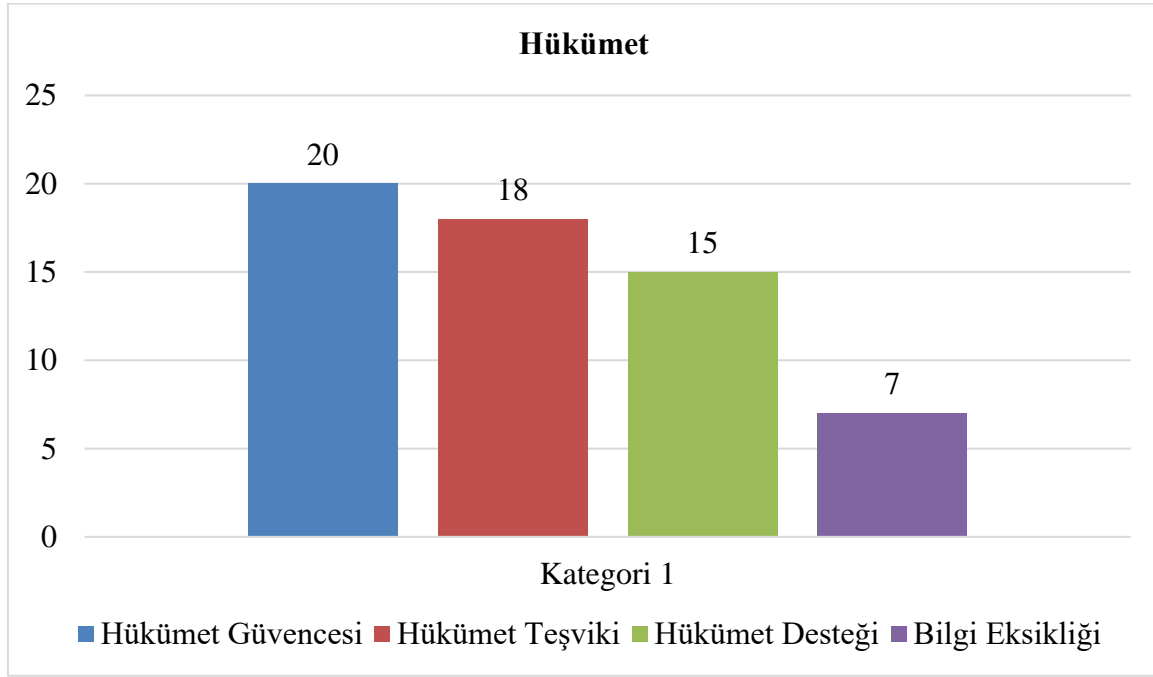
F1 “Firma olarak kullanacak olsak çok güzel bir sistem olur iş ortaklarımızın internet üzerinden ticari işlemler gerçekleştirmeleri zaman ve maliyet açısından bizim avantajımıza olur iş ortaklarımızın yaptığı bu işlemler bizim firmamızın üst yönetimi için örnek teşkil eder ve üst yönetimde e-ticarete olumlu bakabilir.”

F11 “İş ortaklarımızın internet üzerinden işlemler yapmaları Firmamızı da uluslararası B2B e-pazarlama konusunda teşvik etmektedir.”

F16 “Sektörümüzde bu konuda Gaziantep’te e-pazarlama yapan firma bulunmamakta İstanbul’da e-pazarlama yapan birkaç toptancı firma var toptancılar e-pazarlama konusunda imalatçılara göre hızlı davranırlar ve şuan iyi bir noktaya getirdiler.”

F4 “Rakiplerimizin internet üzerinden ticari işlem gerçekleştirmeleri hakkında pek bilgi sahibi değiliz.”

F8 “İş ortaklarımızın internet üzerinden ticari işlemler gerçekleştirmeleri hakkında bir fikrimiz yok.”

Grafik 6: Firmalara Hükümet Faktörlerinin Etkisine Yönelik Bulgular

Araştırmada firmaları uluslararası e-pazarlama konusunda hükümetin destek ve teşviklerine yönelik bulgular; hükümet güvencesi, hükümet teşviki, hükümet desteği ve bilgi eksikliği kodlamaları yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerin tamamı değerlendirildiğinde hükümet güvencesi ile ilgili (20), hükümet teşviki ile ilgili (18) ve bilgi eksikliği ile ilgili (7) kodlama yapılmıştır. Araştırmaya katılan bazı katılımcıların görüşme kayıtlarında hükümet kategorisine yönelik şu ifadeler yer almaktadır.

F16“E-ticaret yapmadığımız için sağladığı güvence hakkında bilgimiz yok şimdi Çin’e baktığımızda devlet imalat yapan sektöre daha çok teşvik veriyor kredi veriyor ve sanayiciyi teşvik ediyor. Bu sistemde gelişmeler sağlanmazsa sanayiciye üreticiye destek verilmezse tüketim toplumuna dönüşeceğiz hükümet her konuda üreticiye teşvik ve güvence sağlamalı.”

F17“Hükümetin e-pazarlama konusunda teşvik sağlaması henüz emekleme aşamasında devlet öyle bir teşvik sağlamalı ki domino etkisi yaratmalı neredeyse tüm firmaların internet sitesi var ama etkin değil devlet bu konuda teşvikini arttırmalı.”

F17“Hükümet e-pazarlama konusunda tüm işletmelere birebir eğitim ve danışmanlık sağlayamayabilir ama her sektör için bir uzaman ekip kurup firmaların e-ticaret işlemlerine yardımcı olabilir. 10 firma için bir ekip kurup firmalara eğitim ve danışmanlık hizmeti vererek e-pazarlama arttırılabilir. Devletin sağlayacağı eğitim ve danışmanlık hizmeti bizim için faydalı olur.”

F1“Hükümetin e-pazarlama konusunda teşvik sağlaması hakkında bilgi sahibi değilim.”

F10“Eğer eğitim ve danışmanlık hizmetleri varsa da haberdar değiliz.”

F15“Hükümetin sağladığı güvence hakkında bilgimiz yok”.

F15“Hükümetin B2B e-pazarlama konusunda sağladığı teşvik hakkında bilgimiz yok.”

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada firmalarla yapılan görüşmelerde firmalara yöneltilen uluslararası B2B e-pazarlama kullanım düzeylerini ölçmeye yönelik yarı yapılandırılmış sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde firmaların tamamının deneme aşamasında olduğu ve e-pazarlama yöntemini daha önce hiç kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Firmalarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda e-pazarlama stratejisi kategorisi altında 126 kodlama yapılmış ve yapılan kodlamalar incelendiğinde; firmaların üst yönetimlerinin B2B e-pazarlamaya olumsuz yaklaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Sapkiris ve Vlachopoulo (2015), Hijazi ve Strannhage (2016), Fauska vd. (2013), Eid vd. (2006) yapmış oldukları çalışmalarda firmaların üst yönetimlerinin e-pazarlama yöntemine karşı tutumlarının firmaların e-pazarlama yöntemini kullanmalarında önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada firmaların büyük markalara fason üretim yaptıkları için e-pazarlama yöntemini kullanmaya ihtiyaç duymadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu araştırmada sektördeki firmaların fason üretim yaptıkları ve bu sebeple e-pazarlama yöntemini kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada firmaların internet üzerinden yapılan işlemlere güvenmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Hijazi ve Strannhage (2016), Meng (2012) ve Eid vd. (2006) yapmış oldukları çalışmalarda e-ticaret uygulamalarında güven ve güvenilirliğin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada firmaların e-pazarlamaya yönelik stratejik hedeflerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sapkiris ve Vlachopoulo (2015) ve Fauska vd. (2013) yapmış oldukları çalışmalarda firmaların stratejik hedeflerinin e-pazarlama yönteminin kullanımında önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Firmalarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda firmaların uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi için fonlar kategorisi altındaki 49 kodlama incelendiğinde; Firmalar B2B e-pazarlama için mali kaynak sağlayabileceklerini ifade etmişlerdir. Ancak yapılan görüşmelerde e-pazarlamayla ilgili birçok konuda bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmelerinden yola çıkarak uluslararası B2B e-pazarlama yönteminin maliyeti hakkında bilgi sahibi olmadıkları sonucu da çıkarılabilir. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu araştırmada ayakkabı sektörünün sermaye ve kaynak sorunları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Firmalarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda firmaların uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi için örgütsel e-hazırlıkları kategorisi altındaki 92 kodlama incelendiğinde; Araştırmada firmaların uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi için örgütsel e-hazırlıklarının yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sapkiris ve Vlachopoulo(2015) yapmış oldukları çalışmada firmaların B2B e-pazarlama konusunda örgütsel e-hazırlığın önemli olduğunu belirtmişlerdir. Firmalarla yapılan görüşmelerde sektörde uluslararası B2B e-pazarlama konusunda uzman personel olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu araştırmada sektörü tanıyan ve tanıtabilecek e-pazarlama konusunda uzman personel olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Firmaların organizasyon yapılarının B2B e-pazarlama yöntemine uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Eid vd. (2010) yapmış oldukları çalışmada firmaların organizasyon yapıları ve teknolojik alt yapılarının e-pazarlama yöntemini kullanmalarında önemli olduğunu belirtmişlerdir. Firmaların eğitim düzeylerinin uluslararası B2B e-pazarlama yöntemi için yetersiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu araştırmada deri sanayisindeki firmaların e-pazarlama konusunda bilgi birikimi, eğitim ve kültüre sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Firmalarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda firmaların uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini kullanmalarında destekleyen endüstriler kategorisi altında yapılan kodlamalar incelendiğinde; Meslek kuruluşlarının firmalara uluslararası B2B e-pazarlama için verdikleri desteklerin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu çalışmada meslek kuruluşlarının ve üniversitelerin firmalara destek vermesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Janom vd. (2014) yapmış oldukları araştırmada meslek

kuruluşlarının verdiği desteklerin firmaların e-pazarlama yöntemini kullanmalarında etkili olduğunu belirtmişlerdir. Firmalara telekomünikasyon, finans ve lojistik endüstrisinin uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini kullanmaları için verdikleri desteğin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Janom vd. (2014) yapmış oldukları çalışmada firmalara telekomünikasyon, finans ve lojistik endüstrisinin verdiği desteklerin e-pazarlama yöntemini kullanmalarında etkili olduğunu belirtmişlerdir. Firmalarla yapılan görüşmeler sonucunda destekleyen endüstriler faktörleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları ve bilgi edinmede sorun yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu çalışmada sektördeki firmaların B2B E-pazarlamayla ilgili bilgi aktarımının yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Firmalarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda firmaların uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini kullanmalarında piyasa güçleri kategorisi altında yapılan kodlamalar incelendiğinde; Firmaların piyasadaki rakiplerinin ve iş ortaklarının e-iş uygulamalarını kullanmadıkları ve piyasa güçlerinin yaptıkları e-işlemler ile ilgili bilgilerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak rakiplerinin uluslararası B2B e-pazarlama yöntemlerini kullanmaları halinde firmaların üst yönetimlerinin uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini kullanmaya teşvik edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Sapkiris ve Vlachopoulo(2015) yapmış oldukları çalışmada firmaların iş ortaklarının ve rakiplerinin B2B e-pazarlama konusunda baskılarının firmaların e-pazarlama kullanım düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Janom vd. (2014) yapmış oldukları çalışmada iş ortakları ile yapılan e-pazarlama konusundaki işbirlikleri firmaların B2B e-pazarlama yöntemini kullanmalarında etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Firmalarla yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin analizi sonucunda firmaların uluslararası B2B e-pazarlama yöntemini kullanmaları için hükümet kategorisi altında yapılan kodlamalar incelendiğinde; hükümetin firmalara uluslararası B2B e-pazarlama konusunda yeterli güvence sağlamadığı, hükümetin konuyla ilgili teşvikinin yetersiz olduğunu, hükümetin eğitim ve danışmanlık desteği sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu çalışmada devletin firmalara sağladığı destek ve teşviklerin yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sapkiris ve Vlachopoulo (2015) yapmış oldukları çalışmada hükümetin firmalara destek ve teşvik sağlaması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Firmalarla yapılan görüşmeler sonucunda hükümetin firmalara uluslararası B2B e-pazarlama konusunda sağladığı güvence, teşvik ve destekler hakkında bilgi sahibi olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Şekeroğlu (2010) yapmış olduğu çalışmada firmaların B2B e-pazarlama konusunda bilgi sahibi olmadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Gaziantep ayakkabı sektöründe yaptığımız araştırma sonucunda sektörde bilgi edinmede sorunlar yaşandığı görülmekte ve sektöre uluslararası B2B e-pazarlama konusunda bilgi akışının sağlanması için üniversiteler, meslek kuruluşları ve devlet kurumları tarafından sektöre yönelik eğitimler düzenlenmeli sektördeki firmalara bilgi akışı sağlanmalıdır.

Firmalarla yapılan görüşmeler sonucunda ayakkabı sektörünü tanıyan B2B e-pazarlama konusunda uzman personellerin yetiştirilmesi için üniversiteler, meslek kuruluşları ve devlet kurumları tarafından projeler üreterek ayakkabı sektöründeki mevcut pazarlamacılara e-iş uygulamaları eğitimleri verilmelidir.

Gaziantep ayakkabı sektöründeki firmaların uluslararası B2B e-pazarlama stratejilerini anlayabilmesi ve uygulayabilmesi için üniversiteler, meslek kuruluşları ve devlet kurumları tarafından örnek projeler geliştirilmeli ve uygulamaya konulmalıdır.

Ayakkabı sektörünün uluslararası B2B e-pazarlama uygulamalarına alt yapı oluşturmak için lojistik, finans ve telekomünikasyon endüstrilerinin ayakkabı sektörüyle birlikte projeler geliştirerek sektöre alt yapı desteği sağlanmalıdır.

Ayakkabı sektöründe uluslararası B2B e-pazarlama uygulamalarını kullanacak firmalara hükümet tarafından vergi teşvikleri sağlanmalı ve sektördeki firmalara e-iş uygulamalarını kullanmaları için gerekli olan güven ortamı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akçi, Y. ve Göv, A. S. (2015). *Tüketicilerin e-ticaret algılarının incelenmesi (Gaziantep ve Adıyaman örneği)*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 413-433
- Arastaman, G., Öztürk, F. İ., Fidan, T. (2018). *Nitel araştırmada geçerlik ve güvenilirlik: Kuramsal bir inceleme*. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi. 15(1), 37-75 <http://dx.doi.org/10.23891/efdyu.2018.61>
- Başkale, H. (2016). *Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi. 9/1, 23-28
- Chaffey, D., Ellis, Chadwick, F., Mayer, R., Johnston, K. (2006). *Internet marketing strategy, Implementation and Practice*. Pearson Education Limited Edinburgh Gate Harlow Essex CM 20 2 JE England
- Chong, W. Man, K.L., Zhang, N. (2011). *An interoperable B2B e-commerce framework for e-marketing capabilities*. Engineering Letters 19/3. Liverpool University, China.
- Çakıroğlu, Başar, A. G. (2013). *Türk ayakkabı firmalarının rekabet stratejilerinde tasarımın rolü*. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Eid, R., Trueman, M., Ahmed, A. M. (2006). *B2B international internet marketing a benchmarking exercise*. Benchmarking: An International Journal Vol. 13 No. 1/2, 2006 pp. 200-213. Emerald Group Publishing Limited 1463-5771, Emerald DOI 10.1108/14635770610644682
- Erden, M. (2010). *E-Ticaretin uluslararası pazarlamaya etkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Fauska, P., Kryvinska, N., Strauss, C. (2013) *The role of e-commerce in B2B markets of goods and services*. Article in International Journal of Services Economics and Management January 2013 DOI: 10.1504/IJSEM.2013.051872
- Gaziantep Ticaret Odası, (2011). *Ayakkabı sektör araştırma raporu*. Gaziantep <https://www.yumpu.com/tr/document/read/22113757/ayakkab-sektoru-arastirma-raporu-gaziantep-ticaret-odasi> (18.01.2019)
- Gaziantep Sanayi Odası, (2017). *Gaziantep ayakkabı sektör raporu*. Gaziantep <http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/Aykkab%20Sekt%C3%B6r%C3%BC.pdf> (18.01.2019).
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Hijazi, A., Strannhage, P. (2016). *Fashion joins the digital revolution a study on the impact of digitalisation in the Swedish high-end fashion industry* Master's Thesis 30 credit s Department of Business Studies Uppsala University Spring Semester of 2016
- International Trade Center (ITC) (2017). https://www.trademapp.org/leatherline/Country_SelProduct.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c64%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c2%7c1%7c1. (01.25.2019)
- Janom, N., Zakaria, M.S., Arshad, N.H., Salleh, S.S., Aris S.R.S. (2014). *Multidimensional business to business e-commerce maturity application: Assessment on its practicality*. İ-Business, 2014, 6, 71-81 Published Online June 2014 in SciRes. DOI: 10.4236/ib.2014.62009
- Kaplan, B. (2015). *Uluslararası Girişimci Kobilere E-Pazarlama Odaklılık Ve Web Sitesi Kullanımı: Küresel Doğan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Kotler, P. and Keller, K. L. (2012). *Marketing management*. Pearson Education, Inc., publishing as Prentice Hall, One Lake Street, Upper Saddle River, New Jersey 07458.
- Kotler, P. and Pfoertsch, W. (2006). *B2B brand management*. Springer Berlin-Heidelberg, Germany
- Kotler, P. (2001). *Marketing management, Millenium edition*. Prentice-Hall, Inc. A Pearson Education Company Upper Saddle River, New Jersey 07458
- Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0: Moving from traditional to digital*. Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey Published simultaneously in Canada.

- Kuru, S. ve Paksoy, A. C. (2014). *Ayakkabı modası perspektifinde Kahramanmaraş çarık ve yemenilerinin yaşam seyrinin değerlendirilmesi*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. 1(1), 99-122
- Kuşat, N. (2016). İşletmeden işletmeye (B2B) elektronik pazaryerleri ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretinde uygulanabilirliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23/3, 691-709
- Laudon, Kenneth C. and Traver, C. Guercio (2014). *E-Commerce business. Technology. society*. Published by Pearson Education, One Lake Street, Upper Saddle River, New Jersey 07458.
- Laudon, Kenneth C. and Laudon, Jane P. (2012). *Management information systems: Managing the digital firm*. Pearson Education, Inc., Upper Saddle River, New Jersey, 07458.
- Malinen, M. (2013). *Strategic marketing planning for a B2B High-Tech manufacturer creating a marketing strategy*. With the aim of securing a leading position in the Finnish market. Lahti University of Applied Sciences, Degree Programme in International Business Management Master's Thesis
- Meng, P. (2012). *Characteristics and promotion research on fashion clothing e-marketing*. Creative Education 2012. Vol.3, Supplement, 33-38 Published Online December 2012 in SciRes (<http://www.SciRP.org/journal/ce>), DOI:10.4236/ce.2012.37B008
- Miles, M. B., ve Huberman, A. (1994). *Qualitative data analysis*. Sage Publication, London.
- Pine, B.J. (1993). *Mass customization. the new frontier in business competition*. Harvard Business School Press, USA. DOI: [10.1177/031289629301700206](https://doi.org/10.1177/031289629301700206)
- Ponomarenko, A. (2018). *B2B Digital marketing plan for attracting new international customers and building brand awareness globally*. School of Business, Degree Programme in International Business
- Ramonienė, L., Šukevičiūtė, L., Škudienė, V. (2015). *Internationalization enabled by internetization: E-marketing approach*. Issn 1392-1142 (Print), Issn 2335-8750 (Online) Organizacijų Vadyba: Sisteminiai Tyrimai 2015.74 <http://dx.doi.org/10.7220/MOSR.2335.8750.2015.74.6>
- Saprikis, V., and Vlachopoulou, M. (2015). *Investigating factors influencing use of B2B E-market places in greek firms: The B2B e-mark flu framework*. International Journal of Business Research and Development ISSN 1929-0977 | Vol. 4 No. 1, pp. 1-24 (2015). DOI: 10.24102/ijbrd.v4i1.573
- Schafer, J.B., Konstan, J., Riedl, J. (2001). *E-commerce recommendation applications*. Data Mining and Knowledge Discovery. 5, 115-153
- Schafer, J.B., Konstan, J., Riedl, J. (1999). *Proceedings of the 1st conference on electronic commerce* (pp. 158-166). DOI: [10.1145/336992.337035](https://doi.org/10.1145/336992.337035)
- Škudienė, V., Auruškevičienė, V., Ivanauskienė, N., Ramonienė, L. (2014). *The internationalization and e-marketing adoption of emerging economy SMES 1*. International Journal of Liberal Arts and Social Science Vol. 2 No. 2 March, 2014.
- Skudienė, V., Auruškevičienė, V., Sukevičiūtė, L. (2015) *20th international scientific conference economics and management*. Vilnius, 01305, Lithuania. ISM University of Management and Economics, (pp.918-924)
- Strauss, J., Frost, R. (2014). *E-marketing*. Pearson Education Limited 2014
- Şekeroğlu, Ö. K. (2010). *Deri sanayinde e-pazarlama için yol haritası çıkarılması üzerine bir araştırma*, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir. Yayınlanmamış Doktora Tezi
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2016). *Sektör raporları ayakkabı sektörü*. İstanbul: İhracat Genel Müdürlüğü Tekstil ve Konfeksiyon Ürünleri Daire Başkanlığı.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları. (2017). *Esnaf ve sanatkârlar özelinde sektör analizleri projesi deri, giyim ve ayakkabı sektörü*. İstanbul: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (2018). *Gaziantep ayakkabı sektörü için değer zinciri analizi ve proje önerileri*. Gaziantep: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_625186.pdf (17-01-2019).
- World Trade Organization World Trade Report 2018: The future of World trade: How digital technologies are transforming global commerce https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr18_e.htm (24.12.2018)
- World Trade Organization: World Trade Statistical Review 2018 www.wto.org/english/res_e/statistics_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf (24.12.2018)

Yamamoto, G.T., Bayaranoğlu, E., Yılmaz, B., Şekeroğlu, Ö. (2009). *Proceedingsof internationalendpreneureshipcongress 2009: ‘‘SMES andendpreneureship* (pp. 183-191). İzmir: University of Economics

Yaşar, O. (2018). *Türkiye’de ayakkabı sanayi*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(69), 15-32.

Yıldırım, A. (1999). *Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi*. Eğitim ve Bilim Dergisi. 23 (112), 7-17.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Extended Summary

International B2B E-Marketing a Research for Gaziantep Footwear Sector

In today's world, there are important developments in communication and information technologies. These developments cause radical changes in the traditional trading methods of firms. These new developments affect the most preferred export method in entering international markets. Companies are operating in overseas markets, trying to outperform their competitors. In order to operate in the international market, companies need to develop product development, pricing, distribution channels and promotional strategies suitable for international markets. For this reason, companies should determine e-commerce strategies determined in international markets according to the requirements of the age and turn them into a dynamic structure (Sürer, 2012: 1).

Gaziantep shoe sector produces with 50% -60% idle capacity (GTB, 2017: 23). The idle capacity of the Gaziantep shoe sector should be evaluated in international markets. For this reason, using information technologies and e-commerce methods for Gaziantep shoe industry is not an option but an obligation.

Hypotheses of this study;

- There is a relationship between Gaziantep shoe industry's use of international e-marketing methods and internal management factors.
- There is a relationship between Gaziantep shoe industry's use of international e-marketing methods and external management factors.

The purpose of this study is to reveal the situation of Gaziantep shoe industry using international e-marketing technique and e-marketing problems.

B2B in general (Business to Business); It is defined as the interaction of suppliers, distributors, agents and other companies that form customers (Fauska et al., 2013: 44). The process of companies performing services and products over the internet (B2B) is called an e-commerce model (Akçi and Body, 2015: 416).

In order for companies to make successful international e-marketing, a strong technological infrastructure and organization is required in internal management factors (Eid et al. 2006: 203). Internal factors of companies are the most important success factors of international e-marketing for companies to apply international e-marketing method (Kuşat, 2016: 697). Identifying internal and external organizational factors of companies is critical in measuring B2B e-marketing preparation levels (Janom vd., 2014: 73).

External environmental factors that are effective in international e-marketing management show the development of companies' internet marketing strategy. External environmental factors are a natural extension of the company's infrastructure within the company. External environmental factors will have no impact without sensitive and well-organized internal processes (Eid, vd., 2006:204).

In the research, open questions were developed to determine the international e-marketing problems of the companies within the framework of the concepts obtained from the literature. In the literature research, the questions to be asked to the participants to determine the international B2B e-marketing problems of the Gaziantep shoe industry; Saprikis and Vlachopoulou (2015) "Factors Affecting E-Market Place Usage Level of SMEs ", Janom et al. (2014) "B2B E-Commerce Maturity Level", Ramoniemi et al. (2015) "Integrative Internationalization", Eid et al. (2006) In the "Critical Success Factors" studies, open-ended questions were developed by examining the questionnaires and scales.

Qualitative research method, which is frequently used in social sciences, was used in the research. In the research, open-ended questions were asked to the participants in order to collect information from the participants in order to determine the international e-marketing problems of the companies. In qualitative research conducted with open-ended questions, it is ensured that information is collected on the subject studied. For this purpose, in qualitative research, it is not only the general and abstract thoughts of the interviewer but only the thoughts about the research (Gürbüz and Şahin, 2017: 428).

During the research, data collection was applied to all participants, the same interview form was applied and sound recordings were taken. In the analysis process, all data were coded and analyzed with the MAXQDA data analysis program. The data obtained during the research were examined by a qualified researcher and the results of the data were compared with the raw data.

For the reliability of the study, according to Miles and Huberman (1994), the differences between the codes obtained by two separate coding on the same data should be analyzed.

$$\text{Persuasiveness(Reliability)} = \frac{24}{24+4} = 0,8571 = \%85$$

As a result of the analysis, reliability was determined as 85%.

The universe of the research is the companies producing shoes in Gaziantep shoe sector. The sample of the research was determined according to the criterion sampling method. The sample of the research; It is the 20 companies among 366 companies registered in the Southeast Exporters Association for 10 years or more. The sample of the study was created with 17 companies since 3 companies did not agree to interview.

The questions in the research form created were applied to 17 firms aged 10 years and over, registered in the exporters union producing in the Gaziantep shoe industry. One-to-one interviews with the participants took an average of 10 to 20 minutes. All face-to-face interviews were recorded with a voice recorder. Meetings were held with companies between the dates of 21/02/2019 and 25/03/2019 between 09:00 and 17:00.

Based on the literature review of Gaziantep shoe industry for international e-marketing problems, within the framework of the internal factors for the B2B international e-marketing problems of the companies;

- E-marketing strategy (126),
- Funds (49),
- Organizational preparation (92)

267 coding was done about internal management factors.

In the context of external factors;

- Supporting industries (65),
- Market Forces (38),
- The Government (59)

162 coding was done about internal management factors.

A total of 429 codings were made about the international B2B e-marketing problems of Gaziantep shoe industry.

As a result of the analysis of the data obtained from the research, it was concluded that all companies are in the trial phase and do not use the e-marketing method.

The findings obtained as a result of face to face interviews with companies were analyzed. It is determined that there is a relationship between the internal management factors of companies and the use of B2B e-marketing method.

- (1) There is no international B2B e-marketing strategy.
- (2) Insufficient funds for international B2B e-marketing.
- (3) There is no corporate e-preparation for international B2B e-marketing.

The findings obtained as a result of face to face interviews with companies were analyzed. It has been determined that there is a relationship between the external management factors of companies and the use of B2B e-marketing method.

- (1) Supporting Sectors Insufficient for B2B e-marketing.
- (2) Market forces do not use E-marketing.
- (3) Support and incentives for B2B e-marketing for government firms are insufficient.

As a result of the research, recommendations for Gaziantep shoe sector are listed below;

- Universities, professional organizations and government agencies should organize training for the industry for companies in the Gaziantep Shoe sector.
- Information flow should be provided to companies in the sector.
- Existing marketing personnel should be provided with e-marketing training to meet the needs of the companies in the sector for e-marketing expert staff.
- B2B e-marketing projects should be developed and implemented by universities, professional organizations and government agencies.
- Infrastructure support should be provided to the sector by developing projects together with the shoe sector of the logistics, finance and telecommunications industries.
- Companies in the sector should be provided with tax incentives by the government on e-marketing.
- Firms in the sector should be provided with the trust environment required to use e-business applications.

How Does Globalization Explain Life Satisfaction?

Didem PEKKURNAZ*, Zeynep ELİTAŞ**

ABSTRACT

As being a multidimensional concept, globalization may influence nations positively or negatively. Although the relationship between life satisfaction and globalization has been investigated by several studies, the impact of globalization on satisfaction in different domains of life are under-researched. This study analyzes the impacts of individuals' globalization assessment on their satisfaction in different domains of life. Data set is obtained from a survey conducted for individuals from different countries for the year 2014. The survey asks individuals about their opinions on globalization and life satisfaction. The effects of the assessment of globalization variables and socio-demographic factors are estimated via the partial proportional odds model for each satisfaction variable. Results show that individuals who internalize the positive sides of globalization are more likely to be highly satisfied in different areas in their life. Consequently, how people perceive globalization helps to explain their satisfaction in different domains of life. Results also reveal some potential demographic outcomes for satisfaction in different domains of life and most of those results are consistent with the literature.

Keywords: Globalization, Domains of Life, Life Satisfaction, Partial Proportional Odds Model

JEL Classification: C25, D00, I31

Küreselleşme Yaşam Tatminini Nasıl Açıklar?

ÖZ

Çok boyutlu bir kavram olarak küreselleşme, ulusları olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilir. Yaşam tatmini ve küreselleşme arasındaki ilişki birçok çalışma tarafından araştırılmış olmasına rağmen, küreselleşmenin yaşamın farklı boyutlarındaki tatmini üzerindeki etkisi yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışma bireylerin küreselleşme değerlendirmelerinin yaşamın farklı alanlarındaki tatminleri üzerinde etkilerini analiz eder. Veri seti 2014 yılı için farklı ülkelerden bireyler için yürütülen bir anketten elde edilmektedir. Anket bireylere küreselleşme ve yaşam tatmini hakkında fikirlerini sormaktadır. Küreselleşmenin değerlendirilmesi değişkenlerinin ve sosyo-demografik faktörlerin etkileri her bir tatmin değişkeni için kısmi oransal odds modeli vasıtasıyla hesaplanmaktadır. Sonuçlar küreselleşmenin pozitif taraflarını içselleştiren bireylerin büyük bir olasılıkla yaşamlarının farklı alanlarında oldukça tatmin olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla insanların küreselleşmeyi nasıl algıladıkları yaşamın farklı boyutlarındaki tatminlerini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Sonuçlar yaşam tatminine ilişkin birtakım potansiyel demografik çıkarımlar da ortaya koymuştur ve bunların çoğu yazındakilerle tutarlılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yaşamın Boyutları, Yaşam Tatmini, Kısmioransal Odds Modeli

JEL Sınıflandırması: C25, D00, I31

Geliş Tarihi / Received: 22.03.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 09.05.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, dpekkurnaz@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1654-2731.

** Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, zeynepelitas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0715-8447.

1. INTRODUCTION

Life satisfaction refers to a process in which individuals assess their feelings about their own lives at a particular point in time. Determinants of life satisfaction and its comparison between nations have been studied for a long time by researchers and have gained attention recently by economists (Bjørnskov, Dreher, & Fischer, 2008; Caner, 2016; Eksi & Kaya, 2017; Frey & Stutzer, 2002; Kacapyr, 2008; Tsou & Liu, 2001). The domains-of-life literature argues that overall life satisfaction depends on satisfaction in different domains of life (Rojas, 2006). Thus, not only satisfaction in life in general but also satisfaction in different domains of life has also been studied by researchers (Fiorillo & Nappo, 2014; Gandelman, Piani, & Ferre, 2012; Lavanchy et al., 2004; Tsou and Liu, 2001). Based on a large volume of research, various individual level and country level variables have been linked to life satisfaction. Some of them are age, gender, income, education, health, marital status, employment status, having children, ethnicity, religious and political beliefs, the degree of democracy, unemployment rate, inflation rate, air pollution and globalization.

Globalization has many dimensions such as economic, environmental and social (Keohane & Nye, 2000) and affects different aspects of individuals' lives such as jobs, wages, and health. It has long been investigated and discussed whether globalization has positive or negative impacts on nations. One argument is that globalization has helped to reduce poverty (Collier & Dollar, 2002) especially through its effect on growth (Dreher, 2006; Dollar & Kraay, 2002; The World Bank, 2000) and it has helped increase living standards (Aninat, 2002). In addition, "according to Harrison and McMillan (2007)", poor are more likely to gain from globalization. Since globalization increases product variety (Broda & Weinstein, 2006) individuals in more globalized nations are able to choose among alternative products that fit their preferences. On the other hand, globalization has been held responsible for increasing inequality (Dreher & Gaston, 2008; Dutt & Mukhopadhyay, 2005). Although globalization has also been accused of destroying jobs for manufacturing jobs and decreasing wages, it has also argued that globalization creates jobs more than it destroys, lower prices for consumers and wages grow faster in more open economies (Erixon, 2008; Jean-Yves & Verdier, 2013; OECD, 2007; Rama, 2003; Scott, 2000; Slaughter & Swagel, 1997) for discussions about effects of globalization). Globalization may also bring concerns about security as countries open their borders for international connections and migration. A variety of threats has potential to turn to a global issue as knowledge and technology spread over the world and people move between countries (Davis, 2003; Fukuda-Parr, 2003). Contrary to this, globalization provides ways to achieve economic growth and democracy which mitigates the effects of those threats (Davis, 2003).

Although the link between globalization and health are complex, globalization may have both positive and negative effects on health. It has a positive impact on life expectancy (Bergh & Nilsson, 2010) and reduces child mortality (Welander, Lyttkens, & Nilsson, 2015). Since the spread of knowledge and technological advances over the countries provides benefits to cure important diseases, any medical discovery can be made available in other countries (Wassenaar, 2003). It also leads to an increase in the speed of discovery of approaches to overcome a global health problem such as SARS virus (Pang & Guindon, 2004). In addition, globalization benefits patients as they are able to use cross-border health services (Pang & Guindon, 2004). Through global trade, economic development and social interactions lifestyles affecting health also spread over the world as people move and ideas are shared (Huynen, Martens, & Hilderink, 2005). However, increase in trade with the globalization brings about risk factors such as consumption of globally popular fast food, tobacco, and alcohol use (Pang & Guindon, 2004). Globalization has also been shown to increase the propensity to be overweight among women (Goryakin, Lobstein, James & Suhrcke, 2015).

Hence the overall effect of globalization on different domains of life is ambiguous. This is quite reasonable since the impact of globalization on individuals' lives regardless of being positive or negative depends on decisions of people (Shultz, Rahtz, & Speece, 2004). That means globalization has different meanings for different people (Bardhan, 2006). Considering this point of view, this study makes contribution to the life satisfaction literature by searching the impacts of subjective opinion of globalization on satisfaction in different life domains. The Pew Research Center's Global Attitudes Survey for the year 2014 is used. Satisfaction with standard of living, health, job and neighborhood safety are analyzed. Partial proportional odds model, a special case of generalized ordered logit model, is estimated as a function of globalization assessment variables and demographic factors for each of these satisfaction variables. Results imply that individuals who internalize positive aspects of globalization are more likely to be highly satisfied with different areas of life.

Section 2 discusses the literature on the link between globalization and life satisfaction. Section 3 presents the data set and the methodology. Results are shown in section 4 and section 5 concludes.

2. LITERATURE REVIEW

Life satisfaction is often used interchangeably with the term happiness, subjective well-being and life quality by researchers. There are a large number of studies on life satisfaction (and on these aforementioned notions) as well as the effects of globalization on the economy. However, to the authors' knowledge, there are a few papers that empirically test the impact of globalization on life satisfaction and satisfaction in different domains of life, especially using a micro level satisfaction data.

One strand of studies on the link between globalization and life satisfaction adopts macro level measures for globalization such as the KOF globalization index-a composite index measuring globalization for every country in the world along the economic, social and political dimension- and trade data. Bjørnskov et al. (2008) investigate the determinants of life satisfaction for 70 countries over the period 1997-2000. They employ the sum of exports and imports in percent of GDP (openness to trade), the KOF index of globalization and average import tariff rate as measures of globalization. Among them, only openness to trade variable is statistically significantly related to life satisfaction. Dluhosch and Horgos (2013) analyze the effects of trade (sum of exports and imports) to GDP ratio and countries' trade policy represented by the trade freedom index on subjective happiness of individuals. Results show that trade freedom increases happiness while trade to GDP ratio decreases it for low income economies. Dluhosch and Horgos (2019) examine the effects of several international trade measures and offshoring activities on job satisfaction of individuals. The estimated effects differ with respect to the measure used. Eksi and Kaya (2017) investigate the link between income and life satisfaction in countries by constructing a global relative deprivation measure. Globalization indicators i.e. the KOF globalization index, its three sub-components, international outbound tourists and international inbound tourists are also controlled for in their analysis. International inbound tourists, political globalization index and social globalization index are found to be significantly linked to life satisfaction although the significances and magnitudes of their effects are small. Hessami (2011) analyzes the impact of globalization (measured by the KOF index) on life satisfaction of individuals in EU-15 countries over the period from 1975 to 2001. The index is found to be positively associated with life satisfaction of individuals. Khun, Lahiri and Lim (2015) show that people are more likely to have higher satisfaction in different domains with lower trade restrictions on countries where they live. Lin, Lahiri, and Hsu (2016) analyze the effect of the KOF globalization index on the level of subjective well-being derived from responses to the ladder of life question in 145 countries in the year 2012 using spatial

econometrics method. Results imply that globalization increases the level of subjective well-being. Schalembier (2016) analyzes the impact of exposure to other countries on life satisfaction of individuals. Exposure measure is derived from the KOF globalization index. It is composed of international contact and international flow indicators. Results show that exposure is positively associated with life satisfaction for high-income countries while the opposite is true for low and middle-income countries. Xin and Smyth (2010) show that individuals in urban China have lower subjective well-being (i.e. life satisfaction) with an increase in the level of economic openness measured by total trade volume (sum of exports and imports) to GDP ratio.

Another strand of literature examines the impact of globalization on life satisfaction based on micro-level indicators for globalization. Tsai, Chang, and Chen (2012) investigate the relationship between individual globalization as extended capacities and subjective well-being for Asian countries. Individual level globalization variables are English fluency, global exposure measure and indicator of a job-related contact. Global exposure measure presents expanded capacities of an individual, which is composed of individuals' border crossing experiences (e.g. traveling abroad) and global connections (e.g. friends from other countries). Results indicate that English fluency is significantly related to job satisfaction, life accomplishment and happiness while global exposure has significant effects especially on job satisfaction and life accomplishment. Individual level globalization measures are also used to examine the determinants of quality of life for Asian countries (Inoguchi&Fujii, 2009; Park, 2009; Sing, 2009; Shu & Zhu, 2009; Tambyah, Tan, & Kau, 2009;). From Asian Barometer Survey data set, a global life index is derived from information about English fluency, traveling internationally, watching foreign TV programs, international job contacts, and communication with people overseas. Global life index has a positive and significant impact on overall quality of life for Japan while the number of international contacts is positively associated with overall quality of life for Hong Kong. Apart from these, globalization index is not a significant determinant of quality of life. Pekkurnaz (2017) examines the impact of globalization perceptions of individuals on their overall life satisfaction. Results indicate that individuals with optimistic beliefs about globalization, in general, are more likely to have high-level of life satisfaction. This study extends Pekkurnaz (2017) by examining the impact of individuals' subjective globalization opinions on different life domains.

3. DATA AND METHODOLOGY

3.1. Data

Individual level data set from the Pew Research Center's Global Attitudes Survey for the year 2014 is used in this paper. 33 countries have variables needed for the estimations and are grouped by geographic regions based on the United Nation's classification. These groups are (1) Africa: Egypt, Ghana, Kenya, Nigeria, Senegal, South Africa, Tanzania, Tunisia, Uganda; (2) Americas: Argentina, Brazil, Chile, Colombia, El Salvador, Mexico, Nicaragua, Peru, Venezuela; (3) Asia: Bangladesh, China, India, Indonesia, Jordan, Malaysia, Pakistan, Palestinian territories, Phillippines, Thailand, Turkey, Vietnam and (4) Europe: Poland, Russia, Ukraine. The survey asks people from these countries about how much they are satisfied with some specific areas in their lives. Satisfaction with the standard of living, health, present job and safety of neighborhood are included in the analysis. Exact wording of the question is "On a scale of 0 to 10 how satisfied with each of the following items, where 0 means you are very dissatisfied and 10 means you are very satisfied?". Answer to the question for each satisfaction variable is divided into three levels. Low level corresponds to answers from 0 to 3. Medium level corresponds to answers from 4 to 6 and high level of satisfaction is defined for answers from 7 and above.

Subjective globalization assessment can be derived from six type of questions in the survey. Question 1 is “What do you think about the growing trade and business ties between the survey country and other countries – do you think it is a very good thing, somewhat good, somewhat bad or very bad thing for our country?”. Question 2 is “In your opinion, when foreign companies buy (survey nationality) companies, does this have a very good, somewhat good, somewhat bad, or a very bad impact on our country?” ‘Very good’ or ‘somewhat good’ answers are combined as good, ‘very bad’ or ‘somewhat bad’ answers are combined as bad for questions 1 and 2. Question 3 asks whether the person agree, mostly agree, mostly disagree or completely disagree with the statement that most people are better off in a free market economy, even though some people are rich and some people are poor. For this question completely agree and mostly agree are combined as agree, completely disagree and mostly disagree are combined as disagree. Question 4 is “Does trade with other countries lead to an increase in the wages of (survey nationality) workers, a decrease in wages, or does it not make a difference?”. Question 5 is “Does trade with other countries lead to job creation in (survey country), job losses, or does it not make a difference?”. Question 6 is “Does trade with other countries lead to an increase in the price of products sold in (survey country), a decrease in prices, or does it not make a difference?”.

In addition to globalization variables, demographic variables are also included in the estimations. Age is categorized into five groups: between 18 and 29, between 30 and 39, between 40 and 49, between 50 and 59 and 60 and above. Gender, marital status (married or not married) and employment status (employed or not employed) are binary variables. Number of children under age of 18 living at home is divided into three groups: no children, 1 to 2 children and at least 3 children. Similarly, three groups are defined for completed years of schooling variable: between 0 and 9 years of schooling, between 10 and 15 years and at least 16 years. Income variable is divided into five quintiles from 1 to 5: 1 is the lowest income quintile and 5 is the highest income quintile. Table 1 shows descriptive statistics for all variables used in the estimations.

Table 1: Descriptive Statistics

<i>Dependent variables</i>	(%)	<i>Demographics</i>	(%)
Satisfaction with standard of living (low) [20732]	10.21	Age (18-29)	32.77
Satisfaction with standard of living (medium)	36.22	Age (30-39)	24.82
Satisfaction with standard of living (high)	53.57	Age (40-49)	19.08
		Age (50-59)	13.01
Satisfaction with health (low) [20751]	5.93	Age (60+)	10.32
Satisfaction with health (medium)	23.70	Female	47.19
Satisfaction with health (high)	70.38	Married	61.61
		Employed	56.23
Satisfaction with job (low) [11595]	8.98	Number of children is zero	31.87
Satisfaction with job (medium)	29.43	Number of children is 1 or 2	46.89
Satisfaction with job (high)	61.60	Number of children is at least 3	21.23
		0≤Education≤9	40.62
Satisfaction with safety (low) [20700]	10.28	10≤Education≤15	47.61
Satisfaction with safety (medium)	24.89	Education≥16	11.77
Satisfaction with safety (high)	64.83	1 st income group	20.57
<i>Globalization variables</i>	(%)	2 nd income group	19.73
Growing trade is good for the country. (Globe1)	86.22	3 rd income group	21.18
It is good that foreign companies buy national ones. (Globe2)	55.67	4 th income group	18.79
Most people are better off in a free market economy. (Globe3)	72.54	5 th income group	19.72
Trade increases wages in the country. (Globe4)	57.39		
Trade decreases wages in the country. (Globe5)	20.91		
<i>Globalization variables</i>	(%)		
Trade has no effect on wages in the country. (Globe6)	21.70		
Trade creates jobs in the country. (Globe7)	64.91		
Trade destroys jobs in the country. (Globe8)	19.18		
Trade has no effect on jobs in the country. (Globe9)	15.91		
Trade increases prices in the country. (Globe10)	53.04		
Trade decreases prices in the country. (Globe11)	28.81		
Trade has no effect on prices in the country. (Globe12)	18.14		

Notes: Numbers in square brackets are number of observations corresponding to each type of dependent variable. Percentages for globalization variables and demographics are calculated for the largest sample, 20751 observations.

3.2. Methodology

Models for the satisfaction with the standard of living, health, job and safety of neighborhood are separately estimated via the following equation:

$$Y_{ig} = \alpha + \beta X_{ig} + \lambda Z_{ig} + \mu_g + \varepsilon_{ig} \quad (1)$$

where Y denotes satisfaction with one of those categories written above for individual i in country group g. X represents the vector of demographic variables and β is the corresponding vector of parameters. Z denotes the vector of globalization perception variables and λ is the associated vector of parameters. μ is vector of country group dummies and ε is i.i.d. error term.

When the dependent variables (satisfaction variables in our case) are measured on an ordinal scale, ordered response models (ordered logit and ordered probit) are usually applied. Ordered response models requires parallel lines/proportional odds assumption to be satisfied. This assumption requires the equality of slope coefficients across all categories of the dependent variable. However, according to the Brant test (Brant, 1990; Longs & Freese, 2014) (available upon request) the parallel lines/proportional odds assumption is violated for some variables after

fitting an ordered logit model for each dependent variable. Therefore, partial proportional odds models, a special case of generalized ordered logit models, are estimated via the `gologit2` command in Stata written by Williams (2016). In partial proportional odds models, coefficients of variables violating parallel lines/proportional odds assumption are allowed to differ across categories of the dependent variable and for the remaining variables their effects are estimated to be the same across categories of the dependent variable. Table 2 shows the covariates that violate the parallel lines/proportional odds assumption.

Table 2: Variables violating the parallel lines/proportional odds assumption

Variables	Satisfaction with standard of living	Satisfaction with health	Satisfaction with job	Satisfaction with safety
Globe2		X		X
Globe3		X		
Globe4				X
Globe7	X			
Globe11		X		
Married		X		
Employed		X		
Education≥16			X	X
2 nd income group			X	
3 rd income group			X	X
4 th income group			X	X
5 th income group			X	X
Americas				X
Asia			X	X
Europe			X	X

Notes: Variables violating the assumption is denoted by X.

The probability that the satisfaction variable (Y) for observation i is greater than category j can be written as below:

$$P(Y_i > j) = \frac{\exp(\beta_{0j} + X_{1i}\beta_1 + X_{2i}\beta_{2j})}{1 + \exp(\beta_{0j} + X_{1i}\beta_1 + X_{2i}\beta_{2j})} \quad j=1,2 \quad (2)$$

In this equation, X_1 refers to the vector of variables which satisfy the parallel lines/proportional odds assumption. Thus, the corresponding coefficient vector β_1 is independent of the dependent variable's category j. That is, it is same across all categories. X_2 refers to the vector of variables violating the parallel lines/proportional odds assumption. Therefore, different coefficients β_{2j} are estimated for each category j. Average marginal effects of covariates obtained from the estimation of partial proportional odds models are reported in the Table 3 and Table 4.

4. RESULTS

4.1. Globalization Variables

Individuals who are optimistic about the impact of growing trade and business ties between other countries and the survey country are from 3.5% points to 6.3% points more likely to be highly satisfied with their standard of living, health, job and safety of their neighborhood. People who believe that it is good that foreign companies buy national ones have 5.6% points and 2.3% points more satisfaction with their living standard and job, respectively. On the other hand, those people are less likely to have a high-level satisfaction with neighborhood safety and

their health. Individuals who think that people are better off in a free-market economy are from 2.8% points to 5.6% points more likely to be highly satisfied in all categories of life.

People who believe that international trade increases wages in the country are from 2.3% points to 3.9% points more likely than people who think that trade decreases wages to have a high-level of satisfaction with all areas of life. The probability of high-level of satisfaction with health is 4.1% points more for individuals who believe that trade has no effect on wages than individuals who believe that trade decreases wages in the country. Individuals who are optimistic about the impact of trade on job creation in the country have more satisfaction with their standard of living, health, and safety. On the other hand, individuals who believe that trade has no effect on job creation within the country are 3.1% points less likely than individuals who are pessimistic about the impact of trade on job creation in the country to have high-level of satisfaction with their health. The probability of high-level of satisfaction with neighborhood safety is almost 2.4% points higher for people who believe that international trade decreases prices in the country than people who are pessimistic about price effect. People who think that trade has no effect on prices are 3.1% points and 2.2% points more likely than pessimistic people to have high-level of satisfaction with their health and neighborhood safety, respectively.

4.2. Demographic Variables and Country Groups

While age is not a significant determinant of the satisfaction with job and safety as seen in Table 4, it has significant effects on satisfaction with other two areas of life. People are less likely to be highly satisfied with their standard of living at older ages compared to the youngest age group while the likelihood of medium and low levels of satisfaction are higher for older groups than that for people from the youngest age group. This finding holds true for the satisfaction with health. Moreover, the impact of age on the satisfaction with standard of living increases with age until the age of 60. After then, its effect decreases and becomes insignificant. On the other hand, for the satisfaction with health the impact of age $\geq$ 60 compared to the base group is significantly higher than that for other age groups.

Females are significantly more likely than males to be highly satisfied with their standard of living, job and neighborhood safety while there is no gender difference in terms of satisfaction with health. Married individuals are 3.3% points more likely to be highly satisfied with their standard of living. On the other hand, marital status has no significant impact on the satisfaction with other areas of life. Employed individuals are 3.8% and 3.5% points more likely than not employed ones to be highly satisfied with their standard of living and health, respectively, while employment has no impact on the satisfaction with safety.

The less number of children is associated with a higher likelihood of high level of satisfaction with all areas of life and the impact of having children gets smaller with the increase in the number of children. The more educated people are more likely to be satisfied with their standard of living, health and job than less educated ones while education has no significant effect on the satisfaction with the safety of the neighborhood. The higher the income, the higher the likelihood of high levels of satisfaction with all areas of life. Unlike the satisfaction with other areas of life, the impact of income on the satisfaction of neighborhood safety decreases for income groups 4 and 5.

Individuals from Americas and Europe are more likely than individuals from Africa group to be highly satisfied with their standard of living, health, and job while only people from Europe are more likely than people from Africa to have high-level of satisfaction with their neighborhood safety. Individuals from Asia are 6.6% points less likely to have high-level of satisfaction with their health while they are more likely to be highly satisfied with their job compared to people from Africa group.

Table 3: Partial proportional odds models for satisfaction with living and health

	Satisfaction with standard of living			Satisfaction with health		
	Low	Medium	High	Low	Medium	High
Globalization variables						
Globe1	-0.017*** (0.004)	-0.026*** (0.006)	0.042*** (0.010)	-0.018*** (0.003)	-0.045*** (0.007)	0.063*** (0.010)
Globe2	-0.021*** (0.002)	-0.035*** (0.004)	0.056*** (0.006)	-0.008*** (0.003)	0.020*** (0.006)	-0.012* (0.006)
Globe3	-0.022*** (0.003)	-0.035*** (0.004)	0.056*** (0.007)	-0.015*** (0.004)	-0.013** (0.007)	0.028*** (0.007)
Globe4	-0.009** (0.003)	-0.015** (0.006)	0.023** (0.009)	-0.011*** (0.003)	-0.028*** (0.006)	0.039*** (0.009)
Globe6	0.006 (0.004)	0.009 (0.006)	-0.014 (0.010)	-0.011*** (0.003)	-0.030*** (0.007)	0.041*** (0.010)
Globe7	-0.018** (0.005)	0.002 (0.008)	0.016* (0.010)	-0.012*** (0.003)	-0.031*** (0.007)	0.043*** (0.009)
Globe9	-0.001 (0.005)	-0.001 (0.007)	0.002 (0.011)	0.009*** (0.003)	0.022*** (0.008)	-0.031*** (0.011)
Globe11	0.002 (0.003)	0.003 (0.005)	-0.005 (0.007)	-0.010*** (0.003)	-0.001 (0.007)	0.011 (0.007)
Globe12	-0.003 (0.003)	-0.005 (0.006)	0.008 (0.009)	-0.009*** (0.002)	-0.022*** (0.006)	0.031*** (0.009)
Demographics						
Age (30-39)	0.007** (0.003)	0.011** (0.006)	-0.018** (0.009)	0.009*** (0.002)	0.028*** (0.006)	-0.036*** (0.008)
Age (40-49)	0.007* (0.004)	0.012* (0.006)	-0.019* (0.010)	0.019*** (0.002)	0.057*** (0.007)	-0.076*** (0.009)
Age (50-59)	0.017*** (0.004)	0.028*** (0.007)	-0.045*** (0.011)	0.040*** (0.003)	0.108*** (0.008)	-0.148*** (0.011)
Age (60+)	0.003 (0.004)	0.005 (0.008)	-0.008 (0.012)	0.058*** (0.004)	0.145*** (0.009)	-0.203*** (0.012)
Female	-0.020*** (0.002)	-0.033*** (0.004)	0.053*** (0.007)	-0.001 (0.002)	-0.002 (0.005)	0.002 (0.006)
Married	-0.012*** (0.003)	-0.020*** (0.005)	0.033*** (0.007)	-0.013*** (0.004)	0.003 (0.007)	0.010 (0.007)
Employed	-0.014*** (0.003)	-0.024*** (0.004)	0.038*** (0.007)	-0.021*** (0.003)	-0.014** (0.006)	0.035*** (0.007)
Number of children is zero	-0.039*** (0.004)	-0.062*** (0.006)	0.101*** (0.009)	-0.020*** (0.003)	-0.052*** (0.007)	0.072*** (0.009)
Number of children is 1 or 2	-0.029*** (0.003)	-0.044*** (0.005)	0.073*** (0.008)	-0.016*** (0.002)	-0.040*** (0.006)	0.056*** (0.008)
10≤Education≤15	-0.027*** (0.004)	0.005 (0.007)	0.022*** (0.008)	-0.027*** (0.004)	-0.026*** (0.007)	0.053*** (0.007)
Education≥16	-0.021*** (0.004)	-0.032*** (0.007)	0.053*** (0.011)	-0.034*** (0.005)	-0.038*** (0.010)	0.072*** (0.011)
2nd income group	-0.044*** (0.007)	-0.017 (0.010)	0.060*** (0.010)	-0.023*** (0.005)	-0.017* (0.009)	0.040*** (0.010)
3rd income group	-0.071*** (0.007)	-0.034*** (0.010)	0.105*** (0.010)	-0.032*** (0.005)	-0.026*** (0.009)	0.058*** (0.010)
4th income group	-0.082*** (0.007)	-0.035*** (0.011)	0.117*** (0.011)	-0.037*** (0.005)	-0.023** (0.010)	0.060*** (0.010)
5th income group	-0.083** (0.007)	-0.065*** (0.011)	0.148*** (0.011)	-0.035*** (0.005)	-0.029*** (0.010)	0.064*** (0.010)
Country groups						
Americas	-0.160*** (0.005)	-0.204*** (0.006)	0.364*** (0.009)	-0.051*** (0.003)	-0.116*** (0.007)	0.167*** (0.009)
Asia	-0.015 (0.010)	-0.006 (0.004)	0.021 (0.014)	0.026*** (0.007)	0.040*** (0.009)	-0.066*** (0.016)
Europe	-0.155*** (0.006)	-0.088*** (0.008)	0.243*** (0.009)	-0.050*** (0.004)	-0.046*** (0.007)	0.096*** (0.009)
Observations	20732			20751		

Notes: Average marginal effects are shown. Numbers in parentheses are standard errors. Omitted categories are Age (18-29), number of children is at least 3, $0 \leq \text{education} \leq 9$, 1st income group, Globe5, Globe8, Globe10 and Africa group. Significance levels: * 10%, ** 5% and *** 1%.

Table 4: Partial proportional odds models for satisfaction with job and safety

	Satisfaction with job			Satisfaction with safety		
	Low	Medium	High	Low	Medium	High
<i>Globalization variables</i>						
Globe1	-0.013** (0.005)	-0.022*** (0.008)	0.035** (0.014)	-0.026*** (0.004)	-0.036*** (0.006)	0.062*** (0.010)
Globe2	-0.008*** (0.003)	-0.015*** (0.006)	0.023*** (0.009)	-0.003 (0.004)	0.026*** (0.006)	-0.023*** (0.007)
Globe3	-0.012*** (0.004)	-0.020*** (0.006)	0.032*** (0.010)	-0.015*** (0.003)	-0.022*** (0.004)	0.037*** (0.007)
Globe4	-0.010** (0.005)	-0.018** (0.008)	0.028** (0.013)	-0.003 (0.005)	-0.034*** (0.007)	0.037*** (0.010)
Globe6	-0.002 (0.005)	-0.003 (0.009)	0.005 (0.014)	-0.006 (0.004)	-0.010 (0.006)	0.016 (0.011)
Globe7	-0.007 (0.005)	-0.012 (0.008)	0.018 (0.013)	-0.024*** (0.004)	-0.035*** (0.006)	0.059*** (0.010)
Globe9	-0.002 (0.006)	-0.003 (0.010)	0.004 (0.016)	0.002 (0.005)	0.003 (0.007)	-0.005 (0.012)
Globe11	-0.000 (0.004)	-0.000 (0.006)	0.001 (0.010)	-0.010*** (0.003)	-0.015*** (0.004)	0.024*** (0.007)
Globe12	-0.005 (0.004)	-0.010 (0.008)	0.015 (0.012)	-0.009** (0.004)	-0.013** (0.005)	0.022** (0.009)
<i>Demographics</i>						
Age (30-39)	-0.006 (0.004)	-0.010 (0.007)	0.016 (0.012)	-0.002 (0.004)	-0.002 (0.005)	0.004 (0.009)
Age (40-49)	-0.006 (0.004)	-0.012 (0.008)	0.018 (0.012)	-0.005 (0.004)	-0.008 (0.006)	0.013 (0.010)
Age (50-59)	-0.001 (0.005)	-0.001 (0.009)	0.002 (0.015)	-0.003 (0.005)	-0.005 (0.007)	0.008 (0.011)
Age (60+)	0.004 (0.008)	0.007 (0.013)	-0.011 (0.021)	-0.009* (0.005)	-0.013* (0.007)	0.022* (0.012)
Female	-0.010*** (0.003)	-0.019*** (0.006)	0.030*** (0.009)	-0.006** (0.003)	-0.009** (0.004)	0.015** (0.007)
Married	0.001 (0.004)	0.002 (0.007)	-0.004 (0.010)	0.000 (0.003)	0.001 (0.004)	-0.001 (0.008)
Employed				-0.004 (0.003)	-0.006 (0.004)	0.011 (0.007)
Number of children is zero	-0.028*** (0.005)	-0.048*** (0.008)	0.076*** (0.013)	-0.030*** (0.004)	-0.043*** (0.006)	0.073*** (0.010)
Number of children is 1 or 2	-0.023*** (0.005)	-0.038*** (0.007)	0.061*** (0.012)	-0.020*** (0.004)	-0.027*** (0.005)	0.047*** (0.009)
$10 \leq \text{Education} \leq 15$	-0.016*** (0.004)	-0.028*** (0.006)	0.044*** (0.010)	-0.011** (0.005)	-0.009 (0.007)	0.001 (0.008)
$\text{Education} \geq 16$	-0.033*** (0.005)	-0.062*** (0.009)	0.095*** (0.014)	-0.023*** (0.007)	0.012 (0.010)	0.011 (0.011)
2 nd income group	-0.043*** (0.006)	-0.059*** (0.008)	0.102*** (0.015)	-0.013*** (0.004)	-0.018*** (0.006)	0.031*** (0.010)
3 rd income group	-0.068*** (0.008)	-0.050*** (0.012)	0.117*** (0.015)	-0.017*** (0.004)	-0.023*** (0.006)	0.039*** (0.010)
4 th income group	-0.060*** (0.006)	-0.089*** (0.009)	0.150*** (0.015)	-0.022*** (0.006)	-0.004 (0.009)	0.026** (0.011)
5 th income group	-0.067*** (0.006)	-0.104*** (0.009)	0.171*** (0.015)	-0.023*** (0.006)	0.001 (0.009)	0.022** (0.011)

Table 4: Continued

	Satisfaction with job			Satisfaction with safety		
	Low	Medium	High	Low	Medium	High
<i>Country groups</i>						
Americas	-0.141*** (0.007)	-0.183*** (0.009)	0.324*** (0.014)	0.042*** (0.008)	-0.041*** (0.009)	-0.000 (0.011)
Asia	-0.102*** (0.014)	-0.045** (0.020)	0.057*** (0.022)	-0.065*** (0.010)	0.052*** (0.016)	0.013 (0.017)
Europe	-0.133*** (0.008)	-0.093*** (0.011)	0.226*** (0.012)	-0.092*** (0.006)	-0.065*** (0.008)	0.156*** (0.009)
Observations	11595			20700		

Notes: Average marginal effects are shown. Numbers in parentheses are standard errors. Omitted categories are Age (18-29), number of children is at least 3, $0 \leq \text{education} \leq 9$, 1st income group, Globe5, Globe8, Globe10 and Africa group. Significance levels: * 10%, ** 5% and *** 1%.

5. CONCLUSION

Globalization as being a multidimensional concept has considerable effects on nations. A variety of research has been devoted to figure out the effects of globalization on the economy and on different domains of life. However, how globalization is internalized and how it has effects on individuals' lives depend on perceptions of individuals. Although there is a vast literature which examines the satisfaction, subjective well-being and happiness issues, there are a few studies that particularly look at the link between globalization and satisfaction using micro-level data. This study attempts to employ individual level subjective globalization assessments in order to analyze the relationship between globalization and satisfaction in different domains of life. For this purpose, micro-level data from Pew Research Center's Global Attitudes Survey for the year 2014 is used to create subjective globalization assessment and satisfaction in domains of life variables for the regression analysis.

Results show important implications for the relationship between individuals' subjective globalization assessments and satisfaction in four different domains of life. Although globalization may both have negative and positive effects on countries as discussed in the literature, individuals who are able to internalize the positive aspects of globalization are more likely to be satisfied with their lives. More specifically, results indicate that people who have positive beliefs in global connectedness i.e. growing business ties and trade between countries are more likely to be highly satisfied with all different domains of life. Individuals who think that international trade increases wages and creates jobs in their country are also more likely to be highly satisfied in almost all domains of life analyzed. In addition, high levels of satisfaction in all domains of life are more likely for people who think that most people are better off in free market economy although some individuals become poor. While people who believe that it is good that foreign companies buy national ones are more likely to be satisfied with their standard of living and job, they are less likely to be highly satisfied with their neighborhood safety and health. The assessment about the price decrease via international trade has positive effects only on satisfaction in safety. These findings imply that what people think about globalization and how they internalize it in their life are crucial determinants to understand their satisfaction in different domains of life.

Regression results also reveal some potential demographic outcomes for satisfaction in different domains of life and most of those results are consistent with the literature. Females are in general more satisfied than males in all domains of life analyzed except for health. Marital status matters only for satisfaction in the standard of living. Employed individuals and more

educated ones are highly satisfied with all domains of life except for safety. Having more children means less satisfaction in all domains of life. Income level is found to be a significant determinant of satisfaction in all domains of life covered.

There exists some limitations to this study. Because of longitudinal data unavailability on globalization questions, cross-sectional data is used. A data set that collects information about globalization assessments and life satisfaction variables over time from the same individuals could provide more insights than a cross-sectional study does. Since such a data set is currently unavailable, study does not provide the link between globalization assessments and satisfaction in different domains of life for particular country groups separately to see if there is any differential for different country settings. Even though this study pools all nations' data and provide important insights, a future research may consider this link and could be extended to country-specific analyses for more focused policy implications if the relevant data can be found.

REFERENCES

- Aninat, E. (2002). Surmounting the challenges of globalization. *Finance & Development*, 39(1). <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/03/aninat.htm>. Accessed 14 June 2017.
- Bardhan, P. (2006). Globalization and rural poverty. *World Development*, 34(8), 1393-1404.
- Bergh, A., & Nilsson, T. (2010). Good for living? On the relationship between globalization and life expectancy. *World Development*, 38(9), 1191-1203.
- Björnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. V. (2008). Cross-country determinants of life satisfaction: exploring different determinants across groups in society. *Social Choice and Welfare*, 30(1), 119-173.
- Brant, R. (1990). Assessing proportionality in the proportional odds model for ordinal logistic regression. *Biometrics*, 46(4), 1171-1178.
- Broda, C., & Weinstein, D. E. (2006). Globalization and the gains from variety. *Quarterly Journal of Economics*, 121(2), 541-585.
- Caner, A. (2016). Happiness and life satisfaction in Turkey in recent years. *Social Indicators Research*, 127(1), 361-399.
- Collier, P., & Dollar, D. (2002). *Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy*. World Bank Policy Research Report. New York, NY: World Bank and Oxford University Press. <http://documents.worldbank.org/curated/en/954071468778196576/pdf/multi0page.pdf>. Accessed 14 June 2017.
- Davis, L. E. (2003). Globalization's security implications. RAND Issue Paper. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/issue_papers/2005/IP245.pdf. Accessed 14 June 2017.
- Dluhosch, B. & Horgos, D. (2013). Trading up the happiness ladder. *Social Indicators Research*, 113, 973-990.
- Dluhosch, B. & Horgos, D. (2019). International competition intensified: job satisfaction sacrificed?. *Social Indicators Research*, 143, 479-504.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2002). Growth is good for the poor. *Journal of Economic Growth*, 7(3), 195-225.
- Dreher, A., & Gaston, N. (2008). Has globalization increased inequality? *Review of International Economics*, 16(3), 516-536.
- Dutt, A. K., & Mukhopadhyay, K. (2005). Globalization and the inequality among nations: A VAR approach. *Economics Letters*, 88(3), 295-299.
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110.
- Eksi, O., & Kaya, N. (2017). Life satisfaction and keeping up with other countries. *Journal of Happiness Studies*, 18(1), 199-228.
- Erixon, F. (2008). Globalization, earnings and consumer prices: taking stock of the benefits from global economic integration. ECIPE Policy Brief 05/2008. Brussels: European Centre for International Political Economy.

- <http://www.ecipe.org/app/uploads/2014/12/globalization-earnings-and-consumer-prices-taking-stock-of-the-benefits-from-globalization.pdf>. Accessed 14 June 2017.
- Fiorillo, D., &Nappo, N. (2014). Job satisfaction in Italy: individual characteristics and social relations. *International Journal of Social Economics*, 41(8), 683-704.
- Frey, B. S., &Stutzer, A. (2002). What can economists learn from happiness research? *Journal of Economic Literature*, 40(2), 402-435.
- Fukuda-Parr, S. (2003). New threats to human security in the era of globalization. *Journal of Human Development*, 4(2), 167-179.
- Gandelman, N., Piani, G., &Ferre, Z. (2012). Neighborhood determinants of quality of life. *Journal of Happiness Studies*, 13(3), 547-563.
- Goryakin, Y., Lobstein T., James W.P.T., &Suhrcke, M. (2015). The impact of economic, political and social globalization on overweight and obesity in the 56 low and middle income countries. *Social Science & Medicine*, 133, 67-76.
- Harrison, A., & McMillan, M. (2007). On the links between globalization and poverty. *Journal of Economic Inequality*, 5(1), 123-134.
- Hessami, Z. (2011). Globalization's winners and losers—evidence from life satisfaction data, 1975–2001. *Economics Letters*, 112(3), 250-253.
- Huynen, M. M., Martens, P., &Hilderink, H. BM. (2005). The health impacts of globalization: a conceptual framework. *Globalization and Health*, 1(14), 1-12.
- Inoguchi, T., &Fujii, S. (2009). The quality of life in Japan. *Social Indicators Research*, 92(2), 227-262.
- Jean-Yves, H. &Verdier, L. (2013). Does globalisation promote employment? In *Economic Globalisation: Origins and Consequences*, Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/9789264111905-en.
- Kacapyr, E. (2008). Cross-country determinants of satisfaction with life. *International Journal of Social Economics*, 35(6), 400-416.
- Keohane, R. O., & Nye Jr., J. S. (2000). Globalization: what's new? what's not? (and so what?). *Foreign Policy*, 118, 104-119.
- Khun, C., Lahiri, S., & Lim, S. (2015). Do people really support trade restrictions? cross-country evidence. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 24(1), 132-146.
- Lavanchy, M., Connelly, I., Grzybowski, S., Michalos, A. C., Berkowitz, J., &Thommasen, H. V. (2004). Determinants of rural physicians' life and job satisfaction. *Social Indicators Research*, 69(1), 93-101.
- Lin, CH. A., Lahiri, S., & Hsu, CP. (2016). Happiness and globalization: a spatial econometric approach. *Journal of Happiness Studies*, doi: 10.1007/s10902-016-9793-2.
- Long, J. S., & Freese, J. (2014). *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata* (3rd ed.). College Station, TX: Stata Press.
- OECD (2007). Globalization, jobs and wages. OECD Policy Brief. <https://www.oecd.org/els/emp/Globalisation-Jobs-and-Wages-2007.pdf>. Accessed 14 June 2017.
- Pang, T., & Guindon, E. (2004). Globalization and risks to health. *EMBO Reports*, 5(1S), 11-16.
- Park, CM. (2009). The Quality of life in South Korea. *Social Indicators Research*, 92(2), 263-294.
- Pekkurnaz, D. (2017). Does Globalization Make People Happier? Evidence from Public Perceptions. In Halil İbrahim Aydın, Magdalena Ziolo& Aniela Bălăcescu (Eds.), *Economic Development: Global & Regional Studies* (pp. 189-202). Retrieved from <https://books.google.com/>
- Pew Research Center (2014). People in Emerging Markets Catch Up to Advanced Economies in Life Satisfaction. Retrieved from <http://www.pewglobal.org/2014/10/30/people-in-emerging-markets-catch-up-to-advanced-economies-in-life-satisfaction/>
- Rama, M. (2003). Globalization and Workers in Developing Countries. World Bank Policy Research Working Paper 2958. <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-2958>. Accessed 14 June 2017.
- Rojas, M. (2006). Life satisfaction and satisfaction in domains of life: is it a simple relationship? *Journal of Happiness Studies*, 7(4), 467-497.

- Schalembier, B. (2016). The impact of exposure to other countries on life satisfaction: an international application of the relative income hypothesis. *Social Indicators Research*, 128(1), 221-239.
- Schultz, C. J., Rahtz, D. R., & Speece, M. (2004). Globalization, transformation, and quality of life: reflections on ICMD-8 and participative marketing and development. *Journal of Macromarketing*, 24(2), 168-172.
- Scott, R. E. (2001). NAFTA's Impact on the States: The Industries and States that Suffered the Most in the Agreement's First Seven Years. Economic Policy Institute Briefing Paper, Washington DC. <https://ratical.org/globalize/NAFTA@7/nafta-at-7.pdf>. Accessed 14 June 2017.
- Shu, X., & Zhu, Y. (2009). The quality of life in China. *Social Indicators Research*, 92(2), 191-225.
- Sing, M. (2009). The quality of life in Hong Kong. *Social Indicators Research*, 92(2), 295-335.
- Slaughter, M. J., & Swagel, P. (1997). Does Globalization Lower Wages and Export Jobs? Economic Issues, 11, International Monetary Fund, Washington, D. C. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues11/issue11.pdf>. Accessed 14 June 2017.
- Tambyah, S. K., Tan, S. J., & Kau, A. K. (2009). The quality of life in Singapore. *Social Indicators Research*, 92(2), 337-376.
- Tsai, MC., Chang, HH., & Chen, W. (2012). Globally happy: individual globalization, expanded capacities, and subjective wellbeing. *Social Indicators Research*, 108(3), 509-524.
- Tsou, MW., & Liu, JT. (2001). Happiness and domain satisfaction in Taiwan. *Journal of Happiness Studies*, 2(3), 269-288.
- Wassenaar, W. (2003). Providing services globally: the experience of an internet pharmacy. *Healthcare Papers*, 4(2), 69-74.
- Welander, A., Lyttkens, C. H., & Nilsson, T. (2015). Globalization, democracy and child health in developing countries. *Social Science & Medicine*, 136-137, 52-63.
- Williams, R. (2016). Understanding and interpreting generalized ordered logit models. *The Journal of Mathematical Sociology*, 40(1), 7-20.
- World Bank (2000). Poverty in an Age of Globalization. <https://sph.umich.edu/symposium/2004/pdf/povertyglobalization.pdf>. Accessed 14 June 2017.
- Xin, W. & Smyth, R. (2010). Economic openness and subjective well-being in China. *China & World Economy*, 18(2), 22-40.

Kategorik Verilerin Analizinde Logaritmik Doğrusal Modellerin Kullanımı: İntihar Olasılığı Verileri Üzerine Bir Uygulama¹

Esra TOPALOĞLU*, Aliye ATAY**

ÖZ

Sosyal bilim alanlarında yapılan araştırmalar sonucu elde edilen veriler genellikle kategorik veriler olup, parametrik analiz varsayımları sağlanmadığından parametrik olmayan yöntemler kullanılmaktadır. Kategorik değişkenler arasındaki ikili ilişkilerin test edilmesinde Pearson test istatistiği yeterli olmakta ancak ikiden fazla değişken olması durumunda bu istatistik kullanılamamaktadır. Bu nedenle çalışmada iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin test edilmesine olanak sağlayan Logaritmik Doğrusal Modeller (Log-Linear) kullanılarak cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve intihar olasılığından oluşan değişkenlerin birbirleri ile olan etkileşim yapısı 15-25 yaş grubu arasındaki öğrenciler için incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre erkeklerin intihar olasılığı yüksek grupta olma oranı kadınlara göre daha fazladır ve gruplar arasındaki bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Kategorik Veri, Logaritmik Doğrusal Modeller, İntihar Olasılığı

JEL Sınıflandırması: C10, C25

Use of Logarithmic Linear Models in Analysis of Categorical Data: An Application on Suicide Risk Data

ABSTRACT

The data obtained as a result of researches in social sciences are generally categorical, and nonparametric methods are used since the assumptions of parametric analysis are not provided. The Pearson test statistic is sufficient to test the binary relationships between categorical variables, but this statistic cannot be used if there are more than two variables. Therefore, in the study, using the Logarithmic Linear (Log-Linear) Models that allow testing the relationships between two or more variables, the interaction structure of variables consisting of gender, socioeconomic level, and suicide probability were examined for students between the ages of 15-25. Based on the results, it was found that, the rate of men being in the high-risk suicide group is higher than the rate of women in the same group and this difference between the groups is statistically significant.

Keywords: Categorical Data, Log-Linear Models, Suicide Risk

JEL Classification: C10, C25

Geliş Tarihi / Received: 11.02.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 14.05.2020

¹ Bu çalışma, Esra TOPALOĞLU'nun "Logaritmik Doğrusal Modeller ve Bir Uygulaması" adlı tezinden uyarlanarak oluşturulmuştur.

* Bilim Uzmanı, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Ekonometri Bölümü, topalogluesra3@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9374-5404.

** Dr. Öğr. Üyesi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, aatay@thk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0812-6575.

1. GİRİŞ

Bir araştırmanın istatistiksel değerlendirme süreci yapılırken verilere uygun istatistiksel tekniklerin kullanılması önemlidir. Bu anlamda ilgilenilen veriler için hangi ölçeğin kullanılacağı ve ele alınan değişkenler arasındaki ölçüm düzeylerine göre kullanılacak istatistiksel teknikler farklılık göstermektedir.

Sosyal bilim alanlarında yapılan araştırmalar sonucu elde edilen veriler genellikle kategorik veriler olup, parametrik analiz varsayımları sağlanmadığından parametrik olmayan yöntemler kullanılmaktadır. Ancak kategorik verilerin analizinde kullanılan yöntemlerin tarihsel gelişim süreci çok eskiye dayanmamaktadır. 1960'lı yıllara kadar kategorik verilere uygulanacak istatistiksel metotların gelişimi nicel verilere uygulanan metotların gelişiminden geride kalmıştır. Bu alanda 1900'lü yıllarda Karl Pearson tarafından etkili çalışmalar yapılmıştır. Logaritmik doğrusal model uygulamalarını ele alan çalışmalar 1960'lı yıllardan sonra gelişmeye başlamış, Goodman (1970), Haberman (1974), Agresti (1990) gibi bilim insanlarının çalışmaları ile kategorik verilerin analizinde Logaritmik Doğrusal (Log-Linear) Model uygulamalarının kullanımı önem kazanmıştır.

Logaritmik doğrusal modellerde gözlem sonucu elde edilen veriler çeşitli çapraz tablolar halinde düzenlenerek analiz edilmektedir. İki kategorik değişkenin ele alındığı iki yönlü çapraz tablolarda sadece bağımsızlık test edilmekte iken, üç veya daha fazla sayıda değişkenin oluşturduğu çapraz tabloların analizinde temel ve etkileşim etkilerine ait hipotezler de test edilmektedir. Bu nedenle logaritmik doğrusal model analizi kesikli çok değişkenli analizler arasında önemli bir yere sahiptir. Logaritmik doğrusal modellerde incelenen tüm değişkenler yanıt değişkenleri olarak ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, değişkenler arasında açıklanan ve açıklayıcı değişken ayrımı yapılmamaktadır. Bu nedenle, logaritmik doğrusal modeller yalnızca değişkenler arasındaki ilişki yapısını ortaya koymaktadır (Jeansonne, 2017).

Literatürde çok değişkenli kategorik verilerin analizinde kullanılan logaritmik modellerle ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Yılmaz ve Şıklar (2002), intihar olayları ile ilgili çok değişkenli kategorik verileri logaritmik doğrusal modeller yardımı ile incelemiş ve araştırma sonucunda iki ve üç değişkenli etkileşimler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bülbül (2006), çocuk işgücü değişkenleri arasındaki etkileşimleri üç yönlü çapraz tablolar halinde düzenleyerek logaritmik doğrusal analiz ile incelemiştir. Filiz (2007), üç yönlü logaritmik doğrusal modeller ile üniversite öğrencilerinde sigara, alkol ve nargile içme sıklığını belirlemek ve bunları etkileyen risk faktörlerini incelemek amacıyla çalışma yapmıştır. Mete ve Ünsal (2010), logaritmik doğrusal modeller ile göç istatistikleri üzerine bir uygulama yapmıştır. Kaşıkır (2012), sigara içen lise öğrencilerinin sigara içmelerinde etkili olan nedenleri logaritmik doğrusal modeller ile ortaya koymaya çalışmıştır. Erdem (2014), logaritmik doğrusal modeller yardımı ile çeşitli program türlerinin izlenme durumu, en çok izlenen televizyon kanalları ve bireylere ilişkin çeşitli demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yurt Öncel ve Erdugan (2015), logaritmik doğrusal modeller ile sigara bağımlılığı üzerine bir uygulama yapmıştır. Erdugan ve Türkan (2017), iş kazalarını, üç yönlü çapraz tablolar halinde düzenleyerek logaritmik doğrusal analiz yöntemi aracılığı ile incelemiştir. Köleoğlu (2018), uluslararası öğrencilerin sosyal uyumlarını logaritmik doğrusal modeller kullanarak analiz etmiştir. Kandemir ve Şimşek (2019), geçici iş göremezlik süresi, cinsiyet, çalışılan ortam ve iş kazası türleri etkileşimlerini logaritmik doğrusal modeller ile analiz etmiştir.

Bu çalışmada, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından bir kimsenin toplumsal ve ruhsal nedenlerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi; Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ise “kişinin amacının bilincinde ve değişik derecelerde ölümcül amaçlı olarak kendine zarar vermesi” olarak tanımladığı intihar olgusu üzerinde durulmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'nün yayımladığı bir rapora göre, dünyada her 40 saniyede bir kişi intihar etmekte; 15-29 yaş arasındaki gençlerde yol kazalarının ardından en büyük ikinci ölüm nedeninin intihar olduğu

gösterilmektedir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan verilere göre 2018 yılında 3 bin 161 kişinin intihar ettiği; yani her gün ortalama 9 kişinin hayatına son verdiği ortaya konulmaktadır.

Hem dünyada hem de ülkemizde 15-24 yaş grubu arasındaki gençler intihar açısından riskli grup olarak değerlendirilmektedirler (Atay, Eren ve Gündoğar, 2012; Sayıl ve ark., 1998; Sayıl, Devrimci Özgüven 2002; Simons ve Murphy, 1985). Bu nedenle bu yaş grubunda bulunan gençlerin intihar olasılığının değerlendirilmesinin artan intihar oranlarına önlem alma açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla Hisli Şahin ve Durak Batıgün (2009), tarafından gerçekleştirilen “Lise ve Üniversite Öğrencilerinde İntihar Riskini Belirlemeye Yönelik Bir Modelin Sınanması” çalışmasına ait verileri kullanılarak Ankara ilinde çeşitli lise ve üniversitelerde okuyan 15-25 yaş grubu arasındaki 2343 öğrenci için intihar olasılığının; bireyi intihara sürükleyebilecek riskler arasında düşünüldüğü cinsiyet, sosyoekonomik düzey gibi değişkenlerle olan etkileşim yapısı Logaritmik Doğrusal Modeller ile incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Sınıflama (nominal) ve sıralama (ordinal) ölçüm düzeyine sahip veriler olarak nitelendirilen kategorik verilerin analizinde değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesinde çapraz tablolar (kontenjans tabloları, olumsuzluk tabloları vb.) kullanılmaktadır.

Çapraz tablolar değişken sayısı k olmak üzere iki yönlü, üç yönlü veya k yönlü çapraz tablolar olarak adlandırılmakta ve bu tablolardaki hücrelerde yer alan değerler sayım yolu ile belirlenmektedir. Dolayısıyla kategorik veri, frekans verileri yani sayım verileri olarak da ifade edilmekte ve değişken kategorilerinin veri kümesinde kaç kez tekrarlandığını göstermektedir.

Kategorik verilerin analizinde çapraz tablolar esas alınmakta ve ikili ilişkilerin incelenmesinde sıklıkla χ^2 analizi veya L^2 , olabilirlik oran istatistiği (Likelihood Ratio Statistics) kullanılmaktadır. Ancak, ikili, üçlü ve daha karmaşık yapıları ilişkilerin incelenmesinde geliştirilmiş logaritmik doğrusal modellerin bir uzantısı olan “Logaritmik Doğrusal Modeller” (Log-Linear Models) kullanılmaktadır. Logaritmik Doğrusal Modeller değişkenler arasındaki ikili etkileşimlerin yanı sıra üçlü ve daha fazla etkileşimi içerdiğinden uygulamada kullanımı önemli ve yaygındır.

2.1. Logaritmik Doğrusal Modeller

Kategorik verilerin analizinde sıklıkla kullanılan logaritmik doğrusal modeller, Poisson dağılımına sahip veri için geliştirilmiş doğrusal modellerin özel bir durumudur. Genellikle iki veya daha fazla değişkenin (çok yönlü çapraz tabloların) analizinde kullanıldığından “Çok-Yönlü Frekans Analizi” olarak da adlandırılmaktadır.

Logaritmik doğrusal modeller karmaşık yapıları çok yönlü tabloların analizine sistematik bir yaklaşım getirmektedir. İlgilenilen etkilerin büyüklüğünün tahmin edilmesine ve buna bağlı olarak incelenecek farklı etkilerin göreceli önemini belirlemesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca iki kategorik değişkenin ele alındığı iki yönlü çapraz tablolarda sadece bağımsızlık test edilmekte iken, üç veya daha fazla sayıda değişkenin oluşturduğu çapraz tabloların analizinde temel ve etkileşim etkilerine ait hipotezler de test edilmektedir. Bu nedenle logaritmik doğrusal model analizi kesikli çok değişkenli analizler arasında önemli bir yere sahiptir.

Logaritmik doğrusal modellerde incelenen değişkenler arasında açıklanan ve açıklayıcı değişken ayrımı yapılmamakta olup bu modeller yalnızca değişkenler arasındaki ilişki yapısını ortaya çıkarmaktadır. Ancak bir ya da daha fazla değişken arasında açıklanan değişken ve

açıklayıcı değişken ayrımı yapılmak isteniyorsa logaritmik doğrusal modeller yerine logit ya da lojistik regresyon modeli kullanılmaktadır.

Uygun (1990: 290), iki ya da daha fazla değişken içeren çapraz tabloların analizinde logaritmik doğrusal modellerin kullanım amacını,

1. Değişkenlerin oluşturduğu bileşik dağılımı test etmek,
  2. Değişkenlerin birbirlerine bağımlı olup olmadığını test etmek,
  3. Değişkenler arasındaki ilişkiyi neden-sonuç ilişkisine dayandırmaksızın test etmek,
- olarak üç başlık altında toplamıştır.

Değişkenler arasındaki karmaşık ilişki yapısını ortaya çıkaran aynı anda birden fazla hipotezin test edilmesine olanak sağlayan logaritmik doğrusal modeller, dört veya daha fazla değişken içeren çok yönlü çapraz tabloların ($k \geq 4$) analizinde de kullanılmaktadır. Ancak değişken sayısı arttıkça bağımsızlık eşitlikleri de buna bağlı olarak artar ve etkileşim terimlerini açıklamak karmaşık, kolay yorumlanamayan bir hal almaktadır. Bu nedenle çalışmada, daha anlaşılabilir olması açısından model yapısı, parametre kestirimleri ve yorumları çalışmada kullanılan değişken sayısı itibari ile üç yönlü çapraz tablolar üzerinden ifade edilmiştir.

2.2. Üç Yönlü Çapraz Tablolarda Logaritmik Doğrusal Modeller

Üç değişkenin yer aldığı bir çapraz tablo için sırasıyla i , j ve k indisli A, B ve C değişkenlerinin arasındaki ilişkinin incelenmek istendiğini varsayalım.

i (sıra), j (sütun) ve k (tabaka)'yı ifade etmek üzere (i, j, k) gözesinin gözlenen frekansını n_{ijk} ile gösterelim. A değişkeninin i 'inci sıra, B değişkeninin j 'inci sütun ve C değişkeninin k 'inci tabakasına düşme olasılığını π_{ijk} ile ifade edelim. Bu durumda, n_{ijk} 'ların olasılık dağılımını A, B ve C değişkenlerinin ortak olasılık dağılımı verir.

Beklenen sıklıkları m_{ijk} ile göstermek üzere, A, B ve C kategorik değişkenleri için sırasıyla $i = 1, 2, \dots, I$; $j = 1, 2, \dots, J$; $k = 1, 2, \dots, K$ düzeylerinin her bir kombinasyonu için oluşturulacak $I \times J \times K$ boyutlu bir çapraz tablonun oluşturacağı logaritmik doğrusal model aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC} + \lambda_{ijk}^{ABC} .$$

Bu model “Doymuş Logaritmik Doğrusal Model” olarak adlandırılmaktadır. Bu model, aynı zamanda “Hiyerarşik Logaritmik Doğrusal Model” olarak ifade edilmekte ve $\log(m_{ijk})$ beklenen frekansların doğal logaritması olmak üzere, λ_0 genel ortalama, değişkenlere ait ana etkiler $\{\lambda_i^A, \lambda_j^B, \lambda_k^C\}$, bütün olası ikili etkileşim etkiler $\{\lambda_{ij}^{AB}, \lambda_{ik}^{AC}, \lambda_{jk}^{BC}\}$ ve üçlü etkileşim etkiler $\{\lambda_{ijk}^{ABC}\}$ parametrelerini içermektedir.

Doymuş modele ait parametreler ve serbestlik dereceleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.1. Üç Yönlü Logaritmik Doğrusal Model Parametre ve Serbestlik Dereceleri

Parametreler	Serbestlik Dereceleri
λ_0	1
λ_i^A	$(I - 1)$
λ_j^B	$(J - 1)$
λ_k^C	$(K - 1)$
λ_{ij}^{AB}	$(I - 1)(J - 1)$
λ_{ik}^{AC}	$(I - 1)(K - 1)$
λ_{jk}^{BC}	$(J - 1)(K - 1)$
λ_{ijk}^{ABC}	$(I - 1)(J - 1)(K - 1)$

Üç yönlü çapraz tablolara ait toplam 9 adet logaritmik doğrusal model ise Tablo 2.2.'de verilmiştir (Andersen, 1990).

Tablo 2.2. Üç Yönlü Çapraz Tablolarda Olası Hiyerarşik Logaritmik Doğrusal Modeller

Model	Gösterim	Model
$M^{(0)}$	[A][B][C]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C$
$M^{(1)}$	[AB][C]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB}$
$M^{(2)}$	[AC][B]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ik}^{AC}$
$M^{(3)}$	[BC][A]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{jk}^{BC}$
$M^{(4)}$	[AB][BC]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{jk}^{BC}$
$M^{(5)}$	[AB][AC]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{ik}^{AC}$
$M^{(6)}$	[AC][BC]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC}$
$M^{(7)}$	[AB][AC][BC]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC}$
$M^{(8)}$	[ABC]	$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC} + \lambda_{ijk}^{ABC}$

Tablo 2.2. incelendiğinde $M^{(8)}$ modeli ana etkileri ($\lambda_i^A, \lambda_j^B, \lambda_k^C$), tüm ikili etkileşimleri ($\lambda_{ij}^{AB}, \lambda_{ik}^{AC}, \lambda_{jk}^{BC}$) ve üçlü etkileşimleri (λ_{ijk}^{ABC}) içeren ‘doymuş (saturated) hiyerarşik logaritmik doğrusal model’dir.

Hiyerarşik logaritmik doğrusal modellere göre yüksek dereceli bir terim modelde var ise, daha düşük tüm terimlerin de modelde yer alması gerekmektedir. Yani bu model en karmaşık etkileşim yapısından en basit etkilere kadar ifade edilebilmektedir.

2.3. Çapraz Tablolarda İlişki Ölçütleri

Bu bölümde anlatılan ve çalışmanın analiz kısmında da kullanılan ilişki ölçütleri Agresti (1996)'den yararlanılarak açıklanmıştır.

2.3.1. Görel Risk

2×2 'lik bir çapraz tabloda görel risk; iki grup için “başarı” olasılıklarının oranıdır ve negatif olmayan herhangi bir reel sayıya eşittir. Görel Risk, “GR” olarak ifade edilmekte ve

$$GR = \frac{\pi_1}{\pi_2} \quad (2.1)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Yığına ait görel risk ise örnek başarı olasılıklarının oranlanması ile tahmin edilmektedir. İki grup için örnek oranları p_1 ve p_2 olduğunda örnek görel risk p_1/p_2 olmaktadır.

Örnek görel riskin doğal logaritması $\log\left(\frac{p_1}{p_2}\right)$, büyük örneklerde beklenen değeri $\log\left(\frac{\pi_1}{\pi_2}\right)$ ve varyansı $\frac{1-\pi_1}{N_1\pi_1} + \frac{1-\pi_2}{N_2\pi_2}$ olan asimptotik normal dağılıma yakınsayacağından,

$\log\left(\frac{p_1}{p_2}\right)$ için $\% (1 - \alpha) \times 100$ Güven Aralığı;

$$\log\left(\frac{p_1}{p_2}\right) \pm z_{\alpha/2} \cdot \sqrt{\frac{1-p_1}{n_1 \cdot p_1} + \frac{1-p_2}{n_2 \cdot p_2}} \quad (2.2)$$

ile hesaplanmaktadır. Bu güven aralığında varyans bilinmediğinden tahmin edicisi kullanılmaktadır. $\log\left(\frac{\pi_1}{\pi_2}\right)$ parametresinin güven aralığının alt sınırı AS ve üst sınırı ÜS olarak tanımlanırsa, $\frac{\pi_1}{\pi_2}$ için $\% (1 - \alpha) \times 100$ güven aralığı, $(e^{AS}, e^{ÜS})$ ile elde edilir (Dağalp, 2018, Tang, He, & Tu, 2012).

2.3.2. Odds Oranı

Odds oranı, kategorik verilerin analizinde uygun model tespit edildikten sonra modeldeki parametrelerin yorumlanmasında sıklıkla kullanılan bir ölçüttür. 2×2 'lik bir çapraz tabloda 1. satır için başarının olasılığı π_1 ve 2. satır için başarının olasılığı π_2 olsun. 1. satır ve 2. satır için başarının odds değerleri sırasıyla $odds_1$ ve $odds_2$ olmak üzere,

$$odds_1 = \frac{\pi_1}{(1-\pi_1)} \quad (2.3)$$

$$odds_2 = \frac{\pi_2}{(1-\pi_2)} \quad (2.4)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Örneğin; $\pi = 0.75$ ise odds değeri, $odds = 0.75/0.25 = 3$ olur. Bu değer başarının gerçekleşme olasılığının başarısızlığa göre 3 kat daha fazla olduğunu göstermektedir. Başarılı olma olasılığı $\pi = 0.8$ ise $odds = 0.8/0.2 = 4.0$ olur ve başarının gerçekleşme olasılığının başarısızlığa göre 4 kat fazla olduğunu, her bir başarısızlık için 4 başarının gözlendiğini ifade etmektedir. Ayrıca herhangi bir olayın meydana gelmesinin odds'u biliniyorsa olayın gerçekleşme olasılığı;

$$\pi = \frac{odds}{odds+1} \quad (2.5)$$

eşitliği ile elde edilir. İki ayrı odds değerinin ya da koşullu odds değerinin birbirine oranı "Çapraz Çarpım Oranı (Cross Product Ratio)" veya "Odds Oranı" olarak tanımlanmakta olup " θ " veya "OR" ile ifade edilmekte ve

$$\theta = \frac{odds_1}{odds_2} = \frac{\pi_1/(1-\pi_1)}{\pi_2/(1-\pi_2)} \quad (2.6)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Eşitlik (2.1) ve (2.6)'dan anlaşılacağı üzere göreceli risk iki olasılığın birbirine oranı iken odds oranı θ , iki odds'un birbirine oranını ifade etmektedir.

Odds oranı negatif olmayan herhangi bir reel sayıya eşit olup satır ve sütun değerlerinin yer değiştirmesiyle değişmez, yani simetriktir (invariant). Odds oranının değeri A ve B değişkenleri bağımsız olduklarında, başarı oranları eşit olacağından odds değerleri de eşit olacaktır. Bu durumda odds oranı $\theta = 1$ olacaktır. Bağımsızlığa karşılık gelen 1 değeri, karşılaştırma için bir temel teşkil etmektedir.

Odds oranının en çok olabilirlik tahmin edicisi $\hat{\theta}$,

$$\hat{\theta} = \frac{p_1/(1-p_1)}{p_2/(1-p_2)} = \frac{n_{11}/n_{12}}{n_{21}/n_{22}} = \frac{n_{11}n_{22}}{n_{12}n_{21}} \quad (2.7)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

Küçük ve orta örneklem büyüklükleri için örnek odds oranı oldukça çarpık bir dağılıma sahiptir. Örnek odds oranının logaritmik bir dönüşümü olan $\log \hat{\theta}$, büyük örneklerde ortalaması $\log \theta$ ve asimptotik standart hata (ASE) olarak adlandırılan bir standart sapması ile normal dağılıma yakınsar. 2×2 lik bir çapraz tablo için standart hata,

$$ASE(\log \hat{\theta}) = \sqrt{\frac{1}{n_{11}} + \frac{1}{n_{12}} + \frac{1}{n_{21}} + \frac{1}{n_{22}}} \quad (2.8)$$

ile verilmektedir. Bu örnekleme dağılımı normale yakın olduğundan önce $\log \theta$ için güven aralığı hesaplanır ve anti-logaritması alınarak θ için güven aralığı elde edilir.

$\log(\theta)$ için $\%(1 - \alpha) \times 100$ Güven Aralığı;

$$\log(\hat{\theta}) \pm z_{\alpha/2} ASE(\log \hat{\theta}) \quad (2.9)$$

ile elde edileceğinden θ için $\%(1 - \alpha) \times 100$ güven aralığı,

$$AS = \log(\hat{\theta}) - z_{\alpha/2} ASE(\log \hat{\theta}) \quad (2.10)$$

$$\text{ÜS} = \log(\hat{\theta}) + z_{\alpha/2} ASE(\log \hat{\theta}) \quad (2.11)$$

olmak üzere, $(e^{AS}, e^{\text{ÜS}})$ ile hesaplanmaktadır.

Güven aralığı, değişkenlerin birbirinden bağımsız olduğunu ifade eden, $\theta = 1$ değerini içermiyorsa, hesaplanan odds oranının anlamlı olduğu yani odds oranının iki grup arasında farklı olduğu yorumu yapılabilir.

2.3.3. Odds Oranı ve Göreceli Risk Arasındaki İlişki

Odds oranı ve göreceli risk her iki grup için başarı oranının sifıra yakın olması durumunda benzer değerler almaktadır. Odds oranı ve göreceli risk arasındaki ilişki;

$$OR = \frac{p_1/(1-p_1)}{p_2/(1-p_2)} = GR \times \left(\frac{1-p_2}{1-p_1}\right) \quad (2.12)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. İkisi arasında tanımlanan bu ilişki bazı durumlarda kullanışlıdır. Örneğin bazı veri setleri için göreceli riskin hesaplanması mümkün değildir ancak odds oranı hesaplanabilir ve bunun sonucunda göreceli risk yaklaşık olarak bulunabilir. Bu çalışmada uygun

model tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki etkileşim yapısı odds oranı hesaplanarak değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE VERİLER

Çalışmada, yazarlarından izin alınarak, “Lise ve Üniversite Öğrencilerinde İntihar Riskini Belirlemeye Yönelik Bir Modelin Sınanması” (Hisli Şahin & Durak Batıgün, 2009) çalışmasına ait veriler kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini Ankara ilinde çeşitli lise ve üniversitelerde okuyan 15-25 yaş arasındaki 2343 öğrenci oluşturmaktadır. Burada katılımcıların demografik özelliklerine ait frekans dağılımları sorulara yanıt verenler üzerinden elde edilmiştir. Bunların 1358’i lise (%58.0), 985’i üniversite (%42.0) öğrencisidir. Örneklemin %56.3 ‘ü kız, %42.5’u erkektir. Katılımcılara ilişkin diğer sosyo-demografik özellikler Tablo 3.1.’de verilmiştir.

Tablo 3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Değişken ve Düzeyleri	N	%
Cinsiyet		Kadın	1320	%56.3
		Erkek	995	%42.5
Yaş		15 – 17	1229	%52.5
		18 – 25	1047	%44.7
Öğrenim Düzeyi		Lise	1358	%58.0
		Üniversite	985	%42.0
Anne Eğitim Düzeyi	Eğitim	Okur-yazar olmayan	63	%2.7
		Okur-yazar olan	64	%2.7
		İlkokul	773	%33.0
		Ortaokul	316	%13.5
		Lise	684	%29.1
		Yüksekokul/Üniversite	421	%19.0
Sosyoekonomik Düzey		Düşük	900	%38.4
		Orta	1000	%42.6
		Yüksek	421	%19.0
Annenin sağ olup olmama durumu		Sağ	2318	%98.9
		Hayatta değil	18	%0.8
Babanın sağ olup olmama durumu		Sağ	2250	%96.0
		Hayatta değil	85	%3.6
Aile Birliği		Birlikte	2106	%89.9
		Ayrı	134	%5.7

İntihar Olasılığı Ölçeği (İÖÖ), 1-4 arasında puanlanan Likert tipi bir ölçek olup Cull ve Gill (1988) tarafından geliştirilmiştir. 36 maddeden oluşan, bireylerin kendilerini değerlendirmelerine yönelik bir ölçektir. İntihar Olasılığı Ölçeği’nden alınan yüksek puanlar bireylerde intihar olasılığının yüksekliğine işaret etmektedir. Formun Türkçeye çevirisi Eskin (1993) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin bu çalışmada kullanılan formu ise, Şahin ve Batıgün (2000)’in yapmış olduğu bir çalışmada kullanılan formdur.

Örneklemin İntihar Olasılığı Ölçeği toplam puanı ortalaması, $\bar{X} = 73.07$ ve standart sapması, $ss = 12.25$ olup; intihar olasılığı puanı ortalamasının bir standart sapma üzerinde (85) olanlar “yüksek risk grubu, bir standart sapma altında (61) olanlar ise “düşük risk grubu” şeklinde Hisli Şahin & Durak Batıgün (2009)’de verildiği gibi tanımlanmıştır.

Çalışmada anne eğitim düzeyi, sosyoekonomik düzey göstergesi olarak ele alınmıştır. Annesi okur-yazar olmayan, okur-yazar olan ve ilkokul mezunu olanlar “düşük” (%38.4), ortaokul ve lise mezunu olanlar “orta” (%42.6), yüksekokul veya üniversite mezunu olanlar “yüksek” (%19.0) olarak sınıflandırılmıştır. Ancak logaritmik doğrusal model analizinde sosyoekonomik düzeyi orta grupta yer alan bireyler çalışmaya dahil edilmemiştir. Literatüre bakıldığında, anne eğitim düzeyi ile intihar olasılığı arasında negatif yönde bir ilişki bulunduğu yönelik bilgiler yer almaktadır (Güleç ve Aksaray, 2006). Anne eğitim düzeyinin, sosyoekonomik düzey göstergesi olarak ele alındığı bu çalışmada da, ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla anne eğitim düzeyinin intihar olasılığını açıklayan bir değişken olduğu görülmüştür.

4. BULGULAR

Cinsiyet, intihar olasılığı ölçeği (ioö), sosyoekonomik düzey (sed) olmak üzere üç değişken kullanılarak oluşturulan logaritmik doğrusal analiz sonucu Tablo 4.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1. Üç Yönlü Etki ve Etkileşim Özet Tablosu

	K	sd	Olabilirlik Oran		Pearson		İterasyon Sayısı
			Ki-Kare	p	Ki-Kare	p	
K-Yönlü ve Daha Yüksek Etkileşimler	1	11	65.638	0.000	68.723	0.000	0
	2	7	21.549	0.003	21.454	0.003	2
	3	2	0.055	0.973	0.055	0.973	3
K-Yönlü Etkileşimler	1	4	44.089	0.000	47.269	0.000	0
	2	5	21.495	0.001	21.400	0.001	0
	3	2	0.055	0.973	0.055	0.973	0

Tablo 4.1'deki ilk kısmın birinci satırı incelendiğinde ana etkiler (K=1), ikili etkileşim etkileri (K=2) ve üçlü etkileşim etkilerinin (K=3) sıfır olduğunu ifade eden H_0 yokluk hipotezi, gerek olabilirlik oranı ($L^2 = 65.638, p = 0.000 < 0.05$), gerekse Pearson Ki-Kare test istatistiği ($\chi^2 = 68.723, p = 0.000 < 0.05$) değerlerine göre 0.05 anlam düzeyinde red edilmektedir.

İkinci satırda ise, ikinci dereceden ve üçüncü dereceden etkilerin sıfıra eşit olduğu H_0 yokluk hipotezi, gerek olabilirlik oranı ($L^2 = 21.549, p = 0.003 < 0.05$), gerekse Pearson Ki-Kare test istatistiği ($\chi^2 = 21.454, p = 0.003 < 0.05$) değerlerine göre 0.05 anlam düzeyinde yokluk hipotezi red edilmektedir.

Son satırda ise, üçüncü dereceden etkileşim etkisinin sıfıra eşit olduğunu ifade eden H_0 yokluk hipotezi, hem olabilirlik oranı ($L^2 = 0.055, p = 0.973 > 0.05$), hem de Pearson Ki-Kare test istatistiği ($\chi^2 = 0.055, p = 0.973 > 0.05$) değerlerine göre 0.05 anlam düzeyinde yokluk hipotezi red edilememiştir. Yani üçüncü dereceden etkileşim etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 4.1'in ikinci kısmı ise, sırasıyla ana etkiler, ikinci dereceden ve üçüncü dereceden etkilerin sıfıra eşit olduğu hipotezlerini test etmektedir. Ana etkiler ve ikinci dereceden etkileşim etkilerinin sıfıra eşit olduğu H_0 yokluk hipotezi, gerek olabilirlik oranı, gerekse Pearson Ki-Kare test istatistikleri p değerleri 0.05 anlam düzeyinde red edilmektedir ($p = 0.000$ ve $p = 0.001 < 0.05$). Ancak üçüncü dereceden etkileşim etkisinin sıfıra eşit olduğu H_0 yokluk hipotezi, gerek olabilirlik oranı, gerekse Pearson Ki-Kare test istatistiği p değeri, 0.05 anlam düzeyinde ($p = 0.973 > 0.05$) red edilememektedir. Bu sonuçlar verilere en uygun modelin ana etkiler ve ikinci dereceden etkileşim etkileri parametrelerini içeren ancak üçüncü dereceden etkileşim etkileri parametrelerini içermeyen doymamış hiyerarşik logaritmik doğrusal model olacağını göstermektedir.

Modelde yer alacak ikinci dereceden etkileşim parametrelerini tespit etmek için kısmi ilişkiler test istatistiği sonucu Tablo 4.2.'de verilmiştir.

Tablo 4.2. Etki ve Etkileşimlere Ait Kısmi Ki-Kare ve Olasılık Değerleri

Etki	sd	Kısmi Ki-Kare	p	İterasyon Sayısı
cinsiyet*sed	2	1.422	0.491	2
cinsiyet*ioö	1	22.102	0.000*	2
sed*ioö	2	7.346	0.025*	2
cinsiyet	1	19.179	0.000*	2
sed	2	80.696	0.000*	2
ioö	1	3.029	0.082**	2

*: $p < 0.05$

**.: $p < 0.10$

Tablo 4.2. incelendiğinde ana etkilerden cinsiyet, sosyoekonomik düzey; ikinci dereceden etkileşim etkisi parametrelerinden cinsiyet*ioö, sed*ioö etkileşim etkileri 0.05 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ancak hiyerarşik logaritmik doğrusal modellere göre yüksek dereceli bir terim modelde var ise, daha düşük tüm terimlerin de modelde var olması gerekmektedir. Bu nedenle kısmi ilişkiler tablosunda 0.05 anlam düzeyinde anlamlı bulunmayan (ioö) ana etki parametresinin, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenleri arasında ikili etkileşim etkisinin olması nedeni ile modele dâhil edilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Bu durumda A, B ve C kategorik değişkenleri için verilere en uygun model;

$$\log(m_{ijk}) = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC} , \quad i = 1,2 , j = 1,2 \text{ ve } k = 1,2$$

şeklinde ifade edilen koşullu bağımsızlık modeli olarak bulunmuştur.

Ana etkiler ve etkileşimlere ait parametre tahminleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 4.3. Etki ve Etkileşimlere Ait Parametre Tahminleri

Etki	Parametre	Tahmin	Std. Hata	Z	p	%95 Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
cinsiyet*ioö*sed	1	0.022	0.092	0.236	0.814	-0.159	0.203
	2	-0.012	0.095	-0.129	0.897	-0.199	0.174
cinsiyet*ioö	1	0.207	0.071	2.933	0.003*	0.069	0.345
cinsiyet*sed	1	-0.125	0.092	-1.353	0.176	-0.306	0.056
	2	0.269	0.095	2.822	0.005*	0.082	0.455
ioö*sed	1	-0.106	0.092	-1.143	0.253	-0.287	0.075
	2	-0.076	0.095	-0.802	0.423	-0.263	0.110
Cinsiyet	1	0.235	0.071	3.338	0.001*	0.097	0.374
İoö	1	0.061	0.071	0.864	0.388	-0.077	0.199
Sed	1	0.243	0.092	2.631	0.009*	0.062	0.424
	2	0.212	0.095	2.231	0.026*	0.026	0.399

*: p < 0.05

Tablo 4.3 incelendiğinde uygun modelde yer alan bazı değişkenlerin (cinsiyet, sed, cinsiyet*ioö) p değerlerinin 0.05'den küçük olduğu görülmektedir.

Ayrıca standartlaştırılmış parametre tahminleri göz önünde bulundurularak Tablo 4.3 incelendiğinde ana etkiler arasında en büyük Z değeri 3.338 olup, cinsiyet parametresinin kadın kategorisine ait olduğu görülmektedir. Yani değişkenler arasında hücre frekansına en önemli katkıyı sağlayan faktör cinsiyet değişkenidir. İstatistiksel olarak anlamlı bulunan ikili etkileşim etkilerinin standartlaştırılmış parametre tahmin değerlerine bakıldığında ise intihar olasılığı düşük riskli grupta yer alanların yine cinsiyet değişkeninin kadın kategorisinde yer alanlara bağımlı olduğu; sosyoekonomik düzeyi yüksek olanların cinsiyet değişkeninin yine kadın kategorisinde bağımlı olduğu görülmektedir.

Cinsiyet ve intihar olasılığı ölçeği etkileşim parametreleri dikkate alındığında cinsiyeti kadın olanların intihar olasılığı düşük olan grupta olma oranı, erkeklerin intihar olasılığı düşük grupta olma oranından 2.13 kat daha fazladır. Örnek odds oranı kullanılarak hesaplanan %95 güven aralığı (1.56, 2.92), değişkenlerin birbirinden bağımsız olduğunu ifade eden $\theta = 1$ değerini içermediğinden hesaplanan odds oranının istatistiksel olarak anlamlı olduğu dolayısıyla gruplar arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyoekonomik düzeyi yüksek olan grubun intihar olasılığı düşük grupta olma oranı, sosyoekonomik düzeyi düşük olan grubun intihar olasılığı düşük grupta olma oranından 1.63 kat daha fazla olduğu bulunmuştur. Ancak örnek odds oranı kullanılarak hesaplanan %95 güven aralığı (0.40,1.06), değişkenlerin birbirinden bağımsız olduğunu ifaden eden $\theta = 1$ değerini içermediğinden hesaplanan odds oranının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı yani gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, kategorik verilerin analizinde kullanılan ve bağımlı-bağımsız ayrımı yapmadan değişkenler arasındaki ana etkileri, ikili ve daha yüksek dereceden etkileşim etkilerini ortaya çıkaran, aynı anda birden fazla hipotezin test edilmesine olanak sağlayan logaritmik doğrusal modeller ile cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve intihar olasılığı değişkenleri arasındaki etkileşim yapısının incelenmesidir. Bu amaçla, Hisli Şahin ve Durak Batıgün (2009) tarafından gerçekleştirilen “Lise ve Üniversite Öğrencilerinde İntihar Riskini Belirlemeye Yönelik Bir Modelin Sınanması” çalışmasına ait 15-25 yaş gurubu arasındaki 2343 öğrenciden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve intihar olasılığı değişkenleri olmak üzere üç değişken kullanılarak oluşturulan logaritmik doğrusal analiz sonucuna göre ana etkiler ve ikinci dereceden etkileşim etkilerinin sıfıra eşit olduğu hipotezi red edilmiş ancak üçüncü dereceden etkileşim etkilerinin sıfıra eşit olduğu hipotezi red edilememiştir. Buna göre nihai modelin ikinci dereceden etkileşim etkilerini içeren ancak üçüncü dereceden etkileşim etkilerini içermeyen doymamış logaritmik doğrusal model olduğuna karar verilmiştir.

Standartlaştırılmış parametre tahminleri incelendiğinde ilgili değişkenler arasında hücre frekansına en önemli katkıyı sağlayan faktör cinsiyet değişkenidir. Ayrıca intihar olasılığı düşük grupta yer alanların cinsiyet değişkeninin kadın kategorisinde yer alanlara bağımlı olduğu; sosyoekonomik düzeyi yüksek olanların da cinsiyet değişkeninin yine kadın kategorisinde bağımlı olduğu tespit edilmiştir. İkili etkileşim etkileri incelendiğinde ise kadınların intihar olasılığı düşük grupta olma oranı, erkeklere göre 2.13 kat daha fazla olarak bulunmuştur. Bu sonuç erkeklerin kadınlara göre intihar olasılığı yüksek olan grupta olma oranının daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca istatistiksel olarak da gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Anne eğitim düzeyinin sosyoekonomik düzey göstergesi olarak ele alındığı bu çalışmada, sosyoekonomik düzeyi yüksek olanların intihar olasılığı düşük grupta olma oranı, sosyoekonomik düzeyi düşük olanların intihar olasılığı düşük grupta olma oranından 1.63 kat daha fazla bulunmuştur. Bu sonuç, literatürde anne eğitim düzeyi ile intihar olasılığı arasında

negatif yönde bir ilişki bulunduğuna yönelik bilgileri destekler niteliktedir. Ancak istatistiksel olarak gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Bu bulgular doğrultusunda öncelikle lise ve üniversite öğrencilerinin intihar düşünce ve davranışları açısından değerlendirilmesinin önemli olduğu söylenebilir. Bu yaş grubundaki öğrencilere yönelik psikolojik destek sağlayan kurum ve kuruluşların sayılarının artırılması ve son olarak ülkemizin intihar olasılığını çok yönlü ele alarak politika süreçlerine bu anlamda yön vermesi önerilebilir. Ancak çalışmanın önemli bir kısıtlılığı, elde edilen bulguların, sadece Ankara ilinde çeşitli lise ve üniversitelerde okuyan öğrenci kitlesine ait olup, tüm lise ve üniversite öğrencilerine genellenemeyecek olmasıdır. Ayrıca logaritmik doğrusal modellerde değişkenler arasında açıklanan ve açıklayıcı değişken ayrımı yapılmadığından, elde edilen bulgular ilişki düzeyinde olup, değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi vermemektedir. Bu nedenle çalışmanın daha geniş bir örneklem grubuyla ve bireylerin intihar olasılığında risk faktörü olduğu düşünüldüğü başka değişkenlerinde analiz çalışmasına dahil edilerek incelenmesi sonucunda fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agresti, A. (1990). *Categorical Data Analysis*, John Wiley & Sons Inc, New York.
- Agresti, A. (1996). *An Introduction to Categorical Data Analysis*. John Wiley and Sons, Inc., Canada.
- Andersen, E. (1990). *The statistical analysis of categorical data*. Springer-Verlag, Berlin, 520 (1990).
- Atay, İ. M., Eren, İ., ve Gündoğar, D. (2012) *Isparta İl Merkezinde İntihar Girişimi, Ölüm Düşünceleri Yaygınlığı ve Risk Faktörleri*.
- Bülbül, S. (2006). *Üç Boyutlu Çapraz Tablolarda Logaritmik Doğrusal Analiz: Çocuk İşgücü Değişkenleri Arasındaki Etkileşimler*. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 41-70.
- Cull, JG, & Gill, WS (1988). *Suicide Probability Scale (SPS) Manual*. . Western Psychological Services, Los Angeles.
- Dağalp, R. (2018). *ST 431 (Klinik Deneylerde İstatistiksel Yöntemler) Ders Notları*. Ankara Üniversitesi, Açık Ders Malzemeleri: <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=5015>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.
- Erdem, A. (2014). *Uygunluk Analizinde Logaritmik Doğrusal Modellerin Kullanımı: Televizyon İzleme Eğilimleri Üzerine Bir Uygulama*. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2014.
- Erdugan, F., ve Türkan, A. H. (2017). *Üç Yönlü Kontenjans Tablolarında Log-Linear Model ile İş Kazası Verilerinin İncelenmesi*. Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi, 462-468.
- Eskin, M. (1993). *Age specific suicide rates and the rates of increase, and suicide methods in Sweden and Turkey. A comparison of the official suicide statistics*. Reports from the Department of Psychology, Stockholm University , No: 772.
- Filiz, Z. (2007). *Üç Yönlü Log-Linear Modeller İle Üniversite Öğrencilerinin Sigara, Alkol ve Nargile İçme Nedenlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi*. DergiPark Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2) , 225-250.
- Goodman, L. A. (1970). *"The multivariate analysis of qualitative data:interaction among multiple classification"*. J.Amer.Statist.Assos.,65,226-256 (1970).
- Güleç, G., ve Aksaray, G. (2006). *İntihar Girişiminde Bulunan Gençlerin Sosyodemografik-Sosyokültürel ve Aile Özelliklerinin Değerlendirilmesi*. In Yeni Symposium, Türk Psikiyatri Dizini (Vol. 44, No. 3, pp. 141-150).
- Haberman, S. J. (1974). *"Loglinear models for frequency tables with ordered classifications"*. Biometrics, 36:589-600 (1974).
- Hisli Şahin, N., ve Durak Batıgün, A. (2009). *Lise ve Üniversite Öğrencilerinde İntihar Riskini Belirlemeye Yönelik Bir Modelin Sınanması*. Türk Psikiyatri Dergisi 2009; 20(1):28-36.
- Jeansonne, A. (2017). *Loglinear Models*. <http://userwww.sfsu.edu/efc/classes/biol710/loglinear/Log%20Linear%20Models.pdf>, Erişim Tarihi: 02.01.2017.

- Kaşkır, F. (2012). *Logaritmik Doğrusal Modeller ve Uygunluk Analizinin Birlikte Kullanımı: Lise Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıklarına Uygulanması*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Anabilim Dalı, Eylül 2012.
- Köleoğlu, N. (2018). *Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Uyum Problemini Belirlemede Loglineer Model Kullanımı*. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, UIİİD-IJEAS, 2018 (18. EYİ Özel Sayısı):101-116.
- Mete, S., ve Ünsal, A. (2010). *Kategorik Veriler İçin Logaritmik Doğrusal Modeller ve Göç İstatistikleri Üzerine Bir Uygulama*. DergiPark Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9-20.
- Sayı1, I., Berksun O., Palabıyıkoglu R., Oral A., Haran, S. Güney, S. Binici, S. Geçim S., Yücat T., Beder A., Özayar H., Büyükelik D. ve Devrmci Özgüven H., “*Attempted Suicides in Ankara in 1995*”, Crisis, 19, 1, 47-48 (1998).
- Sayı1, I. ve Devrimci Özgüven H., “*Suicide and Suicide Attempts in Ankara in 1998: Results of The Who/Euro Multicentre Study on Suicidal Behavior*” Crisis, 23, 1, 11-16 (2002).
- Simons, R. L., & Murphy, P. I. (1985). *Sex differences in the causes of adolescent suicide ideation*. *Journal of Youth and Adolescence*, 14, 423 – 434
- Şahin, N., ve Batıgün, AD. (2000). *Yaşamı sürdürme nedenleri ve intihar olasılığı*, (Yayınlanmamış Çalışma).
- Şimşek Kandemir, A., ve Şimşek, M. (2019). *Geçici İş Göremezlik Süresi, Cinsiyet, Çalışılan Ortam ve İş Kazası Türleri Etkileşimlerinin İstatistiksel Analizi*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1) 239-245.
- Tang, W., He, H., & Tu, X. M. (2012). *Applied Categorical and Count Data Analysis*. Boca Raton, London, New York: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Uygun, H. (1990). *Çapraz Tabloların Çözümlemesi ve Log-Linear Modeller*. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:1 , (s:299-308).
- Yılmaz, V., ve Şıklar, E. (2002). *İntiharlarla İlgili Çok Değişkenli Kategorik Verilerin Analizinde Logaritmik Doğrusal Modellerin Kullanılması*. *Anadolu Üniversitesi, Bilim ve Teknoloji Dergisi* , Cilt.3 , Sayı.2 , 271-280 .
- Yurt Öncel, S., ve Erdugan, F. (2015). *Kontenjans Tablolarının Analizinde Log-Linear Modellerin Kullanımı ve Sigara Bağımlılığı Üzerine Bir Uygulama*. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi Cilt 19 Sayı 2 , 221-235.

Extended Summary

Use of Logarithmic Linear Models in Analysis of Categorical Data: An Application on Suicide Risk Data

Suicide is defined by the Turkish Language Association (TDK) as the ending of one's own life with the effect of social and spiritual reasons. The World Health Organization (WHO) defines suicide action as "self-harming awareness of the purpose of the person and to varying degrees of mortality". According to a report published by the World Health Organization, one person commits suicide every 40 seconds in the World. Suicide is shown to be the second biggest cause of death after road accidents among young people aged 15-29. In addition, according to released data by Turkey Statistical Institute (TSI) in 2018, 3161 people committed suicide; in other words, it is revealed that an average of 9 people ends their lives every day. Young people between the ages of 15-24 are considered to be a risky group in terms of suicide both in the World and in our country (Atay, Eren ve Gündoğar, 2012; Sayıl ve ark., 1998; Sayıl, Devrimci Özgüven 2002; Simons ve Murphy, 1985). Therefore, it is important to evaluate the probability of suicide in the risk group in order to take precautions against increasing suicide rates. The aim of this study is to determine the probability of suicide for students aged 15-25; to examine the interaction structure with variables such as gender and socioeconomic level which are considered among the risk that may lead the individual to suicide.

The data obtained as a result of researches in social sciences are generally categorical data. However, the historical development process of the methods used in the analysis of categorical data is not very old. The development of statistical methods that will be applied to categorical data until the 1960s is behind the development of methods applied to quantitative data. Effective studies were carried out in this field by Karl Pearson in the 1900s, and studies dealing with Logarithmic linear model applications started to develop after the 1960s, in the analysis of categorical data with the studies of scientists such as Goodman (1970), Haberman (1974), Agresti (1990). The use of Logarithmic Linear (Log-Linear) Model applications has gained importance.

The sample of the study consists of 2343 students between the ages of 15-25 who study in various high schools and universities in Ankara. 1358 of them are high school students (58.0%) and 985 are university students (42.0%). 56.3% of the sample is female and 42.5% is male. In this context, the interaction structure of variables consisting of gender, socioeconomic level and probability of suicide was examined with Logarithmic Linear Models by using data from the study of "Testing a Model for Determining Suicide Risk in High School and University Students" (Hisli Şahin & Durak Batgün, 2009).

While only independence is tested in two-way cross tables in which two categorical variables are addressed, in the analysis of cross tables formed by three or more variables, hypotheses related to basic and interaction effects are also be tested. For this reason, logarithmic linear model analysis has an important place among discrete multivariate analysis and its use is common in applications. All variables examined in logarithmic linear models are treated as response variables. In other words, there is no discriminating variable among the explained variables. Therefore, logarithmic linear models only reveal the relationship structure between variables (Jeansonne, 2017). However, if it is desired to differentiate the response and explanatory variables, a logit or logistic regression model should be used instead of logarithmic linear models.

Based on the results of the three-way logarithmic linear analysis, in which the probability of suicide is investigated for students between the ages of 15-25 who study in various high schools and universities, the hypothesis that third-order interaction effects are equal to zero

could not be rejected but the main effects and the second-order interaction effects are found significant. According to this model, it was determined that the value that provides the most important contribution to the frequency of the cell belongs to the female category, and those who are in the risk group with a low risk of suicide are again dependent on the female category of the gender variable. The rate of women in the low-risk suicide group was 2.13 times higher than in men. In other words, men are more likely to be in a high risk suicide group than women. Since the 95% Confidence Interval calculated using the sample odds ratio (2.135) does not contain the value that indicates the variables are independent of each other, the calculated odds ratio is statistically significant and therefore there is a difference between the groups. In addition, the rate of those with high socio-economic status in the low-risk suicide group was 1.63 times higher than those with low-socio-economic status in the low-risk suicide group. However, since the 95% Confidence Interval calculated using the sample odds ratio includes the value that indicates independency of variables, it was concluded that the calculated odds ratio is not statistically significant, that is, there is no difference between the groups.

In line with these findings and considering the risk of potential young suicide in our country, to protect the high school and university students from risk of suicide, it is highly recommended that the authorities a) have to take the necessary precautions, and b) must increase the number of institutions and organizations which provide psychological support to students. The sample of this study consists of students studying only in various high schools and universities in Ankara and the narrow age group restricts the generalizability of the findings to all high school and university students. For this reason, it is thought that the study may be beneficial as a result of the study with a larger sample group and other variables that are thought to be a risk factor in the suicide probability of individuals.

Did 2008 Crisis Affect Systematic Risks of the Sectors? The Case of Turkey¹

Metin TETİK*, E. Tuğba CİĞEROĞLU**, Eser YEŞİLDAĞ***

ABSTRACT

This study examines the effects of the 2008 financial crisis on the betas of four sectors in Borsa İstanbul (BIST) separately as pre-crisis, crisis and post-crisis period. Systematic risks (betas) of these four sectors are calculated through CAPM model with the dummy variable, which includes crisis information exogenously. Afterwards, CAPM was estimated separately for three periods (pre-financial crisis, crisis period and post-crisis) and time varying betas were obtained. Thus, it was determined which sector stocks were perceived as more risky/reliable in crisis period by financial investors. Findings show that service sector stocks are perceived as more reliable and financial sector stocks are perceived riskier by financial investors in crisis period with a decrease in risk appetite.

Keywords: Investor Behaviour, CAPM with Dummy Variable, Financial Crisis

JEL Classification: G01, G12, G41

2008 Krizi Sektörlerin Sistemik Riskini Etkiledi mi? Türkiye Örneği

ÖZ

Bu çalışma, 2008 finansal krizinin Borsa İstanbul (BIST)'da bulunan dört sektörün betaları üzerindeki etkilerini kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası dönem olarak ayrı ayrı incelemektedir. Kriz bilgisini modele dışsal olarak dahil eden Kukla değişkenli CAPM aracılığı ile bu dört sektörün sistemik riskleri (betaları) hesaplanmıştır. Daha sonra CAPM, üç ayrı dönem (Finansal kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası) için ayrı ayrı tahmin edilerek değişen betalar elde edilmiştir. Böylece, kriz dönemlerinde finansal yatırımcıların hangi sektör hisse senetlerinin daha riskli/güvenilir olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Bulgular, risk iştahında bir azalış olduğu kriz dönemlerinde, hizmet sektörü hisse senetlerinin finansal yatırımcılar tarafından daha güvenilir, mali sektör hisse senetlerinin ise daha riskli olarak algılandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yatırımcı Davranışı, Kukla Değişkenli CAPM, Finansal Kriz

JEL Sınıflandırması: G01, G12, G41

Geliş Tarihi / Received: 19.11.2019 Kabul Tarihi / Accepted: 14.05.2020

¹ This study was presented at the International Congress of Applied Social Sciences (C-IASOS) in 2018.

* Dr. Öğr. Üyesi., Uşak Üniversitesi, UBYO, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, metin.tetik@usak.edu.tr, ORCID:0000-0003-2741-7175.

** Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Eşme Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, tugbanur.cigeroglu@usak.edu.tr, ORCID:0000-0001-7752-3270.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü, eser.yesildag@usak.edu.tr, ORCID:0000-0002-6230-2990.

1. INTRODUCTION

Investors direct their investments to different stocks or different sectors in order to manage their risks better. On the other hand, stocks and sectors react differently to markets in different economic periods. Therefore, investors need to know the sensitivity of stocks and sectors to the market as well as diversification. Because this information will help investors make more accurate diversification and therefore take more accurate investment decisions.

When investors invest in stocks, they face two risks: systematic risk and non-systematic risk. This is the total risk of investors. While non-systematic risks are the risks originating from the company itself, systematic risks are those arising from outside of the firm like general economic and political conditions (Karan, 2013: 154-157). Hence, although the companies manage themselves in the best way and face very few problems, the risks arising from outside of the company may negatively affect the company and thus investor.

As the crises affect many economic indicators such as exchange rate and interest, it is obvious that systemic risk will be affected from crises. Therefore, crisis periods change the return expectations of investors and affect them negatively. In this case, systematic risk need to be measured. Capital Asset Pricing Model (CAPM) is used to measure systematic risk. According to CAPM, the systematic risk is the magnitude of the correlation between the price of the stock and the market price, and its measure is the beta coefficient (Korkmaz and Ceylan, 2010: 534-535).

According to the Financial Asset Pricing Model (CAPM), the additional rate of return that is required on the risk-free interest rate to hold a risky financial instrument depends on the risk of the asset as well as on the risk appetite. If investors are risk-neutral, they will demand a lower risk premium for an asset that is held at a constant risk, as they will have a higher risk appetite than when they are risk-neutral or they avoid risk. Similarly, as the risk appetite will be higher in a period in which the expectations for the macroeconomic outlook are positive, the risk premium for a risky asset will be lower as well. On the contrary, risk appetite will be lower in times of negative macroeconomic outlook (in times of crisis). Thus, when the risk level is given, the risk premium requested for a risky asset will be higher (Kalafatçılar and Keleş, 2011). Kalafatçılar and Keleş (2011) stated in their study that, VIX, Credit Suisse, BIS S&P indices, which represent risk appetite, indicate a high risk appetite between the years 2004 – 2008 while sharp decrease in risk appetite during 2007-2009 period when the financial crisis began to become more pronounced. In the study, where Kumar and Persaud (2002) accepted that all investors have the same but a varying risk appetite instead of assumption of the ability of investors to borrow and lend in an unlimited amount with risk-free interest rate in the standard CAPM, it is stated that in a case of a decrease in risk appetite, investors will move away from more risky assets and be willing to have more to reliable assets.

In this context, the related literature that tries to measure the systematic risks of stocks is quite extensive. Moreover, in this literature, systematic risks of stocks belonging to different sectors are examined and compared. However, there is no study in the related literature about how systematic risks of stocks belonging to different sectors differ, especially during crisis periods when the risk appetite of investors changes.

In this study, for October 2005 and March 2018 period, the beta coefficients of the stocks in the four sectors of Borsa İstanbul are calculated by CAPM with special attention to the behaviour of stock investors during the financial crisis period. In this context, the model is estimated for three separate periods (before the financial crisis, during the crisis and after the crisis). Thus, the goal is to make an analysis to find the sectors to which financial investors turn to with regards to their high and low risk appetite. In other terms, which sector's stock is more risky or reliable after a change in risk appetite will be determined by stock investors. It should be

noted that the change information in the stability of beta parameters, which we estimate econometrically, is exogenously included in the CAPM model. However, there are also models that endogenously include this information into the model. Intuitively, our expectation is that financial sector stocks will be seen as more risky by investors during the crisis. On the contrary, service and industrial stocks are relatively less risky. This constitutes the hypothesis of our study.

With the above in mind, the rest of the study is organized as follows. Section 2 presents the related literature. In section 3 the theoretical framework of the CAPM with dummy variable will be addressed. Section 4 describes data and the empirical findings. Concluding remarks are presented in section 5.

2. RELATED LITERATURE

In the literature, it is observed that there are many local and foreign studies on beta (systematic risk) such as beta change, estimation, level, determinants, empirical testing and beta calculation by crisis and sector. In this part of the study, first of all, the studies that are thought to be useful in shaping the study are included. Then, studies measuring the relationship between crisis periods, sectors with beta are examined.

One of the studies examining beta changes by sectors with alternative econometric modeling techniques is the study of Abiyev (2015). This study estimated the time-varying beta values of 20 sectors for Turkish industry portfolios by using weekly data and five different modeling techniques for the period 2002-2013. According to the results obtained, beta values (systematic risk) for each sector changed over time instead of staying constant. The study stated that among alternative modeling techniques to OLS, the random walking process, which is estimated by Kalman filter is the best method that describes the time varying systematic risks of sectors.

Bajpai and Sharma (2015) empirically tested CAPM with alternative econometric modeling techniques by using the 10-year daily data of the Indian Stock Exchange between 2004 and 2013. In this study, rolling regression model is developed by subtracting the intercept term used in cross sectional regression equation and compared with traditional model. The results of this study revealed that CAPM is very important for the Indian Stock Exchange and the developed model performs better than the traditional model.

There are also studies in the literature where the systematic risk level is calculated based on sectors and the CAPM is empirically tested using different methods. Hammoudeh and Al-Gudhea (2006) tried to determine how the sectors are affected in the stock market of Saudi Arabia in the periods of rise and fall, by considering the beta coefficients. For this purpose, they used six weekly industry indexes (Industry, Bank, Service, Electricity, Agriculture and Cement) and general index data between 1994 and 2004. Their studies revealed that in the periods of the market's decline as beta coefficients are affected more than other sectors investment should not be made in the service and banking sectors but investment should be made to agriculture sector as beta coefficient is affected less. They stated that investment should be made in industry, electricity and cement sectors during the rising periods of the market. Weerakhajornsak (2007) analyzed the beta coefficients of stocks in the Thai Stock Exchange energy sector within the framework of CAPM. This study revealed that all of the energy sector companies have a positive beta and a large part (about 67%) of beta coefficients is less than 1. Accordingly, it is stated that the energy sector is a suitable sector for long-term investments and risk-averse investors who cannot take the risk. Emphasizing that investors are directing their investments to different sectors for risk optimization and Financial Asset Pricing Model (CAPM), which helps investors in measuring systematic risk, comes to the fore, Usta and Demireli (2010), measured the risk of

a portfolio in the ISE. Usta and Demireli (2010) measured the risk of a portfolio in and determined systematic risk level of the market after they separated risk level as systematic and non-systematic risk. According to this study, while the companies operating in the same sector have almost the same systematic risk, it is observed that the non-systematic risks differ as to the decisions taken by the companies especially related to their own activities.

In the literature, it is seen that there are studies in which factors affecting CAPM are also discussed. These studies are as follows. Tetik and Uğur (2010) analyzed the effects of the range of return in the sectors on beta coefficients by using the 5-year data of the industrial, financial, service and technology sectors in the ISE, covering the years 2002, 2006, in three different intervals: daily, weekly and monthly. As a result of the analysis made on the basis of daily data, it is found that all sectors' sensitivity to the market is less than 1, and the sector with the highest sensitivity among the sectors is found to be the financial sector. The reason why the financial sector is most affected by the changes in the market is explained by the fact that sector is affected from economic variables like the interest rate, the exchange rate, the amount of money, etc. easily and the demand for this sector is directly related to these economic variables as well. The average betas (excluding the monthly average beta of the financial sector) obtained with weekly and monthly data are found to be less than 1. And also, as a result of the analyzes made with weekly and monthly data, the highest average beta is found for financial sector. Apart from the financial sector, it is determined that the other three sectors are affected in the same way by the developments in the market. However, the lowest average beta coefficient for all intervals is in the industrial sector. They explained that this situation is related to indirect impact of economic variables like interest rate, exchange rate, the amount of money, etc. and relatively stable demand for this sector.

Tanrıöven and Aksoy (2011) analyzed the determinants of the systematic risk on a sectoral basis by using the financial data of the companies traded in BIST for the period 1997-2008. In the study using unbalanced panel regression method, it is determined that there are positive relationships between debt ratios, sales growth affects beta in most sectors and price/earnings and leverage ratios are not very effective on beta. Gümrah and Konuk (2018) investigated the change of bank betas and the factors explaining this change. In this study, in which 12 banks traded on BIST, are discussed, Multivariate Generalized Autoregressive Conditional Variable Variance (BEKK-GARCH) and multivariable regression analysis methods are used. The results of this study show that the banking sector beta approaches to 1 over time. This study emphasized that the risk-free interest rate is the factor that explained change in beta. It can be said that the number of studies Considering the crisis periods, where sectoral betas are calculated is less than the others. In this study, the effects of the crisis on the sector betas are studied by analyzing different periods. Therefore, in this section, the studies that took into consideration the periods of crisis and investigated the effects of these periods on betas are also mentioned.

Mirza and Simatupang (2004) analyzed the systematic risk of the banking sector in America, Western Europe and South East Asia comparatively. In the study, considering the 1998 South East Asian crisis, between March 1994 and June 1997 is stated as pre-crisis period the, July 1997 and December 2000 as the crisis period and finally between January 2001 and March 2003 as the post-crisis period. It is found that the beta coefficients of the portfolios created from Asian banks in all three periods are approximately three times higher than the average betas of the market and thus much more risky. However, in the USA and Europe, beta coefficients are determined to be higher in the periods after the crisis compared to previous periods.

Choudhry's study (2005), is an empirical one investigating the impact of the 1997-1998 Asian financial crisis on the time varying betas of Malaysia and Taiwan firms. In order to see this effect and variation, 10 companies are selected from both countries and the multivariate

BEKK-GARCH model is used to create time varying betas of companies. The results show that beta is time varying. The effects of the financial crisis and the post-crisis era are observed in 20 companies' time varying betas. Another result found in this study is that Malaysian firms are more affected than Taiwan firms. Tanrıöven and Aksoy (2009) studied the impact of the crisis on the real sectors in Turkey. In this study, which covers the period of 1996-2009, the financial data of 113 companies belonging to 10 sectors are examined. As a result, although the affection level between sectors is different, it is demonstrated that all firms are affected by crisis periods.

Çelik (2013) examined the impact of 2007-2009 global crisis on the sector beta values in BIST. For this, the BIST-30 and the industry indices for the period of January-2005-December 2009 were used. The data are separated as pre-crisis and crisis periods and the effects of structural breaks during the crisis on the sector's beta coefficients were tried to be measured. The findings obtained, supported beta variation for most sectors. Dimitriou et al. (2013) examined empirically the infectious effects of the global financial crisis by considering the period of 1997-2012. For this, besides the USA, BRICS countries (Brazil, Russia, India, China and South Africa) were taken into consideration. According to this study, the crisis originating from the USA in the early stages of the crisis did not have an infectious effect for most BRICS countries. However, it was observed that there was a change in investors' risk appetite after the collapse of Lehman Brothers, and the correlation between all BRICS countries and US markets increased especially after 2009.

Kaderli et al. (2013) calculated the beta coefficients of the sector index in BIST for the period 2010-2012 after the crisis. They found that beta coefficients of some sector indices are higher than other sectors. It was emphasized that the sectors with the highest systematic risk are banking, sports and transportation sectors while the sectors with the least risk are informatics, investment partners and trade sector. They also stated that investors should not invest in companies operating in the banking, sports and transportation sectors during periods when the market index is likely to decrease. In addition, it was emphasized that sector companies with low risk should exist in investors' portfolios in this period. Büberkökü (2018) investigated the impact of the 2007-2008 financial crisis on the time varying systematic risk level of deposit banks. In this study, in which the January-2002-February-2015 period was divided into three (pre-crisis, crisis and post-crisis), it was stated that the systematic risk level of two large, small and medium-scale banks increased significantly during the crisis. In addition, in this study, where the stationarity properties of beta coefficients of all banks were analyzed, it was observed that the beta of banks were stationary at the level.

Briefly, the studies discussed in this section showed that CAPM is important for markets and investors, beta varies over time and sectors and some company financial data is effective on betas. In addition, it is understood that the crises experienced are very effective on the sector betas of the countries and affect the systematic risk differently as well. In this study, the effects of the crisis on four sector betas are investigated separately for pre-crisis, crisis and post-crisis periods.

3. MODEL: CAPM WITH DUMMY VARIABLES

The risk premium structure of the CAPM model can be expressed as follows.

$$ER_{i,t} - r_{f,t} = \beta_i(ER_{m,t} - r_{f,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

In Equation 1, $ER_{i,t}$ represents the expected rate of return of the stock. In this study in which CAPM analysis is evaluated as sectoral, $ER_{i,t}$ is the return of i 's sector stocks at time t .

$ER_{m,t}$ is the expected return of the market portfolio. $r_{f,t}$ represents the risk-free rate of return, while β_i is a systematic risk measure that cannot be solved by portfolio diversification. β_i measures how much the return of sector stocks at time t moves with the market return. $\beta_i > 1$ represents a risky stock, $\beta_i < 1$ while representing a low-risk stock. For the purposes of estimation, CAPM is generally expressed as:

$$R_{i,t} - r_{f,t} = \beta_i(R_{m,t} - r_{f,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

In equation 2, $R_{i,t}$ and $R_{m,t}$ are the observed return rates. Equation 2 is known as the empirical equivalent of the theoretical CAPM model. If CAPM is provided, no constant term is expected in this model (Gujarati, 2011). The traditional, unconditional CAPM used to evaluate portfolio performance has the disadvantage of ignoring the changing structure of the economy. Consequently, Betas can be miscalculated and misinterpreted. It is recommended to use a conditional CAPM model in which betas may change over time (Masset and Weisskopf, 2010). In this context, CAPM, which includes information during the financial crisis period, can be expressed as follows:

$$R_{i,t} - r_{f,t} = \beta_i(R_{m,t} - r_{f,t}) + D_{FC,t}(\beta_i^{FC}(R_{m,t} - r_{f,t})) + \varepsilon_{i,t}$$

$i = \text{service, financial, industrial, technology}$
 $m = \text{Bist100}$

For convenience, in Equation 3, $(R_{i,t} - r_{f,t})$ represents the portion of the i's sector stock return rate² that exceeds the risk-free return, whereas $(R_{m,t} - r_{f,t})$ represents the portion of the market return ratio that exceeds the risk-free return. The first term on the right side of the equation is the initial CAPM, while the second term represents a $D_{FC,t}$ slope dummy term that takes the value 1 during the crisis period. $\varepsilon_{i,t}$ is the non-systematic risk term. The fact that the term $D_{FC,t}$ is statistically significant in this model shows that there is a structural break in the systematic risk of sector-based stocks.

It is important to include a dummy variable in the model as, the systematic risk (β_i) of i's sector stocks varies significantly during the crises. In the initial model, the β_i 's have a significantly positive value. However, the positive and negative value of the beta-dummy (β_i^{FC}) in the crisis period will give a clue as to which sector-based stocks will increase and decrease the systematic risk.

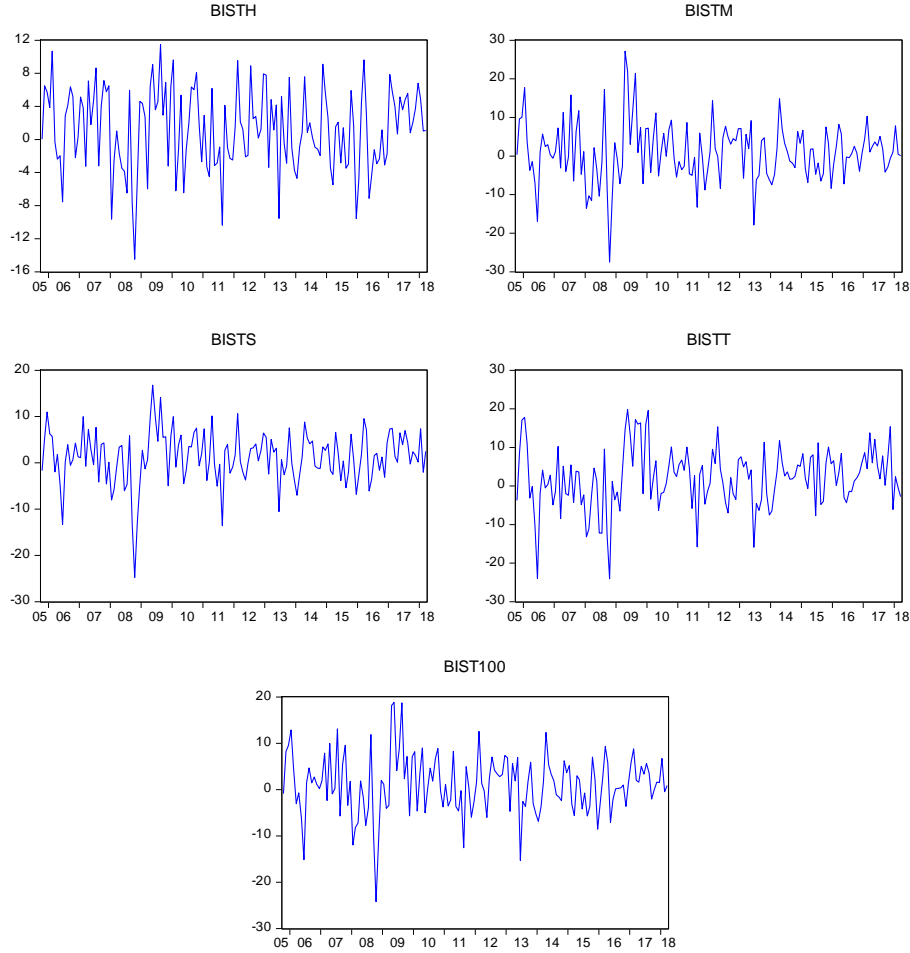
4. DATA AND FINDINGS

In this section, we analyse which sector-based stocks are more risky or reliable, when there is a change in risk appetite of stock investors. The data used in study covers monthly data

---

² The return rate is expressed in $R_{i,t} = \frac{P_{i,t} - P_{i,t-1}}{P_{i,t-1}} * 100$. Where $P_{i,t}$ is the index value representing prices in i's sector.

from October 2005 to March 2018. The variables are the return rates of services (BISTH), financial (BISTM), industrial (BISTS), technology (BISTT) and Bist-100 (BIST100) respectively. Data of these variables were obtained from the CBRT databases. The following figure shows the return rates of services (BISTH), financial (BISTM), industrial (BISTS), technology (BISTT) and Bist-100 (BIST100) respectively.

Figure-1: Service (BISTH), Financial (BISTM), Industrial (BISTS), Technology (BISTT) and Bist-100 (BIST100) Return Rates

In this study, the periods affected by the global financial crisis of 2008 of Turkey's economy are shown, which are separated in a similar way to that of Tetik and İvrendi (2013). Thus, we evaluated before November 2007 as the pre-crisis period, the November 2007-January 2010 as crisis period, and after January 2010 as the post-crisis period. In the model, it was checked whether the series are stationary at logarithmic level before proceeding to the estimation section. Table 1 shows as the whole and other separated period ADF test results of all indexes.

Table 1: Stationary Tests of Indices by Periods

Indexes	Whole Period	Pre-Crisis Period	Crisis Period	Post-crisis period	Davidson and Mackinnon Critical Values		
					%1	%5	%10
BISTH	-10.13	-4.43	-3.67	-8.69	-3.43	-2.86	-2.57
BISTM	-9.50	-4.13	-3.63	-8.51	-3.43	-2.86	-2.57
BISTS	-8.60	-4.06	-2.66	-7.99	-3.43	-2.86	-2.57
BISTT	-8.48	-3.17	-2.72	-8.17	-3.43	-2.86	-2.57
BIST100	-9.44	-4.13	-3.46	-8.59	-3.43	-2.86	-2.57

According to the results of the ADF test in Table 1, all variables were found to be stationary at the 10% significance level. Afterwards, beta coefficients of stocks in four sectors in Borsa İstanbul were calculated by means of CAPM with dummy variable. Thus, it is determined in which sector there is a structural break in the systematic risks of stocks. Table 2 shows the estimation findings.

Table 2: CAPM with Dummy Variables

CAPM $R_{i,t} - r_{f,t} = \beta_i(R_{m,t} - r_{f,t}) + D_{FC,t}(\beta_i^{FC}(R_{m,t} - r_{f,t})) + \varepsilon_{i,t}$ $i = \text{service, financial, industrial, technology } m = \text{Bist100}$		
Whole Period		
$R_{i,t} - r_{f,t}$	β_i	β_i^{FC}
<i>services</i>	0.74 (0.00)	-0.18 (0.00)
<i>financial</i>	1.11 (0.00)	0.08 (0.01)
<i>industrial</i>	0.81 (0.00)	-0.01 (0.85)
<i>technology</i>	0.89 (0.00)	0.07 (0.58)

A structural break in the systematic risk criterion of services and financial indexes were detected when the CAPM with dummy variable estimation results were examined. This finding is a hint that the betas estimated for services and financial index are time varying. This finding can be said to similar with the findings of Choudhry (2005), Tanrıöven and Aksoy (2009), Çelik (2013). However, no structural breaks were detected in the systematic risk criterion for the industrial and technology indexes. In the light of this information, the pre-crisis, crisis period and post-crisis estimates for each index were estimated separately by CAPM. Thus, the magnitude of changes in systematic risk for each index was examined. This information is given in Table 3.

Table 3: CAPM Pre-Crisis, Crisis and Post-Crisis Period

CAPM $R_{i,t} - r_{f,t} = \beta_i(R_{m,t} - r_{f,t}) + \varepsilon_{i,t}$ $i = \text{service, financial, industrial, technology}$ $m = Bist100$			
	Pre-Crisis	Crisis	Post-Crisis
$R_{i,t} - r_{f,t}$	β_i	β_i	β_i
<i>services</i>	0.60 (0.00)	0.57 (0.00)	0.80 (0.00)
<i>financial</i>	1.16 (0.00)	1.19 (0.00)	1.09 (0.00)
<i>industrial</i>	0.76 (0.00)	0.81 (0.00)	0.83 (0.00)
<i>technology</i>	1.17 (0.00)	1.00 (0.00)	0.78 (0.00)

When Table 3 is evaluated in general, it is seen that the financial sector is the sector with the highest sensitivity among the four sectors (Service, Financial, Industrial and Technology) in all three periods (Pre-crisis, crisis and post-crisis). This finding is similar to the findings in Mirza and Simatupang (2004), Hammoudeh and Al-Gudhea (2006), Tetik and Uğur (2010), Kaderli et al. (2013). On the other hand, among the four sectors, it can be stated that the service sector is the least sensitive to the market due to beta values of less than one in all three periods.

According to Table 3, systematic risk for the service sector in three different periods is below one (1) level. So, it can be said that the service sector is less sensitive to the market in all periods. On the other hand, the systematic risk of the service sector in the pre-crisis period is 0.60. During the crisis, this ratio decreased to 0.57. In the post-crisis period, the systematic risk of the service sector rose to 0.80. According to these findings, the market sensitivity of the service sector increased during the pre-crisis and post-crisis periods, but sensitivity decreased during the crisis period. According to Table 3, the highest sensitivity in the service sector emerged after the crisis. In light of this information, it can be said that investors who prefer low risk should prefer service sector more almost for every period.

When the results in Table 3 are considered, the second line shows the systematic risk figures of the financial sector in three different periods. Beta value is above one (1) level for financial sector in three different periods. Therefore, it can be said that the financial sector is very sensitive to the market in all periods. While the beta of the financial sector was 1.16 in the pre-crisis period, the beta increased to 1.19 during the crisis period. In the post-crisis period, which is interpreted as the period that risk appetite increased again, the beta of the financial sector slightly decreased to 1.09 units. These findings indicate that the financial sector is very sensitive to the market and that investors with high risk preferences should prefer financial sector stocks especially after the crisis period. Due to the high sensitivity to the market, it can be said that the stocks of the financial sector reacted more in the crisis period and the investors who invest in these stocks could lose more. This finding supports findings of Tetik and Uğur (2010) and Kaderli et al. (2013).

The third line of Table 3 presents the systematic risk results of the industrial sector for three different periods. For the industrial sector, beta was below one (1) level in three different periods and did not show much change. Accordingly, it can be said that the industrial sector is less sensitive to the market in all periods. This finding can be said to similar with the finding of Tetik and Uğur (2010). While the beta of the industrial sector in the pre-crisis period is 0.76, it increases to 0.81 and then 0.83 in the crisis and post-crisis periods, respectively. According to these findings, the market sensitivity of the industrial sector continued to increase slightly in the

crisis and the post-crisis periods compared to the pre-crisis period. Although the highest sensitivity in the industrial sector emerged after the crisis, this ratio is below one (1). Therefore, it can be said that one of the sectors that investors who prefer less risky and low risk shares in each period will be preferred is the industrial sector.

The fourth row of Table 3 shows the beta results of the technology sector in three different periods. The technology sector has shown a constantly decreasing sensitivity starting from the pre-crisis period to post-crisis period. It is seen that the beta level of the technology sector varies greatly in three different periods. While the systemic risk measure of the technology sector was 1.17 in the pre-crisis period, it decreased to 1.00 and 0.78 in the crisis period and in the post-crisis period, respectively. According to these findings, the technology sector is highly sensitive to the market in the pre-crisis period, one-to-one with the market in the crisis and less sensitive in the post-crisis period. In the light of this information, it can be said that investors who want to invest in stocks that are less affected by the market are more willing to buy technology shares in the post-crisis periods. The risk averse investor should prefer technology stocks less in times of crisis.

5. CONCLUSION

The behaviour of stock investors during the financial crisis has always been an important issue. In this study, with the help of the Capital Asset Pricing Model (CAPM), systematic risks of stocks in four sectors in Borsa Istanbul (BIST) are calculated. In this way, it is tried to determine which sector is preferred or which one should be preferred to invest depending on the risk appetite. For this purpose, three different periods are considered: pre-crisis period, crisis period and post-crisis period.

A risk premium is the additional rate of return requested on the risk-free interest rate to retain a risky financial instrument. According to CAPM, the risk premium depends on the riskiness of the asset as well as the risk appetite.

When investors prefer risky investment instruments (when their risk appetite is higher), they will demand a lower risk premium for fixed risk assets. Similarly, the risk premium for a risky asset will be lower as risk appetite will be higher in a period when the expectations for macroeconomic outlook are positive. In contrast, in times of negative macroeconomic outlook (in crisis periods), risk appetite is lower, so the risk premium for a risky asset will be higher (Kalafatçılar and Keles, 2011).

In this study, monthly returns on services (BISTH), financial (BISTM), industrial (BISTS), technology (BISTT) and Bist-100 (BIST100) are used and it was determined that these returns were stable at the level. Beta coefficients of stocks in four sectors in Borsa Istanbul were calculated and also dummy variable CAPM was estimated. According to the dummy variable CAPM results, a structural break in the systematic risk criterion for service and financial index was determined. However, structural breaks were not detected in the systematic risk criterion for industrial and technology indices.

In this study, the sensitivity of each index to the market in the pre-crisis, crisis and post-crisis periods was calculated with the help of CAPM and the changes were examined. The systematic risk for the service sector in three different periods is less than one (1) level and thus the service sector can be said to be less sensitive to the market in all periods. In addition, it was determined that the market sensitivity of the service sector increased during the pre-crisis and post-crisis periods and the sensitivity decreased during the crisis period. In the light of this information, it can be said that investors who prefer low risk may prefer service sector more in each period.

The systematic risk for the financial sector in three periods is above one (1) level and thus it can be said that the financial sector is very sensitive to the market in all periods. Moreover, the findings suggest that investors with high risk preferences should prefer financial sector stocks, especially at the end of crisis periods. However, it can be said that investors who invest in financial sector stocks before and during crisis periods suffer more losses from the market.

The systematic risk for the industrial sector in all three periods is below one (1) level and has not changed much in all three periods. Accordingly, it can be said that the industrial sector is less sensitive to the market in all periods. According to the findings of the industrial index, the market sensitivity of the industrial sector continues to increase slightly in the crisis and post-crisis periods compared to the pre-crisis period. Therefore, it can be stated that one of the sectors preferred by investors who have low risk shares preference which is less affected by the market in each period is the industrial sector.

While the systemic risk measure of the technology sector is 1.17 in the pre-crisis period, it is 1.00 and 0.78 in the crisis and post-crisis periods, respectively. Shortly, it has been observed that the systematic risk level varies greatly in three different periods for the technology sector. In the light of this information, it can be said that investors who avoid risk, should prefer technology shares less in crisis periods and they may prefer technology companies after the crisis.

In the light of all of the evidence, in crisis period where there is a decrease in risk appetite, financial investors perceive service sector stocks more reliable and financial sector stocks more risky.

6. LIMITATIONS

It is possible to observe auto-correlated heteroscedasticity in time series data involving asset returns such as returns on stocks or foreign exchange. In such a case, the ordinary least squares estimators, being used in our study may be inefficient and t-statistics values may be incorrect. Although we consider time varying betas in our study, it is useful to re-test our hypothesis with models (ARCH, GARCH, etc.) that take this situation into consideration.

REFERENCES

- Abiyev, V. (2015). Time-Varying Beta Risk and Its Modelling Techniques for Turkish Industry Portfolios. *Economics, Business and Finance*, 30 (352), 79-108.
- Bajpai, S. & Sharma, A. K. (2015). An Empirical Testing of Capital Asset Pricing Model in India. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 189. pp. 259-265.
- Büberkökü, Ö. (2018). Examining the Impact of the Global Financial Crisis on the Deposit Banks' Level of Systematic Risk: Evidence from AR(p)-DCC-FIGARCH (p,d,q) and Asymmetric AR(p)-DBEKK-GARCH (p, q) Models, *Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, V. 33(1). ss.39-73.
- Celik, S. (2013). Testing the Stability of Beta: A Sectoral Analysis in Turkish Stock Market. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 5(1), 18.
- Choudhry, T. (2005). Time-varying beta and the Asian financial crisis: Evidence from Malaysian and Taiwanese firms. *Pacific-Basin Finance Journal*, 13(1), 93-118.
- Dimitriou, D., Kenourgios, D. & Simos, T. (2013). Global Financial Crisis and Emerging Stock Market Contagion: A Multivariate FIAPARCH-DCC Approach. *International Review of Financial Analysis*, 30, 46-56.
- Hammoudeh, S., & Al-Gudhea, S. (2006). Pricing Risk, Oil and Financial Factors in Saudi Sector Index Returns, Topics in Middle Eastern and North African Economies, Loyola University Chicago *Loyola eCommons*.

- Gujarati, D. N. (2011). *Econometrics by example/Damodar Gujarati* (No. 330.015195 G84.).
- Gümrah, Ü., & Konuk, S. (2018). Time Varying BETA: Application On Istanbul Stock Exchange Banking Sector, *The International Journal of Economic and Social Research*, 14 (1), 51-66.
- Kaderli, Y., Petek, A., Doğaner, M., & Babayigit, G. (2013). The Sensitivity to Market Index and Non-Systematic Risk Measurement of Sector Indices in Borsa İstanbul. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, Vol.: 13 (3), pp. 55-64.
- Kalafatçılar, K., & Keles, G. (2011). Risk Appetite Indices and Their Expressions. Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Karan, M. B. (2013). *Investment Analysis and Portfolio Management*, 4th Edition. Gazi bookstore. Ankara.
- Korkmaz, T. and Ceylan, A. (2010). *Capital Markets and Securities Analysis*, 5th Edition. Ekin Publication, Bursa.
- Kumar, Manmohan S. and Persaud, A. (2002). Pure Contagion and Investors' Shifting Risk Appetite: Analytical Issues and Empirical Evidence, *International Finance*, 5 (3), pp. 401-436.
- Masset, P., & Weisskopf, J. P. (2010). Raise Your Glass: Wine Investment and The Financial Crisis. American Association of Wine Economists, Aawe Working Paper, No.57. www.wine-economics.org, Access: 02.08.2019.
- Mirza, N., & Simatupang, D. D. (2004). Comparative Systematic Risk Analysis: Evidence on the Banking Sector in the United States, Western Europe and South East Asia. *The Lahore Journal of Economics*, Vol. 9 (1), pp. 149-173.
- Tanrıöven, C. & Aksoy, E. E. (2009). The Effects of Crisis on Real Sector Enterprises: An Empirical Study on ISE According to Sectors. *Gazi University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11 (2), 79-114.
- Tanrıöven, C. & Aksoy, E. E. (2011). The Determinants of Systematic Risk: Sectorial Comparison in ISE. *The Journal of Accounting and Finance*, 51, 119-138. (ISSN:2146-3042)
- Tetik, M., & İvrendi, M. (2013). The Effects of Monetary Policy Expectations on Financial Investment Instruments: The Case of Turkey. *Iktisat İşletme ve Finans*, 28 (333), 107-136.
- Tetik, N., & Uğur, A. (2010). Analysis of Yield Interval by Sectors in Estimating Beta Coefficient: A Research on ISE. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 24 (1), 15-24.
- Usta, Ö. & Demireli, E. (2010). Analysis of Risk Components: An Application in Istanbul Stock Exchange. *ZKU Journal of Social Sciences*, 6 (12), 25-36.
- Weerakhajornsak, W. (2007). *Asset Pricing in Energy Sector: The Evidence from Stock Exchange of Thailand*. Master dissertation, University of the Thai Chamber of Commerce.

Evaluation of Empowering Leadership and Knowledge Sharing on Organization and Organization Employees

Fatma SÖNMEZ ÇAKIR*, Zafer ADIGÜZEL**

ABSTRACT

Knowledge and knowledge sharing is very important in the service sector, which has a dynamic structure. It is also important to share knowledge efficiently among employees in order to get things right. The aim of the study is to examine the impact of empowering leadership and knowledge sharing in terms of performance criterias in the service sector (logistics companies). As a result of surveys collected from logistics companies, the effect of empowering leadership and knowledge sharing on employee performance, organizational performance and job performance variables were determined. In the scope of aim of the study, a survey was conducted with 386 personnel working in the logistic companies. Data analysis was done using SPSS 25 and LISREL 8.80 programs. After factor and reliability analyses, correlation analysis, regression analysis were performed and also sobel test was done for the analysis of measuring the mediating variable effect.

Keywords: Empowering Leadership, Knowledge Sharing, Employee Performance, Organizational Performance, Job Performance

JEL Classification: M510, M540, L250

Güçlendirici Liderlik ve Bilgi Paylaşımının Örgüt ve Örgüt Çalışanları Üzerine Etkilerinin İncelenmesi

ÖZ

Dinamik bir yapıya sahip olan hizmet sektöründe bilgi ve bilgi paylaşımı oldukça önemlidir. Bilgi paylaşımının çalışanlar arasında verimli yapılması işlerin doğru yapılması açısından da önemlidir. Bilgi paylaşımının istenilen seviyede verimli olabilmesi için liderlik özellikleri ön plana çıkabilmektedir. Güçlendirici liderliğin çalışanlar üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu açıklanabilmektedir. Bu kapsam da, çalışmanın amacı hizmet sektörünün de (lojistik firmaları) güçlendirici liderlik, bilgi paylaşımı, çalışan performansı, örgüt performansı ve iş performansı değişkenleri arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Analizler sonucunda; güçlendirici liderliğin ve bilgi paylaşımının; çalışan performansı, örgütsel performansı ve iş performansı değişkenlerine olumlu yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Gönüllülük esasına dayalı olarak lojistik firmalarında çalışan beyaz yakalı 386 personele anket uygulanmıştır. SPSS 25 ve LISREL 8.80 programları kullanılarak elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Değişkenleri temsil eden ölçeklerle ilgili olarak faktör ve güvenilirlik analizi yapıldıktan sonra, korelasyon analizi, hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizi ve sobel testi de aracı değişken etkisinin analizi için yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güçlendirici Liderlik, Bilgi Paylaşımı, Çalışan Performansı, Örgütsel Performans, İş Performansı

JEL Sınıflandırması: M510, M540, L250

Geliş Tarihi / Received: 04.04.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 16.05.2020

* Öğr. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri, fsonmez@bartın.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5845-9162.

** Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, zadiguzel@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8743-356X.

1. INTRODUCTION

Conger (1989) has found that the common feature of the leaders who successfully manage their businesses is that they perform positively when they are under the influence of empowering leader behaviors. Organizations now need active and self-confident employees who are able to go beyond the habitual taboos, see the problems, look for solutions and share knowledge. If we explain the need for this figure, Turkey's approximately 15 billion dollars in exports of services in 1995, rose to 46 billion dollars in 2015 and this digits regressed in 2016 and realized as 38 billion dollars. Turkey's export target of services is expected to be 150 billion dollars by 2023. At the same time, according to the HSBC Foreign Trade Forecast Report, global service trade is expected to be 12.4 trillion dollars in 2030 with an annual average growth of 7 %. In other words, in order to realize this performance, the importance of the leadership style, where the employees do not restrict themselves with the job description, take the initiative and share the important part of the organizational success, emerges. Empowering is the ability of a leader to use his own individual potentials for more effective organizational behavior. Empowering requires individuals to create the advantages they can express themselves better, to explain the value of their work, and to promote their personal and professional development as well as self (Dhladhla, 2011). Empowering leadership is defined as leader's attempt to strengthen employees in various ways such as autonomy, appreciation, control, freedom of decision or power (Albrecht & Andretta, 2011). Manz and Sims (2001) explain the empowering leadership as directing others to lead themselves and they define such leaders as the "super leader". Main followers are essentials of such leadership. The reason of why leader is super is the power of followers. The leader's task is to help his followers develop their leadership skills in a way that contributes more to the organization. What is important here is that followers need knowledge to develop their leadership skills. The essence of empowering leadership is to discover and reveal the potential within the followers (Sims et al., 2009). Researchs shows that employees feel strengthened when their leaders and managers have an empowering leadership style or leader behavior (Albrecht & Andretta, 2011). Empowering is a multidimensional concept of managerial practices such as giving more power, responsibility and autonomy to employees in work environment, perceptions of leader behavior and perceptions that employees feel strengthened. When considering the employment distribution of sectors, agriculture has 25%, industry has 28%, service sector has 47% ratios. The intensity of employee potential in the service sector can be clearly seen. When considering the employment distribution of sectors to current economy, agriculture has 1.8%, industry has 19.6%, service sector has 72.6% ratios. The importance of knowledge in terms of the relationship between the leader and the employees and the relations among the stakeholders within the organization emerges once again in terms of service sector. The fact that the largest number of people working in terms of employment and the biggest pie segment in terms of the share of the economy is in the service sector raises the importance of the relationship between leadership, knowledge sharing and performance. Knowledge sharing is to share the knowledge, ideas, suggestions and experiences of the employees with other people or persons (Bartol & Srivastava, 2002). Therefore, the aim of this research is to analyze the effects of empowering leadership and knowledge sharing on employee performance, organizational performance and job performance, and the relationship between them.

1.1. Empowering Leadership

Today's organizations, contrary to the traditional management approach, need flexible and fast decision-making management. It is stated in the organizations that have traditional structures and processes, the understanding of empowering subordinates is not possible (Arnold et al., 2000). The duties and responsibilities of the employees in traditional organizations are

clearly defined, and these organizations have a structure where there are no employees at all stages of the decision-making process. In organizations that have an empowering understanding, employees can take decisions and responsibilities related to their work. The emergence of the concept of empowering in the present sense is based on the 1980s. The role of empowering in management theory and practice is accepted as a part of management techniques, but the nature and underlying structure of empowering was not highlighted (Conger & Kanungo, 1988). Empowering is currently being studied in terms of psychological aspects, contingency models and leadership (Hough, 2011). Empowering leadership not only focuses on leading behaviors such as greater responsibility, delegation of authority and power sharing to employees, but also focuses on motivation and trust on employees (Srivastava et al., 2006). Pearce et al. (2008) describe the empowering leadership as a result of the literature review and research-based studies, as a set of behaviors aimed at sharing the administrative power with the subordinates. In this style of leadership, powers and responsibilities can be assigned to subordinates and hence subordinates may have the opportunity to decide on the issues that they are responsible for. Manz and Sims (1991) describe the empowering leadership as the leadership of the employees to gain leadership skills and to lead in order to develop their own leadership skills. Coleman (1996) attributes the need for empowering leader behaviors in organizations to the following factors;

- Global competition and sensitivity to customer demands,
- The need to be fast and flexible,
- Horizontal structuring in business processes,
- The capacity of personnel and need to expand their social responsibilities,
- Taking risks at every level,
- Promoting participation and creativity,
- Delegating managers to support their authorities,
- Increasing the importance of communication, cooperation and corporate trust.

Empowering leaders provide the environment that sub-ordinates need to fully utilize their abilities and try to increase the leadership capacity of employees (Yun et al., 2006). Empowering leaders focus on developing employees' leadership skills by setting participatory goals (Pearce & Sims, 2002), enabling employees to explore the potential within themselves (Sims et al., 2009), giving employees authority and responsibility (Pearce et al., 2008). According to Tamkin (2010), empowering leaders, unlike other leaders, empower and give attention to employees, increase social capital and deem themselves as facilitators for employees. A empowering leader with these qualities will be seen as a supportive leader who recognizes the values of his/her followers, guides them in their actions (Xue et al., 2011). In the study, with the features underlying empowering leadership concept, the effects on the performance of employee in the organizations, performance of the job, and organizational performance were analyzed with the mediation effect of knowledge sharing.

1.2. Knowledge Sharing

An important part of empowering is knowledge sharing. According to Gao and Bai (2011), informing employees ensures that they feel responsible for their work. Knowledge sharing can increase motivation for employees to recognize irregularities and problems, to develop business and to offer solutions to problems. Knowledge sharing is an important factor between employees and management in order to get things done right in organizations. Knowledge sharing is considered as an important part of empowering in theoretical studies. In achieving organizational tasks, knowledge sharing about their tasks is a fundamental step in the

decision-making of employees in their respective fields. It is necessary to look at the knowledge sharing behavior of employees in the organizations from the perspective of welfare and organizational behavior. In the study of Wasko and Faraj (2005), it is explained that the characteristics of individuals have a positive effect on knowledge sharing. For this reason, leadership style also has an effect on revealing the characteristics of individuals. It is stated that if employees are highly motivated and satisfied with their work, their commitment to the organization increases and they improve themselves better (George & Brief, 1992). Today, organizations are struggling to survive in an environment where knowledge is the most important basic resource, knowledge production and sharing becomes widespread, and continuous learning and knowledge become unavoidable. In this process, the basic element that keeps the organizations alive is knowledge. Çapar (2005) specified characteristics of knowledge concept as; It states that it is about data and knowledge-based decision making, planning, comparison, evaluation, analysis, prediction, diagnosis and future decisions. One way for organizations to increase productivity and performance is to strengthen employees. The positive features of the leaders also have an important effect on the sharing of knowledge within the organization. It can be explained that the organizational performance has changed positively especially if the knowledge sharing is at the desired level (Srivastava et al., 2006). In a strengthened organizational structure, leaders have the ability to increase the self-efficacy of the members of the organization and control over the working environment. When employees are strengthened to make business decisions on their own, they should have sufficient knowledge to make reasonable and justifiable decisions. Therefore, It can be explained that empowering leadership has an important effect in sharing knowledge among employees (Xue et al., 2011). An empowering leader is likely to share his/her valuable knowledge with others with a fair acceptance of ideas and knowledge (Srivastava et al., 2006). In this research, it is aimed to analyze the role of knowledge sharing in terms of the mediation variable effect, the relationship between employee performance, organizational performance and job performance. In the context, examined and tested hypotheses;

H1: Empowering leadership has a positive effect on knowledge sharing.

1.3. Employee Performance

Individual performance, which is the result of employee behavior, is an important issue for managers. Although increasing the performance of the organization is one of the leaders' duties, it is necessary to accept the impact of the employees on the performance of the organization, but it is the manager's responsibility to raise the performance of employees (Bayram, 2005). The concept of performance is defined as the expression of where the individual or a group doing a job within the organization can achieve the intended goal (Kurar, 1996). The most important variable affecting the performance of employees in organizations is leadership (Cummings & Schwab, 1973). It is essential to provide the necessary knowledge and skills to interact effectively to ensure that employees understand what their organization expects from them to appreciate the values of the organization (Kelley, 1992). Many studies show a significant relationship between leader behavior and/or leadership style and employee performance (Avolio & Bass, 1995; Sikander, 2010; Laschinger et al., 1999). Empowering leader behavior among the various leading behaviors is of particular importance with the consistent tendency towards providing increased autonomy to employees (Townsend & Bennis, 1997). Cohen et al. (1997) and Manz and Sim (1987) argue that empowering leadership will be beneficial because of the rapid resolution of the problems of the employees by taking initiative and increasing the quality of work life. Performance is a qualitative and quantitative expression of what an individual, a group, a unit, or an organization doing a job can achieve and where it can achieve what is intended for that purpose (Baş, 1999). Başaran (2000) defines performance

as a function of the relationship between expectations about what employees should do and what they actually do. According to Erdoğan (1991), performance is “the performance of the work, which is appropriate to the characteristics and abilities defined for them, within the acceptable limits.” Every process and action that employees perform to fulfill their duties can be considered as a performance behavior. Performance is one of the key elements that enables organizational management to achieve its goals and objectives. Palmer (1993) defines the performance evaluation as a process of evaluating the performance of the employees at work by comparison and measurement with predetermined standards. Empowering leadership style is one of the important leadership styles that can positively affect the performance of employees. We examine the concept of empowering leadership in terms of analysis of the impact on employee performance. In the context, examined and tested hypotheses;

H3: *Empowering leadership has a positive effect on employee performance.*

H6: *Knowledge sharing has a positive effect on employee performance.*

H8: *Knowledge sharing has a mediation variable effect on the relationship between empowering leadership and employee performance.*

1.4. Organizational Performance

Organizational performance is defined as comparing the results with the intended results, evaluating the performance of the employees and examining the progress towards fulfilling the intended objectives (Ngah & İbrahim, 2010). Organizational performance is defined as the extent to which organizations with specific resources and tools have the appropriate capacity and perform their objectives without adding extra loads to their employees (Georgopoulos et al., 1997). According to Montes et al. (2005) organizational performance, business processes, team/group communication and interaction, leadership and innovation are the result of various factors that encourage creativity (Montes et al., 2005). The concept of performance is of particular importance in examining the ability of employees to perform their duties, and in determining their skills. Employees' personal performance is influenced by the strengths or weaknesses of the companies. It is the duty of managers to ensure that the organizational performance is at the targeted level and it is also the responsibility of the managers to keep the performance of the employees high (Schermerhorn & Hunt, 1994). The performance is related to the ratio of the work to be performed in line with the determined purpose. The fulfillment of the task is defined as the service, product or idea which is put forward for reaching the aim. The ability of the organization to use its resources in an effective and healthy manner for predetermined purposes describes its performance in terms of institutional (Karacan, 2010). At organizational level, performance is no different from the overall performance. The performance of an organization is the result of activities at the end of a certain period. Organizational performance is the interpretation of efforts to achieve the objectives. Determining performance is possible by measuring and evaluating the relationships and results between the inputs and outputs of the organization. Organizations evaluate outcomes or results according to different dimensions of performance (Benligiray, 1999). The performance of a particular profit center is assessed by criteria such as profitability, market share, error rate evaluated by criteria such as the ratio of units delivered on time to total units. It is difficult to clearly determine how much each individual contributes to these measurable performance indicators (Kılınç & Akkavuk, 2001). Therefore, the effect of empowering leadership style and knowledge sharing within the organization on the performance of the organization are analyzed through analysis. In the context, examined and tested hypotheses;

H2: *Empowering leadership has a positive effect on organizational performance.*

H5: *Knowledge sharing has a positive effect on organizational performance.*

H9: *Knowledge sharing has a mediation variable effect on the relationship between empowering leadership and organizational performance.*

1.5. Job Performance

The relationships between leadership style and work performance are discussed in detail in different contexts based on the view that reasonable explanations and findings about the nature of these relations will support the resolution of the relations between the behaviors of the leader and the attitudes of the followers (Howell & Hall-Merenda, 1999). Borman and Motowidlo (1997) Job performance is defined as behaviors based on role definitions, which differ from job to job and contribute to the technical infrastructure of the organization. Employees will be inclined to exhibit performance to help their colleagues if they are satisfied with their work, leaders and organizations, and they will seek to pay for the opportunities offered by the organization/leader. On the other hand, individuals who have lower level of satisfaction with their jobs/leaders/organizations will disobey or fail to fulfill their duties and responsibilities and will decrease their job performance levels. Under these circumstances, employees will be expected to assume additional responsibilities, to support the organization and to demonstrate job performance in the form of defending the organization (Edwards et al., 2008). Hence, disabling or reducing performance has some sanctions, however, the lack of job performance behaviors is mostly due to the attitudes and behaviors of senior management towards employees. As a matter of fact, Edwards et al. (2008) found that the relationship between the satisfaction of the leader and the job performance was high. Similarly, Kinicki et al. (2002) found that job satisfaction would be high depend on satisfaction with management. It has been demonstrated in different studies that employees will have a tendency to perceive equality in their mutual relations, to assist their colleagues in business situations where they are satisfied with their leaders and colleagues, and to tend to exhibit performance beyond the formal requirements of the work (Moorman, 1991). Empowering leadership provides a positive contribution to job performance by providing a shared vision and directing followers to common goals beyond personal interests and encourages individuals to strive in ways that transcend formal role requirements and to perform individually. Yukl (2013) states that the use of social power by the leader has direct effects on employee commitment and social power, and that the secondary effects on performance and satisfaction are indirect. Wang et al. (2005) also investigated the relationships between leadership style and work performance on a scale of employees on which Ferris and Rowland (1981) pointed out that the workplace perceptions and situational factors played a mediating role in the relationship between leadership and performance. In the findings of the study, leadership has direct and indirect effects on performance. In the context, examined and tested hypotheses;

H4: *Empowering leadership has a positive effect on job performance.*

H7: *Knowledge sharing has a positive effect on job performance.*

H10: *Knowledge sharing has a mediation variable effect on the relationship between empowering leadership and job performance.*

2. METHODOLOGY

The survey was conducted with a total of 386 employees in scope of the aim of the research. Factor analysis, regression, correlation, reliability analysis and Sobel test were performed with the data obtained by using LISREL 8.80 and SPSS 25 software programs. In the

first part of the survey, while the demographic knowledge of the participants were included, in the second part the questions of empowering leadership, knowledge sharing, employee performance, organizational performance and work performance were included. The survey consists of questions which represent 5 variables. Empowering leadership scale was adopted from the studies of Konan and Celik (2018). Knowledge sharing scale was adopted from the studies of Öztürk (2005), Demirel and Seckin (2011), Aksoy et al. (2016). Employee performance scale was adopted from the studies of Ellinger et al. (2008), Avcu (2016) and Başar (2016). Organizational performance scale was adopted from the studies of Ellinger et al. (2008) and Akgül (2015) and job performance scale was adopted from the studies of Goodhue and Thompson (1995), Igarria and Tan (1997), Marchese and Muchinsky (2003), Boyd et al. (2007), and Saetang et al. (2010).

2.1. Research Goal

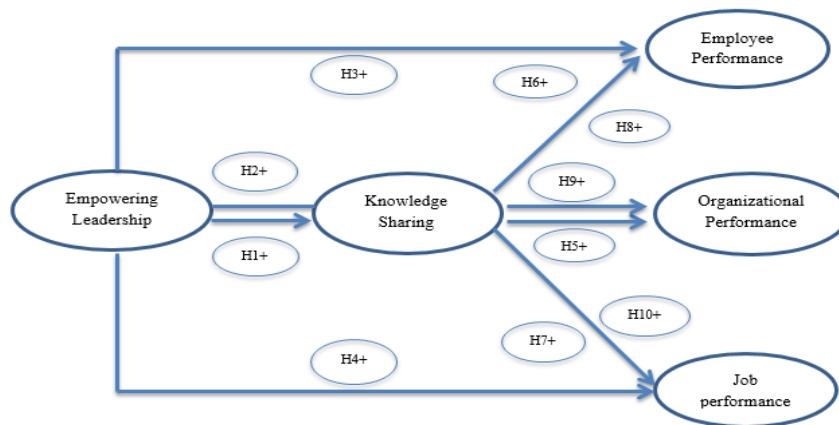
In this study, it was aimed to determine the effects of relationships between empowering leadership, knowledge sharing, employee performance, organizational performance and job performance on white-collar employees working in service sector. The reason for choosing the service sector is that the knowledge sharing activities have dynamic effects in this sector and they are realized instantly. The reason why the sample group is selected from white-collar employees is that these personnel have important duties and responsibilities both for knowledge sharing and within the organization. Therefore, the aim of the research is to evaluate and analyze the firms in service sector in terms of both leadership and knowledge sharing and performance variables. To test the propositions, a field survey was conducted using the survey. In this study, empowering leadership is taken as independent variable, knowledge sharing is taken as a mediation variable and employee performance, organizational performance and job performance are examined as dependent variables.

2.2. Demographic Information

The survey was applied to 386 employees working in different departments of 19 firms. A total of 252 male 134 female white-collar workers responded to the survey. Of the participants, 104 (27%) of them were in the 20-29 age group; 162 (42%) of them were in the 30-39 age group. 120 (31%) of participants are aged 40 years and over. While 89% of them graduated from university; and 11% of them have postgraduate/doctorate degree.

2.3. Research Framework

Based on literature search, a research model as independent variables; empowering leadership, mediation variable; knowledge sharing, dependent variables; employee performance, organizational performance and job performance was applied. The model of the research is given in Figure 1. The hypotheses defined according to this model will be tested and interpreted.

Figure 1: Research Model

3. ANALYSIS

Factor analysis was performed to investigate the construct validity of the scales. Özdamar (2004) describes the factor analysis as a method used to transform the data structures associated with each other into independent and fewer new data structures and to reveal common factors. In order to determine the normal distribution of the data in the factor analysis of the data before the factor analysis, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) criteria and Barlett test were examined. The KMO value for the data of this study was found to be .948 and Barlett's test of Sphericity was 8375.171 ($p < .01$). KMO value in Social Sciences is greater than 0.60 indicates that the sample size is sufficient (Büyüköztürk, 2014). When the data were analyzed, it was determined that the scale was suitable for factorization. The P-value value obtained as a result of the Bartlett test is less than 0.05, indicating that the correlation matrix was not a unit matrix, that the data were normally distributed and that the data were suitable for factor analysis. Since the factors were thought to be related to each other, Promax rotation technique was used. In the explanatory factor analysis (AFA), while the factor was determined, Kaiser (1960) states that the factors with an eigenvalue less than 1 should be removed from the analysis. It is also recommended that the item factor load should be at least 0.40 (DeVellis, 2016). In the analysis process, the items that did not have sufficient factor load (< 0.40) and were burdened with multiple factors were excluded from the scale and the analysis was repeated. As a result of the AFA, a structure consisting of 5 factors with an eigenvalue greater than 1 was obtained. The study consists of a 5-point Likert scale because it is a quantitative research, a questionnaire with 50 questions was conducted. 19 questions were removed because factor distribution also affects reliability. Table 1 shows the distribution of the remaining 31 questions to 5 factors.

Table 1: Factor Loads of Expressions

	Component				
	1	2	3	4	5
EL3. My manager encourages me to develop my own solutions to the problems I encounter related to my work.	.862				
EL4. My manager provides me with the knowledge I need to meet the demands of students and parents.	.850				
EL2. My manager encourages me to follow the scientific problem-solving stages in solving a problem I have encountered.	.840				

EL5. My manager ensures that continuous learning and skill development are priorities in our school.	.833
EL1. My manager authorizes me to take the decisions I need in order to determine and develop the processes and stages of my work.	.828
EL8. My manager focuses on corrective actions instead of blaming me when I make a mistake.	.816
EL6. My manager takes the risk of not making a mistake, thinking that I will learn and develop as a result of my experiences.	.797
EL10. My manager often provides me opportunities to develop new skills.	.784
EL11. My manager authorizes me to make the necessary changes to improve the business.	.772
EL12. My manager encourages me to try new ideas, even though I may not succeed.	.771
EL13. My manager tries to help me to create my own solutions instead of telling me what to do when a problem occurs.	.764
EL14. My manager holds me responsible for the performances of my students.	.687
KSB3. I am happy to share my work reports with colleagues in the institution I work with.	.850
KSB4. In my institution, I always share with my colleagues that the where or who holds the knowledge they need.	.825
KSB5. I like to share with my colleagues the knowledge I have learned using the knowledge and communication technologies in my institution.	.764
KSB6. I share multimedia files, such as knowledge, media, images or videos, with colleagues in my institution.	.719
KSB8. I actively participate in the discussion on complex issues in my institution.	.622
KSB9. If I have a specific knowledge of how to fulfill the organizational task, I will tell other employees.	.500
KSB10. In my institution, I always help my colleagues to find the knowledge they need.	.438
OP1. The number of Employee recommendations at the institution where I work is more than last year.	.891
OP2. Customer satisfaction at my institution is more than last year.	.829
OP3. The percentage of total expenditure allocated to technology and knowledge in my institution is greater than one year in processing.	.773
OP4. The number of customer suggestions applied in the institution I work with is more than last year.	.661
EP2. I know what my managers expect from me in my institution.	.437
EP3. I fulfill the expectations of the managers in my institution.	.943
EP1. I receive positive feedback from my managers at my institution.	.813
EP5. I have knowledge about all the services of the institution I work in.	.729
EP4. I am good at my job at the institution I work in.	.691
JP1. I evaluate my activities.	.897
JP2. I investigate the problems I have in my area of responsibility.	.775
JP3. In the institution where I work, the importance of recruiting appropriate staff is given.	.664

EL: Empowering Leadership, KS: Knowledge Sharing, EP: Employee Performance, OP: Organizational Performance, JP: Job Performance

As a result of confirmatory factor analysis, CFA was used to examine the construct validity of the scale consisting of 31 items and 5 factors. A variety of goodness-of-fit indices are used to assess whether the model is compatible with CFA. In this study, the fit indices of Root Mean Square Error of Approximation Normed Fit Index (NFI), Non-Normed Fit Index (NNFI), Comparative Fit Index (CFI), Goodness of Fit Index (GFI) and Incremental Fit Index (IFI) were examined and fit indexes obtained from DFA as a result of Table 2 were presented.

Table 2: Confirmatory Factor Analysis Results

Compliance Criteria	Values
χ^2	1456.39
Sd	454
χ^2/sd	3.208
GFI (Goodness of Fit Index)	0.81
IFI (Incremental Fit Index)	0.98
NFI (normed fit index)	0.96
CFI (Comparative Fit Index)	0.98
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	0.076
NNFI(Non-Normed Fit Index)	0.97

The RMSE value of less than 0.05 is excellent and less than 0.08 shows good compatibility (Jöreskog & Sörbom, 1993). The fact that χ^2/sd value is lower than 5 corresponds to moderate compliance (Kline, 2015). The NFI and CFI values are between 0 and 1 and they are interpreted as compatible so close to 1 (Schermelleh-Engel et al., 2003). The value obtained for NNFI is between 0.97 and 1, indicates good compatibility (Erkorkmaz et al., 2013). As a result of the reliability analysis, 0.70 and above cronbach alpha value, which is deemed appropriate for social sciences, is considered sufficient (Nunnally, 1978; Santos, 1999; Büyüköztürk, 2014).

Table 3: Reliability Analysis

Variables	N	Cronbach Alfa (α)	AVE	CR
Empowering Leadership (EL)	12	.952	0.64	0.96
Knowledge Sharing (KS)	8	.895	0.48	0.86
Employee Performance (EP)	5	.860	0.64	0.88
Organizational Performance (OP)	4	.866	0.63	0.87
Job Performance (JP)	3	.781	0.62	0.83

Validity is the degree to which the feature is accurately measured by the scale without mixing it in another particular feature (Tekin, 1977; Tavşancıl, 2002). According to Garrett-Mayer (2006), the validity is measured by the measurement instrument in a suitable way. Factor analysis was used to determine the construct validity. The KMO and Bartlett test values were used to determine the suitability of the scales for factor analysis, the adequacy of the sample size and whether the data were in normal distribution. AVE and CR values were calculated to obtain the structural validity results of the model. It is desired that AVE values are more than 0.50 and CR values are more than 0.70. This value was found close to 0.50 for the variable KSB. In addition, the CR values of all factors are greater than their AVE values. The correlation coefficient is a measure of the relationship between variables. The closer this value is to 1, the more the values are related to each other. The relations between 5 different variables are given in Table 4.

Table 4: Correlation Results Between Factors

Relationships between variables	EL				KS			EP		OP
	KS	EP	OP	JP	EP	OP	JP	OP	LP	JP
Pearson correlation	.600	.554	.505	.447	.694	.568	.543	.582	.524	.558
Significance (two-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000

EL: Empowering Leadership, KS: Knowledge Sharing, EP: Employee Performance, OP: Organizational Performance, JP: Job Performance

According to the data in Table 4, there is a significant correlation between all factors at 1% significance level. Sig. values are less than 0.01. This indicates that the hypothesis of significance is accepted connected as “Correlation between variables is important.” In order to test the predicted research model, regression analysis was used and 7 hypothesis which is considered to be outside the variable effect according to the results of these regression analyzes is shown in Table 5 and Table 6.

Table 5: Regression Analysis Results of Impact of Independent Variables on Dependent Variables

Hip.	Independent Variables	Dependent Variables	Standard β	Sig.	Adjusted R Square	F Value
H1	EL	KS	.600	.000	.389	215.466
H2	EL	EP	.554	.000	.305	169.691
H3	EL	OP	.505	.000	.253	131.396
H4	EL	JP	.447	.000	.197	95.728
H5	KS	EP	.694	.000	.480	355.845
H6	KS	OP	.568	.000	.321	182.869
H7	KS	JP	.543	.000	.293	160.809

Regression analysis was used to test predicted research hypotheses. The structure of the installed model can be seen in Figure 1. First, simple regression equation was established for each dependent variable using empowering leadership which is an independent variable. With these regression equations, the effect of independent variable on each dependent variable was examined separately. Adjusted R-squared is statistics derived from analyses based on the general linear model. It represents the proportion of variance in the outcome variable which is explained by the predictor variables an estimate in the population. Adjusted R square values calculated for the current data are given in Table 5. When the results in Table 5. are examined, it is seen that 7 hypotheses given in Table 6. are accepted. The established hypotheses were found to be less than 0.01 and all sig. values were tested at 1% significance level. Therefore, all hypotheses given in Table 6. were accepted. Empowering leadership and knowledge sharing variables are effective on each other and on other variables.

Table 6: Reject / Accept Status of Research Hypotheses

Hypotheses	Reject/ Accept	(Sig.)
<i>H1: Empowering Leadership has a positive effect on Knowledge Sharing.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H2: Empowering Leadership has a positive effect on Organizational Performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H3: Empowering Leadership has a positive effect on Employee Performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H4: Empowering Leadership has a positive effect on Job Performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H5: Knowledge Sharing has a positive effect on Organizational Performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H6: Knowledge Sharing has a positive effect on Employee Performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H7: Knowledge Sharing has a positive effect on Job Performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>

The single and multiple regression analyses were performed on our factors to determine the mediation variable effect. Multiple regression analysis shows the effect of more than one independent variable on the dependent variable, to what extent independent variables explain the dependent variable. For this, Adjusted R square values can be examined. And this values calculated for multiple linear (ML) regression analysis are given in Table 7.

Table 7: The Effect of The Mediation Variable According to Regression Analysis Results

	Independent Variables	Dependent Variables	Standard β	Sig.	Adjusted R Square	F Value	P Value ²																									
ML Regression	EL	EP	.215	.000	.508	199.814	0.000																									
	KS		.565	.000				ML Regression	EL	OP	.257	.000	.361	109.975	0.000	KS	.414	.000	ML Regression	EL	JP	.189	.000	.314	89.299	0.000	KS	.430	.000	*: p<0.05		**:p<0.01
ML Regression	EL	OP	.257	.000	.361	109.975	0.000																									
	KS		.414	.000				ML Regression	EL	JP	.189	.000	.314	89.299	0.000	KS	.430	.000	*: p<0.05		**:p<0.01		***:p<0.001									
ML Regression	EL	JP	.189	.000	.314	89.299	0.000																									
	KS		.430	.000																												
*: p<0.05		**:p<0.01		***:p<0.001																												

In ML Regression1, the effect of EL and KS variables on EP was analyzed together. In simple regression, Adjusted R square value of EL on EP was 0.305, and Adjusted R square value of KS on EP was 0.480. In ML Regression1, Adjusted R square value of EL and KS on EP was 0.508. In other words, when two variables are together, they have more explanation effect. When ML Regression2 and ML Regression3 are examined, it can be seen that similar results are obtained. P value1 indicates whether the coefficient of each independent variable is significant in the model. If this value is less than 0.05, it means that the coefficients are significant. P value2 values give information about whether multiple linear regression model is significant as a whole and if this value is less than 0.05 indicates that the model is significant overall. According to the results given in Table 7, both variables are significant and the model as a whole.

Baron and Kenny (1996) in their study, stated that between the dependent variable and the dependent variable, the mediation effect was used to explain "why" and "how". Therefore, the sobel test is performed to measure the effect between the independent and dependent variable (Sobel, 1982). The results were obtained by using sobel test calculation tool by using single and multiple regression results. Table 8. It shows the results of the mediation effect of knowledge sharing in the relationship between empowering leadership and employee performance.

Table 8: Mediation Variable Effect of Knowledge Sharing in Relation between Empowerment Leadership and Employee Performance

	Input:		Test statistic:	Std. Error:	p-value:
A	.481	Sobel test:	9.54785203	28010.06961791	.000
B	.556	Aroian test:	9.53504919	28047.67911967	.000
Sa	.033	Goodman test:	9.56070658	27972.40954941	.000
Sb	.044				

If p-value is <0.05, it can be said that there is a mediation effect (Aroian 1947; Goodman, 1960). According to this, it can be said that there is a mediation effect of knowledge sharing in the relationship between empowering leadership and employee performance.

Table 9: Mediation Variable Effect of Knowledge Sharing in Relation between Empowering Leadership and Organizational Performance

	Input:		Test statistic:	Std. Error:	p-value:
A	.481	Sobel test:	7.11766215	35275.908663	.000
B	.522	Aroian test:	7.10493963	35339.07576607	.000
Sa	.033	Goodman test:	7.13045326	35212.62824613	.000
Sb	.064				

Since the p value for all tests is <0.05, it can be said that the knowledge sharing has the variable effect in the relationship between empowering leadership and employee performance.

Table 10: Mediation Variable Effect of Knowledge Sharing in Relationship between Empowering Leadership and Job Performance

	Input:		Test statistic:	Std. Error:	p-value:
A	.481	Sobel test:	7.14874984	35324.35818242	.000
B	.525	Aroian test:	7.13600669	35387.43880249	.000
Sa	.033	Goodman test:	7.16156151	35261.16471417	.000
Sb	.064				

As with other tests, all p values in this test were smaller than 0.05. This indicates that KS has a mediation effect in all relationships established for the model. The setup and results of hypotheses in which mediation variable effects are investigated are given in Table 11.

Table 11: Reject/Accept Status of Research Hypotheses

Hypotheses	Reject/ Accept	(Sig.)
<i>H8: Knowledge sharing has a mediation variable effect on the relationship between empowering leadership and employee performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H9: Knowledge sharing has a mediation variable effect on the relationship between empowering leadership and organizational performance.</i>	Accept	<i>P<0.001</i>
<i>H10: Knowledge sharing has a mediation variable effect on the relationship between empowering leadership and job performance</i>	Accept	<i>P<0.001</i>

It has been supported by hypotheses that organizations that carry out knowledge sharing successfully within the organization and that provide empowering leadership within the organization positively affect employee performance, organizational performance and job

performance. Organizations that perform knowledge sharing in a competitive environment demonstrate a successful performance.

4. DISCUSSION

The empowering leader has an important impact on how to communicate effectively with employees and how to solve problems by cooperating with employees. However, if the data of this study were collected from blue collar employees in the production sector, it would be possible to obtain different results. Because there are differences between both white collar and blue collar management and knowledge sharing. In addition, the working environment in the white collar sector in the service sector and the blue collar sector in the production sector is very different from each other because of the different results can be foreseen. Employees who deal with empowering leadership style see themselves as an important part of the decision process and are motivated to share their knowledge. The empowering system identifies and reduces the concerns that can be experienced among employees within the leader organization and eliminates the obstacles experienced in knowledge sharing. However, by analyzing the attitudes and behaviors of employees in positions such as salespeople and customer representatives, who are interested in one-to-one customers other than white-collar employees in the service sector, we will be able to reach a definitive conclusion. In order for the knowledge sharing to take place at the desired level, the relations and communication between the employees must be strong. For this, a strong leadership understanding is needed (Brown & Woodland, 1999; Rastogi, 2000). As a result of the research, the positive effect of strong leadership on knowledge sharing is supported theoretically. For this reason, as George (1991) stated in his research, employees may be more willing to help customers when they are happy. For this reason, leadership style and knowledge sharing are of great importance not only for the white collar workers in the service sector but also for the employees who are not white collar workers and for the employees in different sectors such as the production sector. Marques et al. (2008) explained that there is a positive relationship between knowledge sharing behaviors and individual performance, indicating that individuals with more knowledge about sharing activities have better individual performances. At the same time, Beckman (1999) states that empowering leadership positively affects employees' knowledge, skills and abilities. In this way, both the performance of the employees and the organizational performance can be positively affected by providing knowledge sharing within the organization. For this reason, it is possible for managers to have positive effects on the activities and experiences within the organization and on the performance as a part of the daily relationship with the employees in the workplace (Phillips, 1994). At the same time, leaders need to provide the resources need in order to gain efficiency from the employees (Goleman, 2000). In this way, the contribution of the employees and the work performance to the performance of the organization can be mentioned. Actions are needed to demonstrate that employees are valued in organizations. Leaders are required to provide the order that meets the demands and needs of the employees, gives morale to the employees and increases the performance of the employees. Only in this way can success be achieved (Craumer, 2001).

5. CONCLUSION

Knowledge sharing is one of the most important factors that can positively affect both employee performance and job performance. For this, it is necessary to strengthen the potential size of knowledge sharing (Marques et al., 2008). Organization employees in the field of knowledge sharing have ensured team coordination and strengthened the potential size (Lauring & Selmer, 2011). Mohd and Zawiyah (2009) in their study revealed that there is a positive

relationship between knowledge sharing and performance and it is emphasized that the performance of the employees who are willing to share knowledge within the organization is better and explained that the improved performance positively affects the service delivery (Mohd & Zawiyah, 2009). The performance of employees working in organizations is determined according to whether they are successful in their work or not. In other words, performance evaluation can be defined as the determination of the level of accomplishment of the job and task of a certain subject and of the time period in which the tasks are performed (Saruhan & Özdemir, 2004). Performance management, which is carried out by human resources departments continuously in organizations, aims to reflect the activities of the organization to its employees' skills and positive results in fulfilling the responsibilities of employees. It is among the tasks of performance management to examine performance, to provide feedback, and to reveal the importance of the determined target for the purposes of consensus. Performance management consists of the process which includes evaluating the behavior of employees. In other words, performance management aims to make organizations and employees more efficient, and deals with issues such as knowledge, skills, work and development plans (Cemaloğlu, 2002). When the findings obtained from the Regression and Sobel Test analyzes are examined, the positive leadership style of the top management of the organizations as well as the clear and comprehensible knowledge sharing within the organization are positively reflected both in the performance of the employees and in the performance of the organization. Knowledge sharing has an important purpose in transforming the necessary and realistic steps within the organization in the most efficient way. As a result of the research, it can be explained that both the independent variable and the mediation effect of knowledge sharing are positive. Organizational performance includes social, cultural and technical skills, communication, knowledge management, efficiency, productivity, time, cohesion, roles and norms, stability, and environment (Robbins & Barnwell, 2006). Davenport and Völpele (2001) listed the common features of successful organizations as dignification of knowledge and its use, adaptability, broad social interest and active participation, tolerance and financial management. Employees are considered not only as employees, but also as teammates. The reason for this is that the knowledge shared among the employees can be at a level that will affect the performance of the organization. For this reason, organizational management is required to assist the development of the employees and encourage the employees to share knowledge. As the constraints of the research are collected survey from the employees in certain companies in a certain sector, there may be differences in the results to be obtained in the researches conducted in different companies. In addition, the results obtained by comparative analysis by making researches in different companies can contribute to the literature. It is important to make comparisons between employees, who are in different positions in different cultures, in order to obtain interesting results. We can state that it will be better to take into account the limitations and suggestions mentioned in future research.

REFERENCES

- Akgül, Y. (2015). *Örgüt stratejileri destekli bilgi yönetim sürecinin örgütsel yenilik ve teknoloji aracılığıyla örgütsel performansı etkilemesi: Borsa İstanbul örneği* (Doctoral dissertation, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Aksoy, Y., Ayrancı, E., & Gozukara, E. (2016). A Research on the Relationship between Knowledge Sharing and Employee Performance: The Moderating Role of Unethical Behaviors in Organizational Level. *European Scientific Journal*, 12(4).
- Albrecht, S. L., & Andreetta, M. (2011). The influence of empowering leadership, empowerment and engagement on affective commitment and turnover intentions in community health service workers: Test of a model. *Leadership in health services*, 24(3), 228-237.

- Arnold, J. A., Arad, S., Rhoades, J. A., & Drasgow, F. (2000). The empowering leadership questionnaire: The construction and validation of a new scale for measuring leader behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 21(3), 249-269.
- Aroian, L. A. (1947). The probability function of the product of two normally distributed variables. *The Annals of Mathematical Statistics*, 265-271.
- Avcu, M. S. (2016). *Stratejik yönetim süreçlerinin örgütsel vatandaşlık ve çalışan performansı üzerine etkileri ve Atatürk Havaalanı ofis çalışanları örneği* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Avolio, B. J., & Bass, B. M. (1995). Individual consideration viewed at multiple levels of analysis: A multi-level framework for examining the diffusion of transformational leadership. *The leadership quarterly*, 6(2), 199-218.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.
- Bartol, K. M., & Srivastava, A. (2002). Encouraging knowledge sharing: The role of organizational reward systems. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(1), 64-76.
- Baş, İ. M. (1999). *Şirket toplam performans yönetimi: Kimya sektöründe bir uygulama*. 8. Kalite Kongresi.
- Başar, D. (2016). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Rekabetçi Örgüt Kültürü Oryantasyonları ile Firma ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları Üzerinde Bir Araştırma*, Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Gebze.
- Başaran, İ. E. (2000). *Örgütsel Davranış: İnsanın Üretim Gücü*, Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Beckman, T. J. (1999). *The current state of knowledge management*. Knowledge management handbook, 1(5), 1-1.
- Benligiray, S. (1999). *İnsan kaynakları açısından otellerde performans yönetimi*. Anadolu Üniversitesi.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99-109.
- Boyd, M., Huang, S. M., Jiang, J. J., & Klein, G. (2007). Discrepancies between desired and perceived measures of performance of IS professionals: Views of the IS professionals themselves and the users. *Information & Management*, 44(2), 188-195.
- Brown, R. B., & Woodland, M. J. (1999). Managing knowledge wisely: A case study in organisational behaviour. *Journal of applied management studies*, 8(2), 175.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum (Genişletilmiş 20. Baskı)*, Ankara: Pegem Akademi.
- Cemaloğlu, N. (2002). Öğretmen performansının artırılmasında okul yöneticisinin rolü. *Milli Eğitim Dergisi*, 153(154), 153-154.
- Cohen, S. G., Chang, L., & Ledford Jr, G. E. (1997). A hierarchical construct of self-management leadership and its relationship to quality of work life and perceived work group effectiveness. *Personnel psychology*, 50(2), 275-308.
- Coleman, H. J. (1996). Why employee empowerment is not just a fad. *Leadership & Organization Development Journal*, 17(4), 29-36.
- Conger, J. A. (1989). *The charismatic leader: Behind the mystique of exceptional leadership*. Jossey-Bass.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *Academy of management review*, 13(3), 471-482.

- Craumer, M. (2001). How to coach your employees. *Harvard Management Communication Letter*, 4(12), 9-11.
- Cummings, L. L., & Schwab, D. P. (1973). Performance in organizations: *Determinants & appraisal*. Good Year Books.
- Çapar, B. (2005). Bilgi Yönetimi. *Coşkun Can Aktan-İstiklal Y. Vural, Çizgi Kitabevi, Konya*.
- Davenport, T. H., & Dörpel, S. C. (2001). The rise of knowledge towards attention management. *Journal of knowledge management*, 5(3), 212-222.
- Demirel, Y., & Seçkin, Z. (2011). Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: İlaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Bilig Dergisi*, 56, 99-119.
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26). Sage publications.
- Dhladhla, T. J. (2011). *The influence of leader behaviour, psychological empowerment, job satisfaction, and organizational commitment on turnover intention* (Doctoral dissertation, Stellenbosch: University of Stellenbosch).
- Ellinger, A. E., Ketchen Jr, D. J., Hult, G. T. M., Elmadağ, A. B., & Richey Jr, R. G. (2008). Market orientation, employee development practices, and performance in logistics service provider firms. *Industrial Marketing Management*, 37(4), 353-366.
- Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde personel seçimi ve başarı değerlendirme teknikleri*. İstanbul Üniversitesi.
- Edwards, B. D., Bell, S. T., Arthur, Jr, W., & Decuir, A. D. (2008). Relationships between facets of job satisfaction and task and contextual performance. *Applied psychology*, 57(3), 441-465.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, I., Demir, O., Özdamar, K., & Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210-223.
- Ferris, G.R., & Rowland, K.M. (1981). Leadership, job perceptions, and influence: A conceptual integration. *Human Relations*, 34, 1069-1078.
- Gao, F. Y., & Bai, S. (2011). The effects of transformational leadership on organizational commitment of family employees in Chinese family business. *In International Conference on Economic Trade and Development* (Vol. 7, pp. 43-48).
- Garrett-Mayer, E. (2006). Statistics in Psychosocial Research, Lecture 8, Factor Analysis I. *Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health*, 4-43.
- George, J. M. (1991). State or trait: Effects of positive mood on prosocial behaviors at work. *Journal of applied Psychology*, 76(2), 299.
- George, J. M., & Brief, A. P. (1992). Feeling good-doing good: a conceptual analysis of the mood at work-organizational spontaneity relationship. *Psychological bulletin*, 112(2), 310.
- Georgopoulos, Basil S., & Arnold S. T. (1997). A Study Of Organizational Effectiveness. *American Sociological Review*, 22, 534-540. <http://dx.doi.org/10.2307/2089477> 23.05.2015.
- Goleman, D. (2000). Leadership that gets results. *Harvard Business Review*, 78, 78-90.
- Goodhue, D. L., & Thompson, R. L. (1995). Task-technology fit and individual performance. *MIS quarterly*, 213-236.
- Goodman, L. A. (1960). On the exact variance of products. *Journal of the American Statistical Association*, 55, 708-713.
- Hough, L. (2011). *Superintendents' empowering leadership and district achievement: Does humility produce results?* Doctoral Thesis, The George Washington University.
- Howell, J. M., & Hall-Merenda, K. E. (1999). The ties that bind: The impact of leader-member exchange, transformational leadership and transactional leadership, and distance on predicting follower performance. *Journal of Applied Psychology*, 84, 680-694.

- Igbaria, M., & Tan, M. (1997). The consequences of information technology acceptance on subsequent individual performance. *Information & management*, 32(3), 113-121.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational and psychological measurement*, 20(1), 141-151.
- Karacan, E. (2010). *Performans esaslı bütçeleme sistemi ve Türkiye uygulaması*. DPT.
- Kelley, S. W. (1992). Developing customer orientation among service employees. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 20, 27–36.
- Kılınç, T., & Akkavuk, E. (2001). Takım Performansının Ölçümüne Metodolojik Bir Yaklaşım. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 103-120.
- Kinicki, A.J., McKee-Ryan, F.M., Schriesheim, C.A., & Carson, K.P. (2002), Assessing the construct validity of the Job Descriptive Index: A review and meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87, 14–32.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Konan, N., & Celik, O. T. (2018). Turkish Adaptation of the Empowering Leadership Scale for Educational Organizations: A Validity and Reliability Study. *Kastamonu Education Journal*, 26(4), 1043.
- Kurar, H. N. (1996). *Performans yönetim sistemleri* (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Laschinger, H. K. S., Wong, C., McMahon, L., & Kaufmann, C. (1999). Leader behavior impact on staff nurse empowerment, job tension, and work effectiveness. *Journal of Nursing Administration*, 29(5), 28-39.
- Lauring, J., & Selmer, J. (2011). Multicultural organizations: common language, knowledge sharing and performance. *Personnel Review*, 40(3), 324-343.
- Manz, C. C., & Sims Jr, H. P. (1991). Superleadership: Beyond the myth of heroic leadership. *Organizational dynamics*, 19(4), 18-35.
- Manz, C. C., & Sims Jr, H. P. (1987). Leading workers to lead themselves: The external leadership of self-managing work teams. *Administrative science quarterly*, 106-129.
- Manz, C. C., & Sims, H. P. (2001). *The new superleadership: Leading others to lead themselves*. Berrett-Koehler Publishers.
- Marchese, M. C., & Muchinsky, P. M. (2003). *Concept Charts for Study and Review for Muchinsky's "Psychology Applied to Work"*. Wadsworth/Thomson.
- Marques, D. V., Cardoso, L., & Zappalá, S. (2008). Knowledge sharing networks and performance. *Comportamento Organizacional Gestão*, 14(2), 161-192.
- Mohd, B. E., & Zawiyah, M. Y. (2009). The relationship between knowledge sharing, employee performance and service delivery in public sector organization: A theoretical framework. *Public Sector ICT Management Review*, 3(1), 37-45.
- Montes, F. J. L., Moreno, A. R., & Morales, V. G. (2005). Influence of support leadership and teamwork cohesion on organizational learning, innovation and performance: an empirical examination. *Technovation*, 25(10), 1159-1172.
- Moorman, R.H. (1991), Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845–855.
- Ngah, R., & Ibrahim, A. R. (2010). The effect of knowledge sharing on organizational performance in small and medium enterprises.
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.

- Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-1: MINITAB-NCSS-SPSS, Genişletilmiş 5. Baskı*, Eskişehir: Kaan Kitabevi
- Öztürk, A. (2005). *İşletmelerde bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımı: Eskişehir Türk Telekom'da örnek bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Palmer, M. J. (1993). *Performans Değerlendirmeleri*. Rota Yayın Yapım Tanıtım Tic. Ltd. ti., İstanbul.
- Pearce, C. L., Conger, J. A., & Locke, E. A. (2008). Shared leadership theory. *The Leadership Quarterly*, 19(5), 622-628.
- Pearce, C. L. & Sims Jr, H. P. (2002). Vertical versus shared leadership as predictors of the effectiveness of change management teams: An examination of aversive, directive, transactional, transformational, and empowering leader behaviors. *Group dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6(2), 172-197.
- Phillips, R. (1994). Coaching for higher performance. *Management Development Review*, 7(5), 19–22.
- Rastogi, P. N. (2000). Knowledge management and intellectual capital—the new virtuous reality of competitiveness. *Human systems management*, 19(1), 39-48.
- Robbins, S. P., & Barnwell, N. (2006). *Organisation theory: Concepts and cases*. Frenchs Forest, NSW: Pearson Education Australia.
- Saetang, J., Sulumnad, K., Thampitak, P., & Sungkaew, T. (2010). Factors affecting perceived job performance among staff: A case study of Ban Karuna Juvenile Vocational Training Centre for boys. *The Journal of Behavioral Science*, 5(1), 33-45.
- Santos, J. R. A. (1999). Cronbach's alpha: A tool for assessing the reliability of scales. *Journal of extension*, 37(2), 1-5.
- Saruhan, S. C. & Özdemir, A. Ö. (2004). *Değer Hedefli İşletmecilik*, Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 11.
- Schermerhorn, J. R. & Hunt, J. G. (1994). *Managing Organizational Behavior*, Wiley Publishing, New York, 4.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.
- Sikander, W. (2010). *Impact of Leadership Styles on Employee's Performance and Their Health In SME Sector*, Superior University (Doctoral dissertation, Master Thesis MBA, Unpublication, 99: 20-34).
- Sims Jr, H. P., Faraj, S., & Yun, S. (2009). When should a leader be directive or empowering? How to develop your own situational theory of leadership. *Business Horizons*, 52(2), 149-158.
- Sobel, M. E. (1982). *Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models*. In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology* (290-312). San Francisco: Jossey-Bass.
- Srivastava, A., Bartol, K. M., & Locke, E. A. (2006). Empowering leadership in management teams: Effects on knowledge sharing, efficacy, and performance. *Academy of management journal*, 49(6), 1239-1251.
- Tamkin, P. (2010). In search of the empowering leader. *Training Journal [May 2010]*, 59-62.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Tekin H., (1977). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Mars Matbaası.
- Townsend, R., & Bennis, W. (1997). *Reinventing Leadership: Strategies to Empower the Organization*. William Morrow & Company, New York, NY.
- Yukl, G. (2013). *Leadership in organizations, 8th global ed.*, Edinburgh Gate, Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Yun, S., Cox, J., & Sims Jr, H. P. (2006). The forgotten follower: A contingency model of leadership and follower self-leadership. *Journal of Managerial Psychology*, 21(4), 374-388.

Wang, H., Law, K.S., Hackett, R.D., Wang, D., & Chen, Z.X. (2005), Leader-member exchange as a mediator of the relationship between transformational leadership and followers' performance and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 48, 420-432.

Wasko, M. M., & Faraj, S. (2005). Why should I share? Examining social capital and knowledge contribution in electronic networks of practice. *MIS quarterly*, 35-57.

Xue, Y., Bradley, J., & Liang, H. (2011). Team climate, empowering leadership, and knowledge sharing. *Journal of knowledge management*, 15(2), 299-312.

Lojistik Yönetiminin Dijital Dönüşümü: Akıllı Lojistik Üzerine Sistemik Literatür Haritalaması

Halil KARLI*, Mehmet TANYAŞ**

ÖZ

Tüm sektörlerin dijital dönüşümüyle birlikte ortaya çıkan “akıllı” kavramı teknolojiye dayalı çözümlerin önem kazanmasını sağlamıştır. Akıllı fabrikalarla birlikte kullanılan nesnelerin interneti, siber fiziksel sistemler, 3D yazıcılar vb. teknolojilerin hayatın farklı alanlarına dâhil edilmesiyle “akıllı şehirler”, “akıllı binalar”, “akıllı ulaşım”, “akıllı enerji” gibi teknoloji odaklı yönetim süreçleri ortaya çıkmıştır. Akıllılık kavramı, tedarik zinciri ve lojistik alanında da kendini göstererek dijital dönüşümün bu alanlarda da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Son yıllarda bu alana yönelik çalışmaların artmasına rağmen literatürün mevcut durumu ve yönelimler hakkında yeterli düzeyde bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı akıllı lojistikle ilgili yapılan çalışmaların sistemik bir derlemesini sunmak ve literatürdeki boşlukları ortaya koyarak bu alanda çalışacak araştırmacılara katkı sağlamaktır. Çalışmada yöntem olarak sistemik haritalama kullanılmıştır. “Web of Science”, “Scopus” ve “Dergipark” veri tabanları kullanılarak yapılan araştırmada 67 makale değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda akıllı lojistikle ilgili yapılan çalışmalara yönelik tanımlayıcı bulgular, akıllı lojistiğin getirdiği avantajlar, uygulamada karşılaşılan engeller ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Yönetimi, Akıllı Lojistik, Dijital Dönüşüm, Lojistik 4.0, Endüstri 4.0

JEL Sınıflandırması: L91, M11

Digital Transformation of Logistics Management: A Systematic Literature Mapping on Smart Logistics

ABSTRACT

The concept of “smart”, which emerged with the digital transformation of all sectors, enabled technology based solutions to gain importance. Internet of things, cyber physical systems, 3D printers etc. technologies have become popular with digital transformation. By incorporating these technologies into different areas of life, technology-oriented management processes such as “smart cities”, “smart buildings”, “smart transportation” and “smart energy” have emerged. Smart concept has also shown itself in the field of supply chain and logistics, enabling digital transformation to occur in these areas as well. Despite the increasing studies in this area in recent years, there is not enough information about the current state of the literature and trends. The aim of this study is to present a systematic review of studies on smart logistics and to contribute to researchers who will work in this field by revealing the gaps in the literature. Systematic mapping was used as a method in the study. 67 articles were evaluated in the research using databases of “Web of Science”, “Scopus” and “Dergipark”. As a result of the review, descriptive findings, advantages brought by smart logistics, and obstacles encountered in practice were revealed.

Keywords: Logistics Management, Smart Logistics, Digital Transformation, Logistics 4.0, Industry 4.0

JEL Classification: L91, M11

Geliş Tarihi / Received: 12.04.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 31.05.2020

* Araş. Gör., Bartın Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, karli.halil@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5366-9774

** Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, mehmettanyas@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8934-3787

1. GİRİŞ

Son yıllarda en popüler kelimelerin başında “akıllı” gelmektedir. Akıllı telefonlar, akıllı fabrikalar, akıllı lojistik, akıllı evler, akıllı kentler, akıllı yollar gibi birçok konuda yoğun bir akılcılaştırma girişimi bulunmaktadır. Bu akılcılaştırma akımından payını lojistik yönetimi de almıştır. Lojistik yönetiminde akıllı sistemlerin kullanımı geleneksel lojistiğin eksik kalmasıyla birlikte önerilmeye başlanmasına rağmen 2011 yılında Hannover fuarında ortaya çıkan, Almanya'nın yeni oluşturduğu sanayi atılımı “endüstri 4.0” kavramıyla popülerlik kazanmıştır (Krykavskyy, Pokhylchenko, ve Hayvanovych, 2019: 275; Pan, 2012: 441). Endüstri 4.0 kavramı birçok ülke tarafından farklı isimlerle anılmaktadır. Bunlardan bazıları; ABD; “ileri üretim ortaklığı”, İngiltere; “üretim geleceği”, Avrupa Komisyonu; “fabrikaların geleceği”, Güney Kore; “üretim 3.0’da inovasyon” ve Çin; “Çin yapımı 2025” (Liao, Deschamps, Loures, ve Ramos, 2017: 3610) şeklindedir. Ancak hem lojistik alanına öncülük etmesi hem de dördüncü sanayi devrimini çağrıştırması sebebi ile “endüstri 4.0” ve “dijitalleşme” kavramları daha sık kullanılmaktadır. Fakat pazarlama amaçlı çok sık kullanılan başta endüstri 4.0 ve devamında nesnelerin interneti (IoT) ve büyük veri (big data) gibi terimlerin ne ifade ettiği gerçek anlamda bilinmemektedir (Rakytka, Fusko, Herčko, Závodská ve Zrnić, 2016: 439).

Endüstri 4.0 temelde sanayileşmenin dijitalleşmesi veya yeni teknolojiler vasıtasıyla fiziksel üretim ile siberin entegrasyonu olarak ifade edilmektedir (Vasin, Gamidullaeva, Shkarupeta, Palatkin, ve Vasina, 2018: 64). Bu entegrasyonun sağlanmasında bilgiyi üreten, bilgiyi tutan ve bilgiyi kullanan olmak üzere özellikle üç önemli teknoloji türü katkı sağlamaktadır (Winkelhaus ve Grosse, 2020: 33). Bu teknolojiler, Endüstri 4.0’ın tüm tedarik zinciri ve iş modellerini değiştirecek bir dönüşüm yaratmasını sağlamaktadır (Lee, Lv, Ng, Ho ve Choy, 2018: 2754). Özellikle akıllı fabrikalarla birlikte bu teknolojilerin önemi daha da artmıştır.

Akıllı kavramının ilk kullanıldığı alanlardan biri akıllı fabrikalardır. Akıllı fabrikalar, üretim yapısında yaşanan hızlı değişimlere karşı esnek ve uyarlanabilir çözümler getiren fabrikalardır. Akıllı fabrikaların optimum üretim süreci gerçekleştirmek için uyguladıkları otomasyon teknolojilere donanım, yazılım ve mekaniğin bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilir (Chong, Low, Mohammad, Rahman ve Shaari, 2018: 126). Dijital Dönüşüm sadece fabrikaların akıllı hale getirilmesini değil tüm tedarik zinciri yapısının akıllı hale getirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Tedarik zinciri süreçlerinin yapıtaşlarından biri olan lojistik süreçlerin de buna eşlik etmesi gerekmektedir. Dijital Dönüşüm temelli teknolojilerin lojistik alanında kullanılmasına “akıllı lojistik” veya “lojistik 4.0” denilmektedir (Müller ve Voigt, 2018: 122). Bu çalışmada “akıllı lojistik” teriminin kullanımı tercih edilmiştir. Akıllı lojistik alanında yapılan çalışmaları değerlendirdiğimizde öncelikle alanda akıllı lojistik “smart logistics” ve “logistics 4.0” kavramlarının birbiri yerine kullanılmasına rağmen birçok çalışmada bu kavramlardan sadece birinin seçilmesi ve bu iki kavram arasındaki eş anlamlılığın belirtilmemesi kavramsal karmaşa yaratmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada “Akıllı Lojistik” kavramı kullanılmıştır.

Bu alanda yapılan literatür çalışmaları akıllı lojistik çerçevesinde ele alınmak yerine daha çok nesnelerin interneti, bulut bilişim, büyük veri vb. nitelikte bilgi iletişim teknolojileri odaklı bir çerçevede ilerlemiştir. Bu durum sağlanmak istenen lojistik süreçler arasındaki entegrasyon hedefinden dikkatlerin azalmasına ve bütünsel akıllı lojistik çerçevesinin oluşturulamamasına neden olmuştur. “Akıllı lojistik” özelinde yapılan çalışmaları değerlendirdiğimizde ise genel anlamda kısıtlı kaldığı gözlenmiştir. Akıllı lojistik çalışmalarının sayısı son yıllarda artmasına rağmen bu çalışmaların değerlendirilmesiyle ilgili sistematik literatür taraması sınırlıdır (Winkelhaus ve Grosse, 2020). Bu sınırlılıktan yola çıkarak, bu çalışma literatürdeki mevcut bilgiye sistematik bir yapı kazandırmayı ve hem akıllı lojistik hem de lojistikte 4.0 kavramlarını birlikte değerlendirerek daha bütüncül bir literatür taraması gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmanın ana amacı 2012-2020 yılları arasında akıllı lojistik alanında yapılan çalışmaların sistematik literatür taramasını gerçekleştirmek ve literatürdeki boşlukları ortaya koyarak bu alanda çalışacak araştırmacılara katkı sağlamaktır. Bu bağlamda ilk olarak çalışmanın tanımlayıcı unsurları ortaya konulmuş, daha sonrasında akıllı lojistiğin avantajları, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve literatürdeki boşluklar değerlendirilmiştir.

2. AKILLI LOJİSTİK

Lojistik; ürünün, sevkiyat noktasından teslimat noktasına ulaşıncaya kadar ki sürecini ifade etmektedir. Lojistik, ürünleri üretimden müşterilere ulaştıran ve tedarik zincirinin önemli bir aşamasını oluşturan modern toplumların dolaşım sistemidir (Wen, He, ve Zhu, 2018: 103). Lojistik faaliyetler; taşıma, depolama, sipariş ve stok yönetimi, gümrük, sigorta, muayene, paketleme ve katma değerli hizmetler gibi farklı süreçlerden oluşmaktadır. Bu süreçleri gerçekleştirirken firmaların birbirinden farklı hedefleri bulunmaktadır. Bazı firma için en uygun maliyetle iş yapmak önemliyken, bazıları içinse müşteriye en hızlı teslimatı gerçekleştirmek ya da en çevreye duyarlı lojistik ağı oluşturmak önemli olabilmektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde bilginin paylaşımı ve tedarik zinciri üyelerinin entegrasyonu kilit önem taşımaktadır. Endüstriyel süreçlerde olduğu gibi lojistikte geçmişte üç büyük değişim yaşamıştır. Gemi ve trenlerde buhar teknolojisinin kullanılmasıyla başlayan değişim, elektrik enerjisinin keşfiyle kargolama ve elleçleme süreçlerinin otomasyonuna ve devamında bilgi teknolojilerinin kullanılmasıyla lojistik bilginin sistemleştirilmesini sağlamıştır (Samir, Abdelsamad, Aziz ve Jamila, 2019: 534).

Son olarak ise dijital dönüşüm ile birlikte üretim ortamında otomasyon ve dijitalleşmenin artması ile ürünler çevre ve iş ortakları arasında dijital bir değer zinciri oluşturmaya başlanmıştır. Sürecin daha etkin ve verimli çalışabilmesi içinse tüm tedarik zincirinin ve lojistik süreçlerin benzer teknolojilerden faydalanarak entegrasyona sahip olması gerekmektedir. Farklı aktörlerin uçtan uca entegrasyonu sağlamak, tedarik zinciri paydaşlarından biri olan müşteriye daha düşük bir maliyetle daha yüksek değer sunmayı mümkün kılmaktadır (Strandhagen, Vallandingham, Fragapane, Strandhagen, Stangeland ve Sharma, 2017: 361). Bu durum akıllı lojistik kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Akıllı lojistik kavramını üçüncü lojistik devriminden ayıran en önemli nokta bilgiyi tek bir ortamda toplayarak teknolojiyle yakınlaştırmaktır (Levina ve Razumova, 2019: 272).

Akıllı lojistik üç farklı boyutta değerlendirilebilir:

Yönetim; lojistik yönetim anlayışı dijitalleşme ile birlikte evrim geçirmektedir. Süreçlerin entegrasyonu daha uygun hale gelmekte, yönetim anlayışında yenilikler görülmekte ve bu çerçevede yatırımlar yapılmaktadır.

Malzeme akışı; malzeme akışında ise depoların otomasyonun ve robot kullanımının artması, nesnelere interneti, 3 boyutlu yazıcılar ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin kullanımı operasyon süreçlerini iyileştirmektedir.

Bilgi akışı; veri temelli hizmetler, büyük verinin kullanımı, RFID teknolojisi, gerçek zamanlı konum takibi, kurumsal kaynak planlaması ve depo yönetim sistemi gibi bilgi sistemleri kullanılmaya başlanmıştır (Facchini, Olésków-Szlapka, Ranieri ve Urbinati, 2020: 6).

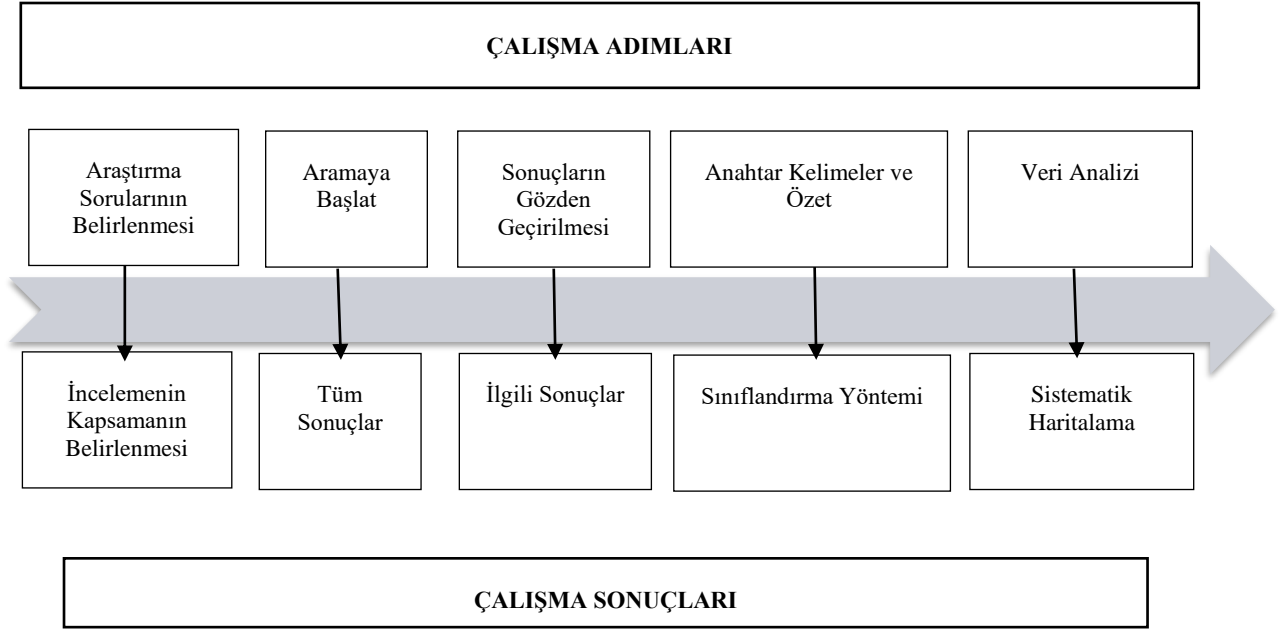
Akıllı lojistik; esnekliği artmış, pazar ihtiyaçlarına göre kendini düzenleyebilen ve müşteriye daha yakın bir hale gelecek bir lojistik sistemdir (Barreto, Amaral ve Pereira, 2017: 1247). Gelecek on yıldaki en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilen akıllı lojistik günlük hayatımızı önemli ölçüde değiştirebilir. Taşımacılık, stok yönetimi, malzeme elleçleme ve bilgi akışı gibi ana lojistik süreçleri akıllı lojistik dönüşümünden etkilenmiştir (Strandhagen vd., 2017: 363). Gerçekten de, depolama ve dağıtım şirketleri zaten yapay zeka (AI) kullanmış olup

onlarca yıldır robotikten, bilgi ve otomasyondan faydalanmaktadırlar (Wen, He ve Zu, 2018: 102). Akıllı lojistikte yaşanan bu gelişmenin ana nedenleri internet kullanımının hızlı bir şekilde artması ve gelişmiş dijital teknolojilerdir (Barreto vd., 2017: 1247). Akıllı lojistik, veriyi beklenen fayda doğrultusunda kullanabilme yeteneğine sahiptir (Yu, Jung ve Bae, 2015: 315).

“Covid 19” olarak da bilinen yeni tip korona virüsünün etkileriyle birlikte yaşanan süreçler de gösteriyor ki özellikle başta e-ticaret olmak üzere tüm firmalar için lojistik süreçler oldukça önemlidir. Bu bağlamda lojistiğin yedi doğrusu olarak bilinen doğru ürünü, doğru miktarda, doğru şartlarda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru tüketiciye, doğru fiyatla ulaşmasını sağlama görevini yerine getirebilmesi için firmalar akıllı lojistik dönüşümüne ihtiyaç duyacaktır.

3. YÖNTEM

Literatür çalışmaları birincil çalışmaları değerlendirerek bulgular ortaya koyan çalışmalardır. Etkili bir literatür çalışması bilginin sağlam bir temele kavuşmasını sağlayarak ve çalışmaya geniş bir perspektiften bakarak araştırmanın gerekli olduğu alanları öne çıkarmaktadır (Webster ve Watson, 2002: 13). Bu çalışmada, sistematik haritalama yöntemi kullanılmıştır. Haritama derlemesi (Mapping review) olarak da ifade edilmektedir (Grant ve Booth, 2009: 97). Sistematik haritalama yöntemi, alanındaki çalışmaları haritalayarak literatürde yer alan eksikleri ortaya koymaya yardımcı olmaktadır (Petersen, Feldt, Mujitaba ve Mattsson, 2008). Literatür haritalama her adımın bir öncekine dayandığı, araştırma sorusuyla başlayan ve sistematik bir haritalama sona eren bir süreçtir (Wienhofen, Mathisen ve Roman, 2015: 3). Çalışmanın temel amacı ise “akıllı lojistik” ve “lojistik 4.0” olarak tanımlanan lojistik süreçlerin, bilgi iletişim teknolojilerinden yararlanılarak daha verimli ve daha sürdürülebilir hale getirilmesini içeren çalışmaları inceleyerek bir derleme ortaya çıkarmaktır. Akıllı lojistik çalışmalarının, literatürdeki lojistik çalışmaları içerisinde hangi alanlarda konumlandığını tespit etmek için sistematik yöntemi önerilmiştir. Sistematik haritalama yöntemi 5 aşamanın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu aşamalar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Sistematik haritalama yöntemi aşamaları

Kaynak: (Petersen vd., 2008)

3.1. Çalışma Sorularının Belirlenmesi

Sistematik haritalama çalışmalarının ilk aşaması olan araştırma sorunlarının belirlenmesi çerçevesinde bu çalışmanın soruları ortaya konulmuştur. Çalışmada iki tür soru grubu oluşturulmuştur. İlk soru grubunda literatür hakkında genel bilgi oluşturmak amaçlanmaktadır. Birinci soru grubu;

1. 2012-2020 yılında yapılan çalışmaların yıllara göre yayın sayısı dağılımı nasıldır?
2. 2012-2020 yılında yapılan çalışmaların yıllara göre atıf sayısı dağılımı nasıldır?
3. 2012-2020 yılında yapılan çalışmaların yıllara göre dergilere dağılımı nasıldır?
4. 2012-2020 yılları arası akıllı lojistikle ilgili gerçekleştirilen çalışmaların konu başlıkları nelerdir?

İkinci tür sorularda ise literatürün daha ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlanmaktadır. İkinci soru grubu;

5. Akıllı lojistiğin sağladığı avantajlar nelerdir?
6. Akıllı lojistik uygulamalarına geçişteki engeller nelerdir?
7. Akıllı lojistik alanına yönelik hangi alanlarda araştırma boşlukları mevcuttur?

3.2. Veri Tabanı Taraması

Bu çalışmada veri tabanı olarak en saygın bilimsel yayınların kabul edildiği “Web of Scince” ve “Scopus” seçilmiştir. Ayrıca Türkçe yayınları değerlendirmek amacıyla “Dergipark” veri tabanı dahil edilmiştir. Literatürde lojistik süreçlerin dijitalleşmesi veya bilgi teknolojilerinin lojistik alanında kullanılmasıyla ilgili çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmada akıllı lojistik kavramını içeren çalışmalar dikkate alındığı için anahtar kelime olarak; ingilizce “smart logistics”, “smart logistic”, “logistics 4.0” ve “logistic 4.0” kelimeleri taranmıştır.

Dergipark'ta yapılan aramada ise bu kelimelerin Türkçe karşılığı olan “akıllı lojistik” ve “lojistik 4.0” kelimeleri taranmıştır. Tarama Mart 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

3.3. Veri Tabanı Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Tarama sonucunda ortaya çıkan bulgular belirli ön kriterler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlk olarak çalışmada bildiri, kitap, kitap bölümü, teknik rapor ve tez gibi kaynaklar elenerek sadece hakem sürecinden geçmiş makaleler dahil edilmiştir. Yayın dili olarak Web of Science ve Scopus için İngilizce ve Dergipark için Türkçe yazılmış çalışmalar dikkate alınmıştır. Son olarak belirlenen anahtar kelimelerin başlıkta, özette veya anahtar kelimenin birinde yer almasına dikkat edilmiştir.

Tarama sonucunda Web of Science veri tabanında 148 yayın tespit edilmiş ve bu yayınların 50 tanesini makaleler oluşturmaktadır. Scopus veri tabanında 245 yayın tespit edilmiş ve bu yayınların 81 tanesini makaleler oluşturmaktadır. Dergipark'ta ise 13 makale tespit edilmiştir. Toplamda 144 makale elde edilmiştir.

Sonuçlar amacına yönelik en ilgili makaleleri tespit etmek amacıyla veri tabanı bazında filtreleme yöntemi ile gözden geçirilmiştir. Filtreleme yönteminde tekrarlanan yayınların ve ilgisiz yayınların yer almamasına dikkat edilmiştir. İlk önce Web of Science veri tabanı değerlendirilmiş ve konuyla ilgisi olmayan çalışmalar çıkarılarak 41 makaleye düşürülmüştür. İkinci olarak Scopus veri tabanı değerlendirilmiş, Web of Science ile aynı olan yayınlar çıkarılmasıyla sayı 45'e düşürülmüş daha sonrasında ilgisiz yayınlar da çıkarılarak 19 makale olarak belirlenmiştir. Dergipark veri tabanında yapılan incelemede ise makale sayı 7'ye düşürülmüştür. Toplam 67 makale seçilmiştir.

3.4. Anahtar Kelime ve Özet

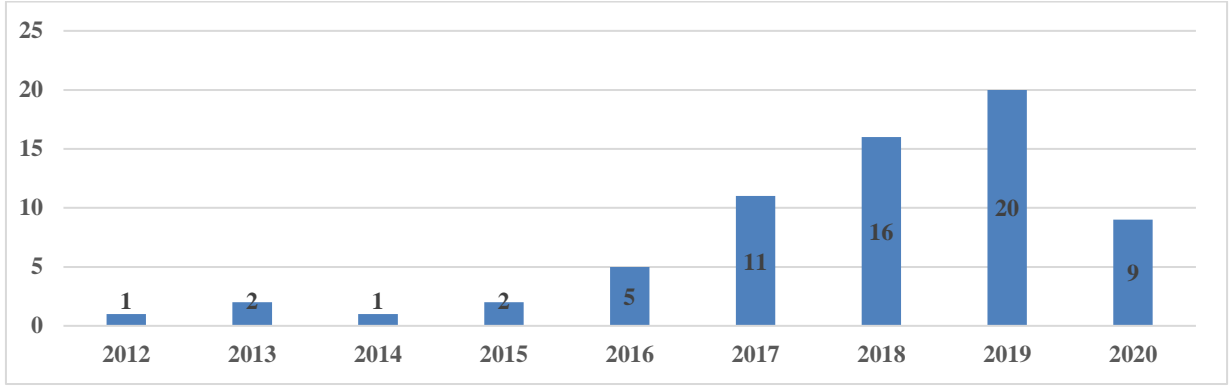
Çalışmanın dördüncü aşaması, anahtar kelime ve özet tarama sonucunda sınıflandırma oluşturulmasıdır. Dördüncü aşamada öncelikle özet ve anahtar kelimeler değerlendirilerek akıllı lojistik alanında yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı, atıfların yıllara göre dağılımı, bu alanda en çok yayın yapan dergiler ve hangi alanda çalışmaların yapıldığı gibi tanımlayıcı bulgular sınıflandırılmıştır. Daha sonra ise metinlerin tamamı değerlendirilerek hem ilk bulguların teyidi gerçekleştirilmiş hem de ikinci tür sorular için inceleme gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Dijital dönüşüm ile lojistik alanında yükselişe geçen akıllı lojistik kavramı birçok sektör üyeleri ve lojistik firmaları tarafından farklı lojistik süreçlerin iyileştirilmesi için kullanılmaktadır. Yapılan literatür çalışması sonucunda elde edilen bulgular da bu iyileştirme çabalarını desteklemektedir.

4.1. Yayınların yıllara göre dağılımı

2012-2020 yılları arasında yapılan 67 çalışmanın yıllara göre dağılımı şekil 2'de gösterilmiştir.

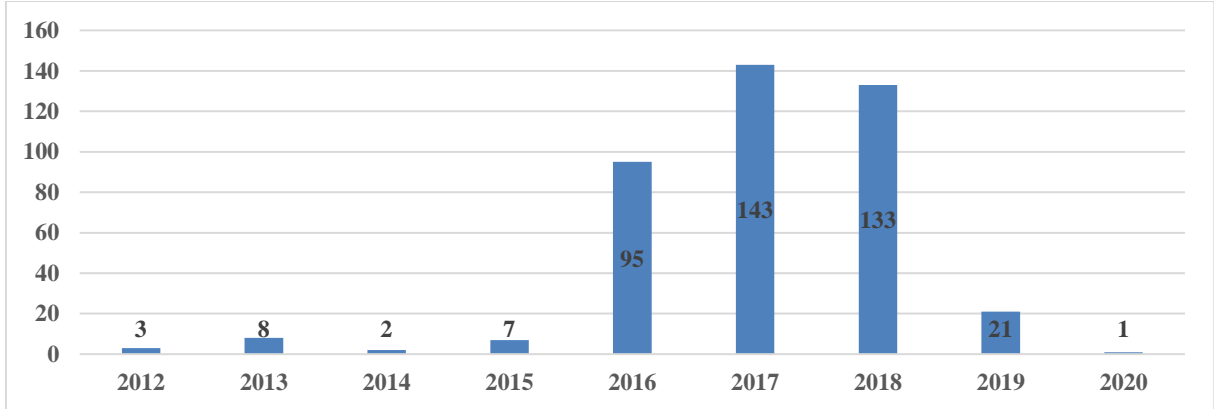

Şekil 2: Yayınların yıllara göre dağılımı

Akıllı lojistikle ilgili çalışmalar 2008 yılına dayansa da araştırmacıların bu alana yönelmesi özellikle 2015 yılından sonra olduğu görülmektedir. 2015 yılından sonra yayın sayısında düzenli bir artış görülmekte ve 2019 yılında 20 yayınlara zirve noktasına ulaşmıştır. 2020 yılının ilk üç ayında 9 çalışmaya ulaşılmış ve bu alandaki ilginin devam ettiğini göstermiştir.

4.2. Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

2012-2020 yılları arasında yapılan 67 çalışmanın atıf sayılarının yıllara göre dağılımı şekil 3'te gösterilmiştir.

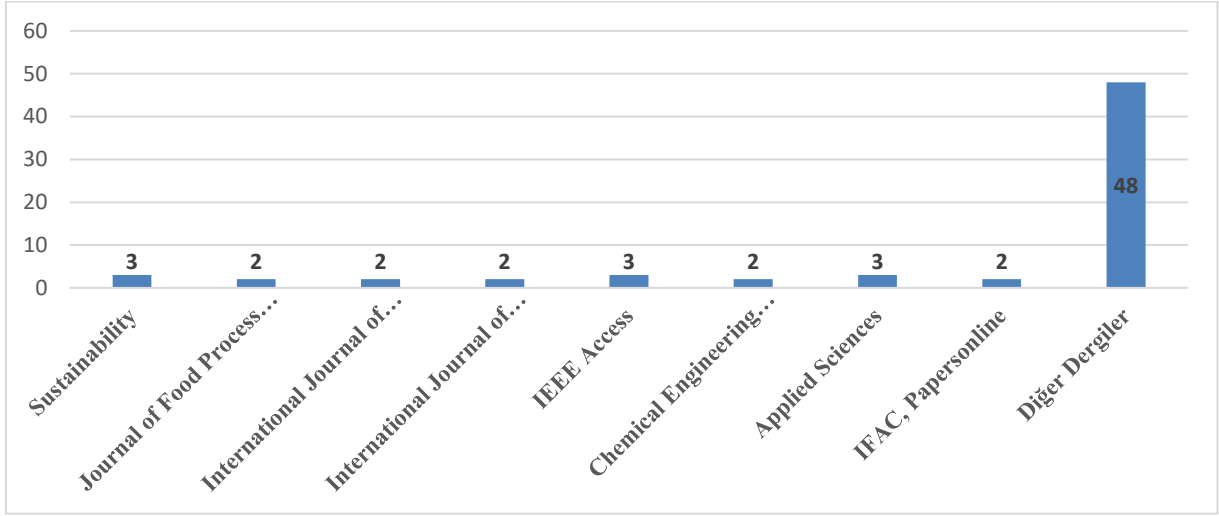

Şekil 3: Yayınların atıf sayılarının yıllara göre dağılımı

Akıllı lojistik alanında yapılan makalelerin atıf sayılarını değerlendirdiğimizde en çok atıf 2017 yılında yapılmıştır. Akıllı lojistik alanında çalışmaların son 5 yılda ortaya çıkması sebebiyle atıf sayıları da aynı yıllar içinde bir artış göstermektedir. En çok atıf alan makaleleri değerlendirdiğimizde ise Barreto vd. (2017); 73 atıf, S. Lee, Kang, ve Prabhu (2016); 43 atıf ve Ranieri, Digiesi, Silvestri, ve Roccotelli (2018); 32 atıf şeklinde olduğu görülmektedir.

4.3. Yayınların Dergilere Göre Dağılımı

2012-2020 yılları arasında yapılan 67 çalışmanın dergi bazında dağılımı şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4: Yayınların dergi bazında dağılımı

Makalelerin yayınlandığı dergilerin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. 56 farklı dergide akıllı lojistikle ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Dergileri sıraladığımızda “Sustainability” ve “Applied Science” bu alanda üçer adet yayınlara en çok katkı sunan dergilerdir. Bu dergileri “International Production Research, International Production Economics, Journal of Food Process Engineering, IEEE Access, Chemical Engineering Transactions ve IFAC Papers online” ikişer yayınlara takip etmektedir. Geri kalan 48 derginin ise birer yayını bulunmaktadır.

4.4. Yayınların Konulara Göre Dağılımı

Çalışmalar Liao vd., (2017;3613) dikkate alınarak dört grupta toplanmıştır; derleme ve anket çalışması, tartışma çalışmaları, teorik çözümler ve pratik çözümler.

Derleme ve anket çalışması: akıllı lojistik alanıyla ilgili yapılmış anketler ve derleme çalışmalarını kapsamaktadır.

Tartışma çalışmaları: akıllı lojistikle ilgili zorluklar, sorunlar, trendler üzerine yapılan çalışmaları dikkate almaktadır.

Teorik çözüm: lojistik sorunlarına akıllı lojistik teorik öneriler getiren çalışmaları dikkate almaktadır.

Pratik çözüm: lojistik sorunlara akıllı lojistik çözümler getiren ve bu çözümlerin pratik uygulamalarını değerlendiren çalışmaları kapsamaktadır.

Tablo 1: 2012-2020 yılları arasındaki 67 çalışmanın konulara ve türlerine göre dağılımı

	Dijital dönüşüm	Taşımacılık	Depo yönetimi	Stok yönetimi	Risk yönetimi	BT teknolojileri	Yeşil lojistik	Lojistik merkezler	Toplam
Derleme ve anket	10	1			1	1			14
Pratik çözüm	7	1	2	3					13
Tartışma	8	1	2	1	1	8	1		20
Teorik çözüm	4	4	3	3			4	1	20

Akıllı lojistik çalışmalarını türlere göre sıraladığımızda 14 derleme ve anket çalışması, 13 pratik çözüm çalışması, 20 tartışma çalışması ve 20 teorik çözüm çalışması bulunmaktadır. Akıllı lojistik çalışmalarını değerlendirdiğimizde 29 dijital dönüşüm, 7 taşımacılık, 7 depo yönetimi, 7 stok yönetimi, 2 risk yönetimi, 9 bilgi iletişim teknolojileri, 5 yeşil lojistik ve 1 lojistik merkez çalışması bulunmaktadır.

Dijital dönüşüm başlığı akıllı lojistikle ilgili genel kapsam çalışmalarını içermektedir. Dijital dönüşüm alanında 10 **derleme ve anket çalışması** bulunmaktadır. Sivamani, Kwak ve Cho (2014) müşteri merkezli akıllı lojistik hizmet modeli önermiştir. Özdemir ve Özgüner (2018) kavramsal bir değerlendirme gerçekleştirerek dijital dönüşümün lojistik üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Bakan ve Şekelli (2018) endüstri 4.0'ın lojistik sektörüne etkilerini değerlendirmiştir. Öztemel ve Gürsev (2018) çalışmalarında, Türkiye'de lojistik sektörünün endüstri 4.0'a etkileri ve yatırım imkânlarına bakışı üzerine anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Ranieri vd. (2018) yenilikçi stratejilerin son kilometre lojistiğine etkisiyle ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Frazzon, Rodriguez, Pereira, Pires ve Uhlmann (2019) tedarik zinciri 4.0 ve lojistik 4.0 üzerine bibliyometrik bir analiz gerçekleştirmiştir. Levina ve Razumova (2019) Rusya lojistik sürecinin dijitalleşmesi ve bilgi sistemleri entegrasyonunu vaka analiziyle değerlendirmiştir. Yılmaz ve Duman (2019) lojistik 4.0 kavramını tarihsel perspektiften değerlendirmiştir. Karagöz ve Bumin Doyduk (2020) derinlemesine mülakat yöntemiyle Türk lojistik sektörünün lojistik 4.0 kavramına bakış açısını ortaya koymuştur. Türkmenoğlu (2020) dijitalleşmenin lojistik yönetimine etkileri bağlamında kavramsal değerlendirilmesini gerçekleştirmiştir.

Pratik çözüm çalışmalarında; Tatham, Stadler, Murray ve Shaban (2017) tıbbi ürünleri taşımak için uzaktan kumandalı uçak kargo modeli önermiş ve test etmiştir. Luo ve Fu (2017) tehlikeli kimyasal madde lojistiğinin akıllı izleme sistemini önermiştir. Chong vd. (2018) veri temelli lojistik yönetim sistemi önermiştir. Bosona, Gebresenbet, Olsson, Garcia ve Germer (2018) biokütle üzerine bir akıllı lojistik sistem önermiş ve bir vaka üzerinde test etmiştir. Facchini vd. (2020) lojistik 4.0 temelli olgunluk modeli önerisi getirmiştir. Frontoni, Rosetti, Paolanti ve Alves, (2020) taşıma firması için akıllı lojistik temelli model önerisi getirip vaka analiziyle test etmiştir. Gebresenbet, Bosona, Olsson ve Garcia (2018) akıllı lojistik sistem uygulamasının gerçek vaka üzerinde etkilerini ortaya koymuştur.

Tartışma çalışmalarında; Pan (2012) akıllı lojistik üzerinde bulanık AHS yöntemiyle bir değer zincir analizi gerçekleştirmiştir. Xu vd. (2013) vaka analiziyle akıllı lojistik platformu analiz etmiştir. Rakyta vd. (2016) akıllı lojistik yönetiminde proaktif yaklaşımının önemini analiz etmiştir. Strandhagen vd. (2017) lojistik 4.0 ile oluşan yeni iş modellerini

değerlendirmiştir. Delfmann, Ten Hompel, Kersten, Schmidt ve Stölzle (2018) endüstri 4.0 uygulamalarının lojistik 4.0 üzerindeki rolünü değerlendirmiştir. Cimini, Lagorio, Pirola, ve Pinto (2019) akıllı lojistiğin işgücüne etkisini bir vaka analizi üzerinde değerlendirmiştir. Krykavskyy vd. (2019) Ukrayna'nın akıllı lojistiğe dönüşüm nedenleri ve karşılaştıkları sorunlar ikincil veri ve anketlerle analiz etmiştir. Stachowiak, Adamczak, Hadas, Domanski ve Cyplik, (2019) derinlemesine mülakat yöntemiyle firmaların olgunluk düzeyinin bilgi edinme kapasitesine etkisini araştırmıştır.

Teorik çözüm çalışmaları; . Yu vd. (2015) CBS temelli lojistik süreç izleme modeli önermiştir. Xie (2018) Çin tehlikeli kimyasal madde lojistiğinde akıllı lojistik uygulamalarının durumunu değerlendirmiştir. Bukowski (2019) eksik bilgi durumunda büyük veri kullanarak karar destek modeli önerisi getirmiştir. Hasan, Jiang, Ullah ve Noor-E-Alam (2020) Bulanık TOPSIS ve çok seçenekli hedef programlama yöntemiyle lojistik 4.0 etkisiyle tedarikçi seçimi gerçekleştirmiştir.

Taşımacılık alanında derleme ve anket çalışması; Baykasoğlu, Subulan, Taşan ve Dudaklı, (2019) Rusya taşımacılık sektörü açısından dijitalleşmenin durumu ortaya konulmuştur. **pratik çözüm çalışması;** La Scalia vd. (2016) taşımacılık sırasında vibrasyonun kolay bozulan ürünlerin raf ömrüne etkisini incelemiştir. **Tartışma çalışması;** Hsiao ve Chang (2019) dijital ses asistanının lojistik hizmetlerdeki önemini AHS yöntemiyle araştırmıştır. **Teorik çözüm çalışmaları;** Lin, Shi, Zhang ve Wang (2019) nesnelere interneti entegreli kapasiteli optimum araç rotalama problemi çözümü gerçekleştirmiştir. Sicari, Rizzardi ve Coen-Porisini (2019) akıllı lojistik uygulaması önermiştir. Su ve Fan (2020) akıllı lojistik çerçevesinde optimum yeşil araç rotalama gerçekleştirmiştir. Zhang (2018) akıllı lojistik karar modeli önermiştir.

Depo yönetimi ile ilgili çalışmalar; tartışma, teorik ve pratik çözüm önerilerinden oluşmaktadır. **Tartışma çalışması** Trab vd., (2017) konuşan nesnelere akıllı lojistik sistemlerin performansına etkisini değerlendirmiştir. Wen vd. (2018)'in robot sürülerinin akıllı lojistik alanında kullanılması üzerine karşılaşılan sorunların değerlendirildiği çalışmadır. **Pratik çözüm çalışmaları** incelediğimizde Zhou, Piramuthu, Chu, ve Chu (2017) Akıllı depo yönetimi üzerine bir model sunmuştur. Lee vd. (2018) akıllı depo yönetimi üzerine bir model sunmuştur. **Teorik çözüm çalışmaları;** Cui (2017), Jabbar, Khan, Silva ve Han (2018) ve Lee vd. (2019) çalışmalarında akıllı depo yönetimi ile ilgili model önerileri getirmiştir.

Stok yönetimi alanında pratik çözüm çalışmaları; La Scalia, Nasca, Corona, Settanni ve Micale (2017) kolay bozulan ürünler için bir akıllı lojistik modeli önermiş ve vaka üzerinde test etmiştir. La Scalia vd. (2016) Raf ömrü üzerine bir model önerisi geliştirmiş ve test etmiştir. Micale, Enea ve La Scalia (2016) raf ömrü tahmini için model önerisi getirmiş ve bir vaka üzerinde test etmiştir. La Scalia, Micale, Certa, ve Enea (2015) akıllı lojistik temelli farklı raf ömrü modellerini karşılaştırmıştır. **Teorik çözüm çalışmaları;** Anandhi, Anitha ve Sureshkumar (2019) ve Bosona, Gebresenbet, ve Olsson (2018) ürün takibi için yeni model önerileri getirmişlerdir. Chen, Ma, Wang, Wang ve Yu (2018) RFID tabanlı çok kategorili stok sistemi önermiştir.

Risk yönetimi alanında tek derleme ve anket; Barczak, Dembińska ve Marzantowicz (2019) tarafından dijitalleşmenin lojistik yönetimine getirdiği değişiklikler ve oluşan risklerin anket yöntemiyle araştırılmasıdır. Tek **tartışma çalışmasında** ise; Kodym, Kubáč ve Kavka (2020) Lojistik 4.0 uygulamasının risklerini değerlendirmişlerdir.

Bilgi iletişim alanındaki çalışmaları incelediğimizde 1 adet **derleme ve anket çalışması** bulunmaktadır. Erkollar ve Oberer (2017) lojistik süreçler için kullanılan FLEXTRANS 4.0 uygulamasını değerlendirmiştir. **Tartışma çalışmaları;** Barreto vd. (2017) endüstri 4.0 uygulamalarının lojistik süreçlere etkisini değerlendirmiştir. Cho ve Kim (2017) nesnelere interneti tabanlı güvenli taşıma modeli önermiştir. Büyüközkan (2012) lojistik 4.0

kapsamında mevcut teknolojilerin bulanık AHS ile analizini sağlayan bir model önermiştir. Poenicke, Groneberg ve Richter (2019) nesnelerin internetinin akıllı lojistik üzerindeki etkilerine kavramsal bir değerlendirme getirmiştir. Samir vd. (2019) yeşil nesnelerin interneti ve büyük verinin lojistik analizlerde kullanımını değerlendirmiştir. Teucke, Broda, Börold ve Freitag (2018) sensör verilerin otomobil tedarik zinciri üzerindeki etkilerini simülasyonla analiz etmiştir. Trappey vd. (2017) nesnelerin interneti tabanlı teknolojilerin akıllı lojistik üzerinde kullanımını incelemiştir. Ellefsen, Oleśków-Szlapka, Pawłowski ve Tobała (2019) Yapay zeka uygulamalarının uygunluk modeli süreçlerinde kullanımını incelemiştir.

Yeşil lojistik alanındaki çalışmalarını incelediğimizde tartışma çalışması; Sutawijaya ve Nawangsari (2020) endüstri 4.0'ın yeşil tedarik zincirine etkilerini araştırmıştır. **Teorik çözüm çalışmaları;** Hilpert, Kranz ve Schumann (2013) sera gazı salınımı takip sistemini önermiştir. S. Lee, Kang, ve Prabhu (2016) isteğe bağlı parsel teslimat hizmetleri için entegre bir karar verme çerçevesi geliştirmiştir. Ma, Wang, Bai ve Wang (2020) soğuk zincir lojistiği için koordinasyon modeli önermiştir. Sarkar, Guchhait, Sarkar ve Cárdenas-Barrón (2019) akıllı lojistik sistemlerinin karbon salınımını dikkate alarak optimum nakit akışı nasıl oluşturduğunu incelemiştir. Lojistik merkez alanında tek bir makale olup Yavas ve Ozkan-Ozen (2020) lojistik merkezler üzerine bir model önerisi getirerek **teorik çözüm çalışmasını** içermektedir.

4.5. Akıllı Lojistiğin Getirdiği Avantajlar

Endüstri 4.0'daki gelişmeler lojistik süreçlerini de büyük ölçüde etkileyerek akıllı lojistiğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Akıllı lojistik; şirketlere iş modelleri, operasyon modelleri, iletişim modelleri gibi birçok konuda önemli katkılar sunmaktadır. Bu katkıların bir kısmı aşağıda sıralanmıştır.

Entegrasyon: Tedarik zincirinin en önemli amaçlarından biri olan tam entegrasyonu sağlayarak bütüncül bir sistem gibi çalışabilmektedir. Akıllı lojistik bilgi iletişim teknolojilerinden faydalandığı için bilginin ve malzemenin akışı daha hızlı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir (Lee vd., 2019; Levina ve Razumova, 2019; Winkelhaus ve Grosse, 2020)

İzlenebilirlik: Akıllı lojistik, tüm süreçlerin izlenebilmesi ve takip edilebilmesi için barkod, RFID, GPS vb. elektronik tanımlama ve takip sistemleri kullanılmaktadır. Bu sayede süreçlerle ilgili verilere ulaşılabilen ve uygun çözümler getirilebilmektedir (Sutawijaya ve Nawangsari, 2020; Barreto vd., 2017).

Maliyetlerin azalması: akıllı lojistiğin uygulamalar gerçekleştirdiği alanda önemli maliyet avantajları elde ettiği görülmektedir (Frontoni, Rosetti, Paolanti, ve Alves; Gebresenbet, Bosona, Olsson, ve Garcia, 2018; Lee, Kang, ve Prabhu, 2016).

Verimlilik: akıllı lojistik süreçlerinin entegrasyonu ve otomasyonunda, robotik teknolojilerden faydalanılması, ölçek ekonomisinin sağlanması ve insana dayalı hataların azaltılması önemli bir verimlilik avantajı getirmiştir (Lee vd., 2018; Winkelhaus ve Grosse, 2020).

Müşteri taleplerini daha doğru anlama: bilgi iletişim teknolojileri farklı verileri bir araya getirerek büyük veri analiz yöntemleri sayesinde müşterilerin talep ve tercihlerini anlamakta ve uygun çözümler getirebilmektedir (Lee vd., 2018; Schumann, Leye ve Popov, 2015; Winkelhaus ve Grosse, 2020).

Tam zamanında teslimat: Şirketlerin maliyetlerini düşürmeleri kadar tüketiciye tam zamanında teslimat yapmaları da oldukça önemlidir. bilgi iletişim teknolojileri sayesinde elde edilen verilerin analizi sonucunda hem verimsiz noktaların tespit edilmesi hem de teslimat

zamanlaması konusunda doğru bilginin müşterilere ulaştırılmasına katkı sunmaktadır (Sicari, Rizzardi ve Coen-Porisini, 2019; Sutawijaya ve Nawangsari, 2020).

Fazla üretimin engellenmesi: Entegrasyon ve bilginin hızlı akışı sayesinde daha doğru talep tahmini oluşturularak fazla üretim engellenmektedir (Frontoni vd., 2020).

Aşırı stok tutulmasının engellenmesi: Talep doğru tahmin edildiğinde ve süreç içerisinde bilgiye daha hızlı ulaşıldığında üretim daha hızlı gerçekleştirilmekte ve gereksiz stok tutulmak zorunda kalmamaktadır (Chen vd., 2018; Teucke vd., 2018; Zhou vd., 2017).

Yeşil lojistik: Akıllı lojistik yönetimi tüm süreçlerde maksimum verimlilikle çalıştığı için başta emisyonun azaltılması, enerji tüketiminin azaltılması, kaynak kullanımının azaltılması gibi konularda çevreye önemli katkılar sunmaktadır (J. Chen, Huang, Xie, Lee, ve Hua, 2019; Lee vd., 2016).

4.6. Akıllı Lojistik Uygulamalarının Engelleri

Akıllı lojistik uygulamalarının önünde birçok engel bulunmaktadır. Bu alandaki engellerin birçoğu dijital dönüşümde yaşanan engellerle benzerlik göstermektedir. Akıllı lojistikle ilgili engeller aşağıda verilmiştir (Barreto vd., 2017; Kodym vd., 2020; Winkelhaus ve Grosse, 2020; A. Zhang vd., 2019).

Teknolojik engeller;

- Tüm süreçlerin siber ortamda yürütülmesi bu alanda firmaya yapılacak saldırıların üretimi/hizmeti engellemesi ve verilerin çalınma ihtimali
- Akıllı lojistik teknolojilerini kullanacak nitelikli yeterli personel bulunmaması ve var olan personeli sürekli eğitime zorunluluğu
- Kullanılan teknolojilerin birbiriyle entegrasyon gerektirmesi

Ekonomik engeller;

- Bilgi teknoloji yatırımlarının yüksek maliyetli olması
- Akıllı lojistik yatırımında özellikle kullanılan birçok teknolojinin yeni gelişmesi ve hangi teknolojinin daha verimli olacağını veya tüketici veya diğer şirketler tarafından tercih edileceği

Sosyal engeller;

- Daha az insana ihtiyaç duyulması
- Yaşlı çalışanların teknoloji kullanım kabiliyetinin düşük olması ve bu teknolojileri desteklememesi
- Kurum kültürünün akıllı lojistik uygulamalarına geçişe izin vermemesi

Ekolojik riskler;

- Akıllı lojistik yatırımları enerji tüketimi ve emisyonu işlem bazında düşürse bile burada kullanılacak teknolojilerin getirdiği enerji tüketimi artışı
- Makro ölçekte ekonomik büyümenin getirmiş olacağı harcamalar

Hukuki ve politik riskler

- Regülasyonların eksik olması
- Teşviklerin olmaması

4.7. Literatürdeki Boşluklar

Akıllı lojistik kavramının yeni olması ve son yıllarda önem kazanması sebebiyle kaynakların birçoğu teknoloji temelli modeller önermekte ve kavramsal değerlendirmelere yönelmektedir.

- Özellikle önerilerin model uygulamalarının sonuçları değerlendirilebilir veya kavramsal değerlendirilmelerin ampirik analizleri gerçekleştirilebilir.
- İnsan faktörünün akıllı lojistikle birlikte ne yöne evrileceği incelenebilir.
- Organizasyon içinde ve organizasyonlar arasında değişen yönetim yapıları özellikle ülke kültürü ve organizasyon kültürü özelinde değerlendirilebilir.
- Teknoloji kabul modelleriyle kullanıcıların bu teknolojileri kabulü araştırılabilir.
- Akıllı lojistik çalışmalarının önemli bölümünün depo yönetimiyle ilgili süreçlere yöneldiği, özellikle taşımacılık süreçleri başta olmak üzere elleçleme, paketleme, gümrükleme gibi süreçler de dikkate alınabilir.
- Dijital dönüşüm kavramıyla birlikte siber fiziksel iletişim ve bu iletişimi gerçekleştiren nesnelerin internetinin çalışmaların ana teknoloji konusu olduğu gözlenmiştir. Diğer bilgi teknolojileriyle; büyük veri, üç boyutlu yazıcılar, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, robotik teknolojilerin kullanımı ilgili çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Dijital dönüşüm kavramını otonom, akıllılık, makineler arası iletişim gibi teknolojilerin tedarik zincirinin entegrasyonuna etkileri deneysel çalışmalarda analiz edilebilir.
- Sürdürülebilir lojistik konusunda akıllı lojistik uygulamaların geliştirilmesi, özellikle akıllı lojistiğin Avrupa Birliği'nin 2020 vizyonu çerçevesinde yöneldiği döngüsel ekonomiye katkıları değerlendirilebilir.
- Türkiye'de yapılan çalışmaların konusu kavramsal değerlendirmeler ve anket temelli sektörün bakış açısını değerlendiren çalışmalardan oluşmaktadır. Akıllı lojistik uygulamalarının Türkiye'de uygulamasına yönelik engeller ve uygulanabilecek akıllı lojistik önerileri gibi çalışmalar gerçekleştirilebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın hedefi akıllı lojistik alanında sistematik literatür taraması gerçekleştirerek bu alandaki çalışmaların durumunu ortaya koymaktır. Akıllı lojistikle ilgili çalışmaları incelediğimizde bu çalışmaların endüstri 4.0 girişiminin ortaya çıkmasıyla birlikte yoğunlaştığı gözlenmektedir. Tedarik zinciri süreçlerinden biri olan lojistik faaliyetler, dijital dönüşümünden payını almıştır. Akıllı lojistik ile ilgili çalışmaları incelediğimizde kavramsal açıdan “akıllı lojistik” (smart logistics) ve “lojistik 4.0” (logistics 4.0) olmak üzere iki terimin yoğun olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Dijital dönüşüm teknolojilerinin uygulanması şirketlerde süreçler, insan kaynakları, organizasyon ve kültür gibi birçok konuda değişime neden olacaktır. İşin temelinde uçtan uca entegre altyapı, uzmanlık, veri ve veri analitiği konuları yatmaktadır. Şirketlerde dijital kültür oluşturmak uzun vadeli bir iştir. Bu teknolojiler ile şirket yalınlığı ve çevikliği artacaktır. Bu sürece stratejik açıdan yaklaşıldığında 4-5 yıl gibi bir süre alacağı ve önemli ölçüde yatırım finansmanı gerektireceği gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla önce dijital olgunluk düzeyinin tespiti yapılarak dijital dönüşüm stratejisinin ve yol haritasının belirlenmesi gerekmektedir. Bu projenin sponsoru da şirketin en düzey yöneticilerinden biri olmalıdır.

Bu çalışmanın tanımlayıcı ve tematik bulguları değerlendirdiğimizde üç ana unsur öne çıkmaktadır. İlk olarak, akıllı lojistik ile ilgili yapılan çalışmalar 2015 yılı itibarıyla çalışmaların sayısının arttığı, atıf sayısı açısından ise 2016, 2017 ve 2018 yıllarındaki çalışmaların atıf

sayılarında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca akıllı lojistik alanındaki çalışmalar farklı alanlardaki dergilerde kendilerine yer bulduğu tespit edilmiştir.

İkinci olarak, çalışmaların türlerine göre değerlendirdiğimizde en çok derleme-anket ve tartışma makalelerin yoğun olduğu gözlenmiştir. Bu durumun temel sebebi olarak akıllı lojistik kavramının yeni başlamış olması ve bu alanda pratik çözümler sunacak kadar yoğun uygulamaların olmadığı düşünülmektedir. Çalışmaların konularını değerlendirdiğimizde ise en çok dijital dönüşüm olarak isimlendirdiğimiz genel kapsayıcı makalelerin olduğu gözlenmiştir. Bu makaleler genel olarak geleneksel lojistiğin dijital dönüşümünü kavramsal, anket, nitel vb. yöntemlerle değerlendiren çalışmalardan oluşmaktadır.

Son olarak, akıllı lojistiğin faydalarını değerlendirdiğimizde ise var olan çalışmalar dijital dönüşümün lojistik süreçlere temel anlamda önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Başta maliyet verimlilik, izlenebilirlik gibi unsurlar olmak üzere önemli avantajlar sunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte dijital dönüşüm siber ve fiziksel riskler, insan gücünün ne olacağı, otomasyon hatalarında sorumlularının belirlenmesi gibi önemli güvenlik riskleri de barındırmaktadır. Bu durum şirketler arası tedarik zinciri bazında düşünüldüğünde hukuki konular ortaya çıkacaktır.

Bu çalışma yazına iki önemli katkı sunmaktadır. İlk olarak gelişmekte olan akıllı lojistik literatürünün mevcut durumuna yönelik tanımlayıcı istatistiklerin ortaya konulmasını sağlamaktadır. İkinci olarak da literatürdeki çalışma alanlarını haritalayarak boşlukların belirlenmesi ve gelecek çalışmalara yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Çalışmanın sınırlılıkları; anahtar kelime olarak sadece akıllı lojistik alanına odaklanılması dijital dönüşümü içeren diğer çalışmaların incelenmemesine neden olmuştur. Ayrıca çalışmalarda yapılan konu gruplandırması bazı noktalarda öznellik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Anandhi, S., Anitha, R. ve Sureshkumar, V. (2019). IoT enabled RFID authentication and secure object tracking system for smart logistics. *Wireless Personal Communications*, 104(2), 543–560.
- Bakan, İ. ve Şekkel, Z. H. (2018). Endüstri 4.0 etkisiyle lojistik 4.0 *Journal of Life Economics*, 5(2), 17–36.
- Barczak, A., Dembińska, I. ve Marzantowicz, Ł. (2019). Analysis of the risk impact of implementing digital innovations for logistics management. *Processes*, 7(11), 1-16 .
- Barreto, L., Amaral, A. ve Pereira, T. (2017). Industry 4.0 implications in logistics: an overview. *Procedia Manufacturing*, 13, 1245–1252.
- Baykasoğlu, A., Subulan, K., Taşan, A. S. ve Dudaklı, N. (2019). A review of fleet planning problems in single and multimodal transportation systems. *Transportmetrica A: Transport Science*, 15(2), 631–697.
- Bilgiç, E., Türkmenoğlu, M. A. ve Koçak, A. (2020). *Derleme Makale / Review Article Dijitalleşmenin Lojistik Yönetimi Bağlamında İncelenmesi* *. 5(1), 56–69.
- Bosona, T., Gebresenbet, G. ve Olsson, S. O. (2018). Traceability system for improved utilization of solid biofuel from agricultural prunings. *Sustainability (Switzerland)*, 10(2), 1–12.
- Bosona, T., Gebresenbet, G., Olsson, S. O., Garcia, D. ve Germer, S. (2018). Evaluation of a smart system for the optimization of logistics performance of a pruning biomass value chain. *Applied Sciences (Switzerland)*, 8(10), 1-18.
- Bukowski, L. (2019). Logistics decision-making based on the maturity assessment of imperfect knowledge. *Engineering Management in Production and Services*, 11(4), 65–79.
- Büyükoçkan, G. (2012). An integrated fuzzy multi-criteria group decision-making approach for green supplier evaluation. *International Journal of Production Research*, 50(11), 2892–2909.
- Chen, H., Ma, G., Wang, Z., Wang, Q. ve Yu, J. (2018). MAC: Missing tag iceberg queries for multi-category RFID systems. *IEEE Transactions on Vehicular Technology*, 67(10), 9947–9958.

- Chen, J., Huang, T., Xie, X., Lee, P. T. W. ve Hua, C. (2019). Constructing governance framework of a green and smart port. *Journal of Marine Science and Engineering*, 7(4), 1-17.
- Cho, S. ve Kim, J. (2017). Smart logistics model on internet of things environment. *Advanced Science Letters*, 23(3), 1599–1602.
- Chong, Z. Q., Low, C. Y., Mohammad, U., Rahman, R. A. ve Shaari, M. S. B. (2018). Conception of logistics management system for smart factory. *International Journal of Engineering and Technology(UAE)*, 7(4), 126–131.
- Cimini, C., Lagorio, A., Pirola, F. ve Pinto, R. (2019). Exploring human factors in Logistics 4.0: Empirical evidence from a case study. *IFAC-PapersOnLine*, 52(13), 2183–2188.
- Cui, W. (2017). An optimization model for storage robot adaptive positioning system (SR-APS) and simulation analysis. *Boletín Tecnico/Technical Bulletin*, 55(16), 484–491.
- Delfmann, W., Ten Hompel, M., Kersten, W., Schmidt, T. ve Stölzle, W. (2018). Logistics as a science: Central research questions in the era of the fourth industrial revolution. *Logistics Research*, 11(9), 1–13.
- Ellefsen, A. P. T., Oleśków-Szłapka, J., Pawłowski, G. ve Toboła, A. (2019). Striving for excellence in ai implementation: Ai maturity model framework and preliminary research results. *Logforum*, 15(3), 363–376.
- Erkollar, A. ve Oberer, B. (2017). Flextrans 4.0–Smart Logistics for Smart Cities. *SIGMA Journal of Engineering and Natural Sciences*, 8(4), 269–277.
- Facchini, F., Oleśków-Szłapka, J., Ranieri, L. ve Urbinati, A. (2020). A maturity model for logistics 4.0: An empirical analysis and a roadmap for future research. *Sustainability (Switzerland)*, 12(1), 1–18.
- Frazzon, E. M., Rodriguez, C. M. T., Pereira, M. M., Pires, M. C. ve Uhlmann, I. (2019). Towards Supply Chain Management 4.0. *Brazilian Journal of Operations ve Production Management*, 16(2), 180–191.
- Frontoni, E., Rosetti, R., Paolanti, M. ve Alves, A. C. (2020). HATS project for lean and smart global logistic: A shipping company case study. *Manufacturing Letters*, 23, 71–74.
- Gebresenbet, G., Bosona, T., Olsson, S. O. ve Garcia, D. (2018). Smart system for the optimization of logistics performance of the pruning biomass value chain. *Applied Sciences (Switzerland)*, 8(7), 1–17.
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, 26(2), 91-108.
- Hasan, M. M., Jiang, D., Ullah, A. M. M. S. ve Noor-E-Alam, M. (2020). Resilient supplier selection in logistics 4.0 with heterogeneous information. *Expert Systems with Applications*, 139, 1-24.
- Hilpert, H., Kranz, J. ve Schumann, M. (2013). Leveraging green is in logistics: Developing an artifact for greenhouse gas emission tracking. *Business and Information Systems Engineering*, 5(5), 315–325.
- Hsiao, W. H. ve Chang, T. S. (2019). Exploring the opportunity of digital voice assistants in the logistics and transportation industry. *Journal of Enterprise Information Management*, 32(6), 1034–1050.
- Jabbar, S., Khan, M., Silva, B. N. ve Han, K. (2018). A REST-based industrial web of things' framework for smart warehousing. *Journal of Supercomputing*, 74(9), 4419–4433.
- Karagöz, B. ve Bumin Doyduk, H. B. (2020). Lojistik 4.0 uygulamaları ve lojistik firmalarının bakış açısı. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 7(23), 37–51.
- Kodym, O., Kubáč, L. ve Kavka, L. (2020). Risks associated with Logistics 4.0 and their minimization using Blockchain. *Open Engineering*, 10(1), 74–85.
- Krykavskyy, Y., Pokhylchenko, O. ve Hayvanovych, N. (2019). Supply chain development drivers in industry 4.0 in Ukrainian enterprises. *Oeconomia Copernicana*, 10(2), 273–290.
- La Scalia, G., Aiello, G., Miceli, A., Nasca, A., Alfonzo, A. ve Settanni, L. (2016). Effect of Vibration on the Quality of Strawberry Fruits Caused by Simulated Transport. *Journal of Food Process Engineering*, 39(2), 140–156.
- La Scalia, G., Nasca, A., Corona, O., Settanni, L. ve Micale, R. (2017). An Innovative Shelf Life Model Based on Smart Logistic Unit for an Efficient Management of the Perishable Food Supply Chain. *Journal of Food Process Engineering*, 40(1), 1-13.
- Lee, C. K. M., Lin, B., Ng, K. K. H., Lv, Y. ve Tai, W. C. (2019). Smart robotic mobile fulfillment system with dynamic conflict-free strategies considering cyber-physical integration. *Advanced Engineering Informatics*, 42, 1-12.

- Lee, C. K. M., Lv, Y., Ng, K. K. H., Ho, W., ve Choy, K. L. (2018). Design and application of internet of things-based warehouse management system for smart logistics. *International Journal of Production Research*, 56(8), 2753–2768.
- Lee, S., Kang, Y. ve Prabhu, V. V. (2016). Smart logistics: distributed control of green crowdsourced parcel services. *International Journal of Production Research*, 54(23), 6956–6968.
- Levina, E. ve Razumova, Y. (2019). Digitalization of the transport and logistics market: integration of information systems. Russian experience in introducing digital technologies in the organization of logistics processes. *Revista Amazonia Investiga*, 8(22), 269–279.
- Liao, Y., Deschamps, F., Loures, E. de F. R. ve Ramos, L. F. P. (2017). Past, present and future of Industry 4.0 - a systematic literature review and research agenda proposal. *International Journal of Production Research*, 55(12), 3609–3629.
- Lin, N., Shi, Y., Zhang, T. ve Wang, X. (2019). An Effective Order-Aware Hybrid Genetic Algorithm for Capacitated Vehicle Routing Problems in Internet of Things. *IEEE Access*, 7, 86102–86114.
- Luo, C. ve Fu, Q. (2017). Smart logistics monitoring system for hazardous chemicals based on wireless sensor technology. *Chemical Engineering Transactions*, 62, 787–792.
- La Scalia, G., Micale, R., Certa, A., ve Enea, M. (2015). Ranking of shelf life models based on smart logistic unit using the ELECTRE III method. *International Journal of Applied Engineering Research*, 10(17), 38009–38015.
- Ma, X., Wang, J., Bai, Q. ve Wang, S. (2020). Optimization of a three-echelon cold chain considering freshness-keeping efforts under cap-and-trade regulation in Industry 4.0. *International Journal of Production Economics*, 220, 1-16.
- Müller, J. M. ve Voigt, K. I. (2018). The Impact of Industry 4.0 on Supply Chains in Engineer-to-Order Industries - An Exploratory Case Study. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 122–127.
- Özdemir, A. ve Özgüner, M. (2018). Endüstri 4.0 ve lojistik sektörüne etkileri: lojistik 4.0. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(4), 39–47.
- Öztemel, E. ve Gürsev, S. (2018). Lojistik yönetimi üzerinde endüstri 4.0 etkileri ve stratejik planlaması. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 2, 145-154.
- Pan, T. (2012). Value chain analysis method of smart logistics using fuzzy theory. *Information Technology Journal*, 11(4), 441–445.
- Petersen, K., Feldt, R., Mujitaba, S. ve Mattsson, M. (2008). Systematic mapping studies in software engineering. *Proceedings of the 12th International Conference on Evaluation and Assessment in Software Engineering*, 68–77.
- Poenicke, O., Groneberg, M. ve Richter, K. (2019). Method for the planning of IoT use cases in Smart Logistics Zones. *IFAC-PapersOnLine*, 52(13), 2449–2454.
- Rakyta, M., Fusko, M., Herčko, J., Závodská, L. ve Zrnić, N. (2016). Proactive approach to smart maintenance and logistics as a auxiliary and service processes in a company. *Journal of Applied Engineering Science*, 14(4), 433–442.
- Ranieri, L., Digiesi, S., Silvestri, B. ve Roccotelli, M. (2018). A review of last mile logistics innovations in an externalities cost reduction vision. *Sustainability (Switzerland)*, 10(3), 1–18.
- Samir, T., Abdelsamad, C., Aziz, S. ve Jamila, E. (2019). Big data research on the green internet of things in new smart-logistics. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(9 Special Issue 2), 534–537.
- Sarkar, B., Guchhait, R., Sarkar, M. ve Cárdenas-Barrón, L. E. (2019). How does an industry manage the optimum cash flow within a smart production system with the carbon footprint and carbon emission under logistics framework? *International Journal of Production Economics*, 213(March), 243–257.
- Schumann, M., Leye, S. ve Popov, A. (2015). Virtual Reality Models and Digital Engineering Solutions for Technology Transfer. *Applied Computer Systems*, 17(1), 27–33.
- Sciortino, R., Micale, R., Enea, M. ve La Scalia, G. (2016). A webGIS-based system for real time shelf life prediction. *Computers and Electronics in Agriculture*, 127, 451–459.
- Sicari, S., Rizzardi, A. ve Coen-Portisini, A. (2019). Smart transport and logistics: A Node-RED implementation. *Internet Technology Letters*, 2(2), e88.
- Sivamani, S., Kwak, K. ve Cho, Y. (2014). A study on intelligent user-centric logistics service model using ontology.

Journal of Applied Mathematics, 2014.

- Stachowiak, A., Adamczak, M., Hadas, L., Domanski, R., ve Cyplik, P. (2019). Knowledge Absorption Capacity as a Factor for Increasing Logistics 4.0 Maturity. *Applied Sciences*, (9), 1–11.
- Strandhagen, J. O., Vallandingham, L. R., Fragapane, G., Strandhagen, J. W., Stangeland, A. B. H. ve Sharma, N. (2017). Logistics 4.0 and emerging sustainable business models. *Advances in Manufacturing*, 5(4), 359–369.
- Su, Y. ve Fan, Q. M. (2020). The Green Vehicle Routing Problem from a Smart Logistics Perspective. *IEEE Access*, 8(2), 839–846.
- Sutawijaya, A. H., ve Nawangsari, L. C. (2020). What is the impact of industry 4.0 to green supply chain? *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 8(1), 207–213.
- Tatham, P., Stadler, F., Murray, A. ve Shaban, R. Z. (2017). Flying maggots: a smart logistic solution to an enduring medical challenge. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 7(2), 172–193.
- Teucke, M., Broda, E., Börold, A., ve Freitag, M. (2018). Using sensor-based quality data in automotive supply chains. *Machines*, 6(4), 1–22.
- Trab, S., Bajic, E., Zouinkhi, A., Thomas, A., Abdelkrim, M. N., Chekir, H. ve Ltaief, R. H. (2017). A communicating object's approach for smart logistics and safety issues in warehouses. *Concurrent Engineering Research and Applications*, 25(1), 53–67.
- Trappey, A. J. C., Trappey, C. V., Fan, C. Y., Hsu, A. P. T., Li, X. K. ve Lee, I. J. Y. (2017). IoT patent roadmap for smart logistic service provision in the context of Industry 4.0. *Journal of the Chinese Institute of Engineers, Transactions of the Chinese Institute of Engineers, Series A/Chung-Kuo Kung Ch'eng Hsueh K'an*, 40(7), 593–602.
- Vasin, S., Gamidullaeva, L., Shkarupeta, E., Palatkin, I. ve Vasina, T. (2018). Emerging trends and opportunities for industry 4.0 development in Russia. *European Research Studies Journal*, 21(3), 63–76.
- Webster, J. ve Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26(2), 13–23.
- Wen, J., He, L. ve Zhu, F. (2018). Swarm Robotics Control and Communications: Imminent Challenges for Next Generation Smart Logistics. *IEEE Communications Magazine*, 56(7), 102–107.
- Wienhofen, L. W., Mathisen, B. M., & Roman, D. (2015). Empirical big data research: a systematic literature mapping. arXiv preprint arXiv:1509.03045.
- Winkelhaus, S. ve Grosse, E. H. (2020). Logistics 4.0: a systematic review towards a new logistics system. *International Journal of Production Research*, 58(1), 18–43.
- Xie, G. (2018). Smart logistics management of hazardous chemicals based on internet of things. *Chemical Engineering Transactions*, 67, 85–90.
- Xu, J., Jiao, Y. ve Yuan, Y. (2013). Constructing and the related key techniques for the Smart Logistics Information Platform of Yiwu Port. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 51(3), 482–488.
- Yavas, V. ve Ozkan-Ozen, Y. D. (2020). Logistics centers in the new industrial era: A proposed framework for logistics center 4.0. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 135
- Yılmaz, Ü. ve Duman, B. (2019). Lojistik 4.0 Kavramına Genel Bir Bakış: Geçmişten Bugüne Gelişim ve Değişimi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 186–200.
- Yu, Y. W., Jung, H. ve Bae, H. (2015). Integrated GIS-based logistics process monitoring framework with convenient work processing environment for smart logistics. *ETRI Journal*, 37(2), 306–316.
- Zhang, A., Venkatesh, V. G., Liu, Y., Wan, M., Qu, T. ve Huisingh, D. (2019). Barriers to smart waste management for a circular economy in China. *Journal of Cleaner Production*, 24.
- Zhang, N. (2018). Smart logistics path for cyber-physical systems with internet of things. *IEEE Access*, 6, 70808–70819.
- Zhou, W., Piramuthu, S., Chu, F. ve Chu, C. (2017). RFID-enabled flexible warehousing. *Decision Support Systems*, 98, 99–112.

Extended Summary

Digital Transformation of Logistics Management: A Systematic Literature Mapping on Smart Logistics

"Smart" is one of the most popular words in recent years. There is an intense smartness initiative on many issues such as smartphones, smart factories, smart logistics, smart homes, smart cities, smart roads. Logistics management also took its share from this smartness trend. Despite the fact that the use of smart systems in logistics management started to be suggested with the lacking of traditional logistics, Germany's new industrial breakthrough, which emerged at the Hannover fair in 2011, has gained popularity with the concept of "industry 4.0" (Krykavskyy, Pokhylchenko, and Pratikovych, 2019: 275; Pan, 2012: 441).

The use of digital transformation-based technologies in logistics is called "smart logistics" or "logistics 4.0" (Müller and Voigt, 2018: 122). In this study, the use of the term "smart logistics" was preferred. When we evaluate the studies in the field of smart logistics, first of all, the concepts of smart logistics "smart logistics" and "logistics 4.0" are used interchangeably, but in many studies, it is conceptual confusion that only one of these concepts is selected and the synonym between these two concepts is not specified. Therefore, the concept of "Smart Logistics" was used in this study.

The studies in this area have progressed in a more technology-oriented framework rather than being placed around a framework such as smart logistics. This led to reduced attention from the desired integration goal and the lack of a integrated smart logistics framework. When we evaluate the studies carried out for "smart logistics", it was observed that it was generally limited. Although the number of smart logistics studies has increased in recent years, the systematic literature review regarding the evaluation of these studies is limited (Winkelhaus & Grosse, 2020). This study aims to carry out a more integrated literature review and make an important contribution to the literature by evaluating concepts both in smart logistics and logistics 4.0.

In this study, systematic mapping method was used. Systematic mapping method helps to reveal the deficiencies in that area by mapping the studies in the study area (Petersen, Feldt, Mujitaba, and Mattsson, 2008). The main purpose of the study is to reveal a review by examining the studies that involve making logistics processes defined as "smart logistics" and "logistics 4.0" more efficient and more sustainable by using information and communication technologies.

"Web of Science" and "Scopus", in which the most respected scientific publications are accepted, were chosen as the database. Also, "Dergipark" database has been included to evaluate Turkish publications. There are studies in the literature about the digitalization of logistics processes or the use of information technologies in logistics. However, as the studies involving the concept of smart logistics are taken into consideration, as keywords; the words "smart logistics", "smart logistic", "logistics 4.0" and "logistic 4.0" were scanned. In the search made in Dergipark, the words "smart logistics" and "logistics 4.0", which are the Turkish equivalent of these words, were scanned. The screening was carried out in March 2020.

The findings were evaluated within the framework of certain preliminary criteria. First of all, sources such as papers, books, book chapters, technical reports and theses have been eliminated and only articles that have passed the referee process are included. As the publication language, studies written in English for Web of Science and Scopus and in Turkish for Dergipark are taken into consideration. It has been paid attention to include the keywords that are determined in the title, abstract or one of the keywords.

As a result of the screening, 148 publications were selected in the Web of Science database and 50 of these publications constitute articles. 245 publications have been selected in Scopus database and 81 of these publications are articles. In Dergipark, 13 articles were identified. 144 articles were obtained in total.

The results were reviewed by filtering method on a database basis in order to identify the most relevant articles for the purpose. It was paid attention not to include repetitive and irrelevant publications in the filtering method. First, the Web of Science database was evaluated and studies that were not related to the subject were removed and reduced to 41 articles. Secondly, Scopus database has been evaluated, the number has been reduced to 45 by publishing the same publications as Web of Science, and then it has been published as 19 articles by removing irrelevant publications. In the review made in the database of Dergipark, the article was reduced to 7. Totaly, 67 articles are selected.

Even though the studies on smart logistics are based on 2008, it is seen that the researchers turned to this field especially after 2015. After 2015, there is a steady increase in the number of publications and reached its peak with 20 publications in 2019. When we evaluate the number of citations of articles in the field of smart logistics, the most citation was made in 2017. Also, “Sustainability” and “Applied Science” are the most contributing journals with three publications in this field.

In studies by types, there are 14 review and survey studies, 13 practical solution studies, 20 discussion studies and 20 theoretical solution studies. In studies by topics, there are 29 digital transformation, 7 transportation, 7 warehouse management, 7 inventory management, 2 risk management, 9 information communication technologies, 5 green logistics and 1 logistics center.

The application of digital transformation technologies will lead to changes in companies in many areas such as processes, human resources, organization and culture. At the core of the work is the integrated infrastructure, expertise, data and data analytics. Creating a digital culture in companies is a long-term business. With these technologies, company leanness and agility will increase. When this process is approached strategically, it should be kept in mind that it will take 4-5 years and will require significant investment financing. Therefore, the digital transformation strategy and road map should be determined by first determining the level of digital maturity. The sponsor of this project should be one of the most senior managers of the company.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile Göç İdaresi Bağlamında Türkiye'nin Yeni Göç Siyaseti¹

Seçkin BAYKAL *, Levent YILMAZ **

ÖZ

Türkiye'nin göç siyasetinin 2010 yılından beri değiştiği iddia edilmektedir. Bu iddianın iki temel dayacağı bulunmaktadır. İlki, 1980'lerden sonra değişen uluslararası göç olgusundan Türkiye'nin transit ülke olarak etkilenmesidir. İkinci olarak da hızla hayat geçirilen idarî ve hukukî düzenlemelerdir. Bu çalışmada tartışılacak olan konu, yapılan idarî ve hukukî düzenlemelerin bir politika değişikliğine tekabül edip etmediğidir. Türkiye'nin göç siyasetinde, son dönemde yapılan düzenlemelerin radikal bir dönüşüm olmadığı söylenebilir. Ancak Türkiye'nin klâsik göç siyaseti modelinin revizyonundan ibaret olduğunu iddia etmek, yapılan hukukî ve idarî düzenlemeleri hafife almak olur. Türkiye'nin klâsik göç siyasetindeki coğrafi çekince meselesi korunmuş ancak coğrafi çekinceye konu olanlar için yeni statüler tanınmıştır. Ayrıca, Türk kamu yönetiminde yeni bir kurum ihdas edilmiştir. Kamu yönetiminde yapılan birçok düzenleme gibi, bu kurumsal yapı da kamuoyu nezdinde ve belki de bürokrasinin içinde tam yerine oturtulabilmiş değildir.

Anahtar Kelimeler: Göç Siyaseti, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Göç İdaresi

JEL Sınıflandırması: H11

Turkey's New Immigration Policy in the Context of Foreigners and International Protection Act and General Directorate of Migration Management

ABSTRACT

It is claimed that Turkey's immigration policy has changed since 2010. This claim has two main gauntlets. First, after the 1980s, international migration is affected by the changing of Turkey as a transit country. Secondly, they are administrative and legal regulations that are rapidly implemented. The subject to be discussed in this study is whether the administrative and legal arrangements made correspond to a policy change. Turkey's immigration policy in the arrangements made in recent years, can be said that does not mean a radical change in immigration policy. However, to argue that the arrangements made consist of the revision of Turkey's classical immigration policy, it would be to underestimate the legal and administrative arrangements made. Turkey's geographical reservation in the classical immigration policy is preserved in the new arrangements; however, new status has been granted for those subject to geographical reservation. In addition, a new institution has been created in the Turkish public administration. Like many arrangements made in public administration, this institutional structure has not been able to be fall into place before the public and perhaps within the bureaucracy.

Keywords: Migration Policy, Foreigners and International Protection Law, Migration Management

JEL Classification: H11

Geliş Tarihi / Received: 18.05.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2020

¹ Bu makale "Türkiye'nin Yeni Göçmen Siyasetinin Kurumsal Yapısı: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü" isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak yeni bir iddia çerçevesinde türetilmiştir.

* Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, seckinbaykal@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5449-688X

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, levent.yilmaz@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5538-8781

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, Türkiye'nin uzun yıllardır devam eden göç siyasetinin özellikle *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* (YUKK)'nin kabul edilmesi ve bu çerçevede *Göç İdaresinin* kuruluşuyla klâsik çizgisinden ayrıldığı iddiası değerlendirilmeye çalışılacaktır. Genel olarak, Cumhuriyetin ilânından 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin klâsik ve ana hatları değişmeyen bir göç siyaseti olduğu kabul edilmektedir. Klâsik olarak tabir edilebilecek bu siyasetin değiştiği iddiasını ortaya koymak için, haliyle, bu dönemin göç siyasetinin ana özelliklerini belirlemek gerekmektedir. Bu özellikler yasal ve kurumsal bağlamda belirlenebilir. Böylelikle, değiştiği iddia edilen göç siyasetinin de bu bağlam kapsamında -yani yasal ve kurumsal olarak- açıklaması yapılabilir. Bir bakıma karşılaştırmalı olarak eski ve yeni göç siyasetinin kaynaklarına değinmek gereklidir. Bunun yanında, söz konusu bağlamı uygulama açısından da ele almak doğru bir yol olacaktır. Böylelikle, yasal ve kurumsal düzenlemelerin pratiğe geçişini görmek mümkün olacaktır.

Çalışma sonucunda iki olasılıktan birinin ağır bastığı neticesine ulaşılması gerekmektedir. Birinci olasılık, Türkiye'nin yeni göç siyaseti ile klâsik göç siyasetinin -bazı konjonktürel farklar içerse de- son tahlile bir devamlılık arz ettiğidir. İkinci olasılık ise yeni ve klâsik göç siyaseti arasında bir kopuşun olduğudur. Bunun ortaya konabilmesi için Türkiye'nin göç siyasetlerini, yukarıda belirtildiği gibi, yasal, kurumsal ve pratik boyutları ile açıklamak gerekmektedir.

2. TÜRKİYE'NİN KLÂSİK GÖÇ SİYASETİ

Türkiye için göç hareketleri bağlamında bir sınıflandırma yapıldığında göç alan, göç veren ve daha önemlisi tarihi boyunca göç yolları üzerinde transit geçiş ülkesi konumunda bulunduğu söylenebilir. Cumhuriyetin ilânından sonra dönemlere ayrılarak incelenmesi görece daha kolay olsa da, Türkiye için göç hareketlerinin Osmanlı döneminden itibaren yoğun şekilde gerçekleştiği belirtilmelidir. Bu durumda göç hareketlerine bakış ve göç politikasının gelişimi önem arz etmektedir.

Politika merkezli bir bakış bağlamında, önemli göç hareketlerinden biri Osmanlı döneminde gerçekleşen *Yahudi* göçüdür. İstanbul'un alınmasından sonra Osmanlı'nın elinde bulundurduğu diğer topraklardan İstanbul'a doğru bir göç gerçekleşmiştir. O dönem nüfusu 50.000 civarı olan İstanbul'a gerçekleşen Yahudi göçü için, İmparatorluğun bakışının ekonomik temelli olduğu iddia edilebilir. Öncelikle böyle bir göç akımının nüfus artışıyla birlikte ekonomik kalkınma sağlayacakları düşünülmüştür. Ayrıca farklı bir dine mensup topluluğun göç etmesi toplumsal hoşgörünün artmasına da katkı sağlayacaktır (Rozen, 2010: 45).

Osmanlı döneminden itibaren göç ve göçe bakış açılarını incelemek için göç yönetiminde çıkarılmış kanunların etkilerine bakmak gerekir. Cumhuriyet öncesinde yaşanan göç akımları genel olarak ekonomik ve sosyal kalkınma üzerinden değerlendirilirken Cumhuriyet sonrasında farklılaşan göç akımları yasalarla idare edilmeye başlanan bir göç yönetimi oluşturmuştur.

2.1. Göç Mevzuatı

2.1.1. İskân Kanunları

Osmanlı döneminde farklı dinlere mensup toplulukların göç etmesine alışık olan bir ülke için Cumhuriyetin ilânı sonrası özellikle Yunanistan ile yaşanan mübadele sürecinin büyük etkisiyle Türk kültürüne yakın olan ülkelerden gelen göçler ve Türk kökenlilerin göçleri etkili

olmaya başlamıştır (Kirişçi, 2000: 93). *İskân*, Osmanlı zamanından itibaren fetihler sonrasında yer değiştirecek nüfus hareketlerinin sağlanmasında önem verilen bir konu olmuştur. *İskân* kelimesinin tanımına bakıldığında, birey ya da toplulukların yer değiştirmeleri ve yeni yerlerinde istihdam edilebilmeleri ile konut sahibi olmaları anlamları göze çarpmaktadır (Keleş, 1998: 140; Emek İnan, 2014: 84).

İskân konusunda ilk resmî adım 1860 yılında *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu*'nun kurulmasıyla atılmıştır. *İskân-ı Muhacirin Talimatnâmesi* komisyon tarafından çıkarılmış ve geçmişe bakıldığında göç yönetiminin düzenlenmesinde kullanılan ilk yazılı örnek olduğu söylenebilir (Barut, 2018: 169). I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte dönem nüfusunun yaklaşık üçte birinin yer değiştirdiği belirtilmektedir ve bu süreçte *iskân* politikaları ağırlığını korumaktadır (Emek İnan, 2016: 16). Yunanistan ile yaşanan *mübadele* süreci kitlesel bir göç akımının yaşanmasına ve bu da Cumhuriyet tarihinin göçle ilgili ilk düzenleyici belgesi olan 1926 *İskân Kanunu*'nun oluşturulmasına neden olmuştur (Kirişçi, 2000: 3). Osmanlı döneminin Müslüman nüfus üzerinden hareket ederek *dinî kimlik* algısıyla yönlendirilen *iskân* siyaseti, Balkan Savaşı ve sonrasında yayılan milliyetçi düşüncenin de etkisiyle, *Türk kimliği* üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Kirişçi, 2000: 3).

Türkiye için göç yönetiminin kritik adımlarından biri de 1934 yılında çıkarılan *İskân Kanunu* olmuştur. Bir öncekine göre daha kapsamlı şekilde çıkarılan Kanun, göç yönetiminde *muhacir* tanımının yapılması bakımından büyük önem arz etmektedir. Kanunda *muhacir*, “dışarıdan Türkiye’ye yerleşmek amacıyla gelen aşiretler, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlılığı olanlar” şeklinde tanımlanmıştır. Muhacir tanımının yapılması yalnızca bu tanıma uyan kişilerin *iskân* ve vatandaşlık haklarından yararlanmaları bakımından önemli olduğu gibi, yine sadece bu kişilere göç etme hakkı tanınmasından dolayı da göç yönetiminin sınırları bakımından belirleyici olmuştur. Ayrıca Kanunda sadece muhacir tanımı yapılmamış, yine ülke dışından zorunlu sebeplerden dolayı gelen ancak yerleşme niyeti olmayan kişiler için de *mülteci* ifadesi kullanmıştır (İçduyguve diğerleri, 2009: 119).

Her iki kanun da sadece ülke dışından gelenlerin değil, aynı zamanda ülke içerisinde dağınık şekilde ya da sağlıksız koşullarda yaşayan kişi ya da toplulukların *iskân* edilmeleriyle ilgili düzenlemeler getirmiştir. Özellikle merkezlerden uzak konumda bulunan aşiretlerin daha *düzenli* yaşamaları hedeflenmiştir (Duman, 2009: 478-479). *İskân* konusunda dikkat edilmiş hususlardan bir diğeri ise güvenlik meselesidir. Hâlâ savaşın etkileri söz konusuysa, Bulgaristan tarafından fırsat bulunduğu saldırı gelebileceği ihtimali üzerinde durulmuş ve buradan gelen 95.000 kişi Trakya bölgesine yerleştirilerek sınır güvenliği konusunda da atım atılmıştır (Sallan-Gül, 2002: 87).

2.1.2. Pasaport Kanunu

Göç yönetiminde yapılmış yasal düzenlemelerden bir diğeri ise *Pasaport Kanunu*'dur. 1950 yılında yürürlüğe giren kanun vasıtasıyla öncelikle ülkeye giriş yapacak olanlar için bir düzen oluşturulması amaçlanmıştır. Kanun incelendiğinde ilk üç madde, hem yabancıların hem de Türk vatandaşlarının ülkeye girişte kullanacakları belgeler ve muadilleri ile ilgilidir. Bir sonraki madde ise pasaport, vesika olmadan veya uyulması gereken diğer kurallara uymayanların sınır dışı edilmeleri ile ilgili düzenlemeyi içermektedir. 8. maddede ülkeye girmesi yasak olan kişi ve gruplar belirtilmiştir (Dönmez Kara, 2015: 166).

Kanun ülkeye giriş şartlarını düzenlerken bir yandan da şartlara uyulmaması halinde cezaî uygulamalara da değinmiştir. Ülkeye giriş ve çıkışlarda pasaport veya pasaport yerine geçebilecek bir belgeye sahip olmayanların, 33. maddede para cezası ile birlikte 3 aya kadar hapis cezasıyla yargılanacakları belirtilmiştir. Madde hem Türk vatandaşları hem de yabancılar için geçerliken, yabancıların ceza sürelerinin dolumu sonrasında sınır dışı edilecekleri kanunda

yer almıştır. Kanunda ayrıca devlet tarafından belirlenmiş sınır kapılarının dışında, farklı yerlerden ülkeye giriş ya da ülkeden çıkış yapılmaya çalışılması durumunda bunu yapmaya çalışan kişilerin para cezası ve 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası ile yargılanabilecekleri hükmü yer almaktadır. Yine kanuna göre bu kişilerin sınır kapılarından farklı yerlerden geçmelerine yardımcı olanlar da 1 aydan 2 yıla kadar hapis cezasıyla karşılaşacaklardır (Pasaport Kanunu, 1950: 2370 m).

2.1.3. 1951 Cenevre Sözleşmesi

Ulusal anlamda çıkarılan bir kanun ya da genelge olmasa da, *Cenevre Sözleşmesi*'nin Türkiye'nin göç yönetiminin çözümlenmesinde kritik öneme sahip olduğu söylenebilir. Sözleşmenin uluslararası göç bakımından önemi ilk defa küresel bir metinde yazılı olarak mülteci tanımının yapılmış olmasıdır. Sözleşme hazırlanırken masada olan taraflardan biri olan Türkiye, buna rağmen sözleşmeyi 10 yıl gecikmeyle 1961 yılında imzalamıştır (Cenevre Sözleşmesi, 1951). Türkiye sözleşmeyi imzalayarak uluslararası korumaya girmiş olsa da sözleşmeyi bazı maddelere *çekince* koyarak imzalamıştır.

Çekince koyulan maddelerin biri de, sözleşmenin herhangi bir hükmünden dolayı Türkiye'de bulunan bir mültecinin Türk uyruklu bir kişiden daha fazla hakka sahip olamayacağı hükmüdür. 1926 ve 1928 yıllarında imzalanan Ermeni, Rus ve Suriye asıllı mülteciler ile ilgili sözleşmelere taraf olunmayacağı da yine Türkiye tarafından deklare edilmiştir. Cenevre Sözleşmesi'nin ilk maddesindeki "1 Ocak 1951'den önce gerçekleşen olaylar ifadesi" bu tarihten önce "Avrupa'da gerçekleşen olaylar" şeklide değiştirilerek onaylanmıştır (Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, 1961: 181).

Sözleşmenin bu şartlarla birlikte onanmasında, özellikle *Avrupa'dan gelenler* ibaresinin eklenmesi dikkat çekicidir. Türkiye'ye olan göçlerin yoğunluğunun Avrupa dışında ülkelere gelmesi sebebiyle, bu kişi ve topluluklara kendi hukuk sistemi içerisinde geçici sığınma hakkı tanıdığı yorumu yapılabilir (Ekşi, 2014: 66-67). 1967 yılında, *Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin Protokol*'de "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar" ibaresi çıkarılarak, Türkiye ve diğer bazı ülkelerin yapmış olduğu *coğrafi çekince* koyarak sözleşmenin imzalanması durumu ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak 1951 sözleşmesine taraf olan ülkelere, aynı çekincelerle protokolü imzalama hakkının verilmesi tezat bir durum oluşturmuştur (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1017-1018).

2.2. Türkiye Göç Tarihi

Modern anlamda kitlesel göçlerle Cumhuriyet sonrasında karşılaşan Türkiye için göç hareketlerinin tarihi Osmanlı dönemiyle başlamaktadır. Osmanlı'nın jeopolitik konumuyla birlikte fetihlerin etkisi, ekonomik, sosyal ve siyasal olaylar çeşitli göç ve nüfus hareketlerine sebep olmuştur. Klâsik anlamda göç yönetiminde sözü edilen Yahudi göçleri en önemli örneklerden birini teşkil etmiştir. O dönem engizisyon baskıyla mücadele eden İspanya'daki Yahudilerin bir kısmı Portekiz'e bir kısmı ise Osmanlı'ya göç etmiştir (Rozen, 2010: 46-47). Kendi dinlerinden vazgeçmek istemeyen Yahudilerin, Osmanlı'da dinlerinin gereklerini yerine getirmek için İslâm dininin buyruğu altında yaşamaları gerekmektedir. Bu şekilde hem ilk kısımda bahsedilen ekonomik ve sosyal yaşamı kalkındırmaya yönelik bir hamle hem de dinî entegrasyonun sağlanmaya çalışıldığı bir göç yönetiminden söz etmek mümkündür (Tekeli ve Erder, 1978: 46).

Cumhuriyet dönemine gelene kadar farklı göç akınları belirli süreler içerisinde gerçekleşmeye devam etmiştir. *Osmanlı-Rus Savaşı* sonucunda Kırım'ın 1783 yılında Ruslar tarafından alınması üzerine bölgede yaşayan çok sayıda Tatar Müslüman Osmanlı'ya doğru bir

göç hareketi başlatmıştır (Barut, 2018: 163). İlerleyen dönemde 1828-1829 yıllarında yaşanan *Osmanlı-Rus Savaşı* da yeni bir göç dalgası ve nüfus hareketine sebep olmuştur. Rusların Rumeli bölgesine doğru gelmesiyle, o bölgede yaşayan birçok Rum ve Bulgar, Rusya'ya gönderilmiştir. Rusya için bu göç dalgası, ülke içinde ekonomik ve sosyal uyum çalışmaları yapılmasına ve aynı zamanda diğer devletlere karşı bir askerî güç oluşturulmasına neden olmuştur (Gülsoy, 1993: 21-23).

1853 yılında Osmanlı ve Rusya arasında yaşanan çekişme tekrar etkisini göstererek *Kırım Savaşı*'nın çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı daha önce hiç yaşamadığı büyüklükte bir göç akınına şahit olmuştur. O dönem için Rus İmparatorluğu bünyesinde yaşayan 300.000 Kırım Tatarı olduğu ve Savaş sonunda bu nüfustan yaklaşık 200.000 kişinin Osmanlı'ya göç ettiği tahmin edilmektedir (Williams, 2000: 79-80). Kırım Savaşı'nın etkilerinin ilerleyen yıllarda devam ettiği belirtilmelidir. *Nogay* ve *Çerkes* göçmenlerin Osmanlı'ya göç etme/ettirilme çabaları da kritik öneme sahiptir. Göç edenlerin soğuk hava şartlarında zorluk çekmeleri ve birçok ailenin yaşamını yitirmesi uluslararası göç hareketlerinin zorluğu bakımından önemli örneklerden biridir. Osmanlı'nın böyle büyük bir göç dalgasıyla karşılaşması da, göç yönetimi ve göçmen entegrasyonu bakımından ciddi zorluklar yaşanmasına sebep olmuştur (Demirtaş, 2011: 20-21).

1877-1878 yıllarında yaşanan *Osmanlı-Rus Savaşı*'nın, Osmanlı için gerçekleşen en kapsamlı göç dalgalanmasına sebep olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın mağlubiyetiyle sonlanan savaş 1.253.000 kişinin göç etmesine sebebiyet vermesiyle, Osmanlı'yı göç yönetimi bakımından zorlamıştır. Böyle bir göç dalgası karşısında öncelikle göçmenler için bir sağlık hizmeti oluşturulmaya çalışılmış ve barınma koşullarının iyileştirilmesi için çaba gösterilmiştir. Savaşın sonunda Berlin Anlaşması'nın imzalanmasıyla Bulgar Prenslığının kurulması da, Osmanlı'ya doğru gerçekleşen göç hareketlerini sürekli bir niteliğe büründürmüştür. Bu sürekliliğin Osmanlı toplum yapısında büyük değişimlere sebep olduğu söylenmektedir (Ağanoğlu, 2001: 33; Efe, 2018: 22).

Tablo 1: Göç Mevzuatı Tablosu

1926 İskân Kanunu	Balkanlardan gelen göçler ve mübadele sürecinde barınma ve istihdam sorunları çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca bazı aşiretlerin dağınık yaşamı bırakarak yerleşik düzene geçirilmesi amaçlanmıştır.
1934 İskân Kanunu	Göçmenlerin ekonomik olarak katkılarında yararlanmaya devam edilmiştir. Göç olgusunda güvenlik yaklaşımı öne çıkmış ve bu sebeple Trakya'da Bulgaristan'ın saldırı olasılığına karşı tampon bölge oluşturulmuştur.
Pasaport Kanunu	Yabancılar için hukukî bir şablon ortaya konmuş ve ülkeye giriş çıkış şartları düzenlenmiştir.
Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun	Yabancıların ülkede 1 aydan fazla kalması durumunda ikâmet almaları zorunlu tutulmuştur. Ayrıca siyasi mültecilerin özel olarak düzenlenmesi bakımından

	ülke hukukunda yeni bir düzenleme getirilmiş ve bu kişilerin sadece İçişleri Bakanlığı’nın göstermiş olduğu yerlerde barınabilecekleri kararlaştırılmıştır.
Vatandaşlık Kanunu	Göç olgusuna daha korumacı ve güvenlik üzerinden yaklaşmış. Bir yabancı için vatandaşlık kazanmak için yerine getirmesi gereken şartlar zorlaştırılmıştır.
1994 İltica Yönetmeliği	Ülke içerisinde sığınmacı, mülteci olgularıyla ilgili ilk kez hukukî bir belge yazılmıştır. Sınır güvenliğinin altı çizilmiş ve olası bir göç yoğunluğunda sığınmacılara izin verilmeyeceği açıklanmıştır.
Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun	Yabancıların hangi şartlarda çalışabilecekleri ve hakları belirtilmiştir. Daha önce kanunlarda tanımları yapılmış olan Türk soyundan gelen muhacir, göçmen, mültecilerin yabancılar için belirlenen sürelerden bağımsız olmaları belirtilmiştir.

2.2.1. Cumhuriyet Dönemi Göç Hareketleri

1912-1913 döneminde yaşanan *Balkan Savaşları*, hem Osmanlı dönemindeki göç hareketlerinin devamına hem de mübadelenin ilk örneğinin yaşanmasına sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı’na giden süreçte, ulus-devlet modelinin gelişimi birçok ülke için *homojen* nüfus yapısının oluşturulmasını gerektirmiştir. Homojen nüfus yapısına sahip olmak için ya mübadele örneğinde olduğu gibi anlaşma yoluna gidilmiş ya da ülke içerisinde yaşayan yabancı kişi ve gruplar zor kullanılarak sınır dışı edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir durumun içerisinde 1913 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan mübadele anlaşması gereği 48.570 Müslüman, Osmanlı topraklarına göç ederken; 46.764 Bulgar da Bulgaristan’a gitmiştir (Ağanoğlu, 2001: 121-122).

Osmanlı için göç hareketleri Balkan Savaşları sırasında da sürmüştür ve sadece Bulgaristan ile sınırlı kalmamıştır. Diğer ülkelerden göç dalgaları gelmeye ve Osmanlı da göç vermeye devam etmiştir. Cumhuriyetin ilânı sonrasında yapılan mübadele anlaşmasının önünün bu dönemde açıldığı iddia edilebilir. Balkan Savaşları’nın sona ermesiyle özellikle Yunan egemenliğinde olan topraklardan çok sayıda Müslüman kökenli insan Osmanlı’ya göç etmiştir. Osmanlı bu noktada gelenlerin Anadolu’da Rum nüfusun fazla olduğu yerlerde ikamet etmesine karar vermiştir. Bu karar sonrasında Rum nüfusta da hareketlilik yaşanması, iki ülkenin mübadele fikrine daha sıcak bakmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak iki ülkenin karşılıklı olarak taleplerinin uyuşamayacağı anlaşılınca, mübadele anlaşması gerçekleştirilememiştir. Olumsuz sonuca rağmen ilk başta da söylendiği gibi, ilerleyen dönemde yapılacak mübadelenin önü bu sayede açılmıştır (Çetin, 2010: 153-156).

Osmanlı-Rus mücadelesi ve Balkan Savaşları, Müslüman ve Hristiyan nüfus arasında gerilimi tırmandırmıştır. Müslümanlar buldukları coğrafyayı terk ederek Osmanlı’ya gelmek istemiş, Osmanlı’da yaşayan Hristiyanlar da Anadolu’dan uzaklaşmayı istemişlerdir. Cumhuriyet ilân edildikten sonra gerçekleşen ilk büyük göç hareketi, Yunanistan ile Türkiye arasında mübadele yoluyla olmuştur. 30 Ocak 1923 tarihinde iki ülke arasında protokol imzalanmış ve *mübadele* hayata geçirilmiştir. Her ne kadar protokol imzalanması Cumhuriyet

ilân edilmeden önce olsa da, iki ülke arasındaki mübadele 1927 yılına kadar çeşitli dönemlerde sürmüştür. Bu süreçte Anadolu'da yaşayan 1.200.000 dolaylarında Rum ile Yunanistan'da yaşayan 400.000 Müslüman mübadele yoluyla ülkelerini değiştirmiştir (Yalçın, 2004: 109; İçduygu ve diğerleri, 2014: 100).

Mübadele süreci eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Dönemin koşulları dünya genelinde ulus-devlet modelinin gelişimine olanak sağlarken, çoğu ülke bu modele göre homojen bir nüfus yapısı hedefi üzerine politikalar belirlemektedir. Zorunlu göç uygulamasının örneklerinden olan mübadele altında, *etnik temizlik* yapıldığı iddiası gündeme gelmiştir. Ancak bu teze karşılık, I. Dünya Savaşı sonrası uygulanabilecek *barışçıl* yöntemlerden biri olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca etnik temizlik fikrinin aksine, savaş sonrası koşullarda Yunanistan'ın ülke nüfusunu artırma isteğinin, mübadele fikrinin büyük devletlerce kabul gördüğü yorumu da yapılmaktadır (Efe, 2018: 21; Ortaylı, 2017).

Balkanlardan göçler 1960'lı yıllara kadar belirli aralıklarla gelmeye devam etmiştir. Yaşanan iki dünya savaşı sonrasında, daha barışçıl bir ortamda göç hareketleri yaşanmaya devam etmiştir. Cumhuriyetin ilânından 1960 yılına kadar geçen sürede Türkiye'ye yapılan göçlerin %98'i Balkan göçleri olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye'nin düzenli ve çok sayıda Balkan göçüyle karşılaşmasında hem *coğrafi yakınlığın* etkisi belirtilmekte hem de Balkan ülkelerinde yaşanan *siyasî istikrarsızlıkların* sürmesi gösterilmektedir. Ayrıca *dini inanç* bakımından yakınlık olmasıyla birlikte kültür benzerlikleri ve *dil bağlantısı* da Balkan göçlerinin yoğun şekilde yaşanmasının sebepleri arasındadır. 1923 yılından 1950'li yılların sonuna kadar rakamlar incelendiğinde *Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya* gibi ülkeler Türkiye'ye göç akınlarında başı çeken ülkeler arasında yer almaktadır (Akgündüz, 1998: 11-12).

1923 sonrasında homojen nüfus ve ulus-devlet inşası ülke içerisinde birçok alanda atılım ve gelişmeyi zorunlu kılmıştır. Bunu başarmak için adımlarını sıklaştıran Türkiye için yeterli akademisyen sayısının olmaması akademik ilerlemenin önünde engel teşkil etmiştir. Bu noktada Türkiye için göç hareketleri aynı zamanda üniversite reformunun gerçekleştirilebilmesi için dolaylı yoldan anahtar haline gelmiştir. 1930'ların başında yurt dışında yaşanan siyasî sorunlara paralel olarak Darülfünun'un dönüşüm süreci, yabancı akademisyenlerin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Sayısal olarak herhangi bir göç dalgasıyla kıyaslanamayacak kadar küçük bir grubun yer değiştirmesi olsa da, *beyin göçü* olarak adlandırılan göç türünün en keskin örneklerinden birine tanıklık edilmiştir.

Nazi Almanya'sında yaşayan bilim insanlarından bazıları ülkeden kaçmak istemiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin, sığınma hakkının yanında çalışma hakkı da vermesiyle birlikte bilim insanları Türkiye'ye göç etmiştir. Almanya dışında Fransa, İtalya ve Avusturya gibi ülkelere de kaçmak isteyen belirli sayıda akademisyen Türkiye'ye gelmiştir. Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne çevrilmesiyle, 1933 yılında üniversitede çalışan yabancı akademisyen sayısı 85'i bulmuştur. Bu durum üniversite reformuyla birlikte, farklı bilimsel alanlarda da gelişim sağlanmasına olanak vermiştir (Akgündüz, 1998: 113; Öztürk, 1999: 70-72).

Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan bir tanesi, yabancı bilim insanlarının öğrenme teknikleri konusunda büyük bir fayda sağladıklarıdır. Öğrenmeyi öğrenme ve kütüphanelerin zenginleşmesi gibi konularda ülkede bilimin gelişimine katkı sunulmuştur. Ayrıca katkıları bunun da ötesine geçerek çok sayıda öğrenci yetiştirmeleri, kalkınma odaklı yeni bir devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü karşılamaya yardımcı olmuştur (Namal, 2012: 15-17).

Türkiye'nin ilk dönem göçlerine bakıldığında, Osmanlı'dan itibaren süregelen Balkan göçlerinin etkisi görülmektedir. Bu göçlere, nicelik olarak olmasa da, nitelik anlamında yabancı bilim insanların göçleri eklenmiştir. Modern anlamda uluslararası göç hareketlerine bakıldığında Türkiye için sürecin 1950-1960 döneminde başladığı söylenebilir. Bu dönemden itibaren göç

alan ve göç veren ülke konumundaki Türkiye aynı zamanda transit ülke konumunda yer alırken, diğer yandan iç göç hareketlerinin de yükselmeye başladığı görülmektedir.

2.2.2. 1950-1980 Dönemi

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye için göç olgusu daha ön plana çıkmış ve önceleri olduğu şekliyle göç alan değil göç veren ülke konumuna doğru bir geçiş söz konusu olmuştur. 1960'a kadar genellikle, insanların bireysel düzeyde deneme ve zorlamalarıyla yurt dışına göçler şeklinde, bir göç hareketliliği oluşmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarla birlikte farklı ülkelerle ikili anlaşmalar yapılmaya başlanması, bu göç hareketliliğini yurt dışına bir göç dalgasına dönüştürmeye başlamıştır. Avrupa ülkeleri özellikle II. Dünya Savaşı'nın bitimi sonrasında ekonomik olarak kalkınma sağlanması için iş gücü ihtiyacının bir kısmını ikili anlaşmalar üzerinden sağlamıştır. Türkiye özelinde bakıldığında, anlaşmalar yapılmadan önce, bireysel olarak Avrupa'ya gitmeyi başarmış meslek erbapları aynı meslekten başka kişileri yanına çekmişlerdir (Abadan-Unat, 2002: 40).

Türkiye için 1960 ve sonrası dönem siyasal, ekonomik ve sosyal olayların değişimiyle ilerlerken, göç yönetimi de bu değişimden nasibini almıştır. Bu süreçte plânlı ekonomi döneminin başlamasıyla, dışa göç olgusu geçmişte olduğu gibi kişisel denemeler üzerinden değil, bir devlet politikası olarak gerçekleşmeye başlamıştır. İşgücünün hareket etmesiyle, özellikle yurt dışı kaynaklı döviz akışının ülkeye yönelecek olması, ekonomik kalkınmanın önemli finansal kaynaklarından biri haline getirilmek istenmiştir. *İşgücü göçünün* sürekliliğinin sağlanması amacıyla, Türkiye, Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkeleriyle ikili anlaşmalar imzalamaya başlamıştır.

Sanayi devriminin gerçekleştirilmesi sonrası oluşan işgücü ihtiyacı o dönem Avrupa Devletleri tarafından Batı Avrupa üzerinden gelen göçmen akışı sayesinde giderilmeye çalışılmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında ise istihdam probleminin giderilmesi için *Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya* gibi ülkelere yönelme eğilimi görülmüştür. Bu eğilim sonucunda Türkiye gibi ülkeler, durumu ekonomik kalkınma için temel bir politika haline getirmiş ve Avrupa genelinde bir işgücü hareketliliği süreci yaşanmıştır (Görmezöz, 2011: 41).

İlk olarak 1961 yılında *Batı Almanya* ile imzalanan ikili anlaşma çerçevesinde Türkiye'den işçi göçü gerçekleşmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren 1960'lı yılların sonuna kadar çeşitli Avrupa ülkeleriyle benzer anlaşmalar gerçekleştirilmiştir. *Avusturya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Fransa, İsveç, Danimarka* gibi Avrupa ülkeleri Türkiye ile ikili anlaşmalar imzalamış işçi ihtiyacını bu şekilde gidermeye çalışmıştır. Türkiye de hem bireysel hem aile göçü şeklinde işgücü hareketliliğini devlet destekli politikalarla destekleyerek göç olgusunda ekonomi temelli bir yönetim modelinde ilerlemiştir.

1970'li yıllara kadar devam eden anlaşmalarla işgücü hareketliliği hem göç hem ekonomi alanında Avrupa ülkeleri için dönemin en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Ancak 1973 yılında yaşanan *petrol krizi* bu anlaşmalar ve göç akışı için büyük sorun teşkil etmiştir. Kriz sonrası işçi alımları çoğunlukla durma noktasına gelmiş ve ekonomik olarak duraksama yaşanmaya başlanmıştır. Bu noktada daha önceden göç etmiş ve yerleşik hale gelmiş işçiler için ikili anlaşmaların yanına sosyal güvenlik anlaşmaları eklenmeye başlanmıştır. Kriz sadece göçmen işçi akışını kesmekle kalmayıp aynı zamanda çalışan işçilerin de işini kaybetmesine neden olmuştur. Bu dönemde çalışmaya devam edebilen göçmen işçilerin emeklilik, doğum yardımı, işsizlik maaşı, sağlık bakımı gibi hakları elde edebilmeleri için sosyal güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır. Hem o dönem için hakların iyileştirilmesi hem de ilerleyen dönemler için göçmen işçilerin haklarının daha sağlam temeller üzerine oturtulması bakımından önem arz etmektedir (Abadan-Unat, 2002: 46-47).

Petrol krizi sebebiyle birçok ülke için işgücü akışının sağlanması zora girmiştir ülke içerisinde başka sorunlara da yol açmıştır. Türkiye gibi hem ikili anlaşmalarla dışa göç veren hem de tarihi boyunca göç almış ve almaya devam eden bir ülke için dengeli bir nüfus politikası oluşturmak zorlaşmıştır. Kriz sonrasında hemen hemen tüm anlaşma imzalanan ülkelerin işçi alımını durdurmaya başlaması, aynı zamanda ülke içerisindeki istihdam rakamları bakımından da olumsuz sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Ancak bu durum, her krizin kendi içerisinde fırsat yaratması sözünde olduğu gibi, Türkiye için yeni bir olanak getirmiştir. Bu sefer Avrupa ülkeleri yerine petrol sayesinde hızla zenginleşen *Ortadoğu* ülkelerinin işçi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'de bulunan vasıflı işgücü hareketinin başka bir yere kayması ve akışın devam etmesi anlamına gelmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2014: 200).

Türkiye için bu dönem, her ne kadar devlet politikası sonucu dışa göç verilen dönem olarak anılsa da, diğer yandan uzun süredir devam eden göç alan ülke olma özelliği de devam etmiştir. Balkanlardan gelen göç akınları belirli aralıklarla etkisini sürdürmüş ve 1950 yılında *Bulgaristan*'dan 100.000 civarında aile Türkiye'ye bir kez daha kitlesel bir göç akını gerçekleştirmiştir. İlerleyen yıllarda mübadele örneğine benzer şekilde Bulgaristan ve Türkiye arasında anlaşma imzalanmış ve Türkiye yeniden 100.000 kişilik bir göç dalgasıyla karşılaşmıştır. 1960-1980 yılları arasında Balkan göçleri içerisinde her ne kadar resmî kayıtlarda geçmese de Yunanistan'dan gelen 20.000 Türk kökenli aile olduğu belirtilmektedir (Kirişçi, 2000: 9).

II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren Türkiye için iç göç dalgalanmasından da bahsetmek gerekir. Kırdan kente göç akınları bu dönem içerisinde gerçekleşmeye başlamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki kır ve kent hayatı arasındaki farklılığın yüksek olması ve iki taraf arasındaki altyapı dengesizliği bu tarz yoğun iç göç hareketlerinin yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu farklılıkların yanı sıra tarımda makineleşme oranının artması, kırsal yaşamda istihdam olanaklarının düşmesine ve işsiz kalanların çoğunlukla aileleriyle birlikte kente göç etmelerine neden olmaktadır. 1950 sonrasında sanayileşme yatırımlarının artması, kentlerde iş olanaklarının artışına sebep olmuş ve bu durum da yine kente göç akışını hızlandıran nedenler arasında yer almıştır (Tekeli, 2008: 75-77).

Tarımda makineleşme oranının artması, sanayileşme yatırımının hızlanması kente olan göçleri artırmış ancak bunun sonucunda çarpık kentleşme sorunu baş göstermiştir. Çarpık kentleşme ile mücadele edilememesi gecekondulaşma sorununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca sanayileşmeye yapılan yatırımın belli yüksekliğe ulaşmaması beklenen oranda bir istihdam alanı açmamıştır. Bu sebeple gecekondulaşma yanında istihdam sorunu da ortaya çıkmıştır. Ulaşım olanaklarının artışı hem küresel göç hareketlerinin hem de iç göç dalgalarının büyümesinde bir diğer sebeplerden kabul edilmektedir. Kırdan üretim yapan kişi ve grupların artan ulaşım olanaklarını kullanarak kentli tüketiciye ulaşmasının kolaylaşması, yerelden ulusal piyasaya geçiş yapabilmesi de Türkiye iç göçünün yoğunlaşmasına neden olmuştur (Tekeli, 2008: 75-77).

2.2.3. 1980 Sonrası Dönem

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi daha önce de ifade edildiği üzere, dönemin işgücü akışını olumsuz anlamda etkilemiştir. Ancak bu kriz ilerleyen yılların göç akışında da neden olmuştur. Daha öncesinde yurtdışına giderek çalışmaya başlayan göçmen işçiler, yaşanan sıkıntılı sürecin ardından ailelerini yanlarına getirmekte zorlanmışlardır. Bu süreçte çoğunlukla ya yasal olmayan yollarla ya da siyasî mülteci olmaya çalışarak tekrar aile birleşimi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca 1980 yılında gerçekleşen askerî darbe de önemli faktör olmuştur. Darbe sonrasında yurt dışına gitmek isteyen çok sayıda insan, *siyasî mültecilik* için başvuruda bulunmuştur (Kirişçi, 2003).

1980 sonrası dönemin Türkiye için en belirgin özelliğinin uluslararası göç hareketlerinde değişen konumu olduğu söylenebilir. Türkiye, Osmanlı'dan itibaren coğrafi konumu gereği *transit ülke* konumunda bulunurken, bir yandan da düzenli aralıklarla gelen Balkan göçleri sebebiyle göç alan ülke olarak nitelendirilebilir. Ancak 1980 ve sonrasında sınır komşusu olan ülkelerin yaşadığı iç karışıklıklar, siyasî sorunlar, Türkiye'ye olan göçlerin seyrini değiştirmiştir. Balkanlar, Türk etnik kökenliler ya da Türk kültürüne yakın topluluklar yerine, Türkiye artık sınır komşularının göç akınlarıyla karşı karşıyadır (İçduygu, 2006: 71-72).

Küreselleşme olgusunun iyiden iyiye etkisini hissettirmesiyle, göç akınlarının yoğunluğu da artmaya başlamış, Türkiye, daha çok Ortadoğu ve Afrika'dan gelen göçlere maruz kalmıştır. İslâm Devrimi sonrası ortaya çıkan iç karışıklıktan dolayı en yoğun göç dalgası *İran*'dan gelmiştir. Türkiye'ye sığınmak için gelen İranlılar, ülkeyi transit ülke olarak kullanmaya çalışmışlardır. Türkiye'ye kalıcı olarak değil, Kuzey Amerika ülkeleri ya da herhangi bir Avrupa ülkesine geçişte kullanmak için gelmişlerdir. İran'dan gelen bu göç dalgasıyla ilgili kesin sayılar belirlenemese de, tahminlere göre o dönem gelen sığınmacı sayısı 1.500.000 kişi dolaylarındadır (İçduygu, 2005: 7; Buz, 2008: 12).

1990 yılına gelmeden önce dikkat çeken diğer bir göç dalgası *Afganistan*'dan gelmiştir. Afganistan'ın 1979 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle, çok sayıda Afgan Türkiye'ye gelmiş; İran'dan gelen göç dalgasında olduğu gibi, çoğunlukla, Avrupa ülkelerine geçiş yapmaya çalışmışlardır. Aynı dönemde Türkiye için Osmanlı'dan bu yana alışık olduğu bir göç akını tekrarlamıştır. *Bulgaristan*'dan 500.000 dolaylarında Türk, asimilasyon sebebiyle sığınmacı olarak Türkiye'ye gelmiştir. 1988-1991 yılları arasında gerçekleşen İran-İrak Savaşı, *İrak*'tan 600.000 kişinin gelmesine yol açmış ve bu kişilere Türkiye tarafından korunma sağlanmıştır. Aynı zamana denk gelen *Halepçe Katliamı* da Türkiye'ye gelen göç yoğunluğunun artmasında rol oynamıştır (Manneart, 2003: 2-4).

1990'lı yıllara gelindiğinde Yugoslavya'nın dağılması ve *Bosna Hersek* olaylarının etkisiyle 20.000 kişinin sığınmacı olarak Türkiye'ye geldiği görülmektedir. 1999 yılında yaşanan *Kosova Savaşı* da Türkiye'ye olan göç yoğunluğunu artıran etkenler arasındadır. Bosna Hersek'te yaşanan olaylar sonrasında ülkede yaşayanların %35'nin yer değiştirdiği belirtilmekte ve Türkiye'ye 25.000 kişilik bir grubun göç ettiği söylenmektedir (Deniz, 2011: 95).

Türkiye, 2000 ve sonrası dönemde, 1990'lı yıllardan beri ülkeyi Avrupa ülkelerine geçiş amacıyla kullanan sığınmacılar ile mücadele etmiştir. Bu durumun zirve yaptığı 1995-2009 yılları arasında 800.000 düzensiz göçmen yakalanmış ve yakalananların yarısı kadarının Avrupa'ya geçmek isteyen sığınmacılar olduğu belirtilmiştir (İçduygu ve Sert, 2010: 7). Türkiye için düzensiz göçle mücadele esas itibarıyla 2010 ve sonrası dönemde başlamıştır. *Suriye*'de yaşanan iç çatışma, Türkiye'nin sadece düzensiz göçle mücadelesini değil, aynı zamanda göç yönetimini de değişime zorlamıştır.

2010 yılında Arap Baharı'nın etkisiyle Türkiye için yeni bir kitlesel göç dönemi başlamıştır. Tunus'ta gerçekleşen olaylar sonrası Arap Baharı ismiyle anılan halk hareketleri 2011 yılında Suriye'ye sığınarak etkisini orada da hissettirmeye başlamıştır. Halk ayaklanmasına dönüşen olaylar neticesinde Suriye yönetiminin sert şekilde karşılık vererek ayaklanmayı bastırma çabası, silâhlı çatışmalara ve geri dönüşü zor olan bir sürecin başlamasına neden olmuştur. İlerleyen dönemlerde başka devletler ve ulus üstü kurumların devreye girmesiyle olaylar daha büyümüş ve 2000 sonrası dönemin en büyük göç dalgası başlamıştır. Birçok kişinin ölümü ve milyonlarca insanın zorunlu olarak göç etmesiyle Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır (İnce, 2018: 43).

Küreselleşme sürecinin hızlanması, teknolojik ilerleme ve ulaşımda gelişim gibi faktörler; Türkiye için, başka ülkelerde olduğu gibi, göç hareketlerinin daha sık görülmesine neden olmuştur. Ancak Suriye gibi komşu ülkede yaşanan iç karışıklık Türkiye için daha önce

yaşanmamış yoğunlukta bir göç dalgasına sebebiyet vermiştir. İlk etapta kurulan kamplarla Suriye'den gelen sığınmacıların barınma sorunu giderilmeye çalışılmıştır. 2019 yılında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) tarafından paylaşılan rakamlara göre Türkiye'de kayıt altına alınmış Suriyeli sığınmacı sayısı 3.600.000'dir (GİGM, 2019).

2000 sonrası dönem Türkiye'de iç göç hareketlerinde kayda değer bir değişim yaşanmasa da, belli oranda görülmeye devam etmiştir. Kırdan kente göç olgusu değişim yaşamış; ekonomik sıkıntılar, işsizlik, yaşam koşullarının yetersizliği gibi sebeplerle kentten kente göç hareketleri daha çok gözlenmeye başlamıştır. Kırdan kente göç devam etmekte olup kırsal bölgede yaşayanların oranı düşerken, kentsel nüfus yoğunluğu artış göstermiştir.

3. DEĞİŞEN GÖÇ SİYASETİ: YABANCILAR VE ULUSLARARASI KORUMA KANUNU (YUKK) VE GÖÇ İDARESİ

Türkiye için Osmanlı döneminden itibaren yaşanan göç dalgaları idarî düzenlemelerle yönetilmek istenen bir alan olmaya başlamıştır. İskân kanunlarıyla başlayan göç yönetiminin, yasal hale getirilmesi ilerleyen yıllarda farklı kanun ve yönetmeliklerde yapılan düzenlemelerle devam etmiştir. 1980 sonrasında sayıca büyüyen göç dalgalarıyla karşılaşılması ve göçün niteliğinin değişmesi, göç olgusunun çıkarılan yönetmeliklerle yönetilemeyecek kadar büyümesine neden olmuştur. 2010 yılı ve sonrasında ise Suriye'den daha önce karşılaşılmamış büyüklükte bir göç akınının olması, yasal düzenlemelerin de düzey atlamasını zorunlu kılmıştır. Gelinen noktada çıkarılan *6458 sayılı Kanun* göç yönetiminin değişimini kanıtlar niteliktedir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) çıkarılırken tek etkenin Suriye'den gelen göç dalgası olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı zamanda *Avrupa Birliği* (AB), göç ve göç yönetimi konusunda hem üye ülkelere hem de Türkiye gibi aday ülkelere, müktesebatlarında yapmaları gereken düzenlemeleri belirlemektedir. YUKK gerekçesinde de belirtildiği gibi, Türkiye için, AB müktesebatıyla uyumlu, insan haklarına saygılı, idarî ve hukukî altyapının oluşturulduğu etkin bir göç yönetimine ihtiyaç vardır. (YUKK, 2013: 1-3).

Göç yönetiminde kapsamlı bir yasa yapılması daha önce çıkarılmış yasaların kaldırılması ya da bazı maddelerinin düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin 1950 yılında yürürlüğe giren Pasaport Kanunu'nun bazı maddeleri ile Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun, YUKK sonrasında yürürlükten kaldırılmıştır. Bu iki kanun gibi, ayrı ayrı düzenlenmiş mevzuat, YUKK çıkarılarak bütünleşik ve daha etkin hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu sayede kapsamlı bir düzenleme ve göç yönetiminde eksikliği hissedilen hukukî temelin oluşturulması amaçlanmıştır (Aygün ve Kaya, 2016: 99).

3.1. Coğrafi Çekince Unsuru

Türkiye'nin göç yönetiminde hukukî bir düzen oluşturmasında geçen gelişim sürecinde, ulusal mevzuat kadar uluslararası sözleşmelerin de etkisi büyüktür. Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olunması küresel ölçekte plânlanan bir göç yönetim akışından uzak kalınmadığının göstergelerinden biridir. Ancak daha önce sözü edildiği gibi, sözleşme Türkiye tarafından coğrafi çekince konarak imzalanmıştır. Sözleşmede geçen ve sonrasında YUKK 4. Maddeye de eklenen "hiç kimsenin ırk, cinsiyet, dinî inanış ya da başka sebeplerle zarar görebileceği ve hayatının ya da özgürlüğünün tehdit altında olacağı bir yere gönderilemeyeceği" ifadesi, şüphesiz ülkeler için sığınmacı hukukunun temelini oluşturmaktadır. Böyle bir ifade ve bunun gerektirdiklerinin, kitlesel göçle karşılaşan ülkelere, maddî olduğu kadar manevî sorumluluklar yüklediği belirtilmektedir (Kaya ve Eren, 2014: 58).

Göç edilen ülkenin bu kapsamda sahip olduğu sorumluluklar Türkiye için coğrafi çekince unsuru üzerinden bir eleştiri noktası oluşturmuştur. Sözleşmeyi coğrafi çekince koyarak imzalayan Türkiye, göç yönetiminde YUKK kapsamında yeni bir aşamaya geçerken bu konuda yeni/geri bir adım atmamıştır. YUKK 4. maddede kimsenin zarar görme ihtimalinin olduğu bir yere geri gönderilemeyeceği söylene de, coğrafi çekincenin bu durumla çeliştiği ifade edilmektedir. AB ile yapılan müzakerelerde de bu konu dile getirilmeye devam etmiş ve Türkiye’nin göç yönetim haritasının belirlenmeye çalışıldığı Strateji Belgelerinde yer almıştır. Bu eleştiriler devam ederken konu üzerinde uzlaşa sağlanamamış ve YUKK 61. Maddede mülteci tanımı yapılırken yine “Avrupa’da meydana gelen olaylar” ifadesi tanımın önüne eklenerek coğrafi çekince unsuru korunmuştur (YUKK, 2013: M.61).

3.2.Uluslararası Koruma

Cenevre Sözleşmesi’nin kabul edilmesi ve AB üyeliği çalışmaları sırasında yapılan müzakereler doğrultusunda, etkin bir göç yönetimi çalışması evrensel tanımlar ve göç hukuku çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak coğrafi çekince unsuru hukukî anlamda da Türkiye için farklılık oluşmasına neden olmuştur. Bu noktada yeni çıkarılan kanunun 62. Maddesinde *şartlı mülteci* tanımının yapıldığı görülmektedir. Şartlı mülteci tanımının ortaya çıkış sebebi, Türkiye’nin koymuş olduğu çekince olduğu için bu tanım aynı zamanda Türk hukukuna özgü olarak koruma statüleri arasında yerini almıştır (Çelik, 2015: 72).

Mülteci statüsü söz konusu olduğunda Türkiye Cenevre Sözleşmesi’ne koymuş olduğu coğrafi çekince şartı üzerinden Avrupa ülkelerinde meydana gelmiş olayları temel almaktadır. *Şartlı mülteci* statüsüyle Avrupa ülkeleri dışında gerçekleşmiş olayların temel alınacağı hukukî olarak belirtilmiştir. Bu sayede Suriye’den gelen yoğun nüfus hareketliliği karşısında göç yönetiminde atılan en önemli adımlardan birinin gerçekleştirildiği söylenebilir. Şartlı mülteci tanımının geçtiği maddenin devamında bir başka keskin hamle göze çarpmaktadır. “Türkiye’de şartlı mülteci statüsü almış kişi ya da kişilerin üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar ülkede kalmalarına izin verilir” şeklinde devam eden madde metninden, bu statüdeki kişilerin ülkede geçici misafir olarak algılandıkları yorumu yapılabilir (Çelik, 2015: 76).

Mülteci statüsünde coğrafi çekince sebebiyle eleştirilen Türkiye için şartlı mülteci kavramı da eleştirileri beraberinde getirmiştir. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* (AİHM)’nde uluslararası anlaşmalarla çelişki oluşturduğu üzerinden Türkiye aleyhine dava açılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ortaya konarak Türkiye’nin uygulamaya çalıştığı modelin eşitlikçi olmadığı iddiası belirtilmiştir. Ancak coğrafi çekincenin baştan belirtilerek sözleşmenin imzalanmasının kural ihlâli bakımından sorun yaratmadığı sonucuna varılmış ve Türkiye için herhangi bir aleyhte hüküm doğurmamıştır (Ekşi, 2015: 49).

Göç yönetiminde YUKK kapsamında atılan koruma yönetmeliği adımları, *geçici koruma* maddesi de eklenerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Aynı şartlı mülteci de olduğu gibi geçici koruma kavramı da Türk hukuku içerisinde YUKK ile birlikte kendisine yer bulmuştur. YUKK 91. Maddede ülkesinden ayrılmak zorunda kalarak acil ve geçici koruma bulma ümidiyle kitlesel olarak sınırlara gelen yabancılara geçici koruma sağlanabileceği hükmü yer almaktadır. Maddede dikkat çeken unsurun geçici korumadan *bireysel* olarak ülkeye giriş yapmaya çalışanların yararlanamayacak olmalarıdır. Kitlesel göç akınları içerisindeki kişilere verilmek üzere tasarlanan geçici korumanın çıkarılmasında Suriye’den gelen göç dalgasının etkisi yadsınamaz. Ancak maddeye coğrafi çekince ya da başka herhangi bir kısıtlama koyulmaması mülteci statüsü alamayan kişiler ve diğer olabilecek kitlesel göçler için hukukî bir altyapı oluşturması bakımından önem arz etmektedir (YUKK, 2013: M.91).

Geçici Koruma Yönetmeliği ile YUKK 6.maddede olduğu gibi geri gönderme yasağı koyulmuştur. Ölüm, işkence vb. sonuçlarla karşılaşma ihtimali olan kişilerin hiçbir sebeple geri

gönderilemeyecekleri belirtilmiştir. Bu noktada Türkiye'nin göç yönetimi açısından iki zıt fikir ortaya atılmaktadır. Bir yandan mültecilik gibi bir statü elde edememiş insanların, geçici koruma statüsüyle bireysel ihtiyaçlarının karşılanabilecek olması hem insanî hem hukukî yönden önemli bir adım olarak görülmektedir. Ancak geçici koruma statüsünde bulunan kişilere ikamet izni verilemeyeceği hukuken düzenlenmiştir. Bu durum hem koruma türünün kapsamını daraltmakta hem de sığınmacılara olan bakış açısını olumsuz yönde etkilediği yorumu yapılabilmektedir (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014: m.6).

YUKK kapsamında koruma statüleri ve bu statülerin verilme şartlarıyla birlikte, uluslararası koruma statüsünün hangi koşullarda sona ereceği de belirtilmiştir. *Terk edilmek zorunda kalınan ülkeye dönüş, kaybedilen vatandaşlığın geri kazanılması, başka bir ülkeden vatandaşlık elde edilmesi* gibi şartlar uluslararası korumanın sona erme durumları altında düzenlenmiştir.

3.3.Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM), YUKK 103. Madde kapsamında kurularak faaliyete geçmiştir. Kuruluş maddesinde belirtildiği gibi *göç konusunda politika ve strateji belirlemek, yabancıların ülkeye giriş çıkış işlemlerinin gerçekleştirilmesi, düzensiz göçle mücadele* gibi işlemlerin yürütülmesi amacıyla kurulmuştur. Kuruluş maddesinin de gösterdiği şekliyle göç alanında uzmanlaşmış bir kurum ihtiyacının giderilmesi hedeflenmiştir. Göç yönetiminde Osmanlı dönemiyle başlayan, ilk hukukî adımların Cumhuriyet sonrası atılmasıyla devam eden süreç daha bütüncül bir yapı oluşturularak göç yönetiminde değişim hedefiyle devam etmektedir.

Asırlardır göç hareketleri ile karşılaşan bir coğrafyada göç yönetiminde önemli adımların atılmasının bu denli geç kalınmasında, göçlerin nitelik ve nicelik olarak farklılık göstermesi önemli bir sebeptir. Suriye'den gelen göç dalgası daha önce hiç karşılaşmamış bir boyutta gerçekleşmiştir. Ayrıca 1980 sonrası dönemde İran, Irak, Afganistan gibi ülkelere gelen göçmenlerin asıl hedefi Avrupa ülkelerine geçmek olduğu için göç yönetiminde esas özen gösterilen yer düzensiz göçle mücadele olmuştur. Ancak 2011 sonrasında gelen göçmenlerin çoğunluğu başka bir ülkeye gitmek isteseler de, Türkiye'de kalmak durumundadırlar. AB üyeliği kapsamında diğer birçok alanda olduğu gibi göç yönetiminde gelişim beklenmektedir.

GİGM öncesinde, uzun yıllar boyunca İçişleri Bakanlığı'nın yanında Emniyet Genel Müdürlüğü'nün de nüfus hareketlerinde işleyişin başındaki kurum olması dikkat çekmektedir. Bunun sebebi olarak Türkiye'nin 2000 öncesinde çoğunlukla *transit ülke* konumunda bulunması ve *yasa dışı* yollardan göç etmeye çalışanların sayısının oldukça fazla olması olarak gösterilebilir. Ancak Suriye'den gelen yoğun göç sonrası Türkiye'nin hedef ülke haline gelmesiyle göç ve göç yönetimine bakış değişmek zorunda kalmıştır. Artık sadece kaçak şekilde göç etmek isteyenlerin engellenmesi ya da düzene sokulması göç yönetimi açısından yetersiz kalacaktır. Ülkeye gelmiş ve burada kalmak zorunda olan milyonlarca insanın öncelikle *hukuk tarafından tanınarak statülerinin belirlenmesi, barınma ve istihdam gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesi* ve ilerleyen dönemlerde *kültürel farklılıklardan dolayı ortaya çıkabilecek sorunların giderilmesi için bir entegrasyon çalışmasının yapılması* elzem hale gelmiş, GİGM'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

YUKK 103. Maddeyle kurulan GİGM'nin görev ve sorumlulukları 104. Maddede belirtilmiştir. Genel hatlarıyla bakıldığında *göç konusunda politika belirlemek, mevzuat gelişimini ve stratejilerin uygulanmasını sağlamak* başlıca görevleri arasındadır. Yasa dışı göçle mücadele, geçici korumayla ilgili işlemlerin yürütülmesiyle birlikte göç alanında çalışacak ya da destek verecek kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon sağlamak ve bunlara destek olmak. Ayrıca ülkedeki yabancıların uyum süreçlerinin yürütülmesi de GİGM'nin görevleri arasında yer almaktadır (YUKK, 2013: m.104).

Kanunla kurulan diğ er bir kurum da *Göç Politikaları Kurulu* olmuştur. Göç yönetiminde izlenecek stratejinin belirlenmesinde İçişleri Bakanlığı ile birlikte çalışacak bir kurul oluşturulmuştur. Kurulun da görev ve sorumlulukları kanunda belirtilmiştir. GİGM’nin görevleri arasında bu kurulun sekreteryaya işlerini yürütmek maddesi yer almıştır. Bu noktada GİGM göç konusunda tek yetkili kurum olarak ortaya çıkmış ancak karar mekanizmasında Göç Politikaları Kurulunun olduğu gözlenmiştir. GİGM daha çok kurul ve bakanlık tarafından belirlenen yol ve yöntemlerin uygulanması ve izlenmesinde takipçi ve idarî işlerin sorumlusu olarak kendine bir yer edinmiştir. Ancak kuruldun verim alınıp alınmadığı tartışmalı bir konu olmuştur. 2018 yılı itibariyle *Göç Kurulu* ismini alarak yoluna devam etmekte ve daha önce belirtilen görev ve sorumluluklarının sınırlandırıldığı tespit edilmektedir.

GİGM’nin kurulmasıyla birlikte yine aynı kanunla müdürlüğe bağlı komisyonlar kurulmuştur. 81 ilde taşra teşkilatlanması gerçekleştirilmiş ve idarî işlemlerin yürütülmesi sağlanmıştır. Kurulan komisyonlar arasında; *Göç Danışma Kurulu, Uluslararası Koruma Değerlendirme Komisyonu, Düzensiz Göçle Mücadele Koordinasyon Kurulu* gibi komisyonlar yer almıştır.

GİGM’nün göç yönetimini bütüncül hale getirmesi ve yoğun göç dalgaları sonucunda göçmenlerin entegrasyonunu sağlaması istenmektedir. Müdürlük bünyesinde *Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığı* kurularak bu sorunun giderilmesi amaçlanmıştır. Suriye’den gelen sığınmacıların ilk olarak dil sorununu aşmaları için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çoğunluğu kamplarda olan sığınmacıların barınma, eğitim, sağlık gibi alanlarda da uyum ve toplumsal kabul sorunlarının çözümü öncelikli hale gelmiştir.

Müdürlük göç yönetiminde öncelikli hedeflerden biri olarak bürokratik işlemlerin azaltılmasını amaçlamıştır. *Göç-Net* uygulaması tasarlanmış ve bu sayede teknolojik açıdan göç süreçlerinde işlemlerin daha hızlı uygulanması sağlanmıştır. GİGM üzerinden vize ve ikamet başvuruları gibi işlemlerin çevrimiçi olarak gerçekleştirilebilmesi, hem zaman tasarrufu sağlarken hem de sürecin tek bir noktadan kontrolüne olanak vermektedir. Ancak bu durum şu an için yeterli görülmemekte ve daha çok işlemin internet veri tabanından gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

GİGM aynı zamanda ilerleyen dönemlerde gerçekleşebilecek olası göç hareketleri ve göç yönetiminin karmaşık hale gelmesi sebebiyle stratejik plânlar hazırlamaktadır. AB üyeliği sürecinde de önem verilen projeksiyonlar ilk olarak GİGM tarafından 2017-2021 yılları için tasarlanmış ve kamuoyuyla paylaşılmıştır (GİGM, 2016). Kurumun stratejik yönetim hedefi doğrultusunda gerçekleştirdiği bu uygulamalar, AB müktesebatına uyum çerçevesinde de olumlu yönde değerlendirilebilir.

Göç yönetiminde en etkin ve yetkili kurum olarak Müdürlüğün toplumsal görünürlüğü de önemli kıstaslar arasında yer almaktadır. Kurulduğu günden bu yana medya organlarında yer alması bakımından yeterliliği sorgulanmaktadır. Medya yoluyla gündemde kalmak uyum sürecinin bir parçası olarak kabul edilebilir. Uyum, sadece göç edenler için değil, aynı zamanda göç edilen ülke vatandaşları için de gerçekleşmesi gereken bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte Müdürlüğün görünürlüğü, uyum sürecinin etkin şekilde yönetilmesinde önemli bir faktördür. Bu konuda atılan ilk adımlardan birisi, mahalle etkinliklerinin gerçekleştirilerek sığınmacı ve yerleşiklerin adaptasyonunda çalışmalar yapmak olmuştur.

GİGM’nin basın yoluyla kendini görünür kıldığını iddia edebilmek pek mümkün gözükmemektedir. Göç ve göçmen ilişkisi basın yoluyla daha çok kendine yer bulurken, kurum geri plânda kalmıştır. Türkiye’nin göç siyasetine yön vermesi beklenen, göç yönetiminde en yetkin kurum olarak lanse edilen ve idarî işlem ve eylemlerin kendi çatısı altında gerçekleştirildiği bir kurum olarak göz önünde kalmayı başaramamıştır. Ayrıca kurum tarafından hazırlanan Strateji Planında tanınırlık başlığının zayıflıklar kısmında yer alması dikkat çekicidir.

Bu yönüyle lanse edilenin aksine, standart bir kamu kuruluşu olmanın ötesine geçme ihtimali düşük gözükmektedir.

4. SONUÇ

Türkiye için göç politikası oluşumunun Cumhuriyet ilân edildikten sonra gerçekleştiği yadsınamaz bir gerçektir. Göç politikası oluşurken içinde bulunulan dönemin hâkim koşullarının etkisi büyük olmuştur. *İskân kanunları* ile başlayan yasallaşma sürecinde Osmanlı döneminden itibaren gerçekleşen *Balkan göçlerinin* ve gelen Türk kökenli bireylerin etkisinden söz edilebilir. Yeni bir devlet oluşumu esnasında yabancıların göç hareketiyle karşılaşılmaş olunması sürecin nispeten rahat geçilmesini sağlamıştır.

İkinci dönem olarak kabul edilen sürecin Avrupa temelli bir ekonomik model üzerinden şekillendiği belirtilebilir. Yurt dışına gerçekleşen göç hareketleri ülke ekonomisi açısından fayda sağlayacağı düşünülerek kabul edilmiş ve desteklenerek bir devlet politikası haline getirilmiştir. 1980 ve sonrasına kadar kayda değer bir yabancı göçüyle karşılaşılmaş olunması, göç politikasında sadece Cenevre Sözleşmesi gibi bazı uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle yetinilmiş bir sürece sebebiyet vermiştir.

1980 sonrası Türkiye için hem göç hareketlerinin hem de göç yönetiminin değişmeye başladığı dönem olmuştur. Artık göç akınları, etnik yakınlık duyulan gruplardan çok, Türkiye için “çevre” sayılacak gruplardan gelmeye başlamıştır. Afganistan, Irak ve İran gibi ülkelerden gelen göçlerle karşılaşılması, *düzensiz göçle mücadelenin* ortaya çıkışı anlamına gelmiştir. Komşu ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar, Türkiye'nin çoğunlukla transit ülke olarak kullanıldığı göç hareketlerine neden olmuştur. Avrupa ülkelerine göç etmek isteyenler için Türkiye bir geçiş noktası durumunda yer almıştır. Bu süreçte göç yönetimi; iskân kanunları sonrasında çıkarılan pasaport kanunu, vatandaşlık kanunu gibi ulusal ve Cenevre Sözleşmesi gibi uluslararası metinler çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır.

Üçüncü dönemle başlayan ve Suriye'den gelen göç dalgasıyla iyiden iyiye ülkenin en önemli gündem maddeleri arasına giren göç yönetiminde politika oluşturma süreci dalgalı bir seyir izlemiştir. Avrupa'dan gelen eleştiriler de hesaba katıldığında *coğrafi çekinceyle*, oluşabilecek göç dalgalarına bir duvar örüldüğü söylenebilir. Bu noktada Avrupa ülkeleriyle ters orantılı giden bir süreç görülmektedir. 2010 sonrasında her ne kadar coğrafi çekince konusundaki tutum devam etse de, Suriye'den gelen büyük göç dalgası karşısında *açık kapı politikası* uygulanmıştır. Can güvenliğinin tehlikede olması temel alınmış ve milyonlarca sığınmacının ülkeye girişine izin verilmiştir. Avrupa'nın göç hareketlerine karşı duvar örmekle itham edildiği bir dönemde, Türkiye kapılarını açarak zıt yönde ilerlemiştir.

Türkiye için göç yönetimine dair hukukî ve idarî açıdan ihtiyaç duyulan düzenlemeler ancak 2010 sonrası dönemde yapılabilmektedir. Suriye'den gelen yoğun göç dalgası ve AB üyelik sürecinde uyulması gereken müktesebatla birlikte göç yönetiminde bir değişim gerçekleştirilmiştir. YUKK adında kapsamlı bir kanun çıkarılarak göç yönetiminde izlenecek şablon belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda yine aynı kanunla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurularak göç yönetiminde kurumsal anlamda ilerleme gösterilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada Türkiye için oluşan koşullar göç yönetiminin de seyrini belirlemiştir.

Türkiye için yaşanan değişim, öncelikle hedef ülke haline gelmekten dolayı, güvenlik perspektifinde olmuştur. Cenevre Sözleşmesi'ne konan coğrafi çekince sebebiyle sığınmacılar, mülteci statüsü alamamış ve misafir algısıyla Türkiye'de bulunmuştur. Şartlı mülteci gibi bir terimin Türk hukukuna özgü şekilde ortaya çıkması da bu korumacı tavrın bir göstergesidir.

YUKK üzerinden bir göç politikası oluşturulurken, GİGM idarî bakımdan ön plâna çıkarılmaya çalışılmıştır. Yabancı vatandaşların tüm işlemleri tek kurum üzerinden yürütülmeye

başlanmış ve işlerin kolluk kuvvetlerinden alınması amaçlanmıştır. Bu noktada, her ne kadar coğrafi çekince üzerinden korumacı tavır geliştirilmiş olursa da, göç konusunda idarî iş ve eylemlerin kolluk kuvvetlerinden alınması olumlu karşılanmıştır. Bugün yoğun göç dalgaları karşısında kendini korumaya alan ve göç yönetiminde bütüncül bir yönetim hedefleyen bir Türkiye görülmektedir. Bu noktada GİGM tarafından yapılan işlerin görünürlüğünün daha fazla sağlanması amaçlanırken politika belirleme noktasında bir belirsizlik söz konusudur. Elbette Cumhurbaşkanlığı ve İçişleri Bakanlığı ekseninde belirlenecek bir göç yönetimi olacaktır. Ancak Müdürlüğün ortaya çıkışında göç yönetiminde uzmanlaşmış bir kurumun olması en önemli sebeplerdendir. Dolayısıyla kurumun karar mekanizmasındaki yerinin daha keskin şekilde belirlenmesi ve daha etkin hale getirilmesi yapısal değişimin sürekliliği açısından göz önünde bulundurulmalıdır.

Geçmişten gelen *korumacı* yapının; *mülteci* statüsünün verilmesinde coğrafi çekincenin sürdürülerek *geçici misafir* gibi alternatif statüler yaratılmasına bakarak, devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak göç yönetimi, daha çok düzensiz göçle mücadele anlamı taşıyan Türkiye için bunun kısmen bir değişim olduğunu kabul etmek gerekir. Örneğin kolluk kuvvetleri üzerinden idare edilen yapının, sivil bürokratik bir yapıya devredilerek yönetilmeye başlanması değişimin en önemli ayağı olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda, klâsik göç yönetiminin hassasiyetlerinin devam ettiği söylenebilir. Bu anlamda bir dönüşümden çok yeni koşullara uyumdan söz edilebilir. Ancak hem idarî hem de siyasal açıdan reform niteliği taşıyan düzenlemeler yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç konuk işçilikten ulus ötesi yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan cumhuriyet'e balkanların makûs talihi göç*. İstanbul: Kum Saati.
- Akgündüz, A. (1998). Migration to and from Turkey, 1783–1960: Types, numbers and ethno-religious dimensions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 24(1): 97-120.
- Aygün, M. ve Kaya, C. (2016). Yabancılar ve uluslararası koruma hukukunda kalıcı bir çözüm olarak yerel entegrasyon. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 7(1): 87-142.
- Barut, I. (2018). Osmanlı dönemi'nde gerçekleşen göçlerin kurumsallaşma ve göç politikaları üzerindeki etkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 40(2): 161-190.
- Buz, S. (2008). Türkiye'deki sığınmacıların sosyal profili. *Polis Bilimleri Dergisi*. 10(4): 1-14.
- Çelik, N. B. (2015). Türk hukukunda uluslararası koruma başvurusunda bulunan veya uluslararası korumadan yararlanan yabancıların hak ve yükümlülükleri. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 6(3): 67-148.
- Çetin, N. (2010). 1914.Osmanlı-Yunan nüfus mübadelesi girişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24: 149-175.
- Demirtaş, M. (2011). Osmanlıya gelen Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin sorunları. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 57: 17-44.
- Deniz, O. (2011). 1990 sonrasında Türkiye'ye yönelen sığınma hareketleri ve etkileri. *TUCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 93-102), Düzenleyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. Ankara. 3-5 Kasım 2010.
- Dönmez Kara, C. Ö. (2015). *Göç bağlamında uluslararası işbirliği ve Türkiye'nin politikaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, Ö. (2009). Atatürk döneminde balkan göçmenlerinin iskân çalışmaları (1923-1938). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 43: 473-490.
- Efe, H. (2018). Osmanlı imparatorluğu ve Türkiye'de yaşanan göçler ve etkileri. *Sosyal Bilimler Metinleri*. 1: 16-27.

- Ekşi, N. (2014). Geçici koruma yönetmeliği uyarınca geçici korumanın şartları, geçici koruma usulü, sağlanan haklar ve geçici korumanın sona ermesi. *İstanbul Barosu Dergisi*. 88(6): 65-89.
- Ekşi, N. (2015). *Yabancılar ve uluslararası koruma hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Emek İnan, C. (2014). Türkiye'de iskân siyaseti: iskâna yönelik örgütsel yapı üzerinden bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 22: 82-102.
- Emek İnan, C. (2016). Türkiye'de göç politikaları: iskân kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 2(3): 10-33.
- Ergüven, N. S. ve Özturanlı, B. (2013). Uluslararası mülteci hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 62(4): 1007-1062.
- Görmezöz, G. (2011). Uluslararası göç ve tarihsel gelişimi. *İstihdamda 3i Dergisi*. 3: 38-43.
- Gülsoy, U. (1993). *1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya göçürülen reâyâ*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- İçduygu, A. (2005). *Transit migration in Turkey: trends, patterns and issues*. European University Institute.
- İçduygu, A. (2006). *Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında uluslararası göç tartışmaları*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- İçduygu, A. ve Sert, D. (2010). Irregular migration at two borders: the Turkish-EU and Mexican-US Cases. *German Marshall Fund Immigration Paper Series*:1-18.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2014). Türkiye'nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023: ulus-devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere. *MiReKoc Araştırma Raporları*. 1: 2014.
- İçduygu, A., Erder, S., Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023: ulus-devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- İnce, C. (2018). Uluslararası göç politikaları: temel konular ve sorunlar. *Toplumsal ve Siyasal Bilim Araştırmaları* (ss. 4-51). İksad Yayınevi.
- Kaya, İ. Ve Eren, E. Y. (2014). *Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki durumu arada kalanların hakları ve yükümlülükleri*. Ankara: SETA Yayınevi.
- Keleş, R. (1998). *Kent bilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kirişçi, K. (1 Kasım 2003). *Migration policy*. <https://www.migrationpolicy.org/article/turkey-transformation-emigration-immigration>, (10.03.2020).
- Kirişçi, K. (2000a). Turkey: A country of transition from emigration to immigration. *Mediterranean Politics*. 12(1): 91-97.
- Kirişçi, K. (2000b). Zorunlu göç ve Türkiye. *Sığınmacı, Mülteci ve Göç Konularına İlişkin Türkiye'deki Yargı Kararları*. Ankara.
- Mannaert, C. (2003). *New issues in refugee research* (No. 89). WorkingPaper.
- Namal, Y. (2012). Türkiye'de 1933-1950 yılları arasında yükseköğretime yabancı bilim adamlarının katkıları. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 2(1): 14-19.
- Ortaylı, İ. (03.09.2017). Her mübadele bir yaradır, izi kalır. *Hürriyet Gazetesi*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/her-mubadele-bir-yaradir-izi-kalir-40568075>, (01.02.2019).
- Öztürk, A. O. (1999). Bir sığınak yeri olarak türkiye alman araştırmacıların 1933-1945 göçü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*. (13): 69-74.
- Rozen, M. (2010). *İstanbul Yahudi Cemaati'nin tarihi (1453-1566)*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sallan-Gül, S. (2002). Dış göçler, yoksulluk ve Türkiye’de göçmenlere yönelik yardımlar. *İnsan Hakları Yıllığı*. 23-24: 79-93.

Tekeli, İ. (2008). *Göç ve ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ., Erder, L. (1978). *Yerleşme yapısının uyum süreci olarak iç göçler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Williams, B. G. (2000). Hijra and forced migration from nineteenth century Russia to the ottoman empire. *Cahiers du Monde Russe*. 41(1): 79-108.

Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Extended Summary

Turkey's New Immigration Policy in the Context of Foreigners and International Protection Act and General Directorate of Migration Management

With the impact of the globalization process increasing after the 1980s, migration movements have gained a new dimension. Both the density of population movements has increased and the places of countries in the migration phenomenon have started to change. De-globalization period for Turkey, is considered as the period of change in the management of migration flows and migration. For the country, which has been intertwined with migration movements under the influence of its geographical location throughout history, Jewish migration in the Ottoman period is among the first striking migration movements. It was aimed that the Jews who were settled in Istanbul at that time would both make social life more lively and contribute to economic development. As of the 19th century, mostly Balkan migrations were encountered.

The resettlement policy, which was carried out in the early years of the Republic, is also a result of Balkan migrations. While harmonization efforts come to the fore with migration movements, the first target was to solve the accommodation problems by placing the immigrants of Turkish origin in the country. After immigration from the Balkans continued until the 1950s, the start of the immigration abroad was a new breaking point. Dispatching workers to Europe under agreements with European countries; In Turkey, it has caused the state to play an active role in guiding the migration flows. The period after 1980 for Turkey, it was a period when both migration movements and migration management started to change. In these years, migration flows started to come from outside of these, not from Turkish origin. Facing immigration from countries such as Afghanistan, Iraq and Iran has meant the emergence of the concept of combating irregular migration. The internal turmoil experienced in neighboring countries, Turkey has led to migration it had been used as a transit country. Turkey has become a transit point for people who want to immigrate to Europe.

In this process, after the settlement laws; Administrative regulations such as passport law and citizenship law have been implemented. In addition, Turkey has become a party in the international documents such as the Geneva Convention. Literally editing legal and administrative aspects management of migration in Turkey has coincided the post 2010 period. Along with the intense migration wave coming from Syria and the acquis to be complied with during the EU accession process, a transformation has been tried to be implemented in migration management. A comprehensive law called the Foreigners and International Protection Law (YUKK) was enacted to determine the template to be followed in migration management. At the same time, with the same law, General Directorate of Migration Management (GİGM) was established and it was aimed to make institutional progress in migration management. At this point the conditions made for Turkey has also determine the course of migration management. While establishing an immigration policy via YUKK, the GİGM was tried to be brought to the fore in administrative terms. All transactions of foreigners have started to be carried out through a single institution and it was aimed to get the jobs from law enforcement. At this point, although the protectionist attitude was developed over the geographical reservation, the removal of the administrative affairs in the field of migration from the law enforcement officers was welcomed. Today, it is desired to protect itself against intense waves of migration and to implement a holistic migration management. At this point, the visibility of the works done by GİGM should be increased. There is also an uncertainty at the point of policy making.

It is possible to say that the protective structure from the past continues. Arrangements such as maintaining geographical reservation in creating refugee status, creating alternative status such as temporary guests prove this. For Turkey, It should be accepted that this situation is partly a change. Because, in terms of Turkey migration management, refers to combating

irregular migration. For example, the transfer of international migration managed by law enforcement to a civil bureaucratic structure can be considered as an important pillar of change. At the same time, it can be said that the sensitivities of the classical migration management continue. In this sense, it is possible to talk about adaptation to new conditions rather than transformation. However, reforms, both administrative and political, were made.

Şizofreni Hastalarının Sosyal Yaşamları ve Sosyal Hizmet İlişkisi: Kütahya İli Örneği¹

Figen VURAL*, Muhammet Ali KÖROĞLU**

ÖZ

Şizofreni hastalığı, ağır psikiyatrik hastalıklardan biridir. Bu hastalık, bireyi fiziksel olarak etkilediği gibi psikososyal açıdan da etkilemektedir. Bu çalışma; şizofreni tanısıyla tedavi gören bireylerin hastalık ile baş etme stratejilerini, aileleri ve çevreleriyle olan ilişkilerini, aldıkları kurumsal sosyal destek çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlayan, Sosyal Hizmet bilim dalı perspektifinden gerçekleştirilmiş nitel bir araştırmadır. Çalışmaya katılmayı kabul eden şizofreni tanısı almış, Kütahya İlinde yaşayan ve Kütahya S.B.Ü. Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nden hizmet alan kişi sayısı 9'dur. Bu 9 katılımcının 3'ü kadın, 6'sı erkektir. Çalışma ile birlikte; hastanın psiko-sosyo-ekonomik destek varlığının hastalığın sağaltımına etkisi açıklanmış ve çalışma sonucunda da bu durumun, hastaların tedaviye uyum sağlamalarını kolaylaştırdığı belirlenmiştir. Bunun yanında, hastaların farkındalığının sağlandığı görülmüştür. Hastanın tedaviye uyumunu artırmak için kullandığı ilaçlar hakkında eğitim verilmesi ve sosyal çevrelerinin sürece dahil edilmesi verilebilecek önerilerdendir. Bireylerin sosyal yaşamda daha fazla yer almaları sağlanarak; tedaviye uyumlarının artacağı, günlük yaşamın gereklerini yerine getirebilecek durumda olmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şizofreni, Sosyal Hizmet, Sosyal Destek, Sosyal Yaşam

JEL Sınıflandırması: I10, I12, I19

Social Life and Social Work Relationship of Schizophrenic Patients: Kütahya Sample

ABSTRACT

This study is a qualitative research conducted from the perspective of Social Work, which aims to evaluate the strategies of coping with the disease, their relationships with families and the environment, of individuals treated with the diagnosis of schizophrenia, within the framework of the institutional social support they receive. He was diagnosed with schizophrenia who accepted to participate in the study, living in Kütahya Province and Kütahya S.B.Ü. Evliya Çelebi Training and Research Hospital. The number of people receiving service is 9. With the study, the effect of the presence of the patient's psycho-socio-economic support on the treatment of the disease was explained, and as a result of the study, it was determined that this situation facilitates the patients' compliance with the treatment. It is thought that their compliance to treatment will increase and they will contribute to being in a condition to fulfill the requirements of daily life.

Keywords: Schizophrenia, Social Work, Social Support, Social Life

JEL Classification: I10, I12, I19

Geliş Tarihi / Received: 05.06.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 16.06.2020

¹ Bu çalışma Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Yönetimi Anabilim Dalında yapılmış olan "Bipolar Bozukluk ve Psikoz Hastalarının Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi: Kütahya İli Örneği" adlı tezden geliştirilmiştir.

* Sosyal Hizmet Uzmanı, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, figen.vr193@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4076-0114

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmetler Bölümü, muhammet.koroglu@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8593-6139

1. GİRİŞ

Şizofreni; kronik olarak seyreden bir hastalıktır. Genetik faktörlü olabileceği gibi stres faktörü, olumsuz çevre etmenleri, olumsuz sosyal koşullar da hastalığa sebep olmaktadır. Uzun süreli tedavi gerektiren bu hastalık; hastanın sosyal yaşamını, ilişkilerini, tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Hastalıkla birlikte bireyde; aşırı uyku hali, agresiflik, tutarsız duygu ve davranış, gerçekle hayali karıştırma gibi belirtiler görülmektedir. Bunun yanında hastada; kilo kaybı veya kilo artımı, kendi kendine konuşmalar, dikkat dağınıklığı, fikir uçuşmaları, anlamsız cümle kurma ve anlamsız konuşmalar görülmektedir.

Şizofreni; bireyde normal olmayan davranış ve tutumların görüldüğü, her bireyde farklı belirtilerinin ortaya çıktığı, çok yönlü bir hastalık olarak bilinmektedir. Bir başka tanıma göre şizofreni; genç yaşta başlayan, bireyin gerçeklerden uzaklaşmasına, içe kapanmasına neden olan; duygulanımda, düşünce içeriğinde daralma, azalma görülen bir psikozdur. Hastalığın oluşmasında çevresel etmenler, biyolojik etmenler gibi çok çeşitli faktörler bulunur. (Aktürk Demir, 2011, s.228).

Şizofreni ile birlikte hastanın yaşamında da çeşitli değişiklikler olmaktadır. Hasta, tedavisi gereği uzun ve yoğun bir şekilde ilaç kullanımına maruz kalmaktadır. Bu ilaç kullanımı; hastanın sosyal yaşamını da olumsuz etkilemekle beraber, hastanın tedaviye uyumsuzluğunu da birlikte getirmektedir. Şizofreni hastalarında ilaç kullanımı ile birlikte; hareketlerde yavaşlama, aşırı uyku hali, çabuk yorulma gibi belirtiler görülmektedir. Tedaviye uyumsuz olan ve direnç gösteren hastalarda, ilaç tedavisine ek olarak psikoterapiler ve elektrokonvülsif tedavi (EKT) kullanılabilir. EKT; kafaya elektrik verilerek hastaya nöbet geçirtip, beyne reset atılmasıdır (Erbaş, 2018).

Şizofreni tanısı alan birey için sosyal destek örüntüleri önemlidir. Sosyal ağı kuvvetli olan birey; ilaç tedavisine uyumlu birlikte, hastalığın getirdiği olumsuzluklarla baş edebilmeyi sağlamakta ve rutin hayatın gereklerine uygun davranabilmektedir. Sosyal hizmet müdahale planı geliştirirken; birey ve bireyin sosyal ağlarını da dikkate alarak, hastanın hastaneye yatış oranının azalmasını, hastalığın dengeli seyretmesinin sağlanmasını, hastanın kendi kendine yeterlilik durumunun artırılmasını sağlar.

Hastalığa sahip birey; hastalığın beraberinde getirdiği olumsuz durumları yaşamak zorunda kalırken, hastanın yaşadığı bu olumsuzluklardan hastanın sosyal çevresi ve ailesi de etkilenmektedir. Şizofreni hastalarının en büyük destekçileri ailesi olmaktadır. Birey hastalığın belirtileri ile baş etmeye çalışırken, ailesi de kendi rol ve sorumluluklarına eklenen yeni görevleri anlamaya ve hasta olan bireye yardımcı olmaya çalışmaktadır. Böylece sosyal desteğin önemi anlaşılmaktadır. Çevresi içinde birey yaklaşımından hareketle; ağır psikiyatrik rahatsızlıklardan olan şizofreni hastalığının tedavisinde, sosyal boyut anlam kazanmaktadır. Bu boyutta hasta olan bireye ve ailesine destek sağlayan mesleklerden biri de sosyal hizmettir. Sosyal hizmet birey ve ailesi ile çalışırken, onların güçlü yanlarına vurgu yaparak; hasta ve ailesinin hastalık ile baş etme mekanizmalarını geliştirmek, ayrımcılığa maruz kalmadan toplum içerisinde bütünleşmelerini sağlamak adına hasta ve ailesine yardımcı olmak amaçındadır.

1.1. Psiko-sosyal Bir Hastalık Olan Şizofreni

Şizofreni; erken yaşlarda başlayan, bireylerin kişilerarası ilişkilerinden ve gerçek yaşamdan koparak, kendilerine has bir içe kapanma durumlarının olduğu, duygu düşünce ve davranışlarda önemli bozuklukların görüldüğü bir psikozdur. En bariz özelliği, gerçeği değerlendirme yetisinin bozulmasıdır. Bununla beraber algılamada, düşünce içeriğinde, hareketlerde bozulmalar görülür. Hastalığın oluşmasında tek bir etken belirleyici değildir. Ancak genetik, çevresel ve stres faktörlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Hastalığın tedavisinde öncelikli tedavi, ilaç tedavisidir. Ancak ilaç tedavisinin yanında, özellikle ilaç tedavisine cevap

vermeyen hastalarda, EKT (elektrokonvülsif tedavi) de tercih edilir. Ayrıca vakalarda psikoterapiden de yararlanılmaktadır (Aktürk Demir, 2011). Başka bir tanıma göre ise şizofreni; alevlenme ve yatışma dönemleri ile birlikte seyreden kronik bir psikiyatrik rahatsızlıktır. Alevlenme ve yatışma dönemlerinde farklı belirtiler bulunmaktadır. Hastalığın alevlenme döneminde, özellikle düşünce ve algılama bozuklukları görülmektedir. Örneğin; birey takip edildiği düşüncesinde olabilmekte ve ortada ses, görüntü olmamasına rağmen bunları varmış gibi algılayabilmektedir. Bu hezeyanı, halüsinasyonu yaşayan kişi çevresine karşı olumsuz tutumlar da sergilemektedir (Yakıncı, 2015).

Şizofrenide en yaygın görülen türler; katatonik ve paranoid şizofrenidir. Paranoid şizofrenide; sanrılı düşünceler hastanın davranışlarında oldukça etkilidir. Birey, her şeye şüpheli yaklaşmaktadır. Katatonik şizofreni de ise; hastalar çok aktiftirler, saldırgan tarzda davranış gösterirler ya da çok hareketsizdirler (Cüceloğlu, 2011). Katatonik şizofrenide hastalar saatlerce sabit kalabilirler, bu hareketsizlikleri yaşamları için tehlike arz edebilecek derecede olabilmektedir. Paranoid şizofreni de ise; hastalar şüphelilik ile baş etmek zorunda kalırlar. Zehirleneceklerini düşünebilmektedirler, takip edilme duygusu peşlerini bırakmayabilir. Her iki tip şizofrenide de sosyal yaşam olumsuz etkilenmektedir ve aile bağları sarsılabilmektedir.

Ruh sağlığı bozulan bireylerde; tutarsızlık, aşırılık, yetersizlik, çöküntü, ilgisizlik, gerçeklik algısında bozulma özellikleri görülür. Ruh sağlığının bozulmasında demografik, çevresel, psikolojik etkenler belirleyici olabilmektedir (Hökelekli, 2009). Şizofreni hastalarının hastalıkları ile ilgili yaşadıkları bu sorunlar; bireylerin toplumsal yaşam içerisinde, günlük yaşamın gereklerini yerine getirmekte dahi zorlanmalar yaşamalarına neden olmaktadır. Örneğin; bir konuşmayı dinlerken veya dikkat gerektirecek bir iş yaparken odaklanma sorunu yaşayabilmektedirler. Konuşma esnasında, düşünce akışında düzensizlikler olabilmektedir ve konudan konuya kolayca atlayabilmektedirler.

Şizofreni hastalığı başlamadan, hastalığın öncesinde uyarıcı belirtilerin olduğu bir süreç bulunmaktadır. Bu uyarılar; gerginlik hali, sinirlilik, uyku düzeninde bozulma, depresif duygu durumu olabilmektedir. Uyarılar dikkate alınıp, erken sağaltım olursa hastalar hızlı bir iyileşme süreci gösterebilmektedir (Deveci, Esen Danacı, 2006). Hastalık belirtileri yoğunlaşmadan önce bir takım uyarıcı belirtilerin bulunması ve bu belirtilerin bireyin çevresindekiler tarafından fark edilmesi, hastanın hastalık dönemini şiddetli bir şekilde geçirmemesini sağlayabilmektedir. Böylece hastaya erken müdahale edildiğinde, hastada sağaltım olmaktadır.

1.2. Şizofreni ve Sosyal Yaşam

Şizofreni tanısı bulunan bireylerin yaşamı değişir. Sosyal olarak içe çekilme, iletişim kurmada sorunlar yaşama, duygusal tepki verebilmede zayıflık gibi durumlar yaşanır. Şizofreni hastaları; çevreden uzaklaşıp içine kapandıkça iletişimden de yoksun kalırlar ve iletişim yoksunluğunu, sanrılardan gelen görüntü ve sesler ile iletişime geçerek gidermeye çalışırlar (Köknel, 2013). İletişime kapalı bir bireyin mutsuzlaşması, özgüven kaybı yaşaması, kendini ifade etmede zorlanması sıklıkla görülen bir durumdur.

Bu durumdaki hasta; sağlıkla ilgili önerileri kabul edip ilaçlarını kullanmaya düzenli olarak devam ettiğinde, tedaviye uyum sağlamış olur (Demirkol, Tamam, 2016). Hasta tedaviye uyumsuzluk gösterdiğinde ise; hastaneye yatış oranı ile birlikte aile ilişkileri ve sosyal çevresi ile yaşadığı sorunlar da artmaktadır. Bunun aksine, toplum tarafından kabul edilebilir davranışları azalmaktadır. Şizofreni düzenli ilaç kullanımı gereken bir hastalıktır fakat hastaların çoğu hastalığını kabul etmeyerek ilaç kullanmalarını gerektiğini inkâr ederler. Bu durum, ilaç uyumsuzluğunu beraberinde getirir. Bu nedenle hastaların, ilaç kullanımını doktor kontrolü olmadan bırakabildikleri görülür. Bunun sonucunda, şizofren hastalığının belirtileri artmakta ve hastaların yaşam kalitesi düşmektedir.

Şizofreni hastalarının yaşam kalitesini ve sosyal yaşamını etkileyen diğer faktörlerden biri de bağımlılıktır. Şizofreni hastalarında sigara kullanım oranı yüksek olduğundan; hastanın yaşam kalitesi, hastalığın gidişatı olumsuz olarak etkilenmektedir. Hastaların hastaneye yatışı artmaktadır (Karşıdağ, Alpay, Kocabıyık, 2005). Sigara içen şizofreni hastaları; normal nüfusa göre daha çok sigara içtiklerinden, nikotin bağımlılığı daha fazla olmaktadır. Böylece daha çok tıbbî hastalık tanısı almakta ve sigarayı bırakma eylemleri daha az olmaktadır. Bu durum aynı zamanda hastaların ilaç tedavilerini de olumsuz etkilemektedir (Dilbaz, Enes Darçın, 2011).

Yaşam kalitesini ve tedaviyi olumlu yönde etkileyen en önemli unsur, ailedir. Şizofren hastalar için bakım verenler genelde aile üyeleri olmaktadır. Aile üyeleri hastada olan değişimleri fark ederler. Hastanın anlamsız bakışları, olumsuz tavırları, korku, uyuyamama gibi davranışlarını gözlemlerler (Bademli, Çetinkaya Duman, 2013). Böylece hastalığın farkına erken vararak, hastanın tedavisini bir an önce düzenlenmesine yardımcı olurlar. Nitekim şizofreni hastasındaki duygu, düşünce ve davranışlardaki bozulma; hasta kadar hastanın ailesini de etkilemektedir. Toplumun şizofreni hastalarına olumsuz bakışı, ailenin yükünü artırmaktadır. Bu nedenle aileleri de hastanın sağaltımına katabilecek psiko-sosyal uygulamalar artırılıp, yaygınlaştırılmalıdır (Gülseren, 2002). Bu anlamda, sosyal hizmetin şizofreni hastalarında sağaltım rolündeki etkisi önem arz etmektedir.

1.3. Şizofreni ve Sosyal Hizmet

İnsan doğası gereği biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak çok boyutlu değerlendirilmelidir. Bu yüzden de disiplinler arası bir çalışma gereklidir. Sosyal hizmet insan davranışını ve onun etkileşim içine girdiği sosyal çevreyi değerlendirmek ve uygulama geliştirebilmek için bu disiplinlerden yararlanır (Danış, 2007). Sosyal hizmet; çevresi içinde bireyi ele alırken, bireyin ailesini ve sosyal çevresini de müdahale planına dâhil eder. Çünkü bireyin yaşadığı sorunların çözümünde, bireyin ailesi ve çevresi önemlidir (Özbesler, 2011).

Sosyal hizmet; bireylerin iyilik hallerini artırmaya çalışan, bireyi çevresi içinde değerlendirmeyi hedefleyen bir meslektir ve bilim disiplini. Tıbbî alanda da çalışma sahası bulan Sosyal Hizmet, disiplinler arası bir çalışma yürütür. Hastanın sosyal çevresi, aile içi ilişkileri bireyin hastalığını etkilediğinden; hastanın sosyal çevresindeki faktörlerin hastalık üzerindeki etkileri değerlendirilir. Böylece hastanın baş etme becerileri artarken, iletişim becerileri de gelişir (Hasgül, 2016).

Tıbbî sosyal hizmetin alt dallarından birisi olan Psikiyatrik Sosyal Hizmet; ruh sağlığı konusunda problemleri olan kişilere hizmet verir. Bu anlamda ruh sağlığı ile ilgili sorunlar yaşayan müracaatçılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının; müracaatçıların ihtiyacı ile kaynağı birleştirmek, toplumsal sistemlerle olan ilişkilerini düzenlemek gibi rolleri vardır (Bulut, 2001, 130-134, Akt: Işıkhana, 2006, 45).

Tüm dünyadaki sosyal, ekonomik, teknolojik değişiklikler, tıptaki gelişmeler hastaya bakış açısında yeni yaklaşımlar getirmiştir. Psikiyatrik hasta sayılarının toplumda giderek görünürlüğünün artması, aile yapısındaki değişimler gibi nedenlerle de tıbbî sosyal hizmetin önemi artmıştır. Şizofreni hastalarının yaşadıkları ayrımcılık, aile desteğinin yetersiz kalması veya şizofreni hastalarında aile desteğinin kaybedilmesi gibi sorunlar; bu alanda hizmet veren meslek elemanlarının, hastaların, ailelerinin ve toplumun bilinçlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Verilerin toplanabilmesi amacı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu ve katılımlı gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma verilerine daha kolay ulaşılabilir olması nedeniyle araştırma; Kütahya S.B.Ü. Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde yapılmıştır. Araştırma Kütahya İlinde yaşayan ve araştırmanın yapıldığı hastaneden hizmet alan şizofreni hastaları ile yapılmıştır. Bu çerçevede 27.01.2020-27.03.2020 tarihleri arasında 9 katılımcıya (3 kadın, 6 erkek) gönüllülük esası kullanılarak ulaşılmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan ve araştırmanın yapıldığı Kütahya S.B.Ü. Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nden yazılı izin alınmıştır. Sosyo-demografik formda; yapılan çalışmaya ilişkin bilginin yanında, 7'si demografik bilgileri içerecek şekilde ve sonucusu hastaların son sözü olarak eklenilmek istenen bilgiyi içerecek şekilde olmak üzere 26 soru sorulmuştur. Şizofreni hastalarının hastalıkla birlikte yaşadıkları sorunları daha iyi ifade edebilmeleri için hastalara açık uçlu sorular sorulmuştur. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar, araştırmacı tarafından not tutmak suretiyle kaydedilmiş ve yine araştırmacı tarafından yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Katılımcıları sosyo-demografik özellikleri açısından değerlendirdiğimizde; katılımcıların 3'ü kadın, 6'sı erkek şizofreni hastasıdır. Katılımcıların yaş ortalaması 41,4'tür. Kadınların yaş ortalaması 33, 6 iken, erkeklerin yaş ortalaması 45, 3'tür. Sonuca göre katılımcı kadınların yaş ortalaması, katılımcı erkeklere göre daha düşük bulunmuştur. Katılımcıların 4'ü ilde, 2'si ilçede, 2'si köyde yaşamaktadır. Diğer 1 katılımcı ise kasabada yaşamaktadır. İlde yaşayan 4 kişinin 3'ü erkektir, 1'i kadındır. İlçede yaşayan 2 kişinin 2'si de yatılı bakım merkezinde kalmaktadır. Bu 2 kişinin 1'i erkek, 1'i kadındır. Köyde yaşayanların her ikisi de erkektir. Araştırmaya katılan kişilerin çoğunun il merkezinde yaşıyor oluşu, kendilerine sağlanan haklardan yararlanma ihtimallerinin diğer katılımcılara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan kişilerin 4'ü lise mezunudur. Diğer 3 kişi ise ilkököl, ortaokul, lisans ve yüksekokul mezunudur. Diğer 1 kişi ise okuryazar değildir. Lise mezunu 4 kişinin 3'ü erkek, 1'i kadındır. Okuryazar olmayan ve lisans mezunu (sosyolog) olan kişiler de kadındır. İlkokul, ortaokul ve yüksekokul mezunu (elektrik teknikeri) kişiler erkektir. Bu durum; her türlü eğitim düzeyine sahip bireyin, şizofreni hastalığına yakalanma riskinin olduğunu göstermektedir.

Katılımcıları medeni durum açısından değerlendirdiğimizde; 3'ü evli, 3'ü bekârdır ve 2'si eşinden boşanmıştır. Diğer katılımcının ise eşi vefat etmiştir. Evli olan 3 kişinin 3'ünde erkektir. Bu kişilerin 2'si ilde, 1'i köyde yaşamaktadır. Bekâr olan 3 kişinin 2'si erkek, 1'i kadındır. Bu kişilerden 2'si ilde, 1'i ilçede yaşamaktadır. Boşanmış olan kişilerin 1'i kadın, ilçede ve 1'i erkek köyde yaşamaktadır. Eşi vefat eden kişi kadındır ve kasabada yaşamaktadır. Elde edilen veriler, şizofreni tanısı almış kişilerden cinsiyeti erkek olanların evliliğe daha yatkın olduğunu göstergesi sayılabilir. Bekâr ve boşanmış kişilerin katılımcıların yarısından fazlasını oluşturuyor oluşu, hastalığa sahip bireylerin hastalığından kaynaklı olarak evlenemediklerinin veya evlenip boşandıklarının göstergesi olabilmektedir. Evli bireylerin aile desteğinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların 3'ü emeklidir. 1'i çiftçi olarak kendi işini yapmaktadır. Diğer 5 katılımcı ise çalışmamaktadır. Emeklilerin tümü erkektir ve ilde yaşamaktadır; 2'si evli, 1'i bekârdır. Kendi işini yapan 1 kişi erkektir, evlidir ve köyde yaşamaktadır. Çalışmayan 5 kişinin 4'ü kadın, 1'i erkektir. Çalışmayan 5 kişinin 2'si yatılı bakım merkezinde kalmaktadır, bunlardan 1'erkek diğeri kadındır, 1'i boşanmıştır, diğeri bekârdır ve 2'si de ilçede yaşamaktadır. Çalışmayan kişilerden erkek olan köyde yaşamaktadır, ilkököl mezunudur ve eşinden boşanmıştır. Diğer çalışmayan 2 kadından 1'i bekârdır, lisans mezunudur ve ilde

yaşamaktadır; diğeri ise kasabada yaşamaktadır, okuryazar değildir ve eşi vefat etmiştir. Veriler incelendiğinde, lisans mezunu sosyolog olan kişinin hastalığından dolayı işini yapamadığı düşünülmektedir. Bu açıdan hastalığın sadece bireyi değil, aynı zamanda bireyin sosyoekonomik yaşamını da olumsuz etkilediği görülmektedir.

Araştırmaya katılanlardan 500 TL ve altı aylık gelire sahip olan kişi sayısı 4'tür. Bu 4 kişinin 2'si kadın, 2'si erkektir. 1 kadın ve 1 erkek yatılı bakım merkezinde kalmaktadır. Bu katılımcılardan geriye kalan 2 kişi de çalışmamaktadır. Aylık geliri 1000 TL olan 1 kişi; çiftçilikle uğraşan, evli, ortaokul mezunu, köyde yaşayan, erkektir. Aylık geliri 2350 lira olan 1 kişi; kasabada yaşayan, eşi vefat etmiş, okuryazar olmayan, kadındır. Aylık geliri 3000 TL olan 1 kişi; ilde yaşayan, lise mezunu, evli, emekli, erkektir. Aylık geliri 4700 TL olan 1 kişi; ilde yaşayan, yüksekokul mezunu, bekâr, emekli, erkektir. Aylık geliri 6100 TL olan 1 kişi; ilde yaşayan, lise mezunu, evli, emekli, erkektir. 2020 yılı net asgari ücret 2.324, 74 TL olduğu baz alındığında araştırmaya katılan 9 kişinin 5'i asgari ücretin altında bir aylık gelire sahiptir. Katılımcılardan 2'si askeriyeden emekli olup 6100 TL ve 4700 TL geliri sahiptir. Şizofreni hastalığı bulunan kişilerin aylık gelirlerinin düşük oluşu ekonomik açıdan desteğe ihtiyacı olduklarının bir göstergesi sayılabilmektedir.

9 şizofreni hastasının 3'ü herhangi bir sosyo-ekonomik yardım almazken; diğer 6'sı bakım maaşı, bakım merkezinde kalmak, TCDD'den yararlanmak, ücretsiz otobüs kartı, indirimli su, malulen emeklilik, muhtardan yardım olarak sosyoekonomik destek sağlamaktadırlar. Herhangi bir sosyo-ekonomik yardım almayan 2 kişinin aylık düzenli bir geliri bulunurken, diğer 1 kişinin herhangi bir geliri yoktur. Bu kişilerin 2'si kadın, 1'erkektir. Herhangi bir sosyo-ekonomik yardım alan kişilerden çoğu, birçok yardımı aynı anda almaktadır. Bakım maaşı alan ve malulen emeklilikten faydalanan 2'şer kişidir. Ücretsiz otobüs kartı kullanan 2 kişidir. Bu kişiler il merkezinde yaşamaktadırlar ve bu kişilerin toplumsal katılımında bulunmaları, sosyal çevresi ile ilişki içerisinde olmaları için ücretsiz otobüs kartı uygulaması bireyler için önemli bir faydadır. Şizofren hastalarının bakım maaşı ve malulen emeklilik haklarından faydalanan oluşu, hastalıklarından kaynaklı olarak bakıma muhtaç konumda olduklarının ve işlerini yapamayacak durumda kalıp emekli olduklarının göstergesi olabilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere hastalığın yıpratıcı ve yıkıcı etkisinin bireyler üzerindeki olumsuz yanı büyüktür.

Herhangi bir sosyal ekonomik yardım almayan 3 kişinin hastalıkları ile başa çıkma yöntemleri sorulduğunda hastalar; alışveriş yapmak, kitap okumak, spor yapmak, meşguliyet bulmak, televizyon izlemek, internette takılmak, uyumak yanıtlarını vermiştir. Herhangi bir sosyal ekonomik yardım alan 6 kişi hastalıkları ile başa çıkma yöntemlerine; Toplum Ruh Sağlığı Merkezi (TRSM) etkinliklerine katılmak, ilaç kullanmak, yalnızlık, kendisi ile sohbet etmek, susup kabullenmek, kendini tutmak, spor yapmak, aktivitelere katılmak cevaplarını vermiştir. Herhangi bir sosyal ekonomik yardım almayan 3 kişi ve alan 6 kişinin tamamının birlikte yaşadığı bir aile üyesi vardır. Herhangi bir sosyal ekonomik yardım almayan 3 kişinin 2'sinin vasisi bulunmaktayken, 1'nin vasisi yoktur. Herhangi bir sosyal ekonomik yardım alan 6 kişinin 3'ünün vasisi varken, 2'sinin vasisi yoktur ve 1 kişinin vasiligi önceden varken sonradan kaldırılmıştır. Herhangi bir sosyal ekonomik yardım almayan 3 kişinin 2'sinin engelli sağlık kurulu raporu varken, 1'inin yoktur. Yardım alan diğer 6 kişinin 5'inin engelli raporu varken, 1'i engelli sağlık kurulu raporu almayı düşünmektedir.

Katılımcıların hastalığına neden olarak gördüğü önemli etkenler; bir yakınının vefatı, yalnızlık, ailevi sorunlar, askeri baskı, mesleğinden dolayı vurulma ve ölüm korkusudur. Bu nedenlerin, travmaya sebep olarak hastalığa yol açtığı görülmektedir. Aile kurumu ve iş hayatı çerçevesinde ortaya çıkan bir sorunun bireysel travmaya neden olduğu KATILIMCI 1'de de görülmektedir. KATILIMCI 1 *"Hastalığım mesleğimden dolayı 2006'da ölüm ve vurulma korkusu ile başladı. Şemdinli'de yanımda arkadaşım şehit oldu. Ondan sonra sorgulamaya*

başladım her şeyi. Evliydim, 23 yaşında evlendim. 2 çocuğum vardı onlar o zaman Sivas'taydı. Şimdi çocuklarım işsiz, onlara kafayı takıyorum. Babam öldüğünde de rahatsızlandım, onu çok seviyordum hala da kabullenemiyorum, üzülüyorum. 4 kez psikiyatride yattım. Şizofren tanısı koydular. Psikiyatriye gitmeden önce hocaya götürdüler. Hoca, oğlun cinleri rahatsız etmiş dedi ve bana muska yazdı ama kaybettim.” Şeklinde yanıt vermiştir.

Katılımcı olan hastanın soruya ilişkin cevabı, hastalığının başlama sebebinin mesleğinden dolayı vurulma ve ölüm korkusu olduğudur. Bu korkusu hala devam etmektedir. Hatta hastanın bu korkusu sosyal yaşamını etkilemektedir. Nitekim sevdiği bir yakını kaybetmekte, hastaların hastalıklarının seyrini olumsuz yönde değiştirebilmektedir. Katılımcı 1'de de olduğu gibi hastaların rahatsızlıkları başladığında çözüm ve çare arayışı olarak tıp bilimine değil, dini yönden kendisine yardımcı olabilecekleri kişilere başvurmaları dikkat çekicidir. Bu durum hastalığın tedavisiz geçen süresini artırmaktadır. Bu da hastayı işlevsiz hale getirmekte, hastanın yetilerini kullanamayacak duruma sokmaktadır. Dolayısıyla sadece hasta birey değil, çevresi de bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. En sonunda da bir hastaneye gitmek zorunda kalınır, tedaviye başlandığı görülmektedir. Buna ek olarak, sosyal desteğin önemi de bu katılımcının verdiği cevapla yeniden ortaya konulmuştur.

Bir diğer katılımcı ise hastalığının sebebini bir yakını kaybetme sonucuna bağlamıştır. **KATILIMCI 2** *“1996-1997’de yüksekokula turizm otelcilik bölümüne gidiyordum, orda başladı. 23 yaşındaydım. Askerliğimi hasta hasta yaptım 2000’de. Gerçekle hayali karıştırdım, hayata adapte olmakta güçlük çekiyordum. Aslen Afyonluyum. Annemin kanserden öleceğini doktordan duyduğumda duygularım patladı. O sıralarda annem öldü, belki o yüzden olmuştur. İlk düşünce geçtikten sonra başka bir düşünce geliyor, ben o zaman ilk düşüncenin hayal olduğunu anlıyorum. Manisa’da bir kez yattım. Düşüncelerimden kaynaklı korkularım var benim. Afyon’dan köyümden kaçıp Akşehir’e kadar yürüyerek geldim. Beni öldürecekler diye kaçtım ama öyle bir şey yokmuş.”* Şeklinde kendini ifade etmiştir.

Katılımcı hastalığının başlangıcını bilememekle birlikte, hastalığın asıl sebebini annesini kaybetmesine bağlamaktadır. Şizofreni hastalığının tanımına uygun bir şekilde belirtiler yaşayan hastada; paranoyak düşünceler, gerçekle hayali ayırt edememe durumu, düşünce dağınıklığı, fikir uçuşması görülmektedir. Bir yakınının vefatı, bu vakada da travmaya neden olmuştur.

Diğer bir katılımcı sorunun cevabı olarak yalnız kalmasını ve hamilelik sürecinin hastalığının başlangıcına olumsuz etki ettiğini belirtmiştir. **KATILIMCI 3** *“Bir kez evlendim. 12 yaşında bir oğlum var, boşandığımızda 3 yaşındaydı. 2011’de sebep yokken ayrıldık. Eşim ilk önce Rus bir kadınla evlenmiş, ondan ayrıldıktan sonra benimle evlendi. Dil bilmiyordum, öğrenemedim. Eşim eski evleri yıkıyordu, mermer döşüyordu bu yüzden evde pek durmuyordu, ben de yalnız kalıyordum. Aslen Afyonluyum. Evlenerek yurt dışına gittim orası bana yaramadı kafayı yedim geldim. 20 yaşında hastalandım aslında, 28 yaşında da evlendim. 20 yaşındayken Lustral kullanıyordum, Psiko’lu bir şey dediler bana. (Psikoz demek istiyor.) Ondan önce de hocaya götürdüler beni şeytan musallat olmuş dediler, müftüye okuttular. Boğazımı sıkıyorlardı, türbeye götürdüler beni, ermiş mezarlarına gittim, akli çok karışmış dedi. Sabah ezanında dereye girip arkasına bakmadan gitsin dediler, yaptım iyi oldum. Ama üç harfliler hala var korkutuyorlar beni, sesler geliyor kulağıma. Bazı şeyler hayal gibi geliyor. Evlenip gittiğime pişman oldum, dönmek istedim ama eşim bana şiddet uyguladı ama şiddet göstermesine ben de neden oldum, onu tetikledim. Doğumdan sonra, lohusa döneminde daha çok hastalandım. Evde yalnız kalmıştım nasıl oldu, neden oldu hatırlamıyorum ama hastalandım. 2 sene orda yaşadım, hastalığım artınca da memlekete geldim. Eşim doktora götürmedi beni, memlekete gelince doktora gittim. Eskişehir’de Tıp Fakültesinde yattım. Önceden annem bakıyordu ama annem artık 70 yaşında bana bakamadı. 7 senedir de bakım merkezindeyim. Oğlum yılda bir beni görmeye gelir. Eşimden ve çocuğumdan ayrıldım, çocuğuma bakamadım diye psikolojim bozuk.”* Şeklinde düşüncelerini belirtmiştir.

Katılımcı yaşadıklarını ifade ederek hastalığının dil bilmeden başka bir ülkede çoğu vaktini yalnız geçirmek zorunda kalmasından dolayı başladığını ve doğum yapmasıyla birlikte lohusalık döneminde hastalık belirtilerinin arttığını belirtmektedir. Eşinin kendisini doktora götürmemesi, kendisine şiddet uygulaması da hastalığın belirtilerinin artarak devam etmesine neden olmuştur. Hamilelik süreci; şizofreni hastalarında ilaç kullanımının azaltılması veya bırakılması, yaşanan bu yeni duruma adaptasyon sağlanamaması gibi hasta bireyi olumsuz etkilemektedir. Şikâyetlerin artması, kendine ve bebeğe zarar verme durumuna dahi gidebilmektedir. Hastanın yakınlarından, çocuğundan ayrı kalışı hastanın psikolojisini negatif olarak etkilemektedir. Eşinin hastayı bakımı için memlekete annesinin yanına getirmesi, bakıma muhtaç durumdaki hastaların anne gibi birinci derece yakınları tarafından bakımının üstlenildiğini göstermektedir. Bu vakada da yardım arama davranışı olarak dini çevrelere başvurma görülmektedir. Sesler duyması, korkularının olması gibi belirtiler hastanın almış olduğu şizofren tanısının özelliklerini yansıtmaktadır.

Diğer katılımcı olan KATILIMCI 4 “Ankara’da yatılı askeri okulu kazandım. 22 yaşında rahatsızlandım. Depresyonum başladı, ben psikolojik olduğumu düşünemedim, KBB (kulak, burun, boğaz)’den kaynaklanıyor zannettim çünkü ameliyat olmuştum oraya bağladım. Sonra GATA (Gülhane Askeri Tıp Akademisi)’da yattım çok kez, Şizofreni dediler. 25 yıldır artık atak ve yatışım olmuyor. Hastalığım durup dururken oldu, eğlenceli aktif biriydim. Ama babamın sorumsuz oluşu da etkiledi. Küçük yaştan çalışmaya başladım. Babam eve bakmazdı, bizlerle ilgilenmezdi, annemi aldattığını gözlerimle gördüm bunlar da travma oluşturdu bende.” Şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcı hastalığının sebepsiz yere başladığını fakat aile içi ilişkilerde ve iletişimde sorunlar yaşamasından, aile birlikteliğinin sarsılmasından kaynaklı olarak travmalar yaşadığını belirtmiştir. Hastanın ataklarının ve hastaneye yatış sayısının azalması hasta için olumlu bir göstergedir.

Soruya cevap veren bir diğer katılımcının olan KATILIMCI 5’in cevabı; “2 kez evlendim boşandım. İlk eşimden 2012’de bu hastalığım yüzünden ayrıldım, o zamandan beri hastalığım devam ediyor. Nasıl başladığını bilmiyorum, hep uyku sorunun oldu. 2014’te ikinci eşimden ayrıldım. Bir oğlum var, annesiyle İstanbul’da yaşıyor. İki evliliğimden de bu illet yüzünden ayrıldım, bir yuva kurdurtmadı bana bu hastalık. Çok yattım hastanelerde, şiddet uyguladım, bağıırıp çağırdım eşlerime, anneme; ben olsam bana katlanamazdım onlar iyi bile dayandılar bana.” Şeklinde dir.

Katılımcının hastalığından dolayı hayatındaki insanlara şiddet uyguladığı, bunun dayanılmaz bir durum olduğu için onların da kendisini terk ettiği ve hastalığından kaynaklı olarak bir aile kuramadığı bunun da farkında olduğu belirtildi. Hastanın beyanı; hastalığın evlilik ve aile yaşamını olumsuz etkilediğinin, çoğu evliliği boşanmayla sonuçlandırdığının, aile birlikteliğinin bozulmasına neden olduğunun göstergesidir.

Çevresi ile ilgili iletişim kurmakta sıkıntı çeken 5 kişi bulunmaktadır. Diğer 4 kişi ise herhangi bir sorun yaşamamaktadır. Çevresi ile iletişim kurmakta sıkıntı yaşayan 4 kişinin 1’i kadın, 3’ü erkektir.

Çevresi ile iletişim kurmakta sıkıntı yaşayan KATILIMCI 3 soruya şu şekilde cevap vermiştir: “Bazen insanlarla konuşurken sıkıntı oluyor, bazen de olmuyor. Rahatsız olduğum için konuşmamaya çalışıyorum çok fazla. İçine kapanık biriyim, toplu yerlere fazla giremiyorum. Babam bize karşı disiplinliydi, kardeşlerim cesaretli ama benim cesaretim yok, ondan olabilir.”

Katılımcı cevabıyla iletişim kurmamasının nedenini disiplinli bir ailede yetişmesine ve bu yüzden de cesaretli olamamasına bağlamaktadır.

Yine başka bir katılımcının olan KATILIMCI 5'in soruya cevabı şöyledir: “Dışarı hiç çıkmıyorum. Neden bu hale geldim diye düşünüp duruyorum. Kimseyle konuşmak istemiyorum.”

Hasta yukarıdaki beyanıyla hastalığı ile ilgili kabulünün olmadığını, sosyal açıdan olumsuzluklar yaşadığını, iletişim kurmaktan kaçındığını belirtmektedir.

Katılımcı 6 soruya cevap vererek kendini şu şekilde ifade etmiştir: “Kimseyle samimi olmayı tercih etmiyorum. Kimseye güvenmiyorum, şüpheliyim. Bir kez eski erkek arkadaşıma güvendim, güvenimi yerle bir etti. 5 yıllık ilişkim bitti gitti. Her şey güzelken iyi, bir bakıyorsun aslında yokmuş.”

Katılımcı ilgili soruya verdiği cevabı ile güven duygusunun olmadığını ve şüphecilik yaşadığı için iletişim kurmak istemediğini ifade etmiştir. Hasta güven duygusunun olmamasını yaşadığı olumsuz bir tecrübeye bağlamaktadır.

Şizofreni hastalarının hastalığı ile başa çıkma yöntemleri olarak verdiği cevaplar belirtilmiştir. Katılımcı 1 hastalığı ile ilgili başa çıkma yöntemini şu şekilde ifade etmiştir: “İlaçlarımı kullanıyorum. Toplum Ruh Sağlığı Merkezi'ne (TRSM) geliyorum, boyama yapıp kafa dağıtıyorum, futbol, basketbol oynuyorum. Toplum

Ruh Sağlığı Merkezi'nde bize değer veriyorlar, anlıyorlar.”

Katılımcı cevabıyla TRSM'ni hastalığı ile başa çıkmada etken olarak görmektedir. TRSM'de yapılan çalışmaların kendisine iyi geldiğini ve kendisine değer verilip, başkaları tarafından anlaşıldığını belirtmiştir.

Katılımcılardan diğeri KATILIMCI 2 soruyu şöyle cevaplamıştır: “Yalnızlığı seviyorum, yalnız kalmaya çalışıyorum. Gürültülü ortamları kafam götürmüyor. Yalnızlığı da kendi kendime sohbet ettiğim için seviyorum.”

Katılımcı verdiği bu cevapla kendince baş etme yöntemi olarak yalnız kalmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Hastanın kendi kendine konuşup sohbet etmesi hastalığının belirtisi olabilmekte ve hastalığının aktif döneminde olabileceğini göstermektedir.

KATILIMCI 3 soruya cevap vererek kendini şöyle ifade etmiştir: “Hastalığım yalnız kalınca artıyor, susuyorum, kabulleniyorum, daha kötü şeyler olmasın diye kendimi tutuyorum.”

Katılımcı ifadesi yalnız kalmasının kendisine iyi gelmediğini söyleyerek, baş etme mekanizmalarının bireysel olduğunu bir kez daha bize göstermektedir.

Sorulan soru ile ilgili olarak KATILIMCI 5 “Dışarı mı çıkabiliyorum bu ağrılar yüzünden, keşke evlenmeseydim bunlar olmazdı belki o zaman. Kendi kendimi yiyip bitiriyorum.” Şeklinde cevap vermiştir.

Toplumsal bir kurum olarak aile kurma fikri, sağlıklı bireyler kadar ruhsal hastalığı olan bireyler üzerinde de etkilidir. Ruhsal hastalığı bulunan bir bireye sahip aileler; evlenmenin hastalığa iyi geleceğine, hatta çocuğu olmasının hasta bireyi hastalığından uzaklaştıracağına inanmaktadırlar, böyle olunca da ruhsal hastalığı bulunan bireyler de evlenmektedirler. Evlilik bazen hastalığa olumlu yönde etki ederken bazen de evliliğin getirdiği roller ve sorumluluklar bireyde hastalığının olumsuz seyretmesine neden olmaktadır. Bu müracaatçı hastalığıyla baş edememesinin nedenini evlenmesine bağlamaktadır.

Bir gününüzü nasıl geçiriyorsunuz sorusuna katılımcılar çeşitli cevaplar vermişlerdir. Katılımcı 1 soruya verdiği cevabı ile kendini şöyle ifade etmektedir: “Hafta içi hep TRSM (Toplum Ruh Sağlığı Merkezi)'deyim sabah sekiz ile akşamüstü dört arasında. Hafta sonları da köpek gezdiriyorum, bahçeyle ilgileniyorum. Her gün kendime bir not veriyorum, bugün altı verdim (24.02.2020) çünkü mutluyum, kızım bana ayakkabı almak için para gönderecekti. Verdiğim en yüksek puan 7 oluyor zaten, çünkü her günüm birbirine benziyor.”

Katılımcının verdiği cevaptan da anlaşılacağı gibi TRSM ruhsal hastalığı olan bireylere sahip ailelerin yükünü hafifletmekte önem arz ediyor. Bireyler gün içerisinde belirli saatlerde TRSM (Toplum Ruh Sağlığı Merkezi)'ye gelerek boş zamanlarını değerlendirirken, çeşitli sanatlarla ilgilenirken ailelerde kendi işlerine yoğunlaşmakta ve kendilerine zaman ayartmaktadırlar. Aynı zamanda hasta kendisiyle benzer rahatsızlıklara sahip hastalar ile bir araya gelerek, grup terapilerine katılarak; duygularını dışa vurma, yalnız kalmadığını hissetme gibi durumlar yaşamaktadır. Bu da hastaların sosyal kapasitesinin, becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır.

Kişisel bakımını kendisi yapan kişi sayısı 5'tir. Diğer 4 kişi ise herhangi bir yakını ya da bakım merkezi çalışanının desteğini alarak kişisel bakımını yapmaktadır. Şizofren hastası olan 4 kişinin intihar teşebbüsü bulunuyorken, 5 kişinin intihar teşebbüsü bulunmamaktadır. Bunlardan 2'si kadın 2'si erkektir. Bu kişilerin 2'si boşanmıştır, 1'inin eşi vefat etmiştir ve 1'i evlidir.

İntihar olgusu şizofreni hastaları için risk unsuru taşımaktadır. İntihar, şizofreni hastasının yaşamını zor hale getirmektedir. Bu konuda hastalara intiharla ilgili düşünceleri sorulmuştur. KATILIMCI 3 “İntiharları düşündüm, geri vazgeçtim. Çok kalkıştım; asmaya kalktım, zehir içmek için yatağın altına zehir koyup öyle yatıyordum, hala bazen hap içip öleyim diyorum. Ölüm benim için kurtuluş yolu diye düşünüyorum, çok duygusal biriyim.” Şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcı beyanıyla çeşitli intihar teşebbüslerini düşündüğünü ve hala düşünüyor olduğunu, bunun sebebinin de duygusal yapıda olmasından kaynaklandığını belirtiyor.

Soruya cevap veren KATILIMCI 4 kendini şu şekilde ifade etmiştir: “İntihar düşüncesi vardı ama intihar teşebbüsüm olmadı. Hayattan zevk alamıyordum.”

Katılımcının soruya verdiği cevapla, katılımcının yaşama dair umutsuzluk düşüncesinin kendisine intiharı düşündürdüğü öğrenilmiştir.

Diğer bir katılımcı, KATILIMCI 7 “İple, bıçakla intihar ettim 2-3 kez ama artık intiharı düşünmüyorum.” Şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcıların hastalıkla birlikte hayatımızda neler değişti sorusuna verdiği cevaplardan bazıları şunlardır: KATILIMCI 1 “Hastalıkla birlikte mesleğimi kaybettim, arkadaşlarımı kaybettim, kardeşlerim konuşmamaya başladı, manevi yönden çöktüm ben. Çocuklarım ve onların gelecekleri ile ilgili endişelerim var, hastalıkla ilgili de hastalığa bir teslimiyet var hocam bende. Böyle gelmiş böyle gider.” Şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcı hastalığıyla birlikte hem işini kaybetmiş hem de sosyal çevresinde kayba uğramıştır, bu da katılımcının sosyal desteğinin azaldığını da ifade etmektedir.

Soruya cevap veren diğer bir katılımcı olan KATILIMCI 3, şu şekilde kendini ifade etmiştir: “Çok şey değişti. Evlilik, çocuk doğurmak beni mahvetti. Beynim düşünmekten zorlanıyor artık, düşündükçe de kuruyorum, düşünceler geliyor bana. Keşke bir mesleğim olsaydı. Çok düşünmek, kötüyü düşünmek beni çok yordu.”

Katılımcı cevabıyla evlenmenin, çocuk doğurmanın hastalığını tetiklediğini belirtmektedir. Mesleğinin olmasını da; bir uğraşısının, işinin olmasının kendisini olumlu etkileyeceğini düşündüğü için istemektedir. Sosyal yalıtılmışlığın hastalığını olumsuz olarak etkilediğini itiraf etmektedir.

KATILIMCI 4'ün soruya verdiği cevap şu şekildedir: “Topluma anlatamıyorum hastalığımı. İlaçlarla sürekli baş başayım bu oldu, kilo aldım. Alıştım artık buna.”

Katılımcı hastalığının ilaç kullanmasına neden olduğunu, bunun da kilo yaptığını ve toplum tarafından anlaşılmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Hasta kabul ve saygı görmek istediğini ama bunu anlatamadığını ifade etmektedir.

Soruya cevap veren KATILIMCI 5 “*Ne değişecek yatağa bağımlı oldum, (sürekli uyumak) ilaçlar içmeye başladım, terk ettiler beni.*” Şeklinde kendini ifade etmiştir.

Katılımcı cevabıyla hastalığıyla birlikte terk edildiğini, sürekli uyku hali olmasından dolayı da yatağa bağımlı hale geldiğini belirtmektedir. Hasta hayatında belirgin olan şeyin ilaç, hastalık, hastane ve sosyal yalıtılmışlık olduğunu ifade etmektedir.

Katılımcılardan bir diğeri olan KATILIMCI 6 “*Güvenmemeyi öğrendim, bu benim hayallerime, umutlarıma, mutluluğuma engel oldu.*” Diyerek kendini ifade etmiştir.

Hasta verdiği cevapla, güvenmek duygusunun aslında ne kadar önemli olduğundan ve diğer duygularla birlikte anlam kazanıyor oluşundan dolayı bireyin yaşamında nelere neden olabileceğinden bahsetmektedir.

Yine başka bir katılımcı olan KATILIMCI 7 “*Çocuklarım eksik kaldı, çalışmadım, yetemedim onlara, hastanelerde yattım, kendimi öldürmeye kalktım.*” Şeklinde cevap vermiştir.

Hasta; çocuklarına olan sorumluluğunu yerine getiremediği için rol kaybının kendinde yarattığı psikolojik travmayı, bu nedenle intihara teşebbüs edişini itiraf etmektedir.

Hastalığının toplum tarafından anlaşılmadığını düşünen hastalar soruyu kendi bakış açılarına göre cevaplandırmıştır. Buna göre; KATILIMCI 1 “*Ben deli değilim, herkes bana deli diyor eşim, akrabalarım... (Görüşme devam ederken ağlamaya başladı.) Toplum beni anlamıyor. Hastalığımın kurtulayım diye, artık ölmekten korkmamak için mezar kazdırıp içine bile girdim ama olmadı, boğuluyor gibi oldum korktum. Bu hastalığı yenmek için insanların bana kötü kötü bakmaması için kendimi kefeneye de sardıracağım ama kefen pahalı.*” Şeklinde cevap vermiştir.

Müracaatçının hastalığından dolayı yaftalanması, ona takma adlar takılması ve kendisine bireyin onuruna yakışmayacak şekilde ifadelerle seslenilmesi müracaatçının toplum tarafından anlaşılmadığını düşünmesine neden olmaktadır. Sosyal çevresi tarafından kabullenilmek için korkularının üzerine gitmesi, bu yönde adımlar atması müracaatçının toplum tarafından kabul edilmeyi istediğinin ve ayrımcılığa uğramak istemediğinin göstergesidir.

KATILIMCI 3 “*Markete gidince bana bakıp uzak duruyorlar, deliymişim gibi benden kaçıyorlar. Bana kötülük yapmak istiyorlar gibi geliyor. Kendimi kötü hissediyorum ama onlara aldırış etmiyormuş gibi davranıyorum.*” Şeklinde kendini ifade etmiştir.

Katılımcının toplumsal bir alanda bakışlardan tedirgin olduğu ve bunun kendisinde korku yarattığı anlaşılmaktadır.

Soruyu cevaplayan KATILIMCI 4 kendini şu şekilde ifade etmiştir: “*Söyleyemiyorsun bunu, ön yargılı davranıyorlar. Oysaki biz de diğer hastalıklar gibi hap kullanacağız ömür boyu, bu kadar. Tanımak lazım aslında kişiyi ama öyle yapmıyorlar maalesef.*”

Katılımcı ifadesi ile kendini ifade etmekten çekindiklerini, toplumun kendilerine ön yargılı davrandıklarını ama toplumun bireysel bazda her bir hastayı tanıma çabası içerisine girdiklerinde hastaları anlayacakları düşüncesini savunmaktadır.

Katılımcılardan bir diğeri olan KATILIMCI 7’nin cevabı şu şekildedir: “*Anlaşılmıyor, çalıştırmıyorlar bizi. Hastalanıyorsun öylece bir köşede kalıyorsun.*”

Hasta soruya verdiği cevapla işsiz oluşu, işverenlerce kendisinin çalıştırılmıyor oluşu ile ilgili olarak toplum tarafından anlaşılmadığını düşünmektedir.

KATILIMCI 8 “*Karşıdaki kişiye bağlı olarak değişiyor. Eşim beni anladı ama arkadaşlarım anlamadı. Üzerime geldiler.*” Şeklinde soruyu cevaplamıştır.

Katılımcı ifadesi ile bireyin anlaşılma durumunun yine karşısındaki bireye ve bu kişinin yakınlık derecesine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Şizofren hastalarının hastalığı ile ilgili kendini destekleyen en az bir kişi bulunan kişi sayısı 8'dir. Diğer 1 şizofren hastası ise hastalığı konusunda kimse tarafından destek görmediğini belirtmektedir. Katılımcıların düşünceleri incelendiğinde: KATILIMCI 1 *“Hastalandıktan sonra kardeşlerim benimle konuşmamaya başladı, o yüzden bize gelen giden pek olmaz. Abim kızını evlendirdi, bizi düğüne bile çağırmadı. Kayınvalidem desteklerdi, o da vefat etti. O ölünce çok üzuldüm. Şimdi eşim ve çocuklarım destekliyorlar beni. Kızım sayesinde banyo yapma sayım arttı, temizliğime daha dikkat etmem gerektiğini söylüyor. Üşendiğimden onlar demezse banyoya girmiyorum. Eşim ilaçlarımı takip ediyor.”* Diyerek kendisini ifade etmiştir.

Hasta; hastalığı ile ilgili çevresinden destek göremediğini, sosyal desteğinin azaldığını, kendisine destek olan kişilerce bakımını daha düzenli yapmaya başladığını ve ilaçlarını daha düzenli kullandığını belirtmektedir.

KATILIMCI 2 soruya şu şekilde cevap vermiştir: *“Annem, babam öldü. Toplam 5 kardeşiz ama 3'ü öz, onlar da beni izinli çıkarıyorlar, ziyaretlerine gidiyorum. Bakım merkezindekiler, sağlıklılar bana daha çok destek oluyorlar, kardeşlerimi seneden seneye görüyorum.”*

Katılımcının beyanıyla, sağlık personellerini kendisine destek verenler olarak atfetmesi önemlidir. Bu durum da sosyal desteğin sadece birinci dereceden yakınlar tarafından değil de toplumun her kesiminden bireylerce verilebileceğini göstermektedir.

Yine farklı bir katılımcı olan KATILIMCI 3 *“Sadece ailem destekçim, arkandayız diyorlar bana. Çok çektirdim onlara, erkek kardeşimi dövüyordum, yazık, bağırp çağırıyordum. Onlara zarar vermemek için onlardan uzak duruyorum.”* Şeklinde cevap vermiştir.

Hastanın verdiği cevap, ailenin varlığının önemini vurgulamaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Yapılan bu çalışma şizofreni hastalarının sosyal hizmet bakış açısı ile değerlendirilip, sosyal hizmet müdahalelerinin üzerinde durmaya çalışan bir araştırmadır. Şizofreni hastalığı, sosyal hizmet, bu iki konunun sağlıkla ilişkisi hakkında çalışmalar bulunmasına rağmen şizofreni ve sosyal hizmetin birlikte değerlendirilmesi ve bu konuda nitel bir çalışma yapılması üzerine çalışmalar yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla yapılan bu çalışma alanına özgün bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre Kütahya İlinde şizofreni tanısı almış erkek hastaların tedavileri için hastaneye başvurularının fazla olduğu görülmektedir. Hastaların çoğunun çalışma geçmişi bulunmamaktadır. Araştırmaya katılan hastaların fiziksel ve psikolojik olarak gösterdikleri semptomların şizofreni hastalığının özellikleri ile örtüştüğü bulgusuna ulaşılmıştır. Hastaların hastalıkları ile ilgili olarak geliştirdikleri baş etme yöntemlerinden çoğu bireysel aktivitelerden oluşmaktadır.

Sosyal yaşam açısından değerlendirildiğinde ise; şizofreni hastalığının belirtileri kontrol altına alınsa bile birey hastalığından dolayı arkadaş edinmede, topluma katılım sağlamada sorunlar yaşar. Bireyin sosyal işlevselliği azalır. Bu durumda hastaya sosyal beceri eğitimi verilmesi, hastanın topluma geri kazanılmasını olumlu yönde etkileyen faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Şüpheli tutum, içe yönelme, iletişimde azalma, görsel ve işitsel halüsinasyon, konuşmalarda dağılma, öz bakımda yetersizlik şizofreni hastalarında sıklıkla görüldüğünden; hastanın sosyal yaşama uyumunu artırmak, topluma geri kazandırılmasını sağlamak, hayat

standartlarını geliştirmek, kaynakla ihtiyacı birleştirerek hastaların tedavilerine olumlu katkı sağlamak sosyal hizmetin görevleri arasında yer almaktadır.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da kısıtlılıklar bulunmaktadır. Araştırmanın Kütahya ili ile sınırlı oluşu araştırmanın kısıtlılığıdır. Bu nedenle araştırma örneklem ile sınırlıdır. Bununla birlikte yapılan araştırmanın Kütahya ilinde bulunan şizofreni hastalarına yönelik olarak planlanan uygulamalarda ve hastaların sosyal işlevselliklerini artırmak yönünde yapılacak çalışmalarda etkili olacağı ifade edilebilir. Şizofreni hastalığına sahip bireylere ve yakınlarına sosyal beceri, sorun çözme becerisi, hastalıkla baş etme becerisi gibi kendi becerilerini geliştirecek ve bireylerin tedaviye uyumlarını artıracak eğitimler verilmesi, tedavi planına hastaların ailelerinin de dâhil edilmesi hastalığın sağaltımında önemli bir yer edinmektedir. Bu nedenle de bu tür hastalıkların tedavisinde yalnızca tıbbî müdahaleler değil sosyal hizmet müdahalelerinin de önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

5. ÖNERİLER

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yönelik bilimsel öneriler sunmak, çalışma hakkında verilen sonuçlar kadar son derece önemlidir.

Örneğin;

- Hastanın tedaviye uyumunu artırmak için kullandığı ilaçlar hakkında eğitim verilmesi, iletişim becerisi konusunda eğitim verilmesi ve günlük yaşam aktivitelerini yapmayı sağlamalarına yardımcı olunması,
- Ruhsal hastalığa sahip bireylerin bakım verenlerine yönelik eğitimler oluşturularak hastalarına yönelik tutumun olumlu yönde ilerletilmesi,
- Tedavi programının aksamadan işeyebilmesi için hasta-aile-tedavi ekibinin iş birliği içerisinde hareket etmeleri,
- Hastanın sosyal yaşamlarına uyumunu kolaylaştırmak ve işlevselliklerini artırmak için mesleki ve beceri kursları, spor müsabakaları, sinema, sanat faaliyetleri gibi sosyal kültürel faaliyetleri etkin hale getirilmesi,
- Sosyal hizmet mesleği ile ilgili kurumlarla iş birliği sağlanarak önleyici tedbir konusunda sosyal sorunların çözümünde müdahaleler geliştirerek stresörleri azaltmak adına çalışmalarda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- Aktürk Demir, A. (2011). *A'dan z'ye hastalıklar*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Bademli, K. ve Çetinkaya Duman, Z. (2013). Şizofren hastalarının bakım verenleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 461-478. [Çevrim-içi: http://www.psiguncel.org/archives/vol5/no4/cap_05_29.pdf], Erişim tarihi: 29.05.2020.
- Cüceloğlu, D. (2011). *İnsan ve Davranışı*. Remzi Kitabevi.
- Danış, Z. (2007). Sosyal hizmet mesleği ve disiplininde sosyal politikanın yeri ve önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18(2), 51-64.
- Demirkol, M.E. ve Tamam, L. (2016). Psikiyatrik bozukluklarda tedavi uyumu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(1), 85-93. [Çevrim-içi: http://www.cappsy.org/archives/vol8/no1/cap_08_01_08.pdf], Erişim tarihi: 29.05.2020.
- Deveci, A. ve Esen Danacı, A. (2006). Şizofrenide erken uyarıcı belirtiler. *Düşünen Adam*, 19(1), 20-23. [Çevrim-içi: <https://dusunenadamdergisi.org/storage/upload/pdfs/1586437221-tr.pdf>], Erişim tarihi: 29.05.2020.
- Dilbaz, N. ve Enes Darçın, A. (2011). Şizofreni ve madde kullanım bozukluğu eş tanılı hastalarda tedavi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 21(1), 80-90. [Çevrim-içi: http://www.psikofarmakoloji.org/pdf/21_1_14.pdf], Erişim tarihi: 29.05.2020.

- Erbaş, O. (2018). *Psikiyatrinin kara kitabı: beyninizi yakmaya hazır mısınız?*. İstanbul: Siyah Kuğu Yayınevi.
- Gülseren, L. (2002). Şizofreni ve aile: güçlükler, yükler, duygular, gereksinimler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(2), 143-151.
- Hasgöl, E. (2016). Evde bakım hizmetlerinde sosyal hizmet uzmanlarının işlevleri ve rolleri. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (7), 14-21. [Çevrim-içi: <https://dergipark.org.tr/pub/tshd/issue/52312/684981>], Erişim tarihi: 29.05.2020.
- Hökelekli, H. (2009). *Psikolojiye Giriş*. Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Işıkhan, V. (2006). Ruh hastası evsiz kadınların sorunları ve sosyal hizmet yaklaşımları. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 19(1), 37-52.
- Karşıdağ, Ç., Alpay, N. ve Kocabıyık, A. Şizofreni ve sigara bağımlılığı. *Düşünen Adam*; 2005, 18(1): 13-20. [Çevrim-içi: <https://dusunenadamdergisi.org/storage/upload/pdfs/1587720739-tr.pdf>], Erişim tarihi: 29.05.2020.
- Özbesler, C. (2011). Sosyal hizmet eğitiminde aile tedavisi yaklaşımları ve aileye yönelik sosyal hizmet. *Sosyal Hizmet Eğitiminde Bildiriler Sempozyum Kitabı (120-123)*. Ankara.
- Yakıncı, C. (2015). *Sağlıklı yaşam için erken tanı rehberi*. Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.

Extended Summary

Social Life and Social Work Relationship of Schizophrenic Patients: Kütahya Sample Extended Summary

The study was conducted on the evaluation of the lives of schizophrenic patients in the context of social work. The study was conducted with 9 people using qualitative research technique. In the research, semi-structured interview and observation technique was used as data collection tools. It was seen that awareness of the patients was provided. In addition, it has been understood that the negative aspects of schizophrenia disease and the symptoms accompanying the disease have positive effects on patients and their relatives by developing mechanisms to cope with focusing on the strengths by the individual and his social environment.

In the findings obtained from the research, it was observed that schizophrenia disease negatively affects the functions of the family, the functions of the individual, problem solving, coping skills, communication, and general functions. In addition, it is aimed to reveal the social service intervention programs that schizophrenia patients need. Suggestions for evaluating schizophrenia disease from a social work perspective are also included. Therefore, as a result of the study, important findings were obtained for the field of social work.

Schizophrenia is a psychiatric disorder that causes impairment in the attitudes and behaviors of the person, in understanding and perceiving the reality, thus causing the individual to experience familial, social problems. While the features such as chronic course, regular drug use, long-term treatment are common in schizophrenia; Common symptoms such as not looking positively towards the future, loss of social life and social role, deterioration in social functionality, communication problems, problems in maintaining work, and decreased leisure activities are observed.

Symptoms such as having self-talk, having hallucinations, hospitalization in the psychiatric center, taking responsibility, having problems, and inconsistent behaviors are the main symptoms of schizophrenia. In addition, patients not knowing where the danger will come from, there may be situations that can be deceived, risk assessment and problems, sudden and unexpected attitudes and behaviors are other symptoms of schizophrenia.

Due to the effect of the disease, the inability of individuals to work, and therefore not to participate in social and economic life, and to have environmentally damaging behaviors affect the individual and his social environment negatively. Participants have difficulties in self-care, insufficient social functionality, inconsistencies in their general attitudes and behaviors, and difficulties in establishing healthy communication lead to inward closure and problems of adaptation.

The fact that the social support of the patients affects the process of their diseases is one of the biggest factors in ensuring the recovery of the patients to the society. Families provide the social support of the patients in the first place. Individuals who provide social support to patients also take on roles and responsibilities, such as helping patients to do their personal cleaning, and supporting them in developing skills in contributing to their daily routine. At the same time, it is important for patients to fight this disease for a long period of time, as well as to behave appropriately for treatment and to use their medicines radaptatio.

It is a problem that can be improved, although it cannot be fully achieved in psychiatric disorders, as well as a spiritual and social well-being. Although life standards are increased in schizophrenia, the disease reappears when faced with mold trauma in remission. This causes complete well-being. The solution to this problem is only a multi-faceted perspective and the contribution of interdisciplinary studies. It is possible to raise the living standards of patients

with an interdisciplinary approach. This is achieved by increasing the quality of daily life. One of the important professions in this field is the social work profession. In light of all this information, people with schizophrenia disease; Problems such as the problems experienced in coping with the symptoms of the disease, interpersonal relations, business life are evaluated in terms of the relationship between the phenomenon of health and illness and social work. In this framework, it is assumed that social work is an important area in rebuilding the life world of patients.

Confidentiality and privacy are essential when working with patients who need social work intervention. In the professional meeting with the patients, intervention planning is made for the patients. During the treatment process, a strengthening, informative and introducing community resources are played to patients and their relatives. The aim of medical social work practices is to improve patients' basic health conditions and to make them less negatively affect the psychosocial aspects.

Patients experience restlessness, excessive sleep or excessive insomnia, a desire to participate in social activities. The high level of anxiety of the family and the sick individuals themselves increases the importance of education in using the motivation of the individual and their relatives in a positive way. It is of utmost importance to emphasize the positive aspects of the sick individuals, to make them feel understood, to train daily life skills, to express themselves in order to increase their communication skills and to perform activities to understand and respond to what has been told. Participation in social activities should be supported, and efforts should be made to raise awareness of responsibility. Community integration cannot be ensured unless the human approach is based on a certain basis and discipline.

Almanya'nın Kısa Tarihi

Mary Fulbrook, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 263 sayfa.

Bahadır Emre KÜÇÜKKALAY*

Mary Fulbrook'un Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi'nden 2018 yılında yayımlanan Almanya'nın Kısa Tarihi (*A Concise History of Germany*) isimli kitabı, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra oluşan siyasi boşluktan Berlin duvarının çöküşüne kadar geçen sürede, Alman prensliklerini, devletlerini, krallıklarını ve imparatorluklarını siyasi, iktisadi ve askeri açıdan inceleyerek okuyucuya sunmaktadır. Alman tarihinin kronolojik olarak anlatılması ve gerçekleşen sosyal, ekonomik, siyasi değişikliklerin nedenleri ve sonuçlarının bir bütünlük içinde gösterilmesi açısından kitap orijinallige sahiptir.

Kitabın ilk başlığı olan *Alman Toprakları ve Halkı*, Friedrich Schiller'den yapılan şu alıntı ile başlamaktadır: *Almanya? Ama nerede burası? Bu ülkeyi nasıl bulacağımı bilmiyorum.* Bu alıntı ile Fulbrook bütün kitap boyunca cevabı aranacak olan araştırma sorusunu da netleştirmektedir. Bu soru *Almanya neresidir? Alman tarihini nereden ve kimle başlatmak gerekmektedir?* Şeklinde tespit edilmiştir. Giriş bölümünde, farklı dönemlerin Almanya'sından okuyucuya betimlemeler yapılmakta, Prusyalılar, Hamburglular ve Bavyeralıların kültürel farklılıkları gösterilmekte ve Alman topraklarının sahip olduğu kaynaklardan da hareketle günümüz Almanya'sının portresi çizilmektedir.

İkinci başlık *Ortaçağ Almanya'sı* ise Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki siyasi boşlukta Merovenj ve Karolenj krallıklarının kurulmasını incelemektedir. Fulbrook, sadece 843 senesinde imzalanan Verdun anlaşması ile üç parçaya bölünen Frank Krallığı'nı ve siyasi olayları anlatmakla kalmamış aynı zamanda içinde bulunulan dönemde gerçekleşen nüfus artışı ve bunun getirileri gibi ekonomik olaylara da yer vermiştir. Kitabın ilk kırılmasının bu bölümde olduğunu söylemek doğru olur. Nitekim 911 yılında tahta çıkan I. Konrad'ın bazı tarihçiler tarafından Alman tarihinin başlangıcı kabul edildiği Mary Fulbrook tarafından aktarılmakta ve Alman tarih yazımı için bir başlangıç noktası olduğu ifade edilmektedir. Aynı başlık altında Ortaçağ Avrupası'nın ve Almanya'sının ölümler, veba salgını, açlık, sefalet, bitmek tükenmek bilmeyen köylü ayaklanmaları, savaşlar ve kilisenin dünyevi krallar üzerinde kurmak istediği otorite gibi bazı dönüşümleri 15. yüzyılın sonunda gerçekleşen çözülmeye kadar açıklamıştır.

Söz konusu çözümlenin getirdiği değişiklikler bir sonraki *Mezhepçilik Çağı 1500-1648* başlığında Alman reformasyonu ve bu reformasyonun neden olduğu dönüşümler ile birlikte incelemeye alınmıştır. Artık Kutsal Roma İmparatorluğu kabul edilmiş, Reichstag düzenli olarak toplanmaya başlamış ve imparatorluk adalet mahkemesi için ortak bir fon oluşturulmaya başlanmıştır. Reform ile birlikte başlayan mezhepler arası savaş, 16. yüzyıldaki Alman Köylü savaşları ve 17. yüzyıldaki 30 Yıl Savaşlarının ekonomik ve sosyal sonuçları ile Vestfalya Barışı ile imparatorluğun nasıl parçalandığı, bölgesel hükümdarların güç mücadelesi ve imparatorluk

---

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, bahadirkucukkalay@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7289-1581

sınırlarının yeni gerginliklere maruz kalmaya başlamış olduğu da bu başlık altında vurgulanan önemli bulgulardır.

Mutlakiyetçilik Çağı 1648-1815 başlığı ile tespit edilen dördüncü ana başlık, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun 1806'da Napolyon tarafından ortadan kaldırılmasına kadar geçen zaman diliminde birçok küçük prenslik (kleinstaaterei) içerisinden Prusya'nın yükselişi ve Ren'in doğusunda varlık gösteren Fransız etkisini anlatmaktadır. Fransız etkisi ile saraylar inşa edilmekte ve Hoflichkeit (Saray Görgüsü) gelişme göstermektedir. Bu bölüm Kuzey Avrupa'nın sosyal hayatına ek olarak, Avrupa'nın siyasi hayatında belirleyici bir üstünlüğe sahip olacak Prusya'nın siyasi ve askeri gelişimine de ışık tutmaktadır. Tahta geçen krallar, Prusya'yı hızla toparlamakta ve militarist bir çizgiye kaydırmaktadır. Prusya'nın devamlı bir ordu bulundurması bu dönem içinde dikkat çeken bir nokta olarak tespit edilmiştir.

Sanayileşme Çağı 1815-1918 başlığı altında 1750 -1850 arasında gerçekleşen sanayi devriminin Almanya üzerindeki etkileri ile Prusya öncülüğünde Alman İmparatorluğunun kurulması ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna uzanan süreç bu bölümde ele incelenmiştir. Bu bölümde Viyana Anlaşması sonrası Almanya'nın parçalanmış yapısı, Jena'da kurulan ilk gençlik örgütü (Burschenschaften) ve Meternich'in baskıcı rejimi üzerinde durulsa da, Fulbrook'un ulaşmaya çalıştığı temel amacın Alman siyasi hayatından çok 1750-1850 sanayi devrimi ile gelen sosyoekonomik değişikliklerin Alman topraklarındaki etkisini göstermek olduğu açıktır. Nitekim Schubert, Mozart, Bach gibi Avrupa'nın sanat hayatını şekillendiren bestecilerin yanı sıra feodal yapının çözülmesiyle değişiklik gösteren statü temelli toplumun yerine geçen sınıf toplumundan ve Marx, Hegel gibi düşünürlerden bahsetmesi bunu ispatlar niteliktedir. Anlatılan yüzyılın en etkili ismi Otto Von Bismarck'tır. Bismarck kendine has yöntemleri ile Schleswig-Holstein (1864), Avusturya Savaşı (1866) ve Prusya-Fransa savaşı (1870) sonrasında 1871 yılında Alman İmparatorluğu'nun kurulmasında öncü olsa da kimilerine göre uyguladığı politikalar Alman Birliğini netleştirememiş ve sorunlar yumağı olarak bırakmıştır. 1871 yılında, Kuzey Alman konfederasyonu artık Staatenbund değil (Devletler Konfederasyonu) bir Bundesstaat (Federal devlet) haline gelmiştir. Fulbrook kurulan bu yeni imparatorluğun siyasi ve sosyal yapısına da ışık tutmuştur. 1870 dönemi ve sonrasında Bismarck ve Wilhelm Almanya'sında uygulanan politikalar ve I. Dünya savaşında Almanya'nın politik ve siyasi durumunu aydınlatarak okuyucuya tarihsel bilgiler verilmiştir.

Demokrasi ve Diktatörlük 1918-1945 başlığında ise Weimar Cumhuriyeti'nin resmi yöntemler ile nasıl yıkılarak yerine III. Reich'in kurulduğu anlatılmıştır. Bunu yaparken Fulbrook, Almanya'daki mevcut siyasetin ve sosyal hayatın detaylı bir betimlemesini okuyucuya sunmaktadır. Versay, Almanları zor durumda bırakmış, halk siyasi çalkantılar, iktidar değişiklikleri ve açlık içerisinde savrulurken Alman siyaseti de bu durumdan nasibini almıştır. 1930'larda ise Hitler'in ayak sesleri duyulmaktadır. Kurulmuş olan paramiliter örgütler sturmabteilung (SA) ve schutzstaffel (SS) Almanya'da resmi kuvvetler gibi görev yapmaktadır. İktidarı sonrası Hitler'in Almanya'yı savaşa sokuşu bu başlıkta kısa bir şekilde işlenmiş, savaşın kendisinden, birlik hareketlerinden, elde edilen ve kaybedilen şehirlerden ziyade I. Dünya Savaşı sonrasında Alman halkının savruluşu, siyasetin istikrarsızlığı ve savaş öncesi halkın içinde bulunduğu sosyolojik durum anlatılmıştır.

Bir sonraki başlık olan *İki Almanya 1945-1990*'da ise Almanya'nın savaş sırasında ikiye bölünmesi bu bölünmenin etkileri ve Alman siyaseti açıklanmaktadır. Kitap bu bölümden itibaren özellikle karmaşık Alman siyasi hayatına yoğunlaşmaktadır. Alt başlık olarak verilen *Batı Almanya'da Ekonomi ve Toplum* ve arkasından gelen *Doğu Almanya'da Ekonomi ve Toplum* ile Doğu ve Batı Almanya'da sosyoekonomik hayatın karşılaştırılması yapılmakta siyasi ekonomik farklılıklara dikkat çekilmektedir.

Sonraki başlık *1990'dan Sonra Almanya Federal Cumhuriyeti*, 20. yüzyıl Almanya'sının ekonomik ve siyasi yapısındaki gelişmelere odaklanırken son *Alman Tarihi'nin*

Motifleri ve Sorunları ismi ile kaleme alınan son başlık kitapta anlatılanların bir tür özeti şeklinde kurgulanmıştır. Bu başlık aynı zamanda Alman tarih yazımının temel problemlerine de ışık tutmaktadır. Bu noktada Fulbrook Alman tarihinin oldukça girift bir yapıdan oluştuğunu nitekim Alman tarih yazımının içinde bulunan ekonomik, siyasi ve sosyolojik yapıların ve tarihsel kondisyonların etkisinde kaldığına vurgu yapmaktadır. Milliyetçilik çağında birleşme üzerinden hareket edilirken, 20. yüzyılda Hitlerin kötülüğü, 21. Yüzyılda ise Soğuk Savaş'ın dikkate alındığını ve Alman tarihi açısından sıklet merkezinin sürekli değişiklik gösterdiği bir tespit olarak okuyucuya sunulmaktadır. Bu açıdan bütün kitap boyunca Fulbrook'un amacının döneme göre yeniden şekillenen siyasi, sosyal ve zaman zaman iktisadi girift yapıyı okuyucuya sunmak olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Kitap Alman Devleti'nin tarihi gelişimi bağlamında bir yandan tarihsel kırılmalara ve savrulmalara ışık tutarak Alman Devleti tarihinin önemli dönüşümlerine ve bu dönüşümlerin nedenleri ve sonuçlarına ışık tutarken bir diğer yandan da Alman tarih yazıcılığının bu tarihi kaleme alırken içine düştüğü problemleri yönlere ışık tutması açısından orijinallikler taşımaktadır. Bir başka katkı, Alman tarihi bağlamında aslında Alman Devleti'nin ilişki içinde bulunduğu devlet ve coğrafyaların tarihine de ışık tutması olarak tespit edilebilir. Kitap içerisine yerleştirilen 41 adet görsel ve 13 adet harita sürekli değişen sınırların ve tarihi atmosferin zihinde somutlaştırılmasını kolaylaştırmakta, önsözden sonra oluşturulan dokuz ana başlığın her birisi anlatılan tarih aralığını alt başlıklara ayırmakta ve bu ayırım ile okuyucunun spesifik olayları görmesi sağlanmaktadır.